

Multi sunt qui signa et nomina gerunt hominum
quorum si quis mores aspexerit beluis bestiis
similes comparandos intelliget

... et inducat ac Georgium ... conservari ... pro eo et eius nomine
... stallo sibi in choro et voce in capitulo cum plenitudine iuris canonici assignatis ...
... et obvenientibus universis integre respondeat et faciat ab aliis quantum in vobis fuerit plenarie
... aut eidem Georgio vel procuratori suo impedimentum aliquod quominus omnia et singula premissa sine
... procurare publice vel occulte directe vel indirecte quovis quesito colore Nos in vos omnes et singulos
... condicionis existant qui in premissis delinquerint ac mandatis et monitionibus nostris huiusmodi
... prout exnunc dicta canonica monitione premissa excommunicationis in capitulum vero dictarum Cracoviensis
... ecclesias Cracoviensis et Poznaniensis ac alias collegiatas interdicti ecclesiasticum
... obedientiam ... pontificalium dignitatum officiorum ... in hac parte Si contra premissa
... dictorum canonica monitione premissa ingressum ecclesie interdicimus in hiis scriptis Si vero huiusmodi
... vos exnunc prout extunc simili canonica monitione premissa in hiis scriptis suspendimus
... sequentes animis sustinueritis ut prefertur induratis Vos extunc prout exnunc et exnunc et ex
... et nichilominus contra vos prout fuerit qualitas exigent gravius procedemus **Ceterum**
... procedendi negociis personaliter interesse universis et singulis dominis Abbatibus Prioribus
... collegiatarum canonicis parrochialium ecclesiarum Rectoribus seu loca tenentibus eorundem
... notariis et tabellionibus et aliis ubilibet per civitates et dioceses Cracoviensis et Poznaniensis
... faciendi committimus tenore presentium plenarie vices nostras tamdiu donec eas ad nos duxerimus
... et peremptorie ipsis nichilominus et eorum cuilibet in virtute sancte obediencie et sub excommunicationis pena
... non fecerint seu alterutrum fecerit ea que vos et eorum cuilibet in hac parte committimus et mandamus
... fuerint requisiti seu alter vestrum fuerit requisitus immediate sequentem quem terminum eis et eorum cuilibet
... non expectet nec alter per alium se excuset ...
... vacabant vel ipsa vacaverit aut eo vacaverit quam quam quod dictus Georgius vel
... Georgio vel procuratori suo cum omnibus iuribus et pertinentiis suis supradictis conferant assignent
... et actualem possessionem canonicatus et prebende huiusmodi beneficii ...
... et mores est admitti faciant et procurent ... Georgio vel dicto suo procuratori pro eo et eius nomine
... universis integre respondeant et faciant ab aliis plenarie et integre ... et plenissimarum
... a sede apostolica nobis forma ... subdelegatum ... et generaliter omnia
... vel suspendendo aliquid immutare presumant In ceteris autem que dicto Georgio in aliquo nocere
... contingat nos super premissis in aliquo procedere de quo nobis potestatem ... reservamus
... et expressam in nostris literis fecerimus mentionem ... Prefatas quoque literas apostolicas et hunc nostrum
... seu quemvis alium contra ipsorum voluntatem quolibet detinere ... vero facere
... copiam fieri de premissis cum petentibus et habere debentibus petentium quidem sumptibus et expensis
... nobis vel superiori nostro tamen ... reservamus In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium
... eosdem fieri et per notarium publicum infrascriptum subscribi et publicari mandavimus
... Anno domini millesimo quadringentesimo tricesimo secundo Indictione decima ...
... secundo die mensis vicesima mensis Octobris hora ... vesperorum presentibus ... honorabilibus
... parrochialis ecclesie in ... et altarista ... ecclesie et aliis ...

67

Sepe et multum hoc mecum cogitaui.
boni ne an mali plus attulerit homibus
et ciuitatibus copia dicendi. ac summum
eloquentie studium. Nam et cum nostre reipubli-
ce detrimenta considero et maximarum ciuitatum. veteres animo
calamitates colligo. non minimam video per disertissimos
homines inuectam partem incommodorum. Cum autem res a nostra
memoria propter vetustatem remotas ex litterarum monumentis
repetere instituo. multas urbes constitutas. plurima bella
restincta. firmissimas societates. sanctissimas amicitias intelligo.
Tum animi ratione tum facilius eloquentia comparatas. Ac
me quidem diu cogitantem. ratio ipsa in hanc potissimum
sententiam duxit. ut existimem sapientiam sine eloquentia
parum prodesse ciuitatibus. eloquentiam vero sine sapientia nimium
obesse plerumque. prodesse numquam. Quare si quis
omissis rectissimis atque honestissimis studiis rationis et
officii consumit omnem operam in exercitatione dicendi.
is inutilis sibi. perniciosus patrie ciuis alitur. Qui vero
ita sese armat eloquentia ut non oppugnare commoda
patrie sed pro his pugnare possit. is michi vir et suis et
publicis rationibus utilissimus atque amicissimus ciuis fore videtur.
At si volumus huius rei que vocatur eloquentia siue artis
siue studii siue exercitationis cuiusdam siue facultatis a
natura profecte considerare principium. reperiemus id ex honestissimis
causis natum. atque optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddam
tempus cum in agris homines passim bestiarum more vagabantur.
et sibi victu ferino vitam propagabant. nec ratione animi
quicquam sed pleraque viribus corporis administrabant. Nondum
diuine religionis. non humani officii ratio colebatur. Nemo
nuptias viderat legitimas. non certos quisquam inspexerat liberos

Ouidius 2o libro fastorum
Vita feris similis nullos agitata per usus
artis adhuc expers et rude vulgus erat
pro domibus frondes norant pro frugibus herbas
nectar erat palmis hausta duabus aqua
nullus anhelabat sub adunco vomere taurus
nulla sub imperio terra colentis erat
nullus adhuc erat usus equi. se quisque ferebat

Rhetorica M. T. Ciceronis
et Libri de officiis

non ius equabile quid utilitatis haberet acceperat. Ita propter er-
rorem atque inscienciam ceca ac temeraria dominatrix animi
cupiditas ad se explendam viribus corporis abutebatur
perniciosissimis satellitibus. Quo tempore quidam magnus videlicet
vir et sapiens cognovit que materia esset et quanta ad maximas
res opportunitas animis inesset hominum si quis eam posset elicere
et precipiendo meliorem reddere. Qui dispersos homines in
agris et in tectis silvestribus abditos ratione quadam compulit
et in unum locum congregavit et eos in unamquamque rem inducens
utilem atque honestam primo propter insolenciam reclamantes
deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes ex feris
et inhumanibus mites reddidit et mansuetos. Ac michi
quidem videtur hoc nec tacita nec inops dicendi sapiencia per-
ficere potuisse ut homines a consuetudine subito converteret et
ad diversas narrationes vite traduceret. Age vero urbibus
constitutis ut fidem colere et iusticiam retinere discerent et aliis
parere sua voluntate consuescerent ac non modo labores exci-
piendos communis commodi causa sed eciam vitam amittendam
existimarent qui tandem fieri potuit nisi homines ea que ratione
invenissent eloquencia persuadere potuissent. Profecto nemo
nisi gravi ac suavi commotus oratione cum viribus plurimum posset
ad ius voluisset sine vi descendere ut inter quos posset excellere
cum hiis se pateretur equari et sua voluntate a iocundissima con-
suetudine recedere que presertim iam nature vim obtineret
propter vetustatem. Ac primo quidem sic et nata et progressa longius
eloquencia videtur et item postea maximis in rebus pacis et belli-
cum summis hominum utilitatibus esse versata. Postquam vero commo-
ditas quedam prava virtutis imitatrix sine ratione officii dicen-
di copiam consecuta est tum ingenio freta malicia per-
vertere urbes et vitam hominum labefactari consuevit. Atque huius
quoque exordium mali quoniam principium boni diximus explicemus.
Verisimillimum mihi videtur quodam tempore neque in publicis rebus
infantes et insipientes homines solitos esse versari nec vero
ad privatas causas magnos ac disertos homines accedere set
cum a summis viris maxime res administrarent arbitror

alios fuisse non incallidos homines. qui ad privatas controversias
privatorum accederat; Quibus in controversiis tum sepe me-
dacio contra verum stare homines consuescerent. dicendi assi-
duitas aluit audaciam. ut necessario superiores illi propter
iniurias civium resistere audacibus et opitulari suis
quisque necessariis cogerent; Itaque cum in dicendo sepe
par nonnumquam et superior visus esset. is qui omisso stu-
dio sapientie nichil sibi preter eloquentiam comparasset. fiebat.
ut et multitudinis et suo iudicio dignus qui rem publicam
gereret videretur; Hinc nimirum non iniuria cum ad gu-
bernacula rei publice temerarii ac audaces homines acces-
serant maxima atque miserrima naufragia fiebant;
Quibus rebus tantum odii atque invidie suscepit eloquentia.
ut homines ingeniosissimi quasi ex aliqua turbida tempestate
in portum. sic ex sediciosa ac tumultuosa vita
se in studium aliquod traderent quietum; Quare mihi
videntur postea cetera studia recta atque honesta per otium
concelebrata ab optimis enituisse. hoc vero a plerisque eorum de-
sertum absoluisse. eo tempore quo multo vehementius erat
retinendum et studiosius adaugendum; Nam quo indignius
rem honestissimam et rectissimam violabat stultorum et im-
proborum temeritas et audacia summo cum rei publice de-
trimento. eo studiosius et illis resistendum fuit et rei
publice consulendum; Quod nostrum illum catthonem non
fugit. atque neque ilelium. neque eorum ut vere dicam di-
scipulum affricanum. neque Gnacos affricani nepotes
quibus in omnibus erat summa virtus et summa virtute ampli-
ficata autoritas. que et hiis rebus ornamento. et
rei publice presidio esset eloquentia; Quare in eo quidem
animo nichilominus eloquentie studendum est. et si ea quidam
privatim et publice abutuntur. pro usu. sed eo vehementius
ne mali magno cum detrimento bonorum et communi omnium
pernicie plurimum possint presertim cum unum sit. quod ad

omes res 7 puatas 7 publicas maxie ptineat.
hec tuta. h honesta. h illustris h eadem vita
iocunda fuit; Na hinc ad rempublicam plima
comoda veniut. si moderatx omm rex psto e
sapia. hinc ad ipos qui ea adepti sut. laus. ho
nos dignitas cfluit; hinc amicis qz eox ctissim
7 tutissim. psidiu cpat; Ac m quide videntr hoies.
cu mltis rebz huiliores 7 infirmiores sint. hac re
maxie bestiis prestant q loqui pnt; Quare
m pclax vir quiddam adeptus is. qui qua m re
hoies bestiis pstent ea i re hoibz ipis antecellat;
Hoc sic forte no na m neqz exercitatione cficitur
vmetia artificio qda compat. no alienu e vide
qui dicat hii. qui qda eius pcepta rei nob reli
querit; Set an qm de pcepts oratoriis dicam
vir dm de gne ipius artis. de officio. de fine. de
ma. de partibz Nam his rebz cognitis facilius
7 expeditius ai vniuscuiqz ipaz com ac viam artis
csidare potit
Civilis qd ro est. que mltis 7 magnis ex rebz
cstat; Eius q mag 7 ampla ps e artificiosa elo
quecia qua rethoricam vocant; Na nz cu his sentim
qui civile sciam eloqncia no putat indige. 7 ab
his q putat ea omne. rethoris vi 7 artificio ctinei.
magnope dissentim; Quae hac oratoria facultate
i eo gne ponem ut ea civilis sciie pte ee dicam;
Officiu at ei facultatis vir ee, dice apposite ad p
suasione; Finis. psuade dictoe; Int offim at et
fine hoc interest. q i offio qd f. i fine. qd officio
cuemat csidat; vt medici offim dicim ee. cure
ad sanandu apposite. fine. sanare curatione Item

oratoris officium et quid finem esse dicamus. intelligitur cum
id quod facere debet officium esse dicimus; illud cuius causa facere
debet finem appellabimus; Materiam artis eam dicimus
in qua omnis ars et ea facultas que conficitur ex arte
versatur; ut si medicine materiam dicamus morbos et vulnera
quod in hiis omnis medicina versatur Item quibus in rebus
versatur ars et facultas oratoria eas res materiam artis
nominamus rethorice; has autem res alii plures. alii pau-
ciores existimaverunt; Nam Gorgias leontinus anti-
quissimus fere rethor. omnibus de rebus oratorem posse dicere
existimavit; hic infinitam et immensam huic artificio
materiam subicere videtur Aristotiles autem qui huic arti pluri-
ma adiumenta atque ornamenta subministravit. tribus
in generibus rerum versari rethoris officium putavit. demon-
strativo. deliberativo. iudiciali Demonstrativum est quod
tribuit in aliquam certe persone laudem aut vituperationem
Deliberativum est quod positum in disceptatione aliqua. vel con-
sultatione civili. habet in se sententie dictionem; Iudiciale. quod
positum in iudicio habet in se accusationem et defensionem.
aut petitionem aut recusationem Et quemadmodum nostra quidem fert
opinio oratoris ars et facultas. in hac parte tri-
partita versari existimanda est; Nam hermagoras
quidem. nec quid dicat attendere nec quid polliceatur intelligere
videtur qui oratoris materiam in causam et questionem dividit;
Causam esse dicit rem que habeat in se controversiam in di-
cendo positam. cum certarum personarum interpositione. quam nos
quoque oratori dicimus esse attributam; nam et cause tres
quas ante diximus partes supponimus iudicialem demonstrativam
deliberativam Questionem autem eam appellat. que habet con-
troversiam in dicendo positam sine certarum personarum interpositione ad
hunc modum ut quid sit bonum in vita preter honestatem. veri
ne sint sensus; Que sit mundi forma; Que sit solis

Demonstrativum i. quod cuiusque ve(?) mittit in laudem et vituperacionem. quod cum latum genus esse potest sane quia varium unum ex eo delegimus quod ad laudandum claros viros sufficere poterimus et ad improbos vituperandos
Deliberativum in quo de quibusdam utilitatibus vite. quid aut debeat aut non debeat fieri tractatur. in quoque tale consultacionem habent suasoriis et dissuasoriis. de faciendo et non faciendo. in pluribus dando. prima quoque dda(?).

magnitudo; Quas questiones procul ab oratoris officio re-
motas facile omnes intelligere existimamus; Nam quibus in
rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore con-
sumpta intelligimus eas sicut parvas res oratori attribuere
magna amentia videtur; Quod si magnam in hiis hermagoras
habuisset facultatem studio et disciplina comparatam vi-
deretur fretus sua sciencia falsum quiddam constituisse de
oratoris officio et non quid ars sed quid ipse posset expo-
suisse; Nunc vero ea vis est in homine ut ei multo re-
thoricam citius ademerit quam philosophiam concessit; Neque eo
quia eius ars quam edidit michi mendosissime scripta vi-
deatur Nam satis in ea videtur ex antiquis artibus ingeniose
ac diligenter electas res collocasse; et non nichil ipse quoque
novi protulisse; verum oratori minimum est de ea re loqui
quod hic fecit; multo maximum ex arte dicere quod eum mini-
me potuisse omnes videmus; Quare materia quidem nobis
artis rethorice videtur. quam aristotili visam esse diximus;
Partes autem hee quas plerique dixerunt; inventio dis-
positio. elocutio. memoria. pronunciatio; Inventio est
excogitatio rerum verarum aut verisimilium que causam probabilem
reddant; Dispositio est. rerum inventarum in ordine distri-
butio Elocutio est. idoneorum verborum et sententiarum ad inventio-
nem accomodatio; Memoria est. firma animi rerum ac verborum.
ad inventionem perceptio; Pronunciatio est. ex rerum et verborum di-
gnitate. vocis et corporis moderatio; Nunc hiis rebus breviter
constitutis. eas rationes quibus ostendere possimus genus et finem et
officium huius artis aliud in tempus differemus; Nam et multorum
verborum indigent. et non tantopere ad artis descriptionem et pre-
cepta tradenda pertinent; Eum autem qui artem rethoricam
scribit duabus reliquis rebus de materia artis ac partibus
scribere oportere existimamus Ac michi quidem coniuncte agendum
videtur de materia ac partibus; Quare inventio que princeps est
omnium partium potissimum in omni causarum genere qualis debeat esse consideretur

Omnis res q̄ h₃ ī se pοītā · ī dictōe a dispōsi
tōne aliquā ↄtuersiā · a' fti a' nois a' gnis a' acti-
onis ↄtinet q̄stione · Eam g̃ q̄onē ex q̄ cā nasci-
ↄstitucōm appellam' ; Constitutio ē · pm' ↄflict' caz
ex depulsione intencōis pfecta · h̃c m̄ · fecisti · n̄ feci ·
aut iure feci ; Cū fti ↄtrouⁱsia ē q̃m ↄiectis cā
fmat · ↄstitucio ↄiecturalis appellat' Cū aūt nois · q̃a
vis vocabli diffinienda v̄bis ē ; cōstitutiō diffinti-
ua noīat' ; Cū v' q̄lis sit res querit' · q̃z ꝛ de vi ꝛ
de gnē ↄtūsia negocii ē · ↄstitucō gnalis vocat' ;
At cū cā ex eo pendꝫ q̄d nō a' is agē v̄r q̄ optet ·
a' nō apud quos · q̄ tpe · qua lege · q̄ crīie q̄ pena · oꝫ
trāslatiua dici ↄstitucio · q̃z actio trāslacōe ꝛ ↄmutacōis
indigē v̄r atꝫ haꝝ aliquē · ī omē cause gen' icidē
n̄ce est ; Nā in quā reꝫ nō incidit · ī ea m̄l potit
eē ↄtūsie Quare eā n̄c cam q̄dē ↄuenit putari ;
At fti quidē ↄtuersia in oīa tpa pt distbui Nam
q̄d ftm sit · pt queri h̃c m̄ ; occidit ne ayatem ·
vlixes ; Et quid fiet · h̃ m̄ ; Bono ne aīo sint erga
ppłm romanū fregellani ; Et q̄d futuꝝ sit · h̃c m̄ ;
Si carthaginem reliquerim' icolumem · nū q̄d sit
icomodi ad reꝫ publicā puentuꝝ ; Nois ē ↄtuersia ·
cū defecto ↄuenit ꝛ q̄rit' id q̄d ftm ē q̃ noīe appellet'
Quo in gnē n̄ce ē · iō nois eē ↄtuersiā q̄d de re ipā
nō ↄuenit nō q̃ de fctō nō ↄstat s̃ q̄ id ftm sit ·
aliud aliī videa' esse · ꝛ iccirco aliꝫ aliō noīe id appel-
lat ; Quaē in hꝫ gnībꝫ diffinienda res erit v̄bis · ꝛ
breuit' desc̄benda vt siquis sacrū ex pͥuato subripu-
erit · vtrū fur an sacleg' iudicand' sit ; Nā cū id
q̄rit' n̄ce erit diffinīē vtrūqꝫ · q̄d sit fur · q̄d sacleg'
ꝛ sua desc̄ptōe ondē alio nomine illam rem de qua
agit' appellāi oportē atꝫ adu'sari Sit unt

Generis est controversia cum et quid factum sit convenit convenit
et quo id factum nomine appellari oporteat constat et tamen
quantum et cuiusmodi et omnino quale sit queritur. hoc modo: iustum
an iniustum, utile an inutile et omnia in quibus quale sit id
quod factum est queritur sine ulla nominis controversia. Huic generi
Hermagoras partes quattuor supposuit: deliberativam, demo-
strativam, negocialem, iuridicialem. Quod eius ut nos putamus non
mediocre peccatum reprehendendum videtur. Verum breviter, ne aut si taci-
ti preterierimus sine causa non secuti eum putemur; aut si
diucius in hoc constiterimus moram atque impedimentum reliquis
preceptis intulisse videamur. Si deliberacio et demonstracio genera
sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis cause putari. Ea-
dem enim res alii genus esse, alii pars potest; eidem genus esse
et pars non potest. Deliberacio autem et demonstracio genera sunt causarum.
nam aut nullum genus cause est aut iudiciale solum aut et iu-
diciale et demonstrativum et deliberativum. Nullum dicere genus
cause esse, cum causas multas esse dicat et in eas precepta
det, amencia est. Unum autem iudiciale solum esse qui potest,
cum deliberacio et demonstracio neque ipse inter se similes sint et
a iudiciali genere plurimum dissideant et suum quaeque finem
habeant quo referri debeat? [b] Deliberacio igitur et demonstracio non
possunt recte alicuius generis esse putari. [a] Relinquitur igitur ut omnia
tria genera sint causarum. Deliberacio igitur [illegible] Male igitur eas
generalis constitucionis partes esse dixit. Quod si generis cause
partes non possunt recte putari, multo minus recte partis cause
partes putabuntur. Pars autem cause est omnis constitucio. Non
enim causa ad constitucionem, sed constitucio ad causam accommodatur.
Sed demonstracio et deliberacio generis cause partes non possunt recte
putari eo quod ipsa sunt genera; multo igitur minus recte partes
eius quam hic dicit partes putabuntur. Deinde si constitucio et ipsa
et pars eius quelibet intencionis depulsio est, que intencionis depul-
sio non est, ea nec est constitucio nec pars constitucionis est. At
si que intencionis depulsio non est ea nec constitucio nec pars con-
stitucionis est. Si igitur constitucio et ipsa et pars eius intencionis

depulsio est. deliberatio et demonstratio neque constitutio neque pars consti-
tutionis est. placeat autem ipsi constitutioni intentionem depulsionem
esse placeat oportet demonstrationem et deliberationem non esse consti-
tutionem neque partem constitutionis. aliter hoc eodem urgebitur sive consti-
tutionem primam cause accusatoris confirmationem dixerit sive de-
fensoris primam deprecationem. Nam cum eadem omnia incommoda se-
quuntur. Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte eodem
in genere et coniecturalis esse et diffinitiva. Rursum non dissimili
causa potest simul ex eadem parte eodem in genere et diffinitiva esse et trans-
lativa. Et omnino nulla constitutio nec pars constitutionis potest simul
et suam habere et alterius in se vim continere. Ideo quod unaqueque
ex se et ex sua natura simpliciter consideratur. altera assumpta numerus con-
stitutionum duplicatur non vis constitutionis augetur. At
deliberativa causa simul ex eadem parte eodem in genere et coniecturalem
et generalem et diffinitivam et translativam solet habere constitutionem
et unam aliquando et plures nonnumquam. Ergo ipsa neque constitu-
tio est neque pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu
evenire. Genera igitur ut ante diximus hec causarum putanda
sunt non partes constitutionis alicuius. Hec igitur constitutio quam
generalem nominamus partes videtur nobis duas habere iuridicialem
et negotialem. Iuridicialis est in qua equi et recti natura
aut premii aut pene ratio queritur. Negotialis est in qua
quid iuris ex civili more et equitate sit consideratur. Cui dilige-
tie preesse apud nos iurisconsulti existimantur. At iuris-
dicialis quidem et ipsa in duas distribuitur partes absolutam
et assumptivam. Absoluta est que ipsa in se continet iuris
et iniurie questionem. Assumptiva est que ipsa ex se nichil
dat firmi ad recusationem. foris autem aliquid defensionis
assumit. Cuius partes sunt quatuor concessio remotio criminis rela-
tio criminis comparatio. Concessio est cum reus non id
quod factum est defendit sed ut ignoscatur postulat. hec in
duas partes dividitur purgationem et deprecationem. Purgatio est
cum factum conceditur culpa removetur. Hec habet tres partes

imprudentia. casu. necessitate; Deprecatio est. cum peccasse
et consulto peccasse reus se confitetur. et tamen ut ignoscatur
postulat quod genus raro potest accidere; Remotio criminis est.
cum id crimen. quod infertur. ab se et ab sua culpa. vi
et potestate in alium reus removere conatur; Id dupliciter fieri
poterit. si aut causa aut factum in alium transferetur; Causa transfertur
cum aliena dicitur vi et potestate factum; factum autem. cum alius
aut debuisse aut potuisse facere dicitur; Relatio criminis est.
cum ideo iure factum dicitur quia aliquis ante iniuria lacessierit;
Comparatio est. cum aliud factum alicuius rectum aut utile. contenditur.
quod ut fieret illud quod arguitur dicitur esse commissum
In quarta constitutione quam translativam nominamus. eius constitutionis
est controversia. cum aut quem. aut quicum. aut quo modo. aut
apud quos. aut quo iure aut quo tempore agere oporteat. quaeritur.
aut omnino aliquid de commutatione. aut infirmatione actionis agitur
Huius constitutionis hermagoras inventor esse existimatur
Non quo non usi sint ea veteres oratores saepe multi.
sed quia non animadverterunt artis scriptores eam superiores.
nec rettulerunt in numerum constitutionum; Post autem ab eo
iam inventam multi reprehenderunt. quos non tam imprudentia
falli putamus. res enim perspicua est. quam invidia atque ob
trectatione quadam impediri; Et constitutiones quidem et earum
partes exposuimus; Exempla autem cuiusque generis. tum commodius ex
posita videmus. cum in unumquodque eorum. argumentorum
copiam dabimus; Nam argumentandi ratio lucidior erit. cum
et ad genus. et ad exemplum causae. statim poterit accommodari;
Constitutione causae reperta statim placet considerare utrum
sit causa simplex. an iuncta; Et si iuncta erit utrum sit
ex pluribus quaestionibus iuncta. an ex aliqua comparatione; Simplex
est. quae absolutam in se continet unam quaestionem. hoc modo
Corinthiis bellum indicamus an non; Coniuncta ex pluribus

ꝯonib; e. in q̄ plura queru'. hoc m° Utr̄ carthago
diruat'. an carthaginesib; reddat'. an eo colonia
deducat'; Ex comparac. in qua p' ꝯtentoꝫ. utrū
potius an quid potissimū sit. ꝗrit'. ad hūc modū
Utr̄ exercit' in macedonia ꝯ philippū mittat'. qui
sociis sit auxi°. an teneat' in ytalia. ut q̄m ma-
xime ꝯt' hannibalē. copie sint; Deīn ꝯsidandū
ī rōne an in scripto sit ꝯtrouersia. Nā scripti ꝯtrouersia
ē ea. q̄ ex scripto gn̄e nascit'. eius aūt gn̄a q̄ sepa-
rata sūt. a ꝯstitucoīb; q̄nq; sūt. nā tū ipa vba
vident' cū snīa scriptoris dissidē. tū int' se due leges
aut plures discrepāe. tū id qd' scriptū ē. duas a' plu-
res res significāe. tū ex eo qd' scriptū ē aliud qd'
qd' scriptū nō ē. īueniri. tū vis vbi q. in diffinitiua
ꝯstitucoe in q' posita sit q̄ri; Quare p'm' gen'. de scri-
pto ⁊ snīa. scdm. ex ꝯtrariis legib;; Terciū ambiguū;
Quartū racinatiuū; Quintū diffinitiuū. noīa; Racio
aut' ē. cū oīs oracio ul' q̄stio nō in scriptōne. s; ī aliq̄
argumētatoe ꝯsistit. ac tū ꝯsidato gn̄e cause. co-
gnita ꝯstitucone. tū sim'l. an ꝯiuncta sit itellexis.
⁊ scripti an rōis h'eat ꝯtrouersiam videre. deinceps erit
videndū q̄ q̄stio. q̄ rō. que iudicacio. qd' firmamētū
cause sit q̄ oīa a ꝯstitucoe pficiscāt'. oꝫ; Questio
ē ea q̄ ex ꝯflictioe caꝝ gignit' ꝯtrouersia. hoc modo
Non iure fecisti. iure feci; Causaꝝ h' ē ꝯflictio. in
qua ꝯstitucio ꝯstat. ex ea q' nascit' ꝯtrouersia. quā
q̄stionē dicim'. hoc m°. iure ne fecit; Rō ē ea. q̄
ꝯtinet causā. q̄ si sublata sit. nichil in ca ꝯtrouersie relinqt'.
hoc m°. ut docendi cā. in facili. ⁊ p'uulgato exemplo.

ꝯsistam⁹/ Horestes si accuset matricidii. nisi hoc
dicat. iure feci. illa em̄ prem meū occiderat/ nō
hꝫ defensionē. Qua sublata. oīs ꝯtrouersia qꝫ sublata
ē/ Ergo eius cause rō ē. q illa agamenonem
occidit/ Judicatio ē. q ex infirmatōe ⁊ ꝯfirmatōe rōis
nascit ꝯtrouersia/ Nā sit ea nob̄ exposita. quā paulo
añ exposuim⁹. illa n. inquit prem meū occiderat/ At
vo inquit aduersari⁹. abs te filio mrē necari oportuit.
Potuit. n. sine tuo scelē illi⁹ factū puniri/ Ex hac
deductōe rōis illa summa nascit ꝯtrouersia. quā iudica-
toꝝ appellam⁹/ Ea ē huiusmodi/ Rectū ne fuit ab hore-
ste mrem occidi. cū illa horestis prem occidisset. Fir-
mamentū ē. firmissima argumentatio defensoris. ac aptissima
ad iudicatoꝝ. ut si velit horestes dicē. eiusmodi aīm
fuisse mris sue in prem suū. in seipm. ac sorores.
in regnū. in famā gn̄is. ac familie. ut ab ea penas
liberi sui potissimū petē debuerint/ Et in ceteris ꝯsti-
tutoīb. ad hunc modū iudicatōes repiant/ In con-
iecturali aut ꝯstitutōne. qr rō nō est. factū nō ꝯcedit.
nō pt ex deductione rōis iudicatio nasci/ Quare.
nēce ē eandē ēē qōnē ⁊ iudicatoꝝ. factū ē. factū nō
ē. factū ne id sit Quot aut ꝯstitucōes in cā aut eaꝝ
ptes erunt. totidē nēce erit qōnes. rōnes. iudicatōes.
firmamenta. repiri/ His oībus in cā repertis. tū demūqꝫ
singule ptes tocius ēē ꝯsiderande/ Nā nō ut quicquid
dicendū pmū. ita pmū animaduertendū videt. io qr pa
q pmū dr. si vehement velis ꝯgruē ⁊ coherere cū
causa. ex his ducas oꝫ. q post dicenda sunt/ Quare.
cū iudicatio ⁊ ea q ad iudicatoꝝ oꝫ argumenta inueniri

diligent' erut artificio repta cura z cogitacone
pfctata . tu demqz ordinade sut cete ptes oro ;
Hee ptes . sex esse oio . nob videnť ; Exordium .
Narraco . particio . ɔfinnaco . rephensio . ɔclusio ;
Nuc qm exordiu pnceps om dz ee . nos qz pm
m rom exordiandi . pcepta dabimus
Exordiu e . oro . aim auditor idonee ɔparns .
ad reliqua dicdoz ; Qd eueniat . si eu bon
volu attentu . docilem fecit ; Quare q bn exordiri
cam volet eu nece e . gen' sue cause . diligent' an
cognosce . Gna caz sut qnqz . honestu . admirabile . humile .
anceps . obscuru ; Honestu cause gen' e . cui stati
sn orone nra fauet aio auditore ; Admirabile e .
a quo e alienat' aius eoz q audituri sut ; Humile . qd
negligit' ab auditore z magnope attendedum no vr ;
Anceps . in quo iudicacio ul dubia e . ul ca . z honestat'
z turpitudinis pticeps ut z beniuolenciam pariet z offensi-
one ; Obscuru in quo aut tardi auditores sut ul diffi-
cilioribz ad cognoscendu negociis . ca implicata est ;
Quare cu ita diuisa sut gna caz . exordiri qz dis-
pari rone in vnoquoqz gne nece e ; Ideo exordiu
in duas ptes diuidit' . in pncipiu z insinuacoz
Pncipiu e oro psspicue z ptin' pficiens auditore bei-
uolu docilem z attentu ; Insinuatio e . oro quada
dissimulacoe z circuicione obscura subiens auditore
aim ; In admirabili gne cause . si no oio infesti au-
ditores erut . pno beniuolenciam compare licebit
Sin erut vehemt' alienati . confuge nece erit

ad insinuacoz; Nã ab iratis si pspicue pax et
beniuolencia appetit. nõ m ea nõ iuenit. s3 au-
getr potius. atz iflammat odiu; In humili at gne
cause contemptois tollende cã. necce est. attentu
effice auditore; Anceps gen cae. si dubia iudica-
com habebit. ab ipa iudicatoe exordiundu e; Sin
at ptem tpitudinis ptem honestatis habebit. beniuo-
lencia captare oportebit. ut i gen honestu. cã
trãslata videat; Cum at erit honestu cause gen
preterii pncim potit. vel si comodu fuit. a narr-
racon icipiem. a lege. a ab aliq firmissia ratione
nre dictionis. Sin. uti pncio placebit. beniuole-
ne ptib utendu est. ut id quod e augeat; In
obscto cause gne. p pncim dociles auditores effice
oportebit; Nunc qm qs res exordio efficere oporteat
dictu e. reliquum e ut ostendat quibz quocz
ronibz res confici possit;

Beniuolencia qtuor ex locis copat. ab nrã.
ab adusariorz. ab iudicu psonis. ab causa
Ab nra. si de nris factis et officiis. sn arrogantia
dicem; Si crimina illata et aliqs minus honestas
suspicoes iniectas diluem. si que incomoda acci-
derint. a q instent difficultates. pferem. si pce et ob-
secratione humili. ac supplici utem; Ab adusariorz
at si eos a in odiu. a in inuidia a i contemptioz.
adducem; In odiu ducet. siqd eorz spurce. supbe.
crudelit maliciose fcm pferet; In iudia si vis
eorz potencia diuicie cognacio pecunie pfert atz eorz
usus. arrogans et intolerabilis. ut his rebz magis

videantur quam cause sue confidere; In contemptionem
adducentur. si eorum inercia. negligencia. ignavia.
desidiosum studium proferetur. et luxuriosum ocium proferetur;
Ab auditorum persona benivolencia captabitur. si res
ab hiis fortiter. sapienter. mansuete. geste proferentur.
ut ne qua assentatio nimia significetur. et si
de hiis quam honesta existimatio. quantaque eorum
iudicii. et auctoritatis expectatio sit. ostendetur;
Ab rebus ipsis. si nostram causam. laudando.
extollemus. adversariorum causam per contemptionem de-
primemus; Attentos autem faciemus si demonstrabimus ea
que dicturi erimus. magna. nova. incredibilia.
esse aut ad omnes. aut ad eos qui audient. aut ad
aliquos illustres homines aut ad deos immortales.
aut ad summam rem publicam pertinere; Et si polli-
cebimur nos breviter nostram causam demonstraturos atque
exponemus iudicationem. aut iudicationes si plures
erunt; Dociles auditores faciemus si aperte et bre-
viter summam cause exponemus. hoc est. in quo consistat
controversia; Nam et cum docilem velis facere simul
attentum facias oportet; Nam is maxime docilis
est. qui attentissime est paratus audire; Nunc
insinuationes quemadmodum tractari conveniat deinceps
dicendum videtur; Insinuatione igitur utendum est. cum
admirabile genus cause est. hoc est ut ante diximus
cum auditoris animus infestus est; Id autem tribus ex
causis fit maxime si aut inest in ipsa causa quedam
turpitudo. aut ab hiis qui ante dixerunt iam quiddam
auditori persuasum videtur; aut si eo tempore locus dicendi

dat. cum iam illi qui audiunt oratores defessi sunt audiendo; Nam ex hac quae re. non minus quam ex
primis duabus in oratione nonnumquam animus auditoris offenditur; Si causae turpitudo contrahet
offensionem. aut pro eo homine in quo offenditur. alium hominem qui diligitur interponi oportet; aut pro re in qua
offenditur aliam rem quae probatur. pro re hominem
aut pro homine rem. ut ab eo quod odit ad id quod
diligit auditoris animus traducatur. et simulare
id te defensurum. quod existimeris defensurus; Deinde cum iam mitior factus erit auditor.
ingredi pedetemptim in defensionem. et dicere
ea quae indignentur adversarii. tibi quoque indigna videri; Deinde cum lenieris eum qui audiet. demonstrare nihil eorum pertinere et negare te quicquam de
adversariis esse dicturum. neque hoc neque illud.
ut neque aperte laedas eos. qui diliguntur. et tamen id
obscure faciens quoad possis alienes ab eis
auditorum voluntatem. et aliquorum iudicium simili de
re. aut auctoritatem proferre imitatione dignam.
deinde eandem aut consimilem maiorem aut minorem agi
rem in praesentia demonstrare Sin oratio adversariorum
fidem videtur auditoribus fecisse. id quod ei qui intelligit
quibus rebus fides fiat facile erit cognitu. oportet
aut de eo quod adversarii sibi firmissimum putarint.
et maxime hi qui audient probarint. primum te
dicturum polliceri aut ab adversarii dicto exordiri.
et ab eo potissimum. quod ille nuperrime dixit.
aut dubitatione uti quid primum dicas. aut cui potissimum

loco videatur. tum admiratione. Nam auditor cum
eum quem adversarius putat perturbatum oratione videt animo
firmissimo contradicere paratum. plerumque se potius temere assen-
sisse quam illum sine causa confidere arbitratur. Sin auditorum
studium defatigatio abalienavit a causa te brevius quam
paratus fueris esse dicturum commodum est polliceri. et non immi-
taturum adversarium. Sin res dabit non inutile est ab
aliqua re nova aut ridicula incipere aut ex eo tempore que
nata sit. quod genus strepitu aut acclamatione possimus
dicere. aut iam parata quam vel apologum vel fabulam vel
aliquam contineat irrisionem. aut si rei dignitas iocandi
adimat facultatem. aliquid triste novum horribile sta-
tim non incommodum est inicere. Nam ut cibi sacietas
et fastidium aut subamara aliqua re relevatur. aut dulci
mitigatur. sic animus defessus audiendo. aut admira-
tione integratur aut risu renovatur. Ac separatim quidem
que de principio et de insinuatione dicenda videbantur hec
fere sunt. Nunc quiddam breviter et communiter de utroque
precipiendum videtur

Exordium sententiarum et gravitatis plurimum debet habere. et
omnino omnia que pertinent ad dignitatem in se
continere. propterea quod id optime faciendum est. quod oratorem
auditori maxime commendat. Splendoris et festivitatis
et concinnitudinis minimum propterea quod ex his suspicio
quedam apparationis atque artificiose diligentie nascatur
que maxime orationi fidem. oratori adimit auctoritatem.
Vicia vero hec certissima sunt exordiorum que summopere vi-
tari oportebit. vulgare. commune. commutabile. longum
separatum. translatum. contra precepta. Vulgare est. quod in

plures causas potest accomodari ut convenire videatur Com-
mune est quod nichilo magis huic quam contrariae parti cause
potest convenire. Comutabile est quod ab adversario potest
leviter mutatum ex contraria parte dici. Longum est
quod pluribus verbis aut sententiis ultra quam satis est producitur.
Separatum quod non ex ipsa causa ductum est nec sicut aliquod
membrum annexum orationi. Translatum est quod aliud
conficiat quam cause genus postulat ut si quis docilem
faciat auditorem cum benivolentiam causa desiderat aut
si principio utatur cum insinuacionem res postulat. Con-
tra precepta est quod nichil eorum efficiat quorum causa de exordi-
is precepta traduntur hoc est quod eum qui audit neque
benivolum neque attentum neque docilem efficiat aut quo
nichil profecto peius est ut contra sit faciat. Ac
de exordio quidem satis dictum est.

Narratio est rerum gestarum aut ut gestarum ex-
posicio. Narracionum genera tria sunt. Unum genus
est in quo ipsa causa et omnis ratio controversie continetur.
Alterum in quo digressio aliqua extra causam aut criminacionis
aut similitudinis aut delectacionis non aliene ab eo nego-
cio de quo agitur aut amplificacionis causa interponitur. Tercium
genus est remotum a civilibus causis quod delectacionis causa
non inutili cum exercitacione dicitur et scribitur. Eius partes
sunt due quarum altera in negociis altera in personis
maxime versatur. Ea que in negociorum exposicione
posita est tres habet partes fabulam historiam argu-
mentum. Fabula est in qua nec vere nec verisimiles
res continentur. Cuius modi sunt angues ingentes
alites iuncti iugo. Historia est res gesta ab

ab etatis nostre memoria remota. Quod genus est historia. Appi-
us indixit cartaginensibus bellum. Argumentum est ficta
res que tamen fieri potuit. huiusmodi aput Terencium.
Nam is postquam discessit ex ephebis zoziam. Illa
autem narratio que versatur in personis eiusmodi est ut in
ea simul cum rebus ipsis personarum sermones et animi perspici
possint hoc modo. Venit ad me sepe clamitans. quid agis
micio? cur perdis adolescentem nobis? cur amat? cur
potat? cur in his rebus sumptus suggeris. vestitu
nimio indulges. Nimium ineptus est. nimium ipse
est durus. preter equum et bonum. Hoc in genere narrationis
multa debet inesse festivitas. confecta ex rerum varietate.
animorum dissimilitudine. gravitate. lenitate. spe metu
suspicione. desiderio. dissimulatione. errore. misericordia.
fortune commutatione. insperato incommodo. subita
leticia. iocundo exitu rerum. Verum hec ex hiis que postea
de elocutione precipiantur ornamenta. sumuntur.
Nunc de narratione ea que cause continet expositionem dicendum videtur.
Oportet igitur eam tres habere res. ut brevis. ut ap-
ta. ut probabilis sit. Brevis erit. si unde necesse est inde
inicium sumetur. et non ab ultimo repetetur et si cuius rei sa-
tis erit summam dixisse eius partes non dicentur. Nam sepe
satis est quod factum sit dicere ut non enarres quemadmodum
sit factum. Et si non longius quam quod scitu opus est in nar-
rando procedetur. et si nullam in rem aliam transibitur.
et si ita dicetur ut nonnumquam ex eo quod dictum sit.
id quod dictum non sit intelligatur. et si non modo id quod obest

universam id quod non obest nec adiuvat preterire. Et si
semel unumquodque dicetur. et si non ab eo in quo proxime
desitum erit. deinceps incipietur. Ac multos decipit
imitatio brevitatis ut cum se breves putant esse. lon-
gissimi sint. cum dent operam ut res multas brevi
dicant. non ut omnino paucas res dicant. et non plures quam
necesse sit. Nam plerique breviter videntur dicere qui ita dicunt.
accessi ad edes. puerum evocavi. respondit. quesivi
dominum. domi negavit esse. Hic tametsi tot res
brevius non potuit dicere tamen quia satis fuit dixisse domi
negavit esse. fit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque
in genere vitanda est brevitatis imitatio et non minus
rerum non necessariarum quam verborum multitudine supersedendum est.
Aperta autem narratio poterit esse. si ut quidque primum ge-
stum erit ita primum exponemus et rerum ac temporum ordinem servabimus
ut ita narremus ut geste res erunt aut ut potuisse
geri videbuntur. Hic erit considerandum nequid perturbate
nequid contorte dicatur ne quam in aliam rem transe-
atur. ne ab ultimo repetatur. ne ad extremum prodeatur.
nequid quod ad rem pertineat pretereatur. et omnia que prece-
pta de brevitate sunt hec quoque in genere sunt conservanda
Nam sepe res parum esse intellecta longitudine magis
quam obscuritate narrationis. ac verbis quoque dilucidis
utendum est. quo de genere dicendum est in preceptis elocutionis
Probabilis erit narratio si in ea videbuntur inesse ea que
solent apparere in veritate. si personarum dignitates servabuntur
si cause factorum extabunt. si fuisse facultates fa-
ciendi videbuntur. si tempus idoneum. si spacii satis. si loci

opportuni⁹ ad eandez re͂ de qua narrabi͛r fuisse ostendisse. si res ꝛ ad eoꝝ qui agant na͂m ꝛ ad vulgi rumore͂ ꝛ ad eoꝝ q̄ audiant opione͂ accomodabit͛; At vi͛silit͛ q̄d ex hiis reb⁹ esse potit illud at p͛t ea ꝯsidare optebit. ne a͛ tu͂ obsit narrato. a͛ tu͂ nil ꝓsit. tu͂ interpona͛. a͛ n͂ loco a͛ n͂ q̄admod͂ ca͂ postulet narret͛; Obest tam͂ tu͂ ipius rei geste expoito. magna͂ ex ap͛ offesioꝫ que argumtādo ꝛ tam͂ agendo lemri optebt͛ Qd͛ tam͂ accidit meli͛ tm optebit rei geste ptes disperge͂ in tam͂. ꝛ ad vnaquaqꝫ ꝯfestim ro͂nez accomodare. ut vulni ꝓsto medicam͂tu͂ sit. ꝛ odiu͂ stati defensio mitiget; Narratio nil ꝓdest tu͂. tu͂ aut ab adu͛sariis re expoita. vra͂ nil interest. itm a͛ alio m͂ narrare. a͛ ab hiis q̄ audiut. ita tenet͛ negociu͂. ut vra nil interest. eos alio pacto doce͛; Qd͛ tu͂ accidit. oio narratoe͂ s͛sede͂ du͂ e͂; No͂ loco di͛. tu͂ no͂ in ea pte orõ͛s collocat͛. i qua res postulat. q̄ de gn͂e agem⁹. tu͂ tu͂ de dispositon dicet⁹; Na͂ hoc ad dispoitoꝫ partiu͂. no͂ q̄adm͂ ta͂ postulat͛ narrat͛. tu͂ aut id qd͛ adu͛saio ꝓdꝫ dilucide ꝛ ornate expõ͛. a͛ id quod ipm adiuuat obscure di͛. ꝛ negligent͛; Quare ut h͛c vitiu͂ vitet͛. oi͂a torq̄nda sūt ad comod͂ sue cause. ꝯtra q̄ ptin poterit p͛mittedo. q̄ illi͛ erūt q̄ comodo leuit͛ attingendo. sua diligent͛ ꝛ enodate narrado; Ac de narratoe͂ q̄de͂ sat͛ di͛m vi͛demr͛. deinceps ad partitionem tra͂seam⁹.

Recte habita in causa partitio illustrem et perspicuam totam efficit orationem. Partes eius sunt due, quarum utraque magnopere ad aperiendam causam et constituendam pertinet controversiam. Una pars est que quid cum adversariis conveniat et quid in controversia relinquatur ostendit, ex qua certum quiddam designatur auditori in quo animum debeat habere occupatum. Altera est in qua rerum earum de quibus erimus dicturi breviter expositio ponitur distributa, ex qua conficitur ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis intelligat fore peroratum. Nunc in utroque genere partitionis quemadmodum conveniat uti breviter videtur dicendum. Que partitio quid conveniat aut quid non conveniat ostendit, hec debet illud quod convenit inclinare ad sue cause commodum, hoc modo: Interfectam esse matrem a filio convenit mihi cum adversariis. Contra sic: Interfectum esse a Clitemestra Agamemnonem convenit. Nam hic uterque et id posuit quod conveniebat et tamen sue cause commodo consuluit. Deinde quid controversie sit ponendum est in iudicationis expositione, que quemadmodum inveniretur ante dictum est. Que autem partitio rerum distributam continet expositionem, hec habere debet brevitatem, absolutionem, paucitatem. Brevitas est cum nullum nisi necessarium assumitur verbum. Hec in hoc genere idcirco est utilis quod rebus ipsis et partibus cause, non verbis neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est per quam omnia que incidunt in causam genera de quibus dicendum est amplectimur. In qua partitione videndum est ne aut aliquod genus utile relinquatur aut sero extra partitionem aut

quod vastissimum et capacissimum est inferatur. Paucitas
in particione servatur si genera ipsa rerum ponuntur neque per-
mixte cum partibus implicantur. Nam genus est quod
plures partes complectitur ut animal. Pars est que subest
generi ut equus. Sed sepe eadem res alii genus alii pars.
Nam homo animalis est pars, Tebani aut Troiani
genus. Hec ideo diligentius inducitur perceptio ut aperte
intellecta generali particione paucitas generum in particione
servari possit. Nam qui ita partitur: ostendam propter
cupiditatem et audaciam et avariciam adversariorum
omnia incommoda ad rempublicam pervenisse, is aut
intellexit in particione exposito genere partem se generis admi-
scuisse. Nam genus est omnium nimirum libidinum cupi-
ditas. Eius autem generis sine dubio pars avaricia. Hoc igitur
vitandum est ne cuius genus posueris eius sicuti aliquam
adversam ac dissimilem partem ponas in eadem particione.
Quod si quod in genus plures incidunt partes id cum in
prima cause particione erit simpliciter expositum distribuetur
eo tempore commodissime cum ad ipsum ventum erit explicandum
in cause dictione post particionem. Atque id quoque pertinet
ad paucitatem ne aut plura quam satis est demonstraturos
nos dicamus hoc modo: ostendam adversarios quod arguimus
et potuisse facere et voluisse et fecisse. Nam fecisse satis
est ostendere. Aut cum in causa particio nulla sit et cum simplex
quiddam agatur tamen utamur distributione id quod perraro
potest accidere. Sunt autem alia quoque precepta particionum que ad
usum huius oratorum non tantopere pertineant que
versantur in philosophia ex quibus hec ipsa transtulimus que

Quemē uidebant q̄z m̄l m cetis artib᷒ iueniebāt;
Atz is de ptitōe pceptē. ī oī diuisōe meīnisse op
tebit. ut z pma queqꝫ ps ut exposita ē ī par
titōe sic ordme ēnsigat z oib; explicatē p ad
tū sit. h m̄. vt ne quid posten᷒ pt̄ ꝯcloz insūat;
Partit apud tērēciū bnit z comodē senex in
andria que cognoscē libertū vemt; Eo pacto
z gnati vitā. z ꝯsiliū meū cognosces z qd facē
ī hac re te velim; Itaqꝫ q̄adm̄ ī ptitōe ꝓposuit.
ita enarrat gnati uitā; Nā is p᷒ꝙ excessit
ex ephebis zozia. liben᷒ viuēdi fuit ptas z c̄
dem. suū ꝯsiliū. z nc̄ id opam do dem̄ qd velit
zoziam facē; Id qd postmū posuit ī ptitone
postrem᷒ dicit; Nuc tuū ē officiū; Queadm̄ g᷒
h z ad pma queqꝫ pte pmū accessit z omib;
abs͛l fine dicēdi fecit. sic nob placz z ad si
gulas ptes accedē. z oib; absolutē pozac; Nūc
d ꝯfirmacōe deīceps ita ut ordo ipē postulat dēm᷒ vī;
Confirmatio ē. p quā argumtādo. nrē
causē fidem z autoritatē. z firmamtū
adiungit rō; Huī᷒ ptē cta sūt pcepta.
que in singla cāz gna diuidūt; Veruntam no
īcomodū vī ēnda siluā z matiem vniūsā an
pmixtā z ꝯfusā exponē om̄ argumtacōz. p᷒ at
tradē q̄adm̄ vnūqdqꝫ causē gen᷒ hinc oib; argu
metādi rōib; tēctē ꝯfirmac opteat; Oms res argu
metādo ꝯfirmā͛ aᵗ ex eo qd psōis aᵗ ex eo qd nego
ciis ē attributū; Ac psōis quidē has res attributas
putam᷒ Nom̄. naz. victū. Nom̄ ē qd vnicuiqꝫ psōe
dat. quo suo qꝫ ꝓpo z cto vocabulo appellatur;

12

Naturā ipam

Naturā ipam diffinire dificile ē. ptes at
eius enūare. eas quarꝫ indigem⁹ ad hac p
ceptoꝫ facilius ē; Hec at ptim diuio. pti
mortli in gne ūsant. mortaliū at pars in
hoim. ps in bestiaꝝ gne nūat. atꝫ hoim gen⁹.
i sexu ꝯsidat. vile an mlieb͛ sit. ꝛ i natione.
pria. etate cognacōe; Natione. graius an
barbar⁹. pria. atheniensis an lacedemonius;
Cognacōe. qb⁹ maioib⁹. qbꝫ ꝯsanguineis Etate.
puer. an adolescēs. Natu. senex. an grādior
Ptea comoda an icomoda ꝯsidant ab nā data
aio ꝛ corpi. h͛ m⁹. valens an imbecillis. log⁹
an bͤuis. formos⁹ an deformis. uelox an tar
dus sit. acut⁹ an ebetior. meor an obliuios⁹
comis an facetus. an officios⁹. pdes. pudēs.
paciens atꝫ cont͛; Et oīo q̄ a nā data. aio
ꝛ corpi ꝯsidabunt. in nā ꝯsidāda sut. nā que
industria ꝯpant ad hitū ptinet de q͛ posterius
dīm est. In victu ꝯsidare oꝫ apud q̄s ꝛ quo
more. ꝛ cuꝰ arbitrio sit educat⁹. qs hueit artiū libe
liū mgros. qs viuēdi preceptores. qbꝫ aici⁹ vtat͛.
q̄ in negocio. q̄stu. artificio. sit occupat⁹. quō rez
familiare admistrauit ꝛ q̄ ꝯsuetudine domesti
ca sit; In fortuā q̄rit͛ s͛uus ne sit an liber.
pecuios⁹ an tenuis. puat⁹ an cū ptate; Et
si cū ptate. iure an iiuria. felix. clar⁹ an con̄.
quales libros heat. an si de nō viuo q̄rat͛. et
quali morte sit affect⁹ erit ꝯsidāndu Habitū at
hūc appellā⁹ aīi a͛ corpis. ꝯstante ꝛ absoluta. aliq̄

ī re pstioꝛ· ut ūtutl' a' artl'· alic' preptom
a' quauis sciam Et itez corpis aliqua comō-
ditatē· nō nā· ꝫ studio· ꝛ īdustia partam;
Affcio ē aī a' corpis ex tpe aliq̄ de cā comu-
tacō; ut letitia· cupiditas· met'· ꝛ molestia· moꝛ
b'· debilitas· ꝛ alia que ī eod̄ gne repiuntur;
Studiū ē at aī assidua ꝛ uehemēs ad aliq̄
rem applicata magna cū volūte· occupacō;
ut phie· poetrie· ꝛ geometrie· litt'aꝝ; Consiliū· est
aliq̄d faciendi· vl' nō faci' ꝛa ꝛ excogitata rō.
Fcā āt ꝛ ca' ꝛ oroēs trib' ex tpib' ↄsidabūt'· q̄d
fecit· aut quid ipi accidit ꝛ q̄d dixit a' q̄d fa-
ciet· q̄d ipi accidat· q̄d dicat· a' q̄d factus sit· q̄d
ipi casurū sit· qua sit vsur' ordine oroē; ac p'mis
ꝯpe h' videt' esse attributa

Negociis āt que sūt attributa ptim sūt
ↄtinētia cū ipō negocio· ptī ī gestione
negocij ↄsidant'· ptī adiūcta negocio sūt· parti
gestū negociū ↄsequit'; Continētia cū ipō ne-
gocio sūt ea q̄ sēp affixa esse videnť ad rem· nē
ab ea pūt separi; Ex hiis p'ma ē bruis cōplexio
toci' negocii· que summam ↄtinet fcī; h' m°
ptis occasio· prīe pditio; Dein· ei' cā sume p
qua ꝛ qua ob rem ꝛ cui' rei cā fcm sit· q'rit';
Dein an gestā rem q̄ fcā sūt ↄtinent'· usq3 ad
sumū negociū; Dein ī ipō gēndo negocio· quid
actū sit· Dein q̄d p' ea fcm sit; In gestione āt ne-
gocii· q̄ scd's locus erat de hiis q̄ negociis attbuta

sit. queritur. locus. tempus. occasio. modus. facultas;
Locus consideratur in quo res gesta sit ex opportunitate
quam videatur habuisse ad negocium administrandum;
Eadem autem opportunitas queritur. ex magnitudine. intervallo.
longinquitate. propinquitate. solitudine. celebritate;
Natura ipsius loci et vicinitate tocius regionis. Ex hiis
et attributionibus: sacer an profanus. publicus an
privatus. alienus. an ipsius de quo agitur locus sit. an
fuit; Tempus autem est. id quo nunc utimur. nam ipsum quidem
generaliter diffinire difficile est. pars quedam eternitatis. cum
alicuius anni mansurni. vespertini nocturni ve spacii
certa significatione; In hoc et que preterierunt considerantur. et
eorum ipsorum que propter vetustatem absoluerunt et incredibilia
videantur et iam in fabularum numero reponantur. et que iam
diu gesta et a memoria nostra remota. tamen faciant
fidem vere tradita esse. quia eorum monumenta certa in litteris
existant. et que nuper geste sunt. que scire plerique possunt
Et item que instant in presencia et que maxime fient et que
consequuntur. in quibus potest considerari quid pocius et quid serius
futurum sit; Et item communiter in tempore perspiciendo longinquitas
eius consideranda est Nam sepe oportet commetiri cum tempore ne-
gocium et videre potuitne aut magnitudo negocii aut
multitudo rerum in eo transigi tempore; Consideratur autem tempus. anni
et mensis. et diei et noctis. et vigilie. et hore et in aliqua
parte alicuius horum; Occasio autem est pars temporis. habens in se
alicuius rei idoneam faciendi aut non faciendi opportunitatem
Quare: cum tempore hoc differt. nam genere quidem utrumque
idem esse intelligitur; Verum in tempore spacium quodam modo

Declar̃. q̄ in annis. uel in anno. uel in aliq̄ parte
anni spectat̃; In occasione ad spaciū temporis
faciendi q̄ opportunitas intelligit̃. adiuncta q̄re
tū genere idem sit. fit aliud qd' parte quadā ⁊
spē ut dixim᷒ differat; Hec distribuit̃ in tria genera
publicū. comune. singulare; publicū ē. q̄ ciuitas
uniuersa aliqua de causa frequentat; ut ludi. dies
festus. bellū; Comune. qd' accidit oībȝ eodē ferē
tempore ut messis. vindemia. calor. frigus; Singulare
uero ē. qd' aliq̄ de causa puati solet alicui accidere;
ut nuptie. sacrificiū. funus. conuiuiū et somnus;
Modus aūt ē. in quo quadm̄ ⁊ q° aīo factum sit q̄rit̃;
Eius partes sunt prudencia imprudencia prudencie aūt racio
q̄rit̃ ex his. que clam. palā. ui. persuasione fecerit
Imprudencia aūt in purgatione confert̃. cui᷒ partes sunt inscientia.
casus necessitas ⁊ in affectioz ai hoc ē molestia iracundia
amore ⁊ cetera que simili genere versant̃; facultates
sunt quibus facilius fit uel sine quibȝ aliqd' confici n̄ pt
Adiunctū autē negocio id intelligit̃. qd' mai᷒ ⁊ qd'
min᷒ ⁊ quid simile erit ei negocio de q° agit̃ ⁊ q°d
eque magnū ⁊ qd' contrariū ⁊ qd' disparatū ⁊ genus.
⁊ pars ⁊ euentus Maius ⁊ minus ⁊ eque magnū. ex
ui ⁊ ex nūo. ⁊ figura negocii sic ex statura corporis consi-
derant̃ Simile. uero ex spē compari uel conferenda.
atq̄ assimilanda natura iudicat̃; Contrariū. ē qd' positū
in genere diuerso ab eo cui contrariū esse dr̄ plurimū
distat; ut frigus calori. vite mors. Disparatū
aūt est id. qd' ab aliq̄ re per oppositoz negacōe
separat̃. hoc modo. sapere ⁊ nō sapere. Genus ē. qd' partes

aliq̃s amplectit̃ ut cupiditas; Pars ē q̄ subest gn̄i ut amor auaricia Euent⁹ ē. exit⁹ alicui negocii in q̄ quer̄ solet q̄d ex quaq3 re euenit ⁊ eueniat euenturū q3 sit; Quaē hic in gn̄e ut commodius q̄d euenturū sit an̄ ā̄io colligi possit q̄d q̃q3 ex re soleat euenīe; ꝯsiderandū ē. ex arrogancia odiū ex insolencia. arrogancia Quarta at̄ ps ē ex his quas dicebam⁹ negociis ēē attributas. consecucio. in hac hee res q̄runt̄. que gestum negociū ꝯsequunt̄; Primū q̄d fc̄m ē quo id noīe appellari ꝯueniat. deīn ei⁹ fc̄i qui sint principes ⁊ inuentoēs Qui denīq3 eius ⁊ inuentoēs ꝓbatoēs atq3 emuli; Deīn ⁊ q̄ de ea re a͛ eius rei sit lex. ꝯsuetudo. actio. iudiciū. sc̄ia. artificiū; Deīn nā ei⁹ euenīe vulgo soleat. an insolenter ⁊ raro. Postea hoīes id sua auctē comꝓbaē. an offendi in his ꝯsueuint. ⁊ cetera q̄ fc̄m āo statī ꝯsequi a͛ ex intervallo solet ꝯsequi; Deīn postremo attendendū ē nū que res ex his rebus q̄ posite sunt i ptibus honestatē a͛ utilitatē ꝯseq̄nt̄; De quibus in delibātiuo gn̄e cause distinctionis erit dc̄m at̄ negociis q̄d fc̄ res hee quas commemorauimus sunt attribute

Omnis at̄ argumētacō q̄ ex his locis quos cōmemorauim⁹ sumet̄ a͛ ꝓbabilis a͛ nc̄ia debebit esse; Etenim ut breuit̄ describam⁹. argumentū vi͛ ēē inuentū aliq̄ ex gn̄e rem aliquā a͛ ꝓbabilē ostendens a͛ nc̄ie demrans; Nc̄ie at̄ demrant̄

ea quae aliter quam dicitur nec fieri nec probari potest. hoc modo.
si peperit cum viro concubuit; Hoc genus argumentandi
quod in necessaria demonstratione versatur. maxime tractatur in
in dicendo. aut per complexionem aut per enumerationem aut per simplicem
conclusionem; Complexio est in qua utrum concesseris reprehe-
ditur. ad hunc modum si improbus est cur uteris. si probus
cur accusas; Enumeratio est in qua pluribus expositis rebus
et ceteris infirmatis una reliqua necessario confirmatur. hoc pa-
cto; Necesse est aut inimicitiarum causa ab hoc esse occisum. aut
metus aut spei aut alicuius amici gratia. Aut si horum nihil est
ab hoc non esse occisum. nam sine causa maleficium sus-
ceptum esse non potest; Sed neque inimicitie fuerunt. nec
metus ullus. nec spes ex morte illius. alicuius commodi
neque ad amicum aliquem huius mors pertinebat. Relin-
quitur igitur ut ab hoc non sit occisus; Simplex autem conclusio ex
necessaria consecutione conficitur. hoc modo. Si vos me istud eo
tempore fecisse dicitis. ego autem eo ipso tempore trans mare fui.
relinquitur igitur ut id quod dicitis non modo non fecerim. sed nec
potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter oportebit videre ne
quo pacto genus hoc refelli possit. ut ne confirmationis
modum in se argumentationis solum habeat et quandam similitudinem
necessarie conclusionis verum ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat;

Probabile autem est id quod fere solet fieri aut quod in
opinione positum est. aut quod habet in se ad hec
quandam similitudinem sive id falsum est sive verum; In eo genere
quod fieri solet. probabile huiusmodi est. si mater est diligit filium
Si avarus est negligit iusiurandum. In eo autem quod in
opinione positum est. huiusmodi sunt probabilia; Impiis apud
inferos penas esse paratas; Eos qui philosophie dent opera

nō arbitrī deos ēē; Similitudo aut̄ ī ꝯrīꝰ ma
xīe ⁊ parib⁹. ⁊ in hꝭ reb; q̄ sb eand rōm ca
dūt maxīe spectat̄; In ꝯrīꝰ hꝭ m̄. Nā si hiis q̄
imprudēt̄ leserūt ignosci ꝯuenit. hiis qui nācō
ꝓfuerūt gr̄ri grām nō oz; Ex pari sic. Nam
ut locꝰ ī mari sn̄ portu navib⁹ nō pt̄ ēē tut⁹.
sic animꝰ sn̄ fide. stabilis amicꝭ nō pt̄ esse.
In hiis reb⁹ q̄ sb eand rōz cadūt. hoc m̄ ꝓbale
ꝯsidāt̄. Nam si rodiis t̄pe nō ē portoriū locatē.
n̄ hermacreonti q̄dez t̄pe ē ꝯducē; h̄ tn̄ va
sūt hoc pacto. Qm̄ si cicatx̄ ē. fuit uulnꝰ;
Tum ꝯsilia. hꝭ m̄. Si multꝰ erit ī calceis pul
uis. ex itīe eū venīe optebit; Oīe āt ut ītus
q̄sdā in p̄tes distribuaꝰ ꝓbabile. q̄d sumit̄ ad ar
gumētacōz. aut signū ē. a⁹ c̄dibile. a⁹ iudicatū
a⁹ compabile; Signū ē. q̄d sub sensū ac̄q̄ cadit
⁊ quiddā sigt̄. q̄d ex ipo fcm̄ vi⁹. q̄d. a⁹ nō fucit.
a⁹ ī ipo negocio. a⁹ p⁹ sit ꝯsecutum. ⁊ tn̄ indiget
testīonii ⁊ g̃uior ꝯfirmacōe. ut c̄or fuga. pallor
pulius. ⁊ que hiis sūt silia; Credibile ē. q̄d sine
ullo teste auditor opinione fꝰmat̄. hꝭ m̄. Nemo ē.
q̄ nō libōs suos īcolumes ⁊ lētos ēē cupiat; Iudi
catū ē. res assensione a⁹ auctē a⁹ iudicio alicꝰ a⁹
aliq̄z ꝓbata; p̄ eb⁹ in ḡnib; spectat̄. Religioso.
ꝯm̄. approbato. Religiosū ē. q̄d iurati legib; iudica
vīt; Comune. q̄d oēs vulgo ꝓbarūt. ⁊ secuti
sūt huiꝰ modi. ut maiorib⁹ natu assurgāt. ut sup
plicū miseat̄. Approbatū ē q̄d hoīes cū dubiū eēt.
q̄li hri oporteret sua ꝯstituerūt auctē. vti Gracci

pnis fcm. qd' pplus roman' ob id q' insciente
collega in censura nichil gessit. p9 censura
9sulem fecit; Compabile aut e. qd in reb' diuis
silem aliquā roz 9tinet; Cuius ptes sut tres.
ymago. collacio. exe^m ymago e oro demrans cor
poz ā nāz silnez Collacio e oro. rem cu re ex
silne 9fens; Exemplu e qd re aucte ul casu
alicu hois ā negocii 9firmat. ā infirmat; hoz exe^a
(despicit)
z descptos elocucoe ponent; At fons qde 9firmacoe
ut facultas tulit. aptq e n minus diluade qm
rei nā febat demostrat e Queadmod aut queq
9stitutio. z ps 9stitucoe z oīs 9tūsia sue in voce
sue i scpto vsez trtari debeat. z q in vnaquaq
argumtacoz 9ueniat singulatim. i scdo lib' de vno
q gne dicem' In pncia tm° nūos z mod' z ptes ar
gumetandi 9fuse z pmixtim dispsim' post discrete
z elcte in gen' quoq cause qd vnicuiq 9ueniat.
ex hac copia digem'; Atq iueniri qdez oīs ex hiis
loce argumtacio poīt. iuenta exornai. z ctas in
ptes distingui. z qd suauissi' z sume nccm z ab arte
scptorib' maxie neglectu; Quac z de ea pceptione
nob z i h loco ddm visu est. ut ad iuentoz argu
metanti absolucio adiugert z mag cu cura z dili
gen loc' h 9sidand' e qd rei no solu mag utilitas
e. s pcipiendi q summa difficultas

Omnis g argumtacio ā p inductoz trtanda e
ā p raciocinacoz Inductio e oro q reb n dubiis
captat assensioz ei'. q cu instituta e. qb' assensionib'
facit ut illi dubia qdā reb. pp eaz rez qb' debeo
assensit silinez. pbet; velut aput socraticum

heschilem · demostrat socrtes · cu xenofonte uxore ·
z cu ipo xenofonte aspasiam locuta / Dic michi
xenofonte q̄so uxor · si vicina tua meli9 hz aur
q̄m tu h̄es · vtru illi9 ne · an tuu malis · illi9 inqt ·
q̄d si ueste z cetem ornamtu muliebre p̄ci maiore
heat q̄m tu h̄eas hes · tuu ne · an illi9 malis · Re-
spodit · illi9 vo age inqt · Quid si virum illa meliore
heat q̄m tu heas · vtru ne tuu viru malis · an
illius · Hic mulier erubuit · aspasia aut sermone cu
ipo xenofonte instituit / Queso inqt xenofon
si vicinus tuus equum meliore heat q̄ tuus
e · tuu ne equum an illius malis · illi9 inquit ·
fondo Quid si fundu meliore heat · q̄m tu hes · vtru
illi9 tande fundu hre malis · illu inqt · meliore
sz / Quod si uxore meliore heat q̄ tu hes vtru
illi9 malis · atz hic xenofon q̄s ipe tacuit / Post
aspasia · q̄m uterqz nrm inquit id m̄ solu non
rndit · qd e solu audire voluerā · egomet dicā ·
qd uterqz cogitat Nam z tu mulier optim viru
mauis hre · z tu xenofon uxore hre lectissima
maxie vis / Quare nisi hoc pfeceritis ut neqz vir
melior neqz femina lectior i trris sit · pfcto sp id · qd
optimu putabitis ee multo maxie requiretis ut et tu
maritus sis q̄ optime z hec q̄m optio viro nupta sit /
Hic cu rebz no dubijs assensu esset factu e ppter
similitudinez · ut ea qd dubiu videbatur siquis separatim
quereret id pfcto ppr rez rogandi concederet hoc m̄ sermo
nis plurim9 usus est Socrates ppea q nihil ipe afferre
volebat · sz ex eo q ille sibi dedat qui cu disputa
bat aliqd conficere malebat qd ille ex eo quia concessisset

necessario approbare debeat. Hoc in genere precipiendum nobis
videtur primum id ut quod inducimus per similitudinem eiusmodi sit
ut sit necesse concedi. Nam ex quo postulabimus nobis
id quod dubium sit concedi dubium esse id ipsum non oportebit.
Deinde id cuius confirmandi causa fiet inductio videndum est
ut simile hiis rebus sit quas res quasi non dubias ante
induximus. Nam aliquid concessum nobis esse nihil proderit si
ei dissimile erit id cuius causa   concedi primum vo-
luerimus. Deinde non intelligatur quo spectent ille prime in-
ductiones et ad quem sint exitum perventure. nam qui videt
si ei rei quam primo rogetur assenserit illam quoque rem que
sibi displiceat necessario esse concedendam plerumque aut non re-
spondendo aut male respondendo longius eius rogationem
procedere non sinit. Quare ratione rogationis imprudens
ab eo quod concessit ad id quod non vult concedere dedu-
cendus est. Extremum autem aut taceatur oportet aut concedatur
aut negetur. Si negabitur aut ostendenda est similitudo earum rerum
que ante concesse sunt aut alia utendum est inductione.
Si concedetur concludenda est argumentatio. Si tacebitur aut
elicienda est responsio aut quoniam taciturnitas imitatur
confessionem pro eo ac si concessum sit concludere oportebit
argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi
tripartitum. prima pars ex similitudine constat una pluribus-
ve. altera ex eo quod concedi volumus cuius causa similitudines
adhibite sunt. Tertia ex conclusione que aut confirmat conces-
sionem aut quid ex ea conficiatur ostendit. Sed quia non satis
alicui videbitur dilucide demonstratum nisi quid ex civili
causarum genere exempli subiecerimus videtur huiusmodi quoque utendum exemplo
non quo preceptio differat aut hoc aliter in sermone atque

i qd' sit vtendū. s3 ut eoꝝ volū^ta satis fiat.
qui qd' aliq̄ in loco viderit. id in loco n̄ mo-
stratū ē cōsistē nequeūt; Ergo i hac cā que
apud grecos ē puagata & puulgata q̄d epa-
minundas thebanoꝝ īpator ei q̄ s' ex lege
p̄toꝛ successerat exercitū nō tradidit. ꝛ cū paucos
ipē dies ꝯt legem exercitū tenuiss; lacedemonios
fundit' vicit. potit accusator argumentatōe uti
p inductoꝝ. cū sciptū legē ꝯt sniaꝫ defendat.
ad hūc modū. Si q̄ iudices id qd' epaminū-
das ait legis sciptore sensisse. ascribat ad legem.
ꝛ addat hāc exceptoꝫ quā siquis republice cā
exercitū nō tradidit pacieni. non opinoꝛ; Quid si
uos met ipi. qd' a nr̄a religione. ꝛ sapia remotissim̄
ē isti' hoīs cā. hanc eandē exceptōm i iussu
ppli ad legē ascribi iubeat. ppls thebanꝰ id pa-
tiet'. ne fi. ꝑfcto nō paciet'. Quod q̄ ascribi ad
legem nefas ē. id sequi q. ascriptū sit vꝛm vob'
videat'. nouꝫ vr̄am itelligentiā. nō pt ita ui-
deri o iudices. q' si l'ris corrigi neq3 ab illo
n3 a nob' volūtas sciptoꝛꝫ pt. videte ne multo
indignius sit id re ꝛ iudicio vr̄o inutai qd' n̄
vbo cōmutari pt. ac de inductōe q' satꝫ in
p̄ncia dcm̄ vr̄. nūc deinceps roccinatōē vim ꝛ
nāꝫ ꝯsideremus/

Raciocinatio est ōro. ex ipā re pꝛobabile
aliq̄d eliciens. qd' expositū ꝛ p se cognitū.
sua se vi ꝛ rōne ꝯfirmet; Hoc de gn̄e cū diligēti'
ꝯsiderandū putauit. cū idem in usu dicendi sequēt'.
paululū in p̄cipiendi rōne dissenserūt; Nam

parti quinque eius partes esse dixerunt. partim non plus
quam in tres partes posse distribui putaverunt; Eorum
controversiam non incommodum videtur cum utrorumque ratione expo-
nere. nam et brevis est et non eiusmodi ut alteri prorsus
nihil dicere putentur Et hic locus in dicendo
minime neglegendus a nobis videtur Qui putant
in quinque partes oportere distribui aiunt. primum convenire
exponere. summam argumentationis ad hunc modum
Melius accurantur quae cum consilio geruntur quam
quae sine consilio administrantur Hanc primam partem
numerant; Eam deinceps rationibus variis et quam
copiosissimis verbis approbari putant oportere. hoc modo;
Domus ea quae ratione regitur. omnibus est instructior. et
apparatior rebus. quam ea quae temere et nullo consilio
administratur Exercitus is cui praepositus est sapiens
et callidus imperator omnibus partibus commodius regitur.
quam is qui stultitia et temeritate alicuius administratur
Eadem navigii ratio est; Nam navis optime
cursum conficit ea quae scientissimo gubernatore utitur;
Cum propositio sit hoc pacto approbata. et due partes tran-
sierint ratiocinationis. tertia in parte aiunt quod ostendere
velis. id ex vi propositionis oportere assumere. hoc
pacto; Nichil autem omnium rerum melius consilio quam
omnis mundus administratur; Huius assumptionis quarto
in loco aliam porro inducunt approbationem. hoc modo;
Nam et signorum ortus et obitus diffinitum quendam
ordinem servant et annue commutationes non modo

quadam ex necessitate quia eorum non fuit. verum ad
utilitates quae rerum omnium sunt accomodate. et diurne
nocturne que vicissitudines nulla in re unquam
mutate quicquam nocuerunt. signo sunt omnia
non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari
Quinto inducunt loco complexionem eam que aut
infert id solum quod ex omnibus partibus conficitur hoc modo.
Consilio igitur mundus administratur; Aut unum in locum
cum conduxerit breviter propositionem et assumptionem id adiungit
quod ex hiis conficiatur ad hunc modum Quod si melius
geruntur ea que consilio quam que sine consilio administran-
tur. Nichil autem omnium rerum melius administratur
quam omnis mundus consilio igitur mundus administratur; Quin-
quepartitam igitur hoc pacto putant esse argumentationem;
Qui autem tripertitam esse dicunt. hii non aliter tractari
putant oportere argumentationem. sed partitionem horum repre-
hendunt; Negant enim neque a propositione neque ab
assumptione approbationes earum separari oportere. neque
propositionem sibi absolutam nec assumptionem sibi perfectam videri
que approbatione confirmata non sit Quare
quas illi partes duas numerarunt propositionem et approbationem.
sibi unam partem videri propositionem quae si approbata
non sit propositio non sit argumentationis Item quod quae
ab illis assumptio et assumptionis approbatio dicatur.
eandem sibi assumptionem solam videri; Ita fit. ut eadem
ratione argumentatio tractata. aliis tripertita. aliis
quinquepartita videatur; Quare evenit ut res non
tam ad usum dicendi pertineat quam ad rationem preceptionis

Nobis autem commodior illa partitio esse videtur
que in quinque partes distributa est. quam omnes ab
Aristotile et Theofrasto profecti. maxime secuti sunt
Nam quemadmodum id superius genus argumentandi.
quod per inductionem sumitur. maxime Socrates et Socratici
tractaverunt. sic hoc quod per ratiocinationem expolitur. summe
est ab Aristotile ac peripateticis et Theofrasto frequen-
tatum; Deinde a rethoribus qui artificiosissimi atque
elegantissimi putati sunt. quare autem nobis ista magis
partitio probetur. dicendum videtur. ne temere secuti pute-
mur. et breviter dicendum. ne in huiusmodi rebus diutius quam
ratio precipiendi postulat. commoremur; Si quadam
in argumentatione satis est uti propositione. et non oportet
adiungere approbationem propositionis. quadam autem in argumentatione
infirma est propositio nisi adiuncta sit approbatio separatum
est quiddam a propositione approbatio; Quod enim et adiungi
et separari ab aliquo potest id non potest esse idem quod est
id ad quod adiungitur et a quo separatur; Est autem
quedam argumentatio. in qua propositio non indiget approbatione.
quedam autem in qua nichil valet sine approbatione. ut ostendemus.
separata est igitur ab assumptione approbatio. ostendetur autem
id quod polliciti sumus hoc modo; Que perspicua in omnibus
veritatem continet assumptio nichil indiget approbatione;
Ea est huiusmodi; Si quo die ista cedes Rome
facta est. ego Athenis. eo die fui in cede interesse
non potui; hoc quia perspicue verum est nichil attinet
approbari; Quare assumi statim oportet hoc modo;

Fui aut athenis ea die; h̄ si no ɔstat idiget
approbacoe. qr inducta coplexio statī ɔsequit̄;
igit̄ in rede me esse no potui; Est g̃ qd ppo
q̄ n̄ indiget approbacoe; Nam ee qd q̄ndā q
indigeat quid attinet ondē. qd cuivis facile
pspicuū est; Qz si ita est ex hoc ⁊ ex eo quod
pposueram h̄ ɔficit̄ sepatā ee q̄dē approbacom̄. a
ppone. sin at̄ ita est. flm̄ ē no plus ee q̄m
t̄ptitā argumtatoz; Simili m̄. licz altāz q̄z pba
toz sepatā ee ab assūptone. s̄z q̄d ī argumta
toe. satē ee uti assūptoe. ⁊ n̄ oz adiugē app
bacoz assūptoi; Quodam at̄ ī argu^one^. ifima
ē assūptio. n̄ adiūcta sit approbatio. sepatū q̄dā
ē ex assūptom approbatio Est, at argu^o^ q̄. in
q̄ assūptio n̄ indiget approbacoe. q̄ at̄ ī q̄ m^l^
valz sn̄ approbacoe ut ondē; Sepata ē g̃ ab as
sūptione approbacō; Ostendem at qd pollicati sumus.
h̄ m̄; Que pspicua in oībȝ ūitate ɔtinet assūcio
m^l^ idiget approbacoe; Ea ē h^d^; Si oz velle
sape. dare opam phie ɔuenit hec ppo indiget
approbacoe. no em̄ pspicua ē necz ɔstat inter
hoies. ppt̄ea. q mlti m^l^ pdesse philosophiam.
⁊ pleiqz ī obesse arbitrant̄ Assūp^o^ pspicua h̄
ē Optet at sape. h̄ que ipm̄ ex re pspicat̄. ⁊
vm̄ esse intelli^r^. m^l^ attinet approbaē; Quare stati
ɔcludenda ē argum^o^; Igr̄ dare opam phie ɔuenit
Est g̃ assūp^o^ q̄ que approbacoe n̄ indiget. nā q̄n
dam indigere. pspicuū est; Sepata est igit̄ ab

assumptionis approbatio. Finem igitur est non esse plus quam
tripertitam argumentationem; Atque ex his illud iam perspicuum
est esse quandam argumentationem in qua neque propositio neque assumptio
indiget approbatione. Hoc dicitur ut certum quiddam et breve exempli causa
ponatur; Si summo opere sapientia petenda est, summo opere
stultitia vitanda est; summo autem opere sapientia petenda
est; summo igitur opere stultitia vitanda est. Hic et assumptio
et approbatio perspicua est; quare neutra quoque indiget approbatione;
Ex hisce omnibus illud perspicuum est tum adiungi tum non
adiungi approbationem. Ex quo cognoscitur neque in propositione
[illegible] neque in assumptione contineri approbationem, sed utramque
suo loco positam vim suam tanquam certam et propriam ob-
tinere; Quod si ita est, commode partiti sunt illi qui partes in
quinque distribuerunt argumentationem; Quinque igitur sunt ar-
gumentationis partes quae per ratiocinationem tractantur.

Propositio est per quam locus is breviter exponitur ex quo o-
portet vim omnem emanet ratiocinationis; Pro-
positionis approbatio est per quam id quod breviter expositum est
rationibus affirmatum probabilius et apertius fit. Assumptio
est per quam id quod ex propositione ad ostendendum pertinet assumitur;
Assumptionis approbatio est per quam id quod assumptum est
rationibus affirmatur; Complexio est per quam id quod conficitur
ex omni argumentatione breviter exponitur; Quae plurimas
habet argumentatio partes, ea constat ex his quinque partibus;
Secunda est quadripartita, tertia tripertita, deinde bipartita,
quod in controversia est; De unaquaque parte potest alicui
videri argumentationem constare. Eorum igitur quae constant
exempla ponemus, horum quae dubia sunt rationes afferemus;

Quicq3 partita argumta° e · h9 modi Omes
leges iudices ad comodu rei publice referri oz ·
z eas ex utilite cōm · no ex sc͡ptione q in lris e
interptari ; Ea · n · vtute z sapia maioes nri fuit ·
ut i legib3 scribend͡ nl aliud ni utilitate atq3
salute rei publice ꝓponent · neq3 · n · ipi qd obesset
scrib͡e volebat · z si scripsisse tu eet itellctu · repudia
tu · in lege · itelligebat · nemo · n · leges legu ca
saluas ee vult · set rei publice q ex legib9 omis rez
publica optime putat͡ admistrari quaobrem
q leges obsuari oz · z ad ea tam scripta oia itptari
ꝯueit · h e cm rei publice suim9 ex rei publice co
modo z utilitate interpretem Nam ut ex medicina nl
oz putari ꝑfici · ni qd ad corpis utilitatez spectet ·
cm ei9 ca e instituta · sic a legib9 nl ꝯueit ar
bitrari nisi qd rei publice ꝯducat ꝑfici quā eius
causa sut coparate · Ergo in hoc q3 iudicio desi
nite lras lege ꝑscrutari · z lege ut equu e · ex uti
litate rei publice ꝯsidare Qd · n · magis utile fuit
thebanis q lacedemonios opprimi · Qd magis
Epimanundam thebanoz imperatore q victore
thebanoz ꝯsulere decuit · Quid aut tata tebanoz
glia · taz claro atq3 exornato trophea carius atq3
antiquius hre ꝯuenit · scripto vz lege omisso · scriptores
sntam ꝯsidare debebat ; At h quide satis ꝯsidandu e ·
nulla ee lege · ni rei publice ca scripta Summa q amen
tiam ee existimabat · qd scriptu rei publice salutis ca
id no ex rei publice salute interptari Qz si leges oes
ad utilitate rei publ͡ce ꝯferri ꝯuenit · hec aut saluti
rei publ͡ce ꝓfuit ꝑfecto no pt eod3 pacto z omnib3

fortius consuluisse. et legib' non obtemperasse; Cetuor
at partib' constat argu°. cum q' propon'. q' assumim'
sine approbatione. id facere oz. cum q' propo ex se intelligi'.
q' assumptio perspicua e. et nullius indiget approbationis
propositionis approbatione pertita 1e' ex partib' argu° constat'
ad hunc modum; Judices. q' ex lege iurati iudicatis.
legib' obtemperare debetis; Obtemperare at legib' n
potestis n' id qd scriptum e in lege sequimini Qd. n
lege scriptor tocius testid' sue voluntatis reliquere potuit.
quod q' ipse magna cum cura atque diligentia scripsit q' si lre
non extaret magnopere eas requiremus ut ex hiis scri-
ptoris voluntas cognosceretur; Nec tn Epimanunde per-
mittemus. n' ex iudicum quidem esset. ut is nob' sinam
legis interpretari. ne dum nunc istum patiamur cum perspicuo
lex sit. non ex eo qd aptissime scriptum e. sed ex eo qd
sue cause conveniat. scriptoris voluntatem interpretari Et si
vos iudices legib' obtemperare debetis. et id facere non
potestis nisi id qd scriptum e in lege sequimini. qd
dubitetis quin istum contra legem fecisse iudicetis; Assump°
at approbatione pertita. conpertita sic fiat argu° Qui
sepenumero nos fefellerunt per fidem. eorum orationi fidem
habere non debemus; Si quid n. perfidia illorum detrimenti
accepimus. nemo erit preter nosmetipsos quem iure accusare
possimus; Ac primo quidem decipi incomodum e. iterum stultum.
tercio turpe Carthaginenses at. persepe nos iam fefellerunt.
summa igitur amencia e. in eorum fidem spem habere
quorum perfidia totiens decepti sis Utraque approbatione
pertita. tripertita sit argu°. hoc pacto aut metuamus
Cartaginenses oz. si incolumes eos relinquamus.
aut eorum urbem diruamus At metuere quidem n oz. restat. igitur

vt eoꝝ urbem diruam⁹ / Sūt at qui putat nonu
q̄m ꝯplexionē oporte᷑ supsidē tū id pspicuū
sit q̄ ꝯficiat᷑ ex rōtinatōe · qd si fiet liptitam
q̄ꝫ si putat argu^{o3} h̄ m̄ / Si pepit ūgo n̄ ē ·
pepit autē / hic satl ē ꝓponē ꝛ assumē dicut ·
q̄m pspicuū sit qd ꝯficiat᷑ ex rōtinatōe · qd si
fiat ꝯplexiol nō indigē / Nobis at vi᷑ · ꝛ oīs
rōtinatio ꝯcludenda ē · ꝛ id vitiū qd illis dis
plicet magnopē vitandū · ne q̄d pspicuū sit
id in ꝯ^{xione} infām⁹ / h̄ at si potit · si ꝯplexio
nū gña itelligent᷑ · Nam aut ita ꝯplectam᷑ ut
i vnū ꝯducta^r ꝓpom ꝛ assumptōm · h̄ m̄ · Cꝫ si
leges omēs ad utilitatē reipublice refri ꝯuenit ·
hic aut saluti reipublice ꝓfuit · pfto · ꝛ p̄t eod
pacto ꝛ saluti q̄m ꝯsuluisse · ꝛ legib⁹ n̄ obtpasse ·
a᷑ ita ex ꝯrio snā ꝯficiat᷑ · h̄ m̄ · Summa q̄ ame
tia ē · i eoꝝ fide spem hr̄e q̄ꝝ pfidia toties dece
pt⁹ sis · Aut ita ut id solum qd ꝯfici᷑ infat᷑ · ad huc
modū · Vrbem q̄ diruam⁹ · Aut id qd eam rem
q̄ ꝯfiat sequit᷑ · ☐ ē · id est huī mōi Si pepit
cū viro ꝯcubuit · pepit autem Conficiat᷑ h̄ · Concu
buit q̄ · cū viro / h̄ si nos infre infas · id qd seq̄ /
fecat q̄ intestū · ꝛ ꝯcluseri argumentatōm ꝛ pspi
cuā fecis ꝯxiones / Quaē in logl argumentatōmb⁹
ꝛ ꝯclōmb⁹ · a᷑ ex ꝯrio amplecti oꝫ · i b̄uib⁹ · id
solū qd ꝯficiat᷑ exponē / in hiis in quib⁹ exit⁹ pspi
cuus ē ꝯsecutōe oꝫ uti / Si qui at ex vna q̄ꝫ
pte putabūt ꝯstare argumentatōm · poterūt dicē

sepe sat' ee argumtatoz facē. h m̄; Qm pepit
cū viro ꝯcubuit. Nam h nl'iig. neqꝫ approbatōe
nꝫ ꝯxionis indigere vr̄. Sed nob ambiguitate
nois videnť errare; Nā argu° noie vno duas
res ſt. io q inuentū aliq in re pbabile. aut
nctm. argu° vocať. ⁊ eius ĩuenti artificiosa ex
politio. Cū ḡ pferat aliq̄d h°di. qm pepit cū
viro ꝯcubuit. ĩuentum pferant nō expolitōz
Nos aūt de expolitōe ptib; loq̄m̄. Nich ḡ ad
hanc rem rō ı̄ᵃ ptinebit; Atqꝫ hac distinctione
alia q̄z q̄ videbuť officē. huic ptitōi ppulsabi̅
Si quis aᵗ ppom. aᵗ assūptoz aliq tolli ee putꝫ.
aᵗ ppom. ḡ siquid h̄z pbabile aᵗ nctud. q̄q° modo
cōmoueat auditorē nctē ē. Qꝫ ſi solū argu
metū spectareť. aᵗ nl' quo pacto tractareť id qd'
esſꝫ excogitatū refret nequaq̄ tm̄ int' summos
oratōes ⁊ medioc̄s. interesse existimareť; Variare
aūt argu°ꝫ magnope optelꝫ. Nā oībꝫ in reb;
sili°do ē mat' satietatꝭ. Jd fi potit. ſi nō silit'
ſp ingrdiam̄ in argu°ꝫ. Nam pmū oīm gn̄ib;
ipis distinguē ꝯueīt. h est. tū inductōe. uti. tū
rōcinatōe Deīn in ipā argu°one nō ſp a ppōne
incipe. ṅ ſp qnqꝫ ptib; uti. ṅ eād rōne ptitōes
expolire Sed tū ab assūptōe incipe licꝫ. tū ab
approbatōe altutra. tū vtrqꝫ. tū h. tū illo gene
uti cōplexionis. Jd ut pspiciat̄ aᵗ scrībam̄ aut
ī q̄lꝫ ex° de hijs que ppoita sūt. h idez exceam̄
Vt q̄m facile fcm̄ sit Ac de ptib; q̄dē argu°ōis

satis nobis dictum videtur. Illud autem volumus intelligi nos
probe tenere aliis quoque rationibus tractari argumentationes in philosophia
multis et obscuris. de quibus certum est artificium constitutum.
Verum illa nobis abhorrere ab usu oratorio. visa sunt.
que pertinere autem ad dicendum putamus ea nos commodius
quam ceteros non attendisse affirmamus. sed perquisitius
et diligentius conscripsisse pollicemur; Nunc vero ut instituimus proficisci ordine ad reliqua pergemus;

Reprehensio est per quam argumentando adversariorum
confirmatio diluitur. aut infirmatur. aut allevatur;
Hec fonte inventionis eodem utetur. quo utitur confirmatio.
propterea. quibus ex locis aliqua res confirmari potest. hiisdem
ex locis et infirmari; Nichil enim considerandum est in hiis omnibus
inventionibus nisi id quod personis aut negociis attributum est; Quare inventionem et argumentationum expolitionem
ex illis que ante precepta sunt hanc quoque in parte orationis
transferri oportebit. Veruntamen ut quedam preceptio detur.
huius quoque partis exponemus modum reprehensionis. quos qui
observabunt facilius ea que contra dicentur diluere aut infirmare poterunt; Omnis argumentatio reprehenditur si aut ex
hiis que sumpta sunt non conceditur aliquid unum plurave.
aut hiis concessis complexio ex hiis confici negatur. aut si
genus ipsum argumentationis viciosum ostenditur. aut si contra firmam
argumentationem alia eque firma aut firmior ponitur. Ex hiis
que sumuntur aliquid non conceditur. tunc aut id quod credibile
dicunt negatur esse eiusmodi. aut quod comparabile putant. dissimile ostenditur. aut iudicatum. aliam in partem
traducitur. aut omnino iudicium improbatur. aut quod signum

eet adusarii dixerut. Q ei9modi nega ē. aut si
9rio. a' una a' ex utrqz parte rephendit. a' si nūa
tio. fl'a ondit. a' si simx 9clo. fli aliqd 9tinē
demrat. Nam ome qd sumit ad argumentand
sive p pbabli sive p nctio. nc̄e ē ut sumat ex
his locis ut an̄ ondimq. Qd p c̄dibli suptu erit.
id infirmabit si a' pspicue flm erit. h m. Nō ē.
qui nō pecuniā q̄m sapiam malit. Aut ex 9rio
q3 c̄dibile aliqd hebit. h m. Quis ē q nō offi
cii cupidior sit q̄m pecunie. Aut erit oio in̄c̄dile
ut si aliqs 9stat ee auaru. dicat alicy mediocris
offici cā. se maxiam pecuniam neglexisse. Aut si
qd in qbdam reb. a' hoib accidit. id omnib dicat
usu venire. h pacto. Qui paupes st. hiis anti
quior officio pecunia ē. Qui locus desertus ē. in eo
cedem fcam ee oz. In loco celebri ho occidi q
potuit. Aut si id. qd raro fit. fi oio nega. ut
curio p fulvio Nemo pt uno aspcu neqz pt
iens in amorē incide. Qd aut p sigo assumet.
id ex eisd locis qbz 9firmat. infirmabit. Na i sigo
pm vm ee ondi oz. deīn sigm eius rei ee pprū.
qua de re agit. ut cror cedis. deīn fcm ee. qd n
oportuit. a' n fcm qd optuit. Postmo scisse
eu de quo qrit ei9 rei lege et 9suetudine Na
hee res signo sut attribute qs diligenti9 apiem9
cu separatim de ipa 9iecturali 9stitucione dicem9.
Ergo hor unūquodqz in rephensione a' nō ē
signo. a' par magno ee. a' a se potius q̄m ab

aduersarius statuet. aut oratio sua dici. aut in aliud quam
suspicionem dici posse demonstrabitur; Cum autem pro comparabili
aliquid inducetur. quoniam id per simile maxime tractatur. in
reprehendendo conveniet simile id negare esse. quod confertur.
ei quicum confertur; Id fieri poterit si demonstrabitur. diversum
esse genere natura vi magnitudine tempore loco persona
opinione Ac si quo in numero id quod per similitudinem affertur
et quo in loco hoc genus. cum ea conveniat afferetur.
hinc ostendetur; Deinde quid res cum re differat demonstra-
bimus. ex quo docebimus aliud de eo quod comparabitur et de
eo quicum comparabitur existimari oportere; Huius fa-
cultatis maxime indigemus cum ea ipsa argumentatio quae
per inductionem tractatur erit reprehendenda Sin iu-
dicatum aliquod inferetur quoniam id maxime ex his locis
firmatur laude eorum qui iudicarunt similitudine eius rei
qua de agitur. ad eam rem qua de iudicatum est.
et commemorando non modo non reprehensum esse iudicium
sed ab omnibus approbatum. et demonstrando difficilius.
et maius fuisse id iudicatum quod ad iudicandum
afferatur quam id quod instet contrariis locis Sin res
vera aut verisimilis permittat. infirmari oportebit; Atque
erit observandum diligenter ne nihil ad id quod
agatur pertineat id quod iudicatum sit; Et videndum
est. ne eas res proferatur. in qua sit offensum.
ut de ipso qui iudicarit. iudicium fieri videatur;
Oportet autem animadvertere ne cum aliter sint multa
iudicata. solitarium aliquid aut rarum iudicatum

affat' Nā hiis reb' auctoꝛ maxi' pt infirmari
Atq ea que q pbabilia sumunt. ad hunc mo
dū teptai opteb' Que v̄ sicuti vicia dicent'.
ea si forte imitabunt' nī viciaz arguꝫ neq
erunt eius modi. sic repħendent; Primū ꝯplexio
q̄ utrūq ꝯcessit dz tolle'. si vā ē vix repħede'
Sin fla duob modꝭ aut ꝯvsione. a' altius
ptꝭ infirmatoe; Conusione. h' m'; Nā si vetur
qd eū accusas. qui pbȝ ē; Sin ivecūndꝰ ai
igeniū possidz. qd eū accuses. qui id parui
auditu extimet. hic sive veri dixis sive nō
veri ꝯcedendꝰ at h' putat. ut neges ee accu
sandū Qd cū ꝯvsione sic r̄pħendet. imo vo
accusandꝰ ē Nā si vēt accuses. nō enī pui
auditu extimabit Si ivecundū ai ingeniū
possidet. tū accuses. nō n. pbȝ ē Altiꝰ at
partꝭ infirmatoe. h' m' repħendet; Verū si vēt.
accusacōe tua correctꝰ. ab arrato p̄cedet
Enūciacio viciosa itellig'. si a' p̄ciū quiddaz
dicemꝰ. qd velimꝰ ꝯcedē. a' infimū aliquid
a' nūciatū qd a' ꝯdici possit. a' tā vō sit.
q̄re nō honeste possumꝰ ꝯcedē; P̄citur quiddā
in hꝰ modi enūciacōibȝ. h' m'. Cum hes istū
equū. a' emerꝭ oz. a' hēditate possideas. a'
munē accepis. a' domi t' natꝰ sit. a' si
eoꝝ nihil ē. surripuerꝭ nccē ē; Sz neq emisti
nz hēditate venit nz donatꝰ ē nz domi natꝰ ē.
nccē ē ḡo surripuerꝭ h' comode repħendet'.

si dici possit

si dici possit ex hostibus equus esse captus · cuius prede sermo-
ne venerit · Quo illato · infirmatur enumeratio · quoniam
id sit inductum · quod preteritum sit in enumeratione ; Aliquo
autem modo reprehendetur · si aliquid aut contradicetur · hoc est si
exempli causa ut in eo conversum potuit ostendi · hereditate
venisse · aut si id extremum non erit tempore concedendum · ut
si qui cum dixerint adversarium · aut insidias facere vo-
luisti · aut avaro morem gessisti · aut cupiditate elatus
es · avaro se more gessisse fateatur · Complexio autem
conclusio reprehendetur · si id quod sequitur non videatur necessario
cum eo quod antecessit coherere · Nam hoc modo conclude · Si spi-
ritum ducit · vivit · Si dies est · lucet eiusmodi est
ut cum priore necessario · posterius coherere videatur ; Hoc
autem Si mater est diligit · Si aliquando peccavit numquam cor-
rigetur · si conveniat reprehendi ut demonstretur · non
necessario cum priore posterius coherere · Hoc genus et cetera
vitia · et omnino omnes argumentationes et eius reprehensio maiore
quiddam vim continet et latius patet quam hic exponitur
Sed eius artificii cognitio eiusmodi est · ut non
ad huius artis partem aliquid adiungi possit · sed ipsa
separatim longi temporis et magne atque arduae cogi-
tationis indigeat ; Quare illa nobis alio tempore
atque ad aliud institutum si facultas erit · expli-
cabuntur Nunc his preceptionibus rethorum ad usum
oratorium · nos contentos esse oportebit · Cum igitur ex his
que sumuntur aliquid non conceditur · sic infirmabitur · Cum
autem his concessis complexio ex his non conficiatur ; hoc erit
considerandum · num aliud conficiatur aliud quod dictum · hoc modo ;

Si at qs dicat se pfcm ee ad exrcitu cotra qz
eu qui velit hac uti argumtatoe Si venisses
ad exrcitu tribunus militarib) visus ees. No
es at ab his visus. no es g ad exrcitu pfectus
hic cu scessis pom z assuptione qxio e ifirmada
Aliud n. qm qd colligebat illatu e Sit nuc
quide qo facilius res cognoscatur pspicuo z gndi
vicio pdictu. posui) exm Sz sepe obscurius
positu pdictu viciu p vo pbat Cu aut pars memine
rit qd scessis. a ambiguu aliqd p ico scessere;
Ambiguu si scessis ex ea pte qua ipe itellexis.
si eam ptem adusarius ad alia pte p pplexioz
velit accomodare. demrare optebit No ex eo
q ipe scessis. s ex eo qd q ipe sumseit sfici
qxioz. ad huc modu Si indigetis pecunie pe
cunia n hetis Si pecunia n hetis pauper
estis Indigetis at pecunie. mrcatura n nisi ita
eet operam no daretis Pauper g estis; Hs sic
reprehendit Cu dicebas si indigetis pecunie pe
cunia n hetis. hs itelligeba si pp iopia in ege
state estis pecunia n hetis z icirco n scedeba.
Cum at hs sumeba; indigetis pecunie. id acci
pieba Vultis at pecunia plus hre Quibus ex
scessionibus n sficit hs pauper g estis Cosficit
at. si tu pro qs hs scessisses. qui pecunia maiore
vellet hre. eu pecunia n hre; Sepe at obli
tu putant qd scessis z id ico n sficit. q sfici
at. in sclone inferunt. hoc mo; Si ad eum
hereditas veniebat visile e ab eo necatu esse.

Item hoc approbat pluribus verbis post assumit; Ad
illum autem hereditas pertinebat. Item infert. ille qui
occidit. id est que ex eis que sumserat non confir-
matur. Quare obseruare diligenter oportet et quod sumatur et quod ex
his conficiatur; Ipsum autem genus argumentationis vitiosum
his de causis ostenditur. Si aut in ipso vitium erit. aut non
ad id ad quod instituitur accommodabitur. Atque in ipso
vitium erit. si omnino totum falsum erit; Si commune. si vul-
gare. si leue. si remotum. si mala diffinitio.
si controuersum. si perspicuum. si non concessum. si turpe.
si offensum. si contrarium. si inconstans. si aduersum
falsum est. in quo perspicue mendacium est hoc modo. Non
potest esse sapiens qui pecuniam negligit. Socrates
autem pecuniam negligebat non igitur sapiens erat;
Commune est. quod nihilo magis ab aduersariis quam a
nobis facit. hoc pacto. Idcirco iudices quia veram causam
habebam. breui peroraui. Vulgare est. quod in aliam quoque
rem non probabilem si nunc concessum fuerit transferri possit;
hoc modo. Si causam veram non haberet se iudicibus vobis
non commisisset; Leue est. quod aut post tempus dicitur. hoc modo.
Si in mentem venisset non commisisset. Aut perspicue
turpem rem leui vult tegere defensione. hoc modo
Cum te expectabant omnes florentissimo regno reliqui
nunc desertum. ab omnibus summo periculo solus ut resti-
tuam paro. Remotum est. quod ultra quam satis est re-
petitur. huiusmodi. Quod si non publius Scipio Corneliam
filiam Tiberio Graccho collocasset Atque ex ea duos
Gracchos procreasset. tante seditiones nate non essent
Quare hoc incommodum Scipioni ascribendum videtur;

Huiusmodi est illa conquestio; Utinam ne in nemore
pelio securibus cese cecidisset ad terram trabes. Lon-
gius enim repetita est quam res postulabat; Mala
diffinitio est cum aut communia describit. hoc modo Sediciosus
est is: qui malus aut inutilis civis est Nam hoc non
magis sediciosi quam calumniatoris quam ambiciosi.
quam alicuius improbi hominis. vim describit Aut falsum
quiddam dicit. hoc pacto Sapientia est. pecunie querende
intelligencia. aut aliquid non grave nec magnum continens
sic. Stulticia est immense glorie cupiditas Est hec
quidem stulticia sed ex parte quedam non ex omni genere diffinita
Controversum est in quo dubium demonstrando
dubia causa affertur. hoc modo. Eo tu dii quibus est potestas.
motus superum atque inferum: pacem inter sese conciliat
conferunt concordiam; Perspicuum est: de quo non est controversia.
ut si quis orestem accuset. planum faciat ab
eo matrem occisam; Non concessum est. cum id quod
agitur in controversia est; ut si quis cum ulixem accuset.
in hoc maxime commoretur. indignum esse ab homine
ignavissimo virum fortissimum ajacem necatum;
Turpe est: quod aut eo loco in quo dicitur: aut eo homine
qui dicat. aut eo tempore quo dicitur. aut hiis qui audiunt:
aut ea re qua de agitur indignum propter inhonestam rem
videtur; Offensum est: quod eorum qui audiunt voluntatem
ledit; ut si quis aput equites romanos cupidos
iudicandi: Scipionis legem agrariam laudet;
Contrarium est: quod contra ea dicitur quam hii qui audiunt fece-
runt; Ut si quis apud alexandrum macedonem dicens contra
aliquem urbis expugnatorem. dicat nichil esse crudelius

qm urbes diruē· cū ipe alexander thebas di-
ripuisset ≠inconstans ē· qd ab eod de re eadē
diuso dr; ut siqu cū dixerit q uirtute hēat cū
nullius rei ad bn uiuend indigē· neget p'ea sn
bona ualitudine· posse bene uiuē; Aut se ai-
co adesse pp beniuolentiā· spare at ad como
di ad se puenturu; Adūsū ē· qd ipi cause
aliq ex pte offitit; Vt siqs hostiū uim. ꝛ co-
pias· ꝛ felicitatē augeat· cū ad expugnadū
milites adhortat; Si nō ad id qd instituit·
accomodabr aliq ps argumenis· hoꝝ aliquo ī
uicio repit. Si plura pollicit· pauciora de
mralr At si cū totū debebit ondē aliq de pte
loquat· ut m Mulierū genꝰ auaꝝ ē Nam
l' auriphile
Eriphila auro uiri uitā uendidit Aut si nō
id qd accusabr defendet· Vt siqu cū ambit
accusabr· manu se forte defendet ee· ut Am-
phion aput euripidem ite apt pacuiuū; Qui
uitupata musica sapiaz laudet; Aut si homis
uicio res uitupabr. ut siquis doctnā ex alicꝰ do-
cti uicio ̄rphendat Aut siquis cū aliq uolet
laudaē de felicite eꝰ nō de uītute· dicit; Aut si
reꝫ cū re· ita comparit· ut altāz se nō putet
laudare nisi altāz uitupabit; Aut si altāz ita
laudat· ut altius nō faciat mētionē; ut siqs
cū aliq delibeut bellū gēnt An nō pacem·
laudat oro· nō id bellū inutile ee demrat; Aut
si cū de certa re qrit de gnāli ꝯstituet oro· q si

ro alicui rei reddet fiat. ut hoc modo Pecunia bonum est
propterea quod ea maxime vitam beatam efficiat. Aut
si infirmatur. ut plautus; amicum castigare ob me-
ritam noxam. immune est facinus. verum in etate uti-
le et conducibile. Nam ego amicum meum hodie non ca-
stigabo. pro commerita noxa. aut parum idonea. ut hoc
modo Maximum bonum est amicitia. plurime enim dele-
ctationes sunt in amicitia. Maximum malum est avaricia
multos enim magnis incommodis afficit pecunie cupi-
ditas. Viciosus modus erit reprehensionis. per quem con-
firmatur argumentum. eque firma aut firmior posita. Hoc genus
maxime in deliberationibus versabitur. cum aliquid quod contra equum
esse concedimus. Sed id quod nos defendimus necessarium esse de-
monstramus. aut cum id quod illi defendant utile esse fateamur
quod nos dicamus honestum esse demonstremus. Hec de repre-
hensione hec quidem existimavimus esse dicenda. Deinceps
nunc de conclusione dicemus.

Hermagoras autem digressionem. deinde tum postre-
mam conclusionem ponit; in hac autem digressione.
ille putat oportere quandam inferre orationem a causa atque
a iudicatione ipsa remotam. que aut sui laudem.
aut adversarii vituperationem contineat. aut in aliam causam
deducat. ex qua conficiatur aliquid confirmationis aut reprehen-
sionis non argumentando sed augendo per quandam
amplificationem. Hanc siquis putarit partem orationis
sequatur hermagoram licebit; Nam et augendi et
laudandi et vituperandi precepta partim a nobis
data sunt. partim suo loco dabuntur; Nobis autem non

placuit. Quare partem in nostram responsionem que de causa di-
gredi non pro locum congruenter displiceret. Ceterum de genere po-
sito est demonstrativo laudes atque vituperationes non separatim
tractari placet sed in ipsis argumentationibus esse im-
plicitas; Nunc de conclusione dicemus

Conclusio est exitus et determinatio totius orationis
Hec habet partes tres; enumerationem indignationem
conquestionem. Enumeratio est per quam res disperse et dif-
fuse dicte unum in locum colliguntur et reminiscendi
causa unum sub aspectum subiciuntur. Hec si semper eodem modo
tractabitur perspicue ab omnibus artificio quodam intelligetur
tractari; Sin varie fiet ad hanc societatem et su-
spicionem vitare poterit; Quare tum oportebit ita facere
ut plerique faciunt propter facilitatem singillatim unam-
quamque rem attingere et ita omnes breviter transire ar-
gumentationes Tum autem quod difficilius est id dicere
quas partes exposueris in partitione de quibus te pollicitus
dicturum et reducere in memoriam quibus rationibus
unamquamque partem confirmaveris Tum ab hiis qui au-
diunt querere quid sit quod sibi velle debeant magis
demonstrari hoc modo hoc docuimus illud planum fecimus
Ita in memoriam simul redibit auditor et putabit
nihil esse preter ea quod debeat considerare; Et item in hiis
generibus ut ante dictum est tum tuas argumentationes transi-
re separatim tum id quod artificiosius est cum tuis
coniungere; Et tum tuam dixeris argumentationem tum contra eam que
affertur quemadmodum dilueris ostendere Ita per brevem
comparationem auditoris memoria et de confirmatione et

de reprehensione rettulerunt. Atque his aliis quoque
modis variare oportebit. nam cum ex tua persona enumerare
posset. ut quid et quo quicque loco dixeris admone
as. tum vero personam aut rem aliquam inducere et enumerationem
ei totam attribuere. personam hoc modo. Nam si legis
scriptor existat et quaerat sic. id a vobis quid dubitetis.
quid possitis dicere. cum hoc vobis et hoc sit demonstratum.
Atque item ut in nostra persona. licebit alias sigillatim tran
sire omnes argumentationes. alias ad partitionis referre singula
genera. alias ab auditore quid desideret quaerere. alias
hoc facere per comparationem suarum et contrariarum argumentationum.
Res autem inducetur si alicui rei huiusmodi legi loco ur
bi monumento oratio attribuetur per enumerationem. hoc pa
cto. Quid si leges loqui possent. nonne haec apud vos
quererentur. Quid nam amplius desideratis iudices. cum
vobis hoc et hoc planum sit factum. In hoc quoque genere omnibus
isdem modis uti licebit. Commune autem hoc praece
ptum ad enumerationem datur. ut ex unaquaque argumentatione.
quoniam tota iterum dici non potest. id eligatur quod erit gravissimum
et unumquodque quam brevissime transeatur. ut memoria
non oratio renovata videatur. Indignatio est
oratio per quam conficitur. ut in aliquem hominem magnum
odium aut in rem gravis offensio concitetur. In hoc genere
illud primum intelligi volumus. posse omnibus ex locis his quos
in confirmandi praeceptis posuimus. tractari indignationem.
Nam ex his rebus quae personis et quae negotiis at
tributae sunt. quaevis amplificationes et indignationes na
sci possunt. Sed tamen ea quae separatim de indignatione praecipi

pertinere considerent; Primus locus sumitur ab auctoritate. cum comme-
moramus quante cure res ea fuerit diis immortalibus
aut eis quorum auctoritas gravissima debeat esse; Qui locus
sumetur ex sortibus. ex oraculis. vatibus. ostentis. pro-
digiis. responsis. similibus rebus. item a maioribus nostris
Regibus. Civitatibus. Gentibus. hominibus sapientissimis. Sena-
tu. populo. legum scriptoribus; Secundus locus est per quem illa
res ad quos pertineat cum amplificatione per indignationem
ostenditur; an ad omnes an ad maiorem partem. quod atrocissimum est.
an ad superiores. quales sunt hii quorum ex auctoritate indi-
gnacio sumitur. quod indignissimum est. ad an ad inferiores
quod superbissimum est; Tertius locus est per quem querimus
quidnam sit eventurum si idem ceteri faciant. et sic ostendimus
si huic concessum sit. multos emulos eius audacie fu-
turos. ex quo quid mali sit eventurum demonstrabimus;
Quartus locus est per quem demonstramus multos alacres
expectare quid statuatur. ut ex eo quod uni concessum sit.
sibi quoque tali de re quod liceat intelligere possit; Quintus
locus est per quem ostendimus ceteras res perperam constitu-
tas. intellecta veritate commutatas corrigi posse; hanc
esse rem. que si sit semel iudicata neque alio commu-
tari iudicio. neque ulla potestate corrigi posse; Sextus
locus est per quem consulto et industria id factum esse demonstrabimus
et illud adiungitur maleficio voluntario veniam dari non
oportere. imprudentie concedi nonnunquam convenire; Septimus
locus est per quem indignamur quod tetrum. crudele. nefarium.
tirannicum factum esse dicimus. per vim manu aut opulentia.
que res a legibus et ab equabile iure remotissima sit;
Octavus locus est per quem demonstramus non vulgare neque

factitatum esse nisi ab audacissimis quidem hominibus id ma-
leficium de quo agitur. atque id a fere quoque hominibus (al's hospitibus) et a bar-
baris gentibus et inmanibus bestiis esse remotum. Hec
erunt que in parentes. liberos. coniuges. consanguineos.
supplices crudeliter facta videntur. et deinceps si qua
proferantur in maiores natu. in hospites. in vicinos. in
amicos. in eos quibus cum vitam egeris. in eos aput quos
educatus sis. in eos a quibus eruditus. in miseros. in
mortuos. et in misericordia dignos. in homines claros.
nobiles. et honore usos. in eos qui neque ledere alium nisi
se defendere potuerit. ut in pueros. senes. mulieres;
quibus ex omnibus acriter excitata indignacio. summum in
in eum qui violarit horum aliquid. commovere poterit odium;
Nonus locus est. per quem cum aliis peccatis que constat esse peccata.
hoc de quo questio est comparatur. et ita per comparationem quanto atroci-
us et indignius sit id de quo agitur. ostenditur; Decimus
locus est. per quem omnia que in negotio gerendo acta
sunt. queque post negotium consecuta sunt cum uniuscuiusque
indignatione et criminatione colligimus et rem verbis quam
maxime ante oculos eius aput quem dicitur. ponimus. ut
id quod indignum est. proinde illi videatur indignum. ac si
ipse interfuerit. et presens viderit; Undecimus locus est. per quem
ostendimus ab eo factum a quo minime oportuit. et a quo
si alius faceret. prohiberi convenieret; Duodecimus locus est.
per quem indignamur quod nobis hoc primum acciderit. neque
alicui umquam usu venerit; Terciusdecimus locus est. si cum
iniuria contumelia iuncta demonstratur. per quem locum in
superbiam et arrogantiam. odium concitatur; Quartusdecimus

locus est · per quem petimus ab his qui audiunt ut ad
res suas · nostras iniurias referant; Si ad pueros
pertinebit · de suis liberis cogitent · si ad mulieres · de
uxoribus · si de senibus de patribus aut parentibus Undecimus
locus est · per quem dicimus inimicis et hostibus ea que
nobis accidunt · indigna videri solere; Et indi-
gnacio quidem · his fere de locis sumetur; Con-
questionis autem partes huiusmodi de rebus petere oportebit

Conquestio est · oratio auditorum misericordiam captans;
In hac primum animum auditoris mitem et misericordem
conficere oportet · per quos fortune vis in omnes et hominum infirmi-
tas ostenditur · qua oratione habita graviter et sententiose
maxime demittitur animus hominum et ad misericordiam comparatur ·
cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit; Primus
locus est misericordie · per quem quibus in bonis fuerint ·
et nunc per quem quibus in malis sint ostenditur; Secundus
locus est qui in tempora tribuitur per quem quibus in malis fuerint ·
et sint et futuri sint · demonstratur Tercius · per quem
unumquodque deploratur incommodum · ut in morte filii ·
pueritie delectatio · amor · spes · solatium · educatio ·
et si qua simili in genere quelibet · de incommodo per conquestionem
dici poterunt; Quartus · per quem res turpes et humiles ·
et illiberales proferantur et indigna etate · et genere · fortuna ·
pristino honore · beneficiis que passi · perpessurive sint;
Quintus · per quem omnia ante oculos singillatim incommo-
da ponuntur · ut videatur is qui audit videre · et re
quoque ipsa · quasi assit non verbis solum ad misericordiam ducatur;
Sextus · per quem preter spem in miseriis demonstratur esse

z cu aliqd expectauet no m° . id adeptu no ee .
s; i sumas miserias icidisse ; Septi9 . p que ad
ipos q audiut silr casu stitui9 z pcti9 . ut de
suis liberis a' pntib; . a' aliq q illis car9 debeat
ee . nos cu videat . recordant ; Octa9 . p que ad
dr ee fem . qd no optuit . a' no fem qd opor-
tuerit . h m° . no affui . no vidi no . postremu
voce eius audiui . no extremu spm ei9 excepi ste
inimicoz i manib; mortu9 e . hostili m tra tpiter
iacuit insepult9 . a feris diu vexat9 . cm q; ho-
nore i morte caruit ; Non9 . p que ozo ad
mutas z expertas res ai refert . ut si ad eq9 .
domu . veste . simone alicui accomodes . quib9
aiq coz qui audiut z aliqn dilexerit vehemt
commouet ; Decim9 . p que inopia . infirmitas .
solitudo . demrat ; Vndeci9 . p que libez . a'
parentu . a' sui corpis sepeliendi . a' alicui eis
rei comendaco fit ; Duodeci9 p q disiuctio de-
plorat ab aliq° ; cu diducatur ab eo q cu libetis-
sie vixis ut a pnte . filio . fre . familiari ; Tredeci9 e .
p q cu indignacoe qrim q ab his a quib;
minime ouenat male tractem . ppinqs . aut qb9 bn
fecim9 . qs adiutores fore putaui9 . a' a qb9 idig9 e .
ut suis libtas clientib9 . supplicab9 ; Quartdeci9 . q p
obsecracoz sunt . i q ozat . m illi q audiut . hu-
li z supplici ozoe ut misant ; Quintdeci9 . p q
no nras . s; coz qui cari nob debet ee fortunas
oqri nos demra9 ; Sextdeci9 . p que aim nrm
i alios misicorde ee ondim9 z tn altu z excel-
su z paciente . incomodu ee z futuz ee siqd

accidit demirat. Nam sepe et ut et magnificencia in quo grauitas et auctoritas est plus proficiat ad maiorem commouendam quam humilitas et obsecratio; Commotis autem animis diucius in questione morari non oportebit. quadmodum enim dixit rethor appollonius lacrima nil cicius arescat; Sed quoniam satis videmur de omnibus orationis partibus dixisse. et huius voluminis magnitudo longius processit. que sequuntur deinceps in secundo libro dicemus etc

Crotoniate cu florent oib copijs
& i ytalia cu triumis bti nuarent.
templu quod rligiosissio colebat
egregijs pictis locupletari voluert.
Itaq eracleontan zenzim. qui tu longe ceteris
excelle pictorib existiabat. magno pcio co-
ductu adhibuerut; is & ceteras qm plures ta-
bulas pinxit. qpt fani rligione rmasit.
& ut excellente muliebri forme pulctudine.
muta i se imago otinet. helene se silacru
pingere velle dixit; Quod crotoniato q
eu muliebri in corpe pingendo plimu aliis
pstare sepe accepissent. libent audierut;
Putauerunt n. si quo in gne plimu posset.
i eo magnopere elaboasset. o egregiu o opus
in illo fano relicturu. neq tn eos ea opio
fefellit; Nam zenzis ilico qsiuit ab his.
qsnam uirgines formosas hrent. illi aute
stati hoiez deduxert in palestram. atq ei
pueros ondert multos magna pditos dignitate;
Etenim qdm tpe. Crotoniate multu omnib corpori-
vib & dignitatib antecellerut. atq honestissis
ex gimnigo cetaue victorias. domu cu laude
maxie rtulerut; Cu puero q formas & cor-
pora mag hic ope miraret. hor inquiunt illi
sorores. sut aput nos uirgines. Quare qua
sint ille dignitate potes ex his suspicari. Prebete

q. mihi inquit quaeso ex istis virginibus formosissimas
dum pingo id quod pollicitus sum vobis ut mutum
in simulacrum ex aliis exemplis veritas transferatur. Tunc
Crotoniate publico de consilio virgines unum in
locum conduxerunt. Et pictori quas vellet eligendi
potestatem dederunt. Ille autem quinque delegit quarum
nomina multi poete memorie tradiderunt quod eius essent
iudicio probate qui pulcherrimus verissimum iudicium
habere debuisset neque enim putavit omnia que quereret
ad venustatem uno se in corpore reperire posse.
ideo quod nihil simplici in genere omnibus ex partibus perfectum
natura expolivit. Itaque tamquam ceteris non sit habitura
quod largiatur si uni cuncta concesserit aliud alii
commodi aliquo adiuncto incommodo muneratur. Quod
quoniam nobis voluntas accidit ut artem perscriberemus
non unum aliquod proposuimus exemplum cuius omnes partes quocumque
esset in genere exprimende nobis necessario viderentur. Sed
omnibus unum in locum coactis scriptoribus quod quisque
commodissime precipere videbatur excerpsimus et ex va-
riis ingeniis excellentissima quoque libavimus. Ex his
enim qui nomine et memoria digni sunt nec nihil
optime nec omnia preclarissime quisquam nobis dicere vi-
debatur. Quapropter stultitia visa est aut a bene in-
ventis alicuius recedere si quo in vitio eius offenderemus
aut ad vitia eius quoque accedere cuius aliquo bono precepto
duceremur. Quod si in ceteris quoque studiis a multis eligere
homines commodissimum quodque quam sese uni alicui

ito velle adire. minus in arrogantia offen-
dent. non tantopere in vitiis perseveraret. aliquanto
levius ex inscientia laboraret; Ac si pars in
nobis huius artis. atque in illo pictore scientia fuisset.
fortasse magis hoc in suo genere opus nostrum quam
ille in sua pictura nobilis perniteret. Ex maiore enim
copia nobis quam illi fuit exemplorum eligendorum potestas;
ille ex una urbe et ex eo numero virginum quae tum
erant eligere potuit. nobis omnium quicumque fuerunt ab
ultimo principio huius preceptionis usque ad hoc tempus. expositis
copiis. quodcumque placeret. eligendi potestas fuit; Ac
veteres quidam scriptores artis usque ad principem
illum atque inventorem Thesiam repetitos unum in lo-
cum conduxit aristoteles. et nominatim cuiusque precepta
tum magna conquisita. perspicue conscripsit. atque enoda-
ta. diligenter exposuit. ac tantum inventoribus ipsis
suavitate ac brevitate dicendi prestitit. ut nemo illorum
precepta ex ipsorum libris cognoscat. sed omnes qui quod
illi precipiant velint intelligere. ad hunc quasi ad quendam
multo commodiorem explicatorem convertant; Atque hic
quidem ipse. et sese ipsum nobis. et eos qui ante se fu-
erant in medio posuit. ut ceteros per se ipsum cognosceremus
Ab hoc autem qui profecti sunt. quamquam in maximis philosophie
partibus operae plurimum consumpserit. sicut et ipse cuius insti-
tuta sequebantur fecerat. tamen permulta nobis dicendi
precepta reliquerunt Atque alii quoque ex alio fonte pre-
ceptores dicendi emanaverunt. qui item permultum
ad dicendum siquid ars proficit. opitulati sunt;

Nam fuit tempore eodem quo in arte rhetorica magnus et nobilis
rethor ysocrates cuius ipsius quam constet esse artem
non invenimus; discipulorum autem eius atque eorum qui
protinus ab hac sunt disciplina profecti multa de arte
precepta reperimus. Ex his duabus diversis sicuti
familiis quarum altera cum versaretur in philosophia
nonnullam rethorice quoque artis sibi curam assumebat
Altera vero omnis in dicendi erat studio et preceptione
occupata. unum quoddam genus conflatum est a posterioribus
qui ab utrisque ea que commode dici videbantur in
suas artes contulerunt. quos ipsos simul atque illos super-
iores nos nobis omnes quoad facultates tulit pro-
posuimus. et ex nostro quoque nonnihil in commune contulimus.
Quorum si ea que in his libris exponuntur tantopere
eligenda fuerunt quanto studio electa sunt profecto
neque nos neque alios industrie nostre penitebit
Sin autem temere aliquid alicuius preterisse aut non satis
eleganter secuti videbimur. docti ab aliquo facile
et libenter sententiam commutabimus; Non enim parum
parvum cognosse sed in parum cognito stulte et
diu perseverasse turpe est; propterea quod alterum communi
infirmitati hominum. alterum singulari uniuscuiusque vicio
attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione simul
querentes. dubitanter unumquodque dicemus. ne dum
hoc parvulum consequamur. ut satis hec commode perscripsisse
videamur. illud amittamus quod maximum est. ut ne cui
rei temere atque arroganter assenserimus. Verum hoc
quidem nos. et in hoc tempore. et in omni vita. studiose quoad

ad facultates feret, consequimur; Nunc autem ne longior
oratio progressa videatur, de reliquis quae praecipienda videntur
esse dicemus

Igitur primus liber expositio genere huius artis et offi-
cio et fine et materia et partibus genera controversiarum et con-
stitutiones et inventiones continebat; Deinde partes
orationis et in eas omnia praecepta; Quare cum in
eo ceteris de rebus distinctius dictum sit, disperse
autem de confirmatione et de reprehensione, nunc certos
confirmandi et reprehendendi in singula causarum genera
locos tradendos arbitramur; Et quia quo pacto tractari
conveniret argumentationes in libro primo non indili-
genter expositum est, hic tantum ipsa inventa unam-
quamque in rem exponentur simpliciter sine ulla exor-
natione, ut ex hoc ipsa inventa, ex superiore autem
expolitio inventorum petatur; Quare quae nunc praecipientur
ad confirmationis et reprehensionis partes referre
oportebit   et demonstrativa et delibera-
tiva et iudicialis causa. Omne est in aliquo eorum quod
ante expositum sit constitutionis genere uno pluribusve
versetur; Hoc quamquam ita est, tamen cum omnia ex quibusdam
de omnibus praecipi possint, separatim quaedam aliae sunt cuiusque
generis et diversae praeceptiones; Aliud enim laus, aliud
vituperatio, aliud sententiae dictio, aliud accusatio,
aliud recusatio conficere debet; In iudiciis quid aequum
sit quaeritur; In demonstrativis quid honestum; In delibera-
tionibus ut nos arbitramur, quid honestum sit
et quid utile; Nam ceteri utilitatis finem in suadendo

et dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt quorum
genera fines et exitus diuisi sunt. eorum precepta e-
adem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus nos causas
in eadem constitutiones. veruntamen oratio quaedam ex ipso fine
et ex genere causae nascitur. quae pertineat ad vite
alicuius demonstrationem aut ad sententiae dictionem. Quare
nunc in exponendis controversiis in iudiciali genere causarum
et preceptorum versabimur. ex quo pleraque in ceteris quoque
causarum genera simili implicata controversia nulla cum
difficultate transferentur. Post autem de reliquis dicemus.

Nunc ad coniecturalem constitutionem proficiscemur. cuius
exemplum sit hoc propositum. In itinere quidam proficiscentem
ad mercatum quendam et secum aliquantum nummorum
ferentem est comitatus. Cum hoc ut fere fit in via ser-
monem contulit. Ex quo factum est ut illud iter familiarius
facere vellet. Quare cum in quandam tabernam diuer-
tissent. simul cenare et in eodem loco somnum cape-
re voluerunt. Cenati discubuerunt ibidem. Caupo
autem. nam ita dicitur post inventum. cum in alio ma-
leficio deprehensus esset. cum illum alterum videlicet qui num-
mos haberet animadvertisset. noctu postquam illos artius
ut fit ex lassitudine dormire sensit. et alterius
eorum qui sine nummis erat. gladium propter appositum
e vagina eduxit. et illum alterum occidit. nummos
abstulit. gladium cruentum in vaginam recondidit
ipse se in suum lectulum recepit. Ille autem cuius gladio
facta erat occisio. multum ante lucem surrexit. comitem
suum illum inclamavit semel et saepius illum somno impeditum.

non respondere estimavit; Ipse gladium et cetera que
secum attulerat abstulit et solus profectus est; Caupo
vero non multo post clamavit hominem esse occisum et
cum quibusdam diversoribus illum qui ante exierat consequitur
in itinere hominem comprehendit, gladium eius e vagina
eduxit, reperit cruentatum, homo in urbem ab illis
deducitur ac reus fit. In hac intencio est criminis:
occidisti; Depulsio: non occidi; Ex quibus constitucio
est, id est questio eadem in coniecturali que iudicacio: occideritne.

Nunc exponemus locos quorum pars aliqua in omnem
coniecturalem incidit controversiam; hoc autem et in eorum
locorum expositione et in ceterorum oportebit attendere, non
omnes in omnem causam convenire. ut enim omne nomen
ex aliquibus non ex omnibus litteris scribitur, sic omnem in
causam convenire non omnis argumentorum copia, sed
eorum necessario pars aliqua conveniet

Omnis igitur ex causa, ex persona et facto ipso coniectura
capienda est; Causa distribuitur in impulsionem
et raciocinacionem. Impulsio est que sine cogitacione per
quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor,
iracundia, egritudo, vinolencia, et omnino omnia in
quibus animus ita videtur affectus fuisse ut rem perspicere
cum consilio et cura non potuerit, et id quod fecit impetu
quodam animi pocius quam cogitacione fecerit.

Raciocinatio est autem diligens et considerata facien-
di aliquid aut non faciendi excogitacio. Ea dicitur inter-
fuisse tum cum aliquid faciendum aut non faciendum certa de
causa vitasse aut secutus esse animus videtur; Ut si amicicie

quod. causa factum dicet. si inimici ulciscendi. si met[us]. si glorie. si pecunie. si denique ut omnia generatim amplectamur. alicuius retinendi. augendi. adipiscendi ve comodi; aut e contrario reiciendi. minuendi. devitandi. minuendi ve incomoda causa; Nam in horum genus alterutrum illa que incident. in quibus aut incomodum aliquod maioris adipiscendi comodi causa. aut maioris vitandi incomodi. suscipitur; aut comodum aliquod maioris adipiscendi comodi. aut maioris incomodi vitandi pretitur; hic locus est quasi aliquod fundamentum huius constitucionis. Nam nichil factum esse cuiquam probatur nisi aliquid cur factum sit ostendatur

Ergo accusator cum inpulsione aliquid factum esse dicet. illum appetitum impetum et quandam commotionem animi affectionemque verbis et sententiis amplificare debebit et ostendere quanta vis sit amoris. et quanta animi perturbatio ex iracundia fiet. aut ex aliqua causa earum qua impulsum aliquem id fecisse dicet; hic et exemplorum commemoratione qui simili aliquid commiserint. et similitudinum collatione. et ipsius animi affectionibus explicatione. curandum est ut non mirum videatur si quod ad facinus tali perturbatione animus commotus accesserit

Cum autem non inpulsione verum ratiocinatione aliquem commisisse quod dicet. quid comodi sit secutus. aut quid incomodi fugit. demonstrabit. et id augebit. quantum maxime poterit. ut quam eius fieri poterit idonea quam maxime causa ad peccandum hortata videatur. Si glorie causa. quantam gloriam consecuturum existimarit; Item si dominationis. si pecunie. si amicicie. si inimicicie. et omnino quicquid

eit. qđ cause fuisse dicꝫ. id sūme augē debebᵗ
Et h̄ cū magnopꝑe ꝯsidare optebᵗ. nō qđ ī vitᵉ
m̄. vīꝫ eciā vehemēci⁹. qđ in opinione ei⁹ quē
arguet. fuit; Nichil. n. refert nō fuisse. aut nō
ēē aliqđ comodi. aut īcomodi. si ondi pt ei
visū ēē arguatᵗ. Nā opinio. duplr̄ fallit hoīes.
cū aut res. alius modi ē ac putatᵗ. aut nō is eue-
tus ē quē arbitrati sūt; Res ali⁹ modi est tū.
tū aut id qđ bonū ē malū putāt. aut ꝯᵃ. qđ
malū ē. bonū; Aut qđ n̄ malū. n̄ bonū. ma-
lū. aut bonū; Aut qđ malū ē. aut bonū ē. nec
malū n̄ bonū; h̄ ītellco. siqs negabᵗ ēē ullam
pecuniā. aut frīs uīco. aut aīci. aut denīqꝫ officio an-
tiquorē. aut suauiorē. nō eit h̄ accusatoi ne-
gandū Nam ī eū culpa. ꝛ sūmū odiū trāsferēt.
qui id qđ taꝫ vē ꝛ ꝑdicat negabᵗ; Vꝛū id eit
dd̄ᵐ. id ita nō esse visū qđ sumi oꝫ ex his q̄
ad ꝑsonā ꝑtinent de q° p⁹ dd̄ᵐ ē Euent⁹ aūt
tū fallit. cū aliᵗ accidit. atꝫ hii q̄ arguuntur
arbitrati ēē dicūtᵗ. ut si qui dicat alium occi-
disse. ac voluit. q° aut silitudīe. aut suspitone.
aut demrīcōne fl'a. decept⁹ sit; Aut necasse
eū. cui⁹ testamēto nō sit hēs. q° ei⁹ testamēto
se herede arbitrat⁹ sit Non. n. ex euentu cogi-
tatōꝫ spectaī optē. ſꝫ qua cogitatōe aīi. ꝛ spe
ac maleficiū ꝑfectus sit ꝯsidare. q° aīo quisqꝫ
faciat. nō q° casu utatᵗ. ad rē ꝑtinē. In hoc
aūt loco caput eit id accusatoi si dmōstrare
potit. alii nemini cāꝫ fuisse. sui fuisse aliis

accusatori

quam causa faciendi videbitur aut potestas defuisse aliis
demonstranda est aut facultas aut voluntas. Potestas si aut
nescisse aut non affuisse aut conficere aliquid non potu-
isse dicetur; Facultas si ratio ad id conficiendum adiume-
nta cetera que ad rem pertinebunt defuisse alicui de-
monstrabuntur; Voluntas si animus a talibus factis
vacuus et integer esse dicetur. Postremo quos ad
defensionem rerum reo dabimus his accusator ad
culpam excludendos abutetur. Verum id breviter faciendum
est et in unum multa sunt conducenda ut ne alterius
defendenda causa huic accusare sed huius accusandi causa
defendere alterum videatur. Atque accusatori quidem hec
sunt in causa facienda et considerandá. Defensor autem
e contrario primum impulsionem aut nullam fuisse dicet aut si
fuisse concedat extenuabit et parvulam quandam fuisse
demonstrabit aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci
docebit. Quod et erit in loco demonstrandum que vis et
natura sit eius affectionis qua impulsus aliquid reus com-
misisse dicetur in quo et exempla et similitudines erunt proferen-
da et ipsa diligenter natura eius affectionis quam lenis-
sime quietissimam ad partem explicanda est ut et res
ipsa a facto crudeli et turbulento ad quiddam mitius
et tranquillius traducatur et oratio tunc ad animum eius
qui audiet et ad animi quendam intimum sensum
accommodetur; Ratiocinationis autem suspiciones infir-
mabit si aut commodum nullum fuisse aut parvum aut
aliis magis fuisse aut nihilo sibi magis quam aliis aut
incommodum sibi maius quam commodum dicet ut nequaquam

fuit eius commodi quod expetitum dicatur magnitudo. aut
cum eo incommodo quod accidit. aut cum eius periculo quod sub-
eat. comparanda; Qui omnes loci similes in incommodi
quoque vitatione tractabuntur. Sin accusator dicet
eum id esse secutum quod ei visum sit commodum. aut id
fugisse quod putavit esse incommodum. quamquam in falsa
fuit opinione. demonstrandum erit defensori. neminem
esse tante stultitie qui tali de re possit veritatem
ignorare. Quod si id concedatur illud non concessum iri.
ne dubitasse quidem eum quid eius rei veri esset. sed id quod
falsum fuit sine ulla dubitatione pro falso. quod verum pro vero
probasse. quod si dubitavit. summe fuisse amentie
dubia spe impulsum certum in periculum se committere.
Quemadmodum accusator cum ab aliis culpam dimo-
vebit defensoris locis utetur; sic his locis qui
accusatori dati sunt. utetur reus cum in alios ab se.
volet crimen transferre. Ex persona autem coniectura ca-
pietur. si hee res que personis attribute sunt. diligenter
considerabuntur quas omnes in primo libro exposuimus. nam et de
nomine. aliquando nonnumquam suspicionis aliquid nascatur. Nomen
cum dicimus cognomen quoque et agnomen intelligi oportet
de hominis enim certo et proprio agitur vocabulo ut si dicamus
idcirco callidum vocari quod temerario et repentino con-
silio sit. aut si ea re hominibus grecis imperitis verba
dedisse. quod clodius aut cecilius aut mucius vo-
caretur. Et de natura licet aliquantum ducere suspicionis
omnia enim haec vir an mulier. huius an illius civitatis
sit. quibus sit maioribus quibus consanguineis. qua etate

quo animo · quo corpore · que nature sunt attributa ad
aliquam coniecturam faciendam pertinebant Et ex victu
multe trahuntur suspiciones · cum quemadmodum et apud quos
et a quibus educatus ac eruditus sit queritur · et quibuscum
vivat · qua ratione vite quo more domestico vivat Et
ex fortuna sepe argumentatio nascitur · cum servus an
liber · pecuniosus an pauper · ignobilis an nobilis ·
felix an infelix · privatus an in potestate sit aut fuerit aut
futurus sit consideratur · an denique aliquid eorum queritur que
fortune esse attributa intelliguntur Habitus autem cum in aliqua
perfecta et constanti animi aut corporis absolutione consistit · quo
in genere est virtus   et que contraria sunt res
ipsa cum posita · docebit et quid hic quoque locus suspicionis
ostendatur Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet prae se gerere
coniecturam · ut amor · iracundia · molestia · propterea quod
et eorum vis intelligitur et que res harum aliquam rem consequantur
cognita sunt; Studium autem cum est assidua et vehe-
mens aliquam ad rem applicata · magna cum voluntate
occupatio · facile ex eo ducetur argumentum quod res
ipsa desiderabit in causa Item ex consilio · sumetur aliquid suspicionis
Nam consilium aliquid faciendi vel non faciendi excogitata
ratio Iam facta et casus et orationes que sunt omnia ut
in confirmationis precepto dictum est in tria tempora distributa;
facile erit videre et quid afferant ad confirmandam coniecturam
suspicionis Ac personis quidem res hee sunt attribute
ex quibus omnibus unum in locum coactis accusatoris erit
in improbatione hominis uti · nam factum causam parvam firmitudinis habet
nisi animus eius qui insimulatur in eam suspicionem adducitur

ut in te culpa non videatur abhorruisse Ut enim
eum alicui comparare nichil attinet · cum ea que peccarit
non meruisset · sic tamen peccati mercedem leuem · si eius
minus honeste eorum affinis ostendit Quare vitam
eius quem arguit   accusator improbare
debebit ⁊ ostendere si quo in pari ante peccato conuictus sit
Si id non poterit monstrare debebit si quam in similem ante
suspitionem venit ac maxime si fieri poterit simili in genere
aliquo eiusmodi in causa aliqua commotum peccasse Aut in
eque magna re aut in maiore aut in minore Ut
siquem pecunia dicat inductum fuisse · possit demonstrare
aliqua in re eius aliquid factum auarum Sin non causam naturam
aut studium aut victum aut fortunam aut ad eorum que
personis attributa sunt ad eam causam quam commotum pec-
casse dicet · adiunget · atque ex dispari quodam genere culparum
Si ex pari sumendi facultas non erit · comparare eum
adversarii oportebit Si avaritia inductum argues fe-
cisse ⁊ auarum eum quem accusas demonstrare non possis
aliis affinem vitiis esse doceas · ⁊ ex ea re non esse
mirandum qui in illa turpis aut cupidus aut petulans
fuerit Hac quoque in re eum deliquisse Quantum n. de ho-
nestate ⁊ auctoritate eius qui arguitur detractum est · tan-
tundem de facultate totius est eius defensionis demi-
nutum Si nulli affinis poterit vitiis reus ante admis-
so demonstrari · locus inducitur ille · per quem hortandi iu-
dices erunt ut veterem famam hominis nihil ad rem per-
tinere putent Nam eum ante celasse nunc manifesto
teneri Quare non oportere hanc rem ex superiore vita
spectari · sed superiorem vitam ex hac re improbari Et
aut potestatem ante peccandi non fuisse · aut causam

Aut si hoc dici non poterit dicendum erit eum non
esse mirum si nunc primum deliquerit. Nam necesse est
eum qui velit peccare aliquando primum delinquere. Sin vi-
ta ante acta ignorabitur hoc loco praeterito et cur praeter-
eatur demonstrato argumentis accusator statim confirmare oportebit.

Defensor autem primum si poterit debebit vitam eius
qui insimulabitur quam honestissimam demonstrare.
Id faciet si ostendet aliqua eius nota et communia officia.
quod genus in parentes. cognatos. amicos. affines.
necessarios. Que magis rara et eximia sunt. si ab eo
cum magno aliquo labore. aut periculo. aut utraque re. cum
necesse non esset. officii causa. aut in republica aut in
parentes aut in aliquos eorum qui modo expositi sunt facta
esse dicet. Deinde nichil se deliquisse nulla cupiditate
impeditum ab officio recessisse. Quod eo confirmatius erit
si cum potestas impune aliquid faciendi minus honeste
fuisse dicetur. voluntas enim faciendi demonstrabitur
abfuisse. Hoc autem ipsum genus erit eo firmius si eo
ipso in genere quo arguitur integer ante fuisse demonstrabitur.
Ut si cum avaricie causa fecisse arguitur minime omni
in vita pecunie cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna
cum gravitate inducetur indignacio iuncta conquestioni
per quam miserum facinus esse et indignum demonstrabi-
tur cum animus in vita fuerit omni a viciis remotissimus
eam causam putare que homines audaces in fraudem
rapere soleat. castissimum quoque hominem ad peccandum
potuisse impellere. aut iniquum esse et optimo cuique
perniciosissimum non vitam honeste actam tali in tempore
plurimum prodesse. sed subita ex criminatione que confingi
facile possit non ex ante acta vita que neque ad
tempus fingi vellet ullo modo mutari posse facere

iudiciu; Sin aut in acta vita aliq turpitudines
erūt. a' falso velisse in ea estiacōz dicet ex
aliq̄z iuidia a' obtrectatōe a' fla opinione
a' imprudentie necessitudin. a' psuasiom adoleste
tie a' aliqu nō maliciose ai affectoi. attribuet
Aut dissili in gn̄e vicioz. ut aūq nō oīa integ
s; a tali culpa remot ee videat. Aut si nō in
vite turpitudo a' infamia lenir potit orōe ne
gare oportebit de vita eius z de morib; q̄n s; de
eo ēme q̄ redarguit; Quare an fcis obiusses
illud quod agi oporte
Ex fco aut ipo suspitiōs ducent si totaus
administracio negocii ex ipis ptib; ptep
tabit Atz hee suspitiōs ptim ex negocio sepati
parti q̄mt ex psonis atz ex negocio psiastent;
Ex negocio dua poterit. si eas res q̄ negociis
attribute st diligent ēsiderabim9; Ex his q̄ in hac
ēstitucōz queme vident gn̄a eoz oīa partes
plim q̄z gn̄im Vide q̄ optebit pm q̄ sint ētinē
cia cū ipo negocio. h̄ est. q̄ ab re sepai nō
pnt Quo in loco satt erit diliget ēsiderare
q̄d sit an rem fcm ex q̄ spes pficiendi nata z
faciendi facultas q̄sita videat. q̄d in ipa re
gerendi q̄d p'ea ēsecutū sit Deīn ipius e nego
cii gestio ptractanda Nā h̄ gen9 eaz rez q̄
st negocio attribute scdo in loco nob e expositu
H̄ q̄ in gn̄e spectabr. locus. tps. occasio. facul
tas. q̄z vnit'q̄z vis diligent in ēfimacōe pce
pte explicata e Quare ne a' hic n admonuisse

a' ne ead itm dixisse videam̄. breuit' tieom'
q̄d quaq3 in pte ɔsidari optat In loco g'
opportūtas. in tpe longinqtas. i occasione
comoditas ad faciend idonea. i facultate
copia r ptas ear rer pp q̄s ad facili' fit
a' quib' sn. oio ɔfici no pt. ɔsideranda est;
Item videnď ē. q̄d adiūctū sit negocio. h' ē
q̄d maius q̄d mīn' q̄d eque mag' sit q̄d
sile Ex q̄b' ē ɔiectura ducat'. si qmadmodum
res maiores minores eq magne siles q3 agi
soleant diligent' ɔsidabr q' in gn̄e euent' q3
videnď erit. h' ē q̄d ex q̄q3 re soleat euenire
magnope ɔsidand ē ut metus letic' titubatio
Quarta at ps erat ex his negociis q̄s di
xeba' ee attributas; Consecucio In ea q̄rūt'
ea que gestū negociū ɔfestim a' ex intuallo
ɔsequūt' In qua videnť r q̄ ɔsuetudo sit r q̄
lex r q̄ actio r q̄d eius rei artificiū. a' usus.
a' exercitacio hom. a' approbacio a' offensio Ex
q̄b' nonnūq elicit' ad suspicionis
Sunt at alie suspicioes q̄ comit' r ex negoci
or. r ex psonar attribucoib'. assumuntur;
Nā r ex fortuā. r ex victu studio fcis. casu.
oronib'. ɔsilio r ex habitu ai a' corpis pleaq3
ptinet ad easd res q̄ rem cdibilez a' incre-
dibile face pnt. r cū fcis suspicōe iugunť
Maxime queri n. oz in hac ɔstitucoe primū.
potuitne ad fi. deīn r q' ab alio m' potuerit.

deinde facultas de qua ante diximus. Deinde utrum id
factum sit quod pertinere fieri necne. Item quod spe cela-
di non fecerit. Deinde necessitudo in qua non necne fieri
id aut fieri aut ita fieri. Quaeritur. Quorum pars ad consilium
pertinet quod personis attributum est ut in ea causa quod
in itinere se tam familiariter applicavit. quod sermo-
nis causam quaesierit. quod simul diverterit deinceps cenavit.
In re somnus. nox. postea vero quod solus exierit. quod
illum tam familiarem comitem cum alio reliquerit. quod
cruentum gladium habuerit. Horum pars ad consilium pertinet.
Quaeritur enim utrum videatur diligenter ratio faciendi esse
habita et excogitata. an ita temere ut non verisimile
sit quemquam tam temere ad maleficium accessisse.
In quo quaeritur num quod alio modo commodius potuit
fieri vel a fortuna administrari. Nam saepe si pecuniae. si
adiumenta. si adiutores desint. facultas
faciendi non fuisse videtur. hic modo diligenter attendamus.
Acta mente se esse intelligimus hic quae negotiis et illa quae
personis sunt attributa. Hic neque facile est neque ne-
cessarium distinguere ut in superioribus partibus quo pacto
quicque accusatori et quomodo defensore tractari oporteat.
Non necessarium propter ea quod causa posita. quomodo in unaquaque
re conveniat res ipsa docebit. eos quod non omnia hic
sese inventuros putabunt. sed modo eiusmodi in genere me-
diocrem intelligentiam offerent. Non facile autem. quod
et infinitum est. tot de rebus utraque in parte singillatim
de unaquaque explicare. et aliis alio. hic in utraque
parte causae solent convenire. Quare considerare hic
quae exposuimus oportebit. facilius autem ad inventorum ani

incidet · si gesti negocii · z suā z adūsarii nar-
racioz · sepe z dili^r pscitabit · z q̄d cuique pars
suspiciose hēbit · eliciens ꝯsidabit Qua re q°
ꝯsilio · q̄ spe psiciendi · id q̄z fcm̄ sit · cur h' m̄-
poti' q̄m illo · Cur ab h' poti' q̄ ab i° Cur n°
adiutore · a' c̄ h' · Cur neo sit ꝯscius · a' c̄ sit
aut c̄ hic sit · Cur h' an fcm̄ sit · c̄ h' an
fcm̄ nō sit · Cur h' in tpe negō · c̄ h' p' ne-
gociū · a' q̄d fcm̄ de industia · a' rez ipam ꝯ-
secutū sit · Constet ne orō · aut cū re · a' cū
ipā secū · Aut hꝰ rei sit sig' an illiꝰ an z hꝰ
z illiꝰ z utrisq3 poti' · Q̄d fcm̄ sit · q̄d n̄ oportuit
a' n̄ fcm̄ q̄d oportuit · a' fcm̄ q̄d oportuit · Cum
aūg hac intencōe hꝰ toci' negocii ptes ꝯsidabit ·
tū illi ipi ī mediū ꝯferati loci pcedēt de q̄b'
an dictū ē · Et tū ex singlis · tū ex ꝯiūctis
argu^ta ita nascent' · quoz argumētoz ps
pbabili · ps necio in genē vsabitur
Accedūt aūt sepe ad ꝯiectura q̄stiones · te-
stimonia · rumoēs · q̄ ꝯ oīa uterq3 sibi via
pceptoz torq̄re ad suā cause comod' debebit
Nam z ex q̄one suspitōs · z ex testiōnio z ex
rumoē aliq̄ pari rōne · ut ex cā z ex p^na
z ex fcō duci oportēt · Quaē nob' z hii vidēt'
errae qui h' gen' suspicionū artificii n̄ putat
indigeze z hii qui aliť h' de gn̄e ac de oī
ꝯiectā pcipiendū putat · Oīb' n. ꝯsi' ex loc'
ꝯiecta sumenda ē · Nā z eius qui in q̄stione

a'd dixit ꝛ ex eius qui in testio° ꝛ ipi⁹ rumore
tā ꝛ vitas. ex hysd att'bucoib3 repiet Dimi at
in cā ps argumētoꝝ ē adiūcta ei cāe soliu q̄
dr. ꝛ ab ipā ita ducta ut ad ea sepati ī oēs
eid gnīs cās tnsfre n̄ satl comode possit Pars
āt ē pvagacioꝛ ꝛ a' in oēs eid gnīs a' ī plēas q3
cās. accomodata Hec g° argu^ta q̄ tnsfri ī mlta
tās cās pnt. locos gnēs noīa'; Nā loc⁹ gnīs a'
cte rei q̄ndā gtinet āplificacoꝫ. ut siquis velit
h' eū ondē qui parentē necaūt. maxi° supplicio ēē
dign⁹. q̄ loco n̄ p orata ꝛ pbata cā no ē utendū
Aut dubie q̄ ex gio q3 hēat pbabiles rōnes ar-
gumētandi. ut suspitoib3 cdi oporte ꝛ suspicoib3
cdi n̄ opte Aut ps loco gnīū p indignatoꝫ
a' p gq̄stionē inducat. de quib3 an dictū ē. ps
p aliquā pbabilē utrq3 ex pte roꝫ Distinguit^r
āt oro atq3 illustrat^r maxi° in ducendl loce gnīb3 ꝛ
alicī loco iā ctionb3 illis auditorib3 argumentl
gfinatl Nā ꝛ cū gcedit^r gne quiddā dicē cū dili-
ds gpius cause loc⁹ tctand⁹ ē. auditorl aīg a'
renouat^r ad ea q̄ restat. aut oib3 iā dictl sus-
citat^r Oīa n. ornamēta eloqucoe in q̄b3. ꝛ suauit^e
ꝛ grauitatl plimū gsistit. ꝛ oīa q̄ in inuencoe voꝫ
ꝛ sniaꝫ ad hnt dignit^e ī gnēs locos gferut^r Cete-
no ut cāꝫ. sic oratoꝫ q3 mltoꝫ gnēs loca sut
Nam nisi ab his qui mlta exercitacoe magnā sibi
vboꝫ ꝛ sniaꝫ copiā gpauerut. tctai no poterit
grauit ꝛ ornate q̄admod nā ipoꝫ desidat At q3 h'

sit nob dictu quiter de oi gne locoz quium
Nūc exponem̄ in gectualez qui loci quos
solent inducē Suspicioīb cdi opte z n̄
oporte Testib cdi opte z n̄ opte Rumorib
credi opte z no opte qonib cdi opte z no
opte Vita an acta spectari opte z no oporte
Eid ee qui in re 1a peccauit etia h cq admisisse
z no ee eid cause Maxie spectari cam oporte z
n̄ opte Atq hu qde z siqui eid modi ex ppro
argu^to gnes loci nascent in utras ptes deducit
Certe at loc̄ e accusatoris p que auget fri at
citate Et alte p q negat maloz misei opte
Defensoris p que calumnia accusatoris cu idi
gnatoe ondit p q cu qone una capta Hi z
ceti loci gnes ob ex hisce pcepte sumut qb
cete argumitacoes s; e tenuius z sbtili z acu
cius tractat Hi at gui z ornacius z cu ubis
tu z snīis excellentib In illi n fins e ut id
qd dr vez ee videa In his tametsi h q vi
deri oz tu fins e amplitudo Nuc ad alia
ostitucoez trseam Cum e nois gtusia qr
uis vocabli diffinienda e ūbis ostitucoi diffi
tiua dr Eius gnis ex nois posita sit h causa
C flamenus is qui consul re male gessit belliccō
punico scdo cu tribun plebi eet inuito senatu
z oio q voluntez om optiatu p seditoez ad po
pulu lege agraria ferebat Hunc pr suus osi
liu plebi hntez de teplo deduxit accersitur

magestat; Intencio ē magestatē minuisti. q.
tribunū plebis de tēplo deduxisti Depulsio est
Nō minui magestatē; Questio ē. magestatē
ne minuerit; Racio ē. In filiū eius quā ha
bebā ptatē. ea sum usus; Racionis infirmacio ē
eius qui patria ptate hoc ē pvata q̄dā tribuniciam
ptatē infirmat. minuit is magestatē; Iudicacio ē.
minuat ne is magestatē. qui in tribuniciā ptatez
pria ptate utat; Ad hanc iudicacionē argumentaciones
omnes afferri oportebit Ac nequis forte arbitretur
nos nō itelligere aliā q̄ inde cōstitucionē i hanc cam.
eā nos pte sola sumim. in q̄ pcepta nob danda
sūt; Omnibus aūt ptibus hoc in libro explicatis quis oi
i cā si diligēt intendet. oēs videbit cōstituciones et earū
ptes. et cōtrouersias. sic q̄ forte i eas icidet. Nā de omnibus

Primū q̄ accusatoris locus est. Descripcio
eius nois. cui de ui querit. breuis et ap
ta. ex opinione hoim diffinicio. h̄ nō magestatē
minuere ē. de dignitate aūt amplitudie. aūt ptate
ppli. aūt eorū quibus pplus ptatē dedit aliqd derogare;
H̄ sic breuit expositū plibus ūbis et racionibus cōfirmādū.
et ita ēē ut descripserit ondendū. post ea ad id qd
diffinierit. factū eius qui accusabitur adiunge oportebit
et ex eo qd onderit ēē ūbi cā magestatē minuere.
docē aduersariū magestatē minuisse et huic totū
locū cōmuni loco cōfirmare. p quē ipius facti atrocitas aūt
indignitas aūt oīo culpa. cū indignacione augeat
post erit infirmāda. aduersariorū descripcio. Ea aūt ifir
mabitur si falsa demōstrabitur. h̄ ex opinione hoim

sumetur cum quemadmodum et quibus in rebus homines in con-
suetudine scribendi aut sermocinandi eo verbo uti so-
leat considerabitur. Item infirmabitur si turpis aut inutilis esse
ostendetur eius descriptionis approbatio et si que incommoda
secutura sint eo concessa ostendetur; id autem ex honestate
et utilitate partibus sumetur de quibus in deliberationis pre-
ceptis exponemus. Et si cum diffinitione nostra adversariorum
diffinitionem conferemus et nostram veram honestam utilem esse
demonstrabimus illorum contra. Queremus autem res aut maio-
re aut minori aut pari in negotio similes ex quibus affir-
metur nostra descriptio. Nam si res plures erunt diffiniende
ut si queratur fur sit an sacrilegus qui vasa ex privato
sacra surripuit erit utendum pluribus diffinitionibus
deinde simili ratione causa tractanda.

Locus autem communis in eius malicia qui non modo re-
rum verum etiam verborum potestatem sibi arrogare conetur
ut faciat quod velit et id quod fecit quo velit nomine
appellet. Deinde defensoris primus locus est item
nominis brevis et apta ex opinione hominum descriptio
hoc modo. Maiestatem minuere est de republica
cum potestatem non habeas administrare. Deinde eius confirmatio
similibus et exemplis et rationibus postea sui facti ab illa diffi-
nitione separatio; Deinde locus communis per quem facti utilitas
aut honestas adaugetur. Deinde sequitur adversariorum
diffinitionis reprehensio que iisdem ex locis omnibus quos
accusatori prescripsimus conficitur et cetera post eadem preter
communem locum inducentur; Locus autem communis defensionis erit
is per quem designabitur accusatorem sui periculi causa
non res solum convertere verum etiam verba commutare conari

Nam illi quidē cōēs loci q̄ aͭ calumnie aͭ accu
satoris demonstrande · aͭ misericordie captāde · aͭ
fc̄i indignādi · aͭ a pena deterrendi cā · sumuntur ·
ex pic̄li magtudīe · ex cause gn̄e ducūt̄ Quare
nō in oēz cāz ſ; in omē gen͛ cause inducūt Eoꝝ
mentōz in coniectāli ꝯstitutōe fecim⁹ ꝑ inductione
autem · cū causa postulabit utemur
Cū aūt actio trāslatōis aͭ commutatōis idi
gē vi͛ · q͛ nō aut is agit quē oꝫ · aͭ nō cum
eo qui cū oꝫ · aput q̄s oꝫ · qua lege · q̄ pena ·
q̄ cr̄ie · q̄ tp̄e oꝫ · ꝯstitutio trāslatiua appellat̄
Hui⁹ nob ex̄ᵃ ꝑ mlta op⁹ sᷓ · si singla trāslacō
nū gn̄a q̄ra⁹ · ſ; q͛ rō p̄ceptoꝝ silis ē · exēᵗū ml
titudini susceꝺendū ē Atq; in nr̄a q̄dē ꝯsuetu ne
mltē de causis fit ut rari⁹ icidūt trāslacōs Nā
ex p̄tore excepcōib; mlte excludūt̄ acciones · ⁊
ita ius ciuile hēm⁹ ꝯstitutū ut a cū cadat
is q̄ nō quēadmodū oꝫ egit Quare in iure
plerūq; v̄sant̄ ibi em̄ ⁊ exceptōs postulant̄ · ⁊
q̄dam m̄ agendi p̄tas dat̄ · ⁊ oīs ꝯstitucō p̄iua
toꝝ iudicioꝝ ꝯstituit̄ In ipis aūt iudiciis · rar⁹
incidūt · ⁊ tn̄ si quādo incidūt ei⁹ modi sūt ut ꝑ
se min⁹ hēant firmitudis ꝯfirmant̄ aūt · alia
assūpta aliq̄ ꝯstitucōne ut ī q̄dā iudicio cū venefica
q̄d cuid; nom ēēt acceptū cū in accusacōne
alia q̄dā c̄mīa testib; ⁊ argumentis ꝯfirmarent̄ ·
parricidii aūt mēcio solū fc̄a ēēt · defensor in
hoc ipo mltū optet ⁊ diu ꝯsistat · cū de nece
parentis nil mōstratū sit indigū⁹ factū esse ·

ea pena efficeretur· qua parricidae efficiuntur sed autem·
si dampnaretur· si nunc esset tempore et id eam susceptum
et ea re nomen ex ordine sit acceptum Ea que pe-
na si effici reum non oporteat· dampnari eundem non
oportet· cum ea pena dampnatorum non sequeretur hic
defensor pene commutator ex translatiuo genere in-
ducendo tota infinalis accusatoris Veruntamen
tenus quod cibus defendende quecumque constitutione trans-
latore confinalis; Exemplum autem translacionis in causa nobis sit
hoc dicitur Cum ad vim faciendam quidam armati venissent·
armati contra parati sunt Et cuidam equiti romano·
quidam ex armatis resistenti gladio manum praecidit·
agit is cuius manus precisa est iniuriarum Postulat
is qui cum agitur a pretore exceptionem· ex qua reum
capitis preiudicium fiat Hic is qui agit iudicium
purum postulat Ille cum quo agitur exceptionem addi
aut agit oportere Questio est· excipiendum sit an non;
Ratio autem Non nunc oportet in recuperatorio iudicio eius
malefici de quo inter sicarios queritur· preiudicium fieri
infinacio reformatis Eiusmodi sunt iniurie· ut de
his indignius sit non primo quod tempore iudicium [illegible]
auctoritatis iniuriarum satis ne cause sit [illegible] cum
de ea iudicatur· de alio maiore maleficio de quo iu-
dicium comparatum sit· preiudicetur Aliter exemplum quod est hic est;
in omni autem translatiua causa ab utrisque fieri oportebit· a quo.
et per quos et quo modo· et quo tempore· aut agi· aut iudicari
aut quid statui· de ea re conveniat sed ex partibus iuris
de quibus post dicendum est sumi oportebit et ratiocinari quid
in similibus rebus fieri soleat et videre utrum malicia quid

aliud agat aliud simulet. an stultitia an ne-
cessitate quod dominus agi non possit an occasione
agendi. sic sit iudicium quia actio constituta an
recta sine ulla re eiusmodi res agatur Locus autem
communis quod cum que translationem inducet. fugere iudicium
ac penam. quia cause diffidat. Contra translacionem autem
omnium forte perturbatorem iudiciorum. si non ita res aga-
tur et in iudicium veniat que pacto opteat. hoc est si
cum eo agitur. eo cum non opteat. quia alia pena
alio crimine ad tempore. atque hac rerum ad perturbatorem iudici-
orum omnium pertinet. Tres quia hee constitutiones que partes
non habent ad hunc modum tractabuntur
Nunc generalem constitutionem et partes eius consideremus
Cum et facto et facti nomine concesso. neque ulla
actionis illata controversia. vis et natura et genus
ipsius negocii queritur. constitutionem generalem appellamus;
huius primas esse partes nobis videntur duas Negocialem
et iuridicialem Negocialis est. que in ipso negocio
iuris civilis implicitam habet controversiam Ea est huiusmodi;
Quidam pupillum heredem fecit. pupillus autem ante mor-
tuus est. quam in suam tutelam veniret. de hereditate ea
que pupillo venit inter eos qui patris pupilli. heredes
secundi sunt. et inter agnatos pupilli controversia; possessio
heredum secundorum est; Intencio est agnatorum nostra pecunia
est. de qua is cuius agnati sumus. testatus non est Repul-
sio est; immo est que heredes secundi. testamento patris sumus
Questio est utrorum sit Ratio est. pater enim et sibi et filio.
testamentum scripsit. dum is pupillus esset Quare que
filii fuerunt testamento patris nostra fiant. Infirmatio est; Infirmacio
est racionis immo pater sibi scripsit et secundum heredem non sibi sed
filio sed sibi. iussit esse Quare pertinent. que ipsius fuerunt.

ī testamto ullius rem ee nō potest Iudicatio.
possit ne quisquam de filii pupilli re testari. an
heredes scđi. ipius prīsfamilias. nū filii quā eius.
pupilli heredes sit Alterz h' nō alienū ē q ad insta
ptineat. ne a' nusquam a' usquam dicitur h' admo
nē Sunt cause q plures hnt vos ī simplici constituere
Quod fit. cū id qd factum ē. a' qd defenditur pluribus
de caus. rem a' probabile vidi pt. ut in hac cā
Supponatur ab heredibus h' vo Unius .n. pecunie
plures dissimilibus de caus heredes ee nō pnt Nec
unquam factum ē ut eiusdem pecunie alius testato. ali' lege
heres esset Infirmatio h' eit Non ē una pecunia.
ppterea q altera pupilli iam erat adventicia. cui heres
nō illo in tpe ī testato quisquam sciptus erat. siquid pu
pillo attribuissz. z de altera patris. etiā nunc mortui
voluntas plurimum valebat Que iam mortuo pupillo.
suis heredibus concedebat Aut si hac erunt usi ī firma
matione posse plures ee heredes unius pecunie dissimilibus
de caus. tunc de eo ipo nascetur iudicatio alia
possint ne eiusdem pecunie plures dissimilibus generibus
heredes ee Ergo una ī constitutione intellectum ē. q̄ m
z rones. z ronum ī firmatōs z ppterea iudicatōs

Nunc huius generis precepta videamus Plures fiant
utrisque a' etiā omnibus si plures ambiget.
ius ex quibus rebus constet. considerandum ē; pmam g eius
a nā ductum vr Queda at ex utilitate rone.
a' pspicua nobis a' obscura in consuetudine venisse
videntur. p' at approbata q a' consuetudine a vero
utilia visa. legibus ee firmata At nē quidē ius
ee vr q nobis nō opinio sz q īnata vis. afferat;

Vt religioẓ. pietaẓ. gratiam. vindicatioẓ. obseruantia
veritate. Religionē eā q̄ in metu et cerimonia
deoꝝ sit. appellat Pietatē q̄ erga patriā aut
parentes aut alios sanguine coniunctos officiū conseruare
moneat. Gratiam. q̄ in memoria et remuneratione
officioꝝ et honoris et amicitiaꝝ obseruantiā teneat.
Vindicatioẓ per quā vim et contumeliā defendendo
aut ulciscendo propulsamus a nobis et a nostris q̄ nobis cari
esse debent. Obseruantia. per quā etate aut sapientia
aut honore aut aliq̄ dignitate antecedentes veneramur et colimus.
Veritatē per quā damus operam ne quid aliud q̄ confirma-
verimus fiat. aut factum aut futurum sit. Sed nē q̄ hec ita
minus que confirmantur ad hanc contentionem. q̄ neq; in lege aut in
ciuili iure versantur. et a vulgari intelligentia remotiora sunt.
Ad similes vero aliquam aut ad rem amplificandam sepe
sunt referenda. Consuetudinis aut ius esse putatur. id quod
voluntate omnium sine lege vetustas comprobauit. In ea aut
q̄ sunt iura ipsa iam certa. propter vetustatem. Quo
in genere et alia sunt multa et eorum multo maxima pars.
quā pretores edicere consueuerunt. Quedam aut genera iuris
iam certa consuetudine facta sunt. quod genus pactum par iudi-
catum. Pactum est quod inter aliquos conuenit. q̄ iam ita iu-
stum putatur. ut iure prestare dicatur. Par. quod in omnibus
equabile est. Iudicatum de quo iam ante sententia alicuius vel
aliquorum constitutum est. Iam legitima ex legibus cognosci
oportebit. Ius igitur ex partibus iuris quicquid aut ex
ipsa re. iam ex simili iam maiore aut minore nasci vi-
debitur. attendere considerareq; atq; eliciendo pertentabo. Vna
quaq; parte iuris debebit. Locorum aut communium
quoniam ita ante dictum est duo genera sunt. quorum alterum

dubie rei. alterum dicit continet amplificatorum. quod ipa
cā det. et quod augeri per locum comunem possit et opte-
at. considerabimus. Na dicti tpu in oēs incidat loci. pre-
scribi nō pñt. Sed in pleisque fortasse ab auctoritate
iuris consultorum et quod auctoritate dici oportet. Atten-
dendū ē āt et ī hac. et ī omnibus. nū quos locos
cōes. pt eos quos exponimus. ipse res ondant

Nūc iurisdiciale genus et ptes eius considerem.
Iurisdicialis ē in quo equi et iniquī natura
pmi et rō. querit. Hīs ptes sūt due. quarum alterā
absolutam. assumptiuā alteram noīam. Absoluta ē que
ipa in se nō ut negotialis. implicite et abs-
condite. sed patencius et experitius recti et recti
quēram. continet. Ea ē hm̄odi. Cū te bani lacedemo-
nios bella supasset. et fere mos eēt grais. cū
bella inter se gessissent. ut hii qui fecissent tropheū
aliquod in finibus statuerent victorie modo in pñcia
declarande rei cā nō ut in ppetuū belli memoria
remanet eneū statuerunt trophēū. Accusantur
aput amphictiones id ē apud cōmune grecie consilium
Intencio ē. nō oportuit; Depulsio ē. oportuit;
Questio ē. oportuit ne; Rō ē. et cā ex bello
gloriam virtute pepimus. ut eius eterna insignia. po-
steris nris relinquere vellemus. Infirmacio ē. At
tñ eternū inimiciciarum monimentū graios de
grecis statuere nō oz. Iudicatio ē. Cū summe
virtutis concelebrande cā graii de grais eternū
inimiciciarum monimentū statuerunt. rite ne an contra
fecerint. Hanc io rōnem subiecimus ut hoc cause
genus absolute ipm de quo agimus demonstraret

Nā si eā supposuissem⁹ q̄ fortasse usi sᵗ nō em
uiste n̄ pie bellū gessiste in relacōe cīmis de-
laberem̄. de q̄ p⁹ loq̄m̄ Utrūq3 at cause ge⁹
in hac tam̄ iuri᷑dl ꝑspicuū ē In hac argu^{os}
ex hisdē locꝭ sumēde sūt Atq3 ī tā3 negotiale
qua de an̄ dictū ē. locos at gn̄es ꝛ ex eā
ipā siquid ieret idignatōe a᷑ qq̄stionis. ꝛ ex
uīte utilit^{te} ꝛ nā mltos ꝛ g̃ues sumē licebit ꝛ
optebᵗ. si eā digtas uidebr̄ postulaē. Nūc
assumptiuā ptē iuridicial. cōsidēe⁹; Assūptiua
ē cū dr̄. cū ipm̄ ex se fcm̄ ꝓbai nō pt aliq°
āt forꝭ adiuncto argu^{to}. defendit; Eius ptes
sᵗ q̄tuor Compacio. relacio. cīmis remocio. c̄-
mis concessio Compacio ē. cū aliq̄d fcm̄ qd̄ ꝑ
seipm̄ nō sit ꝓbandū. ex eo cu⁹ h᷑ cā fcm̄ ē.
defendit; Ea ē hᵍᵒᵈⁱ. Quidā impator cū ab
hostibȝ circumsedet̄. neq3 ullo m̄ effuge posset.
depactus ē cū hostibȝ. ut arma ꝛ īpedimēta
relinq̄ret. milites educe. Ita q3 fecit Armis
ꝛ īpedimētꝭ amissis. pt̄ spē3 milites ꝯsuauit
Accusator magestatē decrit hic diffinicio q̄d sit
ledere magistratē At3 nos huc locū de quo
agim⁹ ꝯsidēe⁹ Intencio ē nō oportuit arma
ꝛ impedi^{ta} relinquē Depulsio ē. oportuit;
Questio ē. oportuit ne Rō ē. milites. n. oēs
ꝑissent Infirmacio ē Aut ꝯcertalis. nō ꝑisset
Aut aliā ꝯcertalis. nō ideo fecisti Ex q̄bȝ iu-
dicacio ē vel sᵗ iudicacōes. ꝑissent ne. ꝛ ideo
ne fecit. ad h᷑ cōpatiua cu⁹ nūc indigem⁹

At enim satius fuit amittere milites quam arma
et impedimenta concedere hostibus. Ex qua iudicatione na-
scitur. Cum omnes perituri erant milites nisi ad hanc
pactionem venisset. utrum satius fuit amittere mi-
lites an ad hanc condicionem venire. Hoc causae genus
ex his locis tractari convenit. Oportebit adhibere cer-
tarum constitutionum rationes atque praecepta. ac ma-
xime coniecturalis partis. infirmatio quid tum eo quod
contra dabitur. Hic qui accusabitur comparabit pro facto. si
aut id quod dicet defensor futurum fuisse nisi id
quod factum esset de quo factum iudicatum est futurum fuisse
negabitur. Aut si alia ratione et alia ob causam ac dicit
reus se fecisse demonstrabitur esse factum. Eius rei confirma-
tio et item contra de parte infirmatio ex coniecturali consti-
tutione sumetur. Sin autem certo nomine maleficii voca-
bitur in iudicium sic ut in hac causa nam maiestatis
arcessitur. definitione et praeceptis definitionis uti oportebit.
Atque haec quidem plerumque in hoc genere accidunt ut et con-
iectura et definitione utendum sit. Sin autem aliud quod
aliquod genus incidet. eius generis praecepta licebit huc
pari ratione transferre. Nam accusatori maxime est
in hoc laborandum ut id ipsum factum propter quod sibi reus
concedi putet oportere quam plurimis infirmet rationibus.
Quod facile est si quam plurimis constitutionibus aggre-
dietur illud improbare.

Ipsa autem comparatio separata a ceteris generibus controversiarum
sic ex sua vi considerabitur. si id quod comparabitur aut non
honestum aut non utile aut non necessarium fuisse aut non
tantopere utile aut non tantopere honestum aut non tan-
topere utile necessarium fuisse demonstrabitur. Deinde oportet

10

accusatore id qd ipse arguat. ab eo qd defen
set corpat seprae Id at faciet si dmrabr no
ita si solere neqz optre nz ee rom. hrc h pp
h fiat ut pp salute militu ea q salute causa
copata sint. hostib tdant; p ea copae opte
bit cu bnficio. malefitiu. z oio id qd arguit.
cu eo qd fcm a defensoe laudabr a facedu
fuisse demrabr 9tende. z h extenuabt malefitij
magtudine. sil z augeri Id si potit. si demo
strabr honestius vtilius mage nccm fuisse
id qd vitauit reus. qm id qd fecit. Honesti at
z vtilis z necc vis z na. i delibatoe precepte
cogscet qm optebt. ipam illa patiua indica
coz expone. tanqz om delibatiua. z de ea ut
ex delibatoe precepte deinceps dice. Ut n. h
indicacio qua an exposui Cu ob pcti mili
tes cent n ad hac pactoz venisset. utz facius
fuit pire milites. an ad hac pactoz venie Hoc
ex loce delibatoe. q in aliqua 9sultacoz ves ve
niat cuctu optebit; Deffensoz at. qbo i loce
ab accusatoe alie 9stitutos era inducte. in his
ipe q ex ys 9stitutoib deffensioz copalr Ce
teros at locos os q ad ipaz 9patoz ptinent.
ex 9trio tribuet. loci 9nes erut accusatore in
eu. qui cu de fco tpi aliq a inutili. a nllo fateat.
ferat th aliquam deffensioz Deffensio e nllum
fcm inutile tpe. nz ibe utile. nz honestu putar o
porte. nisi q aio q tpe. q de ea fcm sit itelligat
Cau locu ita 9mh e ut bn tractat in hac causa
magno ad psuadend momin to ~~fsfo~~ futurus sit
momento

Et alt locus· p que mag cu amplificatione· bn
ficii magitudo· ex utilite· a honestate· a facte
nitate demrat Et tcius· p que res expssa
vbis an oclos eo qui audiut ponit· ut ipi
se q id factos fuisse arbitret· si sibi illa res
atz ea faciendi ca· p id tep acidisset
Relacio tcius e· cu reus id qd arguit ofes-
sus· altius se inductu ptro iure fecisse de
mostrat Ea e hm di Oratius occisis tbz curiatis
z duobz amissis fribz domu se victor recepit;
hs animaduitit sorore sua de frm morte no la
borante sponsi aut nomi appellante identitate
tiatis cu gemitu z lamtacoe idigne pass vgine
occidit Accusator intencio e· iniuria sororem
occidisti Depulsio e· iure occidi Rcio e· iure ne
occidit Ro est· Illa n· hostiu morte lugebat·
frm morte negligebat· me z pplm romanu vi
cisse molestu ferebat Infirmacio e· tn a fre in
mnata necari no optuit Ex q iudicacio fit
Cu n· frm morte negliget· hostiu lugeret·
vrbis z ppli romani victoria no gaudet· optuit
ne ea a fre indemnata necari Si in gne re
pmu siqd ex ceteis dabr ostitucoibz sumi optebit
sicuti in comparacoe pceptu e Post ea si q facltas
erit p aliquem ostitucoz illu in que crimen tnsfert
diffende Rem leuius e id qd in altm pcam
reus tnsfat· qm qd ipe suscepit Postea tns
lacoe ptibz uti z ondere a q z p quos z q m et
q tpe· a agi a iudicari· a statui de ea re que
nerit· ac sil ondere no optuisse an supplicium· q
iudiciu iteponere Tu leges q demostrada st·

p que potuit in parem qd sponte sua reus punitus sit. moribus et iudicio vindicari Item nega-
re debebit. audiri oportere. id qd in eum crimen conferatur
et de quo is ipse qui conferat. iudicium fieri voluit Et
id qd iudicatum non sit. p infecto habere oportere
Postea impudenciam demirari horum qui eum nunc aput
iudices accusent. quem sine iudicibus ipsi condemna-
vit. et de eo iudicium faciat. de quo iam ipsi supplicium
sumserunt Postea perturbacionem iudicii futuram. dicemus
Et iudicum longius quam potestatem habeant progressuros si sil
et de reo et de eo quem reus arguat. iudicavit. Item
si hoc constitutum sit ut peccata homines peccatis et iniurias
iniuriis ulciscantur. quantum incomodorum consequatur.
ac si idem facere ipse qui nunc accusat voluisset.
ne hoc quidem ipso quicquam opus fuisse iudicio Item
vero certe quod idem faciat omnino iudicium nullum futurum
Postea demonstrabitur. non si iudicio quidem illa condemnata
esset in qua id crimen a reo conferatur. potuisse hunc
ipsum de illa supplicium sumere Quare indignum esse eum
qui ne de damnata quidem. penas sumere ipse potu-
isset. de ea supplicium sumpsisse. que non adducta quidem
sit. ad iudicium Item postulabit. ut legem que lege
fecit. proferat Item quemadmodum in comparacione precepimus
ut id qd comparabatur extenuaretur ab accusatore. quam
maxime sit in hoc genere aptus illius culpa in quem crimen
transfertur. cum huius maleficio qui se iure fecisse dicat.
comparare Postea demonstrandum est non esse id eius modi. nec
hoc ei. hoc fieri conveniret Extrema est ut in comparacione
assumpcio iudicationis. et de eo p amplificacionem
ex deliberatonis partibus dicto Defensor autem
que p alias constituciones inducet. ex hiis locis qui traditi sunt.

infirmabit; Ipsam autem relationem comprobabit primum augendo eius in quem refert crimen culpam et audaciam et quam maxime per indignationem, si res feret, iuncta conquestione; ante oculos ponendo; postea levius demonstrando reum punitum quam ille sit promeritus; et suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos qui ita erunt ab accusatore tractati ut refelli et contra in partem converti possint, quorum in genere sunt tres extremi, contrariis rationibus infirmare. Illa autem acerrima accusatoris criminatio per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrat, si de indemnato supplicii sumendi potestas data sit, allevabitur primum si eiusmodi demonstrabitur iniuria ut non modo viro bono, verum omnino homini libero videatur non fuisse toleranda; deinde ita perspicua ut ne ab ipso quidem qui fecisset in dubium vocaretur; deinde eiusmodi ut in eam is maxime debuerit animadvertere qui animadverterit, ut non tam rectum fuerit honestum in iudicium illam rem pervenire quam eo modo atque ab eo vindicari quo modo et a quo vindicata sit; postea sic rem fuisse apertam ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonstrandum est rationibus et similibus rebus permultas ita atroces et perspicuas res esse ut de his non modo non necesse sit, sed ne utile quidem quin mox iudicium fiat exspectare; Locus communis accusatoris in eum qui id quod arguitur negare non possit, tamen aliquid spei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atque hic utilitatis iudiciorum demonstratio et de eo conquestio qui supplicium dederit indemnatus. In eius autem qui sumpserit audaciam et crudelitatem indignatio; Ab defensione in eius quem ultus sit audaciam sua conquestione. Rem non ex nomine ipsius negotii sed ex consilio eius qui fecerit et causa et tempore considerari oportere. Quid mali futurum sit aut ex iniuria

vel ex scelere. Itaque nisi tanta et tam perspicua audacia ab eo
ad quem famam vel putes vel ad liberos pertinuit vel ad aliquam
rem tam quam carum esse omnibus vel necesse est vel oportere esse fuit vindicata

Remotio criminis est cum eius intentio facti quod ab adversario
infertur in alium aut in aliud dimovetur. Id fit bipartito.
Nam tum causa tum res ipsa removetur. Cause remotionis hoc
nobis exemplum sit. Rodii quosdam legarunt Athenas. Legatis questores
sumptum quem oportebat dari non dederunt. Legati profecti non sunt.
Accusantur. Intentio est: proficisci oportuit. Depulsio est: non oportuit.
Questio est: oportuitne. Ratio est: sumptus, qui de publico
dari solet, is ab questore non datus est. Infirmatio: Vos autem id
quod publice vobis erat negotii datum conficere oportebat. Iudicatio
est: Cum his qui legati erant sumptus qui debebatur de publico
non daretur, oportuitne eos conficere nihilominus legationem. Hoc in
genere primum sicut in ceteris si quid aut ex coniecturali aut ex alia consti-
tutione sumi possit videri oportebit. Deinde pleraque et ex comparatione
et ex relatione criminis in hanc quoque causam convenire poterunt. Accu-
sator autem illum cuius culpa id factum reus dicet primum defendet
si poterit, sin minus poterit, negabit hoc iudicium ad illius,
ad huius qui accusatur ipsius culpam pertinere. Postea suo quemque officio
consulere oportere, nec si ille peccasset huic oportuisse peccare. Deinde
si ille deliquerit separatim illum sicut hunc accusari oportere et
non cum huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor
autem cum ceteras si quae ex aliis inciderint constitutionibus pertractarit, de
ipsa remotione sic argumentabitur. Primum cuius acciderit culpa de-
monstrabit. Deinde cum id aliena culpa accidisset ostendet se
aut non potuisse aut non debuisse id facere. Quod accusator
dicat oportuisse. Quod non potuerit ex utilitatis partibus in quibus
est necessitudinis vis implicata demonstrabit. Quod non debuerit ex
honestate considerabitur; de utrisque distinctius in deliberativo genere
dicetur. Deinde omnia facta esse ab reo que in ipsius fuerint potestate;

Quod nimis quam convenit

Nam minus quam convenit factum sit culpa id alterius accidisse demonstrandum. In
alterius culpa exponenda demonstrandum est quantum voluntatis et studii fuerit quantum
dicetur. Atque hoc: ipsi utile magis fuisse facere, inutile autem non facere
et cum cetera vita fuisse hoc magis consentaneum quam quod propter alterius
culpam non fecerit. Demonstrandum autem non in hominem certum, sed in rem aliquam
causam demovebitur, ut in hac eadem re: si quaestor mortuus esset et idcirco
legatis pecunia data non esset. Accusatione alterius et culpae depulsione
dempta, ceteris similiter locis uti oportebit et ex concessionibus partibus quae conve-
niant assumere, de quibus nobis dicendum erit. Loci autem communes iidem utrisque
fere qui superioribus assumptionibus incidunt. Hic autem certissime: accusatoris
facti indignatio, defensoris, cum in alio culpa sit, quae in ipso non
sit, reum effici non oportere supplicio. Ipsius autem rei fit remotio,
cum id quod datur crimini negat neque ad se neque ad officium suum
reus pertinuisse, nec si quid in eo sit delictum sibi attribui oportere.
Id causae genus est huiusmodi: In eo foedere quod factum est quondam cum Samnitibus
quidam adolescens nobilis porcum sustinuit iussu imperatoris; foedere
autem ab senatu improbato et imperatore Samnitibus debito quidam in
senatu dixit eum qui convenerit porcum dedi oportere. Intencio est: dedi oportet.
Depulsio est: non oportet. Quaestio est: oporteatne? Ratio est: non enim meum fu-
it officium nec mea potestas, cum et id etatis non essem et privatus
essem et summa cum auctoritate et potestate imperator, qui videret ut satis
honestum foedus feriretur. Infirmacio est: at enim, quoniam tu particeps
factus es in turpissimo foedere summe religionis, dedi te convenit. Iudicatio
est: Cum is qui potestatis nihil habuit iussu imperatoris in foedere et in
tanta religione interfuerit, dedendusne sit hostibus necne.
Hoc genus causae a superiori hoc differt quod in illo concedit se reus o-
portuisse facere id quod fieri dicit accusator oportuisse, sed alicui
causae vel aut homini causam attribuit quae voluntati suae fuerit impedimento
sine concessionis partibus. Nam earum maior quaedam vis est quod paulo post
intelligetur. In hoc autem non accusare alterum nec culpam in alium trans-
ferre debet, sed demonstrare illam rem nihil ad se neque ad potestatem neque ad

officiu suu ptmisse . q ptinet ; Alz i h gne h accidit nomi
q accusator q sepe ex remotoe criminatoz sficit Vt siqs cu
accuset . qui cu ptor eet . i expeditoe ad arma ppl'm vocauit .
tu ssules adessent ; Na ut i supioe ex⁹ reus a suo officio
z a ptate fcm dimouebat sic i h . ab ei⁹ offo z ptate qui
accusator ipe accusator fcm remouedo hac ipa roe . sfir-
mat accusatoz ; In hoc ab utisq ex oib ptib honestate z ex
oib utilitate ptib . exeplis signis . coimando . qd cuiq offi
cii . uiie ptate . sit qri optebt . z fuerit ne ei quoq de agit .
id uire officii . ptate attbutu . n re Locos at qnes ex ipa
re siqd indignatoe q sqstionis hebt sumi oz ;

Concessio e . p qua no fcm ipm impbat ab reo . s ut
ignoscat id petit ; Cui⁹ ptes st due . pgatio z deptacio ;
Purgatio e p qua ei⁹ qui accusatur no fcm ipm . sed
volutas ei⁹ diffendit ; Ea h ptes tres . imprudetia . casu .
necessitudine Imprdeni e cu scisse ad . id q arguit negat .
Vt aput qsd lex eat . ne qus Dyane vitulu imolaret Nau
te qdaz cu adusa tepestate i alto iactarent . vouerut si
eo portu que sspitiebat . potiti eent . ei deo q eet . se vitulu
immolatos Casu at in eo portu edt fanu Dyane . z vi
tulu imolare no licebat ; Impdentes legis cu esset . vitulu
imolauint Accusant intencio e . vitulu imolasti ei deo
cui no licebat Depulsio e in scessione posita Ro est
nesciui no lice Infirmacio e . tn qm fecisti qd no licebat .
ex lege supplicio dign⁹ es ; Iudicacio e . cu id fecit qd no
optuit z id opte nesciuit . sit ne supplicio dignus ;

Casus at infertur i sessione . cu demrabit aliq fortu
nis . volutati obstitisse . ut in hac Cu Lacedemoniis lex
esset . ut hostias nisi ad sacrificium qndam redeptor pbuisset capi
tale e Hostias is qui redemerat cu sacrificii dies istaret

in vrbe ex agro cepit agere tum [subito] subito magnis commotus tempe-
statibus fluuius eurotas is qui prope lacedemonem fluit ita ma
gnus et vehemens factus est ut eo traduci victime nullo modo possent
Redemptor sue voluntatis ostendende causa hostias constituit
omnes in litore ut qui trans flumen essent videre possent Cum omnes studio
eius subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento tamen quidam
capitis arcesserunt; Intencio est hostias quas debuisti ad sacrificium
presto non fuerunt; Depulsio est concessio Racio flumen enim subito accre-
vit et ea re traduci non potuerunt Infirmacio tamen quoniam quod lex
iubet factum non est supplicio dignus es Iudicacio est cum in ea re
contra legem redemptor aliquid fecerit qua in re studio eius subita fluminis
obstitit magnitudo supplicione dignus sit;
Necessitudo autem infertur cum vi quadam reus id quod fecerit fecisse
deffenditur hoc modo; Aput rodios lex erat ut si qua rostrata
nauis in portu deprehensa sit publicaretur Cum magna in alto
tempestas esset vis ventorum invitis nautis in rodiorum portum
nauem coegit; Questor nauem populi vocat Nauis dominus ne-
gat oportere publicari; Intencio est rostrata nauis in portu deprehensa
est Depulsio est concessio; Racio vi et necessario sumus in portum coa-
cti Infirmacio est nauem ex lege tamen populi esse oportet Iudicacio
est cum rostratam nauem in portu deprehensam lex publicauerit cum-
que hec nauis invitis nautis vi tempestatis in portum coniecta sit
oporteat ne eam publicari Horum trium generum ideirco in vnum lo-
cum contulimus exempla quod similis in ea preceptorum argumentacio traditur
Nam in his omnibus primum si quid res ipsa dabit facultatis conie-
cturam induci ab accusatore oportebit ut quod voluntate nega-
bitur id consulto factum suspicione aliqua demonstretur Deinde indu-
cere difinicionem necessitudinis aut casus aut imprudencie et exempla ad eam
difinicionem adiungere in quibus imprudencia fuisse videatur aut casus
aut necessitudo et ab his id quod reus inferat separare et oste-
ndere dissimile quod levius facilius non ignorabile non fortuitum
non necessarium fuit Postea demonstrare potuisse vitari et hac racione

prouidere potuisse. si hoc aut id fecisset. aut ne sic fecisset. Prauae et
difficultatibus omnino. non habet imprudentiam. aut casum. aut necessitatem. sed tertiam
negligentiam fatuitatem nominare oportet; At si qua necessitudo turpi-
tudinem videatur habere. oportebit per locorum communium amplificationes redar-
guentem demonstrare quidvis perpeti. mori denique satius fuisse. quam
eiusmodi necessitati obtemperare. Atque tum ex his locis de quibus in negotiali parte
dictum est. iuris et aequitatis naturam oportebit quaerere. et quasi in absoluta iuri-
diciali per se. hoc ipsum a rebus omnibus separatum considerare. Atque hoc in loco
si facultas erit exemplis uti oportebit. quibus in simili excusatione non sit igno-
tum. et contentione magis illis ignoscendum fuisse. et deliberationis partibus turpe
aut utile esse concedi eam rem quae ab adversario commissa sit. permagnum
esse perniciosum futurum si ea res ab his qui potestatem habent iudicandi negle-
cta sit. Defensor autem conversis his omnibus partibus poterit uti. maxime autem in
voluntate defendenda commorabitur. et in ea re adaugenda quae voluntati
fuit impedimento. et se plus quam fecerit. facere non potuisse. et in omnibus rebus volun-
tatem spectari oportere. et se convinci non posse quod non absit a culpa. et
suo ex nomine communem hominum infirmitatem posse damnari. Deinde nihil esse
indignius quam eum qui culpa careat supplicio non carere; Loci autem communes
accusatoris in confessione unus est et alter contra potestatem peccandi vel mittuntur.
si semel institutum sit ut non de facto. sed de facti causa quaeratur; Defensoris
est. conquestio calamitatis eius. quae non culpa. sed vi maiore quadam accidit
et de fortunae potestate et hominum infirmitate. Et ut suum animum non eventum
considerent. in quibus omnibus conquestionem suarum erumnarum et crudelitatis adversariorum
inesse oportebit. At neminem mirari conveniat. si aut in his aut in
aliis exemplis scripti quoque controversiam adiunctam videbit. quo de genere post erit
nobis separatim dicendum. propterea quod quaedam genera causarum simpliciter et ex sua vi consi-
derantur. quaedam autem sibi aliquod quoque aliud controversiae genus assumunt. Quare
omnibus cognitis non erit difficile in unamquamque causam transferre. quod
ex eo quoque genere conveniet. ut in his exemplis concessionis inest omnibus contro-
versia scripti. ea quae ex scripto et sententia nominatur. sed quia de concessione
loquebamur. in eam praecepta dabimus. Alio autem loco de scripto et de
sententia dicemus. Nunc in alteram concessionis partem considerationem intendemus.
Deprecatio est. in qua non defensio facti. sed ignoscendi postulatio continetur;

Hoc genus vix in iudicio probari potest. ideo quod concesso peccato difficile est ab
eo qui peccatorum vindex esse debet ut ignoscat impetrare. Quare parte eius
generis tum non causam in eo constitueris ut deprecari licebit uti. ut si pro
aliquo claro aut forti viro cuius in rem publicam multa sunt beneficia dicere
possis cum videaris non uti deprecatione uti tamen ad hunc modum. Quodsi
iudices hic pro suis beneficiis pro suo studio quod in nos semper habuit tali
suo tempore multorum suorum recte factorum causa uni delicto ut ignosceretis postula-
ret. tamen dignum vestra mansuetudine dignum virtute eius esset nobis a iudice
hac re hoc postulante impetrari. Deinde augere beneficia licebit et iu-
dices per locum communem ad ignoscendi voluntatem ducere. Quare hoc genus quamquam
in iudiciis non versatur nisi quadam parte. tamen quia et pars ipsa inducenda nonnumquam
est et in senatu aut in consilio saepe omni in genere tractanda. in id quoque praecepta po-
nemus. Nam in senatu et in consilio de Syphace diu deliberatum est et de
Quinto Numitorio Pullo aput Lucium Opimium et eius consilium diu
dictum est et magis in hoc quidem ignoscendi quam cognoscendi postulatio valuit
Nam semper eum bono se in populum romanum fuisse non tam facile proba-
bat cum coniecturali constitutione uteretur quam ut propter posterius beneficium sibi ignosceretur
cum deprecationis partes adiungeret. Oportebit igitur eum qui ut ignoscatur po-
stulabit commemorare. si qua sua beneficia poterit et si poterit ostendere ea
maiora esse quam haec quae deliquerit ut plus ab eo boni quam mali profe-
ctum esse videatur. Deinde aliorum suorum beneficia si qua extabunt proferre. Deinde
ostendere non odio neque crudelitate fecisse quod fecerit. sed aut stultitia aut impulsu
alicuius aut aliqua honesta aut probabili causa. postea polliceri et confirmare
se et hoc peccato doctum et beneficio eorum qui sibi ignoscerent confirmatum omni tempore
a tali ratione afuturum. Deinde ostendere se aliquo in loco magno his qui
concesserint usui futurum. postea si facultas erit se aut consanguineum
aut maioribus aut primis amicum esse demonstrabit et amplitudinem suae
voluntatis et nobilitatem generis eorum qui se salvum velint et dignitatem ostendere
et cetera ea quae personis ad honestatem et amplitudinem sunt attributa cum conquestione
sine arrogantia in se esse demonstrabit ita ut honoris potius aliquid quam ullo
supplicio dignus esse videatur. Deinde ceteros proferre quibus maiora delicta con-
cessa sunt. ac multum proficiet si se misericordem in potestate et propensum
ad ignoscendum fuisse ostendet. Atque ipsum id peccatum erit extenuandum

qui quam minimi hoc fuisse videatur et qui tempore qui inutile demonstrandum. tali de homine supplicium sumere. Item a locis communibus in maiorem captare oportebit ex his preceptis que in primo sunt exposita. Adversarius autem maleficia augebit nisi inprudenter. sed omnia ex crudelitate et malicia facta esse dicet. ipsum immisericordem superbum fuisse. et si poterit ostendet inimicum fuisse. et amicum fieri se nullo modo posse. Si beneficia referet aut aliqua de causa facta licet non propter benivolentiam demonstrabit. Aut postea odium esse hac re susceptum. Aut etiam omnia maleficiis esse deleta. aut beneficia leviora quam maleficia. aut cum beneficiis honos habitus sit. pro maleficio penam sumi oportere. Deinde turpe esse aut inutile ignosci; Deinde de quo ut potestas esset sepe optarint. in eum potestate non uti summam esse stulticiam. et cogitare oportere quem animum in eum et qualem odium habuit. Locus autem communis erit indignacio maleficii et alter eorum misereri oportere qui propter fortunam non propter maliciam in miseriis sunt

Quoniam ergo in generali constitutione tam diu propter eius partium multitudinem commoramur. ne forte varietate et dissimilitudine rerum inductus alicuius animus in quendam errorem differatur. quid et nobis ex eo genere restet. et quare restet admonendum videtur; Iuridicialem causam esse dicebamus. in qua equi et iniqui natura. et premii aut pene ratio quereretur. Eas causas in quibus de equo et iniquo querimus exposuimus; Restat nunc ut et de premio et de pena explicemus. Sunt enim multe cause que ex premii aliquius constant. Nam et apud iudices de premio sepe accusatorum queritur. et a senatu aut consilium aliquod premium sepe petitur. ac neminem convenit arbitrari nos cum aliquod exemplum ponamus quod in senatu agatur. ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quidquid enim de homine probando aut improbando dicitur cum ad eam dictionem sententiarum quoque ratio accomodetur id non si per sententias agitur deliberativum est sed quia de homine statuitur. iudiciale est habendum. Omnino autem qui diligenter omnium causarum vim et naturam cognoverit. tum genere tum conformatione eas intelliget dissidere; Ceteris autem partibus aptas inter se omnes et aliam in alia implicatam videbit. Nunc de premiis consideremus;

Lucinius crassus consul quosdam in citeriore gallea nullo illustri neque certo duce neque eo nomine neque numero preditus. ut dignum esset qui hostes populi romani esse dicerentur. qui tunc excursionibus et latrociniis infestam provinciam redderent. consectatus est et confecit;

Roma redit · triumphum ab senatu postulat · hic et in deprecatione minus ad nos obtinet · racionibus et infirmacionibus rationum supponendis ad iudicatorum pervenie · propterea quod nisi alia quedam incidet constitucio · a' pus consti-
tucionem similiter erit iudicacio · oporteat ne pena afficii In hac hic dici
Oporteat ne dari premium Nunc ad premii quorum appositos locos exponam

Racio quod premii quatuor est in partibus distributa in beneficia · in homine ·
in premii genere · in facultates Beneficia ex sua vi · ex parte ex animo
eius qui fecit · ex casu · considerantur; Ex sua vi querentur hec modo magna an parva
facilia an difficilia · singularia sint · an vulgaria · vera an falsa · quadam
ex racione honestentur; Ex tempore autem · si tum cum indigeremus cum ceteri non possent
a' nollent opitulari In tum cum spes deseruisset opitulatus sit; Ex
animo · si non sui comodi causa sed consilio fecerit omnia · ut hic conficere posset;
Ex casu · si non fortuna sed industria factum videbitur · a' si industrie for-
tune obstitisse; In homines autem · quibus racionibus vixerint quid sumptus in ea
rem · a' laboris consumpserit · et quid alii tale fecerit; Num alienum laborem · a'
deorum bonitatem premium sibi postulet Num aliquem ipse tale ob causam aliquem
premio affici negaverit oportere · a' num iam satis pro eo quod fecerit honos habitus
sit Aut num necesse fuerit ei facere id quod fecerit Aut num eiusmodi sit factum ·
ut nisi fecisset suppliciis dignus esset non quia fecerit premio Aut non ante
tempus premium petat · et spem incertam certo vendidat precio · a' num quod supplicium
vitetur · eo premium postulet uti de se preiudicium factum esse videatur;
In premii autem genere · quid et quantum · et quam ob rem · postularetur · et quod et quanto
quoque res digna premio sit · considerabitur; Deinde apud maiores · quibus hominibus
et quibus de causis talis honos habitus sit · queritur; Deinde ne is honos
per nimium vagetur · atque hec eius qui contra aliquem premium postulantem dicet
Locus communis erit premia virtutis et officii · sancta et casta esse oportere · neque
ea a' cum improbis communicari · a' cum mediocribus hominibus pervulgari; Et alter.
minus homines virtutis cupidos fore · virtutis premio pervulgato; Que enim
rara et ardua sint ea experiendo pulcra et iocunda videri Et tercius.
si existat quod apud maiores nostros · ob egregiam virtutem tali honore dignum
fuit · nonne de sua gloria cum pari premio tales homines affici debeat deli-
bari putent Et eorum enumeracio et cum his quos contendunt comparacio Eius autem qui
premium petet · facti sui amplificacio · eorum quos qui premio affecti sunt · cum suis
factis contencio Deinde ceteros a virtute studio repulsum iri · si ipse premio non

sit effectus. Facultates autem considerantur, cum ad pecuniam primum postu-
latur in quo virum copia, ne sit agrorum, vectigalium, pecuniae, an pecunia
consideratur. Loci communes: facultates augeri, non minui oportere. Et impudentes
esse qui pro beneficio non gratiam, verum mercedem postulent. Contra autem de pecunia
raciocinari sordidum esse, cum de gratia deliberetur referenda; et se pretium non
pro facto, sed honore, ita ut factitatum sit, pro beneficio postulare. Ac de
constitucionibus quidem satis dictum est. Nunc de his controversiis quae in scripto versantur.
In scripto versatur controversia cum ex scriptionis ratione aliquid videtur
dubie nasci. Id fit ex ambiguo, ex scripto et sententia, ex contrariis legibus,
ex raciocinatione, ex diffinitione. Ex ambiguo autem nascitur controversia
cum quid senserit scriptor obscurum est, quod scriptum duas pluresve res si-
gnificet, ad hunc modum: Paterfamilias cum filium heredem faceret, vasorum
argenteorum pondus centum uxori suae sic legavit: Heres meus uxori meae
vasorum argenteorum centum pondo quae volet dato. Post mortem eius vasa
magnifica et pretiose celata petit a filio mater. Ille se quae ipse vellet
debere dicit. Primum, si fieri poterit, demonstrandum est non esse ambigue scriptum,
propterea quod omnes in consuetudine sermonis sic uti solent eo verbo uno pluri-
busve in eam sententiam in quam is qui dicet accipiendum esse demonstrabit. Deinde ex
superiore et inferiore scriptura docendum id quod quaeratur fieri perspicuum. Quare
si ipsa separatim ex se verba considerentur, omnia aut pleraque ambigua visum
iri; quae autem ex omni considerata scriptura perspicua fiant, haec ambigua
non oportere existimare. Deinde qua in sententia scriptor fuerit ex ceteris eius
scriptis et ex factis, dictis, animo atque vita eius sumi oportebit. Et eam
ipsam scripturam in qua inerit id ambiguum de quo quaeritur totam omnibus ex partibus
pertemptare, si quid ad id appositum sit quod nos interpretemur aut ei quod
adversarius intelligat adversetur. Nam facile quid verisimile sit eum voluisse
qui scripsit ex omni scriptura et ex persona scriptoris atque his rebus quae personis attribu-
tae sunt considerabitur. Deinde erit demonstrandum, si quid ex re ipsa dabitur facul-
tatis, id quod adversarius intelligat multo minus commode fieri posse quam
id quod nos accipimus, quod illius rei neque administratio neque exitus ullus
extat; nos quod dicimus facile et commode transigi posse. Ut in hac
lege: Nichil enim prohibet fictam exempli ponere loco legem quo facilius

res itelligat' Metrix corona aurea ne habeto; Si habuit pu
blica esto; Con eu q' metrice publicari dicet ex lege opte. pos
se dici. nq administracioq ee ullam publice metric. nq exitu
legis i metrice publicanda. At i auro publicando et administracioq
et exitu facile et icomodi nihil inesse Ac dilir i q attende
opte. modo i° pbato qd adusarius itelligat. res utilior aut
honestior aut magis necia ab scriptore neglecta videatur id fiet qd
demonstrabim'. et si id qd ab adusariis dicetur mime ei'modi ee
dicem'. Deinde si i lege erit ex ambiguo controversia dare opera
oportebit ut de eo qd adusari' itelligat. alia i lege cautu esse
doceat' pmltu at pficiet id demonstrare quadmod scripsisset. si
id qd adusarius acciperet fieri a' itelligi voluisset ut i ea hac
mlri de vasis argenteis quer' possit mlr dice mlr attemisse
ascribi q' volet. si heredis volu'. pmittet Eo n. nouali scripto nl
esse dubitatois cum heres q' ipse vellet daret Amentie e' fuisse
tu heredi vellet tamen id ascribe q' no ascripto nichilomi' heredi
caucre Quare hec gene magnope talib' causis uti oportebit. si hoc
mi scripsissz. isto vbo usus no eet no isto loco. vbu istud collo
cassz. Na ex his sma scriptoris maxie pbat; Deinde q' tpe scriptu
sit quert'. ut qd eu voluisse i hoc tpe visile sit itelligat' p'
ex delibaco ptibz qd utilius et qd honestius. et illi ad scribendu
et his ad rescribendu sit demranda e Ex his sicqd aplificacoe sa
bit' communibus utrisqz locis uti oportebit;

Ex scripto et sma controversia consistit. cu alt' vbis ipis q scripta st'
vtit'. alt' ad id qd scriptore sensisse dicit omes adiunget
Due scriptoris at sma. ab eo q sma se deffendet. cu sp ad idez
spectare et idez velle demrabit. tu a' ex facto. tu ex euentu alicq
ad tps id qd istatuit acomodat'; Sp ad id spectare hi mi;
Pr familias cu liberor' mr hret. uxore at hret. i testa'o ita st'
psit Si mi filius sit genit' un' pluris ve. is mi hes esto; Deinde
q' assolent Dea si filius an morit' q'm in tutela sua venit.
tu mi dicebat. sedus hes esto. Filius nat' no est Ambigunt ag
nati cu eo qui e hes sedus. si filius an q'm in sua tutelaz veniat

mortuus sit. In hoc genere non poterit hic dici ad tempus et ad eventum aliquam
sententiam scriptoris oportere accomodari. propterea quod ea sola dominatur. qua
fretus ille qui contra scriptum dicit suam esse hereditatem defenderet. Alterum autem
genus eorum qui sententiam inducunt in quo non simplex voluntas scriptoris ostenditur.
que in omne tempus et in omne factum idem valeat. sed ex quodam facto aut eventu ad
tempus interpretanda dicitur ex partibus ~~iudi~~ iuridicialis assumptive maxime
sustinetur. Nam cum inducitur comparacio ut in eum qui cum lex aperiri portas
noctu vetaret. aperuit quodam in bello et auxilia quedam in opidum recepit.
ne ab hostibus opprimerentur. si foris essent quod prope muros hostes castra
haberent. Tum relacio criminis. ut in eo qui cum communis lex. omnem hominem
occidere vetaret. tribunum militem suum. qui vim sibi afferre conaretur. occidit;
Tum remocio criminis. ut in eo qui cum lex quibus diebus in legacionem proficisceretur
prestitueret. quia sumptum questor non dedit profectus non est; Tum concessio per pur-
gacionem et imprudenciam. ut in vituli immolacione. et per vim ut in navi
rostrata. et per casum ut in eurote fluminis magnitudine. Quare autem ista sententia
inducetur ut unum quoddam voluisse scriptor demonstraretur aut sic. ut in eiusmodi
re. et tempore hoc voluisse doceatur Ergo is qui scriptum defendit hiis locis
plerumque omnibus. maiori autem parte semper uti poterit; primum scriptoris collau-
dacione. et loco communi nichil eos qui iudicent nisi id quod scriptum sit spe-
ctare oportere Et hoc eo magis. si legitimum scriptum proferetur id est aut lex ipsa.
aut aliquid ex lege Postea quod vehementissimum est. facti aut intencionis adversariorum
cum ipso scripto contencione. quid scriptum. quid factum. quid iuratus sit iudex.
quem locum multis locis variare oportebit Tum ipsum secum admirantem.
quidnam contra dici possit Tum ad iudicis officium revertentem et ab eo que-
rentem quid preterea audire et expectare debeat Tum ipsum adduci in te-
stis locum producendo. hoc est interrogando utrum scriptum esse neget. eo
modo an ab se contra factum esse aut contendi neget. et contra tamen dicat. nichil
esse quo homine impudenciorem quemquam se visurum arbitretur In hoc ita com-
morari conveniat. quasi nichil preterea dicendum sit. et quasi contra dici nichil possit.
sepe id quod scriptum sit recitando. sepe cum scripto factum adversarii comparando.
atque interdum acriter. ad iudicem revertendo Quo in loco. iudici demo-
strandum est. quid iuratus sit. quid sequi debeat; Duabus de causis.

iudicem dubitare oportere. Si aut scriptum sit obscure aut neget aliquid adversarius. Cum et scriptum sit aperte et adversarius omnino confiteatur, tum iudices legi parere non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato tum diluere ea quae contra dici poterant oportebit. Contra autem dicetur si aut prorsus aliud sensisse scriptorem et scripsisse aliud demonstrabitur, ut in illa de testamento quam posuimus controversia, aut causa assumptiva inferetur quam ob rem scripto non potuerit aut non oportuerit obtemperari. Sin aliud sensisse scriptorem videbitur, hic dicere non oportere de eius voluntate nos argumentari, qui ne id facere possimus indicium nobis reliquerit suae voluntatis. Multa incommoda consequi si instituatur ut a scripto recedatur. Nam et eos qui aliquid scribant non existimaturos quod scripserint ratum futurum, et eos qui iudicent certum quiddam sequantur nihil habituros si semel a scripto recedere consueverint. Quod si voluntas scriptoris conservanda sit, se non adversarios a voluntate eius stare. Nam multo propius voluntas accedere ad scriptoris voluntatem eum qui ex ipsius eam litteris interpretetur, quam illum qui sententiam scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille suae voluntatis quasi imaginem reliquerit, sed domesticis suspicionibus perscrutetur. Sin causam afferet is qui a sententia stabit, primum erit contra dicendum quam absurdum non negare contra legem fecisse, sed quare fecerit causam aliquam invenire. Deinde conversa esse omnia; ante solitos esse accusatores iudicibus persuadere affinem esse alicuius culpae eum qui accusaretur, causam proferre quae eum ad peccandum impulisset; nunc ipsum reum causam afferre quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionem, cuius in singulares partes multe convenient argumentationes: primum nulla in lege ullam causam contra scriptum accipi convenire; deinde si in ceteris legibus conveniat, hanc esse huiusmodi legem ut in ea non oporteat; postremo si in hac quoque lege oporteat, hanc quidem causam accipi minime oportere. Prima pars his fere locis confirmabitur: scriptori neque consilium neque ingenium neque ullam facultatem defuisse quominus aperte posset perscribere id quod cogitarat; non fuisse ei grave nec difficile eam causam excipere quam adversarius proferat, si quicquam excipiendum putasset; consuevisse eos qui leges scribant exceptionibus uti. Deinde oportebit recitare leges cum exceptionibus scriptas, et maxime videre si qua in ea ipsa lege de qua agatur sit exceptio aliqua in capite aut apud eundem legis scriptorem

quam magis eum fuisse excepturum. si quid excipiendum putaret; Et ostendere. causam
accipere nihil aliud esse. nisi legem tollere ideo quod cum semel causa consideretur. nihil
attineat. eam ex lege considerare. quippe que in lege scripta non sit; Quod si sit
institutum. omnibus dare causam et potestatem peccandi. cum intellexerint nos ex
ingenio eius qui contra legem fecerit. non ex lege in quam iurati sitis rem iudicare;
Deinde. iudicibus ipsis et iudicandi. et ceteris vivendi civibus rationes perturbatum
iri si semel a legibus recessum sit; Nam et iudices neque quid sequantur habituros.
si ab eo quod scriptum sit recedant. neque quo pacto aliis improbare possint. quod contra legem
iudicarint. et ceteros cives ignoraturos quid agant. si ex suo quisque consilio.
et ex ea ratione que in mentem aut libidinem venerit non ex communi prescripto ci-
vitatis unamquamque rem administrabunt Postea querere ab iudicibus ipsis.
quare in alienis detineantur negotiis. cur rei publice munere impediantur.
cum sepius et suis servire rebus et commodis possint Cur in certa
verba iurent. certo tempore conveniant. et certo discedant Nichil quisquam
afferat cause quominus operam frequentes rei publice dent. nisi que causa in
lege excepta sit An se legibus obstrictos in tantis molestiis esse equum
censeant. adversarios vero nostros leges negligere concedant; Deinde item
querere ab iudicibus si eius rei causam propter quam se reus contra legem fecisse di-
cat. exceptionem in lege ipse ascribat. passurus ne sit populus. atque hoc esse
indignius. quam rem verbo et litteris mutare non possint. eam re ipsa et
iudicio. maxime commutare; Deinde indignum esse de lege aliquid derogare.
aut legem abrogari. aut ex aliqua parte commutari. cum populo cognoscendi
et probandi aut improbandi potestas nulla fiet; Hoc ipsis iudicibus invidiosissimum
futurum. non hunc locum esse. neque hoc tempus legum corrigendarum apud populum hec.
et per populum agi convenire Quod si nunc id agant. velle se scire quis lator
sit. qui sint accepturi. se factiones videre et dissuadere velle Quod si hec cum
summe inutilia cum multo turpissima sint. legem cuicuimodi sit in
presentia conservare ab iudicibus post si displiceat a populo corrigi convenire
Deinde si scriptum non extaret. magnopere quereremus. neque isti nisi extra periculum
esset. quidem crederemus; Nunc cum scriptum sit. amentiam esse. eius rei qui
peccarit potius quam legis planissime verba cognoscere His et huiusmodi rationibus.
ostenditur causam extra scriptum. accipi non oportere;
Secunda pars est eius. in qua ostendendum. si in ceteris legibus oporteat.

in hac non oportere. hoc demonstrabit. si lex. aut ad res maximas utilissimas.
honestissimas. religiosissimas. videbitur pertinere. aut turpe. aut inutile. aut
nefas esse. tali in re non diligentissime legi obtemperare. Aut ita rem
diligenter perscripta demonstrabit. ita cautum unaquaque de re. ita quod op-
tuerit exceptum. ut minime conveniat. quicquam in tam diligenti scripto
preteritum arbitrari. Tercius locus est ei qui pro scripto dicet. maxime necessarius.
per quem oportet ostendat. si conveniat causam contra scriptum accipi. eam tamen
minime oportere que ab adversariis afferatur. qui locus ideo est huic necessarius.
quod is qui contra scriptum dicet. equitatem aliquam afferat oportet. Nam summa impu-
dencia est eum qui contra quam scriptum sit aliquid probare velit. non equitatis
presidio id facere conari; Si quid igitur ex hac ipsa accusator
derogat. omnibus partibus iustius et probabilius accusare videatur. Nam
superior oratio hoc omnis faciebat. ut iudices etiam si nollent. necesse
esset. ut vellent contra iudicare. id autem fiet. si quibus ex locis culpa demon-
strabitur. non esse in eo. quod comparatione. aut remotione. aut relatione. aut
concessionis partibus se defenderit. de quibus ut potuimus diligenter perscripsimus.
si de hiis locis que ut res postulabit ad causam que adversariorum impro-
bandam transferemus. aut cause. aut causis inferentur. qua re et quo consilio
ita sit in lege. aut testamento scripto. ut sententia quoque et voluntas scriptoris. non
ipsa solum scriptura causa confirmatum esse videatur. ut aliis quoque constitutionibus factum.

Contra scriptum autem qui dicet. primum inducet eum (et arguatur;)
locum per quem equitas cause demonstretur. aut ostendet quo animo.
quo consilio. qua de causa fecerit. et quamcumque causam assumet. assumptionis
partibus se defendet. de quibus ante dictum est. Atque hoc in loco cum diutius
commoratus sui facti rationem et equitatem cause exornaverit. tum ex hiis
locis fere contra adversarios dicet. oportere causas accipi. demonstrabit esse
legem nullam. que aliquam rem inutilem aut iniquam fieri velit. Omnia sup-
plicia que a legibus proficiscantur culpe aut malicie vindicande causa
constituta esse. scriptorem ipsum si existat factum hoc probaturum et ipsum
idem si ei talis res accidisset. facturum fuisse. et ea re legis scriptorem
certo ex ordine iudices ita etate preditos. constituisse. ut esset non
qui scriptum suum recitarent quod quivis puer facere posset,

sed qui cogitationem assequi posset et voluntatem interpretari Deinde illum scriptorem si scripta sua stultis hominibus et barbaris iudicibus committeret. omnia summa diligentia perscripturum fuisse Nunc vero quod intelligeret quales viri iudicaturi essent. ideo eum que perspicua videret esse. non ascripsisse; Neque enim nos scripti sui recitatores. sed voluntatis interpretes fore putavit Postea querere ab adversariis. quid si hoc fecisset. quid si hoc accidisset. eorum aliquid in quibus aut causa sit honestissima aut necessitudo certissima. tamen ne accusaret atque hoc lex nusquam excepit Non igitur omnia scriptis sed quedam que perspicua sunt tacitis exceptionibus caveri vel videri Deinde nullam rem neque legibus neque scripto ulla. denique neque in sermone quidem cotidiano atque domesticis imperiis posse administrari. si unusquisque velit verba spectare. et non ad voluntatem eius qui ea verba habuit attendere; Deinde ex utilitatis et honestatis partibus ostendere quam inutile aut quam turpe. et id quod non fecimus aut postulemus. quam utile aut quam honestum sit; Deinde nobis leges caras esse. non propter litteras que tenues et obscure note sunt voluntatum. sed propter earum verba quibus de scripto est utilitatem. et eorum qui scripserint sapientiam et diligentiam; Postremo quid sit lex. describere. ut ea videatur in sententiis non in verbis consistere; Et iudex is videatur legi obtemperare. qui sententiam eius. non qui scripturam sequitur Deinde quam indignum sit eodem affici supplicio. eum qui propter aliquod scelus. et audaciam contra leges fecit. et eum qui honesta aut necessaria de causa. non ab sententia. sed ab litteris legis recesserit Atque his et huiusmodi rationibus. et accipi causam. et in hac lege accipi eam quam ipse afferat oportere accipi demonstrabit Et quemadmodum ei dicebamus qui a scripto diceret hoc fore utilissimum si quid de equitate ea que cum adversario staret derogasset. sic huic qui contra scriptum dicet. plurimum proderit ex ipsa scriptura aliquid ad suam causam convertere. aut ambigue ad scriptum ostendere Deinde ex illo ambiguo eam partem que sibi prosit defendere. aut verbi diffinitionem inducere per rationem. et illius verbi vim quo urgeri videatur ad sue cause commodum traducere Aut ex scripto non scriptum aliquid inducere per ratiocinationem de qua post dicemus Quacumque autem in re quamvis leviter probabili scripto ipse se defenderit. etiam cum equitate causa habundabit. necessario multum proficiet. ideo quia si id quo nititur adversariorum causa subduxerit. omnem eius illam vim et acrimoniam diluerit ac lenierit;

Loca autem communes certi ex assumpcionis partibus in utramque parte conveniant.
Preterea contra eum qui a scripto dicet leges ex se non ex eius qui scripsit uti-
litate spectari oportere. Contra scriptum leges in consiliis scriptoris et utilitate
communi non in verbis consistere. quam indignum sit equitatem litteris urgeri. que
voluntate eius qui scripserit defendatur;

Ex contrariis legibus autem controversia nascitur. cum inter se due videntur
leges aut plures discrepare hoc modo. lex. qui tirannum occiderit.
olimpiacorum premium capito. et quam volet sibi rem a magistratu
deposcito. et magistratus ei concedito; Et altera lex. Tiranno occiso
quinque eius proximos cognatione magistratus necato. Alexandrum qui
apud phereos in tessalia tirannidem occupat. uxor sua cui no-
me Thebe fuit. noctu cum simul cubaret occidit. Hec filium suum
quem ex tirano habebat sibi in premii loco deposcit. Sunt qui ex lege
occidi puerum dicant oportere; Sunt qui dicant oportere reddi in loco premii.
res in iudicio est; In hoc genere utramque in partem iidem loci atque eadem precepta
convenient. ideo quod uterque suam legem firmare. contrariam infirmare debebit
Primo ergo oportet leges contendere. considerando utra lex ad maiores. aut
magis necessarias res pertineat; hoc est ad utiliores. honestiores ac magis
necessarias res pertineat; Ex quo conficitur. ut si leges due aut si plures
erunt. aut quotquot erunt conservari non possint quia discrepant inter se. ea ma-
xime conservanda putetur. que ad maximas res pertinere videatur. Deinde utra lex
posterius lata sit. Nam postrema quaeque gravissima est. Deinde utra lex iubeat
aliquid. utra permittat. Nam id quod imperatur necessarium est. id quod permittitur
voluntarium est. Deinde in utra lege si non obtemperatum sit. pena
afficiatur. aut in utra maior pena statuatur. Nam maxime conservanda
est ea. que diligentissima sancta est; Deinde utra lex iubeat. utra vetet; sic vide scriptum
Nam sepe ea que vetat quasi exceptione quadam pre corrigere videatur illam
que iubet; Deinde utra lex de genere omni. utra de parte quadam. utra
communiter in plures. ut in aliquam certam rem scripta videatur. Nam que in parte
aliqua. et que in certam quandam rem scripta propius ad causam accedere videtur
et ad iudicium magis pertinere. Deinde ex lege utrum statim fieri necesse sit.
utrum habeat aliquam moram et sustentationem. Nam id quod statim faciendum sit

Pfici pub oz Dein opam dae. ut ipa lex ipo scipto videat mti
Contra at p ambiguu. a p raciotinatoz. a p diffitoz. induci;
Sanctius z finius vi id ee. qd apezci scptu sit; Dein sue le-
gl ad scptu ipm. sniaz qs adiugre; Contra lege. ite ad illam
sniaz traduce; ut si pt fi ne dissipae videant qd mt se postmo
facie. si cu facultate dabit ut nra racoe utqz lex osuare vide-
at Adisaloz vone alta sit raco negligeda; Locos at gnes.
z qs ipa cu det. vide optebit. z ex honestat z utilitat aplissie
ptib seu lotr dmrante p aplificatoz. at vtru poci lege accede
Ex raciotinacone nascit otroisia. cu ex eo qd Coporteat;
uspiaz e ad id qd nuscm scptu e puenit. h pacto; lex
Si furiosus e. agnatoz gentiliu qz i eo pecuia qz ei ptas esto;
Et lex e Pati prfamilias intestato morit. familia pecuia qz
ei agnatoz gentiliu qz esto; Quida iudicat e. parete occidisse.
z stati qz effugiendi ptas no fuit. lignee solee i pedib inducte st.
os at obvolutu folliclo z pligatu; Dein est i carcez deducty.
ut ibi esst tantisper. du illeus in que coiectus in pfluentem
deferre. coparet Intea qda eius familiares i carcez tabulas af-
ferunt. z testes adducunt. hedes qs ipe iubet. scibut. tabule ob-
signat. de illo post suppliciu sumit Int eos q hedes i tabulis
scpti sut z int agnatos de hedit otrusia e H cta lex q te-
stamti faciedi. his qui i eo loco sint adimat ptatez nulla
pfert Ex ceteis legib z q hunc ipm supplico eiusdi afficiunt. z
q ad testati faciedi ptate ptinet. p raciotinacoz ueniendu
e ab eiusdi roz. habuit ne ut qrit testati faciendi ptatez
Locos at in h gne argumtadi hos z huiusdi qsda ee arbitimur
pmu eius scpti qd pfas. laudatoz z ofinatoz Dein eius rei q
de qrit. cu eo de quo ostat collatoz eius. ut id de q qrit. rei
de q ostet sile ee videat Post ea admiratoz p otentoz q fieri
possit. ut q h equu ee otedat. illud neget qd a equius. aut
eod sit in gne Dein ideo de hac re nl e scptu. q cu de illa
esset scptu. de hac is qui scebat dubitatuz neiez arbitrat sit

Postea mlte in legib; mlta ptita ee. q idco ptita neo arbitrat
q de ceteris ex qb; sptu sit itelligi possint; Deinde eqtas rei de-
mostrada e. ut i iudic abta Con at q dicet. silnc infir-
mae debebit. qd faciet si dmrabit id qd gfat. ab eo cui gfat.
diusu ee tgne. na. in magitudie. tpe loco pna. opinione. si
q in nuo id qd p silnc. affert. z q i loco. id cui9 ca affetur.
hnt queniat. ondet; Deinde qd res cu re diffat dmrabr. ut no
id uideat de utriz existiari opte. Nec si ipe q potit ratiocina-
cionib; uti. hiisq racoib; qb; an pdictu e. uret. Con no potit ne-
gabit qcq opte. n qd sptu sit gsidare. periclitari ina oia.
si silncs accipiat. Nil pene e qd no alu sile uideat. Multas de
silib; reb;. z i unaquaq rez. tm singlas e leges oia posse int
se ul silia ul dissilia dmrari; Loci gncs a ratiocinacone hii
erut; Opte. qrecta ex eo qd sptu sit. ad id qd no sptu sit. pue-
nire Et nemez posse os res p sciptura aplecti Sz eu comodissime
scribe. qui curet. ut q ex qbs itelligat Con ratiocinacoz ggdi.
Coiectura. diuinacoz e. z stulti sptor e no posse oib; de reb;
caue quibus uelit

Diffinicio est. cu in scpto ubu aqd e poitu. cuiq de ui q-
rit. h m. lex e; Qui in adusa tepestate naui relqrit.
oia amittunto; Eoz naues z oned supto. q i naui reman-
serint Duo qda cu iam i alto nauigaret. z cu eoz altiq na-
uis. altiq on9 eet. naufragu qnda natante. z man9 ad se ten-
dente. animaduterut. mia moti. naui ad eu applicuezt. hoiez ad
se sustulerut. Pea aliqnto ipos q tepestas uehemenci iactare
cepit usq adeo. ut dns nauis cu id gubnator eet. scapham g-
fugeet. z inde funiculo. qui a pupi religat9 scafam anexaz thebat. nauim q ad poss moderaret. Ille at cui merx erat in gla-
diu i naui ibid incubuit Hic ille naufigs ad gubnacl accessit.
z naui quo ad potuit e opitulat9 Sedatis at fluctib; z tepe-
state ia commutata. nauis i portu deuehit Ille at q in gla-
diu incubueat. leuit saucius facile ex ulnee e recreat9. nauim
at cu one. hoz triu. sua esse qsq dicet Hic os scpto ad cam

attēdūt. ꝛ ex noīs vi nascit̄ ꝯtūsia. Nā ꝛ relinque͞ navī ꝛ re-
manē in navi diffiniendū ē. Deniqȝ navis ipā qd sit. diffinitio-
nibꝫ q̄rit̄. Hisdem aūt ex locꝭ oībꝫ qbꝫ diffinitiva ꝯstitutō tractabit̄;
Nunc expositis his argumētatoībꝫ q̄ in iudiciale cāꝝ genꝰ
accomodant̄. deinceps ī delibātivū genꝰ ꝛ dmratiuū. ar-
gumētandi locꝫ ꝛ p̄cepta dabiꝫ. nō quo nō in aliq̄ ꝯstitutōe
oīs sp̄ cā v̄sat̄. ſꝫ qa hoꝝ ꝓpetatū haꝝ cāꝝ qdā loci sūt nō
a ꝯstitutōe separati. ſꝫ ad fines hoꝝ gn̄m accomodati. Nā placet
ī iudiciale genus finē ēē eq̄tatē. h̄ est. ptē q̄nd honestatis
In delibātivo aūt arīli placꝫ utilitatē. nob aūt ꝛ hoēstatē ꝛ uti-
litatē. In demratiuo honestatē; Quaē in h̄ qꝫ gn̄e cause. ſcꝫ de-
libātivo ꝛ dmratiuo. q̄ argumētatōs comunit̄ ꝛ silr̄ t̄ctabunt̄.
q̄ separatius ad finē q̄ refr̄i omēz ōrōm oꝫ adiugentur. Atqꝫ
vniꝰcuiqꝫ ꝯstitutōl exēplū suppone͞ ḡuarem̄ minime. nisi ıd videmꝰ
q̄madmodū res obscuē dd̄o fient apṫiores. sic res aptas ob-
scuriorēs fi' ōrōe. Nūc ad p̄cepta delibātōis pergamus;
Rerū expediendarū. t̄a gn̄a sūt. par aūt nūs vitādaꝝ
ex ꝯ̄ria pte. Nā est q̄ddaz qd sua vi nos alliciat ad
se. nō emolimēto captās aliq̄. ſꝫ t̄hens sua dignīte; q̄d
genꝰ. sc̄ia. vitas ē. Est aūt aliud nō ꝓp̄ suā vim ꝛ nāz. ſꝫ ꝓp̄
fructū ꝛ utilitatē petendū. qd pecuā ē. Est porro quiddaz
ex eoꝝ ptibꝫ iūctū qd ꝛ sua vi ꝛ dignīte nos inductos. ducat
et p̄ se q̄nd gꝫit utilitēz q̄ magꝭ expetat̄. ut amicia bō existi-
matio; Atqꝫ ex his. hoꝝ ꝯ̄ria facile tacētibꝫ nob ītelligent̄. ſꝫ
ut expediaꝫ rō t̄dat̄. ea q̄ ꝓposuimꝰ bŕu noīabunt̄. Nā in pᵒ
gn̄e. q̄ sᵗ honesta appellabūt̄. q̄ aūt in s̄cdo utilia. h̄ aūt t̄cia
q̄ ptē honestatē ꝛ utilitatē ꝯtinet. ꝛ q̄ maioꝛ ē vis hoēstatꝭ
iūcta res oīo. ex duplici gn̄e ītelligēt̄. ſꝫ ī meliorē ptē vō li
ꝯferat̄. ꝛ honesta noīant̄. Ex his ıd ꝯficit̄. ut appetendarū
reꝝ ptes sint honestas ꝛ utilitas. vitandarū. t̄pitudo et
īutilitas. His ḡ duabꝫ rebꝫ. res due ḡndes sūt attribute. ne-
cessitudo ꝛ affctio. q̄ꝝ altā ex vi. altā ex re ꝛ p̄ne ꝯsidatur;

De utrisque postea aptius describemus; Nunc honestatis rationes primo explicemus. Quod aut totum aut ex aliqua parte propter se petitur honestum nominabimus; Quare cum eius due partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta sit, simpliciorem prius considerabimus; Est igitur in eo genere omnis res una vi atque uno nomine amplexa virtus. Nam virtus est habitus animi nature modo rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus tota vis erit simpliciter honestatis consideranda. Habet igitur quatuor partes: prudentiam, iusticiam, fortitudinem et temperantiam. Prudentia est rerum bonorum et malorum utrarumque scientia; Partes eius: memoria, intelligentia, providentia. Memoria est per quam animus repetit illa que fuerunt. Intelligentia per quam ea perspicit que sunt; Providentia per quam futurum aliquid videtur antequam factum sit; Iusticia est habitus animi communi utilitate conservata, suam cuique tribuens dignitatem. Eius initium est a natura profectum, deinde quedam in consuetudinem ex utilitatis ratione venerunt. Postea res et a natura profectas et a consuetudine probatas legum metus et religio sanxit. Nature ius est quod non opinio genuit, sed quedam innata vis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. Religio est que superioris cuiusdam nature, quam divinam vocant, curam cerimoniamque affert; Pietas est per quam sanguine coniunctis benivolis officium et diligens tribuitur cultus; Gratia in qua amicitiarum et officiorum alterius memoria et remunerandi voluntas continetur; Vindicatio per quam vis aut iniuria et omnino omne quod obfuturum est defendendo aut ulciscendo propulsatur; Observantia est per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam et honore dignantur; Veritas est que qua immutata ea que sunt aut ante fuerunt aut futura sunt dicuntur; Consuetudine ius est quod aut a natura leviter tractum aluit et maius fecit usus, ut religionem, aut si quid eorum que ante diximus ab natura profectum, et maius factum propter consuetudinem videmus, aut in morem vetustas vulgi approbatione perduxit. Quod genus pactum, par, iudicatum; Pactum est quod inter aliquos convenit; Par quod inter omnes equale sit; Iudicatum de quo alicuius aut aliquorum iam sententiis constitutum est; Lege ius est quod in eo scripto quod populo expositum est ut observet continetur; Fortitudo est considerata periculorum susceptio et laborum perpessio; Eius partes

Magnificentia. fidentia. patientia. perseverantia; Magnificentia est.
rerum magnarum et excelsarum. cum animi quadam ampla et splendida propositione
agitatio atque administratio; Fidentia est. per quam magnis et honestis
in rebus. multum ipse animus in se fiducie. certa cum spe collocavit;
Patientia est. honestatis aut utilitatis causa. rerum arduarum ac difficilium. vo-
luntaria ac diuturna perpessio; Perseverantia est. in ratione bene considerata
stabilis et perpetua. permansio; Temperantia est. rationis in libidinem
atque in alios non rectos impetus animi firma et moderata dominatio; Eius
partes sunt. continentia. clementia. modestia. Continentia est. per quam cu-
piditas consilii gubernatione regitur; Clementia est. per quam animi temere in
odium alicuius inferioris castitati comitati retinentur; Modestia est.
per quam pudor honestus. claram et stabilem comparat auctoritatem; Atque
hec omnia propter se solum. ut nihil adiungatur emolumenti. petenda sunt;
Quod ut demonstretur. neque ad hoc nostrum institutum pertinet. et a brevitate
precipiendi remotum est; Propter se autem vitanda sunt. non ea modo que his
contraria sunt. ut fortitudini ignominia. et iustitie iniustitia. verum etiam
illa que propinqua videntur et finitima esse. absunt autem longissime; Quod genus
fidentie. contrarium est. diffidentia. et ea res vitium est; Audacia non
contrarium est sed appositum ac propinquum. et tamen vitium est. Sic unicuique vir-
tuti. finitimum vitium reperietur. aut certo iam nomine appellatum. ut au-
dacia. que fidentie. pertinacia que perseverantie finitima est. Superstitio.
que religioni propinqua est aut sine ullo certo nomine. Que omnia item uti contraria
rerum bonarum in rebus vitandis reponentur. ac de eo quidem genere honestatis.
quod omni ex parte propter se petitur. satis dictum est; Nunc de eo in quo
utilitas quoque adiungitur. quod tamen honestum vocamus dicendum videtur;

Sunt igitur multa que nos. cum dignitate. tum quoque fructu suo ducunt;
Quorum in genere est. gloria. dignitas. amplitudo. amicitia. Gloria est.
frequens de aliquo fama. cum laude; Dignitas est. alicuius honesta
et cultu et honore et verecundia. digna auctoritas; Amplitudo est.
potentie aut magestatis. aut aliquarum copiarum. magna habundantia. Amicitia
est. voluntas erga aliquem bonarum rerum illius ipsius causa. quem diligit cum
eius pari voluntate. Hic quia de civilibus causis loquimur. fructus ad

amicitia adiungatur. ut eorum causa petenda videatur. ne forte qui
nos de omni amicitia dicere existimant. reprehendere incipiant. Quamquam sunt.
qui propter utilitatem modo petendam putant amicitiam. Sunt qui propter se solum.
Sunt qui propter se et utilitatem. Horum quid verissime constituatur. alius locus
erit considerandi. Nunc hoc sic ad usum oratorum relinquatur. utramque propter rem
amicitiam esse expetendam. Amicitiarum autem ratio. quoniam partim sunt religioni-
bus iuncte. partim non sunt. et quia partim sunt veteres. partim nove. partim ab illorum.
partim a nostro beneficio profectorum profecte. partim utiliores partim minus utiles.
ex causarum dignitatibus. utilitatibus. ex temporum opportunitatibus. ex officiis. ex
religionibus. ex vetustatibus habebitur. Utilitas autem aut in ipsis rebus.
atque in corpore posita est. aut in extraneis rebus. quarum tamen rerum multo maxima
pars ad corporis commodum revertitur. ut in re publica quedam sunt. que
ut sic dicam ad corpus pertinent civitatis. ut agri. portus. pecunia. classis.
naute. milites. socii. quibus rebus incolumitatem ac libertatem retinent
civitates. Alia vero que iam quiddam magis amplum et minus necessarium
conficiunt. ut urbis egregia exornatio. atque amplitudo. ut quedam excellens
pecunie magnitudo. amicitiarum ac societatum multitudo. quibus rebus non
solum illud conficitur. ut salve et incolumes. verum etiam ut ample atque poten-
tes sint civitates. Quare utilitatis due partes esse videntur. incolumitas
et potentia. Incolumitas est. salutis tuta atque integra conservatio. Potentia
est. ad sua conservanda et alterius obtinenda. idonearum rerum facultas.
Atque in his omnibus que ante dicta sunt. quid difficulter fiat. et quid facile
fieri possit. oportet considerare. Facile fieri id dicimus. quod sine magno aut sine labore
ullo. sumptu. molestia. quam brevissimo tempore confici potest. Posse autem fieri.
quod quamquam laboris sumptus molestie longinquitatis indiget. atque aut omnes
aut plurimas. aut maximas causas habet difficultatis. tamen his susceptis fa-
cultatibus difficultatibus. compleri atque ad exitum perduci potest. Nam quoniam de hone-
state et utilitate diximus. nunc restat ut de his rebus. quas his attributas
esse dicebamus. necessitudini et affectioni. perscribamus.

Puto autem hanc esse necessitudinem cui nulla vi resisti potest. que neque
mutari neque leniri potest. Atque ut apertius hoc sit. exemplis licet
vim rei qualis et quanta sit. cognoscamus. Uri posse flamma legitima

maturam. necesse est; Corpus mortale aliquo tempore interire. necesse est; Atque
ita necesse est ut vis postulat ea. quam modo describebamus. necessitu-
dinis. cui nulla vi resisti potest. que neque mutari neque leniri potest;
cuiusmodi necessitudines. cum inciderint rationes incident. vere necessitudines
appellabuntur. Eum a qua res incidet difficiles. in prima superiore
possit ne fieri questio est. considerabimus; Atque hic etiam in videor vi-
dere etiam quasdam cum adiunctione necessitudines. quasdam simplices et absolutas
Nam taliter dicere solemus. necesse est casilinenses se dedere hanniba-
li. propter enim in superiori adiunctio est hec. nisi se maluit
fame perire. Si nunc id maluit. hic in superius non ita propterea quod sive
velint casilinenses se dedere. sive famem perpeti. atque ita perire
necesse est casilinum venire in hannibalis potestate; Quid igitur perficere
potest hec necessitudinis distributio. propter dictam; plurimum. cum locus aliter
adiunctionis locum necessitudinis videbitur intrare Nam cum simplex erit necessitudo.
nihil erit quod multa dicamus cum eam nulla ratione lenire possimus Cum
autem ita necesse erit vt aliquid effugere aut adipisci velimus. cum adiu-
nctio illa quid habeat utilitatis aut quid honestatis erit considerandum. ita tamen
ut id queras. quod conveniat ad usum civitatis. reperies nullam rem esse.
quam facere necesse sit. nisi propter aliquam causam quam adiunctionem vocamus;
Pariter hic autem invenies esse multas necessitates. ad quas similis adiunctio non
accedit Quod genus est. ut homines mortales. necesse est interire.
sine adiunctione. ut cibo utantur non necesse est. nisi cum illa exceptione.
extra quam si nolint fame perire; Ergo ut dixi. illud quod adiungitur.
semper cuiusmodi sit erit considerandum Nam omni tempore id pertinebit. ut aut
honestatem. hoc modo. Necesse est. si incolumes volumus esse. aut
ad commoditatem. hoc modo. necesse est si sine incommodo volumus
vivere Ac summa necessitudo quidem videtur esse honestatis; huic proxima.
incolumitatis Tertia ac levissima. commoditatis. que cum his numquam
poterit duabus contendere; Hasce autem inter se sepe necesse est comparari. ut
quamquam prestent honestatis incolumitati. tamen uti potissimum consulendum
est. deliberetur; Cuius rei certum quoddam preceptum videtur in perpetuum dare
posse Nam qua in re fieri poterunt. ut cum incolumitati consulemus.

quod sit in praesentia. De honestate delibaturi virtute aliquam et industria recuperetur, tum incolumitatis ratio videtur habenda. Cum autem id non poterit honestatis. Ita in huiusmodi quoque re, cum incolumitati videbimur consulere, vere poterimus dicere nos honestatis habere rationem, quoniam sine incolumitate eam nullo tempore possumus adipisci. Qua in re vel concedere alteri vel ad condicionem alterius descendere vel in praesentia quiescere atque aliud tempus exspectare oportebit. In ratione vero commoditatis modo id attendatur, dignane causa videatur ea quae ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput videtur esse, ut quaeramus quid sit id quod si adipisci aut effugere velimus aliqua res nobis sit necessaria, hoc est quae sit adiunctio, ut proinde uti quaeque res erit elaboremus et summam quamque tamen vehementissime necessariam iudicemus. Affectio est quaedam ex tempore aut ex negotiorum eventu aut administratione aut hominum studio commutatio rerum, ut non tales quales ante habitae sint aut plerumque haberi soleant habende videantur esse, ut ad hostes transire turpe videtur esse. At non illo animo quo Ulixes transiit. Et pecuniam in mare deicere inutile. At non eo consilio quo Aristippus fecit. Sunt igitur res quaedam ex tempore et consilio, non ex sua natura considerande; quibus in omnibus quid tempora petant, quid personis dignum sit considerandum est; et non quid, sed quo quidque animo, quicum, quo tempore, quamdiu fiat attendendum est. His ex partibus ad sententiam dicendam locos sumi oportere arbitramur;

Laudes et vituperationes autem ex his locis sumentur qui loci personis sunt attributi, de quibus ante dictum est. Sin distribuimus tractare quis vellet, partiatur in animum et corpus et in extraneas res licebit. Animi est virtus, cuius de partibus paulo ante dictum est. Corporis: valitudo, dignitas, vires, velocitas. Extraneae sunt: honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia et cetera quae simili in genere esse intelliguntur. Atque in his id quod in omnia valet valere oportebit. Contraria quoque et quae qualia sint intelligetur. Videre autem in laudando et vituperando oportebit non tam quae in corpore aut in externeis rebus habuerit is de quo agetur, quam quo pacto his rebus usus sit. Nam fortunam quidem et laudare stultitia et superbia est vituperare; animi autem et laus honesta et vituperatio vehemens est.

Nunc quoniam omne causae genus argumentandi ratio tradita est.

De inuentione prima z maxima parte rethorice. satis di-
ctum videtur. quare z vna pars ad exitum hunc. a su-
periore libro pducta est. z hic liber non parum continet
litterarum. que restant in reliquis dicemus; Explicit.
In mostio Coprziwnicen hec sut scpta p frem Mathernum 1457
Sit meoria mei corde in vro

ETSI IN NEGOCIIS FAMILI
aribus impediti vix satis otiu studio suppeditare
possumus. et id ipm quod datur otii libentius in
phia consumare consuevimus. tn tua nos C. he
renni voluntas commonuit ut de rone dicendi conscriberemus.
ne aut tua causa noluisse. aut fugisse nos laborem putares
et eo studiosius hoc negotiu suscepimus. q te non sine ca
velle cognoscere rethoricam intelligebamus Non enim in se
parum fructus habet copia dicendi. et commoditas oronis. si
recta intelligentia et definita moderatione animi gubnet;
Quas obres. illa que greci scriptores inanis arrogancie ca
sibi assumpserunt relinquimus Nam illi ne parum multa
scisse viderent. ea conquisierunt que nihil attinebant. ut
ars difficilior cognitu putaretur; Nos autem ea que uide
bantur ad rone dicendi pertine. sumpsimus; Non eni
spe questus. aut glia commoti. uenimus ad scribendum. qadmo
ceteri. sed ut industria nra. tue more geramus voluntati; Nuc
ne nimiu sumat longa oratio. de re dice incipiemus. sed si
te illud unum monuerimus. artem sine assiduitate dicendi
non multu iuvare. ut intelligas hac rom pceptionis. ad
exercitatom accommodare oportet; Oratoris officiu est. de
his rebus posse dice. que res ad usum civilem moribus et
legibus constitute sunt. cu assensione aud auditorum quoad eius
fieri poterit; ¶ Tria genera sunt causarum que recipere debt
orator. demostratm. deliberatm. iudicionale. Demonstrativu
est. quod tribuitur in aliciug certe psone laude. ul vituparone
Deliberatm est. in consultatione. qd habet in se suasione. et
dissuasionem Iudiciale est. quod positum est in controuersia.
et quod ht accusatom. aut petitione cum defensione Nunc
quas res oratore hre oporteat docebimus. deinde quomodo

has causas tractari conveniat ostendemus; Oportet igitur esse
in oratore. Inventionem. dispositionem elocutionem Memoriam. pronunti
ationem; Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri-
similium. que causam probabilem reddant; Dispositio est ordo
et distributio rerum. que demonstrat quibus quid locis sit colloca(n)
dum Elocutio est idoneorum verborum et sententiarum ad in
ventionem accommodatio Memoria est firma animi rerum et
verborum et dispositionis perceptio; Pronuntiatio est vocis vul
tus gestus. moderatio cum venustate; Hec omnia tribus rebus
assequi poterimus; arte. imitatione. exercitatione; Ars est pre
ceptio que dat certam viam. rationemque dicendi Imitatio est qua
impellimur cum diligenti ratione ut aliquorum similes in dicendo
valeamus esse; Exercitatio est usus assiduus. consuetudo
que dicendi; Quoniam igitur demonstratum est quas causas ora
torem recipere. quasque res habere conveniret nunc quemadmodum
possit oratio ad rationem oratoris officii accommodari dicendum videtur;

Inventio

Inventio in sex partes consumitur; In exordium. Narrationem. divi
sionem. confirmationem. confutationem. Conclusionem; Exordium est
principium orationis. per quod animus auditoris vel iudicis constituitur
vel apparatur ad audiendum; Narratio est rerum gestarum
aut proinde ut gestarum expositio; Divisio est per quam aperimus
quid conveniat quid in controversia sit. et per quam exponimus
quibus de rebus simus acturi; Confirmatio est nostrorum
argumentorum expositio. cum asseveratione; Confutatio est
contrariorum locorum dissolutio; Conclusio est artificiosus orationis
terminus; Nunc quoniam una cum oratoris officiis quo res cogni
tu facilior esset producti sumus ut de orationis partibus loqueremur
et eas ad inventionis rationem accommodaremus de exordio primum
dicendum videtur; Causa vero posita quo commodius exordiri possimus
genus cause considerandum est Genera causarum sunt

quatuor. honestum. turpe. dubiū. huīle; Honestum genus
cause putat: cum aut id defendimus quod ab omībus defen
dendum vr: aut oppugnamus: quod ab omibus videtur oppu
gnari debē; ut pro viro forti: contra parricidam; Turpe ge
nus intelligitur: cum aut honesta res oppugnatur. aut defen
ditur turpis; Dubium genus est: cum hr̄ in se causa et ho
nestatis et turpitudinis partem; Humile genus est: cū con
tempta res ante affert; Cum hec ita sint: conveniet exor
diorum rōm ad cause genus accomodari; Exordiorum: duo
sunt genera; Principiū: quod grece prohemiū appellatur;
Et insinuacio: que epodos nomīatur; Principium est: cū
statim auditoris animū nobis idoneum reddimus ad audiend
Id ita sumitur: ut attentos. ut dociles. ut benivolos auditores hr̄e
possimus; Si genus cause dubiū hēmus. a benivolentia prin
cipium constituemus: ne quid illa turpitudinis pars. nobis obēe
possit; Si humile genus erit cause: faciemus attentos; Si
turpe cause genus erit: insinuatione utendum est: de qua
posterius dicemus. nisi quid nacti erimus: quare ad ūsarios
criminādo benivolentiā cape possimus; Si honestū cause ge
nus erit: licebit recte ul' uti vel non uti principio; Si uti
volumus: aut id oportebit ostendere. quare causa sit hone
sta: aut breviter quibus de rebus simus dicturi exponere;
Si pncipio uti volemus: ab lege. ab scriptura. aut ab aliquo
firmissimo nrē cause adiumento pncipium cape oportebit;
Quoniā igitur. docilem. benivolum. attentū auditorē hrē
volumus: quō quid qz confici possit: aperiemus; Dociles audi
tores hrē potimus: si sūmam cause breviter exponemus.
et si attentos eos faciemus; Nam docilis est: qui attente
vult audire; Attentos habebimus: si pollicebim nos de rebus
magnis. novis. inusitatis. verba facturos. aut de his que

ad rem p. pertineant: ut ad eos ipsos qui audient. aut ad deorum
immortalium religionem; Et si rogabimus ut attente audi
ant: et si nuo exponemus res quibus de rebus dicturi sumus
Beniuolos auditores facere: quatuor modis possumus. ab nostra adversariorum tutorum ab auditorum persona et ab rebus ipsis. — ab
A nostra persona beniuolentiam beniuolentiam contrahemus: si
nostrum offitium sine arrogantia: laudabimus. atque in rem p.
quales fuimus. aut in parentes. aut in amicos. aut in eos qui au
diunt: aliquid referemus: dum hec ipsa omnia ad eam ipsam rem
de qua agitur sint accomodata. Item si nostra incomoda pro
feremus. Inopiam. Sollitudinem Calamitatem Et si orabimus
ut nobis sint auxilio; et simul ondemus: nos in aliis no
luisse spem habere Ab adversariorum persona beniuolentia
captabitur: si eos in odium. in inuidiam. contemptum addu
cemus; In odium rapiemus: si quid eorum spurce. superbe
perfidiose. crudeliter. confidenter. maliciose. flagitiose. factum
proferemus; In inuidiam trahemus: si vim si potentiam. factionem
diuitias. incontinentias. nobilitatem. clientelas. hospitium sodalitatem
affinitates. adversariorum proferemus; Et his adiumentis ma
gis quam ueritati eos confidere: apiemus; In contemptum adducemus
al' inertiam — : si inertiam. ignauiam. luxuriam adversariorum; proferemus;
Ab auditorum persona beniuolentia colligitur: si res eorum p fortiter
sapienter. mansuete. magnifice adiudicatas: proferemus; et si
que de his existimatio que iuditii expectatio sit: aperiemus;
Ab rebus ipsis beniuolum efficiemus auditorem. si nostram
causam laudando tollemus. adversariorum per contemptum
deprimemus. Deinceps de insinuatione aperiendum est.
TRIA SUNT TEMPORA quibus principio uti non possumus
Diligenter sunt consideranda. aut cum turpem animum habemus
hoc est. cum ipsa res animum auditoris a nobis alienat. Aut

cum animus auditoris persuasus esse videtur ab his q ante
contra dixerunt; Aut cum defessus est eos audiendo qui an
dixerunt; Si causa turpitudinē h̄ebit exordiri poterimus
his rōnibus hominem non rem spectari oportere: non placere
nobis ipsis que facta dicuntur ab adversariis. et esse indigna
aut nefaria Deinde cum diu rem auxerimus nihil simile
a nobis factum ostendemus. aut aliquorum iuditiū de sili causa
aut de eadem. aut de minore. aut de maiore proferemus; Deī
ad nostram causam pedetemptī accedemus; et silitudinē con
feremus; Item si negabimus nos de adūsariis. aut de aliqua re
dicturos. et tn̄ occulte dicemus interiectione verborum. Si ꝑ
suasus auditor fuit. idest. si ozō adversariorum fecit fidem
auditoribus Neq; enim non facile sciē poterimus. qm̄ non
sumus nescii quibus rebus fides fieri solet. 6º. si fidem fa
ctam putabimus: his nos rebus insinuabimus ad causam. de
eo quod adūsarii firmissimū sibi adiumentum putarint p̄m
nos dicturos pollicebim̄: aut adversarii dicto exordiemur:
et ab eo maxime: quod ille nuperrime dixerit. aut dubitati
one utemur: quod potissimū dicamus. aut cui loco p̄mū
respondeamus cum āmirat̄ione; Si defessi erunt audiendo: al' affirmacōe
ab aliqua re que risum movē possit. ab apologo a fabula
veri simili imitatione depravata inversione ab ambiguo su
spitione. irrisione. stultitia. exuperatione. collocutione. lrārū
mutatione. preterea expectatione. similitudine. novitate
historia. versu Si promiserimus aliter ac parati fuerimus:
nos esse dicturos Nos non eodemmodo ut ceteri soleant:
quid nos facturi simus: breviter exponemus; Inter insi
nuationem et principium hoc interest Principium eiꝰ
modi debet esse. ut statim apertis rōnibus quibus prescri
psimus. aut benivolum aut attentum. aut docilem faciamꝰ

auditorem; At insinuatio eiusmodi debet esse: ut occulte
per dissimulationem eandem illa omnia conficiamus. ut ad candē
comoditatem in dicendi ope- venire possimus; Verum he
tres utilitates tam et si in tota oratione sunt comparande. hoc ē
ut auditores sese perpetuo nobis attentos. dociles. beniuolos.
prebeant: tn̄ id per exordium cause maxime comparandum ē;
Nunc nequando vitioso exordio vtamur. que vitia vitanda
sunt docebo; In exordienda causa seruandum est: ut lenis
sit sermo et usitata ůborum consuetudo ut non apparata causa
videatur esse; Vitiosum exordium est quod in plures causas
pt accomodari quod vulgare dicitur Item vitiosum est quo
nihilominus aduersarius potest uti quod comune appellatur
Item illud quo aduersarius ex contrario poterit uti Item vi
tiosum est quod nimiū compositum est aut nimium longū
est et quod nō ex ipsa causa natum videatur. quod seperatum
vocatur. in quo etiam translatum concluditur ut propter cohē
at cum narratione et quod neq; beniuolum. docilem neq; attē
tum faciat auditorem; De exordio satis erit dictum deniq; s
ad narrationem transeamus; NARRACIONUM
tria sunt genera. vnum est quo exponimus rem gestam. et vm
quoq; trahimus ad vtilitatem nr̄am vincendi causa quod p
tinet ad eas causas de quibus iudiciū futurum Alterum ge
nus est narrationis quod intercurrit nonunq̄. fidei aut cri
minis aut transitionis aut alicuius apparationis causa Tercium
genus est id quod a causa ciuili remotum est in quo tn̄ exer
ceri conuenit quo comodius illas superiores narrationes in causis
tractaē possimus Eius narrationis duo sunt genera vnum
quod in negotiis alterum quod in personis positum est Id qd
in negociorum expositione positum est. tres habet partes fabu
lam historiam argumentum. fabula est que neq; veras res

neq3 veri similes continet ut he que a tragedis tradite sunt
Historia est gesta res sed ab etatis nostre memoria remota
Argumentum est ficta res que tamen fieri potuit velut argumenta
comediarum Illud genus narrationis quod in personis positum
est debet habere sermonis festiuitatem animorum dissimili
tudinem gravitatem levitatem spem metum suspicionem de
siderium dissimulationem misericordiam rerum varietates fortune
commutationem insperatum incomodum subitam leticiam iocundum
exitum rerum. verum hec in exercendo transierunt Illud quod
ad veritatem pertinet quomodo tractari conveniat aperiemus Tres
res habere convenit narrationem ut brevis ut dilucida ut veri
similis sit. que quoniam fieri oportere scimus quemadmodum faciamus
cognoscendum Rem breviter narrare poterimus si inde inci
piemus narrare. unde necesse erit si non ab ultimo initio
repetere volemus. et si summatim non particulatim narrabimus
et si non ad extremum sed usq3 eo quo opus erit prosequimur
et si transicionibus nullis utemur. et si non deerrabimus
ab eo quod ceperimus exponere. et si exitus rerum ita expo
nemus ut ante quoq3 que facta sunt sciri possint. tam
et si nos reticuerimus. quod genus est si dicam me ex
provincia redisse / profectum quoq3 ut provincia intelliga
tur / et ideo omnino non modo id quod obest sed etiam id quod
neq3 obest neq3 iuvat satius est preterire. et ne bis aut se
pius idem dicamus; Cavendum est etiam ne id quod
semel diximus. deinceps dicamus hoc modo. athenis mega
ram vespi symo advenit. ubi advenit megaram insidias
fecit virgini. insidias postquam fecit vim illico attulit Rem
dilucide narrabimus si ut quicquid primum gestum
erit ita primum exponemus & rerum ac temporum ordinem
conservabimus ut geste res erunt aut ut potuisse geri videbuntur

Hic erit considerandum ne quid perturbate ne quid contorte neque
ambigue dicamus neque in aliam rem transeamus ne ab ultimo
repetamus ne longe prosequamur neque quod ad rem perti
neat pretereamus Et si sequemur ea que de brevitate pre
cepta sunt Nam quo brevior eo dilucidior et cognitu facilior
narratio fiet. Verisilis narratio fiet si ut mos ut opinio
ut natura postulat dicemus. si spatia temporum personarum
dignitates. consiliorum narrationes locorum oportunitates
constabunt ne refelli possint. aut temporis parum fuisse
aut causam nullam aut locum idoneum non fuisse. aut ho
mines ipsos facere aut pati non potuisse Si vera erit res
nihilominus hec omnia narrando conseruanda sunt. nam
sepe veritas nisi hec conseruata sint. fidem non potest facere
Sin erat ficta eo magis erunt conseruanda De his rebus
caute confingendum est quibus in rebus tabule aut alicuius
firma auctoritas videbitur interfuisse Adhuc que dicta
sunt arbitror mihi constare cum ceteris artis scriptoribus nisi
quia de insinuationibus noua excogitavimus quod eam soli pre
ter ceteros in tria tempora divisimus ut plane certam viam et
perspicuam rationem exordiorum habemus Nunc quod reliquum
est quoniam de rerum inventione disputandum est in qua sin
gulare consumitur oratoris officium dabimus operam ut
nihilominus industrie quam rei postulabit utilitas quesisse vide
amur si prius pauca de divisione causarum dixerimus Cau
sarum divisio in duas partes distribuenda est primum enim
post narrationem debemus aperire quid nobis conveniat cum
adversariis quid in controversiis sit. si ea que utilia nobis erunt
conveniunt hoc modo interfectam esse ab horreste matrem
convenit mihi cum adversariis iure ne fecerit et licuerit
ne ei facere idem in controversia Item e contrario agamenone

esse a clitemestra orestum confitentur tum si id ita sit me ulcisci
parantem negant oportuisse Deinde cum hec fecerimus di
stributione uti debemus; ea diuiditur in duas partes enumerati
onem et expositionem Enumeratione utemur cum dicemus
numero quot de rebus dicturi sumus Eam plus quam trium
partium esse non oportet Nam periculosum est ne quando plus
minusue dicamus et suspitionem affert auditori meditationis
et artifitii que res fidem abrogant auditori; Expositio est
cum res de quibus dicturi sumus exponimus breuiter et ab
solute Nunc ad confirmationem transeamus TOTA
SPES UINCENDI ratio que persuadendi posita est in
confirmatione et confutatione nam cum argumenta nostra
exposuerimus. contraria que dissoluimus absolute nimirum
munus oratorium confecerimus. utrumque igitur facere poterimus
si constitutionem cause cognouimus CAUSARUM constitu
tiones alii quatuor fecerunt. noster doctor hermestes tres esse
putauit non ut de illorum quicquam detraheret inuentione.
sed ut ostenderet id quod oportuisset simpliciter ac singulari
modo dicere illos distribuisse dupliciter et bipartito Constitu
tio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione
coniuncta Constitutiones itaque ut ante diximus sunt tres
coniecturalis. legitima et iuridicialis Coniecturalis est consti
tutio cum de facto controuersia est. hoc modo Aiax in silua postquam resci
uisset quid fecisset per insaniam gladio incubuit. ulixes inter
uenit. occisum conspicatur. corpore telum cruentum educit
Teucer interuenit. cum fratrem occisum et inimicum fratris cum gladio
cruento uidit capitis accersit hic quoniam coniectura uerum queritur
de facto erit controuersia et ex eo constitutio cause coniecturalis
nominatur Legitima est constitutio cum scripto aut descriptis
aliquid controuersie nascitur aut ex scripto legitima Ea diui

in partes sex scriptum et sententiam. contrarias leges et ambi-
guum diffinitionem translationem. ratiocinationem. Ex scripto
et sententia controversia nascitur tum videtur scriptoris voluntas
cum scripto ipso dissentire hoc modo Si lex sit que iubeat
eos qui propter tempestatem navim relinquerant. omnia perdere. eorum
navim ceteraque esse si navis conservata sit qui remanserint
in navi. Magnitudine tempestatis omnes perteriti navim re-
liquerunt scafam conscenderunt preter unum egrotum. is
propter morbum exire et fugere non potuit. Casu et fortuna
navis in portu incolumis delata est illam egrotus possi-
det navim petit ille cuius fuerat. hoc modo constitutio legitima est
ex sententia et scripto. Ex contrariis legibus controversia
constat tum alia lex iubet alia permittit aliquid alia vetat quippiam
fieri. hoc modo. lex vetat eum qui de pecuniis repetendis damna-
tus sit in contione orationem habere. Altera lex iubet augurem inde-
mortui locum qui petit in contione nominare Augur quidam
damnatus de pecuniis repetundis indemortui locum qui pe-
tebat nominavit. petitur ab eo multa. constitutio ex contrariis
legibus legitima est Ex ambiguo controversia nascitur tum
scriptum duab aut plures sententias significat. hoc modo. paterfamilias
tum filium heredem faceret testamento vasa argentea legat
vxori. hoc modo. Tullius heres meus Terentie uxori mee tri-
ginta pondo argenteorum vasorum dato. que volet post
mortem eius vasa preciosa et celata magnifice petit mulier
filius se que vellet ipse triginta pondo ei debere dicit Consti-
tutio est legittima ex ambiguo De diffinitione causa con-
stat tum in controversia est quo nomine appelletur factum. ea
est huiusmodi Cum lucius ~~saturnidis~~ saturninus legem frumen-
tariam de semissibus et terentibus laturus esset Cepio qui
pro id temporis questor urbanus erat docuit senatum erarium pati

non potuisse largitionem tantam. senatus decreuit si eam
legem ad poplm̄ ferat aduersus remp. vidit ferre cum viris
bonis impetum fecit. gradus pontis disturbat ci
deiecit impedimento est quo setius feratur lex. accessit
cepio maiestatis Constitutio est legittima ex diffinitione vo
cabulum enim diffinitur ipsum cum quiritur quid sid dimi
nue maiestatem. Ex translatione controuersia nascitur cū
aut tempus differendum aut accusatorem mutandum aut
iudices mutandos reus dicit. hac parte constitucionis gre
ci in iudiciis nos in iure ciuili plerumqꝫ vtim̄ In hac pte
nos iuriscíuilis scientia iuuabit. in iudiciis tn̄ nihil vtim̄
et hoc nō Si quis peculatus accusatur qꝫ vasa argentea
publica de loco priuato dicatur sustulisse possit dicē cum
diffinitione st usus. quid sit furtū quid sit peculatus furti
secum agi non peculatus oportē. Hec partitio legittime
constitutionis his de causis raro uenit in iudiciū. qꝫ in priua
ta actioē pretorie exceptiones fiunt. a causa cadit his
qui nō quemadmodum oportet egerit et in publicis qstioibus
cauetur legibus ut nisi reo comodum sit iudiciū de accu
satore fiat. utrum illi liceat accusare necne Ex ratiocina
tione controuersia constat cum res sine propria lege venit
in iudiciū que tn̄ ab aliis legibus similitudine quadam
aucupatur Ea est huiusmodi lex si furiosus existat agnatorū
gentiliū qꝫ in eo pecuniā qꝫ eius potestas esto Et lex Qui
parentem necasse iudicatus erit. ut is obuolutus et obligatus
corio deuehatur in profluentem. Et lex paterfamilias uti
super familia pecuniā ve sua legauit, ita ius esto Si paterfa
milias intestatus moriatur. familia pecuniā qꝫ eius agnatorum
gentilium qꝫ esto. Malleolus iudicatus est matrē necasse
ei damnato statim folliculo lupino obuolutū est os et solee

lignee pedibus inducte sunt et in carcerem deductus est. qui
defendebant eum tabulas in carcerem afferebant afferunt. testa
mentum ipso presente conscribunt. testes recte affuerunt. de illo
supplicium sumitur. hi qui heredes erant testamento hereditatem
adeunt. frater minor malleoli qui eum oppugnaverat in eius
periculo suam vocat hereditatem lege agnationis. hic certa
lex in rem nulla affertur. et tamen multe afferuntur ex quibus
ratiocinatio nascitur quare potuerit aut non potuerit iure testamentum
facere. constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes
essent legitime constitutionis ostendimus. Nunc de iuridiciali
constitutione dicamus. Iuridicialis constitutio est cum factum
convenit. sed si iure an iniuria factum sit queritur. Eius con
stitutionis partes sunt due quarum una absoluta / alia assump
tiva nominatur. Absoluta est cum ipsum quod factum est ut
aliud nihil foris assumatur recte factum esse dicemus. Ea est
huiusmodi. Mimus quidam nominatim accium poetam compellat
in scenatulo meo. accius iniuriarum agit. hic nihil aliud defen
dit nisi licere nominari eum cuius nomine scripta videntur agenda.
Assumptiva pars est cum per se defensio infirma est sed assump
ta extraria re comprobatur. Assumptive partes sunt quattuor
Concessio. remotio criminis. translatio criminis. comparatio. Con
cessio est cum reus sibi postulat ignosci. Ea dividitur in purga
tionem et deprecationem. Purgatio cum consulto negat
se reus fecisse. Ea dividitur in imprudentiam fortunam necessitatem.
Fortunam ut cepio ad tribunum plebis de exercitus amissione.
Imprudentiam ut ille qui de eo servo qui dominum occiderat sup
plicium sumpsit cui frater esset antequam tabulas testamenti
aperiret. cum is servus testamento manu missus esset. Ne
cessitudinem ut ille qui ad diem commeatus non venit quod eum
aque interclusissent. Deprecatio est cum reus et se peccasse et

consulto fecisse confitetur & tamen postulat ut sibi misereatur. hec in iudicio non potest fere usu uenire nisi quando pro eo dicimus cuius multa recte facta extant hoc modo. In loco communi per amplificationem inueniemus. quod si hoc fecisset tamen ei pro pristinis beneficiis ignosci conueniret. Verum nihil postulat ignosci ergo in iudicium non uenit. at in senatum aut ante imperatorem & in consilium talis causa potest uenire. Ex translatione criminis causa constat cum fecisse nos non negamus. sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus ut horestes cum se defendit in matrem conferens crimen. Ex remotione criminis causa constat cum a nobis non crimen sed culpam ipsam amouemus & uel in hominem transferimus uel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur ut si accusatur hic is qui publium se fateatur occidisse et id iussu consulum defendat. et cos dicat non modo imperasse sed rationem quoque ostendisse quare id facere liceret. In rem confertur ut si quis ex testamento quod facere iussus sit ex plebiscito uetetur. Ex comparatione causa constat. cum dicimus necesse fuisse alterutrum facere et id quod fecimus satius fuisse facere. Ea causa huius est. Gaius pompilius cum a gallis obsideretur nec fugere nullo modo potuisset. uenit cum hostium ducibus in collocutionem. ita discessit ut impedimenta relinqueret et exercitum educeret. satius duxit esse amittere impedimenta quam exercitum. cum exercitum duxit impedimenta reliquit. accessit maiestatis. Que constitutiones et que constitutionum partes sint uideor ostendisse. nunc quo eas et qua ratione tractari conueniat demonstrandum est si prius aperuimus quid oporteat ab ambobus in causa destinari. quo omnis ratio totius orationis conferatur. Constitutione igitur reperta statim querenda est ratio que causam facit et continet defensionem hoc modo ut docendi gratia in hac potissimum causa consistamus. Horestes confitetur

se occidisse matrem nisi attulerit facti rationem preterierit de
fensionem · ergo affert eam que nisi intercederet nec causa quidem
esset Illa enim inquit patrem meum occidit · ergo ut ostendi ratio
est ea · que continet defensionem sine qua nec parua quidem
dubitatio potest remoueri damnationem INUENTA ratione
firmamentum querendum est · id est quod continet accusationem cum
affertur contra rationem defensionis de qua antea dictum
est id constituetur cum usus fuerit · orestes ratione huius pacto ·
matrem occidi · illa enim patrem meum occiderat · utetur accusa
tor firmamento hoc modo Non tamen abs te occidi · neque indemna
tam penam pendere oportuit Ex ratione defensionis et ex
firmamento accusationis iudicii questio nascatur oportet quam
nos iudicationem greci krinomenon appellant Ea constituetur
ex coniunctione firmamenti et rationis defensione hoc modo Cum
dicat horestes se patris ulciscendi causa matrem occidisse rectumne
ne fuit sine iudicio a filio clitemestram occidi · ergo hac ratione
iudicationem reperire conuenit Reperta iudicatione omnem
rationem totius orationis eo conferri oportebit In omnibus constitutio
nibus et partibus constitutionum hac uia iudicationes reperientur
preterquam in coniecturali constitutione Nam in ea nec ratio
quare fecerit queritur · fecisse enim negatur nec firmamentum
exquiritur quoniam non subest ratio quare ex intentione et infi
tiatione iudicatio constituitur hoc modo Intentio est occidisti
aiacem · infitiatio non occidi Iudicatio occideritne Ratio
omnis utriusque orationis ut ante dictum est · ad hanc iudicationem
conferenda est Si plures erunt constitutiones aut partes con
stitutionum iudicationes quoque plures erunt in una causa · sed
omnes simili ratione reperientur Sedulo dedimus operam ut
breuiter et dilucide quibus de rebus adhuc dicendum fuit
diceremus Nunc quoniam satis huius uoluminis magnitudo creuit

comodius est in altero libro de ceteris rbus deinceps exponere
ne qua propter multitudinē lrarū possit animum tuū de
fatigatio retardare. Sed si quo tardius hȩc quę studes absoluent
tum rerū magnitudini tum nr̄is quoque occupationibus assignare
debebis. Verum tamē maturabimus et id quod negotio di
minutū fuit exequbimus industria. ut et pro tuo in nos officio
et nostro in te studio munus hoc accumulantissime tue lar
giamur voluntati

LIBER SECUNDUS

IN PRIMO LIBRO HERENNI BREVITER
exposuimus quas causas oratorem recipe oporteret &
in quibus officiis artis elaborare conveniat & ea of
ficia qua ratione facillime consequi posset. VERUM quia
neque de omnibus rebus poterat simul dici et de maximis re
bus primum scribendum fuit quo cetera tibi faciliora cog
ni uidentur. ita quoque nobis placitum est ut ea que difficillima
essent potissimum conscriberemus. CAUSARUM igitur
tria sunt genera demonstratiuū deliberatiuum iudiciale. Multo
difficillimū iudiciale est. ergo id primū absoluemus. Hoc
& priore libro egimus cum de quinque oratoris officiis tra
ctaremus quorum inuentio prima et difficillima est. ea quoque
nobis erit hoc libro prope modum absoluta sed paruā partem
eius in tertiū volumen transferemus. de sex partibus orationis
primū scribere incepimus. IN PRIMO libro locuti sumus
de exordio narratione diuisione. nec pluribus verbis quam necesse
fuit nec minus dilucide quam te velle existimabamus. Deinde
coniunctim de confirmatione & confutatione dicendum fuit
quare genera constitutionū & earum partes aperuimus. ex
quo simul ostendebatur quomodo constitutionem et partes constitu
tionis causa posita reperiri oporteret. Deinde docuimus iudi

tationem quemadmodum queque conuenisset. qua inuenta curandum
est ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. postea
ammonuimus causas plures in quibus constitutiones et partes
constitutionis accomodarentur. Reliquum uidebatur esse ut
ostenderemus que ratio posset inuentiones ad unamquamque consti
tutionem aut partem constitutionis accomodare. Et item
quales argumentationes quas greci epichiremata uocant
quas sequi quas uitare oporteret. quorum utrumque pertinet ad con
firmationem et ad confutationem / deinde ad extremum doce
bimus conclusionibus orationum uti oporteat qui locus
erat postremus de sex partibus orationis. Primum ergo queremus
quemadmodum causam quamque tractare conueniat et nimirum
coniecturalem eam que difficillima est consideremus.

IN CAVSA CONIECTVRALI narratio accusatoris suspi
tiones interiectas et dispersas habere debet. ut nihil actum
nihil dictum nusquam uentum aut abitum nihil denique factum
sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem et dilu
cidam expositionem debet habere cum atenuatione suspitionis. Huius
constitutionis ratio in sex partes est distributa. probabilem. col
lationem. signum. argumentum. consecutionem. approbationem. horum
unumquodque quid ualeat aperiemus. Probabile est per quod
probatur expedisse reo peccare et a simili turpitudine numquam
hominem abfuisse. id diuiditur in causam et in uitam. Causa est
ea que induxit eum ad maleficium comodorum spe / aut inco
modorum euitatione. Comodorum spe ita cum queritur numquod
comodum maleficio appetierit. num honorem num pecuniam
num dominationem num aliquam cupiditatem amoris aut eiusmodi
libidinis uoluerit explere / aut numquod incomodum euitarit ini
micitias infamiam dolorem supplicium. Hic accusator in spe co
modi cupiditatem ostendet aduersarii. In euitatione incomodi

formidinē augebit. Defensor autem negabit fuisse causam
si poterit aut eam vehementer extenuabit Deinde iniquū
esse dicet omnes ad quos aliq͂d emolumēti ex aliqua re pervenit
in suspicionē maleficii devocari. deinde vita hominis ex antefactis
spectabitur. in qua p͂mū considerabit accusator num qn̄ simile
quid fecerit Si id non reperierit queret nū qn̄ in similē venit
suspicionē et in eo debebit esse occupatus ut ad eam causam
peccati q̄ paulo ante exposuit vita hominis possit accomodari
hoc modo Si dicet pecunie causa fecisse ostendat eum semp
avarum fuisse / si honoris ambitiosum ita poterit animi
vitiū cum causa peccati conglutinare Et si non poterit
animi vitiū par cum causa reperire reperiat dispar Si non
poterit avarum demonstrare q̄ pecunie causa dicet fecisse
demonstret corruptorem vel perfidum si quo mō poterit De
inde aliis & aliq̄s plurib; vitiis contaminabit psonam. deind'
qui illud fecerit tam nequiter. eundem tam perperā fecis
se non esse mirandum Si vehementer castus et integer
existimabitur adv̄sarius. dicet fcā non famā spectari oportē
illum occultasse ante sua fallacia. se planum facturum ab
eo maleficiū non abesse Defensor p̄mum demonstrabit
vitam integram si poterit. si id non potuit confugiet
ad imprudentiam stultitiam adolescentiam vi psuasionem
quibus de rebus vituperatio eorū ~~erit~~ qui extra ad crimen erit
non debeat assignari Si vehementer hominis turpitudinē
impedietur & infamia / prius dabit operam ut falsos ru-
mores dissipatos esse dicat de innocente ut utetur loco
communi rumoribus credi non oportē Si nihil eorum fieri
potest utatur extrema defensione dicat se nō de morib;
eius apud censores sed de criminibus adv̄sariorum apud iudi
ces dicē COLLACIO est cum accusator id quod adv̄siarū

fecisse criminatur. alii nemini nisi reo bonum fuisse demonstrat. aut alium neminem potuisse perficere nisi adversarium. aut eum ipsum aliis rationibus aut non potuisse aut non eque comode potuisse. aut eum fugisse alias rationes comodiores propter cupiditatem hoc loco defensor demonstrabit. oportet aut aliis quoque fuisse bonum. aut alios quoque id quod ipse insimuletur facere potuisse SIGNUM EST per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quesita. id dividitur in partes sex locum. tempus. spatium occasionem spem perficiendi spem celandi. Locus queritur celebris an desertus. semper desertus an tum cum id factum fuerit. in eo loco solitudo sit. sacer an prophanus. publicus vel privatus fuerit. cuiusmodi loci attingant. numquis passus perspectus exauditus esse possit. horum quid reo quid accusatori conveniat perscribere non gravarem nisi facile quis causa posita posset iudicare. Initia enim inventionis ab arte debent proficisci Cetera facile comparabit exercitatio Tempus quoque queritur qua parte anni qua hora. nocte an interdiu & qua die quota hora. noctis factum esse dicatur et cuiusmodi temporibus Spatium ita considerabitur. satisne longum fuerit ad eam rem transigendam Scieritne & potuerit ne scire satis spatii futurum ad id peragendum nam parvi re stat satis spatii fuisse ad perficiendum si id ante sciri & ratione provideri non potuit. Occasio queritur idonea ne fuerit ad eandem eam rem adoriendam an alia melior que aut preterita sit aut non expectata Spes perficiendi que fuerit spectabitur hoc modo Si que supradicta sunt signa concurrerent si preterea ex altera parte. vires pecunia consilium scientia apparatio videbitur fuisse. ex altera imbecillitas inopia stultitia imprudentia inapparatio demonstrabitur fuisse. quare sciri poterit utrum diffidendum an confidendum fuerit

Spes celandi que fuerit queritur ex consiliis arbitriis adiu
toribus liberis aut seruis aut vtrisque ARGUMENTUM est
per quod res arguitur certioribus argumentis et magis firma
suspitione Id diuiditur in tempora tria . preteritum . instans .
consequens In preterito tempore oportet considerare ubi fuerit
vbi visus sit cum quo visus sit num quid apparauit num quid
conuenit . num quid dixerit num quid habuit de consciis de adiutori
bus de adiumentis num quid in loco preter consuetudinem fecerit
aut alieno tempore Instanti tempore queritur num visus sit
cum faciebat . num quid strepitus clamor crepitus exauditus aut
denique num quid aliquo sensu perceptum sit . aspectu auditu ta
ctu odoratu gustu nam quiuis horum sensus potest conflare .
suspitionem In consequenti tempore spectabitur num quid re trans
acta relictum sit quod indicet aut factum esse maleficium
aut a quo sit factum . factum esse hoc modo . si tumore et li
uore decoloratum est corpus mortui significat eum ueneno
necatum A quo factum sit hoc modo Si telum . si uestimentum
si quid eiusmodi relictum sit aut si uestigium rei repertum
fuit . si cruor in uestimentis si in eo loco comprehensus aut
visus transacto negotio quo in loco res gesta dicitur :—

CONSECUCIO est cum queritur que signa nocentis et
innocentis consequi soleant Hic accusator dicet si potuerit
aduersarium cum ad eum uentum sit erubuisse expauisse
titubasse inconstanter locutum esse concidisse pollicitum esse
ad que signa conscientie sunt . si reus nihil horum fecerit
accusator dicet eum usque ad eo premeditatum fuisse quid
sibi esse usu uenturum ut confidentissime resisteret
et responderet que signa confidentie non innocentie sunt
Defensor si pertimuit magnitudine periculi non conscientia
peccati se commotum esse dicet Si non pertimuit fretum

innocentia · negabit esse commotum APPROBACIO est qua
utimur ad extremum confirmata suspicione Ea habet locos
proprios atque communes · propii sunt hii quibus nisi accusator
nemo potest uti et hi quibus nisi defensor nemo potest uti Communes
sunt qui alia in causa a reo alia ab accusatore tractantur
In causa coniecturali proprius locus accusatoris est cum dicit
malorum misereri non oportere · Et cum auget peccati atroci
tatem Defensoris proprius locus est cum misericordiam captat
et cum accusatorem calumniari criminatur Communes loci sunt
cum accusatoris cum defensoris a testibus contra testes · a questi
onibus contra questiones · ab argumentis contra argumenta a ru
moribus contra rumores A testibus dicemus secundum auctorita
tem & vitam testium & constantiam testimoniorum Contra
testes vite turpitudinem · testimoniorum inconstantiam Si autem fieri
non potuisse dicemus aut non factum esse quod dicant · aut
scire illos non potuisse aut cupide dicere et argumentari hec
& ad improbationem & ad probationem testium pertinebunt A
questionibus dicemus cum demonstrabimus nostros maiores vim
inveniendi causa tormentis et cruciatu voluisse queri & summo
dolore homines cogi ut quicquid sciant dicant Et preterea
confirmatior erit hec disputatio si que dicta erunt argu
mentando hisdem viis quibus coniectura omnis tractatur
trahemus ad verisimilem suspicionem Idem quoque hoc in testimoniis facere
oportebit Contra questiones hoc modo dicemus primum ma
iores voluisse certis in rebus interponi questiones ut ea que vere
dicentur sciri possent seu que falso in questione pronuntia
rentur refelli possent hoc modo Quo in loco quid positum
sit & si quid esset simile quod videri aut aliquo simili signo perci
pi posset · Deinde dolori credi non oportere · quia alius alio re
centior sit in dolore quia ingeniosior ad comminiscendum quia denique

sepe sentē a suspiciā possit quid questitor velit audiē qd' cum dixerit intelligat sibi finē doloris futurū Hec disputatio opti me comprobabitur si refellemus q̄ in q̄stionibus erunt dicta pro babili argumentatione . id q̄ ex partibus coniecture quas ante ex posuimus facē oportebit Ab argumentis et signis et ceteris quibus augetur suspicio . dicē hoc mō conueniet Cum multa co currant argumenta et signa que int' se consentiāt rē pspi cuam non suspiciosam videri oportē Item plus oportē signis et argumentis credi q̄ testibus . hec enī hr mō exponi oportet quō re uera gesta sint . testes corrumpi posse ut p̄cio uel grā uel metu uel simultate Contra argumenta et signa et ce teras suspitiones dicemus hc mō Si demostrabimus nullam rem esse quā non suspitionibus quiuis possit criminari Deinde unam q̄q3 suspitionē extenuabimus et dabimus ope ram ut ostendamus nihilomagis in nos eam q̄ in alium q̄ppiam conuenire Indignū facinus esse sine testibus coniec turam & suspitionē firmamenti satis hrē A rumoribus dicemus si negabimus temē famam nasci solē qn subsit aliq et si dicēs tam n̄ fuisse q̄re q̄spiā comminisceretur & fingeret rumores et preterea si ceti fali soleat esse . tn̄ argumenta bimus hunc esse verū Contra rumores dicemus p̄mū si multos esse falsos rumores docebimus et exemplis utemur. d' quibus falsa fama fuit . & aut inimicos nros aut hoīes natura maliuolos et maledictos confinxisse dicemus & aliq̄ con fictam fabulam conferemus q̄ dicamus oīm in ore esse . aut verū rumorem proferemus qui illis aliq̄ turpitudinis afferat nec ei rumori nos fidem hrē debemus ideo q̄ quiuis homo possit q̄uis turpem de quolibet proferre rumorē et con fictam fabulam dissipare . Verū tn̄ si rumor vehement' pro babilis esse videbitur argumentando finā fidē potius abrogaē

Eo q difficilima est tractatu constitutio coniecturalis & in
veris causis sepissime tractanda est . eo diligentius omnes
eius partes perscrutati sumus ut ne parvula quidem titubatione
nione aut offensione impediremur si ad hanc rationem pre
ceptionis assiduitatem exercitationis accomodaremus . nunc ad
legittime constitutionis partes transeamus CUM VE
VOLUNTAS cum scripto dissidere videbitur si a scripto di
cemus his locis utemur secundum narrationem primum scriptoris
collaudatione . deinde scripti recitatione deinde percontatione
scirent ne adversarii id scriptum in lege fuisse aut testa
mento aut stipulatione aut quolibet alio scripto quod ad eandem
rem pertinebit deinde collatione quod scriptum sit cum eo
quod adversarii se fecisse dicunt quid iudicem sequi conveniat
Verum id quod diligenter scriptum an id quod acute sit exco
gitatum . deinde ea sententia que ab adversariis sit excogitata
& scripto attributa contemnetur et infirmabitur deinde que
retur quid ei obfuerit si id voluisset ascribere aut nunquid
non potuerit perscribi deinde a nobis sententia reperietur
& causa proferetur quare id scriptor senserit quod scripserit
et demonstrabitur scriptum illud esse dilucide breviter co
mode . perfecte cum ratione certa . deinde exempla proferentur
que res cum adversariis sententia reddetur & voluntas ab
ferretur a scripto . potius iudicate sint . deinde ostendetur
quam periculosum sit a scripto recedere Locus comunis est contra
eum qui cum fateatur se contra id quod legibus sancitum
aut testamento perscriptum sit fecisse . tamen facti querit defe
sionem AB SENTENCIA sic dicemus . primum laudabimus
scriptoris comoditatem atque brevitatem quod illud tantum scripsit
quod necesse fuit & illud quod sine scripto intelligi potu
erit non necessarium scribendum putavit deinde dicemus

calumniatoris esse officium v̄ba & l̄ras sequi negligē volū
tatem deinde id quod scriptum sit . aut non posse fieri . a'
non lege non more non natura non equo & bono posse
fieri que om̄ia voluisse scriptorem q̄ rectissime fieri neō
dicet At ea que a nobis sint f̄ta iustissime facta . deīn
contrariam sententiā ꝰ nullam esse aut stultā aut iniustā
aut non posse fieri aut non constaē cum superioribus
et inferioribus sententiis aut cum iure gn̄i aut cū aliis
legibus comunibus aut cum rebus iudicatis dissentire . De
inde exemplorū a voluntate . et contra scriptum iudicatorū
enumeratom̄ . Deinde legum et stipulationū breuiter ex
ceptarum in quibus intelligatur scriptorū voluntas
Locus gn̄is contra eum qui scriptum recitat et scriptoris
voluntatē non interpretat Cum due leges inter se discre
pent uidendum est p̄mū nūq̄ abrogatio uel derogatio
sit deinde vtrum leges ita dissentiant ut altera iubeat
alterā vetet an ita ut altera cogat . altera permittat In
firma enī erit cuis defensio qui negabit se fecisse qd' coge
retur cum altera lex permitteret . plus enī valet sanctio per
missione Item illa defensio tenuis est cum ostenditur
id factum esse quod ea lex sanctiat cui legi abrogatum
aut derogatum sit . id quod posterioē lege sanctitū sit eē
neglectum Cum hec erunt considerata . statim nr̄e legis
expōnē recitatione collaudatione vtemꝰ Deinde contra
rie legis enodabimus voluntatem et eam trahemus ad no
stre cause comodum Deinde de iuridiciali absoluta sumeꝰ
ratiom̄ iuris & queremus partes iuris vtrū cum ea faciat
de qua parte iuris posterius dicemus Si ambiguū est
scriptum puta in duas aut plures sententias trahi possit
hoc mō tractandum est . p̄mū sit ne ambiguū q̄rendum

est Deinde quomodo scriptum est · sed et si id quod adversarii interpre
tantur scriptor fieri voluisset ostendendum · deinde id quod nos
interpretamur et honeste et recte lege more natura · bono et
equo fieri posse Quod adversarii interpretantur ex contrario · ut
esse ambigue scriptum cum intelligatur ut sententia vera sit
Sunt qui arbitrentur ad hanc causam tractandam vehementer
pertinere cognitionem amphilogiarum eam que a dyalecticis pro
fertur Nos vero arbitramur non modo nullo adiumento esse sed
potius maximo impedimento Omnes enim illi dyalectici amphi
logias aucupant eas etiam que parte ex altera sententiam nullam putant
interpretari Itaque et alieni sermonis molesti interpellatores et
scripti cum odiosi cum obscuri interpretes sunt · et dum caute
et expedite loqui volunt infantissimi reperiuntur · ita dum me
tuunt in dicendo · ne quid ambiguum dicant · nomen suum pronun
ciare non possunt · Verum horum pueriles opiniones rectissimis
rationibus cum voles refellemus In presentiarum hoc intercedere non
alienum fuit ut huius infantie garrulam disciplinam contemneremus
Cum diffinitione utemur primum afferemus brevem vocabuli dif
finitionem hoc modo Maiestatem / is minuit qui ea tollit ex
quibus rebus civitatis amplitudo constat · que sunt ea que capiunt
suffragia populi et magistratus consilium Nempe ergo tu et populum
suffragio et magistratum consilio privasti cum pontes disturbasti
Item ex contrario Maiestatem is minuit qui amplitudinem
civitatis detrimento afficiat Ego non affeci sed prohibui
detrimento erarium cum ei conservavi libidini malorum resti
ti maiestatem omnem interire non passus sum · primum ergo vocabuli
sententia breviter ad utilitatem cause accomodata diffinietur
deinde factum nostrum cum ubi descriptione aptabitur Deinde
contrarie descriptionis ratio refelletur si aut falsa erit aut
inutilis aut turpis aut iniuriosa id quod ex iuris partibus sumetur

De iuridiciali

de iuridiciali absoluta de qua loquemur Queritur in tras
lationibus primum num aliquis eius rei actionem petitionem aut
executionem habeat quod non oporteat num alio num tempore loco num
alia lege num alio querente aut agente Hec moribus et legi
bus equo et bono reperientur de quibus dicetur in iuridiciali ab
soluta In causa racionali primum queritur quod in rebus maioribus
aut minoribus aut similibus similiter scriptum aut iudicatum sit
deinde utrum ea res sit similis ei rei de qua agitur an dissimilis
deinde utrum consulto de ea re scriptum non sit quod voluerit ca
vere quod satis caute putaret propter ceterorum scriptorum simili
dinem De partibus legittime constitutionis satis dictum est nunc
ad iuridicialem revertamur ABSOLUTA iuridiciali consti
tutione utemur cum ipsam rem quam nos fecisse confitemur iure
factam dicemus sine ulla assumptione extrarie defensionis
In ea convenit queri iure ne factum sit de eo causa posita
dicere poterimus si ex quibus partibus ius constat cognoverimus
Constat igitur ex his partibus natura lege consuetudine iudica
to equo et bono pacto Natura ius est quod cognationis
aut pietatis causa observatur quo iure parentes a liberis &
a parentibus liberi coluntur Lege ius est id quod populi iussu
sanctitum est quod genus est ut in ius ~~eas~~ eas cum voteris
Consuetudine ius est id quod sine lege eque ac si legittimum
sit usitatum est quod genus est id quod argentario tuleris expen
sum ab socio eius recte petere possis Iudicatum est id de quo
sententia lata est aut decretum interpositum Ea sepe diversa
sunt ut aliud alio iudici aliud pretori aut consuli aut tri
buno plebis placitum sit et fit ut de eadem re sepe alius ali
ud decreverit aut iudicaverit Quod genus M. drusus
pretor urbanus quod cum de herede mandati ageretur iudi
cium reddidit Sextus iulius non reddidit Item gaius celius

iudex absoluit iniuriarum eum qui lucilium poetam in scenatulo no
minatim leserat. p. mutius eum qui l. actium poetam nomina
uerat. condemnauit Ergo quia possunt res simili de causa dissi
militer iudicate proferri. cum id usu uenerit. iudicem cum iu
dice tempus cum tempore numerum cum numero iudiciorum profe
remus Ex equo et bono ius constat quod ad ueritatem et ad co
munem utilitatem uidetur pertinere Quod genus est ut ma
ior annis .lx. et cui morbus causa est cognitorem det ex eo
ad nouum ius constitui conuenit ex tempore et ex hominis dignitate
Ex pacto ius est si quid inter se pepigerint si quid inter quos con
uenit Pacta sunt que legibus obseruanda sunt hoc modo.
Rem ubi paciscuntur oratore pangunt in comitio at in
foro ante meridiem causam cognoscito Sunt item pacta
que sine legibus cognoscuntur obseruantur ex conuentu que iure
prestare dicuntur. his igitur partibus iniuriam demonstrari con
uenit. ius confirmari. id quod in absoluta iuridiciali faciendum
uidetur Cum ex comparatione queritur utrum satius fuerit
agere id quod reus dicat se fecisse aut id quod accusator
dicat oportuisse fieri. primum queri conueniet utrum fuerit uti
lius ex contentione hoc est utrum ne iustius facilius conducibi
lius deinde oportebit quem ipsum ne oportuerit iudicare. utrum
fuerit utilius an aliorum fuerit statuendi potestas. deinde interponetur
ab accusatore coniectura quare putetur non ea ratione factum esse
quo melius deteriori anteponeretur sed dolo malo negotium
gestum de aliqua probabili causa A defensore refelletur ar
gumentatio coniecturalis de qua ante dictum est Deinde que
reretur oportuit ne uitari ne in eum locum ueniretur His ita
tractatis accusator utetur loco communi in eum qui inutile
utili preposuit. cum statuendi non habuit potestatem De
fensor contra eos qui equum censeant rem perniciosam utili

proponi utetur loco communi per conquestionem & simul defensor
quereret ab accusatoribus ab iudicibus ipsis quid facturi essent si
in eo loco fuissent & tempus & locum rem deliberationem sua
ponet ante oculos TRANSLACIO criminis est cum ab reo facti
causa in aliorum peccatum transfertur Primum querendum est
vere ne in alium crimen transferatur Deinde spectandum
est si eque magnum sit illud peccatum quod in alium trans
feratur atque illud quod reus suscepisse dicatur Deinde opor
tuit ne in ea re peccare in qua alius ante peccavit Deinde
oportuit ne iudicium ante fieri Deinde cum factum iudicium non
sit de illo crimine quod in alium transferatur oporteat ne de
ea re iudicium fieri que res in iudicium non devenit. Locus
communis accusatoris contra eum qui plus censeat vim quam iudi
cia valere oportere & ab adversariis percontabitur accusator quid
futurum sit si idem ceteri faciant ut de indemnatis supplicia
sumant quod eos idem fecisse dicat quod si ipse accusatorem profe
ret in quos crimen transfert. rem. locum. tempus. ante oculos
ponet ut hi qui audient existiment aut non potuisse aut
non utile fuisse rem in iudicium venire CONCESSIO
est per quam nobis ignosci postulamus Ea dividitur in purga
tionem et deprecationem. hic ignoscendi ratio queritur ex his locis
Purgatio est cum consulto negamus a nobis factum Ea
dividitur in necessitudinem fortunam imprudentiam de his partibus
primum ostendendum est. Deinde ad deprecationem revertendum
videtur. Primum considerandum est num per culpam ventum sit in
necessitudinem num in culpam non veniendi necessitudo fece
rit Deinde querendum est quo vis illa devitari potuerit ac
levari Deinde is qui in necessitudinem causam confert ex
pertus ne sit quid contra facere aut excogitare posset Deinde num
que suspiciones ex coniecturali constitutione trahi possint que

significent id consulto factum esse quod necessario accidisse dicat
Deinde si maxime necessitudo quepiam fuit conveniat ne eam
satis idoneam causam putari Si autem imprudentia se reus
peccasse dicat primum queretur utrum potuerit nescire an non potuerit
Deinde utrum data sit opera ut sciretur an non Deinde utrum
casu nescierit an culpa Nam qui se propter vinum aut amorem aut
iracundiam fugisse rationem dicet. is animi vitio videbitur nescisse
non imprudentia. quare non imprudentia se defendet sed culpa
contaminabit personam Deinde coniecturali constitutione
queretur utrum scierit an ignoraverit et considerabitur satis
ne imprudentia presidii debeat esse cum factum esse constet
Cum in fortunam causa confertur et ea re defensor ignosci
reo dicat oportere. eadem omnia videntur consideranda. que
de necessitudine prescripta sunt Etenim omnes hec tres partes
purgationis inter se finitime sunt. ut in omnes eedem res pos
sint accomodari Loci communes in his causis accusatoris
contra eum qui cum se peccasse confiteatur tamen oratione iudices
demoretur Defensoris loci. de humanitate. misericordia voluntatem in
omnibus rebus spectari convenire. que consulto facta non sunt
in eis fraudem esse non oportere Deprecatione utemur cum
fatebimur nos peccasse neque id imprudenter aut fortuitu aut
necessario fuisse dicemus et tamen ignosci nobis postulabimus
Hic ignoscendi ratio queritur ex his locis si plura aut maiora
officia quam maleficia videbuntur constare si qua virtus aut
nobilitas erit in eo qui supplicabit si qua spes erit usui futura
si sine supplicio discesserit si ipse simplex mansuetus et mise
ricors in potestatibus ostendetur fuisse si ea que peccavit non
odio neque crudelitate sed officio et recto studio commotus fecit
si tali de causa aliis quoque ignotum est. si nihil ab eo periculi
nobis futurum videbitur si eum dimissum fecerimus. si nulla

a nostris civibus aut ab aliquo crimine vituperatio ex ea re suscipietur
Loci communes de humanitate fortuna misericordia rerum com-
mutationes. His locis omnibus ex contrario utetur is qui contradicet
cum amplificatione et enumeratione peccatorum. Hec causa iudici-
alis fieri non potest ut in libro primo ostendimus. sed quia potest
ad senatum uel consilium venire non visa est supersedenda.
Cum a nobis crimen removere volumus aut in rem aut in hominem
nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem conferetur
querendum erit primum poterit ne tantum quantum reus demon-
strabit is in quem causa conferetur. Et quo modo aut honeste
aut sine periculo potuerit obsisti. Si maxime ita sit num ea
re concedi reo conveniat quod alieno inductu fecerit. Deinde
in coniecturalem trahetur controversiam et disseretur num con-
sulto factum sit. Si causa in rem quandam conferetur et
hec eadem fere et omnia que de necessitudine precepimus con-
sideranda erunt. Quoniam satis ostendisse videmur quibus
argumentationibus in uno quoque genere cause iudicialis uti
conveniret. consequi videtur. ut doceamus quemadmodum ipsas
argumentationes ornate et absolute tractare possimus. Nam
fere non difficile est invenire quid sit cause adiumento.
Difficillimum vero est inventum expolire et expedite pronun-
tiare. Hec enim res facit ut neque diutius quam satis sit in
eisdem locis commoremur nec eodem revolvamur identidem
neque inchoatam argumentationem relinquamus. neque incommode
ad aliam deinde transeamus. Itaque hac ratione et ipsi
meminisse poterimus quid in unoquoque loco diximus et auditor
tum totius cause tum uniuscuiusque argumentationis distri-
butionem percipere et meminisse poterit. Ergo absolutissima et
perfectissima argumentatio est. ea que in quinque partes est distri-
buta. propositionem. rationem. rationis confirmationem exornationem

complexione Propositio est per quam ostendimus summatim quid 1
sit quod probare volumus Ratio est causa que demonstrat
verum esse id quod intendimus brevi subiectione Rationis
confirmatio est ea que pluribus argumentis corroborat breviter
expositam rationem Exornatio est qua utimur ad extremum
rei honestande & locupletande causa confirmata argumentatione
Complexio est que concludit breviter colligens partes ar
gumentationis His igitur quinque partibus ut absolutissime
utamur hoc modo tractabimus argumentationem Causam oste
demus ulixi fuisse quare interficeret aiacem Inimicum enim
acerrimum de medio tollere volebat a quo non iniuria summum
periculum metuebat videbat illo incolumi se incolumem non
futurum . sperabat illius morte salutem sibi comparare :-
Consueverat si iure non potuerat iniuria quam vis inimico
exitium machinari cuius rei mors indigna palamedis testi
monium dat Ergo et metus periculi ortabatur eum interimere
a quo supplicium verebatur et consuetudo peccandi maleficii susci
piendi removebat dubitationem . Omnes enim cum minima peccata
aliqua cum causa suscipiunt . tum vero illa que multo maxima sunt
maleficia aliquo certo emolumento inducti suscipere conantur
Si multos induxit in peccatum pecunie spes si plures sese scelere
contaminarunt imperii cupiditate si multi leve compen
dium fraude maxima comutarunt cui mirum videbitur
istum a maleficio propter acerrimam formidinem non obtem
perasse virum fortissimum integerrimum inimicitiarum et per
sequentissimum iniuria lacessitum ira excitatum si homo nocens
timidus conscius sui peccati insidiosus inimicum esse incolumem
noluit cui tandem hoc mirum videbitur Nam cum feras
bestias videamus alacres et erectas vadere ut alteri bestie
noceant non incredibile est putandum istius quoque animum

ferum crudelem atqꝫ inhuanū cupide ad inimici perniciē pfcm
presertim cum in bestiis nullam neqꝫ bonam neqꝫ malam rōm
videamus in isto plurimas et pessimas rōnes semper
fuisse intelligebamus Si g͞ ut pollicitus sum daturū cām
quam inductus ulixes accessit ad maleficiū et inimicitiarū
acerrimam rōm et periculi metum intercessisse demōstravi
non est dubiū qn confiteatur causam maleficii fuisse Ergo
absolutissima est argumentatio que ex quinqꝫ partibus cō
stat sed ea necesse non semper necesse est uti quia tum
complexione supsedendum est si res brevis est ut facile
mēoria comphendatur . tum exornatio pretermittēda est si
parum locuplex ad amplificandum res videatur esse Sin
brevis argumētatio est et res tenuis aut humilis . tum
exornatione et complexione supsedendum est In omi argu
mentatiō de duabus partibus postremis hec quam exposui
ratio est hnda . g͞o amplissima est argumētatio quīqꝫ ptita
brevissima est tripartita mediocris sublata aut exorna
tione aut complexione quadruptita DUO GENE
ra sunt viciosarum argumētationū unum quod ab adūsa
rio reprehendi potest . idqꝫ ad causam pertinet . alterum
qd tam et si nugatoriū est tn̄ non indiget reprehensiōn
nisi exemplum subiectō intellige dilucide poteris . hec
cognitio viciosarum argumētationū duplicē utilitatē affert
nam et vitare in argumētatiōe viciū admonebit et ab
aliis non vitatum commode reprehendē docebit Quoniā
g͞ ostendimus perfectam et plenā argumentatiōm ex qnqꝫ ptī
bus constaē in una quaqꝫ parte argumētationis que vitia
vitanda sunt consideēmus ut et ipsi ab his viciis recedere
et ab adversariorū argumētatione ac preceptione in oībꝫ
partibus temptaē et ab aliqua parte labefactaē possimus

Expositio vitiosa est cum ab aliqua aut a maiore parte ad omnes
confertur id quod non necessarium est omnibus attributum ut si
quis hoc modo exponat Omnes qui in paupertate sunt malunt
maleficio parare divitias quam officio paupertatem tueri Siquis
hoc modo exposuerit argumentationem ut non curet quaerere qualis
ratio aut confirmatio sit ipsam facile reprehendemus
expositionem cum ostendemus id quod in aliquo paupere improbo
sit. in omnes pauperes falso & iniuria conferri Item vitiosa
expositio est cum id quod raro fit. fieri omnino negabitur hoc
modo Nemo potest uno aspectu neque praeteriens in amorem inci
dere Nam cum nonnemo devenit in amorem uno aspectu et
cum ille ~~neo~~ neminem dixit omnino nihil differt raro id fi
dum modo aliquando fieri aut posse fieri intelligatur Item vitiosa
expositio est cum omnes res ostendemus nos collegisse & aliquam
rem idoneam praeterimus hoc modo Quoniam igitur hominem occisum
constat esse. necesse est aut a predonibus aut ab inimicis
occisum esse aut abs te quem ille heredem testamento ex parte fa
ciebat. predones in illo loco numquam visi sunt. inimicum nullum
habebat. relinquitur ergo si neque a predonibus neque ab inimicis
occisus est. quoniam alteri non erant alteros non habebat ut abs te
sit interemptus. Nam in huiusmodi expositione reprehensione utemur
siquos praeter eos quos ille dixit potuisse suscipere maleficium
ostendemus velut in hoc exemplo cum dixit necesse esse
aut a predonibus aut ab inimicis aut a nobis occisum esse
Dicemus potuisse aut a familia aut a coheredibus nostris
Cum hoc modo illorum collectionem disturbaverimus nobis latio
rem locum defendendi relinquemus Ergo hoc quoque vitan
dum est in expositione nequando cum omnia collegisse videamur
aliquam idoneam partem reliquerimus Item vitiosa expositio est
que constat ex falsa enumeratione ut si cum plura sint. pauciora

dicamus hoc modo · due res sunt sunt indices que omnes
ad maleficium compellunt luxuries & avaritia quid amor
inquiet quispiam quid ambitio quid irreligio quid metus mortis
quid imperii cupiditas quid denique permulta Item falsa enumeratio
est cum pauciora sunt et plura dicimus hoc modo Tres
res sunt que homines sollicitent · metus cupiditas animi egritudo
Satis enim fuerat dixisse metum cupiditatem quoniam egritudinem
cum utraque re coniunctam esse necesse est Item viciosa ex
positio est que nimium longe repetitur hoc modo Omnium ma
lorum stultitia est mater · que parit preterea inmensas
cupiditates Inmense porro cupiditates infinite inmoderate sunt
he pariunt avaritiam avaritia porro hominem ad quodvis male
ficium impellit Ergo avaritia inducti adversarii nostri hoc
in se facinus admiserunt · Hic id quod extremum dictum est
satis fuit exponere ne ennium et ceteros poetas imitemur quibus
hoc modo loqui concessum est Utinam ne in nemore pelio
securibus cesa cecidissent abiegne ad terram trabes neve in
navis inchoande exordium cepissent que nunc nominantur nomine
argo quia argivi in eadem lati viri petebant inauratum
pellem arietis colchis imperio regis pelie per dolum · nam
numquam hera errans medea domo efferret pedem Nam hic
satis erat dicere si id modo quod satis esset curarent dei poete Uti
nam ne hera errans medea domo efferret pedem egro amore
saucia Ergo hac quoque repetitione ab ultimo expositionibus
super sedendum est non enim reprehensionem sed sicut alie complures
sua sponte viciosa est Viciosa vero est que expositionem
nostram non est accomodata vel propter infirmitatem vel propter
vanitatem Infirma vero est que non necessario ondit ita esse
ut expositum est velut apud plautum Amicum castigare
ob meritam noxam inmane est facinus, verum in etate utile

Et conduxibile est hec expositio est uideamus que ratio af
feratur · nam ego amicum meum hodie non castigabo pro comissa
noxa · ex eo quod ipse facturus est non ex eo quod sit conuenit
utile quid sit rationatur Vana ratio est que ex falsa causa constat
hoc modo Amor fugiendus non est nam ex eo uissima na
scitur amicitia · quare hoc modo philosophia uitanda est · Affert enim
secordiam atque desidiam · Nam he rationes nisi false essent
expositiones quarum earum ueras esse confitemur Item est infirma
ratio est que non necessariam causam affert expositionis uelut
patuuius fortunam insanam esse et cecam Et brutam per
hibent philosophi saxi que ad instar globosi esse uolubilem predicunt
Ideo dicunt uolubilem quia quo saxum impulit globosum fors
eo cadere fortunam autumant Cecam ob eam rem iterant quia
nihil cernat quo sese applicet Insanam autem esse aiunt quia
atrox incerta instabilis que sit Brutam quia dignum et indi
gnum nequeat internoscere Sunt alii philosophi qui contra fortunam
negant esse ullam miseriam sed temeritate regi omnia au
tumant · id magis uerisimile esse aiunt quod usus re ipsa co
gnoscit Ergo id fluctu non forte aut fortuna obtigit Nam
hic patuuius infirma ratione utitur cum ait uerius esse teme
ritate quam fortuna res geri nam utraque opinio philosophorum fieri
potuit ut is qui rex fuisset mendicus factus esset Item in
firma ratio est que uidetur pro ratione afferri sed idem dicit
quod in expositione dictum est hoc modo Magno malo est
auaritia hominibus · idcirco quod homines magnis et multis incomo
dis conflictant propter immensam pecunie cupiditatem / nam
hic aliis uerbis idem pro ratione dicit quod dictum est per expositionem
Item infirma ratio est que minus idoneam quam res postulet cau
sam subicit expositionis hoc modo / Utilis est sapientia ·
propterea quod qui sapientes sunt pietatem colere consueuerunt Item

utile est amicos veteres habere. habes enim quibus iocari possis nam in huiusmodi rationibus non universali neque absoluta sed extenuata ratione expositio confirmatur. Item infirma ratio est que alii exponi potest accomodari ut facit pacuuius qui eandem affert rationem quare certa quare bruta dicatur fortuna In confirmatione rationis multa & vitanda in nostra & observanda in adversariorum ratione sunt vitia. propterea quia diligentius consideranda que accurata confirmatio rationis totam uehementissime comprobat argumentationem. Vtuntur ergo studiosi in confirmanda ratione dupplici conclusione hoc modo Iniuria abs te afficior indigna puto nam si indignum esse tresponte existimabas cur me huius locasti nuptiis. sin est probus cur talem vitam inuitum cogis relinquere. que hoc modo concludentur aut ex contrario conuertentur aut ex simplici parte reprehendentur Ex contrario hoc modo Nulla te indigna o nata afficio iniuria Si probus est collocaui sin autem improbus. diuortio liberabo te ab incomodis Ex simplici parte reprehendentur si ex duplici conclusione alterutra pars diluitur hoc modo Nam si improbum esse trepontem existimabas cur me huius locabas nuptiis duxi probum erraui post cognoui & fugio cognitum Ergo reprehensio huiusmodi conclusionis duplex est acutior illa superior facilior hec posterior ad excogitandum Item viciosa confirmatio rationis est cum ea re que plures res signat abutimur pro certo vnius rei signo hoc modo. necesse est quem pallet egrotasse aut necesse est peperisse quam sustinet puerum infantem nam hec sua sponte certa signa non habent si non cetera quoque similia concurrerint que si concurrerint non nihil huiusmodi signa adaugent suspitionem Item viciosum est quando uel in aliquem uel in eum ipsum qui dicit id quod in adversarium

dicitur potest convenire hoc modo Miseri sunt qui uxores du
cunt . at tu duxisti alteram Item vitiosum est quod vulga
rem habet defensionem hoc modo . iracundia ductus peccavit
aut adolescentia aut amore Huiuscemodi enim deprecationes
si probabuntur impune in contentione maxima diluentur
Item vitiosum est cum id pro certo sumitur quod inter omnes
non constat quod etiam nunc in controversia est . hoc modo
. eo tu dii quibus est potestas motus superum atque inferum
pacem inter sese conciliant et conferunt concordiam
Nam ita pro suo hoc exemplo usum respondente ennius
induxit quasi iam certis rebus satis ita esse demon
strasset Item vitiosum est quod quasi sero atque actione
gotio dici videtur hoc modo In mentem meam si venisset
quirites non commisissem ut in hunc locum res veniret . nam
hoc aut hoc fecissem sed metum hec ratio fugit Item viti
osum est cum id quod in aperto delicto positum est tamen
aliqua leni tegitur defensione hoc modo Cum te expetebant
omnes florentissimo regno reliqui . nunc cum desertus es ab
omnibus summo periculo solus ut restituam paro Item vitiosum
est quod in aliam partem quam dictum sit potest accipi id est eius
modi . ut si quis potens ac factiosus in contione dixerit satius
esse uti regibus quam uti malis legibus nam hec tamen et si
rei augende causa potest sine malicia dici tamen propter potentiam
eius qui dicit non dicitur sine atroci suspicione Item vitiosum
est falsis aut vulgaribus suspecte diffinitionibus uti / False sunt
huiusmodi ut si quis dicat iniuriam esse nullam nisi que ex pulsa
tione aut convitio constet Vulgares sunt que nichilominus
in aliam rem transferri possunt . ut si quis dicat quadrupla
tor ut breviter dicam capitalis est . Est enim improbus et
pestifer civis Nam nichilo magis quadruplatoris quam furis

quod sicarii aut proditoris attulit diffinitionem. Item vitiosum
est pro argumento sumere id quod in disquisitione positum est
ut siquis quem furti arguat. dicat eum esse hominem improbum
avarum fraudulentum eius rei testimonium esse quod sibi fur
tum fecerit. Item vitiosum est controversiam controversia
solvere hoc modo. non convenit censores istum nobis satis
facere ex eo quod ait se non potuisse adesse ita ut iuratus fuerat
quid si ad exercitum non venisset id ne tribunus militum diceret.
Hoc ideo vitiosum est quia non expedita aut iudicata res
sed impedita et in simili controversia posita exempli loco pro
fertur. Item vitiosum est cum id de quo summa controversia
est parum expeditur et quasi transactum sit relinquitur hoc
modo. Aperte fatetur dicto si intelligas. Ei dari arma iubet
qualis fuit ille qui gessit et iubet potiri si studeamus per
gamo que ego mea profiteor esse. me enim equum est frui
fratris armis in quo adiudicatione vel quod propinquus aut quia
virtutum emulus sum. Item vitiosum est ipsum sibi in oratione
sua dissentire et contra ea que ante dixerat dicere hoc modo.
Qua causa accusem hunc cum id disputando evolvere. Nam
si veretur quod cum accusem qui est probus. Si inveniendum
animum ingenium possidet quod cum accusem quod id primi auditum
existimet non incomoda ratione videtur sibi ostendisse quare
non accusaret quod postea quod erat. invitare absumo dextera
exordio. Item vitiosum est quod dicatur contra iudicis volun
tatem aut eorum qui audiunt si aut partes quibus illi stu
dent aut homines quos illi caros habent ledant. aliquo
huiusmodi vitio leditur auditoris voluntas. Item vitiosum
est non omnes partes confirmare quas pollicitus sis in expositione.
Item verendum est ne de alia re dicatur cum alia de re
controversia sit. in quo huiusmodi vitio considerandum est ne aut

ad rem addat͠ quid aut quippiam . de re detrahatur aut tota cā
mutata in aliam causam ducetur ut apud pacuvium . Zethus
cum amphione quorum controuersia cum de musica inducta ē
disputatio in sapientie rōm et uirtutis utilitatē consumat͠ Itē
considerandum est ne aliud accusatoris criminatio contineat .
aliud defensoris purgatio purget sepe consulto multi ab reo
faciūt angustiis cē coacti . ut siquis cum accusetur ambitu ma
gistratum petisse ab imperatoribus sepe nūo dicat apud exercī
tum se donatum ēē . hoc si diligent͠ in orōne adu̅sariorum
obseruauerimus sepe dephendemus eos de ea re q̄ dicant
non hrē Item uitiosum est artem aut sciam aut studium
quodpiam uituprac̄ ꝓpter eorum uitia qui in eo studiosi sūt
ueluti qui rhethoricam uituperant propt͠ alicuius oratoris
uituperandā uitam Item uitiosum est ex eo ꝙ perperam
fcm̄ constet esse putac̄ ondi a quo homiē fcm̄ sit hoc
modo Mortuū deformatum tumore preditum decoloratū
constat fuisse . ergo ueneno constat negatum . Deinde si
sit in eo usq adeo occupatus ut multi faciūt uenenum
datum uitio non mediocri conflictant͠ . Non enī fcm̄ ne
sit qr̄ . sed a quo fcm̄ sit Item uitiosum est in comparandis
rebus alteram rem efferre de re altera non facē mentionē
aut negligentius disputare ut si compareť utrum facius
sit pplm̄ frumentum accipere an non que cōmoda sint
in altera re curet enuārē que in altera incomoda sint
ueluti de pressa preťeat aut ea que m̄xīa mīma sunt
dicat Item uitiosum est in rebus comparandis necesse pu
tari alteram rem uituperari cum alteram laudes q̄d genꝰ
si queratur utrum maior honos sit hydus albensibus ā
uegentinis ꝙ reipublice et pplō romano profuerūt de
his qui dicat alteros ledat . Non enī necesse est si alteros

preponas alteros uituperes fieri enim potest ut quo alteros magis
laudaris aliquam altius partem laudis attribuas ne cupide
pugnasse contra ueritatem puteris Item uitiosum est de
nomine et uocabulo eius rei controuersiam struere quam rem con
suetudo optime potest iudicare uelut sulpitius qui intercesserat
ne exules quibus dicere causam non licuisset reducerentur
Idem posterius immutata uoluntate cum eandem legem fer
ret aliam se ferre dicebat propter nominum commutationem Nam
exules sed ui eiectos se reducere ~~aget~~ aiebat . proinde quasi
id fuisset in controuersia quo illi nomine appellarentur a populo
romano et quasi non omnes quibus aqua et ignis interdictum
est exules appellentur . uerum illi fortasse ignoscimus si cum
causa fecit nos tamen intelligamus uitiosum esse intendere contro
uersiam propter nominum mutationem QUONIAM ex
ornatio constat ex similibus et exemplis et rebus iudicatis et
amplificationibus et ceteris rebus que pertinent ad exaggerandam
et collocupletandam argumentationem . que sint his rebus uitia
consideremus Simile uitiosum est quod ex aliqua parte dissimile est
nec habet parem rationem comparationis aut sibi obest qui affert
Exemplum uitiosum est si aut falsum est ut reprehendatur
aut improbum ut non sit imitandum aut maius aut minus
quam res postulet Res iudicata uitiose profertur si aut dis
similis de re aut de ea re qua de controuersia non est . aut
si improba aut huiusmodi ut plures aut magis idonee iudi
catae ab aduersariis proferri possint Item uitiosum est id
quod aduersarii factum esse confiteantur de eo argumentari et
planum facere quod constat factum . nam id tamen augeri oportet
Item uitiosum id augere quod conuenit doceri ut si quis quem ar
guat hominem occidisse et antequam satis idoneas argumentationes
attulit augeat peccatum et dicat nihil est indignius quam

hominem occidere. Non enim utrum dignum an non sed factum ne
sit quaeritur. Complexio uitiosa est que non quod cuique primum
sit dictum primum complectitur et que non breuiter concluditur et que
non enumeratione certum et constans aliquid relinquit ut in
telligatur quod propositum in argumentatione sit quid deinde
ratione quid confirmatione quid tota argumentatione demonstratum
Conclusiones que apud grecos epilogi nominantur tripartite
sunt. nam constant ex enumeratione amplificatione et commise
ratione. In quatuor locis uti possumus conclusione. in
principio. secundum narrationem. secundum firmam argumentationem et in
conclusione. Enumeratio est per quam colligimus et commonemus
quibus de rebus uerba fecerimus breuiter ut renouetur non in
tegretur oratio et ordine quicquid erit dictum referimus ut audi
tor si memorie mandauerit ad id quod ipse meminerit reducatur
in qua curandum est ne aut exordio aut narratione repe
tatur enumeratio orationis facta enim et reddita opera compa
rata oratio uidebitur esse artificii significandi ingenii quam ue
dicandi et memorie ostentande causa quapropter initium enumera
tionis sumendum est a diuisione ordine exponende res sunt
que tractate erunt in confirmatione et confutatione. Ampli
ficatio est que per locum communem instigationis auditorum causa
sumitur. loci communes ex decem preceptis commodissime sumuntur
ad augendi criminis causa. Primus locus sumitur ab autori
tate cum memoramus quante cure ea res fuerit diis
immortalibus aut mortalibus maioribus nostris regibus
ciuitatibus nationibus hominibus sapientissimis senatui. Item quo
modis maxime de his rebus legibus sanctitum sit. Secundus lo
cus est cum consideramus illas res de quibus criminamur ad
quos pertineant utrum ad omnis quod atrocissimum est an superiores
quod genus hi sunt a quibus autoritatis locus communis sumitur

·an ad pares hoc est in eisdem partibus animi corporis fortu
narum positos· an ad inferiores qui his rebus omnibus antecel
lunt. Tertius locus est quo percontamur quid sit eventurum
si omnibus idem concedatur et ea re neglecta ostendemus
quid periculorum atque incommodorum consequatur. Quartus lo
cus est quo demonstratur si huic sit remissum multos ala
criores ad maleficia futuros esse quos adhuc expectatio iu
dicii remoratur. Quintus locus est si a sententia aliter iudi
catum sit nullam rem fore que incommodum aut perperam
erratum iudicium corrigere possit quo in loco non incommodum
erit uti ceterarum rerum comparatione ut ostendamus alias
res posse aut vetustate sedari aut consilio corrigi huius non
rei leniende aut corrigende nullam rem adiumento futuram
Sextus locus est cum ostendemus ex consulto factum et dicemus
voluntario facinori nullam esse excusationem imprudentie et
iustam deprecationem paratam. Septimus locus est cum ostende
mus· tetrum facinus· crudele nepharium tirannicum esse quod
genus iniuriarum aut earum rerum aliud quarum rerum causa
bella suscipiuntur et cum hostibus de vita dimicatur. Octavus
locus est quo ostendimus non vulgare sed singulare ma
leficium esse spurcum nefarium et inusitatum quo maturius et
atrocius vindicandum est. Nonus locus constat ex peccatorum
comparatione quasi cum dicamus maius esse maleficium stu
prari ingenuam quam sacrum legere quod alterum propter egestatem
alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus
est per quem omnia que in negotio gerendo sunt acta quaeque rem
consequi solent exponemus acriter et criminose et diligenter
ut agi res et geri negotium videatur rerum. consequentium
enumeratione MISERICORDIA commovebitur auditoribus
si patriam fortunarum commutationem dicemus si ostendimus

in quibus comodis fuimus. quibus qꝫ incomodis simus cõparatõe
Si que nobis futura sint nisi causam obtinuerimus enũerabimꝰ
et ostendimus. et si supplicabimus et nos sub eorum quorũ miãz
captabimus ptãtem subiciemus sig̃. nr̃is pximis pentibus libis
ceũs qꝫ necẽrÿs causarũ sit ppt̃ nr̃as calamitates aperiemꝰ
et siml' ondemus illorum nos sollicitudinẽ et misiã nõ nr̃is
incomodis dolẽ. si de clementia hũilitate miã nr̃a qua in alios
usi sumus apiemꝰ si nos semꝑ aut in malis diu fuisse ondeꝰ
si nr̃m fatum ꝗ fortunã ꝯquẽm si animũ nr̃m fortem patiẽ
tem incomodorum ondemus fuisse Comiseratõm breuem ẽe
oportet. nihil enĩ lacrima citius arescit. Fere locos obscurissĩos
totius artificii tractauimꝰ in hoc libro. Quapropt̃ huic volui
modus hic sit reliquas pceptiones quoad uidebit̃ in triũm
librum transferemꝰ. Hec si ut conquesite conscripsimus ita
diligent̃ tuis consecutus et nobiscũ et sine nobis considerabiꝭ
et nos industriẽ fructus ex tua sciã captabimus et tute nr̃am
diligentiã laudabis tua qꝫ pceptione letabẽ. tu scientior eris
pceptorum artificio. nos alacriores ad reliquũ psoluendum
uerum hec futura scio. te enĩ non ignoro. sed nos deinceps
ad cetã pcepta transeamus ut qđ libentissime facimus tue vo
luntati rectissime morem geramus. L. TERE[N]TUS

AD · OMNEM · IUDICIALEM · CAUSAM · q̃
admodum conueniret inuentiõm rerum accomodari
satis abundant̃ arbitror superioribus libris demõstratũ nũc
earum rõm rerum inueniendarũ que ptinebãt ad causas
deliberatiuas et demõstratiuas in hunc librũ transtulimus
ut omis inueniendi pceptio tibi q̃ple[n]ũ psolueretur reliquę
quatuor ptes erant artificii. De tribus ptibus dicemus in
hoc libro. dispositione. pronũtiatione memoriã. De elocutione

quia plura dicenda uidebantur in quarto libro conscribere maluimus quod ut arbitror tibi librum absolutum mittemus ne quid tibi rhethorice artis de esse possit. Interea prima queque et nobiscum progredi possis. cum noles et interdum sine nobis legendo consequere. ne quid impediare quin ad hanc utilitatem pariter nobiscum progredi possis. nunc tu fac attentum te prebeas et nos profitisci ad instituta pergemus DELIBERACIONES partim sunt huiusmodi. ut queratur utrum potius faciendum sit partim huiusmodi ut quid potissimum faciendum sit consideretur. utrum potius hoc modo Cartago tollenda an relinquenda uideatur Quid potissimum hoc pacto ut si hanibal consultet. cum ex italia cartaginem accersiatur an in italia remaneat. an domum redeat an in egiptum profectus occupet alexandriam Item deliberationes partim propter aliquam extremam causam ueniunt in deliberationem et consultationem. ut si deliberet senatus bello italico soluat ne legibus scipionem ut eum liceat ante tempus consulem fieri partim et propter se sunt consideranda et magis propter extraneam causam ueniunt in consultationem ut si deliberet senatus bello italico sociis det ciuitatem an non In quibus causis rei natura faciet deliberationem omnis ratio ad ipsam rem accomodabitur In quibus extranea causa conficiet deliberationem in his ipsa causa erit ad augenda aut deprimenda pro omnis orationes eorum qui sententiam dicent. is qui sententiam dicet finem sibi conueniet utilitatis proponere ut omnis totius orationis ratio ad eam conferatur Utilitas in duas partes in tutam et in honestam in ciuili consultatione diuiditur Tuta est que conficit instantis aut consequentis periculi uitationem quilibet ratione hec distribuitur in uim et dolum quorum aut alterum separatim aut utrumque sumemus conuincte uis decernitur per exercitus classes arma tormenta reuocationes hominum et alias

huiusmodi res. Dolus consumitur in pecunia pollicitatione dissimulatione
maturatione et ceteris rebus de quibus magis idoneo tempore
loquemur si quando de re militari aut de administratione rei publice scri
bere velimus. Honesta res dividitur in rectum et laudabile. Rectum
est quod cum virtute et officio fit. Id dividitur in prudentiam
iustitiam fortitudinem modestiam. Prudentia est calliditas
que ratione quadam potest delectum habere malorum et bonorum
dicitur item prudentia scientia cuiusdam artificii. et appellatur pruden
tia multarum rerum memoria et usus complurium negotiorum.
Iustitia est equitas unicuique tribuens pro dignitate cuiusque.
Fortitudo est rerum magnarum appetitio et humilium contemp
tio et laboris cum utilitatis ratione perpessio. Modestia est
in animo continens moderatio cupiditatum. Prudentie partibus
utimur in dicendo si comoda cum incomodis conferamus. cum
alterum sequi. vitare alterum cohortemur. aut si qua in re co
hortabimur. cuius rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere
quomodo aut qua ratione quid fieri oporteat aut si suadebimus
quippiam cuius rei geste aut presentem aut auditam memoriam po
terimus habere qua in re facile id quod velimus exemplo al
lato persuadere poterimus. Iustitie partibus utemur si aut
innocentum aut supplicum misereri dicemus oportere si ostendemus
bene merentibus gratiam referri convenire si demonstrabimus ulcisci
malemeritos oportere. fidem magnopere censebimus conservanda
si leges et mores civitatis egregie dicemus oportere servari
si societates atque amicitias studiose dicemus coli convenire
si quod in parentes ius deos patriam natura comparavit id
religiose colendum monstrabimus. si hospitia clientelas co
gnationes affinitates caste colendas esse dicemus Si nec
pretio nec amicitia gratia nec periculo nec simultate a via recta
ostenderimus deduci oportere Si dicemus in omnibus equabile

ius statui convenire. His itaque atque huiusmodi partibus iustitie si quam rem in contione aut in consilio faciendam censebimus iustam esse ostendemus contrariis partibus iniustam. Ita fiet ut iisdem locis et ad persuadendum et ad dissuadendum simus parati. Sin fortitudinis retinende causa faciendum quid esse dicemus ostendemus res magnas et celsas sequi et appeti oportere et item res humiles et indignas viris fortibus viros fortes contemnere oportere nec eas idoneas dignitate sua iudicare. Item a nulla re honesta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere antiquiorem mortem turpitudine habere nullo dolore cogi ut ab officio recedatur. Nullius pro rei veritate metuere inimicitias. Quodlibet pro patria parentibus hospitibus amicis et omnibus his rebus quas iustitia colere cogit adire periculum et quemlibet suscipere laborem. Modestie partibus utemur si nimias libidines honoris pecunie similium que rerum vituperabimus. Si unamquamque rem nature finibus diffiniemus. Si quoad cuique satis sit ostendemus et nimium progredi dissuadebimus et modum uniuscuiusque rei statuemus. Huiusmodi partes virtutis sunt omnibus verbis amplificande si persuadebimus si ab his dehortabimur attenuande ut hec attenuentur que supra demonstravi. Nam nemo erit qui censeat a virtute recedendum verum aut res non eiusmodi dicantur esse ut virtutem possimus egregiam experiri aut in contrariis potius rebus quam in his virtus constare ostendatur. Item si quo pacto poterimus quam is qui dicet contra iustitiam vocat nos demonstrabimus ignaviam esse aut inertiam ac pravam liberalitatem. Quam prudentiam appellabit ineptam et garrulam et odiosam scientiam esse dicemus. Quam ille modestiam dicet esse eam nos inertiam et dissolutam negligentiam esse dicemus. Quam ille fortitudinem nominarit eam nos gladiatoriam

et inconsideratam audaciam appellabimus temeritatem Laudabile est
quod conficit honestam et presentem et sequentem commemorationem
hoc eo nos separamus a recto non quod hec quatuor partes que subi
ciuntur sub vocabulo recti hanc honestatis commemorationem dare
non soleant sed quamquam ex recto laudabile nascitur tamen in di
cendo seorsum tractandum est hoc ab illo Neque enim solum
laudis causa rectum sequi convenit sed si laus consequitur du
plicatur recti appetendi voluntas Cum igitur demonstrandum
erit rectum. laudabile esse demonstrabimus ut ab idoneis hominibus
et si qua res honestiori ordini placeat que a deteriore ordine
improbetur aut aliquibus sociis aut omnibus civibus exteris
nationibus posterisque nostris Cum huiusmodi sit divisio locorum
in consultatione breviter est aperienda totius tractatio cause
Exordiri licebit vel a principio vel ab insinuatione vel hisdem
locis quibus in iudiciali causa Si cuius rei narratio incidet
eadem ratione narrari oportebit quoniam in huiusmodi causis finis est
utilitas et ea dividitur in tutum et honestum Si utrumque poterimus
ostendere utrumque pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse
Sin alterum quod dicturi simus ostendemus Aut si nostram rationem
tutam esse dicemus divisione utemur in vim et consilium
Nam quod in docendo rei dilucidande causa dolum appellavimus
id in dicendo honestius consilium appellabimus Sin rationem nostre
sententiam rectam esse dicemus et omnes partes recti incidet
quadripartita divisione utemur Si non incident quot erunt
tot exponemus in dicendo In confirmatione et confutatione
utemur nostris locis quos ante ostendimus confirmandis. con
trariis confutandis Argumentationis tractande artificiose de
secundo libro ratio petetur sed si accidet ut in consultatione alteri
ab tuta ratione alteri ab honesta ratione sententia sit ut in deliberatione
eorum qui a Poeno circumsessi deliberant quid agant Tutam

eorum si quis adhibet his locis utemur Nullam rem utiliorem
esse incolumitate Virtutibus uti neminem posse qui suas
rationes in tuto collocarit. nec deos quidem esse auxilio eis
qui se inconsulte in periculum mittant Honestum nihil opor
tere existimari quod non salutem pariat Qui tuitionem rei proponit ho
nestam. his locis utetur virtutem nullo tempore esse relinquendam
vel dolorem si timeatur his vel mortem si ea formidetur
dedecore et infamia leviorem esse Considerare que sit tur
pitudo consecutura. at non immortalitatem neque eternam con
sequi incolumitatem. nec esse exploratum illo vitato periculo nul
lum in aliud periculum venturum virtutem vel ultro ad mortem
proficisci preclara esse. fortitudini fortunam quoque esse adiu
mento solere cum tute vivere qui honeste vivat non qui
in presentia ~~tm~~ incolumis. et eum qui turpiter vivat incolumem
in perpetuum esse non posse Conclusionibus fere similibus in his
et in iudicialibus uti solemus. nisi quod in his maxime conducit
quam plurima rerum ante gestarum exempla proferre Nunc ad de
monstrativum genus cause transeamus QUONIAM haec
causa dividitur in laudem et vituperationem quibus ex rebus lau
dem constituerimus ex contrariis rebus erit vituperatio com
parata. Laus igitur potest esse rerum extranearum et corporis et
animi Rerum extranearum sunt ea que casu aut fortuna
secunda aut adversa accidere possunt ut genus educatio divitie
potestates glorie civitas amicitie et que huiusmodi sunt et ea que
his contraria Corporis sunt ea que natura corpori attri
buit. commoda aut incommoda velocitas vires dignitas va
letudo et que contraria sunt Animi sunt ea que consilio
et cogitatione nostra constant. prudentia iustitia fortitudo
modestia et que contraria sunt Erit igitur haec confirmatio
et confutatio nobis In huiusmodi igitur causa principium sumetur —

aut ab nrā aut ab eius de quo loqmur aut ab eorū qui audi
ent psona aut ab re Ab nrā si laudabimus aut officio facere
q causa necessitudinis intercedat aut studio q huiusmodi virtutis sit
ut omnis comemorare debeant velle quod verum sit aut ex aliorum
laude ostendere qualis ur animus sit Si vituperabimus a merito
quod ita ab eo tractati sumus aut studio qd utile putemus esse
ab omnibus unicam maliciā atq nequitiam cognosci. aut quod pla
ceat ostendi quid nobis displiceat ex aliorū vituperacione Ab eius
psona de quo loquimur. si laudabimus dicemus vereri nos ut
illius facta verbis consequi non possimus. omnis illius virtutes pre
dicari oportere. ipā facta omni laudatorū eloquencia anteire Si
vituperabimus ea que videmus contra paucis commutatis dici posse
dicemus ut paulo supra exempli causa demonstratum est Ab
auditorū psona si laudabimus qm nō apud ignaros laudemus
nos monendi causa pauca dicturos. aut si erunt ignari ut
talem virū velint cognoscere petemus. qm in eodem virtutis
studio sint apud quos laudemus quo ille quo laudatus fuit
aut sit sperare nos facile his quibus velimus huius facta
probaturos Contraria vituperacio qm norint nos pauca de
nequicia eius dicturos esse. q si ignorent petemus vti ag
stant vti maliciā vitare possint qm dissimiles sint qui
audiant atq ille qui vituperatur Sperare nos illius vitam ve
hementer eos improbaturos Ab rebus ipsis incertos esse quid po
tissimū laudemus. vereri ne cum multa diximus plura pre
tereamus et que similes sententias habebunt. quibus sententiis
contraria sumuntur a vituperacione PRINCIPIO tractato
aliquatum quas ante commemoravimus eorū narracio non
erit ulla que necessario consequatur Sed si qua incidit cum
aliquod factum eius de quo loquimur nobis narrandū sit cum
laude aut vituperacione preceptio narrandi de primo libro repetetur

Diuisione hac utemur exponemus quas res laudaturi aut
vituperaturi sumus Deinde ut que quo ve tpe res erit gesta ordie
dicemus ut quid q̄ qꝫ tute caute qꝫ egerit intelligatur Sed ex
poně oportebit animi v̄tutes ā vitia · deinde comoda aut incomo
da corporis aut rerū extranearū quō ab animo tractata sint
demonstrač · ordině hunc adhibě in demonstranda vita debeꝰ
Ab externis rebus genus in laude quibus maioribus natus sit
Si bono gen̄e parem aut excellenciorē fuisse Si hūili gn̄e
ipsum suis non in maiorū v̄tutibus hūisse p̄sidiū In vitupacōe
si bono gn̄e dedecora maioribus fuisse si malo tn̄ his ipsis fu
isse detrimento Educatio in laude q̄ bene et honeste ī boīs
disciplinis totius pu̇ritie fuit In vituperatione contra vim
se retraxisse aperte · at corporis comoda a natura ī laude si
sit dignitas aut forma laudi fuisse eam non quēadmodum
ceteris detrimento atqꝫ dedecori Si vires atqꝫ velocitas egre
gia honestatis hec exercitationibus & industriis compata
Si valitudo ex ppetua diligentia et temperanca cupiditatum
In vitupatione si erunt hec corporis comoda his male vsum
dicemus que casu et natura tanq̄ꝫ quilibet gladiator habuit
Si non erunt pret̄ formam omīa ipsius culpa et intempāčia
dicemus accidisse Deinde versemur ad extraneas res et in his
animi v̄tutes aut vicia que fuīnt considerabimus · diuitie an
paupertas fuīt & que ptās que glorie que amicitie que īimicitie
et q̄ fortiter ingerēdis inimiciciis fecerit · cuiꝰ causa suscepit
inimicicias qua fide beniuolencia quo officio gesserit amicicias
In diuitiis qualis ā paupertate cuiꝰmōi fuit · q̄admodum habuit
in ptātibus gerendis aīm Si interierit quomō cuiꝰmodi mors
eius fuit cuiꝰmodi res mortem eius fuit consecuta Ad omnes
autem res in quibus animus hōis maxime considerātur ille q̄uor
animi v̄tutes erunt accomodande ut si laudemꝰ aliud iuste aliud

fortiter aliud modeste et aliud prudenter factum esse dicemus
Si vituperemus aliud iniuste aliud ignave aliud immodeste aliud
stulte factum esse dicemus Perspicuum est iam nimirum ex hac dis
positione quemadmodum sit tractanda tripartita divisio laudis et vi
tuperationis Si illud etiam assumpserimus non necesse esse nos omnes
has partes in laudem et vituperationem transferre · propterea quod sepe ne
incidunt quidem sepe autem ita tenuiter ut non sint necessaria dictu
Quapropter eas partes que firmissime videbuntur legere oportebit
CONCLUSIONIBUS breviter utemur enumeratione ad ex
itum cause in ipsa causa breves et crebras amplificationes inter
ponere oportebit per locos communes Nec hoc genus cause eo quod
raro accidet in vita negligentius commendandum est Neque enim id
quod potest accidere ut faciendum sit aliquando non oportet velle quam accommo
datissime posse facere et si separatione hec causa minus sepe tractatur
at in iudicialibus et in deliberativis causis sepe magne partes versan
tur laudis aut vituperationis Quare in hoc quoque genere cause
non nihil industrie consumendum putemus Nunc absoluta
nobis difficillima parte rhethorice hoc est inventione perpolita atque
ad omne cause genus accommodata . Tempus est ad ceteras partes pro
ficisci · deinceps igitur de dispositione dicemus QVONIAM
dispositio est per quam illa que invenimus in ordinem redigemus
ut certo quicque loco pronuntietur Videndum est cuiusmodi rationem
in disponendo habere conveniat Genera dispositionum sunt duo
unum ab artis institutione profectum alterum ad casum temporis
accommodatum Ex institutione artis disponemus cum sequemur
eam artis preceptionem quam in libro primo exposuimus · hoc est ut utamur
principio, narratione · divisione · confirmatione · confutatione conclusione
· Et hunc ordinem quemadmodum preceptum est ante in dicendo sequamur
Item ex institutione artis non modo totas causas per orationem sed singulas
quasque argumentandi partes disponemus quemadmodum in libro secundo

docuimus .i. exposicionem. racionem. confirmacionem. exornacionem. conclusionem
Hec igitur duplex disposicio est una per oraciones altera per oracionis partes
ab institucione artis profecta. Est autem alia disposicio que cum ab
ordine artificioso secedendum est oratoris iudicio ad tempus
accomodatur ut si ab narracione dicere incipiamus aut ab aliqua
firmissima argumentatione aut ab litterarum aliquarum recitatione
aut si secundum principium confirmacione utemur deinde narracione
aut si quam huiusmodi permutacionem ordinis faciemus quorum nihil nisi
causa postulet fieri oportebit. Nam si vehementer aures audito
rum obtuse videbuntur atque animi defatigati ab adversariis multitudine
verborum commode poterimus principio supersedere. et exordiri causam aut
a narracione aut aliqua firmissima argumentatione. Deinde si commo
dum erit quod non semper necesse est ad principii sententiam reverti licebit
Si causa nostra magnam difficultatem videbitur habere ut nemo equo
animo principium possit audire ab narracione cum inceperimus ad
principii sententiam revertemur. Si narracio parum probabilis exordi
emur ab aliqua firma argumentacione. his commutacionibus et trans
lationibus partium sepe uti necesse est cum ipsa res artificiosam dispo
sicionem artificiose commutare cogit. In confirmacione et confutacione
argumentacionum disposicionem huiusmodi convenit habere. firmissimas
argumentaciones in primis et in postremis cause partibus collocare
mediocres et neque inutiles ad dicendum neque necessarias ad pro
bandum que si separatim ac singule dicantur infirme sunt cum
ceteris coniuncte et firme et probabiles fiunt interponi in medio et
collocari oportet. Nam et statim re narrata expectat animus au
ditoris si qua re causa confirmari possit. Quapropter continuo
firmam aliquam oportet inferre argumentacionem. Et quoniam nuperrime
dictum facile memorie mandatur. utile est cum dicere desinamus
aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentacionem
Hec disposicio locorum tamquam instructio militum facile in dicendo

sicut illa in pugnando parat, potius victoriam. PRONUNTIATIONEM
multi maxime utilem oratori dixerunt esse et ad persuadendum
plurimum valere. Nos quidem unum de quinque rebus plurimum posse non
facile diximus. nec egregie magnam esse utilitatem in pronuntiatione
cum sola audacter confirmavimus. Nam commode inventiones
et concinne verborum elocutiones et partium cause artificiose dispo
sitiones et horum omnium diligens memoria sine pronuntiatione
non plus quam sine his pronuntiatio sola valere poterit. Quare et quia
nemo de ea re diligenter scripsit. nam omnes vix posse puta
verunt de voce et vultu et gestu dilucide scribi cum he res ad
sensus nostros pertinerent. et quia magnopere ea pars a nobis ad
dicendum comparanda est non negligenter videtur tota res conside
randa DIVIDITUR igitur pronuntiatio in vocis figuram et
in corporis motum. figura vocis est ea que suum quendam possidet
habitum ratione et industria comparatum. Hec dividitur in tres partes
magnitudinem firmitudinem mollitudinem. Magnitudinem vocis maxime
comparat natura non nihil hanc auget sed maxime curatio con
firmat. firmitudinem vocis maxime comparat natura non
nihil adauget sed maxime conservat exercitatio declamationis.
Mollitudinem vocis hoc est ut eam torquere in dicendo pro nostro
commodo possimus maxime faciet exercitatio mutationis Quapropter
de magnitudine vocis et firmitudinis parte quoniam altera natura
altera cura comparatur nihil nos attinet commonere Communis
enim est res nisi ut ab his qui inscii sunt eius artificii ratio
curandam de vocis petatur De ea parte firmitudinis que conser
vatur ratione declamationis et de mollitudine vocis que maxime
necessaria est oratori quoniam ea quoque moderatione declamationis com
paratur. dicendum videtur firmamentum vocis maxime po
terimus in dicendo conservare si qua maxime sedata et depres
sa voce principia dicemus. nam hic leditur arterie si antequam

voce permulse sunt arteri clamore complentur Et intervallis
longioribus uti convenit. Recreatur enim spiritu vox et arte
rie reticendo quiescunt. et continuum clamorem remittere et ad
sermonem transire oportet Comutaciones enim faciunt ut nullo
genere vocis effuso in omni voce integri simus. et acutas vocis
exclamaciones vitare debemus Ictus enim fit et vulnerantur
arterie acuta atque attenuata nimis acclamatione Et si quis splen
dore vocis consumitur uno clamore et uno spiritu continenter
multa dicere in extrema convenit oratione. fauces enim cale
fiunt et arterie complentur et vox que varie tractata est redu
citur in quedam sonum equabilem atque constantem Quia
sepe rerum nature gratia quedam iure debetur veluti accidit
in hac re. Nam que dicimus ad vocem suandam prodesse. eadem
attinent ad suavitatem pronunciationis. ut quod nostre voci prosit
idem voluntati auditoris prodesse probetur Utile est ad fir
mitudinem sedata vox in principio Quid enim insuavius quam clamor
in exordio cause Intervalla vocem confirmant eadem sententias
concinnatres divisione reddunt. et et auditori spatium cogitandi
relinquunt Conservat vocem continui clamoris remissio. et
auditorem quidem maxime varietas delectat cum sermone animum
eius retinet et exsuscitat clamore locuta exclamacio vocem vul
nerat eadem ledit auditorem quam emendat varietas habet
enim quod deceat inliberale et ad muliebrem potius vociferacionem
quam ad virilem dignitatem in dicendo accomodatum In extrema
oratione vox continens remedio est voci Quid hec eadem
nonne animum vehementissime calefacit auditoris in totius con
clusione cause Quoniam res igitur eedem vocis firmitudini et
pronunciationis suavitati prosunt De utraque re simul erit
in presentia dictum de firmitudine que visa sunt et suavitudine
que coniuncta fuerunt Cetera suo loco paulo post dicemus

MOLLITUDO ergo vocis quoad omnis retorthis preceptionem pertinet diligentius nobis consideranda est Ea diuiditur in sermonem contentionem amplificationem. Sermo est oratio remissa et finitima quottidiane locutioni Contentio est oratio acris et ad confirmandum et ad confutandum accomodata Amplificatio est oratio que aut ad iracundiam inducit aut ad misericordiam trahit animum auditoris
SERMO diuiditur in partes quatuor dignitatem demonstrationem narrationem et iocationem Dignitas est oratio cum aliqua grauitate et vocis remissione Demonstratio est oratio que docet remissa voce quomodo quid fieri potuerit aut non potuerit Narratio est rerum gestarum aut proinde ut gestarum expositio Iocatio est oratio que ex aliqua re risum prudentem et liberalem potest comparare Contentio diuiditur in continuationem et distributionem Continuatio est orationis enuntiande accelleratio clamosa Distributio est in contentione oratio frequens cum raris et breuibus interuallis acri vociferatione Amplificatio diuiditur in cohortationem et conquestionem Cohortatio est oratio que aliquod peccatum amplificans auditorem ad iracundiam deducit Conquestio est oratio que incomodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit Quoniam igitur mollitudo uocis in tres partes diuisa est et he partes ipse sunt in octo partes alias distribute harum octo partium que cuiusque idonea sit pronuntiatio demonstrandum videtur Sermo cum est in dignitate plenis faucibus sedatissima quam et depressissima voce uti conuenit Ita tamen ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus Cum autem est sermo in demonstratione voce paulullum attenuata crebris interuallis et diuisionibus uti oportet ut in ipsa pronuntiatione eas res quas demonstrabimus inserere atque intersecare videamur in animis auditorum Cum autem est sermo in narratione vocum varietate opus est ut quo quidque pacto gestum sit ita narrari videatur Strennue

quod uolumus ostendere tum celeriuscule dicemus. at aliud ocio
se retardabimus Deinde modo acriter tum clementer meste
hilariter in omnes partes commutabimus ut uerba ita pronuntiationem
Si qua inciderint in narratione dicta rogata responsa et si que ad
mirationes de quibus narrabimus diligenter animaduertemus
ut omnium personarum sensus atque animos uoce exprimamus Sin
erit sermo in iocatione leuiter tremebunda uoce cum parua
significatione risus sine ulla suspicione nimie cachinnationis leniter
oportebit a sermone serio uocem torquere ad liberalem iocum
Cum autem contendere oportebit quoniam id aut per continuationem aut
per distributionem faciendum est In continuatione adaucto medi
ocriter sono uocis uerbis continuandis uocem quoque augere opor
tebit et torquere sonum ac celeriter cum clamore uerba conficere ut
uim uolubilem orationis uociferatio consequi possit In distributione
uocem ab imis faucibus exclamationem quam clarissima adhibere opor
tebit et quantum spatii per singulas exclamationes sumpserimus tantum
per singula interualla spatii consummare iubemur In amplifica
tionibus cum cohortatione utemur uoce attenuissima clamore
leni sono equali commutationibus crebris cum maxima celeritate
In questione utemur uoce depressa inclinato sono crebris inter
uallis longis spatiis magnis commutationibus De figura uocis
satis dictum est nunc de corporis motu dicendum uidetur
Motus est corporis gestus et uultus moderatio quedam que
probabiliora ea reddit que pronuntiantur Conuenit igitur
in uultu pudorem et acrimoniam messe in gestu nec uenusta
tem conspiciendam nec turpitudinem messe ne aut histriones
aut operarii uideamur esse Ad easdem igitur partes in quas
uox est distributa motus quoque corporis ratio uidetur esse acco
modanda Nam si erit sermo in dignitate stantes in uestigio le
mori dextre motu loqui oportebit hylaritate tristitia mediocritate

uultus ad sermonis sententias accomodata Sin erit in demonstratione sermo paululum corpus a ceruicibus dimittemus Nam hoc est a natura datum ut quam proxime tum uultum admoueamus ad auditores si quam rem docere eos et uehementer instigare uelimus Sin erit in narratione sermo idem motus poterit idoneus esse qui paulo ante demonstrabatur in dignitate Sin in iocatione in uultu quandam debemus hilaritatem significare sine commutatione gestus Sin contendemus per continuationem brachio celeri mobili uultu acri aspectu utemur Sin contentio fiet per distributionem porrectione celeri brachii inambulatione pedis dextri rara supplausione acri et defixo aspectu uti oportet Sin utemur amplificatione per cohortationem paulo tardiore et consideratiore gestu conuenit uti similibus ceteris rebus atque in contentione per continuationem Sin utemur amplificatione per conquestionem feminis plangore et capitis ictu non numquam sedato et constanti gestu. mesto et conturbato uultu uti oportebit Non sum nescius quantum susceperim negotii qui motus corporis exprimere uerbis et imitari scriptura conatus sum uoces uerum nec hoc confisus sum posse fieri ut de his rebus satis comode scribi posset. nec si id fieri non posset hoc quod feci fore inutile putabam propterea quod hic admonere uolumus quod oportet reliqua tradamus exercitationi Hoc tamen scire oportet pronuntiationem bonam id perficere ut res ex animo agi uideatur Nunc ad thezaurum inuentorum atque ad omnium partium rethorice custodem memoriam transeamus MEMORIA uero utrum quiddam habeat artificiosi an omnis a natura proficiscatur aliud dicendi tempus dabitur idoneum Nunc proinde atque constet in hac re multum ualere artem et preceptionem ita de ea re loquemur placet enim nobis esse artificium memorie quare autem placeat alias ostendemus in presentia cuiusmodi sit ea aperiemus Sunt igitur

due memorie vna n̄alis altera artifitiosa Naturalis est ea
que n̄ris an̄is insita est et sil' cum cogitatoē nata Artifitio
sa est ea q̄ confirmat inductio quedam et rō p̄ceptionis Sȝ
quia in ceteris rebus ingenii bonitas imitat' sepe doctrinā ars
porro nature comoda confirmāt et auget. ita fit in hac
re ut nō nunq̄ naturalis memoria cuipiam data est egregia silis
sit huic artifitiose. porro hec artifitiosa nature comoda ~~con-~~
~~firmat et auget~~ retinet et amplificat rōne doctrine Quapp'
et naturalis memoria p̄ceptione confirmanda est ut sit egre
gia et hec que doctrīa datur indiget ingenii nec hoc
magis aut minus in hac re q̄ in ceteris rebus fit ut ingeīo
doctrīa p̄ceptiō natura nitescat quare et illis qui natura
memores sunt utilis hec erit institutio quod tute paulo
post poteris intellige'. et si illi suo freti ingenio nrā pre
ceptione non indigent tn̄ iusta cā datur quare his q̄ minus
ingenii hn̄t adiumento velimus esse Nuc d' artifitiosa memoria
loquemur CONSTAT igit' artifitiosa memoria ex locis et
imaginibus locos appellamus eos qui breuit' et p̄fc̄e insig̃te
aut natura aut manu sunt absoluti ut eos facile naturali me
moria comp̄hende' et complecti queamus ut edes intercolum
nium angulum fornicem et alia que his sunt similia Imagi
nes sunt forme quedam et note et simlacra eius rei quam
meminisse volumus Quod genus equi leonis aquile si velimus
hrē memoria imagines eorum in certis locis collocare nos
oportebit Nunc cuiusmodi locos inuenire et quo pacto rep
ire et in locis imagines constitue' oporteat ostendemus
Quemadmodum g' qui lr̄as sciunt p̄nt id quod dic̄m est scribe'
et recitare qd scripserunt ita qui in modica didicerunt p̄nt
ea que didicerunt in locis collocare et ex his memorit' pro
nunciare. loci enim cere aut carte simillimi sunt imagines

leis. disposicio et collocacio imaginum scripture pronunciacio locis
Oportet igitur si volumus multa meminisse multos nobis locos
comparare ut in multis locis multas etiam imagines collocare possimus
Item putamus hos locos ex ordine comparari oportere nequando
perturbacione ordinis impediamur que secius quoto quoque loco libe
bit vel a superiore vel ab inferiore vel a media parte imagines
sequi ut ea que ad mandata locis erunt inde et proferre possi
mus. Nam ut si in ordine stantes notos quam plures viderimus nihil
nostra intersit utrum a summo an ab imo an a medio nomina eorum
dicere incipiamus ita ut in locis ex ordine collocatis eveniet ut
in qualibet partem quoto quoque loco libebit imaginibus commoni
ti dicere possimus id quod locis mandaverimus qua re placeat et
ex ordine locos comparare et locos quos sumpserimus egregie
commoditer notare oportebit ut perpetuo nobis herere possint
Nam imagines sicut littere ubi nihil utimur delentur loci tamquam
cera remanere debent Et ne forte in numero locorum falli pos
simus quintum placet quemque notari quod genus si in quinto loco
manum auream collocemus in decimo aliquem cui prenomen sit de
cius deinde facile erit similes notas quinto quoque loco collocare
Item commodius est in deserta quam in celebri regione locos comp
are propterea quod frequentia et obambulacio hominum conturbat et
infirmat imaginum notas solitudo conservat integras simula
crorum figuras Preterea dissimiles forma natura loci comparandi
sunt ut distincte interlucere possint Nam si quis multa intercolu
mnia sumpserit conturbabitur similitudine ut ignoret quid in quo
quoque loco collocarit Et magnitudine modicos et mediocres locos habere
oportet nam et preter modum ampli vagas imagines reddunt
et nimis angusti sepe non videntur posse capere imaginum colloca
cionem Item nec nimis illustres nec vehementer obscuros locos
habere oportet ne aut obtegantur tenebris imagines aut splendore

perfulgeant Intervalla locorum mediocria noluit esse fere paulo
plus aut minus pedum tricenum nam ut aspectus ita cogitatio
minus valet sive nimis procul removeris sive vehementer prope
admoveris id quod oportet videri Sed quamquam facile est ei qui paulo
plus exploravit et quamvis multos et idoneos locos comparare tamen
si quis ad ista idoneum se invenire non potuerit ipse sibi constitu-
at quam volet multos licebit Cogitatio enim quamvis regionem potest
amplecti et in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitrium fabri-
cari et architectari Quare licebit si hac prompta copia con-
tendi non erimus nosmetipsos cogitatione intra regionem constituere
et idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De lo-
cis satis dictum est. nunc ad imaginum rationes transeamus Quoniam
ergo rerum similitudines imagines esse oportet ex omnibus nobis
notas nobis similitudines eligere debemus Duplices igitur
similitudines esse debent. unae rerum alterae verborum Rerum
similitudines exprimuntur cum summatim ipsorum negotiorum ima-
gines comparamus Verborum similitudines constituuntur cum
uniuscuiusque nominis et vocabuli memoria notatur Rei totius
memoriam saepe una nota et imagine simplici comprehendimus
hoc modo ut si accusator dixerit ab reo hominem veneno necatum
et hereditatis causa factum arguerit et eius rei multos dixerit testes
et conscios esse Si hoc primum ut ad defendendum nobis ex-
peditum est meminisse volemus In primo loco rei totius ima-
ginem conformabimus egrotum in lecto cubantem faciemus
ipsum illum de quo agetur si formam eius detinebimus si
eum non agnoverimus aliquem egrotum non de minimo loco su-
memus ut cito in mentem venire possit et reum ad lectum
eius statuemus. dextera poculum sinistra tabulas medio ario
tinos testiculos tenentem hoc modo et testium et hereditatis et
veneno necati memoriam habere poterimus Ita deinceps cetera

crimina exordine in locis ponemus · et quotienscumque rem memi
se uolemus si formarum dispositione et imaginum diligenti nota
tione utemur · facile ea que uolumus memoria consequemur :–
CUM verborum similitudines imaginibus exprimere uolemus
plus negotii suscipiemus et magis ingenium nostrum exercebimus id
nos hoc modo facere oportebit Jam domi ultionem reges atride pa
rant In loco constituere oportet manus ad celum tollentem domi
tium cum a regibus martis loris cedatur · hoc erit · Jam domi ul
tionem reges in altero loco esopum et cimbrum subordinari ut
ab ephigenia uagantem ad agamenonem et menelaum hoc erit atri
de parant · hoc modo omnia verba erunt expressa Sed hec imagi
num conformatio tum valet si naturalem memoriam exsuscitauimus
hac notatione ut uersu posito ipsi nobiscum primum transeamus bis
aut ter eum uersum deinde tum imaginibus verba exprimamus hoc
modo nature suppeditabit doctrina Nam cum exutraque altera est
separata minus erit ita tamen ut multo plus in doctrina atque arte pre
sidii sit quod docere non grauaremur nisi metueremus ne cum ab
instituto nostro recessissemus minus commode seruaretur hec di
lucida breuitas preceptionis NUNC quoniam solet accidere ut ima
gines partim firme et ad mouendum idonee sint · partim im
becilles et infirme que uix memoriam possint excitare qua
de causa utrumque fiat · considerandum est ut cognita causa quas
uitemus et quas sequamur imagines scire possimus Docet
nos ergo ipsa natura quid fieri oporteat · nam si quas res in vita
videmus paruas usitatas quottidianas eas meminisse non solemus
propterea quod nulla nisi noua aut admirabili re commouetur animus
at si quid uidemus aut audimus egregie turpe aut honestum
inusitatum magnum incredibile periculosum ridiculum id diu me
minisse consueuimus Itaque quas res ante ora uidemus aut au
dimus obliuiscimur plerumque que acciderunt in pueritia meminimus

optime sepe Nec hoc alia de causa potest accidere nisi quod usitate
res facile e memoria elabuntur insignes et nove manent
in animo diutius ut solis ortus rursus atque occasus nemo admi
ratur propterea quia quottidie fiunt at eclipsim solis mirantur
quia raro accidit et solis eclipsim magis mirantur quam lune pro
pterea quod he crebriores sunt. Docet ergo se natura vulgari et
usitata re non exsuscitari. novitate vero et insigni quodam nego
tio commoveri. Imitetur igitur ars naturam et quod ea desideret in
veniet si quod ostendit natura sequatur nihil enim est quod aut
natura extremum non invenerit aut doctrina primum. sed rerum
principia ab ingenio profecta sunt et exitus disciplina comparantur
Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit quod genus
in memoria diutissime potest manere hec res accidet si quam maxime
notas similitudines constituemus si non multas nec vagas sed
aliquid notum agentes imagines ponemus si egregiam pulcritu
dinem aut unicam turpitudinem eis attribuemus si aliquas res
exornabimus ut si coronis aut veste purpurea quo nobis sit
notior similitudo aut si quam rem deformabimus ut si cruen
tam aut ceno oblitam aut rubrica delibutam inducamus
quo magis insignita sit forma aut si ridiculosas res aliquas
imaginibus attribuamus. nam ea res quoque fiet ut facilius
meminisse possimus nam quas res veras facile meminerimus
easdem fictas et diligenter notatas meminisse non difficile est
Sed illud facere oportebit ut identidem primos quosque locos ima
ginum renovandarum causa celeriter animo pervagemus
Scio plerosque grecos qui de memoria scripserunt fecisse ut
multorum verborum. imagines conscriberent ut qui eas ediscere
vellent paratas haberent ne quid in querendo consumerent operis
Quorum rationem aliquot de causis improbamus Primum quod
in verborum innumerabilium multitudine ridiculum sit imagines comparare

quantum enim potuit hoc valere cum ex infinita verborum copia
modo aliud modo aliud nos verbum meminisse oportebit Deinde cur
volumus ab industria quemquam removere ut ne quid ipse querat cum
nos illi omnia parata quesita tradamus Preterea similitudine alia
alius magis commovetur Nam ut sepe formam si quam similem cupiam
dixerimus esse non omnes habemus defensores · quod alii videtur aliud ita
fit in imaginibus ut que nobis diligenter nota sit ea parum vi
deatur insignis aliis quare sibi quemque suo commodo convenit
imagines comparare Postremo preceptoris est docere quemadmodum
queri quicque conveniat et unum aliquod aut alterum non omnia que
erunt eius generis exempli causa subicere quo res possit esse dilu
cidior ut quemadmodum cum de prohemiis ~~disputandis~~ querendis
disputamus rationem damus querendi non mille prohemiorum genera
conscribimus ita arbitramur de imaginibus fieri convenire Nunc
ne forte verborum memoriam aut nimis difficilem aut parum uti
lem arbitreris ipsarum quod rerum memoria contentus sis que et
utiliores sint et plus habeant facilitatis · admonendus es quare
verborum memoriam non improbemus · nam putamus oportere eos qui
velint res faciliores sine labore et molestia facile meminisse in
rebus difficilioribus esse ante exercitatos nec nos hanc verborum
memoriam inducimus ut versus tamen possimus meminisse sed ut
hac exercitatione illa rerum memoria que pertinet ad utilitatem
confirmetur vel ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad
illam facilitatem transire possimus Sed cum in omni disciplina
infirma sit artis preceptio sine summa assiduitate exercitationis tum
vero in memoriis minimum valet doctrina · nisi industria studio
labore diligentia comprobetur Quamplurimos locos ut habeas et
quam maxime ad precepta accommodatos curare debebis In ima
ginibus collocandis exerceri quottidie convenient Non enim sicut
a ceteris studiis abducimur non numquam occupatione ita ab hac

re prius nos causa deducit aliqua numquam est enim cum quid aliquid in medio
tradere velimus et tum maxime cum aliquo maiore negotio de
tinemur Quare cum sit utile facile meminisse non te fallat quod
tantopere utile sit quanto labore sit appetendum quod poteris
existimare utilitate cognita. pluribus verbis ad eam te hortari non
est sententia ne aut tuo studio diffisi aut minus quam res postu
lat dixisse videamur De quinta parte retorice deinceps dicemus
tu primas quasque partes in animo frequenta tuo . et quod maxime ne
cesse est exercitatione confirma LIBER QUARTUS

QUONIAM·IN·HOC LIBRO·HERENNI
de elocutione conscripsimus· et quibuscumque in rebus opus
fuit exemplis nostris usi sumus et hoc fecimus preter grecorum
consuetudinem qui de hac re scripserunt necessario faciendum
est ut paucis rationem nostri consilii demus atque hoc nos necessitudine
facere non studio satis erit signi quod in superioribus libris nihil
neque ante rem preter rem locuti sumus Nunc si pauca que
res postulat diximus tibi id quod reliquum est artis ita ut in
struimus persolvemus Sed facilius rationem intelliges si quid
prius illi dicant cognoveris Compluribus de causis putant opor
tere cum ipsi preceperint quo pacto oporteat ornare elocutionem
unumquodque genus ab oratore aut poeta probato sumptum ponere
exemplum Et primum se id modestia commotos facere dicunt·
propter quod videatur esse ostentatio quedam non satis habere
precipere de artificio sed et ipsos videri velle artificiose gignere
exempla hoc est inquiunt ostentare se non ostendere artem Qua-
re pudor in primis est ad eam rem impedimento ne nos solos
probare et amare videamus et cum tum possimus ab ennio
sumere aut a graco ponere exemplum · videtur esse arrogantia
illa relinquere et ad sua devenire Preterea exempla testimoniorum

locum obtinent id enim quod admonuit et leniter fecit preceptio
exemplo sicut testimonio comprobatur Non igitur ridiculus sit si quis
in lite aut in iudicio domestico testimonio pugnet. ut enim testimonium
sit exemplum rei confirmande causa sumitur Non igitur oportet hoc
nisi a probatissimo sumi ne quod aliud confirmare debeat egeat id
ipsum confirmationis Etenim necesse est aut se omnibus anteponant
et sua maxime probent. aut negent optima esse exempla que a
probatissimis oratoribus aut poetis sumpta sint si se omnibus ante
ponant intollerabili arrogantia sunt Si quos sibi preponant et
eorum exempla suis exemplis non putent prestare non possunt
dicere quare sibi illos anteponant Quid igitur ipsa autoritas
antiquorum Nam quo res est probabilior. eo tum hominum studia ad
imitandum alacriora reddit. ymo erigit omnium cupiditates et
acuit industriam cum spes iniecta est posse imitando gracchi
aut crassi consequi facultatem Postremo hoc ipsum summum
est artificium res varias et dispares in tot poematibus et orationibus
sparsas et vage disiectas ita diligenter eligere ut unumquodque genus
exemplorum sub singulos artis locos subicere possis. hoc si industria
solum fieri posset. tamen essemus laudandi cum talem laborem non
fugissemus Nunc sine summo artificio non potest fieri Quis enim hoc
cum summe teneat artem possit ea que iubeat ars de tanta et
tam diffusa scriptura notare et separare Ceteri cum legant.
orationes bonas aut poemata probant oratores et poetas neque
intelligunt quare commoti probent quod scire non possunt ubi sit
nec quid sit nec quomodo factum sit id quod maxime eos delectet
At is qui hec omnia intelligit et idonea maxime eligit et omnia
in arte maxime scribenda redigit in singulas rationes preceptionis
necesse est eius rei summus pontifex sit Hoc igitur ipsum maximum
artificium est in arte sua posse et alienis uti exemplis. Hec illi
cum dicunt magis nova autoritate nos commonent quam ratione

disputationis Illud vereamur ne cui satis sit ad contrariam rationem
probandam quod ab ea parte steterint hi qui inventores huius
artificii fuerint et vetustate iam satis omnibus probati sunt
quod si illorum auctoritate remota res omnes volent cum re comparare
intelligent non omnia esse concedenda antiquitati Primum
igitur quod ab eis de modestia dicitur videamus ne nimium pueriliter
proferatur. Nam si tacere aut nihil scribere modestia est cur quicquam
scribunt aut loquuntur Sin aliquid suum scribunt cur quo secius
omnia scribant impediuntur modestia quasi si quis ad olimpiacum
venerit cursum et steterit ut mittatur impudentes dicat eos qui currere
coeperint ipse intra carcerem stat et narrat aliis quomodo ladas aut
boius cum sisoniis cursitaret Sic isti qui in artis curriculum de
scenderunt illos qui in eo quod est artificii elaborent aiunt fa
cere immodeste ipsi vero aliquem antiquum oratorem aut poetam
laudant aut scripturam. sicut in studium rhetorice prodire
non audeant non ausim dicere sed tamen vereor neque in re laudem
modestie venentur. in ea ipsa re sint impudentes Quid enim
tibi vis aliquis inquiat artem tuam scribis gignis nobis novas
preceptiones eas ipse confirmare non potes ab aliis exempla sumis
vide ne facias impudenter qui tuo nomini velis ex alienis la
boribus librare laudem nam si eorum volumina prehenderint antiqui
oratores et poete et suum quisque de libris sustulerit nihil istis
quod suum velint relinquetur At exempla quoniam testimoniorum similia sunt
ita convenit ut testimonia ab hominibus probatissimis sumi Primum
omnium exempla ponuntur hec non confirmandi causa neque testificandi sed
demonstrandi Non enim cum dicimus esse exornationem que verbi causa
constet ex similiter desinentibus verbis et ponimus hoc exemplum a Cras
so quod possumus et debemus testimonium non collocamus sed exemplum
hoc interest inter testimonium et exemplum. exemplo demonstratur et
quod dicimus cuiusmodi sit testimonio esse illud ita ut nos dicimus

confirmatur Preterea oportet testimonium cum re convenire · aliter enim rem non potest confirmare · at id quod illi faciunt cum re non convenit Quid ita quia pollicentur se artem scribere exempla proferunt ab his plerumque qui artem nescierunt Tum quis est qui possit id quod de arte scripserit comprobare nisi aliquid scribat ex arte contra atque faciunt quam pollicere videntur Nam cum scribere artem instituunt videntur dicere se excogitasse quod alios doceant · cum vero scribunt ostendunt nobis quid alii excogitarint Et hoc ipsum difficile est inquiunt eligere de multas Quid dicitis difficile utrum laboriosum an artificiosum Si artificiosum non statim preclarum Sunt enim multa laboriosa que si faciatis non continuo gloriemini nisi forte et si vestra manu fabulas aut orationes totas transscripseritis gloriosum putaretis Sin autem illud artificiosum egregium dicitis videte ne insueti rerum maiorum videamini si nos parua res sicut magna delectavit Nam isto modo se legere quidem rudis nemo potest sed sine summo artificio multi Quisquis enim audit de arte paulo plus in locutione presertim omnia videre potest que ex arte dicuntur facere nemo poterit nisi eruditus Itaque si de tragediis velis sententias eligere aut de pacuuianis periodis · non quia plane rudis id facere nemo potest cum feceris te litteratissimum putes ineptus sis propterea quod id facere facile quis mediocriter litteratus Item si cum orationibus aut poematibus elegeris exempla que certis signis artificii notata sint · quia rudis id nemo facere possit artificiosissime te facere putes erras propterea quod isto signo videmus te non nihil huius rei aliis signis multa te scire non intelligimus Quod si artificiosum est intelligere que sint ex arte scripta multo est artificiosius ipsum scribere ex arte Qui enim scribit artificiose · ab aliis commode scripta facile intelligere poterit Qui eliget facile non continuo ipse commode scribat Et si est maxime artificiosum alio tempore utantur ea facultate

non tamen ru parere ipsi et gignere et proferre debent Postremo
in eo vim artificii consumant. ut ipsi ab aliis potius eligendi
quam aliorum electores existimantur Contra ea que ab his dicuntur
qui dicunt alienis exemplis uti oportere satis est dictum. nunc sep
atim que dici possunt consideremus. Dicimus ergo eos tum ideo
quod alienis utantur peccare tum magis etiam delinquere quod
a multis exempla sumunt. sed de eo quod postea diximus antea
videamus Si concedemus aliena oportere exempla sumere. illos
nimus vincemus oportere primum quod contra nulla staret illorum
ratio hec enim eligerent et probarent quilibet qui sibi in omnes
res suppeditaret exempla vel poetam vel oratorem cuius aucto
ritate niterentur Deinde interest magni eius qui discere vult
utrum omnia ab uno an omnia ab nemine an aliud ab alio putet
consequi posse Si enim putabit omnia per unum posse consistere
ipse quoque ad omnem nitetur facultatem. si id desperabit in
paucis se exercebit ipsis enim contentus erit nec mirum cum
ipse preceptor artis omnia penes unum experiri non potuerit
Allatis igitur exemplis a cathone a graccho a lelio a scipione
galba porcina crasso antonio ceteris sumptis aliis a poetis et
historiarum scriptoribus necesse erit eum qui discet putare
ab omnibus omnia. ab uno et pauca vix potuisse sumi Quare
se unius alicuius esse similem satis habebit omnia que omnes ha
buerunt solum habere se posse diffidet Ergo inutile est ei qui
discere vult putare a nemine omnia posse habere. igitur nemo in hanc
incideret opinionem si ab uno exempla sumpsissent Nunc hoc si
gnum est ipsos artis scriptores non putasse unum potuisse in omnibus
elocutionibus elocutionis partibus enitere quin neque sua protulerunt
neque unius alicuius aut denique duorum sed ab omnibus ora
toribus et poetis exempla sumpserunt Deinde si quis velit
artem demonstrare nihil prodesse ad dicendum non male

vtatur hoc adiumento quod vnius artis omnes partes consequi nemo
potuit Quid igitur iuvat rem eorum qui omnino improbant
artem id ridiculum est ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare
Ergo ab vno sumenda fuisse docuimus exempla si semper ali
unde sumentur Nunc omnino aliunde sumenda non fuisse sic in
telligimus primum omnium quod ab artis scriptore affertur exemplum
de eius artificio debet esse ut si quis purpuram aut aliud quippiam
vendens dicat sume a me sed huius exemplum aliunde rogabo tibi
quod ostendam si mercees ipsi qui uendicant aliunde exemplum quaritant
aut in arte acervos se dicunt tritici habere sed eorum exemplum
pugno non habent quod ostendant si triptolemus cum omnibus semen lar
giretur ipse ab aliis hominibus id mutuaretur. Aut si prometheus
cum mortalibus ignem dividere vellet ipse a vicinis cum testa am
bulans carbunculos corrogaret nonne ridiculus videretur Isti ma
gistri omnium dicendi preceptores nonne videntur se sibi ridiculo fa
cere cum id quod aliis pollicentur ab aliis querunt Si quis se fon
tes maximos penitus absconditos aperuisse dicat. et hic sitiens
quam maxime loquatur neque habeat quo sitim sedet. nonne videbitur
Isti enim cum non modo dominos se fontium sed se ipsos fontes esse dicant
et omnium rigare debeant ingenia. non putant fore ridiculum si cum
id polliceantur arescant ipsi siccitate Chares a lisippo statuas fa
cere non isto modo didicit ut lisippus caput ostendit et mironium
brachia proxiletus pectus policretus ventrem et crura sed omnia
coram magistrum facientem videbat ceterorum opera vel sua sponte po
terat considerare Isti credunt eos qui volunt adiscere alia ratione
doceri posse commodius Preterea ne possunt quidem ea que sumuntur
ab his exempla tam esse accomodata ad artem propterea quod in
dicendo leniter vnusquisque locus plurimum quod tangitur. ne ars appareat
in precipiendo expresse conscripta ponere oportet exempla uti in artis
formam convenire possint et post in dicendo ne possit ars eminere

et ab omnibus videri facultate oratoris occultatur. ergo. et ut ars magis cognoscatur suis exemplis melius est uti. Postremo hec quoque res nos duxit ad rationem quod nomina rerum greca que utimque ea remota sint a consuetudine. que enim res apud nos non erant earum nomina non poterant esse usitata. Ergo hec asperiora primo videantur necesse est id quod fiet rei non nostra difficultate et reliquum scripture consumentur in exemplis hec aliena si posuissemus. factum esset ut quod commodius esset in hoc libro id nostrum non esset quod asperius et inusitatius id nobis proprie attribueretur. ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de causis cum artis inventionem grecorum probassemus. exemplorum rationem secuti non sumus. nunc tempus postulat ut ad elocutionis precepta transeamus. BIPARTITA autem erit elocutionis preceptio primum dicemus quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse. deinde ostendemus quas res semper habere debeat. SUNT ergo tria genera que nos figuras appellamus in quibus omnis oratio non viciosa consumitur. unam gravem alteram mediocrem. terciam extenuatam vocamus. Gravis est que constat ex verborum gravium magna et ornata constructione. Mediocris est que constat ex humiliore. neque tamen ex infima et pervulgatissima verborum dignitate. Attenuata est que tracta est usque ad usitatissimam puri consuetudinem sermonis. IN GRAVI figura consumetur oratio si que cuiusque rei poterunt ornatissima verba reperiri sive propria sive extranea ad unamquamque accommodabuntur et si graves sententie que in amplificatione et commiseratione tractantur eligentur et si exornationes sententiarum aut verborum que gravitatem habebunt de quibus post dicemus adhibebuntur. in hoc genere figure erit hoc exemplum. Nam quis est vestrum iudices qui satis idoneam possit in eum excogitare penam qui prodere hostibus patriam cogitavit. Quod huic maleficium potest

cum hoc scelere comparari. quod huic maleficio dignum supplicium
possit inveniri In his qui violassent ingenuam matrem familias con
stuprassent aut postremo necassent maxima supplicia maiores
nostri conscripserunt huic autem truculentissimo ac nefario sceleri
singularem penam non reliquerunt atque in aliis maleficiis ad
singulos aut ad paucos ex alieno peccato iniuria pervenit. huius
sceleris qui sunt affines uno consilio universis civibus atrocissimas
calamitates machinantur. O feroces animos. o crudeles delectationes
o delictos homines ab humanitate quid agere ausi sunt aut cogitare
possunt. Quo pacto hostes revulsis maiorum sepulcris deiectis
menibus ovantes irruerunt in civitatem quo modo deum templis
spoliatis. optimatibus trucidatis aliis arreptis in servitutem
matribusfamilias et filiis et ingenuis sub hostilem libidinem
subiectis urbs acerbissimo concidat incendio conflagrata Qui
se non putant id quod voluerunt ad exitum perduxisse nisi sanctissime
patrie miserandum scelerati viderint cinerem Nequeo verbis
iudices consequi indignitatem rei. sed negligentius id fero quia
vos mei non egetis. vester enim animus vester rei publice amantissimus
facile edocet ut eum qui fortunas omnium voluit perducere prodere
precipitem proturbetis ex ea civitate quam iste hostium spurcissimorum
ducatu nefario voluit obruere In mediocri figura versabitur
oratio si hec aut ante diximus aliquantulum demiserimus neque tamen ad
infimum descenderimus sic Quibus cum bellum gerimus iudices
videtis cum sociis qui pro nobis pugnare et imperium nostrum no
bis cum simul virtute et industria conservare soliti sunt Qui cum
se et opes suas et copiam necessariorum cum vero nihilominus propter
propinquitatem et omnium rerum societatem quid in omnibus rebus
populus Romanus posset scire et existimare poterant hi cum deliberassent
nobiscum bellum gerere. queso que res erat qua freti bellum
suscipere conarentur. cum multo maximam partem sociorum in

officio manere intellegerent cum sibi non multitudine militum
non idoneos imperatores non pecuniam publicam presto esse
viderent Non denique ullam rem que ad bellum pertineat
administrandum Si cum finitimis de finibus bellum gererent
et si totum certamen in uno prelio positum putarent tamen
omnibus rebus instructiores et paratiores venirent ne dum
illud imperium orbis terre cui imperio omnes gentes reges
nationes partim vi partim voluntate consenserunt cum aut
armis aut liberalitate a p r superati essent ad se transferre
tantulis viribus conarentur Queret aliquis quid fregellani nonne
sua sponte conati sunt eo quod isti minus facile conarentur quo
illi quemadmodum desissent videbant nam rerum imperiti qui
uniuscuiusque rei de rebus antegestis exempla petere non pos
sunt hi per imprudenciam facile deducuntur in fraudem at
hi qui sciunt quid aliis acciderit facile ex aliorum eventis suis
rationibus possunt providere nulla re inducti nulla spe freti arma
sustulerunt Quis ergo credet tantam amentiam quemquam tenuisse
ut imperium p r temptare auderet nullis copiis fretus Ergo
aliquid fuisse necesse est quid aliud nisi id quod dico potest esse
In attenuato figure genere id quod ad infimum et quotidi
anum sermonem demissum est hoc erit exemplum Nam ut forte
hic in balneas venit cepit postquam perfusus est defricari deinde
ubi visum est ut in alveum descenderet ecce ibi iste de trans
verso heus inquit adolescens pueri tui modo me pulsarunt satis
facias oportet hic qui id etatis ab ignoto preter consuetudinem
appellatus esset erubuit Iste clarius eadem et alia dicere hic
vix tum inquit sine me considerare tum vero iste clamare
ista que perfacile cuivis rubores eicere posset ita petulans es atque
acer ne ut ad solatium quidem salutandum idoneus ut mihi
videtur sed penes scenam et in eiusmodi locis exercitatus

sis Conturbatus est adolescens nec nutu cui etiã nut pedago
gi lites ad auriculas usarentur impeto eiusmoi tonicioru ubi
istum vidisset scutram ex hausto ruboe p qui se putaret nit
hre qd existimacon perderet ut omia sine fame detrimeto
face posset Igitur gnã figuratu ex ipsis exemplis intelligi
poterunt Erit enĩ attenuata vborum constructio . et rite alia
in gravitate alia posita in mediocritate Est autem cavendu
ne dum hec genea consectemur infinitima et propinqua
vicia conveniamus Nam gravi figure que laudanda est
ppinqua est ea que fugienda est que rite indebit appellati
si suffulta nominabit . nam ita ut corporib bona hitudine
tumor imitatur sepe ita gravis oro sepe impitis videt ea
que turget et inflata est tum aut novis aut priscis vbis
aut durit aliunde translatis aut gravioribus q res po
stulat alig dicit hoc mo . Nam qui pduellionibus venditat
priam non satis supplicii dedit si pceps in neptunias depulsus
erit lacunas . pe nitet g istum qui montes belli fabricatus
est campos sustulit pacis In hoc genus plerique cum declinasset
et ab eo quo profecti sunt aberraverut et spe gravitatis
falluntur nec pspice possunt oronis tumorem Qui in me
diocre genus oronis profecti sunt si pvenire eo nõ poterut
. errantes pveniut ad confine genus eius gnis quod appel
lamus dissolutum quod est sine nervis et artilis ut hc mo
appellemq confluctuans eo q fluctuat huc et illuc nec pt
confirmae nec viliter sese expedie . id e eiusmoi Socii nti cu
belli gerae nobiscum vellent . profecto conati essent etiam
atqz etiã q possent face . siquidem sua sponte facent an nõ
hrent hic auditores multos malos homies et audaces So
lent enim diu cogitare omis qui magna negocia volunt age
nõ pt huiqmoi sermo tene attentum auditore . Deflunt eni

totus. neq; quicq̄ comprehendens perfectis ubis amplectitur Qui non p̄t in illa facetissima ūborum attenuacon̄ commode ūsari venit ad aride et exsangue genus oronis q̄d nō alienū est vile nominari cugmodi h' est Nam iste ut in balneasac cessit ad hunc postea dixit hic tuus servus me pulsauit. postq ea dixit hic illi considerabo postq ille conuitiū fecit et magis magis ex p̄ntibus multis clamabit frivolus hic quidē et illiberalis est sermo non enī est adeptus id quod hr̄ attenuata figura puris et electis ūbis compositam oronē Omne genus oronis et graue et mediocre et attenuatum dignitate efficiunt exornationes de quibus post loquemur que si rare disponūt distinctā sicuti coloribus si crebre collocabūt et oblicq̄ reddunt orōm. sed figuram in dicendo commutari oportet ut grauem mediocris mediocrē excipiat attenuata deinde identidem commutent ut facile societas varietate vitē Quoniam qbus in gn̄ibus elocutio ūsari debeat dc̄m ē Videamus nūc quas res hrē debeat elocutio commoda et perfecta que maxime ad commodum oratoris accommodata est Tres res in se debet hrē elegantiam compositionē dignitatē Elegantia est que facit ut vnū quodq; pure et apte dici videāt Hec distribuit̄ in latinitatē et explanacōm Latinitas est q̄ sermonē purū conseruat ab omī vitio remotū. Vitia in sermonē quo mīg is latinus sit duo p̄nt esse solecismus et barbarismus Solecismus est cum in ūbis plu̇ibus consequēs ūbū superiori non accommodatur Barbarismus est cum ūbū aliqd viciose effertur. hec qua roē vitare possimus in arte gr̄mmatica dilucide addiscemus Explanacio est que reddit apertam et dilucidam orōm Ea comparatur duabus rebus usitatis ūbis et propriis. Usitata sunt ea que ūsant̄ in sermone et consuetudine quottidiana. Propria que eius rei ūba sunt

aut esse put de qua loquitur Composicio est verborum constructio que facit omnes partes orationis equabiliter perpollitas Ea conseruabitur si fugiemus crebras vocalium concursiones que vastam atque hiantem orationem reddunt ut hic est vacce aenee amenissime impendebant · et si vitabimus eiusdem litere nimia assiduitate cui vicio versus hic erit exemplo nam hic nihil prohibet in vitiis alienis exemplis uti O tite tute tati tibi tanta tiranne tulisti et hoc eiusdem poete / quicquid quisqui quequis conueniat neget Et si eiusdem verbi assiduitatem nimiam fugiemus / ea est huiusmodi Nam cuius rationis ratio non extet ei rationi ratio non est fidem habere et si non utemur continenter similiter cadentibus verbis hoc modo flentes plorantes lacrimantes obtestantes et si verborum transiectionem vitabimus nisi que erit concinna qua de re postius loquemur quo in vicio est celius assiduus ut hoc est in priore libro has res ad te scriptas luci misimus eli Item fugere oportet longam verborum continuationem que et auditoris aures et oratoris spiritum ledit His vitiis in composicione vitatis reliquum opus consummandum est in dignitate

DIGNITAS · EST · QUE · REDDIT · ORNATAM

orationem et varietate distinguit · hec in verborum et sententiarum exornationem dividitur Verborum exornatio est que ipsius sermonis insignita continetur perpolitione Sententiarum exornatio est que non in verbis sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem

REPETICIO est cum continenter ab uno atque eodem verbo in rebus similibus et diversis principia sumuntur · hoc modo Vobis istud attribuendum est · vobis gratia habenda est · vobis res ista erit honori Item Scipio sustulit numanciam · scipio carthaginem delevit · scipio pacem peperit · scipio civitatem servavit Item tu in forum prodire · tu lucem conspicere tu in horum conspectum venire conaris Audes verbum facere audes quicquam ab istis petere

audes supplitium deprecari Quid est quod possis defendere quid est quod audeas postulare . quid est quod tibi putes concedi oportere . num iusiurandum contempnisti num amicos prodidisti num parenti manus intulisti num denique in omni dedecore volutatus es. Hec exornatio cum multum venustatis ht tum gravitatis et acrimonie plurimum quare videtur esse adhibenda et ad ornandam et ad exaggerandam orationem

CONVERSIO est per quam non ut ante primum repetimus verbum . sed ad postremum continenter revertimur hoc modo penos p. r. iustitia vicit . armis vicit . liberalitate vicit . Item ex quo tpe concordia de civitate sublata est . libertas sublata est fides p. r. sublata est Item gaius lelius homo novus erat ingeniosus erat doctus erat bonis viris et studiosis amicus erat ergo hic in civitate primus erat Item nam cum istos ut te absoluant rogas ut periurent rogas ut existimationem negligant rogas ut leges p. r. tue libidini largiantur rogas

COMPLEXIO est que utrumque complectitur exornationem et hanc et quam ante exposuimus ut et idem verbum repetatur sepius et crebro ad idem postremo revertatur hoc modo Qui sunt qui federa sepe rumpunt cartaginenses Qui sunt qui in italia crudele bellum gesserunt cartaginenses Qui sunt qui italiam deformaverunt cartaginenses Qui sunt qui postulant sibi ignosci cartaginenses Videte ergo quam conveniat eos impetrare Item quem senatus damnavit quem p. r. damnavit quem existimatio omnium damnavit eum vos sententiis vestris absoluetis

TRADUCCIO est que facit ut cum idem verbum crebrius ponatur non modo non offendat animum sed etiam concinniorem reddat orationem hoc pacto Qui nihil ht in vita iocundius vita . is cum virtute vitam non pt colere Item cum hominem appellas qui si fuisset homo numquam tam crudeliter hominis vitam petisset At cat

inimicus ergo inimicum sit ulcisci voluit ut ipse sibi reperiretur
inimicus Item diuitias sine diuitiis esse tu vero virtutem prefer
diuitiis Nam si voles diuitias cum virtute comparare vix satis ido
nee videbuntur tibi diuitie que virtutis pedisseque sunt Ex eo
dem genere est exornationis cum idem verbum ponitur modo in hac
modo in altera re hoc modo Cur eam rem tam studiose cu
ras que tibi multas dabit curas Item amari iocundum sit
si curetur ne quid insit amari Item veniam ad vos si mihi sena
tus det veniam In his quatuor generibus exornationum que adhuc
proposite sunt non inopia verborum fit ut ad idem verbum rede
atur sepius sed inest festiuitas que facilius auribus diiudicari
quam verbis demonstrari potest CONTENCIO est cum ex con
trariis rebus oratio conficitur hoc modo habet assentatio iocun
da principia eadem amarissimos exitus affert Item inimicis
te placabilem amicis exorabilem prebes Item in ocio tumul
tuaris in tumultu es ociosus in re frigidissima cales in ferue
tissima friges tacito cum opus est clamas cum tibi loqui conuenit
obmutescis Ades abesse vis abes reuerti cupis in pace bellum quer
itas in bello pacem desideras in concione de virtute loqueris in pre
lio pre ignauia tube sonitum perferre non potes Hoc genere si distin
guemus orationem et graues et ornati poterimus esse.
EXCLAMACIO est que conficit significationem doloris
aut indignationis per alicuius hominis aut urbis aut loci aut rei
cuiuspiam compellationem hoc modo Te nunc affricane alloquor
cuius mortui quoque nomen splendori ac decori est ciuitati tui
clarissimi nepotes suo sanguine aluerunt inimicorum crudeli
tatem Item o perfidiose fregelle quam facile scelere vestro contabui
stis ut cuius nitor urbis italiam nuper illustrauit eius vix
nunc fundamentorum reliquie maneant Item bonorum insidiatores
latrocinio vestro vitam innocentissimi cuiusque petistis tantamne

ex iniquitate iudiciorum vestris calumniis assumpsistis facultatem
Hac exclamatione si loco utemur et raro et cum rei magnitudo
postulare videbitur ad quam volumus indignationem animum audi
toris adducemus INTERROGACIO non omnis gravis
est neque concinna · sed que cum enumerata sunt ea que obsunt
cause adversariorum confirmat superiorem orationem. hoc modo Cum
igitur hec omnia faceres diceres administrares utrum animos sociorum a
re publica removebas et alienabas an non vel utrum aliquem
exhortari oportuit qui ista prohiberet ac fieri non sineret an non
RACIOCINACIO est per quam ipsi a nobis rationem poscimus
quare quid dicamus et crebro nosmet a nobis petemus uni
uscuiusque propositionis explanationem Ea est huiusmodi Maiores
nostri si quam unius peccati mulierem damnabant simplicio iudicio
multorum maleficiorum convictam putabant Quo pacto quam
quam impudicam iudicabant · eam quoque veneficii damnatam exi
stimabant Quid ita · quia necesse est eam que suum corpus
addixerit turpissime cupiditati timere multos Quos istos virum
parentes ceteros que ad quos videt sui dedecoris infamiam pertinere
Quid postea tantopere timeat eos necesse est ut quoquomodo
possit veneficio petat Cur quoniam nulla potest honesta ratio retinere
eam quam magnitudo peccati faciat timidam intemperantia audacem
natura mulieris inconsideratam Quam veneficii damnabant
impudicam quoque necessario iudicabant Quare quia nulla
facilius ad id maleficium causa quam turpis amor et intemperans
libido commovere potuit cum cuius animus mulieris esset corruptus
corpus eius castum esse non potuerunt Quid in viris · idem
ne observabant · minime Quid ita · quia viros ad unum quodque
maleficium singule cupiditates impellunt · mulieres ad omnia vitia
cupiditas una deducit Item bene maiores nostri hoc comparaverunt
ut neminem regem quem armis cepissent vita privarent Quid ita ·

quia qm̄ nobis fortuna facultatē dedisset iniquū erat ī eorꝝ
supplicio consumarē quos eadem fortuna paulo ante in am
plissimo statu collocarat Quid quod exercitum contraduxerit
desino meminisse Quid ita· quia viri fortis est qui de victoriā
contendant eos hostes putare qui devicti sunt eos homiēs
iudicare ut possit bellum fortitudo minuē· pacem humanitas
augē Et ille si vicisset num idem fecisset non profecto tam
sapiens fuisset. Cur ergo parcis· quia tlem stultitiam contem
nēr non imitari consueui Hec exornatio ad sermonē vehemēt
accomodata est et animū auditoris reddit attentum tum venu
state sermonis tum rōnis expectatione SENTENCIA est
orō sumpta de vita que aut quid sit aut quid esse oporteat
in vita breuitē ondit. hoc pacto Difficile est p̄mū v̄tutes
reuereri qui semper scda fortuna sit usus Item liber is est
existimandus qui nulli turpitudini seruit Item egens eque
est is qui non satis ht̄ et ꝯ is cui satis nihil pt̄ esse Item
optima uiuendi rō est eligenda eam iocundam consuetudo
reddet huiusmōi sententie simplices non sunt improbande
proptēā ꝙ ht̄ breuis expositio· si rōnis nullius indiget magnā
delectatōm̄ Sed illud quoqꝫ probandum est genus sententie
qd confirmatur subiectōe rōnis· hoc pacto· Oms bn̄ uiuē
di rōnes in v̄tute sunt collocande proptēā ꝙ sola v̄tus in
ptāte est Omīā p̄terēā subiecta sunt fortune sub dicōn
Item qui fortunis alicuius inducti amiciciā eius secuti sunt
hi simul l ac fortuna dilapsa est· deuolant omēs Cum
enim recessit ea res que fuit consuetudinis causa nihil supē
quare possint in amicicia tenei Sunt item sententie que
duplicē efferuntū· hoc mō· sine rōn Errant qui in prosp̄is
rebus oms impetus fortune se putant fugisse Sapienter
cogitant qui tpībus scdis casus aduersos reformidant Cum

ratione hoc pacto. Qui adolescentum peccatis putant ignosci opor
tere. falluntur propterea quod etas illa non est impedimento bonis
studiis. At si sapienter faciunt qui adolescentes maxime casti
gant. ut quibus virtutibus omnem vitam tueri possint. eas
in etate maturissima velint comparare. Sententiam inter
poni raro convenit ut rei auctores. non vivendi preceptores
videamur esse. Cum ita interponuntur multum afferunt orna
menti. necesse est enim. ut comprobet eam tacitus auditor
cum ad causam videat accommodari rem certam ex vita et
moribus sumptam. CONTRARIUM idem fere est
quod contentio. Contrarium est quod ex rebus diversis duabus
alteram breviter et facile confirmat. hoc pacto. Nam qui
suis rationibus inimicus fuit semper. eum alienis rebus quo
amicum fore speres. Item nam quem in amicitia perfidiosum
cognovisti eum qua re putes inimicitias habere posse. Aut qui
privatus intollerabili superbia fuit. eum quo cognoscentem se
inde potis in potestate. Et qui in sermonibus et conventu a
micorum numquam verum dixit. eum in contionibus credis
a mendacio temperaturum. Item quos ex collibus deiecimus
cum his metuimus in campo dimicare. Qui cum plures
erant nobis paucis exequari non poterant. hi postquam pau
ciores sunt metuimus ne sint superiores. Hoc exornationis genus
breviter et continuatis verbis perfectum debet esse. et cum commodum
est auditu propter brevem et absolutam conclusionem. tum
vehementer id quod opus est oratori comprobat contraria
re et ex eo quod dubium non est expedit illud quod est du
bium ut aut dilui non possit aut multo difficillime possit.
MEMBRUM orationis appellatur res breviter absoluta
sine totius sententie demonstratione que denuo alio membro
orationis explicatur hoc modo. et inimico proderas id est unum

q appellatur rubrum deinde hic expiatur ab altero oportet et anulum ledebas Ex duobus membris hec exornatio pt constare sed comodatissima et absolutissima est que ex tribus constat hoc pacto et inimico proderas et amicu lede bas et tibi non consulebas Item nec rei p consuluisti nec amicis profuisti nec inimicis restituisti ARTICULUS dr cum singula membra vba intuallis distinguunt cesa orone hc mo acrimonia voce vultu adusarios perterruisti Item inimicos invidia iniuriis potentia pfidia sustulisti Int hunc gnus et illius superioris vehementia hoc int est q illud tardius et rarius venit hoc crebrius et celerius pvenit Itaqz in illo gne et remotione brachii et contentiõ dextre gladius ad ferri ad corpus in hoc crebro et celeri corpus vulnē consauciari videtur Continuatio est densa et continēs frequntatio vborum cum absolutiõ sententiarū Ea utemur comodissime triptito in sententia in contrario in conclusiõ In sententia hoc pacto Ei non multū pt obesse fortuna q sibi in virtute q̄ in casu psidiū collocavit In contrario hc mo Nam si quis spei non multū collocavit in casu q est q ei magnope casus obesse possit In conclusiõ hoc pacto Q si in eos plurimū fortuna possit qui suas rōnes oms in casum intulerunt Non sunt omia comittenda fortune ne magnam in nos heat dnatonem In his tribus gnibus ad continuationis vim adeo frequntatio necēria est ut infirma facultas oratoris videatur n sententiā et contrariū et conclusiõm frequntibus efferat vbis Sed alias quoqz non nunq non alienū est tam et si necesse non est eloq res aliquas p huiusmõi continuationes COMPAR appellatur quod ht in se membra orois de quibus ante diximus que constant ex pari fere nuō sillbarum hoc non de enumeratiõe

ura fiet Nam id quidē puile est sed tm̄ adferet usus et
exercitatio facultatis ut animi quodam sensu par membrū
supiori referre possimus hoc modo In prelio pr̄ mortem opta
bat . domi filius nuptias comparabat . hec omīa graues cas
administrabant Item alii fortuna dedit felicitatē huic in
dustria virtutem comparauit In hoc genē sepe fieri pt̄ ut nō
plane par nūs sit silbarum et tm̄ esse videatur si una aut al
tera ēt est altius breuis aut si cum in altero plures sunt in
altero longior aut longiores plenior aut pleniores silbe ēt
et longitudo aut plenitudo harū multitudinē alterius as
sequatur et exequet SIMILITER CADENS exornatio ap
pellatur cum in eadem constructiōe v̄borum duo aut plura
sunt verba que silit̄ isdem casibus efferunt̄ . hoc mō hoīez
laudas egentem v̄tutis abundantem felicitatis Item cuius hoīs
in pecunia spes est a sapiā animus remotus est diligencia
compare diuitias . negligencia corrupit animū et cum ita
viuit neminē prese ducit hoīem SIMILITER DESINENS
est cum tam et si casus non insunt v̄bis tm̄ silēs exitus sūt
hoc pacto Turpit̄ audes facē nequit̄ studes dicē uiuis
inuidiose loqueris odiose Item audacter territas humiliter pla
cas Hec duo genā quorū alterū in exitu alterū in casi
silit̄ v̄satur int̄ se vehement̄ conueniūt Et ea re qui his
bn̄ vtunt̄ plerumqȝ simul collocant in eisdem ptibus orōnis
et hoc mō facē oportet ꝑdid perditissima rō est amorē
petē pudorem fugē diligē negligē famā hic et ea va
que casus hūt ad casus similes et illa que nō hūt ad
silēs exitus veniūt ADNOMINACIO est cum ad
idem v̄bum accedit commutacōn ul' addicion unius litē
aut litarū aut ad res dissilēs silia v̄ba accomodantur
Ea multis rōnibus conficit̄ Attenuacion aut coplexione

eiusdem lre sit. hic qui se magnifice iactat atque ostentat venit a te anteque romam venit Et ex contrario hic quos homines alea vincit eos ferro statim vincit Productione eiusdem lre. hoc modo hunc avium dulcedo ducit ad aviu Brevitate eiusdem lre sit. hic tam et si videtur esse ho noris cupidus tn non tm curiam diligit quntum curiam Addendis lris hoc pacto. hic posset sibi temperare ni amori mallet obtemperare Demendis lris sit Silenones vitasset tanquam leones. vite se tradidisset Transferendis lris sit videre iudices utrum homini navo an vano credere mali tis Comutandis hoc mo deligere oportet quem velis diligere Hee sunt adnominationes que in lrarum brevi comutatione aut productione aut transiectione aut aliquo huiusmodi genere vsantur Sunt autem alie que non habent tam propinquam ubi similitudinem et tn dissiles non sunt quibus de generibus vnum est huiusmodi Qui veniam qui sim quare in simulem cui prosim quod postulem brevi cognoscetis Nam hic est in quibus dam ubis similitudo quedam. non tam affectanda quam ille superiores Sed tn adhibenda est nonnumquam Alterum genus huiusmodi Demque operam o quirites ne omnino patres conscripti circumscripti putentur. hec adnominatio magis accedit adsimili tudinem quam superior sed minus quam ille superiores propterea quod non solum addite sed uno tempore quoque dempte lre Tertium genus est quod vsatur in casuum comutatione. aut vnius aut plurium nominum Vnius nominis hoc modo Alexander macedo summo labore animum ad virtutem a pueritia confir mavit Alexandri virtutes per orbem terre cum laude et gloria vulgate sunt Alexandrum omnes maxime metuerunt Item plurimum dilexerunt alexandro si vita data longior esset trans oceanum manus macedonum transvolassent Varie

hic unum nomen in commutatione casuum volutatum est. Plura
nomina casibus commutatis hoc modo faciet adnominationem
Tiberium graccum rem publicam administrantem prohibuit indigna
mors diutius in ea commorari. Gaio graccho similiter occiso
ablata est res publica que virtutis amantissimum virum subito de
natum de sinu civitatis eripuit. Saturninum fide captum
malorum perfidia per scelus vita privavit. Tuus o druse sanguis
domesticos parietes et vultum parentis aspersit. Supplicio
cui paulo ante omnia concedebant cum brevi spatio non
modo vivere sed etiam sepelire prohibuerunt. Hec tam pro
xima genera exornationum quorum unum in similiter cadentibus
alterum in similiter desinentibus verbis tertium in annominationibus
positum est perraro sumenda sunt reperiri posse sine laboratione
et opere assumptione. Eiusmodi autem studia ad delectationem
quam ad veritatem videntur accommodatiora. Quare et fides et
gravitas et severitas oratoria minuitur his exornationibus
frequenter collocatis et non modo tollitur auctoritas dicendi sed
offenditur quoque in eiusmodi oratione auditor propterea quod est in
his lepos et festivitas non dignitas neque pulcritudo. Quare que
sunt ampla atque pulcra diu placere possunt. que lepida et conti
nua cito societate afficiunt aurium sensum fastidiosissimum.
Quo modo igitur si crebro his generibus utemur puerili vide
bimur elocutione delectari ita si raro has interseremus exorna
tiones et in tota causa varie dispergemus commode luminibus
distinctis illustrabimus orationem. SUBIECCIO est cum interro
gamus adversarios. aut querimus ipsi a nobis quid ab illis aut
quid contra nos dici possit. deinde subicimus id quod opor
tet dici aut non oportet aut nobis adiumento futurum
sit aut illis obfuturum e contrario. hoc modo Quero igitur
unde iste tam pecuniosus factus sit. Amplum patrimonium relictum

relictum est At pus bona venerut hereditas aliqua obuenit
non pt dici sed etiam a necessariis omnibus exheredatus est
Premiu aliqd ex lite aut iudicio cepit non mo id no fecit
sed etiam insup grandi sponsione victus est Ergo si his
rationibus locupletatus non est sicut oms videtis Aut isti do
nascitur aurum aut unde licitum non est pecunias accepit
Item sepe iudices animaduti multos ex alia honesta re q
ne inimici quide criminai possint sibi presidiu petere
quoru nihil adusarius pt face Nam vtru ad patris
eius vtutem confugiet At eum uos iurati capite damnastis
An ad suam reuteret antiqz vitam alicubi honeste
tractatam Nam hic quide ante oclos vros quomo vi
xit scitis oms An cognatos enuabit quibus vos conueniat
commoui At hi quide nulli sunt Amicos proferet at nemo
est qui sibi non turpe putet istius amicu nominari Item
credo inimicu q nocente putabas in iudiciu adduxisti
Non nam indemnatum necasti Leges que id face phi
bent veritus es at ne scriptas quide iudicasti et puta
sti Cum ipe te ueteris amicitie commonefaceret commotus
es At nihilominus sed etiam studiosius occidisti Quid cu
tibi pueri ad pedes volutarent mia motus es at eorum
prem crudelissime sepultura quoqz prohibuisti Multum
inest acrimonie et grauitatis in hac exornatoe propterea
q cum quesitu est quid oporteat subiciat id fcm no esse
Quare facillime fit ut exaugeatur indignitas negotii.
Ex eodem gne ut ad nram quoqz psonam referamus subiect
com sit sic Nam quid me face conuenit cum a tanta
multitudine gallorum circumsederer an dimicare at cum
parua manu tu prodiremus locum qz munitissimu habeamus
nec erat qui vitam producerem Castra relinquerem

at obsidebant vitam militum negligentem at eos videbat
ea accepisse condicione ut quo ad possent incolumos parentes
et parentibus conservarent hostium condicionem repudiarent
at salus antiquior est militum quam impedimentorum Eiusmodi
consequuntur identidem subiectiones ut ex omnibus ostendi videatur
nihil potius quam quod factum sit faciendum fuisse GRADA
CIO est in qua non ante ad consequens verbum descenditur quam
ad superius conscensum est hoc modo Nam que reliqua spes
manet libertatis si illis et quod libet licet et quod licet
possunt et quod possunt audent et quod audent faciunt
et quod faciunt vobis molestum non est Item non sensi hoc
et non suasi neque suasi et non ipse facere cepi neque facere
cepi et non perfeci neque perfeci et non probavi Item africa
no industria virtutem virtus gloriam gloria emulos compar
avit Item imperium grecie fuit apud athenienses athe
niensium potiti sunt spartiate spartiatus superavere thebani
thebanos macedones vicerunt qui ad imperium grecie bre
vi tempore adiunxerunt asiam bello subactam Habet in se quandam
leporem superioris cuiusque crebra repeticio verbi que propria est
huius exornationis DIFFINICIO est que rei alicuius propri
as amplectitur potestates breviter et absolute hoc modo Maie
stas reipublice est in qua continetur dignitas et amplitudo civi
tatis Item iniurie sunt que aut pulsacione corpus aut
convicio aures aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam
violant Item non est ista diligencia sed avaricia ideo
quia diligencia est accurata conservacio suorum Avaricia
iniuriosa appeticio alienorum Item non est ista fortitudo
sed temeritas propterea quod fortitudo est contemptio laboris
et periculi cum racione utilitatis et compensacione commodorum
Temeritas est cum inconsiderata dolorum perpessione laborum

gladiatoria piratarum susceptio Hec ideo commoda putatur exorna
tio quia omnem rei cuiuspiam vim et potestatem ita dilucide
proponit et explicat breviter ut neque prolixius dici oportuis
se neque lucidius potuisse dici putetur TRANSICIO vo
catur que cum ostendit breviter quid dictum sit proponit item
breviter quid consequatur hoc modo Modo in patriam cuiusmodi fuerit
habetis nunc in parentes qualis fuerit considerate Item mea
in istum beneficia cognoscitis nunc quomodo iste mihi gratiam
rettulerit accipite Proficit hec aliquantum exornacio ad duas
res nam et quid dixerit commonet et ad reliquum comparat au
ditorem CORRECCIO est que tollit id quod dictum est et
pro eo id quod magis idoneum videtur reponit hoc pacto Quod
si iste suos hospites rogasset immo amonuisset adeo non
facile hoc perfici posset Item nam postquam isti vicerunt
atque adeo victi sunt eam quomodo victoriam appellem que
victoribus plus calamitatis quam boni dederit O virtutis comes
invidia que bonos sequeris plerumque atque adeo insectaris
Commovetur hoc genere animus auditoris res enim communi
verbo elata tantummodo dicta videtur Ast ea post ipsius oratoris
correctionem magis sit idonea pronuntiatione Non ne igitur
satius esset dicet aliquis ab initio presertim cum scribas
ad optimum et lectissimum verbum devenire Est cum non est
satius si commutatio verbi id erit demonstratura eiusmodi rem
esse ut cum eam communi verbo appellaveris levius dixisse videaris
cum ad electius verbum accedas insignem facias rem Quod
si continuo venisses ad id verbum nec rei nec verbi gratia
animadversa esset OCCUPACIO est cum dicimus nos
preterire aut non scire aut nolle dicere id quod tunc maxi
me dicimus hoc modo Nam de pueritia quidem tua quam
tu omni intemperantie addixisti dicerem si hoc tempus

idoneum putarem nunc consulto relinquo et id preterea quod
te tribuni rei militaris infrequentem tradiderunt Deinde
quod iniuriam satis fecisti L labeoni nihil ad hanc rem pertine
puto horum nihil dico revertor ad illud de quo iudi
cium est Item non dico te ab sociis pecunias. non sum in
eo occupatus quod civitates regna domos omnium depeculatus es
furta rapinas omnes tuas omitto Hec utilis est exorna
tio si aut rem que non pertineat aliis ostendere occulte admonuis
se prodest. aut si longum est. aut ignobile. aut planum
planum non potest fieri aut facile potest reprehendi ut utilius sit
occulte fecisse suspicionem quam eiusmodi intendisse orationem que
redarguatur DISIUNCCIO est cum eorum de quibus
dicimus aut utrumque aut unumquodque certo concluditur verbo sic.
Populus romanus numantiam delevit. cartaginem sustulit. co
rinthum disiecit. fregellas evertit. nihil numantinis
vires corporis auxiliate sunt Nichil cartaginensibus scientia
rei militaris adiumento sunt. Nihil corinthiis erudita cal
liditas presidii tulit. nihil fregellanis morum et sermonis
societas opitulata est Item forme dignitas aut morbo
deflorescit aut vetustate extinguitur. hic utrumque in su
periori exemplo unam quamque rem certo verbo concludi vidimus
CONIUNCCIO est cum interpositione verbi et superiores
orationis partes comprehenduntur et inferiores hoc modo forme
dignitas aut morbo deflorescit aut vetustate ADIUNC
CIO est cum verbum quod res comprehendit non interponimus
sed aut primum aut postremum collocamus. hoc modo primum hoc pacto
deflorescit forme dignitas aut morbo aut vetustate. po
stremum sic Aut morbo aut vetustate dignitas forme deflore
scit Ad festivitatem disiunctio est apposita quae rarius ute
mur ea ne satietatem pariat Brevitati paret coniunctio

quare sepius adhibenda est. he tres exornationes de simplici
gnē manat CONDUPLICACIO est cum rōn amplifica
tionis aut miserationis eiusdem unius aut plurimorū ūborū
iteratio hoc mō Tumultus gaii grachi ~~ut~~ tumultus domesticos
et intestinos comparat Item commotus non es cum tibi mr̄
pedes amplexaret̄ non es cōmotus Item nūc etiam audes
venire in horū conspectū proditor pr̄e. proditor inq̄ pr̄e
venire audes in horum conspectum Vehement auditorem
cōmouet eiusdem redintegratio ūbi et uulnus maius effi
cit in contrario cause quasi aliquod telum sepius p̄ueniat
in eandem corporis partem Interpretacio est que nō iteras
idem redintegrat ūbum sed id cōmutat q̄d positum est alio
ūbo q̄d idem valeat hoc mō Rem p. radicitus eūtisti cun̄te
funditus deiecisti Item prēm nefarie ūberasti. p̄nti mang
scelerate intulisti Necesse est eius qui audit aīm cōmoui
cum grauitas p̄oris dicti renouatur interpretatōe ūborum
CŌMUTACIO est cum due disc̄e sentencie distrēpā
tes ex transiectiōe ita efferunt̄ ut a p̄ore posterior contraria
prior̄ proficiscatur. hoc mō. Esse oportet ut viuas nō viuē
ut edas Item ea re poemata non facio quia cum nō̄i uolo
non possum cum nō̄i possum nolo Item que de illo dicunt̄
dici non p̄nt que dici p̄nt non dicunt̄ Item poema lo
quens pictura est tacitum poema debet esse Item si stultus
es ea re taces. non tn̄ si taces ea re stultus es Non p̄t dici
q̄n cōmode fiat cum contrarie sentencie relatōn ūba quoq3
conmutantur Plura subiecimus exempla ut qm̄ difficile est
hoc genus exornationis inuentū dilucidū esset. ut cū bn̄
esset intellcm̄ facilius indicendo inuenirētur PERMIS
SIO est cum ostendemus leue indicendo nos aliquā rem
totam tradē et concedē alicuius voluntati sic qm̄ omnibus

ereptis rebus solum mi supest animus et corpus hec ipa que mi de multis sola relicta sunt vobis et vre condono ptati vos me vro quo pacto videbitur utamini atque abutamini licebit impune in me quicquid libet statuite dicite atque obtyabo. hoc genus tam et si alias quoque non nunquam tractandum est tamen ad miam commouenda uehementissime est accomodatum DUBITACIO est cum querere videtur orator utrum de duobus potius aut quid de pluribus potissimum dicat hoc modo Offuit eo tempore plurimum rei p consilium siue stulticiam siue maliciam dicere oportet siue utrumque Item tu istud ausus es dicere homo omnium mortalium quetro quo nam te digno moribus tuis appellem nomine ¶ Expedicio est cum rombus compluribus enumeratis quibus aliqua res aut fieri aut non fieri potuit cetere tolluntur una relinquitur. quam nos intendimus. hoc modo. Necesse est cum constet ipm fundum nrm fuisse ostendas te aut vacuum possedisse aut aut usucapione tuum fecisse aut emisse aut hereditate tibi venisse Vacuum cum ego adessem posside non potuisti Tuum etiam nunc non potes usu fecisse. emptio nulla profertur hereditate tibi me uiuo pecunia me venire non potuit Relinquitur ergo ut me vi de meo fundo deieceris hec exornacio plurimum iuuabit coniecturales argumentaciones sed non erit tanquam in pleris que ut cum velimus ea possimus uti nam facere id non potimus nisi nobis ipa negocii natura dabit facultatem DISSOLUTUM est quod coniunctionibus ubertum e medio sublatis separatis partibus effertur. hoc modo Gere morem parenti. pare cognatis obsequere amicis. obtempera legibus Item descende in integram defensionem noli quicquam recusare. Da fere seruos in questionem stude verum inuenire Hoc genus et acrimoniam het in se vehementissimam et ad

brevitate est attomodatum PRECISIO est cum dictis quibus
dam reliquum quod inceptum est dici relinquitur in audientium
iudicio. sic. Mihi tecum pretertatio non est. ideo quia populus
romanus me nolo dicere ne cui forte arrogans videar. te
autem sepe ignominia dignum putavit. Item tu ista nunc
audes dicere qui nuper aliene domi non ausim dicere ne cum
te digna dixero me indignum quippiam dixisse videar. hic
atrocior tacita suspicio quam diserta explanacio facta est. Conclu
sio est que brevi argumentatione ex his que ante dicta sunt aut
facta conficiat quod necessario consequatur hoc modo. Quod si dana
is datum erat oraculum non posse capi troiam sine phi
lotete sagittis. hee autem nihil aliud fecerunt nisi quod alexandrum
perculerunt hunc extinguere id nimirum capi fuit troiam.

RESTANT. ETIAM. DECEM EXORNACOES
verborum quas idcirco non vage dispersimus sed a supe
rioribus separavimus quia omnes in uno genere posite sunt. nam
harum omnium hoc proprium est. ut ab usitata verborum potestate
recedatur atque in aliam rationem cum quadam venustate oratio con
feratur. De quibus exornationibus. Nominatio est prima. Que
nos admonet ut cuius rei nomen aut non sit aut satis idoneum
non sit eam nosmet idoneo verbo nominemus aut imitationis
aut causa significationis. Imitationis hoc modo ut maiores
nostri rudere et vagire et mugire et murmurare et sibilare
appellarunt. Significande rei causa sic. postquam iste in rem p.
impetum fecit fragor civitatis in primis est auditus. hoc genere
raro est utendum ne novi verbi assiduitas odium pariat. sed
si commode quis utatur eo et raro non modo non offendet novi
tate sed etiam exornat orationem. PRONOMINACIO est
que sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id quod
suo nomine appellari non potest ut si quis cum loquatur de gracchis

An non affricani nepotes inquit huiusmodi fuerunt. Item si quis
de adversario cum dicat Videte nunc inquit iudices quemadmodum
me plagio xippus iste tractarit. Hoc pacto non inornate poteri-
mus et in laudando et in ledendo in corpore aut in animo aut
in extraneis rebus dicere sicuti ~~nomine~~ cognomine quod pro certo
nomine collocemus DENOMINACIO est que a rebus
propinquis et finitimis trahit orationem qua possit intelligi res
que non suo vocabulo sit appellata Id aut ab inuento colligitur
aut ab inuentore perficitur ut si quis de trapeio loquens eum ca-
pitolium nominet Aut ab inuento ut si quis pro libero vinum
pro terre frugem appellet Aut ab instrumento dominum ut si quis
macedones appellarit hoc modo Non tam cito sarisse grecia po-
tite sunt / aut idem signans gallos ne tam facile ex italia at
matura transalpina depulsa est Aut id quod fit ab eo qui
facit Ut si quis in bello velit ostendere aliquid quempiam fecisse
dicat Mars istud te facere coegit Aut si quid facit ab eo quod
fit ut cum desidiosam artem dicemus quia desidiosos facit
et frigus pigrum quia pigros facit Ab eo quod continet id quod
continetur hoc modo demonstrabitur Armis italia non potest vinci
nec grecia disciplinis Nam hic pro grecis et italis que con-
tinent notata sunt Ab eo quod continetur id quod continet
ut si quis aurum aut argentum aut ebur nominet cum divi-
tias velit nominare Harum omnium denominationum magis in pre-
cipiendo diffusio quam querendo difficilis est inuencio ideo quia
plena consuetudo est non modo poetarum et oratorum sed etiam
quottidiani sermonis huiusmodi denominationum CIRCUICIO
est oratio rem simplicem assumpta circumscribens elocutione. hoc
pacto Scipionis providencia cartaginis opes fregit Nam hic
si ornandi racio quedam habita esset Scipio potuit et
carthago simpliciter appellari TRANSGRESSIO est que

uerboru perturbat ordinem peruersione aut transiectione
Peruersione sit. hoc uobis deos immortales arbitror dedisse
virtute pro vra Transiectoe hoc mo Instabilis in istum plurimum
fortuna valuit omis inuidiose eripuit tibi bu viuendi faculta
tes huiusmoi transiectio que rem non reddit obscuram multu
prodit ad continuationes de quibus ante dctm est in quibus
oportet vba sicut a poetis inquenda extrem numeru ut pfite
et ppolitissime possint esse absolute SVPERLACIO est
oro supans vitatem alicuius augendi minuendi ve causa h
sumit sepatim aut cum compatoe Sepatim sic Qs si concordi
am tenebimus impii magnitudine solis ortu atq occasu meti
emur Cum compatoe aut a simili aut a pncia suplatio
sumit A similitudine sic Corpore niueu candorem aspectu igne
um ruborem assequebatur A pncia hoc mo Cuius ore sermo
melle dulcior profluebat Eodem gne est hoc Tantus erat
in armis splendor ut solis fulgor obscurior videretur
INTELLECCIO est cum res tota pua de parte cognoscitur
aut de toto pars De parte totu sic intelligit Non ille te tibie
nuptiales eius matrimonii commonebant. na h sanctionia omis
nuptiaru vno signo tibiaru intelligit De toto partem ut
si quis ei qui vestitu aut ornatu sumptuosu ostendet dicat
Ostentas mi diuitias et locupletes copias iactas Ab vno plura
hoc mo intelliguntur Peno fuit hispanus auxilio fuit immanis
ille transalpinus in italia quoq non nemo sensit id togatus
A pluribus unu sic intelligitur Atrox calamitas pectora me
rore pulsabat Itaq anhelans ex imis pulmonibus p cura spus
ducebatur Nam in superioribus plures hispani et galli et togati
et hic vnu pectus et vnus pulmo intelligitur. et erit illic dimi
nutus numerus festiuitatis. hic adauctus grauitatis gratia
ABUSIO est que vbo simili et propinquo et propo abutit

hoc modo Vires hominis breues sunt aut parua statura aut
longum in homine consilium aut oratio magna aut uti sermone
pauco. nam hic facile est intellectu finitima uerba rerum
dissimilium ratione abusionis esse traducta TRANSLACIO
est cum uerbum in quandam rem transfertur ex alia re quod
propter similitudinem recte uidebitur posse transferri Ea
igitur ponende rei ante oculos causa fit sic. hic italiam
tumultus expergefecit terrore subito Breuitatis causa sic
Recens aduentus exercitus extinxit subito ciuitatem Obsceni
tatis uitande causa sic Cuius mater quottidianis nuptiis delectatur
Augendi causa sic Nullius urbis calamitas istius explere
inimicicias et nefariam saturare crudelitatem potuit Mi
nuendi causa sic Magno se predicat auxilio fuisse. quia
paululum in rebus difficilimis aspirauit Per argumentum sic
Nam cum canes funguntur officiis luporum quo iam presidio
pecuaria tuta credemus Item ornandi causa tractatur sic ali
quando rei publice rationes que malicia nocentium exaruerunt uirtute et
optimatum reuiuescent Translationem prudentem dicunt esse opor
tere. ut cum ratione in consimilem rem transeat ne sine de
lectu temere et cupide uideatur in dissimilem transcurrisse
PERMUTACIO est oratio aliud uerbis aliud sententia
demonstrans Ea diuiditur in tres partes. similitudinem argu
mentum contrarium Per similitudinem sumitur cum translationes
plures frequenter ponuntur a simili oratione ducte sic Nam cum
canes funguntur officiis luporum cuinam presidio pecuaria credemus
per argumentum tractatur cum a persona aut loco aut re aliqua
similitudo augendi aut minuendi causa ducitur. ut si quis
drusum grachum nitorem obsoletum dicat Ex contrario
ducitur sic. ut si quis hominem prodigum et luxuriosum illudens
parcum et diligentem appellet Et in hoc postremo quod ex

contrario sumitur et in illo primo quod a similitudine ducitur per translationem argumento poterimus uti Per similitudinem sic Quid agit hic rex atque agamenon ut sive ut crudelis est potius atreus Ex contrario sic ut si quempiam qui patrem verberarit eneam vocemus intemperantem et adulterum ypolitum nominemus Hec sunt fere que dicenda videbantur de verborum exornationibus nunc res ipsa monet ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus

DISTRIBUCIO·EST·CUM·IN·PLURES res aut personas negocia quedam certa dispertiuntur hoc modo Qui vestrum iudices senatus nomen diligit hunc odisse necesse est Petulantissime enim semper iste oppugnavit senatum Qui equestrem locum splendidissimum cupit esse in civitate is oportet istum maxime pene velit dedisse Ne iste sua turpitudine ordini honestissimo macule atque dedecori sit Qui parentes habetis ostendite istius supplicio vobis impios homines non placere Quibus liberi sunt constituite exemplum quante pene sint in civitate omnibus istiusmodi comparate Item senatus est officium consilio civitatem iuvare Officium magistratus est opera et diligencia exequi voluntatem senatus Populi est officium res optimas et homines idoneos maxime suis sententiis diligere et probare Accusatoris est officium crimina inferre Defensoris diluere et propulsare Testis est dicere que sciat aut que audierit Questoris est unumquodque horum in suo officio continere Quare in causis cassi si testem preterquam quod sciat aut audierit argumentari et coniecturam prosequi patieris ius accusatoris cum iure testium commiscebis testis improbi cupiditatem confirmabis et reo duplicem defensionem parabis Hec est exornatio copiosa

comp̄hendit enim brevi multa et suū cuiq; tribuens offi
cium · seperatim res dividit plures LICENCIA est cum
apud eos quos aut vereri aut metuē debemus tū aliquid
pro iure nr̄o dicimus quod eos mīme offendat · aut q̄s
hi diligunt tum in aliquo errato vere rep̄hendere vide
amur hoc mō Miramini quirites q̄ ab omnibus vr̄e
rones deserant̄ · q̄ causam vr̄am nemo suscipiat q̄ se
nemo vr̄i defensorē profiteatur Jd vr̄e culpe tribuite · de
sinite mirarī Quid est enim quare non omīs istam rem
fugē ac vitare debeant Recordamini quos habuistis defenso
res studia eorum vobis ante oclōs p̄ponite Deinde exitus
omniū considerate tū vobis veniet in mentē ut vē dicā
negligentia vr̄a sive ignavia potius illos ante oculos
vr̄os trucidatos esse inimicos eorū vr̄is suffragiis in ap̄lissim
locū p̄venisse Item quid fuit iudices quare insentenciis fe
rendis dubitavitis ā istū hoiem nefariū ampliavitis
Non apertissime res erant crimini date nō omīs et testib;
comprobate · non qua tenuit et nugatorie r̄nsum est hic
vos vitati estis Si p̄mo cetu condemnassetis cū ne crude
les existimaremini sed dū eam visitastis vituperacōm que
longe a vobis a futurā affuit abfuit eam invenistis
ut timidi atq; ignavi putaremū et maximas et p̄vatas
et publicas calamitates accepistis cum etiā maiores ruine
impendē videantur sedetis et oscitamū nocti lucē et luci
noctem expectatis Aliq̄ acerbi atq; incomodi quottidie nūciā
et eum cuiq; opa nobis hec accidant vos remoramū diutiq
et alitis ad rem p̄ p̄niciem retinetis quoad potestis i civitate
Eiusmōi licencia si nimium acrimonie videbit̄ habere
multis mitigacionibus lenietur Nam continuo aliquid
huiusmōi licebit inferre · hic ego v̄tutem vr̄am quero · sapiaz

desidero veterem consuetudinem requiro · ut quod erat commotum licentia id mitigetur laude · ut altera res ab iracundia uel molestia remoueat · altera ab errato deterreat Hec res sicut in amicitia ita in dicendo maxime facit ut et illi qui audient a culpa ab sint · et quo nos qui dicimus tum amici ipsorum et tum ueritatis esse uideamur Est autem quoddam genus in dicendo licentie quod astutiore oratione comparatur cum aut ita obiurgamus eos qui audiunt quomodo se cupiunt obiurgari aut id quod scimus facile omnes audituros dicimus nos timere quomodo accipiant sed tamen ueritate commoueri ut nihilo secius dicamus horum amborum generum exempla subiciemus · prioris huiusmodi Nimium quirites animis estis simplicibus ac mansuetis nimium unicuique creditis et estimatis unumquemque eniti ut perficiat que nobis pollicitus sit · erratis · et falsa spe frustra iam diu decipimini · stulticia uestra fuit id quod erat in uestra potestate ab aliis petere quam ipsi sumere maluistis posterioris licentie hoc erit exemplum Mihi cum isto iudices fuit summa amicitia sed ita tamen amicitia tamen et si uereor quomodo accepturi sitis tamen dicam uos me priuastis Quid ita ? quia ut uobis essem probatus eum qui uos oppugnabat inimicum quam amicum habere malui Ergo hec exornacio cui licentie nomen est · sicuti demonstrauimus Duplici ratione tractabitur · acrimonia que si magis fuit aspera mitigabitur laude et assentatione de qua supra diximus que non indiget mitigacionis propterea quod imitatur licentiam et sua sponte sit ad animum auditoris accomodata

DIMINVCIO est cum aliquid in esse nobis aut his quos deffendimus aut natura aut fortuna aut industria dicemus egregium · quod ne qua significetur arrogans ostentatio diminuitur et attenuatur oratione hoc modo Nam hoc pro me iure iudices dico me labore et industria curasse ut disciplinam

militarem non in postremis tenerem hic si quis dixisset
ut optime tenerem tam et si vera dixisset. tamen arrogans
visus esset nunc et ad invidiam vitandam et laudem com
parandam satis dictum est Item utrum ergo liberalitatis causa
an avaritie. aut egestatis accessit ad maleficium avaritie at
largissimus fuit in amicos quod signum est liberalitatis que con
traria est avaritie Egestatis. huic quidem pater nolo nimium
dicere non tenuissimum patrimonium reliquit hic quoque vitandum
est ne magnum aut maximum diceretur hoc igitur in nostris aut
eorum quos defendimus egregiis commodis proferendis observa
bimus Nam eiusmodi res et invidiam contrahunt in vita
et odium in oratione si inconsiderate tractes Quare quemadmo
dum ~~in oratione~~ ratione in vivendo fugitur invidia sic in dicen
do consilio vitatur odium DESCRIPCIO nominatur que
rerum consequentium continet perspicuam et dilucidam cum gravi
tate perspicuam expositionem. hoc modo. Quod si istum iudices vestris
sententiis liberaveritis statim sicut ex cavea leo emissus aut
aliqua deterrima belua soluta ex cathenis volitabit et vagabitur
in foro acuens dentes in cuiusque fortunas. in omnes amicos atque
inimicos notos et ignotos incursans aliorum famam depeculans
aliorum caput oppugnans aliorum domum et familiam perfringens atque omnem
rem publicam funditus que labefactans Quare iudices eiecite
eum de civitate liberate omnes formidine vobis denique ipsis
consulite Nam si istum impunitum dimiseritis in vosmet ipsos
credite mihi feram et truculentam bestiam immiseritis Item
Nam si de hoc iudices gravem sententiam tuleritis. uno iudicio
simul multos iugulaveritis. grandis natu parens cuius spes se
nectutis omnis in huius adolescentia posita est. quare velit in
vita manere. non habebit filii parvi privati patris auxilio ludi
brio et despectui paternis inimicis erunt oppositi tota domus

huius indignum concidet calamitate at inimici statim sanguinolenta pal
ma crudelissima victoria potiti insultabunt in horum miserias et
superbi re simul et verbis invenientur Item nam neminem vestrum
fugit quirites urbe capta que miserie consequi illos soleant
arma qui contra tulerunt statim crudelissime trucidantur Ceteri
qui possunt per etatem et vires laborem ferre rapiuntur in servitutem
qui non possunt vita privantur uno denique atque eodem tempore domus
hostili flagrabit incendio et quos natura aut voluntas neces
situdine aut beniuolentia coniunxit. distrahuntur liberi partim
e gremiis diripiuntur parentum. partim in sinu iugulantur partim
ante edes constuprantur Nemo ... est qui possit rem satis
consequi verbis nec referre oratione magnitudinem calamitatis Hoc
genere exornationis vel indignatio vel misericordia potest commo
veri cum res consequentes comprehense universe perspicua breviter
exprimuntur oratione DIUISIO est que rem semovens ab re
utramque absolvit ratione subiecta. hoc modo Cur ego tibi
nunc quicquam obiciam Si probus es. non meruisti. si improbus
non commovere Item quid nunc ego de meis promeritis
predicem Si meministis obtundam Si obliti estis cum re nihil
egerim quid est quod verbis proficere possim Item due res sunt
que possunt homines ad turpe compendium commovere inopia atque ava
ricia Te avarum in fraterna divisione cognovimus. inopem atque
egentem nunc videmus. qui potest igitur ostendere causam malefi
cii non fuisse Inter hanc divisionem et illam que in partibus orationis
tercia est de qua in primo libro diximus dum narrationem demon
stravimus hoc interest quod illa dividit per enumerationem aut per ex
positionem quibus de rebus in totam orationem disputatio futura
sit hec se statim explicat et brevi duabus aut pluribus partibus
subiciens rationes. exornat orationem FREQUENTACIO
est cum res in tota causa disperse coguntur in unum quo gravior

aut acrior aut criminosior oratio sit. hoc pacto A quo tandem
abest iste vitio. Quid est cur iudices velitis eum liberare qui
sue pudicitie proditor est insidiator aliene. cupidus. intemperans
petulentus superbus. impius in parentes. ingratus in amicos in-
festus cognatis in superiores contumax in equos et pares fastidiosus
in inferiores crudelis denique in omnes intollerabilis Eiusdem
generis est illa frequentatio que plurimum coniecturalibus causis.
opitulatur cum suspitiones que separatim dicte minute et infirme
erant unum in locum coacte rem videntur perspicuam facere. non suspi
ciosam hoc pacto Nolite igitur iudices ea que dixi separatim spe-
ctare sed omnia colligite et in unum conferte si et comodum ad
istum ex illius morte veniebat et vita hominis est turpissima
animus avarissimus fortune familiaris attenuatissime et res
ista bono nemini preterquam isti fuit. neque alius quisquam eque comode
de nec iste aliis comodioribus rationibus facere potuit neque pre-
teritum est ab isto quicquam quod opus fuit et cum locus idoneus
maxime quesitus sit tum occasio aggrediendi comoda tempus
adeundi oportunissimum spatium conficiendi longissimum sumptum
est non sine maxima occultandi maleficii spe Et preterea.
antequam occisus is homo est iste visus est in eo loco solus in quo
occisio facta est paulo post in ipso maleficio vox illius qui occide
batur audita. Deinde post occisionem istum multa nocte domum
redisse constat postero die titubanter et inconstanter de occisi
one illius locutum est hec partim testimoniis partim questionibus
partim argumentis omnia comprobantur et rumore populi quod ex argu
mentis natum necesse est esse verum. vestrum iudices est his in unum
locum collocatis certam sumere scientiam. non suspitionem maleficii Nam
unum aliquid aut alterum potest in istum casum cecidisse suspiciose ut
omnia inter se a primo usque ad postremum conveniant maleficia
necesse est casu non posse fieri Vehemens est hec exornatio

et in coniecturalis constitucione cause ferme semper necessaria et
in ceteris generibus causarum et in omni oratione adhibenda non numquam

EXPOLICIO est cum in eodem loco manemus et aliud atque
aliud dicere videmur Ea autem dupliciter fit Si aut eandem plane
dicemus rem aut de eadem re Eandem rem dicemus non eodem
modo Nam id obtundere auditorem est · non rem expolire sed com
mutate · commutabimus tripliciter verbis. pronunciando tractando ·
Verbis commutabimus si cum re semel dicta iterum aut sepius aliis
verbis que idem valeant eadem res proferetur. hoc modo. Nullum tantum
est periculum quod sapiens pro salute patrie vitandum arbitretur Cum
agetur incolumitas perpetua civitatis qui bonis erit rationibus
preditus profecto nullum vite discrimen sibi pro fortunis reipublice
fugiendum putabit et erit sentencia in ea semper ut pro
patria studiose quamvis in magnam descendat vite dimicationem
Pronunciando commutabimus si cum in sermone tum in acrimonia
tum alio atque alio genere vocis atque gestus eadem verba commutando
pronunciatione quoque vehementius immutabimus. hoc quoque commo
dissime scribi non potest neque parum est apertum. quare non eget
exempli Tercium genus commutacionis est quod tractando conficitur
si sententiam traiciemus aut in sermocinationem aut in exsuscitationem Ser
mocinatio est de qua plenius post suo loco dicemus. nunc bre
viter quod ad eam rem satis sit attingemus in qua constituetur alicuius
persone oratio accommodata ad dignitatem. hoc modo. ut facilius
res cognosci possit ne ab eadem sententia recedamus Sapiens qui
omnia reipublice causa suscipienda pericula putabit sepe ipse
secum loquitur sit Non mihi soli sed etiam adeo multum potius natus
sum patrie. vita que fato debetur saluti patrie potissimum
solvatur Aliud hic me tute et honeste ad hanc usque etatem
perduxit meas rationes bonis legibus et optimis disciplinis mo
nuit Quid est quod a me satis ei persolvi possit Unde hec accipies

in hac loquatur sapiens secum Sepe ego in periculis reipublice nullum ipse periculum fugi Et item mutatur res tractando si traducitur ad exsuscitationem cum et nos commoti dicere videamur et auditoris animum commoveamus sic Quis est enim tam tenui cogitatione preditus cuius animus tantis angustiis invidie continetur qui non hunc hominem studiosissime laudet et sapientissimum iudicet qui pro salute patrie pro incolumitate civitatis pro rei publice fortunis quamvis magnum atque atrox periculum studiosissime suscipiat et libenter subeat Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare quam possum · id que hoc certe scio vobis omnibus usu venire Eadem igitur res his tribus in dicendo commutabitur · rebus verbis · pronuntiando · Tractando · dupliciter · sermocinatione et exsuscitatione Sed de eadem re cum dicemus plurimis utemur commutationibus Nam cum rem simpliciter pronuntiamus rationem subicere potimus · deinde dupliciter vel sine rationibus vel cum rationibus pronuntiare Deinde afferre contrarium de quibus omnibus diximus in verborum exornationibus · Deinde simile et exemplum de quo suo loco plura dicemus · deinde conclusionem de qua in secundo loco que opus fuerunt diximus demonstrantes argumentationes quemadmodum concludere oporteat in hoc libro docuimus cuiusmodi esset exornatio verborum cui conclusio nomen est Ergo huiusmodi vehementer exornata poterit esse expolitio que constabit ex frequentibus exornationibus verborum et sententiarum · hoc modo igitur septem partibus tractabitur sed ab eiusdem fine non recedamus exemplo ut scire possis quam facile preceptione rethorice res simplices multiplici ratione tractentur Sapiens nullum pro re publica periculum vitabit ideo quod sepe cum pro re publica perire noluit necesse erit cum re publica pereat Et quoniam sunt omnia commoda a patria accepta · nullum incommodum pro patria grave putandum est Ergo qui fugiunt id id periculum quod pro re publica subeundum est · stulte faciunt Nam

neque effugere incomoda pro ciuitate ingrati in ciuitate reperiuntur
At qui patrie pericula suo periculo expetunt hi sapientes putandi sunt
cum et eum quem debent honorem rei publice reddunt et pro
multis perire malunt quam cum multis Et enim vehementer est ini
quum vitam quam a natura acceptam propter patriam conseruamus
nature cum cogat reddere · patrie cum roget non dare · et cum
possis cum summa virtute et honore pro patria interire · mal
le per dedecus et per ignauiam viuere et pro amicis et parentibus et
ceteris necessariis adire periculum · pro re publica in qua hec et
illud sanctissimum nomen patrie continetur nolle in discrimen venire
Ita quod uti contemnendus est qui in nauigio nauim quam se mauult
incolumem ita vituperandus est qui in republica discrimini suo plus
quam communi saluti consulit Naui enim fracta multi incolumes
fuerunt · ex naufragio patrie saluus nemo potest enatare Quod
mihi bene uidetur decius intellexisse qui se deuouisse dicitur et pro
legibus legionibus in hostes inmisisse medios vnde amisit vitam
at non perdidit · re enim vilissima et parua · maximam redemit
vitam dedit · patriam accepit · amisit animam potitus est
gloriam que cum summa laude prodita uetustate · magis quottidie
enitescit Quod si pro re p · debere accedere ad periculum et ratione de
monstratum est et exemplo probatum · hi sapientes sunt existi
mandi qui nullum pro salute patrie periculum vitant In his ergo
generibus expolicio versatur de qua producti sumus ut plura dicerem
quod cum causam dicimus non modo adiuuat et exornat orationem
sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem
Quare conueniet extra causam exercendo rationes adhibere ex
planationis in dicendo uti cum exornationibus argumentatione
de qua re diximus in secundo libro COMMORACIO est
cum in loco firmissimo tota causa continetur manet diutius et
eodem sepius redditur · hac uti maxime conuenit et id est oratoris

boni maxime proprium · non enim datur auditori potestas animum
de re firmissima dimouendi · huic exemplum satis idoneum subi
ci non potuit · propterea quod hic hic locus non est a tota causa se
peratus sicuti membrum aliquod sed tanquam sanguis profusus est
per totum orationis corpus CONTENCIO est per quam contra
ria referuntur Ea est in verborum exornationibus ut ante diximus
huiusmodi Inimicis te placabilem amicis inexorabilem prebes
In sententiarum huiusmodi · vos huius lugetis incomodum iste rei
publice calamitate letatur Vos vestris fortunis diffiditis iste
solus suis eo magis confidit Inter hec duo contentionum genera
hoc interest illud ex verbis celeriter relatis constat constat hic
contrarie sententie ex comparatione referantur · oportet ·
SIMILITUDO est oratio traducens ad rem quampiam aliquid
ex re dispari simile · Ea sumitur aut ornandi causa · aut pro
bandi · aut apertius dicendi · aut ante oculos ponendi et quomodo
quatuor de causis sumitur ita quatuor modis dicitur per contra
rium per negationem per collationem per brevitatem ad unamquamque sumende
causam similitudinis accomodabimus singulos modos pronunti
andi Ornandi causa sumitur per contrarium sic Non enim quem ad
modum in palestra qui tedas candentes accipit celerior est in
cursu continuo quam ille qui tradit ita melior imperator novus
qui accipit exercitum quam ille qui decedit propterea quod defati
gatus cursor integro facem peritus imperator imperito exercitum
tradit hoc sine simili satis plane et perspicue et probabiliter
dici potuit · hoc modo dicere minus bonos imperatores a melioribus
exercitus accipere solere · et ornandi causa simile sumptum est
ut orationi dignitas quedam compararetur Dictum est autem per
contrarium Nam tum similitudo sumitur per contrarium cum
ei rei quam nos probamus aliquam rem negamus esse similem
aut paulo ante cum de cursoribus asserebatur Per negationem

dicetur probandi causa hoc modo. Neque equus indomitus quamvis bene
natura compositus sit idoneus potest esse ad eas utilitates que de
siderantur ab equo. neque homo indoctus quamvis sit ingeniosus
ad virtutem potest pervenire. Hoc probabilius factum est quod magis est veri
simile non posse virtutem sine doctrina comparari. quoniam neque equum
quidem indomitum idoneum posse esse. ergo sumptum est probandi
causa. Dictum est autem per negationem. id cum perspicuum est in primo
similitudinis verbo. Sumetur et apertius dicendi causa simile
per brevitatem hoc modo. In amicitia gerenda sicut in certamine
currendi non ita convenit exerceri ut quoad necesse sit ve
nire possis. sed ut productus studio et viribus ultra facile pro
curras. Nam hoc est simile ut apertius intelligatur mala ratione
facere qui reprehendunt eos qui verbi causa post morte amici liberos
eius custodiant propterea quod in cursore tantum velocitatis esse opor
teat ut efferatur usque ad finem in amico tantum benivolentie stu
dium ut efferatur ultra finem. Dictum autem simile est per bre
vitatem. Non enim ita ut in ceteris rebus res a re separata est
sed utraque res coniuncta et confuse comparate. Ante oculos
ponendi causa sumetur similitudo cum dicetur per collationem sic.
Uti citharedus cum prodierit optime vestitus palla inaura
ta indutus clamide purpurea coloribus variis intexta
et cum corona magna fulgentibus gemmis illuminata citha
ram tenens exornatissimam auro et ebore distinctam et ipse
preterea forma et specie sit et statura opposita ad dignitatem si
cum magnam populo commovit his rebus expectationem repente
silentio facto vocem mittat acerbissimam cum turpissimo cor
poris motu quo melius ornatus et magis fuit expectatus
eo magis contusus et contemptus deicitur. Ita siquis excelso
loco et magnis ac locupletibus copiis collocatus fortune mu
neribus et nature commodis omnibus abundavit si quis virtutis

magistre sunt egebit quo magis ceteris rebus erit copiosus
et industriosus exceptatus · eo vehementius derisus et ex con
temptus ex omni conventu bonorum eiciet · Hoc simile exorna
tione utriusque rei · alterius inhoneste artificiis in alterius stultitia simi
litudine collocata sub aspectus omnium rem subiecit · Dictum est autem
per collationem propterea quod proposita similitudine paria sunt omnia
relata | In similitudinibus observare oportet diligenter ut cum
rem afferamus similem cuius rei causa similitudinem attulerimus
verba quoque ad similitudinem habeamus accomodata | Id est hu
iusmodi · ita · ut hirundines estivo tempore presto sunt · frigore pulse
recedunt · ex eadem similitudine nunc per translacionem verba su
mimus ita falsi amici sereno vite tempore presto sunt simul
atque cum hiemem fortune viderint devolant omnes Sed in
ventio similium facilis erit si quis sibi omnes res animatas et in
animatas mutas et eloquentes feras et mansuetas celestes
terrestres et maritimas artificiosas una natura comparatas
usitatas atque inusitatas frequenter ponere ante oculos poterit et
ex his aliqua venari similitudinem que aut ornare aut docere
aut apertiorem rem dicere facere aut ponere ante oculos possit Non
enim res tota toti rei necesse similis sit sed ad ipsum quod
conferetur similitudinem habeat oportet EXEMPLUM est
alicuius facti aut dicti preteriti cum certi auctoris nomine propositio
Id sumitur isdem de causis quibus similitudo Rem ornatio
rem facit cum nullius rei nisi dignitatis causa sumitur Aperti
orem facit cum id quod sit obscurius magis dilucidum reddit
probabiliorem cum magis verisimile facit Ante oculos ponit
cum exprimit omnia perspicue ut res prope dicta manu temp
tari possit Uniuscuiusque generis singula subiceremus exempla
nisi exemplum quod genus est in expolitione demonstrassemus
et causas sumendi in similitudine aperuissemus Quare

noluimus neque pauca quo minus intelligeretur nec ea intellecta
scribere plura IMAGO est forme cum forma cum quadam
similitudine collatio. Hec sumitur aut laudis aut vituperationis
causa Laudis causa sic Inibat prelium corpore tauri validissimi
impetu leonis acerrimi Vituperationis ut in odium adducat hoc
modo Iste quottidie per forum medium tamquam iubatus draco serpit
dentibus aduncis aspectu rabido spiritu venenato circumspectans
huc et illuc si quem reperiat cui aliquid mali faucibus afflare
quem ore attingere dentibus insecare lingua aspergere possit Ut
invidiam adducat hoc modo Iste qui suas divitias iactat
sicut gallus e frigea aut ariolus quispiam depressus et one
ratus auro clamat et delirat In contemptum sit Iste tamquam
coclea abscondens et retractans sese tacitus cum domo totus
comeditur et aufertur EFFICTIO est cum exprimitur atque
effingitur verbis corporis cuiuspiam forma quoad satis sit in
telligendum. hoc modo. hunc iudices dico rubrum brevem
incurvum canum subcrispum cesium cui sane magna est in mento
cicatrix. si quo modo potest vobis in memoriam redire Habet hec exor
natio utilitatem si quem velit demonstrare cum venustatem si brevi
ter et dilucide facta est NOTACIO est cum alicuius natura
certis describitur signis que sicuti note quedam nature sunt
attributa. Ut si velis non divitem sed ostentatorem pecuniosum
scribere Iste inquies iudices qui se dici divitem putat esse pre
clarum. primum videte nunc quo vultu nos intueatur. nonne
vobis videtur dicere darem si mihi molesti non essetis Cum vero
sinistra mentum sublevat estimat se gemme nitore et auri
splendore aspectus omnium perstringere cum puerum respicit hunc
unum quem ego novi vos non arbitror novisse alio nomine appellat
Deinde alio atque alio heus tu inquit veni Sannio neque isti
barbari perturbent aut ignoti qui audient unum putent se

lege de multis Ei dicat in aurem ut domi lectuli sternant
aut ab auunculo rogetur ethiops qui ad balneat ueniat aut
asturconi locus ante hostium suum detur aut aliquod fragile falso
choragium glorie comparetur Deinde exclamat ut omnes audi
ant videte ut diligenter numeretur si potest ante noctem. puer qui
bene naturam heri hominis nouit tu illo plures mittas oportet
inquit si hodie vis transnumerari Age inquit duc tecum libanum
et sophum Sane deinde casu ueniunt hostes hospites homini
qui istum recepit splendide dum peregrinaretur Ex ea re ho
homo hercle sane conturbatur sed tamen a vitio nature non recedit
Bene inquit facitis cum venitis sed rectius fecissetis si ad me
domum recte abiissetis Id fecissemus inquiunt illi si domum no
uissemus At illud quidem facile fuit vndelibet inuenire verum
eunte in illum sequuntur illi sermo interea huius consumitur omnis
in ostentatione querit in agris frumenta cuiusmodi sint negat
se quia ville incense sunt accedere posse nec edificare etiam nunc
audere tam et si in tusculano quidem cepi insanire et in isdem
fundamentis edificare Dum hec loquitur venit in edes quas
dam in quibus solatium erat eodem die futurum quo iste pro
noticia domini edium cum hospitibus ingreditur hic inquit habito
perspicit argentum quod erat expositum visit triclinium stra
tum probat Accedit servulus dicit homini clam dominum iam ven
turum si uelit iam exire Ita ne est inquit Eamus hospites
frater meus venit ex salerno ego illi obviam pergam vos huc
decem decima venitote. hospites discedunt. iste se raptim do
mum suam conicit illi decima qua iusserat veniunt querunt
hunc reperiunt tamen cuias sit domus in diuersorium diuisi contulerunt
sese Vident hominem postera die narrant expostulant accusant
ait iste loci similitudine deceptos angiportu toto deerrasse se
contra valitudinem suam ad noctem multam expectasse Sannioni

puero negotium dederat ut vasa vestimenta pueros rogaret
servulos non inurbanos strenue satis et concinne comparat
Iste hospites domum deducit ait se maximas edes amico quas haberet
ad nuptias comodasse Nuntiat puer argentum repeti pertimuerat
enim qui comodaverat Apage te inquit edes comodavi familiam
dedi argentum quoque vult tamen et si hospites habeo tamen utatur li
cet nos samiis delectabimur Quid ego que deinde efficiat

samiis

narrem Eiusmodi est hominis natura ut que singulis diebus
efficiat gloria atque ostentatione ea vix annuo sermone enarrare
possim Huiusmodi notationes que describunt quod consentaneum
sit uniuscuiusque nature vehementer habent magnam delectationem
totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos aut gloriosi
ut nos exempli causa cepimus aut invidi aut timidi aut
avari ambitiosi amatoris nisi studium protrahi potest in medium
tali notatione SERMOCINACIO est cum alicui persone
sermo attribuitur et is exponitur cum ratione dignitatis hoc pacto
Cum militibus urbs redundaret et omnes timore oppressi domi
continerentur Venit iste cum sago gladio succinctus tenens
gladium iaculum quinque adolescentes hominem simili ornatu
subsequuntur Irrupit in edes subito deinde magna voce ubi
est iste beatus inquit edium dominus quin mihi presto fuit quid ta
cetis Hic alii omnes stupidi timore obmutuerunt uxor illius
infelicissimi cum maximo fletu ad istius pedes abicit sese
parce inquit et per ea que tibi dulcissima sunt in vita mise
rere nostri noli extinguere extinctos fer mansuete fortunam
nos quoque fuimus beati nosce te esse hominem At ille quin mihi
illum datis ac vos auribus meis opplorare desinitis non abi
bit Illi nuntiantur interea illum venisse et clamore magno mor
tem minari Quod simul ut audivit heus inquit gorgia pu
erorum pedissequa absconde pueros defende fac ut incolumis

sit adolescencia Vix hec dixerat cum ecce iste ꝓsto Sedes inquit audax non mox mea tibi vitam ademit. Exple meas inimicicias et iracundiā satura tuo sangwe Ille cum magno spū v̄ba inquit metuebam ne plane victus essem nunc video in iudicio meū contendē nō uis vbi supari turpissim et supare pulcerrimū est. interfice uis. occides equidē sed victū non perribo At in extremo vite tempoē et sentencias eloquis neqꝫ ei q̄ videš dominari uis supplicare Tum mulier imo iste quidem rogat et supplicat sed tu queso cōmouē et tu per deos inquit hunc amplexare dūs est tuus hic te. vince tu nunc Cur non desinis inquit uxor loqui que me digna nō sunt. tace et que curanda sunt cura. tu cessas nā vitam. tibi omnē bn̄ uiuendi spem mea adimet et mors Iste mulierē abse repellit lamentantē Illi nescio quid incipienti dicere qd' dignū videlicet illius v̄tuti esset. gladiū in latere defixit puto in hoc exemplo datos esse vtriusqꝫ sermones ad digni tatem accomodatos Id qꝫ oportet in hoc gnē conseruare Sunt item s̄motinaciones consequētes hoc genus Nuqꝫ putamus illos dicturos si hoc iudicauitis nunc omnes hac utentur orōe deinde subitē sermōm CONFORMACIO est cum aliqua que nō ad est ꝑsona confingitē quasi ad sit. aut cum res muta aut informis sit eloquēs eloquens et forā ei et orō attribuitē ad dignitatem accomodata aut accio q̄dā hoc pacto Qꝫ si nunc hec vrbs invictissima vocem emittat nō ne hoc pacto loquetur Ego illa plurimis ornata tropheis triumphis ditata certissimus locupleta victoriis nunc vestris sedicionibus o cives vexor quā tetris maliciosa cartago. viribus probata numancia disciplinis erudita corinthus labefactare nō potuit eam paciemini nunc ab homuncilis deterimis proterri ac conculcari Item qꝫ si nunc lucius ille brutus reuiuiscat

et ỹit ante pedes vr̃os adsit nõne hac utetur oroe Ego re
ges eieci vos tiranos introducitis ego lib'tatem q̃ nõ erat pepi
vos partam servare nõ vultis ego capitis mei pĩclo patriã
liberaui vos liberi sine piculo esse non curatis Hec con
formatio licet licet in plures res mutas atq; inanimatas trans
feratur tñ proficit multũ in ptibus ãplificatõis & cõmiseratõe
SIGNIFICACIO est res que plus in suspicione relinquit
q̃ positum est in oroe Ea fit p exsuparatõm p ambiguũ
p consequentiã p abscisiom p similitudinẽ Per exsuparationem
cum plus est dictum q̃ patitur vitas Augende suspicionis cã
causa sit hic de tanto patrimonio tam cito testam qua petat ignẽ
nõ reliquit Per ambiguũ cũ v̓bum pt̃ in duas plures ue
sententias accipi sed accipitur in eam partẽ quã uult is qui
dixit ut si de eo dicas qui multas hẽditates adierit prospice
tu qui plurimũ cernis Ambigua quẽ admodũ vitanda sunt
que obscuratam reddunt oroẽm ita hec consequenda que cõficiunt
huiusmoi sigñficatõm Ea reperientur facile si nouimus et ãm
aduertemus v̓borũ ancipites ac mltiplices potestates Per co
sequentiam significatio est cum res que aliquã sequantur rem
dicuntur ex quibus res tota relinquitur in suspicione ut si salsa
mentarii filio dicas Quiesce tu cuius pr̃ pr̃ cubito se emũgẽ
solebat P abscisiom si cum incipiemus aliquid dicẽ pdicamus
et ex eo qd' iam diximus satis relinquitur suspicionis sic Qui
ista forma et etate nup aliene domui nolo dicẽ plura
Per similitudinẽ cũ aliqua re simili allata nihil amplius
dicimus sed ea ex ea sigñficamus quid sentiamus hoc modo
Noli saturnine nimiũ frequentia populi fretus esse Inulti
iacent et gracchi Hec exornatio plurimũ hẽ festiuitatis
interdum et dignitatis Sunt enĩ quedã tacito ore ipm̃
auditorẽ suspicari BREVITAS est res ipsis tantũ modo

verbis necessariis expedita. hoc modo. lemnum preteriens cepit inde
thasii presidium reliquit post urbem bithinam sustulit inde
pulsus in hellespontum statim potitur abido Item modo consul
quondam tribunus deinde primus erat civitatis tum proficiscitur
in asiam. deinde hostis est dictus et exul post imperator et
populorum factus est consul postremo habet paucis comprehen
sa brevitas multarum rerum expeditionem Quare adhibenda
est tum aut res non egent longe orationis aut tempus non sinit commorari

DEMONSTRACIO est tum ita verbis res exprimitur
ut geri negotium et res ante oculos esse videatur Id fieri po
terit si que ante et post et in ipsa re facta erunt compre
hendemus aut a rebus consequentibus aut circumstantibus non
recedemus hoc modo Quod simul atque gracchus prospexit fluctuare
populum verentem ne ipse auctoritate senatus commotus a sententia
decessisset iubet advocari contionem Iste interea scelere et
malis cogitacionibus redundans evolat ex templo iovis. stans
oculis ardentibus erecto capillo contorta toga cum pluribus
aliis celerius ire cepit Illi preco audienciam faciebat Hic sub
sellium quoddam fregit pede et hoc alios talia premens iubet fa
cere Cum gracchus deos inciperet deprecari cursim isti impe
tum faciunt et ex aliis partibus convolant omnes atque
e populo unus fuge tiberi inquit non ne vides. respice
inquit deinde vaga multitudo subito timore perterrita fugere
cepit At iste spumam ex ore iaciens anhelans ex infimo
pectore crudelitatem contorquet brachium et dubitanti gra
cho quid esset neque tamen locum in quo constiterat relinquenti per
cutit timpus Ille nullam vocem edens insita virtute concidit
tacitus Iste viri fortissimi miserando sanguine aspersus et quasi
facinus preclarissimum fecisset circumspectans et hilare sceleratam
gratulantibus manum porrigens in templum iovis contulit se se

Hec exornatio plurimum q̄dē prodest in amplificanda et com
miseranda re in hui9modi enarrationibus statuit em̄ rem to
tam et ponit ante oc̄los OMNES rationes honestan
de locutionis studiose collegimus In quibus herenni si te dili
gentius exercueris et grauitatē et dignitatē et suauitatē habebis in loquendo
poteris ut oratorie plane loquaris ne nuda atq; inornata in
uentio uulgari sermone efferatur Nunc identidem nosmetipsi
insistemus. res enim communis agetur ut frequenter et assidue artis
rationem consequamur studio et exercitatione Quod alii cum molestia
tribus de causis maxime faciunt. aut si cum quibus libenter exer
ceantur non habent aut sibi diffidunt aut nesciunt quam uiam sequi
debeant Que a nobis absunt omnes difficultates. nam et simul
libenter exercemur propter amicitiam cuius initium cognatio fecit cetera
philosophie ratio confirmauit et de nobis non diffidimus propterea quod aliquantu
lum processimus et alia meliora sunt que atten9 petimus
in uita ut et si peruenerimus in dicendo quo uolumus parua
pars uite perfectissime desideretur et uiam quam sequamur habemus
propterea quod in his libris nihil preteritum est rhetoricae preceptionis
Demonstratum enim est quo res in omnibus generibus causarum
inuenire oporteat Dictum est quo pacto res disponere conueniat
Traditum est qua ratione esset pronuntiandum. preceptum est
quo meminisse possemus Demonstratum est quibus modis per
fecta elocutio compararetur Que si sequimur acute et cito repe
riemus. distincte et ornate disponemus. grauiter et honeste
pronuntiabimus. firmiter et perpetue meminerimus ornate et
suauiter eloquemur Ergo amplius in arte rhetorica nihil
est Hec omnia adipiscemur si rationes preceptionis diligen
tia consequamur exercitationis

M.T.C. NOUA. RETHORICA. EXPLICIT

In principio huius operis siue libri videnda sunt aliqua, scilicet quid sit genus huius
artis, que species, que partes, quid sit officium, quis finis, quis opifex, quod instrumentum,
quomodo, que sit vtilitas, et quis effectus. De primo ergo videndum est: Genus est
philosophia id est moralitas. Ciceronis que sunt discrecio. Species sunt duo, honestas et utilitas:
Nam in hiis consistit tota ethica. Ita sic Socrates diffiniuit. Ethica est que
docet quid sit agendum, quid vero omne necessaria in vita sit fugiendum. Ethica
dicitur ab ethis quod est mos. Socrates enim philosophiam moralem repperit et eam suos
philosophos docuit, licet nichil redegerit in scriptura, cuius rei causa interrogatus
inquit: malo sapientiam in hominum cordibus habitare quam eam reducere et scribere in
pellibus animalium mortuorum: Multi tamen scripsere discipuli. Et Plato qui libros
de legibus compilauit. Postea vero Aristoteles qui ethicorum .x. libros scripsit. Deinde
Theophrastus philosophus optimus. Postea vero Panetius quem autor iste Cicero
imitatur

si numquam altero contineatur vacare officii potest. In eo quod colendo sita est vite honestas omnis et in negligendo turpitudo. Atque hec quidem questio est omnium philosophorum communis. Nam quis est qui nullis officii preceptis tradendis philosophum se audeat dicere. Sed sunt nonnulle discipline que propositis bonorum et malorum finibus officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum sic instituit ut nihil habeat cum virtute coniunctum idque suis commodis non honestate metitur, hic si sibi ipse consentiat et non interdum nature bonitate vincatur, neque amicitiam colere possit nec iusticiam nec liberalitatem. Fortis vero dolorem summum malum iudicans aut temperans voluptatem summum bonum statuens esse certe nullo modo potest. Que quamquam ita sint in promptu ut res disputatione non egeat, tamen sunt a nobis alio loco disputata. Hee discipline igitur si sibi consentanee velint esse de officio nihil queant dicere. neque ulla officii precepta firma stabilia coniuncta nature tradi possunt nisi aut ab hiis qui solam aut ab hiis qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. Ita propria est ea preceptio stoicorum et achademicorum peripatheticorum, quoniam Aristonis Pirrhonis et Herilli iam pridem explosa sententia est. qui tamen haberent ius suum disputandi de officio si rerum aliquod dilectum reliquissent ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore et in hac questione potissimum stoicos non ut interpretes, sed ut solemus e fontibus eorum iudicio arbitrioque nostro quantum quoque modo videbitur hauriemus.

Placet igitur quoniam omnis disputatio de officio futura est ante diffinire quid sit officium, quod a Panetio pretermissum esse miror. Omnis enim que ratione suscipitur de aliqua re institutio debet a diffinitione proficisci ut intelligatur quid sit id de quo disputetur. Omnis de officio duplex est questio. Unum genus est quod pertinet ad finem bonorum, alterum est quod est positum in preceptis quibus in omnes partes usus vite conformari possit. Superioris generis huiusmodi sunt exempla. Omniane officia perfecta sint. numquid officium aliud alio maius sit. et que sunt generis eiusdem. Quorum autem officiorum precepta traduntur ea quamquam pertinent ad finem bonorum tamen minus id apparet quia magis ad institutionem vite communis spectare videntur, de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officii. Nam et medium quoddam officium dicitur et perfectum. Perfectum officium rectum opinor vocemus quod greci catorthoma. hoc autem commune officium vocant. Atque ea sic diffiniunt ut rectum quod sit id officium perfectum esse diffiniant. Medium autem officium id esse dicunt quod cur factum sit ratio probabilis reddi possit. Triplex est igitur ut Panetio videtur consilii capiendi deliberatio. Nam honestumne factum sit an turpe dubitant id quod in deliberationem cadit. in quo considerando sepe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem ~~aut~~ inquirunt aut consultant ad vite commoditatem iocunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus et se possint iuvare et suos, conducat.

Stoici qui sola honestate apte... peripatetici honestate cum utilitate.

duceret ne de quo deliberat, quae deliberatio omnis in rerum civilium cadit.
Tertium dubitandi genus est cum pugnare videtur cum honesto id quod videtur
esse utile; cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se vide-
tur, fit ut distrahatur in deliberando animus afferatque ancipitem curam cogitandi.
Hac divisione cum praeterire aliquid maximum vitium in dividendo sit,
duo praetermissa sunt. Nec enim solum utrum honestum an turpe sit deliberari solet,
sed etiam duobus propositis honestis utrum honestius, itemque duobus propositis utilibus
utrum utilius. Ita quam ille putavit triplicem esse rationem, in quinque partes di-
stribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter, tum pari
ratione de utili, post de eorum comparatione disserendum.

Principio generi animantium omni est a natura tributum ut se, vitam corpus-
que tueatur, declinet ea quae nocitura videantur, omniaque quae
sint ad vivendum necessaria anquirat et paret, ut pastum, ut latibula, ut
alia generis eiusdem. Commune autem omnium animantium est coniunctionis appetitus
procreandi causa et cura quaedam eorum quae procreata sint. Sed inter hominem
et beluam hoc maxime interest, quod haec tantum, quantum sensu movetur, ad id
solum quod adest quodque praesens est se accommodat, paulum admodum sentiens
praeteritum aut futurum. Homo autem, quod rationis est particeps, per quam conse-
quentia cernit, causas rerum videt earumque progressus et quasi antecessiones
non ignorat, et similitudines comparat, rebus praesentibus adiungit atque annectit
futuras, facile totius vitae cursum videt ad eamque degendam praeparat res
necessarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini, et ad orationis et ad vitae
societatem, ingeneratque in primis praecipuum quendam amorem in eos qui procreati
sunt, impellitque ut hominum coetus et celebrationes et esse et a se obiri
velit, ob easque causas studeat parare ea quae suppeditent ad cultum et ad vi-
ctum, nec sibi soli, sed coniugi, liberis ceterisque quos caros habeat tuerique
debeat; quae cura exsuscitat etiam animos et maiores ad rem gerendam facit.
In primisque hominis est propria veri inquisitio atque investigatio. Itaque cum
sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire
ac discere, cognitionemque rerum aut occultarum aut admirabilium ad beate
vivendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur quod verum, simplex sincerumque
sit, id esse naturae hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati ad-
iuncta est appetitio quaedam principatus, ut nemini parere animus bene infor-
matus a natura velit nisi praecipienti aut docenti aut utilitatis causa
iuste aut legitime imperanti. Ex quo magnitudo animi exsistit humanarum-
que rerum contemptio. Nec vero illa parva vis naturae est rationisque, quod hoc
unum animal sentit quid sit ordo, quid sit quod deceat, in factis dictisque qui modus.
Itaque eorum ipsorum quae aspectu sentiuntur nullum aliud animal pulchritudinem,
venustatem, convenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura ratioque ab
oculis ad animum transferens multo etiam magis pulchritudinem, constantiam,
ordinem in consiliis factisque conservandam putat, cavetque ne quid indecore
effeminateve faciat, tum in omnibus et opinionibus et factis ne quid libidinose

Autor in hoc libro libris et prop-
ter totum de ystis tribus preceptis. In
primo de honesto aliquando simpliciter
aliquando mixto. In 2o de utili.
In 3o de comparatione et commixtione
utilis cum honesto.

Premisso prologo et insinuato
breviter de quibus sit tractandum
data que diffinitione officii. Inten-
dit dicere de quibus scilicet ab officio
honesto trahit originem, dicens cum
... ...
... ...
darias de se tuendis et necessariis
comparandis. Inmittit ea hic ratione
circa officium quod nobis ge-
nerat honestatem quedam ma-
gnificentia.

In primis ... ea que dixi
...
... honesti et
et quibus radicibus vadat in suas
...

Hinc vero ... partia-
...
...
subiectus est et est liber.

Nec vero ... de temperantia
vel modestia que est in ...
... moderatio cupiditatum.

aut faciat aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur et efficitur id quod
querimus honestum. quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit, quodque
vere dicimus etiam si a nullo laudetur natura esse laudabile. Formam quidem ipsam
Marce fili et tamquam faciem honesti vides, que si oculis cerneretur mira-
biles amores ut ait plato excitaret sapientie. Sed omne quod honestum est
id quattuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solercia-
que versatur. aut in hominum societate tuenda tribuendo que suum cuique et
rerum contractarum fide. aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac
robore. aut in omnium que fiunt, queque dicuntur ordine et modo in quo inest
modestia et temperantia. Que quattuor quamquam inter se colligata
atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur.
Velut ex ea parte que prima descripta est in qua sapientiam et prudentiam
ponimus inest indagatio atque inventio veri. eiusque virtutis hoc munus
est proprium. ut enim quisque maxime perspicit quid in re quaque verissimum sit
quique acutissime et celerrime potest et videre et explicare rationem,
is prudentissimus et sapientissimus rite haberi solet. Quocirca huic
quasi materia quam tractet et in qua versetur subiecta est veritas.
Reliquis autem tribus virtutibus necessitates proposite sunt ad eas res
parandas tuendasque quibus actio vite continetur, ut et societas hominum
coniunctioque servetur. Et animi excellentia magnitudoque tum in augendis opibus
utilitatibusque et sibi et suis comparandis, tum multo magis in his de-
spiciendis eluceat. Ordo autem et constantia et moderatio et ea que
sunt his similia versantur in eo genere ad quod est adhibenda actio quedam
non solum mentis agitatio. his enim rebus que tractantur in vita modum
quendam et ordinem adhibentes honestatem et decus observabimus.
Ex quattuor autem locis in quos honesti naturam vimque divisimus primus
ille qui in veri cognitione consistit maxime naturam attingit humanam.
Omnes enim trahimur et ducimur ad cognitionis et scientie cupiditatem
in qua excellere pulcrum putamus. labi autem errare nescire decipi
et malum et turpe dicimus. In hoc genere et naturali et honesto duo vitia
vitanda sunt. Unum ne incognita pro cognitis habeamus. hisque temere
assentiamus. quod vitium qui effugere volet, omnes autem velle debent,
adhibebit ad considerandas res et tempus et diligentiam. Alterum est
vitium quod quidam nimis magnum studium multamque operam in res obscuras
atque difficiles conferunt easdemque non necessarias. Quibus vitiis declinatis
quod in rebus honestis et cognitione dignis opere cureque ponetur
id iure laudabitur. Ut in astrologia C. sulpitium audimus, in geo-
metria Sextum pompeium cognovimus. multos in dialecticis. plures
autem in iure civili. Que omnes artes in veri investigatione versantur.
Cuius studio a rebus gerendis abduci contra officium est. Virtutis enim laus
omnis in actione consistit. a qua tamen fit intermissio sepe. multique dantur
ad studia reditus. Tum agitatio mentis que numquam acquiescit potest nos

in studiis cogitationis etiam sine opera nostra continere. Omnis autem
cogitatio motusque animi aut in consiliis capiendis de rebus hone-
stis et pertinentibus ad bene beateque vivendum aut in studiis scientie
cognitionisque versabitur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio qua societas
hominum inter ipsos et vite quasi communitas continetur. Cuius partes
sunt due. Iusticia in qua virtutis est splendor maximus. Ex qua
viri boni nominantur. Et huic coniuncta est beneficentia. quam eandem
vel benignitatem vel liberalitatem appellari licet. Sed iusticie primum
munus est ut ne cui quis noceat nisi lacessitus iniuria. Deinde
ut communibus pro communibus utatur. privatis ut suis. Sunt autem
privata natura nulla. sed aut vetere occupatione. ut qui quondam
in vacua venerunt. aut victoria ut qui bello potiti sunt. aut lege
pactione conditione sorte. Ex quo fit ut ager arpinas arpina-
tium dicatur. Tusculanus tusculanorum. Similis est privatarum
possessionum descriptio. Ex quo quia suum cuiusque fit eorum que
natura fuerant communia quod cuique obtigit id quisque teneat.
E quo si quis sibi plus appeteret violabit ius humane societatis.
Sed quoniam ut preclare scriptum est a platone. non nobis solum nati
sumus. ortusque nostri partem patria vendicat. partem amici. atque
ut placet stoycis que in terris gignuntur ad usum hominum omnia cre-
ari. homines autem hominum causa esse generatos ut ipsi inter se aliis alii
prodesse possent. In hoc naturam debemus ducem sequi. commu-
nes utilitates in medium afferre mutatione officiorum dando acci-
piendo tum artibus tum opera tum facultatibus devincire hominum
inter homines societatem. Fundamentum autem est iusticie fides. id est
dictorum conventorumque constantia et veritas. Ex quo quamquam hoc videbi-
tur fortasse cuipiam durius tamen audeamus imitari stoycos. qui
studiose exquirunt unde verba sunt ducta. Credamusque quia fiat
quod dictum est appellatam fidem. Sed iniusticie duo sunt genera. Unum
eorum qui inferunt. Alterum eorum qui ab his quibus infertur si pos-
sunt non propulsant iniuriam. Nam qui iniuste impetum in quem-
piam facit aut ira aut aliqua perturbatione animi incitatus.
is quasi manus inferre videtur socio. Qui autem non defendit
nec obsistit si potest iniurie tam est in vicio quam si parentes aut ami-
cos aut patriam deserit. Atque ille quidem iniurie que nocendi causa
de industria inferuntur sepe a metu proficiscuntur. cum is qui nocere
alteri cogitat timet nisi id fecerit ipse aliquo afficiatur incommodo.
Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli ut
adipiscantur ea que cupierunt. in quo vicio latissime patet avaricia.
Expetuntur autem divicie tum ad usus vite necessarios tum ad per-
fruendas voluptates. In quibus autem maior est animus in his pe-

pecunie cupiditas spectat ad opes et ad gratificandi facultatem. Ut nuper
Marcus Crassus negabat ullam satis magnam esse pecuniam ei qui in re
publica princeps vellet esse cuius fructibus exercitum alere non posset.
Delectant etiam magnifici apparatus vite quam cultus cum elegantia
et copia. Quibus rebus effectum est ut infinita pecunie cupiditas
esset. Nec vero rei familiaris amplificatio nemini nocens vituperanda est.
Sed semper fugienda iniuria est. Maxime autem adducuntur plerique ut
eos iusticie capiat oblivio cum in honorum et imperiorum et glorie cupidi-
tatem inciderunt. Quod enim est apud Ennium nulla sancta societas nec
fides regni est. id latius patet. Nam quicquid eiusmodi est in quo non possint
plures excellere in eo fit plerumque tanta contentio ut difficillimum sit sanctam
servare societatem. Declaravit id modo temeritas Gaii Iulii Cesaris qui omnia
iura divina et humana pervertit propter eum quem sibi ipse opinionis errore fin-
xerat principatum. Est autem in hoc genere molestum quod in maximis animis
splendidissimisque ingeniis plerumque existunt honoris imperii potentie
glorie cupiditates. quo magis cavendum est ne quid in eo genere peccetur.
Sed in omni iniusticia permultum interest utrum perturbatione aliqua animi
que plerumque brevis est et ad tempus. an consulto et cogitatione fiat
iniuria. Leviora enim sunt ea que repentino aliquo motu accidunt
quam ea que meditata et preparata inferuntur. Ac de inferenda quidem
iniuria satis dictum est.

Pretermittende autem defensionis deserendique officii plures
solent esse cause. Nam aut inimicitias aut laborem aut sumptus
suscipere nolunt. aut etiam negligentia pigritia inhertia
aut suis studiis quibusdam occupationibusve sic impediuntur ut eos
quos tutari debeant desertos esse patiantur. Itaque videndum est
ne non satis sit. quod apud Platonem est in philosophos dictum quod in veri investiga-
tione versentur. quodque ea que plerique vehementer expetant. de quibus
inter se digladiari solent. contempnant et pro nichilo putent. propterea
iustos esse. Nam cum alterum iusticie genus assequuntur in inferenda ne
cui noceant iniuria in alterum incidunt. Discendi enim studio impe-
diti quos tueri debent deserunt. Itaque eos ne ad rem publicam
quidem accessuros putat nisi coactos. Equius autem erat id voluntate
fieri. Nam hoc ipsum ita iustum est quod recte fit si est voluntarium.
Sunt etiam qui aut studio rei familiaris tuende aut odio quodam homi-
num se negotium agere dicant. ne facere videantur cuiquam iniuriam. Qui
cum altero genere iniusticie vacant in alterum incurrunt. deserunt enim vite
societatem. quia nichil conferunt in eam studii nil opere nichil facultatum.
Cum igitur duobus generibus iniusticie propositis adiunxerimus causas utriusque
generis easque res ante constituerimus quibus iusticia continetur facile
quod cuiusque temporis officium sit. poterimus nisi nos met ipsos valde amabi-
mus iudicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum. quamquam Terentianus

ille Chremes humanum nihil a se alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus atque sentimus que nobis ipsis aut prospera aut adversa eveniunt quam illa que ceteris que quasi longo intervallo interiecto videmus aliter de illis ac de nobis iudicamus. Quocirca bene precipiunt qui vetant quicquam agere quod dubites equum sit an iniquum. Equitas enim lucet ipsa per se. dubitatio cogitationem iniurie significat. Sed incidunt sepe tempora cum ea que maxime videntur digna esse iusto homine eoque quem virum bonum dicimus commutantur fiuntque contraria ut non reddere depositum/ etiam ne furioso facere promissum queque pertinent ad veritatem et ad fidem ea migrare interdum et non servare sit iustum. Referri enim decet ad ea que posui in principio fundamenta iusticie. primum ut ne cui noceatur. deinde ut communi utilitati serviatur. Ea cum tempore commutantur commutatur officium nec semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod et conventum esse tale ut id effici non sit utile vel ei cui promissum vel ei qui promiserit. Nam si ut in fabulis est Neptunus quod Theseo promiserat non fecisset. Theseus Ypolito filio non esset orbatus. Ex tribus enim optatis ut scribitur hoc erat tertium quod de Ypoliti interitu iratus optavit. Quo impetrato in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur sunt servanda ea que sunt hiis quibus promiseris inutilia. Nec si plus tibi ea noceant quam illi prosint cui promiseris contra officium est maius dampnum anteponi minori. Ut si constitueris cuipiam te advocatum in rem presentem esse venturum atque interim graviter egrotare filius ceperit. non sit contra officium non facere quod dixeris. magisque ille cui promissum sit ab officio discedat. si se destitutum querat. Iam illis promissis standum non esse quis non videt que coactus quis metu que deceptus dolo promiserit. que quidem pleraque iure pretorio liberantur nonnulla legibus. Existunt etiam sepe iniurie calumnia quadam et nimis callida. sed maliciosa interpretacione iuris. Ex quo illud summum ius summa iniuria factum est tritum sermone proverbium. quo in genere etiam in republica multa peccatur. Ut ille qui cum CXXX dierum essent cum hoste indutie facte noctu populabatur agros quod dierum essent pacte non noctium indutie. Nec noster quidem probandus est si verum est Quintum Fabium Labionem seu quem alium. Nichil enim habeo preter auditum arbitrum Nolanis et Neapolitanis finibus a senatu datum cum ad locum venisset cum utrisque separatim locutum ne cupide quidem agerent ne appeteret atque ut regredi quam progredi mallent. Id cum utique fecissent aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines sicut ipsi dixerant terminavit. In medio quod relictum erat populo Romano adiudicavit. Decipere hoc quidem

est non iudicare · quo in omni re est fugienda talis sollertia.

Sunt autem quedam officia etiam adversus eos servanda a quibus iniuriam acceperis · Est enim ulciscendi et puniendi modus · Atque haud scio an satis sit eum qui lacessierit iniurie sue penitere · ut et ipse ne quid tale post hac et ceteri sint ad iniuriam tardiores · Atque in re publica maxime conservanda sunt iura belli · Nam cum sint duo genera decertandi · unum per disceptationem · alterum per vim · cumque illud proprium sit hominis · hoc beluarum confugiendum est ad posterius · si uti non licet superiore · Quare suscipienda sunt bella ob eam causam ut sine iniuria in pace vivatur · parta autem victoria · conservandi hii qui non crudeles in bello nec immanes fuerunt · Ut maiores nostri Tusculanos Equos Volscos Sabinos Hernicos in civitatem etiam acceperunt · At Cartaginem et Numanciam funditus sustulerunt · Nollem Corinthum · sed credo aliquos secutos opportunitatem loci maxime ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari · Mea quidem sententia paci que nichil habitura sit insidiarum semper est consulendum · In quo si mihi esset obtemperatum · si non optimam · at aliquam rem publicam que nunc nulla est haberemus Et cum hiis quos vi deviceris consulendum est · tum hii qui armis positis ad imperatorum fidem confugient · quamvis murum aries percusserit recipiendi · in quo tantopere apud nostros iusticia culta est · ut hii qui civitates aut nationes devictas bello in fidem recepissent · earum patroni essent maiorum more · Ac belli quidem equitas sanctissime pheciali populi romani iure perscripta est · Ex quo intelligi potest nullum bellum esse iustum nisi quod aut rebus repetitis geratur aut denunciatum ante sit et indictum · Popilius imperator tenebat provinciam in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat · Cum autem Popilio videretur unam dimittere legionem · Catonis quoque filium qui in eadem legione militabat dimisit · Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset · Cato ad Popilium scripsit · ut si eum pateretur in exercitu manere · secundo eum obligaret sacramento militie · quia priore amisso iure cum hostibus pugnare non poterat · Adeo summa erat observatio in bello movendo · Marci quidem Catonis senis epistola est ad Marcum filium · in qua scribit se audisse eum factum missum esse a consule cum in Macedonia bello Persico miles esset · monet igitur ut caveat ne prelium ineat · Negat enim ius esse qui miles non sit cum hoste pugnare · Equidem etiam illud animadverto quod qui proprio nomine perduellis esset is hostis vocaretur · lenitate verbi rei tristiciam mitigante · hostis enim apud maiores nostros is dicebatur quem nunc peregrinum dicimus Indicant · xii · tabule · aut status dies cum hoste · Itemque adversus hostem eterna auctoritas · Quid ad hanc mansuetudinem addi potest · eum cum quo bellum geras tam molli nomine appellare · Quamquam id nomen effecit durius iam vetustas · a peregrino enim iam recessit · et proprie

in eo qui contra arma ferret remansit. Cum vero de imperio decertatur
belloque queritur gloria causas omnino subesse non oportet easdem quas dixi
paulo ante iustas causas esse bellorum. Sed ea bella quibus imperii
proposita est gloria minus acerbe gerenda sunt. Ut enim cum civibus contendimus
aliter si est inimicus aliter si competitor. Cum altero certamen honoris
est et dignitatis cum altero capitis et fame. Sic cum Celtiberis
cum Cimbris bellum ut cum inimicis gerebatur uter esset non uter imperaret
cum Latinis Sabinis Samnitibus Penis Pyrrho de imperio dimica-
batur. Peni fedifragi. Crudelis Hanibal reliqui iustiores. Pir-
rhi quidem de captivis reddendis illa preclara. Nec mi aurum
posco nec mi pretium dederitis nec cauponantes bellum sed belligeran-
tes ferro non auro vitam cernamus utrique. Vosne velit an me
regnare fortuna domina quidve ferat fors virtute experiamur. Et hoc
simul accipe dictum quorum virtuti belli fortuna pepercit eorundem me
libertati parcere certum est. Dono ducite doque volentibus cum magnis dis.
Regalis sane et digna Eacidarum genere sententia. Atque etiam si quid singu-
lis temporibus adducti hosti promiserunt est in eo ipso fides conservanda
ut primo Punico bello Regulus captus a Penis cum de captivis
mutandis Romam missus esset iurassetque se rediturum primum ut
venit captivos reddendos in senatu non censuit. Deinde cum
retineretur a propinquis et ab amicis redire maluit quam fidem hosti
datam fallere. Secundo autem Punico bello post Canensem pugnam
quos decem Hanibal Romam misit astrictos iureiurando se redi-
turos esse nisi de redimendis hiis qui capti erant impetrassent
eos omnes. Censores quoadusque vixit quia peierasset in erariis re-
liquerunt. Nec minus illum qui iureiurando fraude culpam invenit.
Cum enim permissu Hanibalis exisset de castris rediit paulopost
quod se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus castris iureiuran-
do se solutum putabat et erat verbis re non erat. Semper autem
in fide quid senseris non quid dixeris cogitandum est. Maximum
autem exemplum est iustitie in hostem a maioribus nostris constitutum
cum a Pyrro profuga senatui est pollicitus se venenum regi daturum
et eum necaturum. Senatus eum et C. Fabricius consul Pyrro dedit.
Ita ne hostis quidem et potentis et bellum ultro inferentis interi-
tum scelere approbavit. Ac de bellicis officiis satis dictum est. Memi-
nerimus autem etiam adversus infimos iustitiam esse suadendam. Est autem
infima condicio et fortuna servorum quibus non male precipiunt qui
ita iubent uti ut mercenariis ad operam exigenda et iusta
prebenda. Cum autem duobus modis aut vi aut fraude fiat in-
iuria fraus quasi vulpecule vis leonis videtur utrumque ab homine
alienissimum. Sed fraus odio digna maiore. Totius autem iniusti-
tie nulla capitalior quam eorum qui cum maxime fallunt id agunt ut viri

boni esse videantur. De iusticia satis dictum est. Deinceps ut
erat propositum de beneficentia ac de liberalitate dicitur qua quidem nichil
est nature hominis accommodatius. Sed habet multas cautiones. Videndum est
primo ne obsit benignitas et hiis ipsis quibus benigne videbitur fieri
et ceteris. Deinde ne maior sit benignitas quam facultas. Tum ut pro digni-
tate cuique tribuatur. Id enim est iusticie fundamentum ad quod hec referenda
sunt omnia. Nam et qui gratificantur cuipiam quod obsit illi cui prodesse
velle videantur non benefici neque liberales sed perniciosi et assentatores
esse iudicandi sunt. Et qui aliis nocent ut in alios liberales sint in eadem
sunt iniusticia ut si in suam rem aliena convertant. Sunt autem multi quidem
cupidi splendoris et glorie qui eripiunt aliis quod aliis largiantur. Hii
arbitrantur se beneficos in suos amicos fore si locupletent eos quacumque
ratione. Id autem tantum abest officio ut nichil magis officio possit esse contrarium.
Videndum est igitur ut ea liberalitate utamur que prosit amicis nemini no-
ceat. Quare Lucii Sille Gaii Cesaris pecuniarum translacio a iustis do-
minis ad alienos non debet liberalis videri. Nichil enim est
liberale quod non idem iustum. Alter locus erat cautionis ne benigni-
tas maior esset quam facultas quod qui benigniores esse volunt quam res
patitur primum in eo peccant quod sunt iniuriosi in proximos. Quas
enim copias hiis et suppeditari equius est et relinqui eas transfert
ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapien-
di et auferendi per iniuriam ut ad largiendum suppetat copie. Videre
etiam licet plerosque non tam natura liberales quam quadam gloria ductos
et ut benefici videantur facere multa que proficisci ab ostentatione
magis quam a voluntate videantur. Talis autem simulacio vanitati est
coniunctior quam aut liberalitati aut honestati. Tercium est propositum
ut in beneficentia delectus esset dignitatis. In quo et mores eius
erunt spectandi in quem beneficium conferetur et animus erga nos et
communitas et societas vite et ad nostras utilitates officia ante collata.
Que ut concurrant omnia optabile. Si minus plures cause maioresque
ponderis plus habebunt. Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus ple-
neque sapientibus sed cum hiis quibus preclare agitur si sunt
simulacra virtutis etiam hoc intelligendum puto neminem omnino esse ne-
gligendum in quo significatio virtutis appareat. Colendum autem esse
ita quemque maxime ut quisque maxime virtutibus hiis lenioribus erit
ornatus modestia temperancia atque ipsa de qua iam multa dicta sunt iusticia.
Nam fortis animus et magnus in homine non perfecto nec sapiente est ferven-
tior plerumque. Ille autem virtutes virum bonum videntur potius atti-
gere. Atque hec in moribus considerantur. De benivolencia autem
quam quisque habeat erga nos primum id est in officio ut ei plurimum
tribuamus a quo plurimum diligamur. Sed benivolenciam non adole-
scentulorum more ardore quodam amoris sed stabilitate potius

et constancia iudicemus. Sin autem erunt merita ut non ineunda
sed referenda sit gratia maior quedam cura adhibenda est. nullum
enim officium referenda gratia magis necessarium est. Quod si ea que utenda
acceperis maiore mensura si modo possis reddi iubet hesiodus
quidnam beneficio provocati facere debemus. an imitari agros
fertiles qui multo plus efferunt quam acceperunt. Et enim si in eos
quos speramus nobis profuturos non dubitamus officia conferre
quales in eos esse debemus qui iam profuerunt. Nam cum duo genera
liberalitatis sint. unum dandi beneficium alterum reddendi. demus
necne in nostra potestate est. Non reddere viro bono sine iniuria non
licet si modo id facere possit. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus
habendi. nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen
in primis quo quisque animo studio benivolencia fecerit ponderandum
est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam sine iudicio
vel modo in omnes vel repentino quasi quodam vento impetu
animi incitati que beneficia eque magna non sunt habenda atque ea que
iudicio considerate constanterque delata sunt. Sed in collocando beneficio
referenda que gratia si cetera paria sunt hoc maxime officium est ut quisque
maxime opis indigeat. ita ei potissimum opitulari. quod contra fit a plerisque
a quo enim plurimum sperant etiam si ille hiis non eget tamen ei potissimum
inserviunt. Optime autem societas hominum coniunctio que servabitur si ut quisque
erit coniunctissimus ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed que
nature principia sint communitatis et societatis humane repetendum videtur altius.
Est enim primum quod cernitur in universi generis humani societate. Eius
autem vinculum est racio et oracio que docendo discendo communicando
disceptando iudicando conciliat inter se homines coniungitque naturali quadam
societate. Neque ulla re magis absumus a natura ferarum in quibus
inesse fortitudinem sepe dicimus ut in equis leonibus. iusticiam
bonitatem equitatem non dicimus. Sunt autem racionis et oracionis expertes.
Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos omnibus inter omnes soci-
etas hec est. In qua omnium rerum quas ad communem hominum usum natura
genuit est servanda communitas. ut que descripta sunt legibus et iure
civili hec ita teneantur ut sit constitutum. E quibus ipsis cetera sic
observentur ut in grecorum proverbio est amicorum esse communia omnia. Omnia
autem communia hominum videntur ea que sunt generis eius quod ab Ennio po-
situm in una re transferri in permultas potest. Homo qui erranti comi-
ter monstrat viam quasi lumen de suo lumine accendit facit
ut nichilominus ipsi luceat cum illi accenderit. qua ex re satis precipitur
ut quicquid sine detrimento commodari possit id tribuatur vel
ignoto. Ex quo sunt illa communia non prohibere aqua profluente
pati ab igne ignem capere. Si quis velit fidele consilium delibe-
ranti dare. que sunt utilia hiis qui accipiunt danti non molesta

Quae et his utendum est et semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copie singulorum parve sunt, eorum autem qui his egeant infinita est multitudo, vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem: nichilominus ipsi lucet, ut facultas sit qua in nostros simus liberales. Gradus autem plures sunt societatis hominum. Ut enim ab illa infinita discedatur, proprior est gradus eiusdem gentis, nationis, lingue, qua maxime homines coniunguntur. Interius etiam est eiusdem civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia: forum, fana, porticus, vie, leges, iudicia, suffragia, consuetudines, preterea et familiaritates multeque cum multis res rationesque contracte. Artior vero colligatio est societatis propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumque concluditur. Nam cum sit hoc natura commune animantium ut habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso coniugio est, proxima in liberis, deinde una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis et quasi seminarium rei publice. Sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum sobrinorumque, qui cum una domo iam capi non possint, in alias domos tamquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia et affinitates, ex quibus etiam plures propinqui, que propagatio et soboles origo est rerum publicarum. Sanguinis autem coniunctio et benivolentia devincit homines caritate. Magnum est enim eadem habere monumenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulchra habere communia.

Sed omnium societatum nulla prestantior est, nulla firmior quam cum viri boni moribus similes sunt familiaritate coniuncti. Illud enim honestum quod sepe diximus, etiam si in alio cernimus, tamen nos movet atque illi in quo id inesse videtur amicos facit. Et quamquam omnis virtus nos ad se allicit facitque ut eos diligamus in quibus ipsa inesse videatur, tamen iusticia et liberalitas id maxime efficit. Nichil enim amabilius est nec copulatius quam morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt, eedem voluntates, in hiis fit ut eque quisque altero delectetur ac se ipso. Efficiturque id quod Pitagoras vult in amicicia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est que conficitur ex beneficiis ultro et citro datis acceptis, que et mutua et grata dum sunt, inter quos ea sunt firma devinciuntur societate. Sed cum omnia ratione animoque lustraris, omnium societatum nulla est gravior, nulla carior quam ea que cum re publica est unicuique nostrum. Cari sunt parentes, liberi, propinqui, familiares. Sed omnes omnium caritates patria una complexa est, pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui laceraverunt omni scelere patriam et in ea funditus delenda occupati et sunt et fuerunt. Sed si contentio quedam et comparatio fiat quibus plurimum tribuendum sit officii, principes sint patria et parentes, quorum beneficiis maximis obligati sumus, proximi liberi totaque domus, que spectat in nos solos neque aliud ullum potest habere perfugium, deinceps bene convenientes propinqui, quibuscum plerumque communis etiam fortuna est. Quamobrem necessaria presidia vite debentur hiis maxime

quos ante dixi. Vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes,
consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicitijs vigent maxime. Est
que ea iocundissima amicicia quam similitudo morum coniugavit. Sed in his omnibus
officijs tribuendis videndum erit quid cuique maxime necesse sit, et quid quisque
vel sine nobis aut possit consequi aut non possit. Ita non idem erunt
necessitudinum gradus qui et temporum. Suntque officia que magis alijs debeantur
ut vicinum citius adiuveris in fructibus percipiendis quam aut fratrem aut familiarem.
At si lis in iudicio sit, propinquum potius et amicum quam vicinum defenderis.
Hec igitur et talia circumspicienda sunt in omni officio, et consuetudo et exerci-
tacio capienda ut boni racionatores officiorum esse possimus et addendo
deducendoque videre que reliqui summa fiat. Ex quo quantum cuique de-
beatur intelligas. Sed ut nec medici nec imperatores nec oratores quamvis
artis precepta perceperint quicquam magna laude dignum sine usu et
exercitacione consequi possunt, sic officij conservandi precepta traduntur illa
quidem ut faciamus ipsi, sed rei magnitudo usum quoque et exercitacionem desiderat.
Atque ab hijs rebus que sunt in iure societatis humane quemadmodum
ducatur honestum ex quo aptum est officium satis fere diximus.

Intelligendum est autem cum proposita sint genera quatuor ex quibus honestas
officiumque manaret, splendidissimum videri quod animo magno elatoque
humanasque res despiciente factum sit. Itaque maxime in probris in promptu
est si quid tale dici potest. Vos enim iuvenes animos geritis muliebres,
illa virgo viri, et si quid eiusmodi: Salmaci da spolia sine sudore
et sanguine. Contraque in laudibus que in magno animo et fortiter
et excellenter gesta sunt, nescio quomodo quasi pleniori ore laudabimus.
Hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plateis, Thermophi-
lis, Leutris, stertocle. Hic Decij, hic Gnei et Publij Scipiones. Hic
Marcus Marcellus, innumerabiles alij, maximeque ipse populus Romanus animi
magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellice glorie quod statuas
quoque videmus ornatu fere militari. Sed ea animi elacio que cernitur
in periculis et laboribus si iusticia vacat pugnatque non pro salute
communi sed pro suis comodis in vicio est. Non modo enim virtutis non est
sed est potius imanitatis omnem humanitatem repellentis. Itaque probe
diffinitur a stoicis fortitudo cum eam virtutem esse dicunt propugnantem
pro equitate. Quocirca nemo qui fortitudinis gloriam consecutus est insidijs
et malicia laudem est adeptus. Nichil quidem esse honestum potest quod iusticia
vacat. Preclarum igitur illud Platonis. Non inquit solum sciencia que est remota
a iusticia calliditas potius quam sapiencia est appellanda. Verum etiam
animus paratus ad periculum si sua cupiditate non utilitate communi impellitur
audacie potius nomen habet quam fortitudinis. Itaque viros fortes magna-
nimos eosdem bonos et simplices veritatis amicos minimeque fallaces
esse volumus que sunt ex media laude iusticie. Sed illud odiosum est
quod in hac elacione et magnitudine animi facillime pertinacia et nimia

cupiditas principatus innascitur. Ut enim apud Platonem est. Omnem morem
lacedemoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi sic ut quisque animi
magnitudine excelleit. Ita maxime vult princeps omnium vel potius solus
esse. Difficile autem est cum prestare omnibus concupieris servare equitatem
que est iusticie maxime propria. Ex quo fit ut neque disceptatione vinci
se nec ullo publico iure ac legitimo patiantur. Existunt que in republica
plerumque largitores et factiosi ut opes quam plurimas consequantur et sint
vi potius superiores quam iusticia pares. Sed quod difficilius hoc preclarius.
Nullum enim est tempus quod iusticia vacare debeat. Fortes igitur
et magnanimi sunt habendi non qui faciunt sed qui propulsant iniuriam.
Vera autem et sapiens animi magnitudo honestum est. quod maxime natura
sequitur. in factis positum non in gloria iudicat. principem se esse mavult
quam videri. Et enim qui ex errore imperite multitudinis pendet hic
in magnis viris non est habendus. Facillime autem ad res iniustas
impellitur. ut quisque altissimo animo et glorie cupiditate. qui locus est
sane lubricus quod vix invenitur qui laboribus susceptis periculisque
aditis non quasi mercedem rerum gestarum desiderent gloriam. Omnino
fortis animus et magnus duabus rebus maxime cernitur. Quarum
una in rerum externarum despicientia ponitur. cum persuasum sit nil hominem
nisi quod honestum decorumque sit aut admirari aut optare aut expetere
oportere. Nullique neque homini neque perturbationi animi neque fortune succumbere.
Altera est res ut cum ita sis affectus animo ut supra dixi res geras magnas
illas quidem et maxime utiles sed ut vehementer arduas plenasque laborum
et periculorum tum vite tum multarum rerum que ad vitam pertinent
Harum rerum duarum splendor omnis amplitudo est addo autem utilitatem
in posteriore. Causa autem et ratio efficiens magnos viros in priore.
In eo est enim illud quod excellentes animos et humana contemnentes facit.
Id autem ipsum cernitur in duobus si et solum id quod honestum sit bonum
iudices. et ab omni animi perturbatione liber sis. Nam et ea que eximia
plerisque et preclara videntur parva ducere. eaque ratione stabili firma
que contempnere fortis animi magnique ducendum est. et ea que videntur
acerba que multa et varia in hominum vita fortunaque versantur
ita ferre ut nichil a statu nature discedas nichil a dignitate sapientis
robusti animi est magneque constantie. Non est autem consentaneum
qui metu non frangatur eum cupiditate frangi. Nec qui invictum se
a labore prestiterit vinci a voluptate. Quocirca et hec vitanda sunt
et pecunie fugienda cupiditas. Nichil enim est tam angusti animi
tam parvi quam amare divicias. Nichil honestius magnificentiusque quam
pecuniam contempnere si non habeas. si habeas ad beneficentiam liberalitatemque
conferre. Cavenda est etiam glorie cupiditas ut supra dixi. Eripit
enim libertatem pro qua magnanimis viris omnis debet esse contencio.
Nec vero imperia expetenda ac potius aut non accipienda interdum

aut deponenda nonnumquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum
cupiditate et metu, tum etiam egritudine et voluptate animi et
iracundia, ut tranquillitas animi et securitas assit que afferat tum consta-
ntiam, tum etiam dignitatem. Multi autem et sunt et fuerunt, qui eam quam
dico tranquillitatem expetentes a negotiis publicis se removerunt
ad otium que profugerunt. In his et nobilissimi philosophi longeque princi-
pes et quidam homines severi et graves nec populi nec principum mores
ferre potuerunt, vixeruntque nonnulli in agris delectati re sua fa-
miliari. His idem propositum fuit quod regibus, ut ne qua re egerent,
ne cui parerent, libertate uterentur, cuius proprium est sic vivere ut velis.
Quare cum hoc commune sit potentie cupidorum cum his quos dixi oci-
osis, alteri se adipisci id posse arbitrantur si opes magnas habeant,
alteri si contenti sint et suo et parvo. In quo neutrorum omnino contem-
nenda sententia est, sed et facilior et tucior et minus aliis gravis
et molesta vita est ociosorum. Fructuosior autem hominum generi et
ad claritudinem amplitudinemque aptior eorum qui se ad rem publicam
et ad magnas res gerendas accommodaverunt. Quapropter et hiis
forsitan concedendum sit rem publicam non capessentibus qui excel-
lenti ingenio doctrine sese dediderunt, et hiis qui aut valitu-
dinis inbecillitate aut aliqua graviore causa impediti a re publica
recesserunt, cum eius administrande potestatem aliis laudemque concederent.
Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicant ea que plerique
mirantur imperia et magistratus, hiis non modo non laudi, verum
etiam vicio dandum puto. Quorum iudicium in eo quod gloriam contemnant
et pro nichilo putant difficile factu est non probare, sed videntur labo-
res et molestias, tum offensionum et repulsionum quasi quandam igno-
miniam timere et infamiam. Sunt enim qui in rebus contrariis
parum sibi constent, voluptatem severissime contempnant, in dolore
sint molliores, gloriam negligant, frangantur infamia, atque ea
quidem non satis constanter. Sed ab hiis qui habent a natura adiumenta
rerum gerendarum abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus et ge-
renda res publica est, nec enim aliter aut regi civitas aut declarari
animi magnitudo potest. Capessentibus autem rem publicam nichil minus quam
philosophis, haud scio an magis etiam et magnificencia et despiciencia
adhibenda sit rerum humanarum, quam sepe dico, et tranquillitas animi
atque securitas, siquidem nec anxii futuri sunt et cum gravitate constancia
que victuri, que eo faciliora sunt philosophis quo minus multa in eorum
patent vita que fortuna feriat et quo minus multis rebus egent,
et quia si quid adversi eveniat tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine
causa maiores motus animorum concitantur maioraque efficiendi rem
publicam gerentibus quam quietis, quo magis hiis et magnitudo animi est
adhibenda et vacuitas ab angoribus. Ad rem autem gerendam qui accedit

caueat ne id modo consideret quam illa res honesta sit, sed etiam ut ha
beat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum est ne aut teme
re desperet propter ignauiam aut nimis confidat propter cupiditatem.
In omnibus autem negotiis priusquam aggrediare adhibenda est preparatio
diligens. Sed cum plerique arbitrentur res bellicas maiores esse quam
urbanas minuenda est hec opinio. Multi enim sepe bella quesierunt
propter glorie cupiditatem, atque id in magnis animis ingeniisque plerumque
contingit, eo quod magis si sunt ad rem militarem apti et cupidi bellorum
gerendorum. Uere autem si volumus iudicare multe res extiterunt urbane
maiores clarioresque quam bellice. Quamuis enim Themistocles iure laude
et sit eius nomen quam Solonis illustrius, citeturque Salamis cla
rissime testis victorie, que tamen anteponatur consilio Solonis ei quo
primum constituit Ariopagitas, non minus preclarum est hoc quam illud iudi
candum. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit ciuitati. Hoc
consilio leges Atheniensium, hoc maiorum instituta seruantur. Et
Themistocles quidem nichil dixerit in quo ipse Ariopagum adiuue
rit. At ille uero adiuuit Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio
senatus eius qui a Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania
Lisandroque dici. Quorum rebus gestis quamquam imperium Lacedemoniorum
dilatatum putatur, tamen ne minima quidem ex parte Ligurgi legibus et
disciplinae conferendi sunt. Quin etiam ob has ipsas causas et paratiores
habuerunt exercitus et fortiores. Michi quidem neque pueris nobis M. Sc
aurus C. Mario neque cum versaremur in re publica Q. Catullus
Cn. Pompeio cedere uidebatur. Parua sunt enim foris arma nisi est
consilium domi. Nec plus Aphricanus singularis et vir et imperator
in exscindenda Numantia rei publice profuit quam eodem tempore P. Nasica
priuatus cum Tiberium Gracchum interemit. Quamquam hec quidem res non solum
ex domestica est laude, attingit etiam bellicam quoniam vi manuque
confecta est, sed tamen id ipsum est gestum consilio urbano sine exercitu.
Illud autem optimum est in quo inuadi solere ab improbis et inuidis au
dio: Cedant arma toge concedat laurea lingue. Ut enim alios
omittam nobis rem publicam gubernantibus nonne toge arma cesserunt?
Neque enim in re publica periculum fuit grauius unquam nec maius otium. Itaque
consiliis diligentiaque nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium
delapsa arma ipsa ceciderunt. Que res igitur gesta unquam in bello
tanta? Quis triumphus conferendus? Et licet enim mi Marce fili ap
te gloriari, ad quem et hereditas huius glorie et factorum imitatio pertinet.
Michi quidem iste vir habundans bellicis laudibus Gneus Pompeius
multis audientibus hoc tribuit ut diceret se frustra triumphum tertium
deportaturum fuisse, nisi meo in rem publicam beneficio ubi triumpharet
esset habiturus. Sunt igitur domestice fortitudines non inferiores
militaribus. In quibus plus etiam quam in hiis opere studiique ponendum est.

Omnino illud honestu qd' q ex aio excelso magnifico qrimus
efficitur no corporis virib9 Exercendu aut corpus et ita afficie(n)d(um)
ut obedire consilio roni q possit i exequendis negocys et i labore
tolerando. Honestu aut id qd' exquirimus totu e positu in ai cure
cura et cogitatione, i quo no minorem utilitatem afferunt q togati
rei p. presunt q qui bellu gerunt. itaqz eoru consilio sepe aut
non suscepta aut bella sunt confecta no nu(n)q etia illata ut M.
consilio Catonis bellu tertiu punicu / i quo etia mortui valuit
autoritas. Quare expetanda quide magis e decernendi ratio
q decertandi fortitudo. Sz cavendu e ne id bellandi magis
fuga q utilitatis rone faciemus. Bellu aut ita suscipiat ut nl
aliud nisi pax quesita videatur. Fortis ven ai et constantis est
no perturbari in rebus asperis nec tumultuatem de gradu deyci
(ut dicit) sz presenti ai uti et consilio nec a rone discede. Quaq
hoc ai illud q ingeny magni e percipere cogitatione futura et aliqn
an constituere qd accide possit in utraqz ptem et qd agendu sit
cu evenerit nec comitte ut aliqn dicendu sit / no putara. hec sut
opera magni ai et excelsi et prudencia consilio q fidentis. Teme
aut in acie versari et manu cu hoste confligere immane qdda
et beluaru simile e. Sz cu tpus necitas q postulat decertandu
manu e et mors servituti turpitudini q anponeda. De everte(n)
dis aut diripiendis q urbibus valde considandu e ne qd teme
fiat ne qd crudeliter. / Id q e viri magni rebus agitatis punire
sontes multitudiem oservare i omi fortuna recta atqz hoesta retine
Ut em sut quead modu sup dixi qui urbanis rebus bellicas
anteponat sic repies multos qibus piculosa et callida consilia
quietis z cogitatonibus splendidiora et maiora videant. Nuq oio
piculi fuga comittendu e / ut imbelles timidi q videant. sz fu
giendu e etia illud ne offeramus nos piculis sine ca quo ee nl
pt stultius. Quapropt in adeundis piculis osuetudo imitada medi
corum est qui leniter egrotantes / leniter curant. Gravioribus aut mor
bis piculosas curationes et ancipites adhibere cogunt. Qre in
tranquillo tempestate adusam optare dementis e. subvenire aut
tempestati qvis rone sapientis e. Eo q magis si plus adipiscare
re explicata boni / q addubitata mali. Piculose aut reru actiões
pti his sut qui ea suscipiunt parti rei p. Itequ aly de vita aly d' glia
et benivolencia civiu in discrimine vocantur. Promptiores igit
debemus ee ad nra picula q ad coia dimicare q paratius d' honore
et gloria q de ceteris comodis. Inventi aut sut multi qui no mo
pecunia sz etia vitam pfunde pro pria pati eent / ide nec glorie ia
cturam ne minima quide face vellent. nec etia re p. quide postulante
ut Calicratidas qui cu lacedemonior dux fuisset. peloponensiaco

bello multa que fecisset egregie vitiat ad extremum omnia cum consilio non
paruit eorum qui classem ab arginusis removendam nec cum atheniensibus
dimicandum putabant. Quibus ille respondit lacedemonios
classe illa amissa aliam parare posse se fugere sine dedecore
non posse. Atque hec quidem de lacedemoniis plaga mediocris.
Illa pestifera qua cum cleobrantus invidiam timens temere cum
epaminunda conflixisset lacedemoniorum opes corruerunt.
Quanto Q. maximus melius de quo Ennius. Unus homo nobis cunctando
restituit rem. Non enim rumores ponebat ante salutem. Ergo
postque magisque viri nunc gloria claret. Quod genus peccandi vitandum est
et in rebus urbanis. Sunt enim qui quod sentiunt et si optimum sit
tamen invidie metu non audent dicere. Omnino qui rei publice prefuturi
sunt duo platonis precepta teneant. Unum ut utilitatem civium
sic tueantur ut quecumque agunt ad eam referant obliti suorum commodorum.
Alterum ut totum corpus rei publice procurent ne dum partem aliquam tuentur
reliquas deserant. Ut enim tutela sic procuratio rei publice ad eorum
utilitatem qui commissi sunt non ad eorum quibus commissa est gerenda
est. Qui autem parti civium consulunt partem negligunt rem
perniciosissimam in civitate inducunt seditionem atque discordiam. Ex quo
evenit ut alii populares alii studiosi optimi cuiusque videantur pauci
universorum. Hinc apud athenienses magne discordie in nostra re
publica non solum seditiones sed etiam pestifere bella civilia. Que
gravis et fortis civis in re publica dignus principatu fugiet atque
oderit tradetque se totum rei publice. Neque opes aut potentiam conse-
ctabitur totamque eam sic tuebitur ut omnibus consulat. Nec vero
criminibus falsis in odium aut invidiam quemquam vocabit omnino que ita
iustitie honestatique adherescet ut dum eam conservet quamvis graviter
offendat mortem oppetat potius quam deserat illa que dixi. Mi-
serrima omnino est ambitio honorumque contemptio de qua preclare
apud eundem platonem est similiter facere eos qui inter se contenderent
uter potius rem publicam administraret ut si naute certarent quis eorum
potissimum gubernaret. Idemque precepit ut eos adversarios existi-
memus qui arma contra ferant non eos qui suo iudicio tueri re
publica velint qualis fuit inter P. affricanum et Q. metellum sine
acerbitate dissensio. Nec vero audiendi qui graviter inimicis irascendum
putabant idque magnanimi et fortis viri esse censebunt. Nichil
enim laudabilius nichil magno et preclaro viro dignius placabi-
litate atque clementia. In liberis vero populis et in iuris equabilitate
exercenda etiam est facilitas et altitudo animi que dicitur. Ne si irascamur
aut intempestive accedentibus aut impudenter rogantibus in mo-
rositatem inutilem et odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est
mansuetudo atque clementia ut adhibeatur rei publice causa severitas

130

sine qua administrari civitas non potest. Omnis autem et animadversio et
castigatio contumelia vacare debet. Neque ad eius qui punit aliquem
vel verbis castigat, sed ad rei publice utilitatem referri debet. Cavendum
est etiam ne maior pena quam culpa sit. Et ne eisdem de causis alii ple-
ctantur, alii appellentur quidem. Prohibenda maxime est ira in puni-
endo. Numquam enim iratus qui accedet ad penam mediocritatem illam tene-
bit, que est inter nimium et parum. Que placet Peripateticis et recte pla-
cet, modo ne laudarent iracundiam et dicerent utiliter a natura datam. Illa
vero omnibus in rebus repudianda est, optandumque ut hii qui presunt
rei publice legum similes sint que ad puniendum non iracundia sed equitate
ducuntur. Atque etiam in rebus prosperis et ad voluptatem nostram fluentibus
superbiam magnopere fastidium arrogantiamque fugiamus. Nam ut
adversas res sic secundas immoderate ferre levitatis est. Preclara que
est equabilitas in omni vita, et idem semper vultus eademque frons, ut
de Socrate idemque de C. Lelio accepimus. Philippum quidem Mace-
donum regem rebus gestis et gloria superatum a filio, facilitate et
humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus,
alter sepe turpissimus. Unde recte precipere videntur qui monent ut
quanto superiores sumus summissius. Panetius quidem Africanum
auditorem et familiarem suum solitum ait dicere, ut solitum sit
ut equos propter crebras contentiones proeliorum ferocitate exultan-
tes domitoribus tradere soleant ut his facilioribus possint uti,
sic homines in secundis rebus effrenatos sibique prefidentes
tamquam in girum rationis et doctrine duci oportere, ut perspicerent re-
rum humanarum imbecillitatem varietatemque fortune. Atque etiam in
secundissimis rebus est utendum maxime consilio amicorum. Hisque
maior etiam quam ante tribuenda est auctoritas. Isdemque temporibus
cavendum est ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari
nos sinamus, in quo falli facile est. Tales enim nos esse puta-
mus ut iure laudemur, ex quo nascuntur innumerabilia peccata,
cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur et in maximis
versantur erroribus. Sed hec quidem hactenus. Illud autem sic
est iudicandum, maximas geri res et maximi animi ab his qui res
publicas regant, quod earum administratio latissime pateat, ad plurimosque
pertineat. Esse autem magni animi et fuisse quondam multos, etiam
in vita ociosa. Qui aut investigarent vel conarentur magna quedam,
seseque suarum rerum finibus continerent, aut interiecti inter philosophos et
eos qui rem publicam administrarent delectarentur re sua familiari. Non
eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius
usu suos, potiusque et amicis impartientes, et rei publice si
quando usus esset. Que primum bene parta sit nullo neque turpi que-
stu, neque odioso, tum quam plurimis, modo dignis, se utilem prebeat

precipit quod agendum sit [illegible] quod puniat [illegible] aliquem [illegible] studio et [illegible] contumelia [illegible] castigatio

dem ut augeatur rone diligencia parsimonia. Nec libidini potius luxurie q3 q̄ liberalitati et beneficentie pareat. Hec prescripta servantem licet magnifice graviter animose q3 vivere atq3 eciam simpliciter fideliter vere hominum amice.

Sequitur ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit. In qua verecundia et quasi quidam ornatus vite et temperancia et modestia omnisq3 sedacio perturbacionum animi et rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici latine decorum potest. Greci enim prepon dicunt decorum. Huius vis ea est ut ab honesto non queat separari. Nam et quod decet honestum est et quod honestum est decet. Qualis autem differencia sit honesti et decori facilius intelligi quam explicari potest. Quicquid est enim quod deceat id tum apparet cum antegressa est honestas. Itaq3 non solum in hac parte honestatis de qua hic loco disserendum est, sed eciam in tribus superioribus quid deceat apparet. Nam et racione uti atq3 oracione prudenter et agere quod agas considerate omniq3 in re quid sit veri videre et tueri decet. Contra q3 falli, errare, labi, decipi tam dedecet quam delirare et mente esse captum. Et iusta omnia decora sunt, iniusta contra ut turpia sic indecora. Similis est racio fortitudinis. Quod enim viriliter animo q3 magno fit id dignum viro et decorum videtur. Quod contra id ut turpe sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc quod dico decorum et ita pertinet ut non recondita quadam racione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quoddam idq3 intelligitur in omni virtute quod deceat quod cogitacione magis a virtute potest quam re separari. Ut venustas et pulcritudo corporis secerni non potest a valitudine, sed hoc de quo loquimur decorum totum illud quidem est cum virtute confusum sed mente et cogitacione distinguitur. Est autem eius descripcio duplex. Nam et generale quoddam decorum intelligimus quod in omni honestate versatur. Et aliud huic subiectum quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atq3 illud superius sic fere diffiniri solet decorum id esse quod consentaneum sit hominis excellentie in eo in quo natura eius a reliquis animantibus differat. Que autem subiecta pars generi est eam sic diffiniunt ut id decorum velint esse quod ita nature consentaneum sit ut in eo moderacio et temperancia appareat cum specie quadam liberali. Hec ita intelligi possumus existimare ex eo decoro quod poete sequuntur de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poetas quod deceat dicimus cum id quod quaq3 persona dignum est et fit et dicitur. Ut si Eachus aut Minos diceret oderint dum metuant aut natis sepulchro ipse est parens videtur indecorum quod eos fuisse accepimus iustos. At Atreo dicente plausus excitantur. Est enim digna persona oracio. Sed poete quid quemq3 deceat ex persona

indicabunt. Nobis autem personam imposuit ipsa natura magna cum
excellencia prestanciaque animancium reliquorum. Itaque poete in
magna varietate personarum eciam viciis quid conueniat et quid
deceat videbunt. Nobis autem cum a natura constancie moderacionis
temperancie verecundie partes date sunt. cumque eadem natura doceat
ut non negligenter quemadmodum nos adversus homines geramus
efficitur ut et illud quod ad omnem honestatem pertinet decorum quam
late fusum sit appareat. Et hoc quod spectat in vnoquoque genere
virtutis. Ut enim pulcritudo corporis apta composicione membrorum
mouet oculos et delectat. hoc ipso quod inter se omnes partes cum
quodam lepore consenciunt. sic hoc decorum quod elucet in vita
approbacionem eorum mouet quibus cum viuitur ordine et constancia
et moderacione dictorum omnium atque factorum. Adhibenda est igitur quedam
reuerencia adversus homines et optimi cuiusque et reliquorum
Nam negligere quid de se quisque senciat non solum arrogantis
est. sed eciam omnino dissoluti. Est autem id quod differat in omni
racione habenda inter iusticiam et verecundiam. Iusticie partes
sunt non violare homines verecundie non offendere. In quo maxime
vis perspicitur decori. His igitur expositis quale sit id decorum
dicamus intellectum puto. Officium autem quod ab eo ducitur hanc primum
habet viam. que deducit ad conuenienciam conseruacionemque nature
quam si sequamur ducem nunquam aberrabimus. Sequemurque et
id quod acutum et perspicax natura est et id quod ad hominum consociacionem
accomodatum. et id quod vehemens atque forte. Sed maxima
vis decori in hac est parte de qua disputamus. Neque enim solum
motus corporis qui ad naturam apti sunt sed multo eciam animi magis
motus probandi sunt. qui item ad naturam accomodati sunt. Du-
plex enim vis animorum atque nature. Vna pars in appetitu est posita que
est horme grece que hominem huc atque illuc rapit. Altera in
racione que docet et explanat quid faciendum fugiendumque sit
Itaque fit ut racio presit. appetitus obtemperet. Omnis autem actio
vacare debet temeritate et negligencia. Nec vero agere debet aliquid
cuius non possit causam probabilem reddere. Hec est enim fere descriptio
officii. Efficiendum autem est ut appetitus racioni obediant. eamque neque
precurrant neque propter pigriciam aut ignauiam deserant. sintque tranquil-
li atque omni animi perturbacione careant. Ex quo elucebit omnis constan-
cia omnisque moderacio. Nam qui appetitus longius euagantur et
tanquam exultantes siue cupiendo siue fugiendo non satis a racio-
ne retinentur hi sine dubio finem et modum transeunt relinquunt
enim et abiciunt obedienciam nec racioni parent. cui subiecti sunt
lege nature. a quibus non solum animi perturbantur sed eciam corpora. Licet
ora ipsa cernere iratorum aut eorum qui aut libidine aliqua aut metu

commoti sunt aut voluptate nimia gestiunt. Quorum omnium vultus vo-
ces motus statusque mutantur. Ex quibus illud intelligitur ut ad
officii formam revertamur appetitus omnes contrahendos sedandosque
esse excitandamque esse animadversionem et diligentiam ut ne quid
temere fortuitu inconsiderate negligenterque agamus. Neque enim
ita a natura generati sumus ut ad ludum et iocum facti esse videamur sed ad
severitatem potius et quedam studia graviora atque maiora. Ludo
autem et ioco uti quidem illis licet sed sicut sompno et quietibus
ceteris tunc cum gravibus seriis quoque rebus satisfecerimus. Ipsumque ge-
nus iocandi non profusum nec immodestum sed ingenuum et facetum
esse debet. Ut enim pueris non omnem ludendi licenciam damus
sed eam que ab honestatis actionibus non sint aliena sic in ipso
ioco aliquod probi ingenii lumen eluceat. Duplex omnino est iocandi genus
unum illiberale petulans flagiciosum obscenum. Alterum elegans urba-
num ingeniosum facetum. Quo genere non modo Plautus noster et
Atticorum antiqua comedia sed etiam philosophorum Socraticorum libri re-
ferti sunt. Multaque multorum facete dicta ut ea que a sene Cato-
ne collecta sunt que vocantur apophtegmata. Facilis igitur est distin-
ctio ingenui et illiberalis ioci. Alter est si tempore fiat ut remisso
animo homine dignus. Alter ne libero quidem si rerum turpitudini
adhibeatur verborum obscenitas. Ludendi etiam est quidam modus
retinendus ut ne nimis omnia profundamus elatique volup-
tate in aliquam turpitudinem dilabamur. Suppeditant autem
et campus noster et studia venandi honesta exempla
ludendi. Sed pertinet ad omnem officii questionem semper in promptu
habere quantum natura hominis pecudibus reliquisque antecedat ac bellius. Ille
nichil sentiunt nisi voluptatem ad eamque feruntur omni impetu.
Hominis autem mens discendo alitur et cogitando semper aliquid
aut inquirit de novo aut agit videndique et audiendi delectatione
ducitur. Quin etiam si quis est paulo ad voluptatem propensior
modo ne sit ex pecudum genere. Sunt enim quidam homines
non re sed nomine. Sed si quis est paulo erectior quamvis volup-
tate capiatur occultat et dissimulat appetitum voluptatis propter
verecundiam. Ex quo intelligitur corporis voluptatem non satis esse
dignam hominis prestancia tamque contempni et reici oportere.
Sin sit quispiam qui aliquid tribuat voluptati diligenter ei tenen-
dum dicimus esse modum eius fruende. Itaque victus cultusque
corporis ad valitudinem referantur et ad vires non ad volup-
tatem. Atque etiam si considerare volumus que sit in natura et ex-
cellencia et dignitas intelligemus quam sit turpe diffluere luxu-
ria et delicate ac molliter vivere quamque honestum parce con-
tinenter severe sobrie

Intelligendum est etiam duabus quasi nos a natura indutos esse
personis quarum una communis est ex eo quod omnes participes su-
mus rationis prestantieque eius qua antecellimus bestiis a qua omne
honestum decorumque trahitur et ex qua ratio inveniendi officii
exquiritur. Altera autem que proprie singulis est tributa. Ut enim in corporibus ma-
gne dissimilitudines sunt alios videmus ad cursum alios ad lu-
ctandum viribus prevalere itemque in formis aliis dignitatem inesse
aliis venustatem. Sic et in aliis existunt etiam maiores vari-
etates. Erat in L. Crasso et in L. Philippo multus lepos maior
etiam magis de industria in C. Cesare et lucii filio at in
isdem temporibus in M. Scauro et M. Druso adolescente sin-
gularis severitas in C. Lelio multa hylaritas in eius fami-
liari Scipione ambitio maior vita tristior. De grecis autem
dulcem et facetum festivique sermonis atque in omni oratione simula-
torem quem yronam greci nominaverunt Socratem accepimus
contra Pitagoram et Periclem summam auctoritatem consecutos et
sine ulla hilaritate. Callidum Hanibalem ex ducibus penorum
ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus felicem celare ta-
cere simulare insidiari preripere hostium consilia. In quo
genere greci Themistoclem et Phereum Iasonem ceteris antepo-
nunt. In primisque versutum et callidum factum Solonis qui quo
tutior vita eius esset et plus aliquanto rei publice prodesset furere se si-
mulavit. Sunt his alii multum dispares simplices et aperti
qui nichil ex occulto agunt nichil de insidiis agendum putant
veritatis cultores fraudis inimici. Item alii qui quidvis pa-
ciantur cuivis deserviant dum quid velint consequantur. Ut
Sillam et Marcum Crassum videbamus. Quo in genere versutissi-
mum et pacientissimum Lacedemonium Lisandrum accepimus contra
Callicratidem qui prefectus classis proximus post Lisandrum fuit. Ite-
que in sermonibus alium quemque accepimus qui quamvis prepotens sit efficere
ut unus de multis esse videatur quod in Catullo et in patre et in filio
idem quoque in Q. Mucio Mancia vidimus. Audivi ex maioribus
natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica. Contra quoque patrem eius
illum qui Tiberii Gracchi conatus perditos iudicavit nullam
comitatem habuisse sermonis. Ne Xenocratem quidem severissimum
philosophorum ob eamque rem ipsam magnum et clarum fuisse. Innumera-
biles alie dissimilitudines sunt nature morum minime tamen vitu-
perandorum. Admodum autem tenenda sunt sua cuique non vi-
ciosa sed tamen propria quo facilius decorum illud quod querimus retine-
atur. Sic enim est faciendum ut contra universam naturam nichil contendamus
sed tamen conservata propriam nostram sequamur ut et si sint alia gra-
viora atque meliora tamen nos studia nostre regule metiamur;

Neque enim naturae attinet repugnare. nec quicquam sequi quod assequi nequeas.
Ex quo magis emergit quare sit decorum illud, ideo quia nichil decet
in vita ut aiunt minerva obstante id est adversante et repugnante
natura. Omnino si quid est decorum nichil est profecto magis quam equabi-
litas universe vite. Tum singularum actionum quas conservare non pos-
sis si aliorum naturam imitatus omittas tuam. Ut enim sermone eo
debemus uti qui notus est nobis. ne ut quidam greca verba inculcantes
iure rideamur. sic in actiones omnemque vitam nullam que discrepanciam
afferre debemus. Atque hec differentia naturarum tantam habet vim ut
non nunquam mortem sibi ipse consciscere aliquis. Non enim alia in causa
M. cato fuit alia ceteri qui se in affrica tradiderunt. Atque ceteris
forsan vicio datum esset si se interemissent. propterea quod eorum vita
lenior et mores fuerunt faciliores. Catoni cum incredibilem
tribuisset natura gravitatem. eamque ipse perpetua constancia roborauisset
semperque in proposito susceptoque consilio permansisset. moriendum po-
cius quam tiranni vultus aspiciendus fuit. Quam multa passus est ulixes
in illo errore diuturno cum et mulieribus si circe et calipso mulieres
appellande sunt inserviret. et in omni sermone omnibus affabilem se
esse vellet. Domi vero et contumelias servorum et ancillarum
pertulit ut ad id aliquando quod cupiebat perveniret. At aiax quo animo tra-
ditur. milies oportere mortem quam illa perpeti ab alio maluisset.
Que contemplantes expendere oportebit quid quisque habeat sui. ea-
que moderari. nec velle experiri quam se aliena deceat. Id enim maxime
quemque decet quod est cuiusque suum maxime. Suum igitur quisque noscat inge-
nium. acremque se et viciorum et bonorum suorum iudicem prebeat. ne sce-
nici plusquam nos videantur habere prudencie. Illi enim non optimas
sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. qui enim voce freti
sunt epigones. medumque. qui gestu. menalippa clitemestram.
Semper Rutilius quem ego memini anthiopam. Non sepe eso-
pus aiacem. Ergo histrio hoc videbit in scena. quod non videbit
sapiens vir in vita. Ad quas igitur res aptissimi erimus. in
his potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea de-
truserit que nostri ingenii non erunt. omnis adhibenda erit cura
meditatio diligencia. Ut ea si non decore. at quam minime in deco-
re facere possimus. Nec tamen est enitendum tam ut bona que nobis
data sunt sequamur quam ut vicia fugiamus. Ac duabus hiis
personis quas supra dixi. Tercia adiungitur quam casus aliquis aut tempus
imponit. Quarta etiam quam nobismetipsis iudicio nostro accommo-
dabimus. Nam regna. imperia. nobilitates. honores. divicie.
opes eaque que sunt hiis contraria. ut casu. ita temporibus gubernantur.
Ipsi autem gerere quam personam a nostra voluntate proficiscitur. Itaque
se alii ad philosophiam. alii ad ius civile. alii ad eloquenciam applicant. Ipsarum

que virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum vero patres aut maio
res aliqua gloria prestiterunt eorum plerumque hii in hoc genere laudis stu
dent excellere. ut Q. mucius publii filius in iure civili, pauli fi
lius affricanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes quas
a patribus acceperunt addunt aliquam suam. Ut hic quidem affricanus
eloquentia cumulavit bellicam gloriam. Quod idem fecit thimotheus co
nonis filius. qui cum belli laude non inferior fuisset quam pater, ad
eam laudem, doctrine et ingenii gloriam adiecit. Fit autem interdum, ut
non nulli omissa imitatione maiorum suum quoddam institutum conse
quantur. Maximeque in eo plerumque laborant hii que magna
sibi proponunt obscuris orti maioribus. Hec igitur omnia cum querimus
quid deceat, complecti animo et cogitatione debemus. In primis autem
constituendum est, quos nos et quales esse velimus. et in quo genere
vite que deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentia, cum
est maxima imbecillitas consilii tum id sibi quisque genus etatis degen
de constituit quod maxime adamavit. Itaque ante implicatur aliquo
certo de genere cursuque vivendi, quam potuit quod optimum esset, iudicare.
Nam quod herculem prodigum dicunt, ut est apud xenofontem, cum primum
pubesceret, quod tempus a natura ad diligendum, quam quisque viam vivendi sit
ingressurus datum est, exisse in solitudinem. Atque ibi sedentem diu
secum multumque dubitasse, cum duas cerneret vias, unam voluptatis
alteram virtutis, utram ingredi melius esset. Hoc herculi iovis sa
to edito potuit fortasse contingere. Nobis non idem qui imitamur quos
cuique visum est. atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerumque
autem parentum preceptis imbuti, ad eorum consuetudinem moremque dedu
cimur. Alii multitudinis iudicio feruntur, queque maiori parti pulcherrima
videntur, ea maxime exoptant. Non nulli tamen, sive felicitate quadam
sive bonitate nature, sive parentum disciplina, rectam vite secuti
sunt viam. Illud autem maxime rarum genus est eorum, qui aut ex
cellente ingenii magnitudine aut preclara eruditione, atque doctrina
aut utraque re, ornati spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum
vite cursum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cuiusque
naturam consilium est omne revocandum. Nam cum in omnibus que aguntur,
ex eo modo quem quisque natus est ut supradictum est quid deceat exquirimus
tum in tota vita constituenda multo est ei rei cura maior adhibenda ut
constare in vite perpetuitate possimus nobismetipsis nec in ullo officio
claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet fortuna
proximam utriusque omnino ratio habenda est in diligendo genere vite sed nature
magis. Multo enim firmior est et constantior quam fortuna non numquam
tamquam ipsa mortalis cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur
nature sue ad genus consilium vivendi esse contulit is constantiam
teneat. Id enim maxime decet, nisi forte errasse intellexerit

in eligendo gñe vite. Qđ si accidit ut aut accide facienda
morũ institutorũ q3 mutatio ē. Eam igit^r mutaciõm si tempora
adiuuabunt / facilius / comodius q3 faciemus / sin min^9 sensim
pedetentimq3 facienda. Ut amicicias q̃ mi^9 delectent / et min^9
pbentur magis decere censent sapientes sensim diluē / q̃ re
pente pscīdē. Comutato aũt gñe uite oĩ recte curandũ est /
ut id bono cõsilio fecisse videamur / Sz qm̃ paulo añ dictuz
est imitādos ēē maiores / pmũ illud exceptũ sit / ne vicia sint imi
tanda / deinde si nã nõ feret ut qdez imitari possit ut supioris
filius affricani qui hunc expaulo natũ adoptauit ppt infirmi
tatez ualitudinis ñ tñ potuit pri similis ēē q̃ ille fuerat sui
Si igitur nõ potit siue causas defensitare siue pplm contioni
bus tenē siue bella gerē. Illa tñ pstare debebit / que erũt
in ipsius ptate s^m iusticiaz / fidem / libalitatez / modestiaz / tē
panciaz / quo mi^9 abeo id qđ desit requiratur / Optima autez
hẽditas apatribus tradit^r libīs / oĩm q3 primonio pstancior
glia v̄tutis rerũ q3 gestarũ / cui dedecori nefas ēē et uiciũ
iudicandũ ē. Et qm̃ officia nõ eadez disparibus etatibus tri
buunt^r alia sũt iuuenũ / alia q3 senioz / aliqđ eciaz de hac di
stinctione dicendũ ē. Est igit^r adolescentis maiores natu uere
ri. ex his qui eligē optimos et pbatissimos / quorũ consilio atq3
autoritate nitat^r. Ineuntis em̃ etatis inscicia senũ constituenda
et regenda / prudencia ē. Maxime aũt h̄ etas alibidinib^9
arcenda est / excenda q3 in labore paciencia q3 et aĩ et corpis /
ut eorũ ĩbellicis et ciuilib^9 officijs vigeat industria. Atq3 et
cum relaxare aĩos et dare se iocunditati volent / caueãt itēpã
ciaz. meminerit verecundie qđ erit facilius si in eiusmoĩ qdē
rebus maiores natu interesse velint Senibus aũt labores cor
pis minuēdē exercitaciones aĩ eciaz agende vident^r. Danda võ
opa ut amicos / et iuuentutez et maxime rẽ pu. consilio et pru
dencia adiuuent Nichil aũt magis cauēdũ ē senectuti ne lan
gori se desidie q3 dedat. Luxuria võ cũ oĩ etati turpis. tũ sene
ctuti fedissima ē. Sin aũt eciaz libidinũ intẽpancia accessit
duplex malũ ē. qđ et ipa senectus concipit dedecus et facit
adolescenciũ imprudēciõm intẽpanciaz. Ac n^e qdez illđ alienũ
ē de magratuũ de puatorũ / de ciuiũ / de pegnorũ officijs dicē /
Est g^o pprĩũ mun^9 magistratus intelligē se gerē psonã ciui
tatis debē q3 eius dignitatez et decus sustinē / seruare leges
iura describē et ea fidei sue comissa meminisse. Priuatuz
aũt oportet equo et pari cũ ciuib^9 iure viuē neq3 summis
sum et abiectũ nz se efferentez tñ in re pu. ea uelle q̃ trãquilla
et honesta sunt. Talem em̃ et sentire et bonũ ciuē dicere

solemus. Peregrini autem atque incole officium est nil de aliquo inquirere minimeque esse in aliena re publica curiosum. Ita fere officia reperientur cum queretur quid deceat et quid aptum sit personis temporibus etatibus. Nichil est autem quod deceat tamen quam in omni re gerenda consilioque capiendo servare constantiam. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis et dictis in corporis denique motu et statu cernitur idque positum est in tribus rebus formositate, ordine, ornatu et ad actionem apto, difficilius ad eloquendum, sed satis facile erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa ut probemur ab his cum quibus apud quosque vivamus. His quoque de rebus pauca dicantur.

Principio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habere rationem, que formam nostram reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu, que autem partes corporis ad nature necessitatem date aspectum essent deformem habiture atque formam, eas contexit atque abdidit. Hanc nature tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Que enim natura occultavit, eadem omnes qui sana mente sunt removent ab oculis. Ipsi quoque necessitati dant operam ut quam occultissime pareant. Quarumque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes neque earum usus suis nominibus appellant. Quodque facere non est turpe, modo occulte, id dicere obscenum est. Itaque nec actio rerum illarum aperta petulantia vacat, nec orationis obscenitas. Nec vero audiendi sunt cinici, aut si qui fuerunt stoici pene cinici, qui reprehendunt et irrident quod ea que turpia non sunt verbis flagiciosa nos dicamus. Illa vero que turpia sunt nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari turpe est, sed dicitur non obscene; liberis dare operam re honestum est, nomine obscenum. Pluraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur et ab omni quod abhorret ab oculorum aurium approbatione fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, maximum motus teneat illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maxime fugienda, ne quid effeminatum aut molle, et ne quid durum aut rusticum sit. Nec vero histrionibus et oratoribus concedendum est, ut his hec apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet ex veteri disciplina verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim ne si quo casu evenerit ut corporis partes quedam aperiantur, aspiciantur non decore. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur. Retinenda igitur est huius generis verecundia, presertim natura ipsa magistra et duce. Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero est venustas, in altero dignitas, venustatem muliebrem ducere debemus, dignitatem virilem. Ergo et a forma removeatur viro omnis non dignus ornatus. Et huic simile vitium in gestu motuque caveatur. Nam

et palestrici motus sepe sunt odiosiores et histrionum non nulli mo-
tus ineptiis non vacant / et in utroque genere / que sunt recta et simpli-
cia laudantur. Forme autem dignitas coloris tuenda est / color exer-
citatione corporis. Adhibenda est preterea munditia / non odiosa neque ex-
quisita nimis tantum que effugiat agrestem et inhumanam negligentiam
Eadem ratio est habenda vestitus. In quo sicut in plerisque rebus medio-
critas optima est. Cavendum est autem ne aut tarditatibus utamur
in gressu mollioribus / ut similes pomparum ferculis esse videamur.
aut ne in festinationibus suscipiamus nimias celeritates. que cum fi-
unt anhelitus moventur vultus mutantur ora torquentur. ex quibus
magna significatio fit non adesse constantiam. Sed multo etiam magis ela-
borandum est / ne animi motus a natura recedant. Quod assequemur si cave-
bimus ne in perturbationes ne exanimationes incidamus / et si atten-
tos animos ad decoris conservationem tenebimus

Motus autem animorum duplices sunt alii cogitationes / alii appeti-
tus. Cogitatio in vero exquirendo maxime versatur appetitus impellit
ad agendum. Curandum est igitur / ut cogitatione ad res quam optimas
utamur appetitum rationi obedientem prebeamus. Et quoniam magna vis orationis
est / eaque duplex altera contentionis / altera sermonis Contentio disceptationibus
aggressionibus familiarium tribuatur iudiciorum contionum senatus. Sermo
in circulis disputationibus / congressionibus familiarium versetur / sequatur etiam
convivia. Contentionis precepta rethorum sunt / nulla sermonis quamquam haud
scio an possint hec quoque esse. Sed discentium studiis inveniuntur magi-
stri. huic autem qui studeant / sunt nulli / rethorum turba referta est
omnia quamquam que verborum sententiarumque precepta sunt / eadem ad sermonem pertinebunt
Sed cum orationis indicem vocem habeamus / in voce autem duo sequamur.
ut clara sit / ut suavis / utrumque a natura petendum est / verum alterum ex-
ercitatio augebit / alterum imitatio presse loquentium et leniter. Nichil
aliud fuit in Catulis / ut eos exquisito iudicio putares uti litte-
ris quamquam erant litterati / sed et alii / hii autem optime uti lingua latina
putabantur / sonus erat dulcis littere neque expresse neque oppresse / ne
aut obscurum esset / aut nimis putidum sine contentione. Vox neque
languens / neque canora uberior oratio L. Crassi. nec minus faceta. Sed
bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero et facetiis Cesar
Catuli patris frater vicit omnes. ut in ipso illo forensi genere dicen-
di contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elabo-
randum est / si in omni re quid deceat / exquirimus. Sit ergo hic sermo
in quo Socratici maxime excellunt / lenis minimeque pertinax et insit
in eo lepos Nec vero tamquam in possessionem suam venerit exclu-
dat alios Sed cum reliquis in rebus / tum in sermone communi vicissitu-
dinem non iniquam putet / ac videat in primis quibus de rebus loquatur.
si de seriis severitatem adhibeat si iocosis leporem. In primis que

provideat ne sermo vitium aliquod indicet inesse in moribus; quod maxime tum solet evenire cum studiose de absentibus detrahendi causa aut per ridiculum aut severe, maledice, contumelioseque dicitur. Habentur autem plerumque sermones aut de domesticis negotiis aut de re publica aut de artium studiis et doctrina. Danda igitur opera est ut si etiam ad alia ceperit, ad hec revocetur oratio. Sed ut cumque aderunt res. Neque enim iisdem de rebus nec in omni tempore nec similiter delectamur. Animadvertendum est etiam quatenus sermo delectationem habeat, et ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quo modo in omni vita rectissime precipitur, ut perturbationes fugiamus, id est motus animi nimios, rationi non obtemperantes, sic eiusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut tale aliquod appareat. Maximeque curandum ut eos, cum quibus sermonem conferimus, et vereri et diligere videamur. Obiurgationes etiam nonnumquam incidunt necessarie, in quibus utendum est fortasse et vocis contentione maiore et verborum gravitate acriore. Id agendum etiam est ut ne ea facere videamur irati. Sed ut adurendi et secandi, sic ad hoc genus castigandi, raro invitique veniemus. Nec umquam nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nichil recte fieri, nichil considerate potest. Magna autem parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adiuncta, ut severitas adhibeatur et contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est ipsius id causa qui obiurgetur susceptum esse. Rectum est autem etiam in illis contentionibus que cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Que enim cum aliqua perturbatione fiunt, nec constanter fieri possunt nec hiis qui adsunt approbari. Deforme etiam est de se ipso predicare, falsa presertim, et cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

Et quoniam omnia persequi volumus, quidem certe dicendum est etiam qualem hominis honorati et principis domum placeat esse. Cuius finis adque accommodanda edificandi est descriptio; ei tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus quod preclaram edificasset in Palatio et plenam dignitatis domum, que cum vulgo viseretur, suffragata domino novo homini ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus accessionem adiunxit edibus. Ita quod ille in suam domum consulatum primus attulit, hic summi et clarissimi viri filius in domum multiplicatam non repulsam solum rettulit, sed ignominiam et calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex tota domo querenda, nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et ut in ceteris habenda ratio non sua solum sed etiam aliorum

sit in domo clari hominis in quam et hospites multi recipiendi et ad
mittenda hominum generis cuiusque multitudinis. Adhibenda cura est
laxitatis; Aliter ampla est domus dedecori domino sepe fit si est in ea
solitudo. et maxime si aliquando alio domino solita est frequentari; Odiosum
est enim cum a preterneuntibus dicitur, O domus antiqua. heu quam dispari domino
dominaris. quod quidem his temporibus in multis licet dicere; Cavendum est etiam
presertim si ipse edifices. ne extra modum sumptu et magnificentia prodeas
Quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiose enim plerique
presertim in hac parte facta principum imitantur. Ut lucii luculli
summi viri / virtutem quisquam at quam multi villarum magnificentiam imitati sunt
Quarum quidem certe est adhibendus modus. ad mediocritatemque re
vocandus; Eademque mediocritas / ad omnem usum cultumque vite transferen
da est. Sed hec hactenus

In omni autem actione suscipienda tria sunt tenenda primum ut ap
petitus rationi obtemperet. Quo nihil est ad officia conservanda
accommodatius; Deinde ut animadvertatur quanta illa res sit / quam
efficere velimus. ne ve maior / ne ve minor cura et opera susci
piatur / quam causa postulet; Tertium est ut caveamus ut ea que pertinent ad
liberalem speciem et dignitatem moderata sint; Modus autem est optimus
decus ipsum tenere de quo ante diximus nec progredi longius; Horum
tamen trium prestantissimum est appetitum contemperare rationi

Deinceps de ordine rerum et de oportunitate temporum
dicendum est; Hac autem scientia continentur ea quam greci eutaxi
am nominant. Non hanc quam interpretamur modestiam / quo in verbo modus
inest sed illa est eutaxia in qua intelligitur ordinis conservatio
Itaque ut eandem nos et modestiam appellemus / sic diffinitur a
stoyas. Ut modestia sit scientia earum rerum que agentur
aut dicentur loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis
et collocationis fore; Nam et ordinem sic diffiniunt. compositionem
rerum aptis et accommodatis locis; Locum autem actionis oportuni
tatem temporis esse dicunt; Tempus autem actionis oportunum grece
eucharia latine appellatur occasio; Sic fit ut modestia hec /
quam interpretamur ita ut dixi / scientia sit oportunitatis ydoneorum
ad agendum temporum; Sed potest eadem esse prudentie diffinitio
de qua principio diximus / Hoc autem loco de moderatione et tem
perantia et aliis similibus virtutibus querimus; Itaque que erant
prudentie propria suo loco dicta sunt; Que autem harum virtutum
de quibus iam diu loquimur que pertinent ad verecundiam et ad eorum
approbationem quibuscum vivimus nunc dicenda sunt

Talis est igitur ordo actionum adhibendus ut quemadmodum
in oratione constanti sic in vita sunt omnia inter se apta et
convenientia; Turpe enim est valde quod in re severa

convivio dignum aut delicatum aliquem inferre sermonem. Be-
ne pericles cum haberet collegam in pretura sophoclem hii quem de
communi officio convenissent et casu formosus puer transiret dixis-
setque sophocles o puerum pulcrum pericle ait at enim pretorem
sophocle decet non solum manus sed etiam oculos abstinentes
habere. Atque hoc idem sophocles si in athletarum approbatione dixis-
set iusta reprehensione caruisset. Tanti vis et loci et temporis
ut si quis cum causam sit acturus in itinere aut in ambulatione secum
ipse meditetur attentius cogitet non reprehendatur. At hoc
idem si in convivio faciat inhumanus videatur inscitia temporis.
Sed ea que multum ab humanitate discrepant ut si quis in foro cantet
aut si qua est alia magna perversitas facile apparent nec magno-
pere admonitionem et precepta desiderant. Que autem parva videntur
esse delicta neque a multis intelligi possunt ab hiis diligentius
est declinandum. Ut in fidibus aut in tibiis quamvis paulum dis-
crepent tamen id a sciente animadverti solet sic videndum est in vita
ne forte quid discrepet vel multo etiam magis quo maior et
melior actionum quam sonorum concentus est. Itaque ut in fidibus
musicorum aures vel minima sentiunt sic nos si acres ac di-
ligentes esse volumus animadversores quam vitiorum magna intelligemus
sepe ex parvis. Ex oculorum obtutu superciliorum aut remissione aut con-
tractione ex mesticia hilaritate ex risu ex locutione ex reticen-
tione ex contentione vocis ex summissione ex reticentia et ceteris
ceteris similibus facile iudicabimus quid apte eorum fiat. quid ab of-
ficio natura discrepet. Quo in genere non est incommodum quale quidque
eorum sit ex aliis iudicare. ut magis in aliis cernamus ut si quid
dedeceat in illos vitemus et ipsi. fit enim nescio quo ut ma-
gis in aliis cernamus quam in nobis metipsis si quid delinquitur
Itaque facillime corriguntur in discendo vitia quorum imitantur
emendandi causa magistri. Nec vero alienum est ad ea eligenda que
dubitationem afferunt adhibere doctos homines vel etiam usu peri-
tos et quid hiis de unoquoque genere officii placeat. Maior enim
pars eo fere deferri solet quo a natura ipsa deducitur. In quibus
videndum est non modo quid quisque loquatur sed etiam quid quisque sentiat
atque etiam qua de causa quisque sentiat. Ut enim pictores et hii qui signa
fabricantur et vero etiam poete suum quisque opus a vulgo considerari
vult ut si quid reprehensum sit a pluribus id corrigatur hique et se-
cum et cum aliis quid in eo peccatum sit exquirunt sic aliorum iudicio per-
multa nobis facienda et non facienda et mutanda et corrigenda
sunt. Que vero more aguntur et institutis civilibus de hiis nichil
est precipiendum. Illa enim ipsa precepta sunt. Nec quemquam hoc errore
duci oportet ut si quid socrates aut aristippus contra morem

consuetudine et civile regerit locatus sit; Itaque si arbitretur
licere; Magni illi et divini homines hac licentia assequebantur
Cinicorum vero ratio tota est eiicienda. est enim inimica verecundie. sine qua nil
rectum esse potest, nil honestum; Eos autem quorum vita perspecta in rebus
honestis atque magnis est, bene de re publica sentientes ac bene meri
tos aut merentes, aliquo honore aut imperio affectos, observare et col
ere debemus; Tribuere etiam multum senectuti. cedere hiis qui magistra
tum habebunt. habere delictum civis et peregrini. In ipso que peregrino privatim
ne an publice venit; Ad summa ne agam de singulis, commu
nem totius generis hominum conciliationem et consociationem colere tueri, servare
debemus; Iam de artificiis et questibus qui liberales habendi qui
sordidi sint, hec fere accepimus; Primum improbantur hi questus
qui in odia hominum incurrunt. ut portitorum aut feneratorum; Illibera
les autem et sordidi questus, mercenariorum omnium quorum opera, non quorum
artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis
Sordidi enim putantur qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant
Nichil enim proficiunt nisi admodum mentiantur. Nec vero est quicquam turpi
us vanitate Opificesque omnes in sordida arte versantur; Nec vero
quicquam ingenuum potest habere officina; Minime que artes probande
que ministre sunt voluptatum; Cetarii lanii coci fartores, pisca
tores ut ait terentius. Adde huc si placet unguentarios, salta
tores totumque ludum talarium; Quibus autem artibus, aut prudentia
maior inest, aut non mediocris utilitas queritur ut medicina ut
architectura ut doctrina rerum honestarum, hee sunt hiis quorum
ordini conveniunt honeste Mercatura autem si tenuis est, sordida
putanda est; Sin magna et copiosa, multa undique apportans
multisque sine vanitate impertiens non est admodum vituperanda; Atque
etiam si satiata questu vel contenta potius, ut sepe ex alto por
tum, ex ipso portu se in agros possessionesque contulit videtur iure
optimo posse laudari, Omnium autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur
nil est agricultura melius, nil uberius. nil dulcius. nil homine
libero dignius De qua quoniam in catone maiore satis multa diximus
illinc assumes que ad hunc locum pertinebunt

Sed ab hiis partibus que sunt honestatis quemadmodum officia du
cerentur satis expositum videtur; Eorum autem ipsorum que honesta
sunt potest incidere sepe contentio et comparatio, de duobus honestis utrum
honestius. Qui locus a panecio est pretermissus; Nam cum omnis hone
stas manet a partibus quattuor quarum una sit cognitionis altera communitatis tercia
magnanimitatis quarta moderationis hee in deligendo officio sepe inter
se comparentur necesse est; Placet igitur aptiora esse nature ea officia que
ex communitate quam ea que ex cognitione ducantur; Idque hoc argumento confir
mari potest. Quod si contigit ea vita sapienti ut omnium rerum

affluentibus copiis dicetur quamvis omnia que cognitione digna sunt
summo otio secum ipse consideret et contempletur, tamen si sollicitudo
tanta sit ut hominem videre non possit excedat e vita. Princepsque est
omnium virtutum ipsa sapientia quam sophiam greci vocant. Prudentiam
enim quam vocant greci fronesim aliam quandam intelligimus que est
rerum expetendarum fugiendarumque scientia. Illa autem sapientia quam
principem dixi rerum est divinarum humanarum scientia, in qua contine-
tur deorum et hominum civitas et societas inter ipsos. Ea si maxime
est ut est necesse est quod a civitate ducatur officium de esse maximum
Est enim cognitio contemplatioque nature manca quodammodo et inchoata
sit si actio nulla rerum consequatur. Ea enim actio in hominum commo-
dis tuendis maxime cernitur. Pertinet igitur ad societatem
generis humani. Ergo hec cognitioni anteponenda est. Atque id optimus
quisque re ipsa ostendit et iudicat. Quis enim est tam cupidus in perspi-
cienda cognoscendaque rerum natura ut si ei tractanti contemplanti-
que res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum discrimen-
que patrie cui subvenire opitularique possit non illa omnia relin-
quat atque abiciat, etiam si dinumerare se stellas aut metiri mundi
magnitudinem posse arbitraretur. Atque hoc in parentes in amici re
aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur studiis officiisque
scientie preponenda esse officia iustitie, que pertinet ad hominum utili-
tatem qua nichil homini debet. Atque illi quorum studia vita-
que omnis in rerum cognitione versata est tamen ab augendis hominum
utilitatibus et commodis non recesserunt. Nam et erudierunt
multos, quo meliores cives utilioresque rebus et suis et pu-
blicis essent. Ut thebanum epaminundam lisias pitagoreus
siracusium dionem plato. multique multos. Nosque ipsi quidquid ad rem-
publicam attulimus a doctoribus atque doctrina instructi ad eam et or-
nati accessimus. Neque solum vivi atque presentes studiosos discendi
erudiunt atque docent, sed hoc idem etiam post mortem monumentis litterarum
assequuntur. Nec enim ullus locus est pretermissus ab hiis qui ad le-
ges qui ad mores qui ad disciplinam rei publice pertinet. Ita ut
otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi do-
ctrine studiis et sapientie dediti ad hominum utilitatem suam sapientiam
prudentiam intelligentiamque potissimum conferunt. Ob eam etiam
causam eloqui copiose modo prudenter melius est quam vel acutissime
sine eloquentia cogitare, quod cogitatio in se ipsa vertitur. Eloquen-
tia complectitur eos quibus cum civitate iuncti sumus. Atque ut
apium examina non fingendorum favorum causa congregantur sed cum
congregabilia sint natura fingunt favos, sic homines ac multo
etiam natura congregati adhibent agendi cogitandique sollertiam.
Itaque nisi ea virtus que constat ex hominibus tuendis .i.

ex societate generis humani attingit cogitationem rerum solivaga et nuda cognicio et ieiuna videatur. Item quod magnitudo animi remota communita
te coniunctioneque humana feritas sit quedam et inmanitas. Ita
fit ut vincat cognitionis studium consociatio hominum atque communitas. Nec
verum est quod dicitur a quibusdam propter necessitatem vite, que ea que natura desideraret
consequi sine aliis atque efficere non possemus. Ideo istam esse
cum hominibus communitatem atque societatem. Quod si omnia nobis que ad
victum cultumque pertinet, quasi virgula divina ut aiunt suppedita
rentur cum optimo quisque ingenio negociis omnibus obmissis totum
se in cognitione et scientia collocaret. Non ita est. Nam et solitudinem
fugeret. et socium studii quereret. tum docere tum discere vellet. tum
audire tum dicere. Ergo omne officium quod ad communitatem hominum et so
cietatem tuendam valet anteponendum illi officio quod cognitione et scientia
continetur. Illud forsitan querendum sit num hec communitas que maxime
est apta nature. sit etiam moderationi modestieque semper anteponenda.
Non placet. Sunt enim partim quedam ita feda, partim ita flagicio
sa, ut ea nec obseruande quidem patrie causa sapiens facturus
sit. Ea posidonius collegit permulta. sed ita tetra quedam ita, ut
dictu quoque turpia videantur. Nec igitur non suscipiat quivis rei pu
blice nec rei quidem publice pro se suscipi volet. Sed et hec commodius
se res habet. quod non potest accidere tempus ut intersit rei publice quicquam illorum facere
sapientem. Quare hoc quidem effectum sit in officiis diligendis genus
officiorum excellere quod teneatur hominum societatem. Et enim cognitionem prude
ciam quoque sequitur considerata actio. Ita fit ut agere considerare plu
ris sit cogitare quam prudenter. Atque hec quidem actenus. Patefactus
enim locus est ipse ut non difficile sit in exquirendo officio quod cuique sit
preponendum videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum ex quibus
quid cuique prestet intelligi possit, ut prima diis inmortalibus. Secunda
patrie. tertia parentibus. brevique disputatione intelligi potest non solum
id homines solere dubitare, honestumne an turpe sit, sed etiam
duobus propositis honestis utrum honestius. Hic locus est a panecio ut supra dixi pretermissus. Sed ad alia transeamus.

Quemadmodum officia ducerentur ab honestate Marce fi
li atque ab omni genere virtutis satis explicatum arbitror in
libro superiore. Sequitur ut hec officiorum genera persequar que
pertinent ad vite cultum. et ad earum rerum quibus utuntur
homines facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum
queri dixi quid utile quid inutile. De quibus dicere aggrediar, si
pauca prius de instituto aut de iudicio meo dixero. Quamquam enim
libri nostri complures non modo ad legendi. sed etiam ad scribendi studi
um excitaverunt tamen interdum vereor ne quibusdam viris bonis

phye nomē sit inuisum inuenir q3 in ea tm̄ me ope et tpis
pone; Ego aut qdiu res pu. p eos gerebatur qbus se ipsa com-
serat omes meas curas cogitacōnes q3 in eaz conferebaz; Cu
aut dnatu unius omia teneret, neq3 eet usq3 consilia aut
autoritati locus Socios denique tuende rei pu. summos viros
amisissem, nc me angoribus dedi qbus essem confectus nisi his
restitissem nc rursum indignis homine docto uoluptatibus; Atq3
ut res pu. stetisset quo ceperat statu, nc in homines nō tam
comutandarum q euertendarum rerum cupidos incidisset;
Primu enim ut stante re pu. facere solebamus, in agendo plus
q in scribendo ope poneremus; deinde scriptis ipis nō ea q nunc s3
actiones nras mandaremus ut sepe fecimus; Cum aut re
pu in qua omis mea cura cogitacio opa poni solebat nulla
esset oio illē s. lre conticuerunt forenses et senatorie Nichil
aut agere cu aius nō posset in his studiis initiatus etatis,
existimaui honestissime posse deponi si me ad phiaz retu-
lissem; Cui cu multu adolescens discendi cam tpis tribuissez
posea q honoribus inseruire cepi, mz totu rei pu tradidi
tm erat phye loci quntuz superfuerat amicorum et rei pu. tpis
Id aut ome consumebatur in legendo scribendi otiu nō erat
Maximus ic in malis hc tn boni assecuti uidemur, ut ea
litteris mandaremus que nc erant nō nris. eciaz erant
cogicōne dignissima Quid enim ē p deos optabilius sapia.
quid prestancius. Qd homi melius. quid homine dignius
hanc qui expetunt, g phy nominant. Nec quicq aliud est phia
si interptari uelis pter studiu sapiencie; Sapia aut ē ut
auctis phys difinitu ē rerum diuinaru et humanarum
causaruq3 quibus hee res continentur scia. Cuius studiu qui
uituperat, quid sane intelligo, qd naz sit qd laudandu putz
Naz siue oblectacio ai queritur, requies q3 curaru q conferri
ri cum eoru studiis pt, qui semper aliqd inqrunt quod
spectet ualet ad bn bteq3 uiuendu. siue ro constancie uir-
tutisq3 queritur aut h ars ē aut nulla oio pqua eas assequamur
Nullaz dre maximaru reru arte ee, cu minimaru rerum
sine arte nulla sit, homi estaz parum considerate loquentu. at
q3 in maximis rebus errantu; Si aut ē aliqua disciplina
virtutis, ubi ea queretur cu ab hc gne discendi discesseris. Et3
hec cu ad phiaz cohortamur accuratius disputari solet. qd
alio quodaz libro fecimus; hc aut tpe tm nobis declarandu
fuit, cur orbati rei pu. muneribus ad hc nos contulissemus
studiu potissimu, Occurrit aut nobis eadez a doctis et eru-
ditis querentibus satis ne constanter facere uideamur, qui

: sapia

cū pꝑcipi nil' posse dicamus / tn̄ et alijs de rebus disserere sole
amus. et hᶜ ipo tp̄e pceptā officij prosequamur. Quibꝰ uel
lem satis cog̃ta eēt nr̄a sn̄ia. Non em̄ sumꝰ hi quorū uage
tur ams errore. nec hēat unquā quid sequatur. Que eēt
eēt ista mens ut que uita potius nō solū disputandi sꝫ eciā
uiuendi rōne sublata. Nos aūt ut ceti qui alia c̄ta / alia ī
certa ēē dicūt; Sic ab hijs dissencientes alia pbabilia / ꝯ̃ alia di
cimus; Quid ē igitᶻ qd̓ me ipediat / ea q̄ pbabilia m̄ uideantᶻ
sequi que contra ipbare. atqꝫ affirmandi arroganciā uita
re. fugere temitatē que a sapiā dissidet plurimū. Contra
aūt omiā disputantᶻ qd̓ hᶜ ipm̄ pbaˡᵉ eluceᷣ nō possit ṅ ex
utraqꝫ pte causarū esset fc̄ta contencō. Sꝫ h explanata sᷓ
in Achademicis meis satis ut arbitror diligent; Tibi autē
mi Cicero q̄q̄ in antiq̄ssima nobilissima qꝫ phya Cratippo
autore usᷓris his simillimo / q̄ ista pclara pepererūt / tn̄ hec
nr̄a finitima uris ignota ēē nolui; Sꝫ iā ad instituta perga
mus

Quinqꝫ igitur rōnibꝰ ꝓpositis officij psequndi / quarū due ad
decus honestatē qꝫ ptinet / due ad comoda uite / copias
opes / facultates / Quīta ad eligendi iudiciū si q̄n ea que dixi pu
gnare int' se uideantᶻ honestatis ps confc̄ta ē. quā qdē t' cupio
ēē notissimā / hec aūt dequo nūc agimus / id ipm̄ ē qd̓ utile
appellatur. Inquo u̇bo lapsa consuetudo deflexit demū sen
sim qꝫ eo deducta ē ut ab honesto utile se cernēt et constituēt
honestum aliqd̓ qd̓ utile nō eēt. et utile qd̓ nō honestū. qua
nulla pnicies maior hom̄ uite potuit afferri; Summa qdē
auctoritate phi seuere sane et honeste / h tria gn̄a confusa
cogiᷓcōne distinguūt; Quicqd ē iustū sit id eciā utile ēē cēsēt
Itē qꝫ qd̓ honestū id ēē iustū exquo efficitur ut q̄cqd hone
stum sit idem sit utile. Qꝫ qui pspiciūt parū hi sepe u̇sutos
homines et callidos admirantes maliciā sapiā iudicāt. Quo
rū error extirpiendus ē. Opio qꝫ omnis adeā spē traducenda
ut honestis consilijs iustis qꝫ fc̄tis nō fraude et malicia se in
telligant ea q̄ uelint consequi posse. Que u̇o ad uitā hom̄
tuendā ptinet ptim sunt īaīata ut aurū argentū ut ea gi
gnūtᶻ e t̃ra. ut alia gn̄is eiusdē. ptim aīā que hn̄t suos ī
petus et rerū appetitꝰ; Eorū aūt alia rōnis exptia sūt / alia
rōne utencia; Exptes rōnis equi boues reliq̄ pecudes / apes
quarū ope efficitur aliqd aduisū hom̄ atqꝫ uitā; Rōne aūt
utenciū duo gn̄ᶻa ponūtᶻ d̓orū unū altm̄ hom̄; d̓os placa
tos pietas efficiet et sc̄itas; proxime aūt et sm̄ d̓os / hoīes
hominibꝰ maxīe utiles ēē pnt; Earū qꝫ itm̄ rerū q̄ noceant

et absint, eadem divisio est; Sed que deos nocere non putant, his ex
ceptis homines hominibus obesse plurimum arbitrantur; Ea enim ipsa
que inanimata diximus, plura que sunt hominum operis effecta. que
nec haberemus nisi manus et ars accessisset ne his sine hominum administra
tione uteremur. Neque enim valitudinis curatio, neque navigatio, neque agricul
tura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio et conservatio sine
hominum opera, ulla esse potuissent. Iam vero et earum rerum quibus
habundaremus exportatio et earum rerum quibus egeremus ~~exportatio~~
invectio certe nulla esset nisi hiis muneribus homines fungerentur.
Eademque ratione nec lapides a terra exciderentur ad usum nostrum necessarii
nec ferrum es argentum aurum effoderet penitus abditum, sine
hominum labore et manu. Tecta vero quibus et frigorum vis pelleretur
et calorum molestie sedarentur, unde aut initio generi humano dari po
tuissent aut postea subvenire, si aut intempestate aut terre motu
aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum au
xilia petere didicisset. Adde ductus aquarum diriuationes fluminum, ag
rorum irrigationes moles oppositas portus manu factos. que unde
sine hominum opere habere possemus? Ex quibus omnibus multisque ali
is perspicuum est qui fructus quique utilitates ex rebus hiis que sint in
animate percipiantur eas nos nullo modo sine hominum manu atque opera ca
pere potuisse; Qui denique ex bestiis fructus aut que commoditas nisi
homines adiuvaret percipi posset. Nam et qui principes inve
niendi fuerunt quem ex quaque bellua usum habere possemus. ho
mines certe fuerunt; Nec hoc tempore, sine hominum opera aut pascere aut do
mare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex hiis capere possemus;
Ab eisdemque et ea que nocent interficiuntur. et que usui possunt esse ca
piuntur; Quid enumerarem artium multitudinem, sine quibus vita omnino
nulla esse potuisset. Quid enim egris subveniretur que esset oble
ctatio valencium, qui victus aut cultus nisi tam multe artes ministra
rent quibus rebus exculta hominum vita, tum destitit a victu et
cultu bestiarum; Urbes vero sine hominum cetu non potuisset nec edi
ficari nec frequentari. Ex quo leges moresque constituti tum
iuris equa descriptio. certaque vivendi disciplina. quas res et
mansuetudo animorum et verecundia est. effectumque est ut esset vita
munitior. atque ut dando et accipiendo permutandisque facultatibus
et commodis, nulla re egemus, longiores hoc loco sumus quam
necesse; Quis est enim cui non perspicua sint illa, que pluribus verbis
a Panecio commemorantur, neminem neque ducem bello nec princi
pem domi magnas res et salutares, sine hominum studiis ge
re potuisse; Utitur in re non dubia, testibus non necessariis; At
que ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum atque
consensu sic nulla tam detestabilis est quin non homini ab homine

nascatur ; Est dicearchi liber de interitu hominum peripatetici ma
gni et copiosi . Qui collectis ceteris causis eluuionis pestilen
cie uastitatis belluarum etiam repentine multitudinis . quarum
impetu docet quedam hominum genera esse consumpta deinde
comparat quanto plures deleti sunt homines hominum impetu i bel
lis aut sedicionibus , quam omni reliqua calamitate . Cum igitur hic
locus nichil habet dubitacionis quin homines plurimum hominibus
et prosint et obsint proprium hoc statuo esse uirtutis , conciliare
animos hominum . et ad usus adiungere . Itaque que in rebus inanimis
queque et tractacione belluarum fiunt utiliter ad hominum uitam arti
bus ea tribuuntur operosis ; Hominum autem studia ad amplificacionem
nostrarum rerum prompta et parata uirorum prestancium sapiencia et uir
tute excitantur ; Et enim , uirtus omnis , tribus in rebus fere uertitur
quarum una est in perspiciendo quid in quaque re uerum sincerumque sit .
quid consentaneum cuique quid consequens . ex quo quaeque gignantur
que cuiusque rei causa sit . Alterum cohibere motus animi turbatos ,
quos greci pathos nominant . Appeticionesque , quas illi hormas ,
obedientes efficere racioni ; Tercium hiis quibuscum congregemur uti mo
derate et scienter . quorum studiis ea que natura desiderat expleta cu
mulataque habeamus , per eosdemque si quid importetur nobis incommo
di propulsemus . ulciscamurque eos qui nocere nobis conati sunt . tan
taque pena afficiamus , quanta equitas humanitatis que patitur
Quibus autem racionibus hanc facultatem assequi possimus ut hominum
studia complectamur , eaque teneamus dicemus , Neque ista mul
to post ; si et pauca ante dicenda sunt ; Magnam uim esse in fortuna
in utramque partem , ut secundas ad res ut aduersas quis ignorat . Nam
et cum prospero flatu eius utimur ad optatos exitus peruehimur
et cum reflauit affligimur ; Hec igitur ipsa fortuna ceteros casus rario
res habet . Primum ab inanimis procellas tempestates naufragia rui
nas incendia . Deinde a bestiis ictus morsus impetus ; Hec igitur
ut dixi rariora . At interitus exercituum , ut proxime trium sepe
multorum clades imperatorum , ut nuper summi ac singularis uiri
Inuidie preterea multitudinis atque ob eas bene meritorum sepe ciuium
expulsiones , calamitates fuge , rursusque secunde res honores
imperia uictorie quamquam fortuita sunt tamen sine hominum opibus et studiis
neutram in partem effici possunt

Hoc igitur cognito dicendum est quonam modo hominum studia ad utilita
tes nostras allicere atque excitare possimus Que si longior fuerit
oracio cum magnitudine utilitatis comparetur ; Ita fortasse etiam breuior
uidebitur ; Quecumque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum
atque honestandum aut beniuolencie gracia faciunt cum aliqua de causa
quempiam diligunt . aut honoris . si cuius uirtutem suspiciunt . et si que

dignum fortuna quam amplissima putant. aut cui fidem habent et
bene de rebus suis consulere arbitrantur. aut cuius opes metuunt
Aut quos ab his aliquid expectant, ut cum reges populares ve homines
largitiones aliquas proponunt. aut postremo precio aut mercede dedu
cuntur. Que sordidissima est eadem ratio et inquinatissima et his
qui ea tenentur et illis qui ad eam confugere conantur. Male
enim se res habet cum id quod virtute effici debet id temptatur pecunia
Sed quoniam nunquam hoc subsidium necessarium est quemadmodum sit uten
dum dicemus si prius his de rebus que virtuti propiores sunt
dixerimus. Atque etiam subiciunt se homines imperio alterius et potesta
ti de causis pluribus. Ducuntur enim aut benivolencia aut beneficiorum
magnitudine aut dignitatis prestancia, aut spe sibi id utile futurum:
aut metu, ne vi parere cogantur. aut spe largicionis promissisque
capti. Aut postremo ut sepe in nostra re publica videmus mercede
conducti. Rerum autem omnium nec aptius est quicquam ad opes tuendas ac
tenendas quam diligi nec alienius quam timeri. Preclare enim ennius.
quem metuunt oderunt quem quisque odit perisse expetit. Multorum
autem odiis nullas opes posse obsistere si antea fuit ignotum, nuper
est cognitum. Nec vero huius tiranni solum quem armis oppressa
pertulit civitas, interitus declarat quantum odium hominum valet ad
pestem. Sed reliquorum exitus tirannorum quorum aut fere quisquam
interitum similem subterfugit. Malus enim est custos diuturnitatis
metus. Contra quam benivolencia fidelis vel ad perpetuitatem. Sed
his qui vi oppressos imperio coherceant sit sane adhibenda sevi
tia. ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt. Qui vero in libera
civitate ita se instruunt ut metuantur his nichil potest esse demencius
Quamvis enim sint demerse leges alicuius opibus quamvis treme
facta quamvis libertas emergit tamen hec aliquando aut iudiciis tacitis aut occultis
de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermisse
libertatis quam retente. Quod igitur latissime patet, neque ad incolumitatem
solum sed etiam ad opes et potenciam valet plurimum, id amplec
tamur ut metus absit. caritas retineatur. Ita facillime que
volumus et privatis rebus, et in re publica consequemur. Et enim
qui se metui volent a quibus metuuntur eosdem metuant ipsi
necesse est. Quid enim censemus superiorem illum dionisium quo cru
ciatu timoris angi solitum qui cultros metuens tonsorios,
candente carbone sibi adurebat capillum. Quid alexandrum
ferreum. quo animo vixisse arbitramur. qui ut scriptum legimus
cum uxore theben admodum diligeretur tamen ad eam in cubiculum
ex epulis veniens, barbarum et eumquidem ut scriptum est compunc
tum notis traciis districto gladio iubebat anteire; premitte
bat quam de stipatoribus suis qui perscrutarentur arculas muliebres

et necessaria inextimantes celum occultaret exquireret; comiserunt
qui fideliorem et barbarum et stigmaticum putaret quam coniugem
Nec eum fefellit; ab ea est enim ipse propter pelicatus interfectus suspi-
cione Nec vero ulla vis imperii tanta est que premente ~~crude-~~
~~litas qui non ex insidiis interiit~~ metu possit esse diuturna; Testis
est phalaris cuius est praeter ceteros nobilitata crudelitas qui non ex in-
sidiis interiit. ut hic quem modo dixi. alexander. non a paucis ut
hic noster. sed in quem universa aggentinorum multitudo impetum fecit; Quid
macedones. nonne demetrium reliquerunt. universique se ad pir-
rum contulerunt. Quid lacedemonios iniuste imperantes. nonne
repente omnes socii fere deseruerunt. spectatoresque se otiosos
prebuerunt leuctrice calamitatis. Externa libentius in tali re
quam domestica recordor; Verumtamen quam diu imperium rei publice beneficiis
tenebatur non iniuriis bella aut pro sociis aut de imperio gerebantur
Exitus erant bellorum ut mites aut necessarii Regum populorum nationum
portus erat et refugium senatus; Nostri autem ~~mirati~~ ingratus
imperatoresque ex una hac re maximam laudem capere studebant
si provincias si socios equitate et fide defendissent; Itaque illud
patrocinium orbis terre verius quam imperium poterat nominari Sen-
sim hanc consuetudinem et disciplinam iam minuebamus. post vero
sille victoriam penitus amisimus. Desitum est enim videri quicquam in socios
iniquum cum extitisset et in cives tanta crudelitas; Ergo in illo
secuta est honestam causam non honesta victoria; Est enim ausus dicere
hasta posita, cum bona in foro venderet et bonorum virorum et lo-
cupletium et certe civium predam suam se vendere; Secutus est qui in causa
impia victoria etiam fediore non solum singulorum civium bona
publicaret sed universas provincias regionesque uno calamitatis
~~regione~~ iure comprehenderet; Itaque vexatis ac perditis exteris na-
tionibus ad exemplum amissi imperii portari in triumpho massiliam
vidimus et ea urbe triumphari sine qua numquam nostri imperatores ex
transalpinis bellis triumpharunt; Multa praeterea commemorarem
nefaria in socios si hoc uno quicquam sol vidisset indignius; Iure
igitur plectimur Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus numquam
ad unum tanta pervenisset licentia. a quo quidem rei familiaris
ad paucos cupiditatum ad multos venit hereditas improbos; Nec
vero umquam bellorum civilium semen et causa deerit homines perditi ha-
stam illam cruentam meminerint et sperabunt quam. L. Sulla cum
vibrasset dictatore propinquo suo idem sexto tricesimo anno post
a sceleratione hasta eadem non recessit. Alter autem qui in illa di-
ctatura scriba fuerat. in hac fuit questor urbanus. Ex quo
debet intelligi talibus premiis propositis numquam defutura bella
civilia; Itaque parietes urbis stant et manent hi quidem ipsi

iam extrema scelera metuetes. Rem vero pu. penitus amisimus
Atque in has clades incidimus. Redeundum est enim ad propositum
dum metui quam cari esse et diligi malumus. que si populo romano
iniuste imperanti accidere potuerunt quid debent putare singuli. quod
cum perspicuum sit benivolencie vim esse magnam metus imbecil
lem. sequitur ut disseramus quibus rebus possimus facillime eam quam
volumus adipisci cum honore et fide caritatem. Sed ea non pariter
omnes egemus. Nam ad cuiusque vitam institutam accomodandum est a mul
tis ne opus sit an satis sit a paucis diligi. Certum igitur hoc sit id
quod et primum et maxime necesse familiaritates habere fidas amantium
nos amicorum et nostra mirantium. hec enim est una res prorsus
ut non differat inter summos et mediocres viros. Eaque
est utrisque prope modum comparanda. honore et gloria et benivolencia
civium fortasse non eque omnes egent. Sed tamen si cui hec suppetunt
adiuvant aliquantum cum ad cetera tum ad amicicias comparandas. Sed
amicicia alio libro dictum est qui inscribitur Lelius. Nunc dicamus
de gloria. quamquam ea quoque de re duo sunt libri. Sed attingamus quam
quidem ea in rebus maioribus administrandis adiuvat plurimum
Summa igitur et perfecta
gloria constat ex tribus his. Si diligit multitudo. si fidem
habet. si cum admiracione quadam honore dignos putet. hec
autem si est simpliciter breviterque dicendum quibus rebus pariuntur a
singulis. eisdem fere a multitudine. Sed est alius quidam aditus
ad multitudinem ut in universorum animos tanquam influere possi
mus. Ac primum de illis tribus que ante dixi. benivolencie precep
ta videamus. Que quidem capitur beneficiis maxime. Secundo
autem loco benefica voluntate benivolencia movetur. eciam si res
forte non suppetat vehementer autem amor multitudinis commovetur
ipsa fama et opinione liberalitatis. beneficencie. iusticie fidei omnium
que earum virtutum que pertinent ad mansuetudinem morum ac facili
tatem. et enim illud ipsum quod honestum decorumque dicimus. quia per se nobis
placet animosque omnium natura et specie commovet maximeque quasi perlucet
ex his quas commemoravi virtutibus. Idcirco illos in quibus eas virtutes
esse remur a natura ipsa diligere cogimur. Atque hec quidem causae diligen
di gravissima possunt enim preterea non nulle esse leviores
Fides autem ut habeatur duabus rebus effici potest. si existimabimur
adepti coniunctam cum iusticia prudenciam. Nam et his fidem
habemus quos plus intelligere quam nos arbitramur quosque futura pro
spicere credimus et cum res agatur in discrimenque ventum sit ex
pedire rem et consilium extempore capere posse. hanc enim homines
utilem existimant veramque prudenciam iustis. Iustis autem et
fidis hominibus id est bonis viris ita fides habetur ut nulla sit in

hys fraudis iniurie qz suspicio. Itaqz his salutez nram hys
fortunas his liberos rectissime committi arbitram; Harum igr
duarum ad fidez faciendaz iusticia plus pollet. quippe cum ea sine
prudencia satis heat autoritatis. prudencia sine iusticia nil
valet ad faciendaz fidem; Quo enim qs versucior et callidior:
hoc invisior et suspectior detracta opinione probitatis; Quam:
obrez intelligentie iusticia coniuncta quantum volet hebit ad faci
endaz fidem virium; Iusticia sine prudencia multum poterit sine iu
sticia nichil valebit prudencia. Sz ne qs sit admiratus cum inter
int omnes phos constet a me qz ipso disputatum sit, qui unam habet
omnes hret virtutes; Nunc itaqz se iungatz qz possit qsqz qui non idem
prudens sit, iustus esse. Alia est illa cum veritas ipa limatur in dispu
tacione ~~sublimitatis~~ subtilitas, alia cum ad opinionem comunem omnis acco
modatur oratio; Quamobrez ut vulgus ita nos hoc loco loquimur
ut alios fortes alios viros bonos alios prudentes dicamus
Popularibus enim verbis est agendum et usitatis cum loquamur
de opinione populari Idqz eodemmo fecit panetius; Sz ad po
situm revertamur. Erat igitur ex tribus que ad gloriaz ptinent, hoc
tercium ut cum admiracione hominum honore ablis dig iudicare
mur; Admirantur igitur illi quidez omnia, que magna et pter
opinionez suaz animadverterunt; Separatim autem in singulis, si pro
spiciunt quedaz bona nec opinata; Itaqz eos viros suspiciunt
maximisqz efferunt laudibus in quibus extimant se excellen
tes quasdaz et singulares virtutes pspicere. Despiciunt autem
eos et contempnunt, in quibus nil virtutis nil animi nil nervorum pu
tant. non enim omnes res contempnunt, de quibus male existimant
Nam quos improbos maledicos fraudulentos putant et ad
faciendaz iniuriaz instructos, eos haud contempnunt quidem
sz de hys male extimant; Quamobrez ut ante dixi contempnuntur
hi qui nec sibi nec alteri prosunt, ut dicitur in quibus nullus labor
nulla industria nulla cura est; Admiracione quadaz affici
untur hy qui antire ceteros virtute putantur. et cum omni carere
decore tum vero hys viciis quibus alii non facile possunt obsistere
Nam et voluptates blandissime domine maiores ptes animi a vir
tute detorquent; Et dolor cum admoventur faces preter
modum plerique exterrent; Vita mors divicie paupertas
omnes homines vehementissime pmovent Que qui in utramqz
ptem excelso animo magnoqz despiciunt; Cum qz aliqua his
ampla et honesta res obiecta est totos te ad se convertit
et rapit tum qs non admiretur splendorem pulcritudinemqz vir
tutis; Ergo et hec animi despicienda admirabilitatez ma
gnaz facit et maxime iusticiaz, ex qua una virtute viri

boni appellantur iustitia quedam multitudini videtur. Nec iniuria
nemo enim iustus esse potest qui mortem, qui dolorem, qui exilium
qui egestatem timet. aut qui ea que his bonis sunt contraria
equitati anteponit. Maximeque admirantur eum qui pecunia non mo
vetur. quod in quo viro perspectum sit hunc dignum spectatu arbi
trantur. Itaque illa tria que proposita sunt ad gloriam omnia iusti
tia conficit et benivolentiam, quod prodesse vult plurimis. et
ob eandem causam fidem et admirationem, quod ea res spernit et negli
git ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur. Ac
mea quidem sententia, omnis ratio et institutio vite adiumenta ho
minum desiderat inprimisque ut habeas quibuscum possis familiares
conferre sermones quod est difficile, nisi speciem pre te boni viri fe
ras. Ergo etiam solitario homini atque in agro vitam agenti
opinio iustitie necessaria est. eo quod magis quod si etiam non habebunt iniusti
habebuntur. Nullis presidiis septi multis afficientur iniuriis.
Atque his etiam qui vendunt, conducunt locant contrahendisque
negotiis implicantur iustitia ad rem gerendam necessaria est. cuius tanta
vis est, ut nec illi quidem qui maleficio et scelere pascun
tur. possint sine ulla particula iustitie vivere. Nam qui eorum
cuipiam qui una latrocinantur furatur aliquid aut eripit, is sibi
nec in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem qui archipi
rata dicitur nisi equaliter predam dispertiat, aut occidatur a sociis
aut relinquatur. Quin etiam leges latronum esse dicuntur
quibus pareant quas observent. Itaque propter equabilem prede
particionem et bargulus illiricus latro de quo est apud teopompum
magnas opes habuit. et multo maiores viriatus lusitanus
Cui quidem exercitus nostri imperatoresque cesserunt. Quem C. lelius
his qui sapiens usurpatur fregit et comminuit. ferocita
temque eius ita repressit ut facile bellum reliquis traderet. Cum igi
tur tanta vis iustitie sit ut ea etiam latronum opes firmet atque
augeat quantam eius vim inter leges et iudicia et instituta
rei publice fore putamus. Michi quidem non apud medos so
lum ut ait herodotus sed etiam apud maiores nostros fruende
de iustitie causa videntur enim bene olim morati reges constitu
ti. Nam cum premeretur in otio multitudo ab his qui maiores
opes haberent ad unum aliquem confugiebant virtute prestantem
Qui cum prohiberet iniuria tenuiores equitate constituenda
summos cum infimis pari iure retinebat. Eademque constituenda
rum legum fuit causa que regum. Ius enim semper quesitum
est equabile. Neque enim aliter esset ius. Id si ab uno iusto
et bono viro consequebantur, erant eo contenti. Cum id
minus contingeret, leges sunt invente que cum omnibus

una atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est eos
ad imperandum deligi solitos quorum de iustitia magna esset opi-
nio multitudinis. Adiuncto vero hoc ut idem et prudentes haberentur
nihil erat quod homines hys auctoribus non posse se consequi
arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda et retinenda iustitia
tum ipsa per se. Nam aliter iustitia non esset tum propter amplificationem
honoris et glorie. Sed ut pecunie querende non solum ratio est
sed etiam collocande que perpetuos sumptus suppeditet nec solum
necessarios sed etiam ~~suppeditet~~ liberales sic gloria querenda et
collocanda ratione est. Quamquam preclare socrates hanc viam ad
gloriam proximam et quasi compendiariam dicebat esse si quis id ageret
ut qualis haberi vellet talis esset. Quod si qui simulatione
et inani ostentatione / et ficto non modo sermone / sed etiam vul-
tu stabilem se gloriam consequi posse rentur vehementer errant
Vera gloria radices agit atque etiam propagatur. ficta omnia
celeriter atque flosculi decidunt. Nec simulatum quicquam potest esse diu-
turnum. Testes sunt permulti in utramque partem; sed brevitatis
causa / familia contenti erimus una. Tiberius gracchus
pub. filius tam diu laudabitur dum memoria rerum roma-
narum manebit. At eius filii nec vivi probantur bonis et mor-
tui obtinent iure cesorum. Qui igitur adipisci veram gloriam
volent iustitie fungantur officiis. ea que essent dictum est
in libro superiore. Sed ut facillime quales simus hi quod haberi
velimus / tamen quedam precepta danda sunt. Nam si quis ab in-
eunte etate habet causam celebritatis et nominis / aut a patre accep-
tam / quod tibi mi cicero arbitror contigisse / aut aliquo casu
atque fortuna / in hunc oculi omnium coniciuntur. atque in eo quid
agat / quemadmodum vivat inquiritur. et tamquam in clarissima
luce versetur ita nullum obscurum potest nec dictum eius esse
nec factum. Quorum autem prima etas propter humilitatem et ob-
scuritatem in hominum ignoratione versatur / hi simulac iuve-
nes esse ceperunt magna spectare et ad ea rectis studiis
debent contendere. quod eo firmiore animo facient quia non modo
non invidetur illi etati verum etiam favetur. Prima igitur est ado-
lescentia commendatio ad gloriam / si qua ex bellicis rebus compa-
rari potest in qua multi apud maiores nostros extiterunt. Semper
enim fere bella gerebantur. Tua autem etas incidit in id
bellum cuius altera pars sceleris nimium habuit. altera felicitatis
parum. quo tamen in bello cum te pompeius ale alteri prefecisset
magnam laudem et a summo viro et ab exercitu consequebare
equitando iaculando omni militari labore tollerando. Atque
ea quidem tua laus pariter cum re publica cecidit. Michi autem

suscepta no de te e s3 de gne toto / Quamobrez pgamus
ad ea que restant / Ut igitur in reliquis rebus multo ma
iora sunt opa ai q corpis / sic hee res quas psequim inge
nio ac rone / gratiores sunt / ~~opinionez afferunt pplo~~ q
ille quas viribus Prima igitur comdaco pficisatur a mode
stia / tu pietate in pntes in suos beniuolencia ; Facilime
aut et in optimaz ptez cognoscuntur adolescentes / qui se ad
claros et sapientes / bn consulentes viros rei pu. cotulerut
. quibz cu si q frequites sunt / opioz afferunt pplo / eoru fore
se similes / quos sibi ipi delegerut ad imitadu . P. rutilij a
dolescenciaz / ad opioz et inocencie et iuris scie . p. mutij co
mdauit domus Naz L. quidez crassus / cu eet admodum
adolescens / no aliunde mutuatus est / s3 sibi ipe pepit ma
ximaz laudez ex illa accusacone nobili et gloria . ex qua eta
te qui excentur laudibus affici solent ut de demoste
ne accepimus ; Ea etate L. crassus ostendit id se in foro
optime iaz ipmeditatu facere / qd etiaz tu potat domi cuz
laude meditari ; S3 cu duplex sit ro oronis / quaru in alta
sermo sit in alta contencio / no e id dubiu / qn contencois
maiorez vim in ht ad glaz . Ea e em qua eloquencia dicim
S3 tn facile dictu e qntoepe conaliet aios comitas affabili
tasqz sermonis ; Erant eple et philipi ad Alexandrum
et antipri ad cassandru / et antigonj ad philipu filium
triu prudetissimoru . Sic em accepim qbz pcipiut ut
orone benigna multitudinis aios ad beniuolenciaz allici
ant . militesqz blando appellando smone deliniat ; Q°
aut in multitudine cu ctepcone hetur oro ea sepe uniu
sa excitat glaz Magna e em admiraco copiose sapient
qz dicentis que qui audiut intellige etiaz et sepe plus
q cetor arbitrantur ; Si vo in e in orone mixta modestie
grauitas Nichil admirabilius fieri pt / eo qz mag si
ea sunt in adolescente S3 cum sint plura causaru genera
que in eloqncia desidant multiqz i nra re pu. adolescen
tes et apud / et apud iudices et apud senatu dicendo lau
dem assecuti sunt maxima e admiraco in iudicijs / quoru
ro duplex e ; Naz ex accusacone et defensione costat quaru
et si laudabilior e defensio tn etiaz accusaco pbata p sepe e
Dixi paulo an de crasso idez fecit adolescens M. antonius
et P. sulpicij eloquenciaz / accusaco illustrat cu se dicosum
et inutilez ciuez C. norbanu iudiciu vocauit ; S3 hc quide
no e sepe faciendu nec umq nisi aut rei pu. cz . ut duo
luculli aut pronis aut nos psiculis . pro sardio . p. m albuo

iuvenis. In accusando etiam Manlio L. Fufii cognita industria
est. Semel igitur aut non sepe certe. Sin erit cui faciendum
sit sepius rei publice tribuat hoc muneris cuius inimicos ulcisci se-
pius non est reprehendendum. Modus tamen adsit. Duri enim
hominis vel potius vix hominis videtur periculum capitis inferre
multis. Id cum periculosum ipsi est tum etiam sordidum ad famam com-
mittere ut accusator nominereris. Quod contingit M. Bruto summo
genere nato illius filio qui iuris civilis in primis peritus fuit. At-
que etiam hoc preceptum officii diligenter tenendum est ne quem unquam
innocentem iudicio capitis arcessas. Id enim sine scelere fieri nullo
pacto potest. Nam quid est tam inhumanum quam eloquentiam a natura ad salutem
hominum et ad conservationem datam ad bonorum pestem perniciemque con-
vertere. Nec tamen ut hoc fugiendum est ita habendum est religioni no-
centem aliquando et nefarium impiumque defendere. Vult hoc multitudo
patitur consuetudo fert etiam humanitas. Iudicis est semper in
causis verum sequi patroni non numquam verisimile etiam si minus sit
verum defendere. Quod scribere presertim cum de philosophia scriberem
non auderem nisi idem placeret gravissimo stoicorum Panetio.
Maxime autem et gloria paritur et gratia defensionibus eoque ma-
ior si quando accidit ut ei subveniatur qui potentis alicuius opi-
bus circumveniri urgerique videtur. Ut nos et sepe alias
et adolescentes contra L. Sille dominantis opes pro Sexto Roscio
Amerino fecimus. Que ut scis extat oratio. Sed expositis ado-
lescentium officiis que valeant ad gloriam adipiscendam. Deinde
de beneficentia ac liberalitate dicendum est. ~~ratio duplex~~ cuius est
ratio duplex. Nam aut opera benigne fit indigentibus aut pecu-
nia. Facilior est hec posterior locupleti presertim. Sed illa lau-
tior ac splendidior et viro forti claroque dignior. Quamquam
enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas tamen altera
ex archa altera ex virtute depromitur. Largitioque que fit ex re
familiari fontem ipsum benignitatis exhaurit. Ita benignita-
te benignitas tollitur. Qua quo in plures usus sis eo minus
in multis uti possis. At qui opera virtute et industria benefici et
liberales erunt primum quo pluribus profuerunt eo plures ad
benigne faciendum adiutores habebunt. Deinde consuetudine
beneficentie paratiores erunt et tamquam exercitatiores ad bene de mul-
tis promerendum. Preclara in epistola quadam Alexandrum fi-
lium Philippus accusat quod largitione benivolentiam Mace-
donum consectetur. Que te malum inquit ratio in istam spem
induxit ut eos tibi fideles putares fore quos pecunia
corrupisses. An tu id agis ut Macedones non te regem suum
sed ministrum et prebitorem putent. Quod sordidum regi. Melius

etiam quam largitionem corruptelam dixit esse. fit enim deterior qui acci-
pit. atque ad id idem semper expectandum parator. hec ille filio. sed
preceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est
dubium quin illa benignitas que constat ex opere et industria
et honestior sit et latius pateat et possit prodesse plu-
ribus. Non numquam tamen est largiendum. Nec hoc benignitatis
genus omnino repudiandum est. Et sepe ydoneis hominibus
indigentibus de re familiari impertiendum. sed diligenter atque
moderate. Multi enim patrimonia effuderunt inconsulte largi-
endo. Quid autem est stultius quam quod libenter facias curare ut
id diutius facere non possis. Atque etiam sequuntur largitionem
rapine. Cum enim dando egere ceperint alienis bonis
manus afferre coguntur. Itaque cum benivolentia comparande
causa beneficia esse velint non tanta studia assequuntur eorum
quibus dederunt quanta odia eorum quibus ademerunt. Quamobrem
nec ita claudenda res est familiaris ut eam benignitas tollitur
qua quo plures usus sis eo minus in multis uti possis. Atque qui
virtute et industria benefici et liberales erunt primum quo pluribus
profuerint eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt. De-
inde consuetudine beneficentie paratiores erunt et tamquam exercitatiores
ad bene de multis promerendum. Preclare in epistola quadam Alexan-
drum filium Philippus accusat quod largitione benivolentiam ma-
cedonum consectetur. Quod te malum inquit ratio in istam spem
induxit ut eos tibi fideles putares fore quos pecunia cor-
rupisses. Tu id agis ut macedones non te regem suum sed
ministrum et prebitorem putent. Quod sordidum regi. Melius etiam
quam largitionem corruptelam dixit esse fit enim deterior qui accipit
atque ad id idem semper expectandum parator. hec ille filio. sed precep-
tum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium quin illa
benignitas que constat ex opere et industria et honestior sit et la-
tius pateat et possit prodesse pluribus. Non numquam tamen est largien-
dum. Nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est. Et
sepe ydoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum
sed diligenter atque moderate. Multi enim patrimonia effuderunt incon-
sulte largiendo. Quid autem est stultius quam quod libenter facias cura-
re ut id diutius facere non possis. Atque etiam sequuntur largitionem
rapine Cum enim dando egere ceperint alienis bonis ma-
nus afferre coguntur. Itaque cum benivolentie comparande causa
benefici esse velint non tanta studia assequuntur eorum quibus
dederunt quanta odia eorum quibus ademerunt. Quamobrem
nec ita est claudenda res familiaris ut benignitas aperire
non possit nec ita reseranda ut pateat omnibus. Modus

adhibeatur hic que referatur ad facultates; Omnino meminisse de-
bemus, id quod a nostris hominibus sepissime usurpatum iam in prouerbij
consuetudinem uenit largitionem fundum non habere; Et enim quis
potest esse modus, cum et hij qui consueuerunt et illud idem alij
desiderent
Omnino duo genera sunt largorum quorum alteri prodigi alteri libera-
les; prodigi qui epulis et uisceracionibus et gladiato-
rum muneribus, ludorum uenacionumque apparatu pecunias profundunt
in eas res quarum memoriam aut breuem aut nullam sint reli-
cturi omnino; Liberales autem qui suis facultatibus, aut captos a predo-
nibus redimunt aut es alienum suscipiunt amicorum aut in filia-
rum collocatione adiuuant aut opitulantur uel in re querenda uel
augenda Itaque miror quid in mentem uenit teofrasto in eo libro
in quo de diuitijs scripsit inquo multa preclare illud absur-
dum Et enim multus in laudanda magnificencia et apparacione po-
pularium munerum; Taliumque sumptuum facultatem fructum diuiciarum
putat; Michi autem ille fructus liberalitatis cuius pauca exempla
posui multo maior uidetur et cercior Quanto aristotiles grauius
et uerius nos reprehendit qui has pecuniarum effusiones non
admiremur, que fiunt ad multitudinem deleniendam; At hij qui ab
hoste obsidentur si emere aque sextarium mina cogerentur hoc primo
incredibile nobis uideri, omnesque mirari; Sed cum attenderit ue-
niam necessitati dari; In his in manibus iacturis infinitisque
sumptibus nichil nos magnopere mirari cum presertim neque necessitati
subueniatur, nec dignitas augeatur ipsaque illa delectacio multi-
tudinis, ad breue exiguumque sit tempus eaque a leuissimo quoque
in quo tamen ipso una cum societate memoria quoque moriatur
uoluptatis; Bene etiam colligit hec pueris et mulierculis
et seruis et seruorum similibus liberis esse grata, graui uero
homini et ea que fiunt iudicio certo ponderanti, probari posse
nullo modo; Quamquam intelligo in nostra ciuitate inueterasse iam
bonis temporibus ut splendore edilitatum ab optimis uiris po-
stuletur Itaque et P. crassus cum cognomine diues cum copijs
functus est edilicio maximo munere Et paulo post lu. cras-
sus cum omnium hominum moderatissimo L. mucio uno magnificentissima
edilitate functus est; Deinde C claudius app. filius; multi post
luculli; ortensius sillanus; omnes autem P. lentulus me con-
sule superiores hunc autem scaurus imitatus magnificentissi-
ma uero nostri pompei munera secundo consulatu. In quibus omnibus
quid mihi placeat uides; Vitanda tamen suspicio est auaricie
Nam memerco homini ditissimo pretermisso edilitatis consulatus
repulsam attulit; Quare et si postulatur a populo bonis uiris

si nō desideantibus attn̄ pbantibus / faciendū ē mō pcauilantibus.
nos ipi ut faciamus. et si aly aliqua res maior atq utilior po
plarii largicone acqritur. ut horesti nup pitundia m semitis
decume magno honore fuerunt ¶ Nec marco quidez suo / meo
datū qd in caritate asse modium pplo dedit. Magna em se et
inueterata inuidia nec turpi iactura qui erat edilis / nc maxia
libarunt Sz honori summo nup meo Milom fuit qui gladiatori
bus emptis rei pu ca / que salute mea ptinebat / omes p. clody
conatus furoresq compsit Causa igitur largicionis ē / si aut nccce
ē / aut utile ; ¶ In his aut ipis mediocritatis regla optima ē . l. qde
philippus q filius uir magno ingenio / iprimisq clarus gloria
ri solebat se sine ullo munere adeptū ee oia / que hutur am
plissima ; ¶ Dicebat idez cotta curio ; ¶ Nobis qz lic in hc quodamo glai
Nam p amplitudine honorū quos cunctis suffragys adepti sumus
nro quidez anno / qd contingit eorū nemini quos mō nominaui sa
exiguus sumptus edilitatis fuit ; ¶ Atqz etiam ille ipense meliores
muri naualia portus / aquarū ductus oia qz q ad usuz re pu ptinent.
nent. qqz ad pns tanqz in manū datur iocundius ē. tn hec
in posterū gratiora sunt theatra porticus / noua templa uercūdius
reprehendo ppt pompeium ; ¶ Sz doctissimi nō pbant. ut et h ipe pa
netius. quez multū in his libris secutus sum nō interptatus. et
phalereus demetrius qui periclez principez grecie uituperabat qd
tantam pecuniam in preclara illa ppilea proiecerit ; ¶ Sz de hc gnē
toto in his libris quos de re pu. scripsi diligenter ē disputatū
Tota igr rō talium largicionū uiciosa ē tpe necia ; ¶ Et cū ipa et ad
facultates accomodanda. et mediocritate moderanda ē ; ¶ In illo aut
alio gnē largiendi qd a liberalitate pficiscitur nō uno mō in dispa
ribus causis affecti esse debemus ; ¶ Alia ē cā eius q calamita
te pmitur. et eius qui res meliores querit nullis suis rebz ad
uersis ; ¶ Propensior benignitas ee debebit in calamitosos nisi forte
erunt digni calamitate ; ¶ In his tn qui se adiuuare uolent nō
ne affligantur / sz ut altiorez gradū ascendant restricti ee nullo mō
debemus ; ¶ Sz in diligendis ydoneis iudiciū et diligenciam adhibe
re nos oportere ennius / Benefacta male locata malefacta arbitror
qz aut cōlatū ē bono uiro et grato in eo tn ex ipo fructus est
cū etiam ex ceteris ; ¶ Temeritate em remota gratissima ē libali
tas ; Eo qz eam studiosius pluriqz laudant qd summi cuiusqz bo
nitas commune ē omū pfugiū ; ¶ Dando em igr opa ut his be
neficiys qz plurimos afficiamus quorū memoria liberis poste
risqz prodatur / ut his ingratis ee nō liceat ; ¶ Omnes em īme
mores bificiū oderunt / eamqz iniuriam ī deterrenda liberalitate s
etiam fieri eū qz qui faciat communez hostez tenuiorū putant

Atq hᶜ benignitas etiaz rei pu utilis redimi e servitute captos. locu-
pletari tenuiores. qd quidez uulgo soliti fieri ab ordine nro, i oratione
crassi scriptum copiose uidemus; Hanc ergo consuetudinez benignitatis
largitioni munerum antepono; hᶜ est grauiu hoim atq magnoru, illa
qsi assentatoru ppli. multitudinis leuitatez uoluptate qsi titillan-
ciu, Conueniet aut cuz in dando munificu ee tu in exigendo
no acerbum in oi qz re contrahenda uendendo, emendo, conducendo,
locando, uicinatibus et confinijs equm et facilez multa multis de suo
iure concedentez. A litibus uo quatu liceat et nescio paulo plus etiaz
qz liceat abhorrentez; Est em no mo libale paulu no nunqz de iure
suo decedere. s; intdu etiaz fructuosu; Habenda aut ro e familia-
ris. quaqudez delabi sinere flagiciosum est. S; ita ut illibalitatis aua-
ricie qz absit suspicio; Posse em libalitate uti no spoliantem se pu-
monio in iutru e pecunie fruct maximus; Recte em a theofra-
sto e laudata hospitalitas; Est em ut in uidetur ualde decorum
pate domus hoim illustriu illustribus hospitibus; Atq rei pu e
ornamto homines externos, hᶜ libalitatis gne in urbe nra no
egere; Est etiaz uehementer utile, his qui honeste posse multa
uolunt p hospites apud externos homines ppter ualere opibz et
glia; Theophrastus scribit qdez, cimonez atheniis etiaz in suos
curiales luciadas hospitalez fuisse. Ita em instituisse, et uillicis
imperauisse, ut omnia pberentur, quicuqz laciades in uillaz suaz di-
uertisset; Que aut opa no largicione bnficia dantur, hᶜ tu in
uniusaz rem pu tu in singulos ciues conferunt; Nam iure caue
consilio iuuare atz hᶜ scie gne prodesse qz plurimis uehemt
et ad opes augendas ptin et ad graz Itaqz cu multa preclara
maioru tu qz optime constituti nris ciuilis sumo semp in ho-
nore fuit cognico atqz interpretacio. qua qdez ane hanc confusionem
temporis in possessione sua principes retinuerut; Nunc ut hono-
res, ut omis dignitatis gradus, sic huius scie splendor deletus est
Idqz eo indignius qd eo tempore, qd contingit, cu is eet qui omes
supiores quibus honore par eet, scia facile uicisset; hec igitur
opa grata multis et bnficijs astringendos homines accomodata
Atqz huic arti finitima e dicendi grauior facultas et gratior et
ornatior; Quid em eloquencia laudabilius, prestancius, ut admira-
tione audiencium ut spe indigencium ul eoru qui defensi sunt
gra. huic g° qz a maioribus nris et in tota dignitate principa-
tus datus; Deserti igitur hoīs et facile laborantis, qd qz
in pris e moribz, multoru caus, et no grauate et gratuito
defendentis bnficia et procinia late patent; Admonebat
me res, ut hᶜ qz loco intermissionez eloquencie, ne dicaz interitu
deploratez Ni uererer ne de me ipo aliqd uider queri;

Sz tn̄ uidemus q̄bus extinctis oratoribus / q̄ in paucis spes / q̄
in paucioribus facultas q̄ in multis sit audatia ; Cū aūt oēs
nō possit ne multi q̄dez / aut iuris periti ee aut diserti / Licet
tn̄ opa prodesse multis bn̄ficia petentez comēdantez iudicibꝫ
ingratibus . uigilantez pro re alterius . eos ipos q̄ aut consulunt /
aut defendunt / rogantez . qd' qui faciunt plurimū grē consequuntur .
latissimeqʒ eorū manat industria . Jā illud nō sunt admonendi
Est em̄ in promptu / ut aīaduītāt cū alios iuuare uelint ne quos
offendant ; Sepe em̄ aut eos ledunt / quos nō dent . aut eos
quos nō expedit ; Si imprudentes negligentie ē ; si scientes te/
meritatis . ~~Vtne~~ Vtendū etiaz ē excusacōne adūsus eos quos in/
uitus offendas / quacūqʒ possis / quare id qd' feceris nēce fuerit
/ nec aliter facere potueris ; Ceterisqʒ opis et officijs erit quod
uiolatū ē compensandū ; Sz cū in hoībꝫ iuuādis / aut mo/
res spectari aut fortuna soleat dictu q̄dez est procliue ; Itaqʒ
uulgo locuntur sese in bn̄ficijs collocandis / mores hoīm non
fortunaz sequi . honesta orō ē ; Sz quis ē tandez qui inopis
et optimi uiri cause nō anponat in opa danda grāz fortuā/
ti et pōntis . A quo em̄ expedicior et celerior remuniato fo/
re uidr / in eū fere ē uoluntas nr̄a ppensior ; Sz aīaduitendū
ē diligentius que nā rerū sit ; Nimirū em̄ inops ille si bonꝰ
est uir / etiaz si referre graz nō pt / hr̄e certe pt ; Comode
aūt / q̄cūqʒ dixit / pecuniaz q̄ hēat / nō reddidisse . et q̄ reddidit
nō hr̄e / graz aūt et q̄ reddidit hr̄e / et q̄ hēat retulisse ; At q̄
se locupletes honoratos btōs putant / hi ne obligari bn̄ficio
putent nolut / qn̄ etiaz bn̄ficiū se dedisse arbitrantur cū ipi
q̄uis magnū aliqd' acceperit / eque etiaz a se aut postulari ā
expectari aliqd' suspicantur procimo uō se usos / ā' clientes ap/
pellari / mortis instar putant ; At uō ille tenuis / cū quicquid
factū sit / sese spectatū nō fortuna putat / nō mō illi q̄ ē me/
ritus Sz etiaz illis a q̄bꝫ expectat ; Eget em̄ multis gratū se uidi
studet ; Neqʒ em̄ ubis auget suū munus si quo forte fungitr̄
sed etiaz extenuat Videndū qʒ illud ē q̄ si opulentū fortuna/
tū qʒ defenderes / in illo uno aut in libis forte eius manet gra
Sin aut inopez pbū / tn̄ et modestū . Omēs nō iprbi humiles / q̄
magna in ppto multitudo ē psidiū sibi patū uident ; Quamobrez
melius apud bonos q̄ apud fortunatos bn̄ficiū collocari puto ;
Danda oīo opa ē / ut oī gn̄i satisfacē possimꝰ ; Sz si res ī gten/
coz ueniet nimirū themistodes ē autor adhibendus . q̄ cū co/
suleretur / utrū bono uiro paupi aut minus pbato diuiti filiaz
collocaret Ergo uō inqt malo uirū qui pecunia egeat / q̄
pecuniaz q̄ uiro ; Sz corrupti mores deprauatiqʒ sut admiracōne

diuitiarū . quarū magtido qd adiuuqueq ignorāz ptinet . illū for-
tasse adiuuat q̄ hr̄t / ne id qdez semp ; Sz sat iuuare pōtior sane
sit honestior nō quo . Qz si etiaz bonus erit iut ne impediant
diuitie quo minus iuuetur / mo ne adiuuet . sitq̄ omne iudici-
um nō q̄ locuples / s; qualisq̄q sit ; Extremū aūt pceptū ī bn̄fi-
cijs opa q̄ danda / ne qd ꝯ eqtatez contendas . ne qd p iniuria ; ffun-
damtū em ē ppetue commendacōnis et fame iusticia . sine q̄ nt pt
ee laudabile

Sed qm̄ de eo gn̄e bn̄ficioru dictū ē que ad singlos spectāt
deinceps de ijs q̄ ad uniuersos / queq̄ ad rez pu . ptinet dispu-
tandū ē ; Eorū aūt ipsorū pt̄i eiusmoi sunt / ut ad uniuersos ciues
ptineant . ptim singlos ut attingant . que sunt etiaz gratio-
ra . Danda opa ē oio si possit utriq̄ nc̄ minꝰ etiaz ut etiā sin-
gulis consulatur . s; ita ut ea res aut psit aut certe ne obsit
rei pu . P. Celij grachi . C. grachi frumētaria magna largicō
Exhauriebat ḡ erariū ; Modica . M . octauij et rei pu . tollabis
et plebi nc̄ia ; Ergo et ciuibus et rei pu . salutaris ; In p̄is
aūt uidendū ēit ei q̄ rē pu . administrabit / ut suū q̄sq teneat
neq̄ de bonis p̄uatorū puce diminucō fiat ; Perniciōse em phi-
lippus ī tbunatu cū legez agrariaz ferret / quā tn̄ antiquari
facile passus ē . et in eo uehementer se modatū pbuit ; Sz cū
in agendo multa pplarit tn̄ illud male . nō ee in ciuite duo
milia homi qui rez hr̄et Capitalis orō ē / ad equacōz bonox
ptinēt qua peste que pt ee maior . hanc em ob cāz maxime
ut sua tenerentur res puce ciuitates q̄ ꝯstitute sunt ; Nā et
si duce nā ꝯgregabantur homies tn̄ spe custodie rerū suarū
urbiū p̄sidia q̄rebant ; Danda etiaz opa ē ne qd apud maio-
res nr̄os se fiebant ppt erarij tenuitatez assiduitate q̄ bello-
rum tbutū sit conferendum Id q̄ ne eueniat multo an̄ eit pro-
uidendum ; Sin qua nc̄itas huiꝰ muneris alicui rei pu . obue-
nerit / malo em q̄ nr̄e ominari / nz tn̄ de nr̄a / s; de oī re pu .
disputo danda eit opa ut oms intelligat / si salui ee uelint nc̄iti
ee pendūz ; Atq̄ etiaz oms q̄ rez pu . gubnabūt / ꝯsulere debe-
bunt / ut earū rerū copia sit que sunt nc̄ie Quarū qualis
ꝯpacō fieri soleat et debeat nō ē nc̄ē disputare . Est em ī
pmptu tm̄ locus attingendus fuit

Caput aūt ē in oī pcuracōne negocij et muneris publici
ut auaricie pellatur etiaz minima suspicō ; Utinā inquit
C . poncius sampnis ad illa tpa me fortuna suasset / et tū
eem natus qn̄ romani dona accipe cepissent / nō eez passus
diutius eos imperare ; Ne illi qdez multa secula expectanda fue-
runt / mō em hc̄ malū in hac rez pu īuasit ; Itaq̄ facile patior

tum potius ponentium fuisse. Et quidem in illo tum roboris. Nondum
centum et x anni sunt, cum de pecuniis repetendis a L. pisone
lata est lex nulla antea cum fuisset. At vero post ea tot leges,
et proxime queque duriores. tot rei, tot damnati. tum italicum bel
lum propter iudiciorum metum excitatum, tanta sublatis legibus et iu
diciis expilatio direptioque ~~iudicia~~ sociorum, ut in belliciitate alio
rum, non in nostra virtute valeamus. Laudat affricanum panetius,
quod fuit abstinens. Quidni laudet, sed in illo alia maiora. laus
sapientie non hominis est solum sed etiam temporum illorum. Omni mace
donum gaza, que fuit maxima potitus est paulus. Tantum in era
rium pecunie invexit, ut unius imperatoris preda finem attulit
tributorum. At hic nihil domum suam intulit preter memoriam nominis
sempiternam. Imitatus patrem affricanus, nihil locupletior car
tagine eversa. Quid qui eius collega fuit in censura L. mum
mius. Numquid copiosior cum copiosissimam urbem funditus sustu
lisset. Italiam ornare, quam domum suam maluit. quamquam italia ornata
domus ipsa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium tetrius ut eo
unde egressa est referat se oratio quam avaricia presertim in principi
bus et rem publicam gubernantibus. habere enim questui rem publicam non modo
turpe est sed scelestum etiam et nepharium. Itaque quod appollo phitius
oraculum edidit, spartam nullam re alia nisi avaricia esse peri
turam videtur non solum lacedemoniis, sed etiam omnibus opulentis
populis predixisse. Nulla autem re conciliare facilius benivolentiam
multitudinis possunt, hi qui rei publice presunt, quam abstinentia et continen
tia. Qui vero se populares volunt, ob eamque causam aut agrariam rem
tentant, ut possessiones pellantur suis sedibus aut pecunias
creditas debitoribus condonandas putant, labefactant funda
menta rei publice concordiam primum, que esse non potest, cum aliis adimuntur
et aliis condonantur. deinde equitatem, que tollitur omnis, si habere
suum cuique non licet. Id enim est proprium ut supra dixi civitatis atque urbis
ut sit libera, et non sollicita sue rei cuiusque custodia. Atque in hac
pernicie rei publice ne illam quidem consequuntur, quam putant gratiam. Nam
cui res erepta est inimicus, cui data est etiam dissimulat se accipere
voluisse, et maxime in pecuniis creditis occultant suum gau
dium. ne videantur non fuisse solvendo. At vero ille qui accepit
iniuriam et meminit. et pre se fert dolorem suum. Nec si plures
sunt. hii quibus improbe datum est quam illi quibus iniuste ademptum est idcirco
etiam valent. Non enim numero hec iudicantur, sed pondere. Quam autem habet
equitatem ut agrum multis annis aut etiam seculis ante possessum
qui nullum habuit habeat. qui autem habuit amittat. At propter hoc iniurie
genus lacedemonii lysandrum ephorum expulerunt. hagim regem
quod numquam antea acciderat apud eos necaverunt. Ex quo eo tempore

tante discordie secute sunt ut tirāni existerent et optimates extermina
rent͛. et p̄clarissime constituta rei pu· dilaberentur ; Nec uo solū
ipsa cecidit / s; etiā reliquā greciā euertit ꝯtagionibꝫ maloꝝ q̄ a
lacedemonijs profecte manarūt latius ; Quid nros gracchos
Tiberij gracchi summi uiri filios affricani nepotes nōne agrarie
contentiones ꝑdiderūt At uo aratus sithonius iure laudat͛ q̄
cum eius ciuitas ·l· annos a tirannis teneretur ꝓfectus arg͛
clandestino introitu urbe ē potitus Cumq; tirannū nicoclē
improuiso ꝑemisset sexcentos locup exules q̄ locupletes fuerant
eius ciuitatis locupletissimi restituit Remq; pu· aduentu suo
liberauit ; S; cū magnā cā aduiterent in bonis et in possessionibus
difficultatē. q̄ et eos quos et ipse restituerat quorū bona alij
possederant egere iniquissimū arbitrabat͛. et ·L· annorū posses
siones moue͛ nō minus eq̄m putabat ꝓpterea q̄ tam longo spa
tio multa hereditatibus· multa emptionibus / multa dotibus
detinebant͛ sine iniuria iudicauit / Neq; illis adimi neq; illis
nc̄ his nō satisfieri / quorū illa fuerant oportere ; Cū ḡ statu
isset opus eē ad eā rē ꝯstituendā pecuniā alexandriā ꝓfici
sci dixit ; remq; integrā ad reditū suū iussit eē ; iscq; celit͛ ad ptolome
um suū hospitē uenit / qui tū regnabat alt͛ p̄g alexandriā co
ditā· Cui cū exposuisset patriā se liberare uelle cāq; docuisset. a
rege opulento uir summus facile impetrauit ut grandi pecunia
adiuuaret͛. Quā cū in sitōē attulisset adhibuit s͛ in consilium
·L· p̄ncipes / cū q̄bus cās cognouit et eorū q̄ aliena detinebat et
eorū qui sua amiserat ; ꝑfecitq; extimādis possessionibꝫ cederet
alijs ut comodius putarent numerai s͛ qd͛ tanti eēt / q̄ suum
recupare ; Ita ꝑfecit ut omīs concordia constituti sine querela
discederent ; Virū magnū dignūq; q̄ in nra re pu· nat͛ eēt Sit
par ē agere cū ciuibus. nō ut bis iā uidimus hastā in foro po
nere· et bona ciuiū uoci subiacē p̄conis ; At ille grecus / id quod
fuit sapientis et p̄stantis uiri omnibus consulendū putauit ; Eaq;
ē summa rō / et sapiā summi ciuis comoda ciuiū defende͛ / non
diuellē· atq; omīs eq̄tate eadē contine͛ ; habitant gratis ī alie
no ; Quid ita ut cū ego emerī / edificarim / tuear / impendā / tu
me inuito fruare meo· qd ē aliud alijs sua eripe͛ alijs dare
aliena. Tabule uo noue qd hnt argumti nisi ut emas mea
pecunia fundū cū tu hēas ego nō hēā pecuniā. Quamobrē
ne sit es alienū qd rei pu· prouidendū ē· qd mltis rōnibus
caueri pt· nō si fiūt ut locupletes suū ꝑdant. debitores lucre
tur alienū Nec eīm nulla res uehementius rē pu· continet
quā fides q̄ eē nulla pt n͛ eēt necā solu° rerū creditarū Nūq; uehe
mentius actū ē q̄ me ꝯsule. Ne solueret͛ armis et castris temptata res est

ab oī gne hom et ordie qbꝫ ita resarti ut hᶜ tm malū de re pu· tol
lētur; Nuꝫ nᶜ maius es alienū fuit; Nᶜ meliꝰ nᶜ faciliꝰ dissolutū ē
fraudandi ē spe sublata soluēdi nctas execita ē; At uo hᶦ nc uictor
tūc qdez uictꝫ q cogitarat ea pficit cū eius iaꝫ nil itceresset; tāta
in eo libido peccandi fuit· ut hᶜ ipm eū delectaret peccare etiāꝫ
si causa nō eēt; Ab hᶜ igr gne largicōis ut alyis detur alyis aufera
tur aberūt hi qui reꝫ pu· tuebūtur; Inprimisqꝫ opaꝫ dabūt ut iu
ris et iudicioꝝ eqtate suū qsqꝫ teneat· Et nꝫ tenuiores ppt ībecil
litatez circūuemantur· nꝫ locupletibus ad sua ut tenenda ut re
cipanda obsit īuidiā· Pterea qbuscūqꝫ rebꝰ ul' bellis ut domi po
terūt reꝫ pu· augeant· Impio agris uectigalibꝫ; hoc magno
rum hoim sunt; hᶜ apud maiores nros factitata; Hr gnā officioꝝ
q psecuntur cū sūma utilitate rei pu· magn ipi adipiscēntur et graꝫ
et glaꝫ· In his aūt utilitatū pceptis Antipater tirius stoicus
qui athenis nup ē mortuus duo pterita censet eē apaneco· uali
tudinis curacōne et pecunie· quas res a sūmo pho ptitas arbitror
qꝫ eēnt faciles sunt certe utiles; Sed ualitudo sustentatur noticia
sui corporis· et obseruacōne earū rerū que res aut pdesse soleat aut
obeē· et qtinencia ī uictu oim atꝫ cultu corporis tuendi cā et pt
mittēdis uoluptatibus postremo arte eorū quorū ad sciāꝫ hᶦ ptinet
Res aūt familiaris queri debet his rebus aqbus abē turpi
do Conseruari aūt diligencia et parsimonia eisdez etiā rebus
augeri; Has res cōmodissime xenophon socraticꝰ psecutꝰ ē
in eo libro q economicus inscribitur Quē nos istā fere etate
cū eēmus qua es tu nūc e greco in latinū cōuertimus Sꝫ utili
tatū compaco qm hᶦ locus erat quartꝰ apanecio ptmissꝰ sepe ē
nēcia; Naꝫ et corporis comoda cū extnis et extna cū corpis; Et ipa
int se corpis et externa cū extnis ~~et externa cū corpis~~ compari
solent; Cum extnis corpis hᶜ mō cōpantur· Valere ut malis
qꝫ diues eē; Cum corpis extna hᶜ mō diues eē potius qꝫ maxis
corpis uribus; Ipa int se corpis sic· ut bona ualitudo uoluptati
anponatur· uires celitati· Externorū aūt ut glā diuicyis ue
ctigalia urbana rusticis· Exquo gne cōpacōis illud ē catonis
senis aquo cū quereretur quid maxime in re familiari expediet
Rndit bene pascere· Qid secundū satis bn̄· Qid tciū bn̄ uesti
re· Qid qrtū arare· Et cū ille q quesieītt dixisset qd feneraari·
tū Cato qd hoīnez inqt occide· Exquo et mltis alyis intelligi
debet utilitatū cōpatores solere fieri· recteqꝫ hᶦ adiunctū eē qrtū
exqrendorū offoꝝ genus Sꝫ toto hoc genere de querenda de collo
canda pecuā et de utenda cōmodius aquibusdaꝫ optimis viris
ad mediū ianue sedentibus qꝫ abullis phīs ulla in scola dispu
tatur· Sūt tn̄ ea cognoscenda· ptinet eīm ad utilitatē de q hoc

libro disputatum est. Reliqua deinceps prosequamur 31

Publium Scipionem
Marce fili eum qui primus Affricanus appellatus sit di-
cere solitum scripsit Cato qui fuit fere eius equalis
numquam se minus ociosum esse quam cum otiosus, nec minus
solum quam cum solus esset. Magnifica vero vox et magno
viro et sapiente digna, que declarat illum et in otio de ne-
gociis cogitare et in solitudine secum loqui solitum ut neque cessaret
umquam. et interdum colloquio alterius non egeret. Itaque due res que lango-
rem afferunt ceteris, illum acuebant otium et solitudo. Vellem nobis
hoc idem vere dicere liceret. Sed si minus imitatione tantam ingenii
prestantiam consequi possumus voluntate certe proxime accedimus. Nam
et a re publica forensibusque negotiis armis impiis vi ac prohibiti otium
persequimur. Et ob eam causam urbe relicta, rura peragrantes sepe soli
sumus. Sed nec hoc otium cum Affricani otio nec hec solitudo cum illa compa-
randa est. Ille enim requiescens a rei publice pulcherrimis muneribus otium sibi
sumebat aliquando. a cetu hominum frequentiaque interdum tamquam in portum se in
solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotii inopia non requie-
scendi studio constitutum est. Extincto enim senatu, deletisque iudi-
ciis quid est quod dignum nobis aut in curia aut in foro agere possimus
Ita qui in maxima celebritate atque in oculis civium quondam vixerimus
nunc fugientes conspectum sceleratorum quibus omnia redundant abdimus
nos quantum licet et sepe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis ac-
cepimus non solum ex malis minima oportere. Sed etiam excerpere ex
his ipsis si quid inesset boni propterea et otio fruor, non illo quidem
quo debeat is qui quondam peperisset otium civitati. Nec eam soli-
tudinem languere patior quam mihi affert necessitas non voluntas. Quamquam
Affricanus maiorem laudem me ut meo iudicio assequebatur nulla
enim eius ingenii monumenta mandata litteris, nullum opus otii nullum
solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet illum mentis agita-
tione investigatione earum rerum quas cogitando consequebatur, nec otio-
sum nec solum umquam fuisse. Nos autem qui non tantum roboris habemus
ut cogitatione ~~a solitaria~~ a solitudine abstrahamur ad hanc operam
scribendi omne studium curamque convertimus. Itaque plura brevi
tempore eversa quam multis annis stante re publica scripsimus. Sed cum tota
philosophia mi Cicero frugifera et fructuosa nec ulla pars eius inculta
ac deserta sit cum nullus feracior in ea locus est nec uberior, quam de
officiis a quibus constanter honesteque vivendi precepta ducuntur. Qua-
re quamquam a Cratippo nostro principe huius memorie philosophorum hec te assidue
audire atque accipere confido, tamen conducere arbitror talibus aures
tuas vocibus undique circumsonare. nec eas si fieri possit quicquam aliud

andire. Qd' cu̅ omnibus e̅ faciendu̅ q̄ uitaȝ honestaȝ ingredi co-
gittitur tu̅ aut scio et meum potius q̄ tibi Sustines enim no̅ parua̅
expectatio̅ȝ imitande industrie nr̄e. magnaȝ honoru̅. no̅ nulla̅
fortasse nominis; Suscepisti quidem onus tibi p̄terea, et athenaru̅ et
cratippi. ad quos cu̅ tamq̄ ad mercaturaȝ bonaru̅ artiu̅ sis p̄fe-
ctus inanē redire turpissimu̅ e̅. dedecorante̅ et urbis autori-
tateȝ et magri; Quare q̄ntu̅ co̅niti a͞io potes, q̄ntu̅ labore co̅-
tendere Si discendi labor e̅ potius q̄ uoluptas, ita fac, ut effi-
cias; Neue committas ut ne cu̅ om̄ia suppeditata sint a nob' tute
tibi fuisse iudeare Sed h' actenus. Multa enim sepe adte cohorta̅-
di gr̄a scripsimus Nunc ad reliqua ptez p̄posite diuisionis reuertamur

P anetius g' qui sine controuersia de officiis accuratissime dis-
putauit, queq; nos correctione q̄dam adhibita, potissimu̅
secuti sumus, tribus gn̄ibus p̄positis, in q̄bus deliberare homines
et consultare de officio solent Vno cu̅ dubitaret honestu̅ ne
id eet de quo ageretur, an turpe. Altero ne utile eet an inutile Tercio
si id qd' spe̅ȝ h'ret honesti, pugnaret cu̅ eo qd' utile uideretur
quo ea discerni oporteret de duob' gn̄ib' p̄mis, trib' libris explica-
uit, De tercio aut gen'e deinceps se scripsit dicturu̅ Nec ex-
oluit id qd' promiserat. qd' eo magis miror a possidonio breuit'
ee tractatu̅ in q̄busdaȝ comentariis. p̄sertim cu̅ scribat nullu̅ ee locu̅
in phya toto necessariu̅, minime u'o assentior his qui negant eu̅ locum
a panetio p̄termissu̅. ȝ consulto relictu̅. Nec omnio scribendu̅ fuisse
q' nunq̄ posset utilitas cu̅ honestate pugnare. De quo alteru̅ pt
h're dubitatio̅ȝ ne adhibendu̅ fuit h' genus, qd' in diuisione pane-
cii tertiu̅ e̅ an plane omittendu̅ Alteru̅ dubitari no̅ pt, qn a pa-
netio susceptu̅ sit. ȝ relictu̅; Nam q̄ e diuisione tripartita duas ptes
absoluit huic ne̅ce e̅ restare tertiaȝ; P̄terea in extremo libro t'cio
de hac pte pollicetur se deinceps ee dicturu̅; Accedit eodeȝ teste
locuples possidonius q̄ etiaȝ scribit in q̄adaȝ ep̄la publiu̅, rutiliu̅
rufum dic'e solere, qui panetiu̅ audierat ut nemo pictor esset
inuentus q' ueneris ea̅ ptez, qua̅ appelles inchoataȝ reliquisset absolueret
Oris enim pulcritudo reliq' corporis imitandi spe̅ auferebat, sic ea q̄
panetius p̄termisisset p̄pt' eoru̅ q̄ p̄fecisset p̄stantiaȝ, neminē esse
p̄secutu̅ Quamobreȝ de iudicio panetii dubitari no̅ pt; Recte-
ne aut hanc tertiaȝ ptez ad exq̄rendu̅ officiu̅ adiunxit an secus de
eo fortasse disputari pt; Naȝ siue honestu̅ solu̅ bonu̅ e̅, queadmodu̅
p̄ypatetitis nr̄is uidetur ut om̄ia exaltera pte collocata
uix minimi momenti instar h'eant dubitandu̅ no̅ e̅ qn unq̄ possit
utilitas cu̅ honestate contendere; Itaq; socratem accepimus solitu̅
execrari eos, q̄ p̄mu̅ h' natura coherentia opinione distraxisset. Cui
quidem ita sunt stoyci assensi ut q̄cq'd honestu̅ eet id utile ee ce̅-

serent. ne utile qcq̃ qd' no honestum; Atq si is eet panetius, q̃
uirtutem ppterea colendam diceret q ea efficiens utilitatis eet ut hi q̃
res expetendas, ul' uoluptate ul' indigentia metiuntur, liceret ei di=
cere honestatem aliqn cu utilitate pugnare; Sz cu sit is q̃ solu id
bonu iudicet qd' honestum sit q̃ aut huic repugnet spē quadam uti=
litatis eoru neq accessione meliore uitam fieri nec discessione pe=
iorem no uideatur eiusmoi debuisse delibacoem introducere inq̃ quod
utile uidetur cu eo qd cu honestu ē cperetur; Et em qd summum
bonu a stoicis dr conuenienter nãe uiuẽ, Id ht ut opinor hanc sinam
cu uirtute congruere semper; Cetera aut q̃ hois nam eet ita le=
gere, si ea uirtuti no repugnaret. Qd cu ita sit putant qdã hanc
comparacoem no recte introductam nc omio de eo genẽ qcq̃ pcipiẽdu
fuisse; Atq illud qdem honestu qd' ppie uẽq dr id in sapientibus
est solis. neq a uirtute diuelli nuq pt Jn his aut in qbs sapia
pfecta no ē ipm illd' qdem pfectu honestum nullo° similitudines
honesti eē possunt; hec em oia officia, de qbus his libris dispu=
tauimus media stoyci appellant Ea coia sunt et late patent
q̃ et ingenij bonitate multi assecuntur et progressione discendi
Jlld aut offm qd' rectu idem appellatur pfectu atq absolutu est
et ut idem dicunt omes nros ht, nec pt sapientem cadẽ in quẽ=
q pt; Cum aut aliqd actu ē in quo media officia compantur
id cumulate uidr eē pfectu. ppterea qd uulgus, quid, absit a pfco
fere no ex toto intelligit; quatenus aut intelligit nichil putat p=
termissum; Qd' aut in poematibus, i picturis usu uenit, i alijs
q quo pluribus ut delectentur ipiti, laudent q ea q̃ laudãda no
sint ob eam credo cam q insit in his aliqd ꝑ probi qd' capiat ignaros
q̃ qdem qd in unaqq re uitij sit, nequeant iudicare; Itaq cu sunt
docti a pitis, desistunt facile a sna; hec g' officia de qbus his li=
bris diximus q̃ secunda qdam honesta dicunt eē no sapientu mo
ppia, Sz cu om hoim gñe coia; Itaq hi omes in qbus ē uirtutis
indoles, commonentur; Nec uo cu duo decij, aut duo sapiones
fortes viri commemorantur, aut cu fabricius a' cu aristides iustus
nominatur a' ab illis fortitudinis aut ab his iusticie tanq a sapi=
ente petitur exemplu; Nemo em horu sic sapiens ut sapientẽ uo=
lumus intelligi; Nec hi q̃ sapientes hiti et noiati M C et C leli=
us sapientes fuerunt Nec illi qdem septem Sz ex mediorum officiorum
frequentia, similitudinem quãdam gerebant spetiem q sapientu; Quo
circa nec id qd' uẽ honestum ē fas ē cu utili repugnancia cpa=
re. nec id qd' coiter appellamus honestum qd' colitur ab his q̃ bo=
nos se uiros hiri uolunt cu emolumentis unq ē compandum
Tam q id honestum, qd' in nram intelligentiam cadit, tuendum
conseruandu q ē nobis q illd' qd ppie dr, uẽq ē honestu sa=

sapientibus; Aliter enim teneri non potest si qua adiunctiorum est facta progres-
sio; Sed hec quidem de his qui conseruacione officiorum existimantur bo-
ni, qui autem omnia metiuntur emolumentis et commodis, neque ea volunt
preponderari honestate. hij solent in deliberando honestum cum eo quod uti-
le putant comparare boni viri non solent; Itaque existimo panetium cum
diceret homines solere in hac comparacione dubitare hoc ipsum sensisse quod di-
xit solere, modo non quod oporteret; Et enim non modo pluris putare quod utile vi-
deatur quam quod honestum. sed hoc etiam inter se comparare. et in hijs ad dubitare
turpissimum est; Quid ergo est quod nonnumquam ad dubitacionem afferre soleat, con-
siderandum quam videatur. credo si quando dubitacio accidit, quale sit id de quo
consideretur sepe enim tempore fit, ut quod plerumque turpe haberi soleat inveniatur
non esse turpe. Exempli causa, ponatur aliquid quod pateat latius quid potest ma-
ius esse scelus quam non modo hominem sed etiam familiarem hominem occidere
non quam se astrinxit scelere, si quis tirannum occidit, quamvis familiarem
populo quod romanus non videtur, quam ex omnibus preclaris factis. illud pulcerrimum existi-
mat. Vicit igitur utilitas honestatem ymmo vero honestas utilita-
tem secuta est. Itaque ut sine ullo errore diiudicare possimus si quando cum
illo quod honestum intelligimus pugnare id videbitur quod appellamus utile,
formula quedam constituenda est, quam si sequemur in comparacione rerum ab
officio numquam recedimus; Erit autem hec formula stoicorum racioni discipline-
que maxime consentanea. quam quidem hijs libris propterea sequimur, quod quamquam
a veteribus achademicis, et a peripateticis veris qui quondam idem erant
qui achademici que honesta sunt anteponuntur hijs que videntur utilia tamen
splendidius hec ab eis disseruntur, quibus quicquid honestum est, idem utile
videtur nec utile quicquam quod non honestum, quam ab eis quibus et honestum aliquid
non utile, aut utile non honestum; Nobis autem nostra achademia ma-
gnam licenciam dat, ut quodcumque maxime probabile occurrat id nostro
iure liceat defendere; Sed redeo ad formulam detrahere igitur aliquid
alteri et hominem hominis incommodo suum augere commodum magis est contra
naturam quam mors quam paupertas. quam dolor quam cetera que possunt aut corpori acci-
dere aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum
et societatem si enim sic erimus affecti ut propter suum quisque emolumen-
tum spoliet aut violet alterum disrumpi necesse est eam, que maxime est secundum
naturam humani generis societatem; Ut si unumquodque membrum sensum hunc
haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valitudinem
ad se traduxisset debilitari et interire totum corpus necesse est. sic si unus-
quisque nostrum ad se rapiat commoda aliorum, detrahatque quodcumque possit
sui emolumenti gratia societas eunitatur, et communitas hominum necesse est; Nam
ut sibi quisque malit quod ad usum vite pertineat quam alteri acquirere concessum est
non repugnante natura; Illud natura non patitur ut aliorum spolijs facul-
tates nostras augeamus Neque vero hoc solum natura ~~non patitur ut aliorum
spolijs~~, idem iure gencium sed etiam legibus populorum quibus in singulis civita-

tibus res pu. continet eode mo constitutu e ut no liceat sui comodi
ca nocere alti; hoc em spectant leges, et h volut incolumez ee
ciuu giunctoez q qui dimut eos morte exilio vinculis dapno cohcet
Atq hc multo magis effcat ipa nre ro que e lex diuina et huma
cui pare q uelit, oms aut parebut, qui sm nraz uolut uiuere
nuq committet ut alienu appetat. et id qd alteri detraxit sibi assum
mat; Etez multo magis e sdm nraz excelsitas ai et magtudo; Ite
q comitas iusticie libalitas q uoluptas, q uita, q diuicie, q qde gtep
nere, et pro nichilo duce copantez cu utilitate coi magni ai ee et
excelsi. Detrahe aut de alto sui modi ca, mag c nraz, q mors, q
dolor, q cetera generis eiusdez. Ite q mag e sm nraz pro oibg gentibg
si fieri possit conseruandis ac iuuandis, maximos labores molesti
as q suscipe, Imitantez hculez qillu que hom fama bnficio
rum memor in gcilio celestiu collocat, q uiue in solitudine, no
mo sine ullis molestijs. s etiaz in maximis uoluptatibg abun
dantez omibg copijs ut excellas e pulcritudine et uiribg. Quo circa
optime qsq et splendidissimo ingenio, longe illaz uitaz huic an
ponit. Ex quo efficitur hoiez uere obedientez, hoi noce no posse;
Dein q altm uiolat, ut ipe aliqd comodi consequatur, a nil
existimat se facere contra nraz, a magis fugiendaz censet mor
tem paupertatez dolorez amissioez et liberoz, pinquoz, amicoz, q
facere cuiq iniuriaz. Si nichil existimas c nraz fieri in hoibg
uiolandis, qd cu eo disseras q oino hoiez ex homine tollat. Sin
fugiendu id qdez censet. s mlto illa peiora, mortez, paupertatez,
dolorez, errat in eo q nullu, a corpus, a fortune uiciu, uicijs
ai gruius existimat; Ergo unu det ee omibg ppositu, ut eadez
sit utilitas uniuscuiusq, et uniusoz. qua si quisq ad se rapiet,
dissoluetur omis humana consorcio, Atq etiaz si hoc na pscri
bit, ut ho hoi qcuq sit ob eaz eaz, q is ho sit, cosultu uelit,
nece sdm eandez nraz oiuz utilitatez ee coez; Qd si ita e una
gtinem oms et eadez lege nre. Idq ipm si ita e certe uiolare
altm nre lege phibemur. Vm aut primum. Vm g extremum
Naz illd qde absurdu e qd qda dicut parenti se a fri nil detracturos
sui comodi ca aliaz roez ee ciuiu reliquoz; hij sibi nil iuris
nullaz societatez cois utilitatis ca, statuunt ee cu ciuibg; Que
sna omez societatez distrahit ciuitatis; Qui aut roz ciuiu di
cut hndaz externoru negant hij dirimut, coez humani gnis
societatez. qua sublata bnficia, libalitas bonitas, iusticia tollitur.
que q tollut etiaz aduersus deos imortales impij iudi
candi sunt; Ab hijs em gstitutaz int homies societatez euertut
Cuius societatis uinclm artissimu e. arbitrari magis e c nraz
hoiez hoi detrahere, sui comodi ca, q oia incomoda subire uel

extra ut corporis ut etiam ipsius animi que uacet iusticia; hec enim una uirtus
omnium est domina et regina uirtutum; forsitan quispiam dixit, nonne
igitur sapiens si fame ipse conficiatur abstulit cibum alteri homini
ad nullam rem utilem; Minime uero non enim mihi est uita mea utilior
quam animi talis affectio. neminem ut uiolem commodi mei gratia; Quid si pha-
larum crudelem ~~conficiatur uestitu spolia~~ tirannum et immanem, uir
bonus ne ipse frigore conficiatur uestitu spoliare possit, nonne
faciat; Hec adiudicandum sunt facillima. nam si quid ab homine ad nul-
lam partem utili utilitatis tue causa detraxeris, inhumane feceris contra-
que legem; Sin autem his tu sis qui multam utilitatem rei publice atque hominum
societati si in uita remaneas afferre possis si quid ob eam causam alteri
detraxeris non sit reprehendendum; Sin autem id non sit eiusmodi suum
cuique incommodum ferendum est. potius quam de alterius commodis detrahendum
Non enim magis est contra naturam morbus aut egestas, uel quid eiusmodi quam de-
tractio, atque appetitio alieni. sed communis utilitatis derelictio contra naturam est
est enim iniusta; Itaque lex ipsa nature que utilitatem hominum conseruat et conti-
net decernit profecto ut ab homine inerti atque inutili, ad sapientem
bonum fortem uirum transferendum res ad uiuendum necessarie, qui si occiderit
multum de communi utilitate detraxerit; Modo hoc ita faciet, ut ne ipse de
se bene existimans seseque diligens hanc causam habeat ad iniuriam
Itaque semper officio fungetur utilitati consulens hominum et ei quam
sepe commemoro humane societati; Nam quod ad phalarim attinet
perfacile iudicium est Nulla est enim societas nobis cum tirannis. sed
potius summa distractio; Neque est contra naturam spoliare eum si possis
quem honestum est necare atque hoc omne genus pestiferum, atque impium
ex hominum communitate exterminandum est; Et enim ut membra quedam am-
putantur si et ipsa sanguine et tanquam spiritu carere ceperint, et nocent re-
liquis partibus corporis sic ista in figura hominis feritas et immanitas
belue a communi tanquam humanitate corporis segreganda est; Huius generis
questiones sunt omnes hee, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiusmodi
igitur credo res panetium executurum fuisse, nisi aliquis casus aut occu-
patio consilium eius peremisset. ad quas ipsas consultationes ex superio-
ribus libris satis multa precepta sunt quibus perspici possit, quid
sit propter turpitudinem fugiendum. quid idcirco fugiendum non sit quod omnino
turpe non sit

Sed quoniam operi inchoato prope tamen absoluto tanquam fastigium
imponimus. ut geometre solent, non omnia docere sed postulare
ut quedam sibi concedantur, quo facilius que uelint explicent si ego a
te postulo, ut mihi concedas si potes nihil preter id quod honestum sit, esse
propter se expetendum; Sin hoc non licet per cratippum, at illud certe dabis quod
honestum sit id esse maxime propter se expetendum. Michi utrumuis satis est
et cum hoc tum illud probabilius uidetur nec preterea quicquam probabile

Ac primum in hoc panetius defendendus est quod non utilia cum honestis
pugnare dixit aliquando posse; neque enim ei phas erat, sed ea que viderentur
utilia. Nichil vero utile quod non idem honestum nec honestum quod non idem
utile sit sepe testatur. negat quod ullam pestem maiorem in vitam hominum
evasisse quam eorum opinionem qui ista detraxerint. Itaque non ut aliquando
anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore diiudicaremus
si quando incidissent, induxit eam que videtur esse non que esset repugnantiam
hanc igitur partem relictam explebimus nullis adminiculis. sed ut
dicitur marte nostro; neque enim quicquam de hac parte post panetium expli-
catum est quod michi probaretur de his que in manus meas venerunt; Cum
igitur aliqua species utilitatis obiecta est commoveri necesse est. sed si cum animum
attenderis turpitudinem videas adiunctam ei rei que speciem utilitatis attu-
lerit, tunc utilitas non relinquenda est. sed intelligendum ubi turpitudo
sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nichil est tam contra naturam quam turpitudo, recta
enim convenientia et constantia natura desiderat, aspernaturque contraria. nichilque tam
secundum naturam quam utilitas certe in eadem re utili turpitudo esse non potest. Itemque
si ad honestatem nati sumus eaque aut sola expetenda est ut zenoni
visum est. aut certe omni pondere gravior est habenda quam reliqua omnia quod
aristoteli placet necesse est quod honestum sit id esse aut solum aut summum
bonum. quod autem bonum id certe utile est ita quicquid honestum id utile. Quare
error hominum non proborum cum aliquid quod visum est utile arripuit, id con-
tinuo secernit ab honesto hinc sice hinc venena, hinc falsa testamen-
ta nascuntur hinc furta et peculatus, expilaciones, direpcionesque
sociorum, et civium hinc opum nimiarum potentie non ~~ferunt~~ ferende
Postremo etiam in liberis civitatibus regnandi existunt cupiditates.
quibus nichil nec tetrius nec fedius excogitari potest. Emolumenta enim rerum
fallacibus iudiciis vident. penam non dico legum quas sepe perrumpunt,
sed ipsius turpitudinis, que acerbissima est non vident. Quamobrem hoc
quidem deliberantium genus pellatur e medio, est enim totum sceleratum
et impium qui deliberant utrum id sequitur quod honestum esse videat. an se sci-
entes scelere contaminent. In ipsa enim dubitacione facinus inest etiam si
ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est tur-
pis ipsa deliberacio; Atque et ex omni deliberacione celandi et occultandi spes opinio-
que removenda est. Satis enim nobis, si modo in philosophia aliquid profecimus, persua-
sum esse debet, si omnes deos homines que celare possimus, nichil tamen ava-
re, nichil iniuste, nichil libidinose, nichil incontinenter esse faciendum. Hinc ille
giges inducitur a platone qui cum terra discessisset magnis quibusdam
imbribus in illum hiatum descendit, eneumque equum ut ferunt fabule
animadvertit. Cuius in lateribus fores essent quibus apertis corpus hominis
mortui vidit magnitudine invisitata anulumque aureum in digitto
quem ut detraxit ipse induit. erat autem regis pastor tunc in concilium se
pastorum recepit, ibi cum palam eius anuli ad palmam converterat anullo

uidebatur ipse autem omnia uidebat. Idem rursus uidebatur cum in locum
anulum converterat. Itaque hac oportunitate anuli usus reginae stu-
prum intulit, eaque adiutrice regem dominum suum interemit. sustulitque
quos arbitrabatur obstare nec in his facinoribus eum quisquam potuit
uidere. Sic itaque anuli beneficio rex exortus est lidie. Hunc igitur
anulum ipsum si habeat sapiens nichil plus sibi licere putet pecca-
re quam si non haberet. honesta enim viris bonis non occulta queruntur.
Atque hoc loco philosophi quidam minime mali illi quidem sed non satis acuti fic-
tam et commenticiam fabulam prolatam dicunt a platone. quasi uero ille aut
factum id esse aut fieri potuisse defendat. Hec est enim uis huius
anuli, et huius exempli. Si nemo sciturus, nemo ne suspicatu-
rus quidem sit cum aliquid divitiarum, potentie, dominationis, libidinis causa fe-
ceris, si id diis hominibusque futurum sit semper ignotum sis ne facturus.
Negant id fieri posse. Quamquam potest id quidem. Sed quero quod negant posse
id si posset quidnam facerent. Urgent rustice sane. negant enim
posse, et in eo perstant. hoc verbum quid valeat non vident. Cum enim
querimus si possent celare, quid facturi sint non querimus possint
ne celare. sed tamquam tormenta quidem adhibemus, ut si responderint
se impunitate proposita facturos quod expediat facinorosos se esse
fateantur, si negent omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant.
Sed iam ad propositum revertamur. Incidunt sepe multe cause que contur-
bant animos utilitatis specie, non cum hoc deliberetur relinquenda ne sit
honestas propter utilitatis magnitudinem. nam id quidem improbum est. Sed illud
possitne id quod utile uideatur fieri non turpiter. Cum colatino colle-
ge brutus imperium abrogabat poterat uideri facere id iniuste. fuerat enim
in regibus expellendis socius bruti, consiliorum etiam adiutor. Cum
autem consilium hoc principes cepissent cognationem superbi nomenque tarquini-
orum et memoriam regni esse tollendam, quod erat utile patrie consulere
id erat ita honestum, ut etiam ipsi colatino placere deberet. Itaque
ualuit utilitas propter honestatem, sine qua ne utilitas quidem esse potuis-
set. At in eo rege qui urbem condidit, non idem species enim utilitatis
pepulit animum eius, cui cum uisum esset utilius solum quam cum altero
regnare fratrem interemit. Omisit hic et pietatem, et humanitatem, ut
quod utile uidebatur neque erat assequi posset, et tamen muri causam oppo-
suit speciem honestatis, nec probabilem nec sane ydoneam peccatum igitur pace
uel quirini ut romuli dixerim

Hec tamen nobis nostre utilitates omittende
sunt aliisque tradende, cum his ipsis egeamus. Sed cuique sue uti-
litati quod sine alterius iniuria fiat subveniendum est. Scite Crisippus ut multa
ita quidem studium inquit qui currit currit, et contendere debet quam maxime possit ut uincat.
supplantare eum quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic in uita
sibi quemque petere quod pertineat ad usum non iniquum est. alteri deripere ius non est

Maxime aut perturbantur
Officia in amicitiis quibus et non tribuere quod recte possis et
tribuere quod non sit equum contra officium est sed huius generis totius breve
et non difficile preceptum est. Que enim videntur utilia honores
divitie voluptates cetera generis eiusdem hec amicitie numquam antepo
nenda sunt; At neque contra rem publicam neque contra iusiurandum ac fidem amici
causa vir bonus faciet. nec si iudex quidem erit de ipso amico ponit
enim personam amici cum induit iudicis. Tantum dabit amicitie ut ve
ram amici causam malit ut per orande litis tempus quoad per leges liceat
accommodet. Cum vero iurato dicenda sententia sit meminerit se de
um adhibere testem. id est ut ego arbitror mentem suam. qua nichil
homini dedit ipse divinius; Itaque preclarum a maioribus accepi
mus morem rogandi iudicis si eum teneremus quod salva fide facere
possit; Hec rogatio ad ea pertinet que paulo ante dixi honeste amico
posse concedi. nam si omnia facienda sint que amici velint non amicitie
tales sed coniurationes putande sunt. Loquor autem de communibus amicitiis
nam in sapientibus viris perfectisque nichil potest esse tale; Damonem et Phin
tiam pitagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse ut cum eorum alteri Dionisi
us tirannus diem necis destinasset et his qui morti addictus esset paucos
sibi dies commendandorum suorum causa postulavisset vas factus est alter eius
sistendi ut si ille non revertisset moriendum esset sibi ipsi. qui cum ad diem se
recepisset admiratus eorum fidem tirannus petivit ut se in amicitiam
tertium ascriberent. Cum igitur id quod utile videtur in amicitia cum eo quod
honestum est comparatur, iaceat utilitatis species valeat honestas;
Cum autem in amicitia que honesta non sunt postulabuntur religio et
fides anteponatur amicitie sic habebitur is quem exquirimus delectus officii;
Sed utilitatis specie in re publica
sepissime peccatur. ut in Corinthi disturbatione nostri; durius
etiam Athenienses qui sciverunt ut Eginetis, qui classe valebant pollices
preciderentur hoc visum est utile nimis enim imminebat propter propinquitatem
Egina Pireo. sed nichil quod crudele utile. est enim hominum nature quam sequi
debemus maxime inimica crudelitas;
Male etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent. eosque exterminant
ut Pennus apud patres nostros. Papius nuper: nam esse pro cive, qui civis
non sit, rectum est non licere quam legem tulere sapientissimi consules
Crassus et Scevola; Usu vero urbis prohibere peregrinos, sane inhumanum
est illa preclara in quibus publice utilitatis species pre honestate contemnitur
plena exemplorum est nostra res publica. cum sepe cum maxime bello pu
nico secundo que Cannensi calamitate accepta maiores animos habuit, que
numquam secundis rebus. nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. tanta
vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret; Athenienses cum Persarum
impetum nullo modo possent sustinere statuerentque ut urbe relicta co

uxoribus et liberis troezene depositis naues conscenderunt, libertatem
grecie classe defenderent. Cirsilum quendam suadentem, ut in urbe pmane-
rent, xersemque reciperent lapidibus obruerunt. Atque ille utilitatem
sequi uidebatur, sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themi-
stocles post uictoriam eius belli quod cum persis fuit, dixit in concione se habere
consilium rei pu. salutare. sed id sciri non opus esse. postulauit ut aliquem
populus daret, quicum communicaret. datus est Aristides. huic ille classem
lacedemoniorum que ad gytheum subducta erat clam incendi posse. quod aristides cum ~~ad~~ audisset in concione
magna expectatione uenit. dixit que perutile esse consilium quod themisto-
cles afferret. sed minime honestum. Itaque athenienses quod honestum non
esset id ne utile quidem putauerunt. totamque eam rem, quam ne audierant quidem, auc-
tore aristide, repudiauerunt. Melius hi quam nos qui piratas immu-
nes, socios uectigales habemus. Maneat ergo quod turpe sit calamitosum
esse. Sed incidunt sepe cause, ut dixi cum repugnare utilitas hone-
stati uideatur ut animaduertendum sit, repugnet ne plane an possit
cum honestate coniungi. Eius generis hee sunt questiones. Si exempli gratia
uir bonus ab alexandria profectus rhodum magnum frumenti numerum
aduexit in rhodiorum inopia et fame, summaque annone caritate
si idem sciat complures mercatores alexandria soluisse nauesque in cur-
su frumento onustas petentes rhodum uiderit dicturusne sit id
rhodiis. an silentio suum quam plurimo uenditurus. Sapientem et bonum
uirum fingimus de deliberatione et consultatione querimus, qui celatu-
rus rhodios non sit, si id turpe iudicet. sed dubitet an turpe sit
In huiusmodi causis aliud diogeni babilonio uideri solet magno et
graui stoico. aliud antipatro omnia patefacienda, ut ne quid omnino
quod uenditor norit emptor ignoret. diogeni uenditorem quatenus
iure ciuili constitutum sit dicere uitia oportere cetera sine insidiis
agere. et quoniam uendat uelle quam optime uendere aduexi. exposui. uen-
do meum, non pluris quam ceteri fortasse in minores cum maior est copia
cui sit iniuria. Exoritur antipatri ratio ex altera parte. Quid agis tu cum
hominibus consulere debeas ut seruire humane societati, eaque lege natus
sis. et ea habeas principia nature, quibus parere, et que sequi debeas, ut
utilitas tua communis sit utilitas. Vicissimque et communis utilitas tua sit.
celabis homines, quid his adsit commoditatis et copie. Respondebit
dyogenes fortasse sic aliud est celare, aliud tacere, nec ego nunc te celo
si tibi non dico que natura deorum sit, quid sit finis honorum, que tibi plus
prodessent cognita. quam tritici utilitas. sed non quicquid audire tibi utile
est, id mihi dicere necesse est, si quid meministi esse inter homines natura coniunctam so-
cietatem. memini inquiet ille. Sed num ista societas talis est ut nichil
suum cuiusque sit. Quod si ita est, ne uendendum quidem quicquam est. sed donandum. Uides
in hac tota disceptatione, non illud dici, Quamuis hoc turpe sit, tamen
quoniam expedit faciam. sed ita expedire, ut turpe non sit. ex altera autem parte

ea re q̄ turpe nō sit nō eē faciendū; Vendat edes uir bonꝯ ꝓpt
aliqua uicia que ipe norit. ceteri ignorent pestilentes sint. et
habeantur salubres. Ignoretur in omībꝫ cubiculis apparere serpentes
male materiate. ruinose. sꝫ p̄t dn̄z scit nemo; Quero si hec emp
toribus venditor nō dixit edesq; uendidit pluris multo, q̄ se uēdi
turū putaret, nū id iniuste ꝯ improbe fecerit; Ille uero nō inquit
Antipr Quid eciā ē aliud erranti uiā nō monstrare, qd athenis
execracionibꝫ publicis sanctū ē, si hoc nō ē emptorē pati ruere. et
ꝑ errorē in maximā fraudē incurrere. plus etiā ē q̄ nō monstra
re. nā ē scientē in errorē alterū inducere; Diogenes ꝯ nū te oē
coegit q̄ nunc hortatꝯ quidē ē; Ille qd nō placebat scripsit. tu
qd placebat emisti; Quod si qui pscribunt uillā bonā, bn̄ q̄ edifi
catā nō existimantur fefellisse, etiā si illa nec edificata rone.
multo minꝯ q̄ domū nō laudaret. ubi eīz iudiciū emptoris ē
ibi fraus venditoris q̄ pt eē. Sin aūt dictū nō oīe pstandū
ē, qd dictū nō ē id pstandū putas. Quid nō stultius ē, q̄ uēditore
eius rei quā uendat uicia narrare Quid aūt tā absurdū, q̄ si
dn̄i iussu ita pco pdicet domū pestilentē uendo; Sic ꝯ ī qbꝫ
dā causis dubiis, ex altā pte defendr honestas. ex altā ita de
utilitate dr, ut id qd utile uideatur, nō mō facere honestum
sit, sꝫ etiā nō facere turpe hec ē illa q̄ uidetur utiliū fieri
cū honestis sepe dissensio q̄ diiudicanda sūt, nō eīn ut quererēꝯ
exposuimus. sꝫ ut explicaremus Nō igit' uidetur nc̄ frumentariꝯ
ille rhodinus, nec hic uenditor ediū celare emptores debuisse
Neq; eīn id ē celare, qcq̄d reticeas. sꝫ cū qd tu scias, id ignorāre
emolumenti tui cā uelis eos quorū interesit hoc scire hoc autē
celandi genus, quale sit, et cuiꝯ hoīs quis nō uidetur. Cer
te nō aperti, nō simplicis, nō ingenui, nō iusti, nō uiri boni,
versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, maliciosi, uetatoris, ua
fri. hec tot et alia plura, nō ne inutile ē uicioꝝ subire noīa
Quod si uituperandi qui reticuerūt quid de his existimandū qui
orōnis uanitatē adhibuerūt. Cato canius eques romanꝯ nec
infacetus, et satis litatus cū se siracusas ociandi, ut ipe dicere
solebat nō negociandi cā contulisset, dictitabat se ortulos aliquos
emere uelle. quo inuitare amicos et ubi se oblectare sine interpella
toribus posset. Quod cū percrebuisset phitius ei, qdā q̄ argentariā
faceret siracusis uenales quidē se ortos nō hr̄e. sꝫ licē uti Canio
si uellet ut suis. Et semel ad cenā hoīez īortos īuitauit ipo
sterā diez cū ille promisisset cū phitius ut argentariꝯ q̄ eet
apd oīs ordines gratiosus, piscatores ad se conuocat. et ab his
petiuit ut an̄ suos ortulos postera die ꝑ piscarentur. dixit q̄
qd eos facere uellet ad cenā uenit Caniꝯ tpe. opipare a.

phichio apparatū cenam cimbarū an oclos mltitudo · p se quisq̄
qd' ceperat afferebat · an̄ pedes pici piscēs abiciebantur / Tū canius
queso inqt h' ē o pithi · tm̄ ne h' piscium · tm̄ ne cimbarū · Et ille
qd mirū ē inqt / hoc loco ē siracusis qd ē piscium · hic aquatō hac
uilla isti carē nō pnt · Incensus canius cupiditate contendit a pi
thio / ut uendet · grauare ille p̄mo · qd multa · impetrat ; Emit hō
cupidus / et locuplex / tanti quanti pithius uoluit · et emit instructos
nomina facit negociū conficit Inuitat Canius postera die fami
liares suos · Uenit ipse mature · Scalmū nullū uidit querit ex pro
ximo uicino · nū ferie qdā piscatorū eent / q̄ eos nullus uidet nl'
le q̄ sciā inqt · Si h' piscari nulli solent Itaq̄ heri mirabar quid
accidisset Stomacari Canius / s̄ qd faceret Nondū · aqlius collega et fa
miliaris meus ptulerat de dolo malo formulas · In qbus ipsis cū
ex eo quereretur quid eet dolus malus / respondebat qd' eet aliud si
mulatū aliud actū · hoc qd' sane luculente / ut ab homie perito
diffiniendi ; Ergo et phitius / et oms aliud agentes aliud simu
lantes / pfidi / impbi / malitiosi ; Nullū g° eorū factū pt ee utile cū
sit tot uicijs inquinati ; Qd' si aqliana diffinicō uera ē ex oī uita
simulatō / dissimulatō q̄ tollenda ē ; Ita nec ut ~~amet~~ emat melius
nec ut uendat / qcq̄ simulabit · a' dissimulabit uir bonus ; atq̄ iste
dolus malus et legibus erat uindicatus / ut tutela xij tabulis · Cir
cūscripcō adolescenciū lege latoria · et sine lege iudicijs in qbus addi
tur ex fide bona Reliquorū aut iudiciorū h' uba maxime excel
lunt in arbitrio rei uxorie melius equus · In fiducia / ut int' bonos
bene egier · Quid g° · a' in eo qd' melius / equius pt ulla pars in ee
fraudis · a' cū dr int' bonos bn̄ agier / qcq̄ agi malicose / a' dolose
pt · dolus aut malus in simulacōne / ut ait aqlius continet' Tollendū
ē igitur ex rebus contrahendis ome mendaciū · nō licitatorē uenditor
nec q̄ contra se liceatur emptor opponet utq̄ si ad loqndū uenerit
nō plus q̄ semel eloquetur Quintus qdē sceuola publij filius
cū postularet / ut sibi fundus cuius emptor erat semel indicaret'
id qd' uenditor ita fecisset / dixit se pluris extimare addit centū
milia · nemo ē q̄ hoc uiri boni fuisse neget / sapientis negant /
ut si minoris q̄ potuisset uendidisset Hec igitur ē illa pnicies
q̄ alios bonos / alios sapientes existimant · Ex quo Ennius · nequiq̄
sapere sapientē / qui ipse sibi prodesse nō quiret Uere id qdē
si qd eet prodee / m cū Ennio conueniret Hecatonē qdē rhodiū
discipulū panetij uideo in his libris / quos de officijs scripsit
Q tuberoni dicere sapientis ee / nl' contra mores / leges / instituta fa
cientē hre racōē rei familiaris ; Neq̄ enī solū nob diuites
ee uolumus · s̄ liberis / ppinquis / amicis / maximeq̄ rei pu ; Sin
gulorū enī facultates / et copie / diuicie sunt ciuitates / hinc

scevole fratri decepio paulo an dixi placere nullo mo pt. Et em oio tm se negat fratre ᵹpendij sui ea qd no lz. huic nec laus magna tribuenda nec gra e. sz sine simulaco et dissimulaco malus dolus est ꝓpauce res sunt in qbus no malus dolus iste inseritur sine uir bonus e is qui ꝑde qbg pt. nemi nocet recte iustu uiru bonu no facile reperiemg. Nunq igit utile peccare q semp e turpe et q semp e honestu uiru bonu ee semp e utile e

c de iure qdez pdior sanctu e apud nos

iure ciuili ut in his uendendis uicia etiaz dicent q nota essent uenditori Naz cu ex xij tabulis satis eet ea pstari q eent lingua nuncupata q qui inficiatg eet duplicez penaz subiret a iuris consultis r reticencie pena e constituta Qcitqd em e in pdio uicij id statuerut si uenditor sciret ii noiatez dictu eet pstari oporte Vt cum in arce augures auguriu acturi eent iussissent q titum claudiu centumalu q edes in celio mote hebat demoliri eas quaru altitudo officeret auspicijs claudius pscripsit. insula uendit. Emit publius calphurnius lanarius cu demolitq eet cognouisset q claudiu edes pqca proscripsisse q eet ab auguribg demoli iussus arbitru illuz adegit ut qu qcqd sibi daret face oporteret ex fide bona. Marcus Cato sentenciaz dixit huiq nri catonis pat ut eiz ceti ex pribus sic hic qui illd lume pgenuit ex filio e noiandus. is igitur iudex ita pnunciauit ut in uedendo rez ea scissz et no pnunciassz emptori dapnu pstari oportere Ergo ad fide bonaz statuit ptinere notu ee emptori uiciu qd nosset uenditor. Qd si recte iudicauit no recte frumentarius ille no recte edium pestilencu uenditor tacuit Sz huiqs reticencie iure ciuili ᵹphendi no pnt diligent tenent. Marcus claudius cratidianq ꝑpinqq noster Gaio sergio orate uendiderat edes eas quas ab eodez paucis ante annis emerat. he sergio seruiebant sz hc in mancipio marcus no dixerat Adducta res i iudiciu e. orata crassus. Cratidianu defendebat Antonius Ius Crassius urgebat. qd uicij uenditor no dixisset sciens id oporte pstari eqitatez antonius. qm id uiciu ignotu sergio no fuisset q illas edes uendidisset nil fuisse noce dici. nec euz ee deceptu q qd emerat quo iure eet teneret. Quorsu hc ut illud intelligas no placuisse maioribg nris astutos sz aliter leges aliter phi tollunt astucias leges quatenus manu tenere pnt. phi quatenq rone et intellegencia Ro igit postulat hc nec qd insidiose ne qd simulate ~~fcit~~ ne qd fallaciter. Sunt ne igit insidie tende plagas etiaz si excitaturus no sis nec agitaturus ipe em nullo insequente sepe incidit. sic tu edes proscribas tamq plagaz ponas domu ꝑpt uicia uedas i eam aliquis incurrat imprudens: hoc quamq uideo ꝑpt de pravi

cōꝫ ꝯsuetudinis / nꝫ more tp̄e lr̄u / nꝫ aut lege sanciri / aut iure
ciuili tū m̄e lege sanctū ē · Societas eīꝫ ē · qđ et si sepe dictū est ·
dicendū ē tū sepius latissime q̄dez q̄ pateat om̄i īnt oīs · Interior
eorū qui eiusdez gentis sunt · ꝓpior eorū qui sūt eiusdez ciuitatis
Itaq̄ aliud ius gentiū aliud ius ciuile ēēt uoluīnt · qđ ciuile nō
idez ꝯtinuo gentiū qđ aut̄ gentiū id ciuile dēt ēēt Sꝫ nos ueri
iuris ꝯmaneq̄ iusticie solidaꝫ et exp̄ssaꝫ effigiez nullā tenem̄
vmbra · et ymaginibus utimur · eas ipsas utinaꝫ sequerēm̄ · ferūt̄
eīn ex optimis nr̄e et ueritatis exemplis Naꝫ q̄nti ūba illa uti
ne ꝓpt̄ te / fidez ue tuaꝫ / captꝯ fraudatꝯ ue sim · Cū̄ illa aurea ūt̄
bonos bn̄ agere oportet · et sine fraudatiōne · Sꝫ qui sint boni
et qđ sit bn̄ agi magna questio ē · Quintꝯ q̄dez scevola / pont̄
fex maximus / sūmaꝫ uim ēē dicebat in omībꝯ his arbitriys
in quibꝯ adderetur ex fide bona / fidei q̄ bone nomen / existimabat
manare latissime · idq̄ ūsari in tutelis societatibus fiduciys
mandatis / rebus emptis uēditis cōductis / locatis q̄bꝯ uite socie
tas ꝯtinētur · In his magni ēē iudicis statuere · p̄sertiꝫ cū in plis
q̄ iudicia ēēnt ꝯtraria / qđ q̄ēq̄ cuiq̄ p̄stare oportet · Tollende itaq̄ astu
cie tollende sunt · eaq̄ malicia / q̄ uult illa uidi se ēē prudē
ciaꝫ · Sꝫ ab ē ab ea / distat q̄ plurimū · Prudencia ē eīꝫ loca
ta in delectu bonoꝝ et malorū malicia / si oīa q̄ turpia sūt
mala sunt mala bonis ponit an̄ Nec u̓o in p̄diys solum
ius ciuile ductū a nā maliciaꝫ fraudēq̄ iudicat · Sꝫ eciā ī
mancipioꝝ uēdicōne / fraus omīs excludi · qui eīn scire de
buit de sanitate / de fuga de furtis / p̄stat edicto edilium · hēduꝫ
alia ē causa Ex quo intelligitur qm̄ iuris nā fons sit / h̄c s̄m
nāꝫ nr̄aꝫ ēē / neminez id agere / ut ex alterius p̄detur īsciticia ·
nec ulla p̃nicies uite maior īueniri p̄t / q̄ in malicia simula
cō intelligencie ; Ex quo ista ī inūabilia nascuntur / ut utilia cū
honestis pugnare uideantur ; Quotꝯ eīꝫ q̄sq̄ repietur q̄ īpuni
tate / et ignoraciōne oīuꝫ ꝯposita abstinere possit iniuria ; pe
riclitemur si placet in his quidez exemplis in q̄bꝯ peccari uulgꝯ
homī fortasse nō putat ; Neq̄ eīn de sicariys ueneficis / testam̄
tariis furys peculatoribꝯ · hoc loco dicēdū disserēdū ē · q̄ nō ūbis
sunt / et disputatiōne ph̄ioꝝ · sꝫ uinclis et carcē castigandi · Sꝫ h̄
consideremus q̄ faciūt hi q̄ hn̄tur boni Lucii minucii / basily lo
cupletis hominis f̄lm testamētū q̄dam egregia romā attulerunt ·
qđ quo facilius obtinērent scripserunt heredes secum · M · crassū
et · Q · hortensiū / ciuitatis eiusdez homines potentissimos · qui
cū illud f̄lm suspicarentur / sibi aut̄ nullius ēēnt consily cul
pe alicui facinoris munusculū nō repudiauerunt ; Quid q̄ sa
tis h̄c ē / ut nō deliquisse uideantur · michi q̄dez nō uidetur

ꝗ̄ꝗ̄ altꝫ uiuū amaui / altꝫ nō odi mortuū. Sz cū basili9. M. sa
triū frīs sororis filiū / nomē suū ferre uellet eū ꝗ̄ fecisset hēdem
hunc dico Marcū agri picem / et sabini. O turpē notaꝫ tēpꝫ illorū
Non erat equidē Cato ꝑncipes ciuis reꝫ hre. et ad hēdez saltem nil' ꝑt
nomen ꝑuenire Et eiꝫ si is ꝗ̄ nō defendit iniuriā / Andiri quidem
ē iure hereditates / neqꝫ ꝓpulsat a suis cū ꝑt iniuste facit vt ī ꝑmo
libro disserui / qualis hūdꝫ ē / qui ꝗ̄ nō mō nō repellit. sz etiā
adiuuat iniuriā ; Michi qdē etiā uē hēditates nō honeste ui
dentur si sunt malicijs blandicijs officiorum nō ueritate. sz simulatōe
quesite ; Atꝫ talibus in rebꝫ aliud interdū utile aliud honestū ui
deri solet falso. Naꝫ eadez utilitatis que honestatis ē regula. Q̄
hoc nō ꝑuidit ab hoc nulla fraus aberit. nullū facinus. Sic
eū cogitans ē istud quidez honestū. uerū hoc expedit. res a nā
copulatas audebit errore diuidē / qui fons ē fraudiū / maleficiorum
scelerꝫ criminū oīm | Itaqꝫ si uir bonus hēat hanc uim / ut si di
gitis concrepuerit / possit in locupletiū testō eius nomē irripere
hanc uim nō utatur. nec si exploratū qdez hēat / id oīno neiez
unqꝫ suspicaturū. At dares hanc uim M. crasso / ut digitorū
ꝑcussione heres posset scriptus eē / qui reuera nō eēt heres / in
foro crede in saltaret ; hō aūt iustus hic ꝗ̄ quē sentim9 uirū
bonū eē michil cuiqꝫ qd' inse transferat detrhet. hoc qui admiratur
hic se qd sit uir bonus nescire fateatur. At uo si qꝗ̄ uoluerit
aīi sui complicatam notōez euoluē / iaꝫ se ipē doceat eū uirū
bonū eē ꝗ̄ prosit quibꝫ possit / nemī noceat nisi lacessitꝫ iniu
ria ; Q̄d ꝯ°. hic nō ne noceat / qui quodaꝫ q̄̄ ueneno ꝑficiat /
ut ueros hēdes moueat in eorū locū ipē succedat ; Nō igitᵘ
faciat dixit quis qd' utile sit qd' expediat ymo intelligat nil'
nec expedire nec utile eē qd' sit iniustū hoc ꝗ̄ nō didicit bonꝫ
uir eē nō potit Fimbriā cōsularē audiebaꝫ de pre puer iudi
cem M. lucatio pinchie fuisse eq̄ti romano sane honesto / cū
is sponsiōz fecisset / nisi uir bonus eēt. itaqꝫ ei dixisse fimbriā
se illaꝫ reꝫ tanqꝫ iudicaturū / ne aūt spoliaret fama ꝓbatū
hōiez / si ꝯ̄ iudicauisset. cū statuisse uidetᵘ uirū bonū esse
aliquez cū ea res īnumerabilibꝫ officijs et laudibꝫ ꝯtinetᵘ. hunc
igᵘ uiro bono ꝗ̄ fimbria etiā nō mō socrates nouiat nullo
mō uidi ꝑt ꝗ̄qꝫ eē utile / qd' nō sit honestū | Itaqꝫ uir talis nō
mō facere / sz nec cogitare ꝗ̄qꝫ audebit qd' nō audeat ꝑdica
re hoc nō ne turpe ē dubitare philosophos que nec rustici quidez
dubitent. aqbus natū ē id qd' ꝯtriū ē uetustate prouerbiū. Cū
eū fidez alicui9 bonitatez ꝗ̄ laudent dignū eēt dicūt ꝗ̄ cum
ī tenebris mices. hoc quā uiꝫ hꝫ ni illaꝫ / michil expedire qd'
nō deceat. etiā si id possis nullo refellente obtinere ; Vides

ne hoc proibio neque gigi illi posse ueniam dari / neque hunc quem
paulo ante fingebam digitorum percussione hereditates omnium posse
conuertere / ut enim quod turpe est / id quamuis occultetur / tamen honestum
fieri nullo modo potest / sic quod honestum non est / id utile ut sit effici
non potest / aduersante et repugnante natura ; At enim cum permagna sunt
premia / est causa peccandi . Gaius marius cum a spe consulatus longe abesset
et septimum annum post preturam iaceret / neque petiturus unquam
consulatum uideretur . Q. metellum cuius legatus erat / summum uirum
et ciuem cum ab eo imperatore suo / romam missus esset apud populum ro
manum criminatus est bellum illum ducere si se consulem fecisset
breui tempore aut uiuum aut mortuum iugurtam se in potestatem populi romani
redacturum Itaque factus est ille consul . sed a fide iusticia que discessit
qui optimum et grauissimum ciuem cuius legatus / et a quo missus esset
in inuidiam falso crimine adduxit Nec ut gradidianus officio
boni uiri functus est . Tum cum pretor esset . collegium que pretorium tribuni ple
bis adhibuissent . ut res numaria de communi sententia constitueretur
Jactabatur enim temporibus illis nummus sic . ut nemo sciret quod haberet
Conscripserunt communiter edictum / cum pena atque iudicio constituerunt que ut
omnes simul in rostra post meridiem descenderent . Et ceteri quidem alius
alio . Marius a subselliis in rostra recta Idque quod communiter compositum
fuerat solus edixit Et ea res si queris magno honori fuit
omnibus uicis statue . ad eas thus et cerei Quid multa Nemo
unquam multitudini fuit carior ; hec sunt que contrahent in delibera
tione non nunquam cum id in quo uiolatur equitas / non ita magnum
illud autem quod ex eo paritur permagnum uidetur . ut mario preripere consilio
collegio / et tribunis plebis popularem gratiam non ita turpe / consulem
ob eam rem fieri / quod sibi tunc proposuerat ualde utile uidebatur
Sed omnium una regula est . quam tibi cupio esse notissimam . aut illud
quod utile uidebitur turpe ne sit . aut si turpe / ne utile esse uideatur .
Quid igitur possumus ne aut illum marium / uirum bonum iudicare . aut
hunc . explica / et excute intelligentiam tuam / ut uideas que sit in ea
species forma et notio uiri boni ; Cadit ergo in uirum bonum
mentiri criminari emolumenti sui causa . preripere / fallere . nihil profecto
minus Est ergo ulla res tanti aut commodum ullum tam expe
tendum / ut uiri boni / et splendorem et nomen amittas ; Quid
est quod afferre tantum utilitas ista que dicitur / possit quantum auferre
si boni uiri nomen eripuit fidem iusticiam que detraxit ; Quid
interest . Utrum ex homine se conuertat quis in beluam an in hominis
figura immanitatem gerat belue Quid qui omnia recta et hone
sta negligunt dummodo potentiam consequantur / nonne id efficiunt quod
is qui etiam socerum habere uoluit cuius ipse audacia potens esset
utile ei uidebatur plurimum posse alterius inuidia ; id quam

iniustum imperiam et q turpe et q inutile eet / no indebitt ipe
aut socer / iisq semp grecos v̓phemissis in ore hebat . quos di
cam ut potero . incondite fortasse / s3 tn ut possit intelligi / Na
si uiolandu ē ius regnandi gra / uiolandu ē / alijs rebq pie
tatez colas . Capitalis theodes . ul' potius euripidis . q id uniu
qd om̄ sceleratissimu fuerat excepit . Cd igit̄ minuta colligis
hereditates mercaturas / uenditiones fraudulētas . Ecce t' qui
rex ppli roi . dnsq om̄ gentiu ēe cupiuit . idq pfecit . hac
cupiditatez / si honestaz quis ēe dicit amens ē . pbat legu
et libtatis interitu3 . Earu q oppssionez tetra3 et detestabile
gl'osam putat . Cum aut fateatur honestu no ēe in ea ciui
tate que liba fuit / q̄q ēē debeat regnare s3 ei qd id face possit
ēē utile / qua hnc abiurgatione . aut quo potius quito a ta
to errore coner euellē . Pt em dij imortalis cuiq ēe utile fe
dissimu et teterrimuz / parricidiu prie quus / hīs q se eo
obstrixit / ab oppssis ciuibq parens noiet̄ ; honestate igit̄
dirigenda utilitas ē . Et quide sic / ut hec duo uba int̄
se discrepare . unu sonare indeant̄ . nuc abeo iuulgi opio
nem . Que maior utilitas q regnandi ēe possit . nichil
contra inutilius ei qui id no iuste ꝯsecutus sit / inuemo cu
ad ueritatez cepi reuocare ratoz . Pnt em cuiq ēe utiles
angores sollicitudines / diurni et nocturni metq / uita in
sidiaru pictor q plenissima . Multi iniq / atq infideles re
gno pauci boni sunt inqt actius . At cui regno . Qd a
tantalo / et pelope pditu / iure obtinebat̄ Naz quito plu
res ei regi putas / qui exercitu ppli romani pplm ipm ro
manu oppssisset . ciuitatez q no mo libaz s3 etiaz gentibq
imparantez seruire coegisset . huc tu quas ꝯscie labes
in aio censes hausse . q ut uita cuiq aut uita ipi pt util'
ēe cuius uite ea condicio sit / ut q illaz eripuit in maxia
et gra futurq sit et gl'a . Qz si h utilia no sunt / que
maxime uidentur / q plena sunt dedecoris / et turpitudis
satis psuasuz ēe debet . nil' ēe utile qd no honestu sit .
q q id qdez cu sepe alias tu pirri bello . ac fabricio cōsule
iteru3 et a senatu nro iudicatu ē / Cu em rex pirrq pplo
romano bellu ultro intulisset / cuq de impio certam esset
cu gnoso cu rege ac potente / pfuga abeo uenit in castra fa
bricij . ei q ē pollicitq si pmiuz sibi ꝯposuisset / se ut clam
uenisset / sic clam in pirri castra rediturū . et eu ueneno ne
caturuz . hunc fabricius reducendu curauit ad pirrum .
id q eius factu laudatu a senatu ē / Atq si spez utilitatis
opinioqz q querimus magnu illd bellu pfuga uno et

et graue adusariu imperij sustinuisset Et magnu dedecus et
flagitiu qui cu laudis itamen fuisset / cu no uirtute s3
scelere supatu / Vtru igitur utilius ut fabricius qui talis
inhac urbe qlis aristides athenis fuit / ul senatu nro
qui nunq utilitate adignitate seiunxit armis cu hoste certa
re / an uenenis sin glie ca imperiu expetendu e scelq absit
in quo no pt ee glia sin ipe opes expetuntur quoquo mo
no poterunt ee utiles cu infamia / No igitur utilis illa L
philippi quinti filij sna qs ciuitates L sulla pecunia ac
cepta ex senatus consulto liberauisset ut hec rursus uecti
gales eent / nec his pecuniam qua plibertate dederant redderem⁹
Ei senatus e assensus turpe imperio piratorum ei melior
fides qz senatus. At ad aucta uectigalia utile igitur quousq;
uidebunt dre / quoquo utile qd no honestum. pt tn illi ipio
qd glia dz fultu ee / at beniuolencia sociorum utile ee odiu
et infamia / Ego etiam cu catone meo sepe dissensi nimis
in pstate uidebatur erariu uectigalia qz defende omia
publicanis negare multa socijs / cu in hos benefici esse
debemus ee cum illis sic age ut cu colonis nris solem9
eoqz magis quo illa ordinu coniunctio ad salutem rei publice
ptinebat / Male etiam curio cu eam transpadanoru causa ee
dicebat / sin pauc addebat. Vincat utilitas. potius diceret
no ee equam qz no utilius rei pu. quantu utile ee diceret
no ee equam fatetur / plenus e sextus liber de officijs
hecatonis talium qonu / sit ne boni uiri in maxima ca
ritate annone familiam no alere / Inutramq ptem dispu
tat s3 tn adextremu utilitate putat officiu dirigi magis qz
humanitate Querit si in mari iactura facienda sit equi
ne pciosi potius iacturam faciat / an seruuli uilis. hic alio
res familiaris / alio ducit humanitas / Si thabula de naufra
gio stultus arripuit extorquebat ne eam sapiens si potuit
negat qz sit iniuriu Quid dominus nauis. eripiet ne suum
minime no plus qz si nauigantem in alto eicere uelit de
naui / qz sua sit. quo adeum puentum sit eo quo rupta e nauis
no dni e nauis / s3 nauigantium Quid si una thabula sit. duo
naufragi. ei qz sapientes sibi ut rapiat. an alter cedat alteri
Cedat uo / si eius uita magis intersit / ul sua / ul rei pu
ca uiuere / Quid si hec paria in utroq; nullu erit certamen
s3 qsi sorte ul dimicando uictus alteri cedat alter / Quid si pr
pharia expilet cuniculos agat ad erariu. Indicet ne id
magistratibus filius Nephas id quidem e quin etiam defendat
prem si arguatur no igitur pria pstat omnibus officijs / imo uo

si ipi prie gduat pios hre cives imputes ; Qd si tirannidez
occupare si priaz pde conabr pr · silebit ne filius / ymo vero
obstrebit prez / ne id faciat · si nil pficiet accabit · minabr etia
ad extimuz si ad pniciez prie res spectabit prie salute anpo
net saluti pris · Queerit et si sapns adulterinos numos accepit
imprudens pbonis cu id resciverit / solutis ne sit eos si cui debeat
pbonis / dyogenes ait · antipr negat cui potius assentior · Qui
venenum fugiens vendat sciens debeat ne dice · none putat
ee dyogenes · Antipr boni viri existimat ; Hec sut qi gtroverse
et inta stoicoz ; In mancipio vendendo dicenda ne vicia · no ea
ea que nisi dixis re debeat mancipiu iure civili ; sz h menda
cem ee aleatorez / furacez ebriosuz / alia dicenda videnr ; Si
quis auru vendens auricalcu se putet vende · Indicte ne
ei vir bonus auru illd ee · an emat denario qd sit mille
denarioz ; Pspicuu e iaz et qd mi videatur et q sit int eos
phos quos nominavi gtrsia ; Pacta et pmissa semp ne ser
vanda sint / q nc vi nec dolo malo / ut ptores solent facta
sint · Si qs medicamentu cuiqz dedit ad aquaz int ate pepi
erit qz / ne illo medicamento unqz pgea utetr · si eo sanus me
dicamento factus eet · et anus aliquot pg ~~medm~~ incidit in eude
morbu / nc abeo q cu pepigerat impetret / ut iterz eo liceat
uti qd faciendu sit / cu sit his inhumang q no gcedat · nc ei qd
qz fiat iniurie · vite et saluti gsulendu e ; Qd si qs sapns ro
gatus sit abeo q eu hedez faciat / cui ei testamento sex tercu
milies relinquatr · et anqz hereditatez adeat luce palam in foro
saltet / idqz se facturz pmisit / q alir hedez eu scriptur ille
no eet · faciat qd pmisit nec ne · pmisisse nollet et id arbitror
fuisse gravitatis ; qm pmisit / si saltare in foro turpe ducet hs
nestius mentietur / si ex hereditate nil cepit qz si cepit / nisi
forte ea pecunia in rei pu · magnu aliqd tpus gtulit ut vel
saltare cu prie gsulturg sit turpe no sit ; At ne illa pmis
sa servanda sut ; qde q no sut his ipis utilia qbg pmiseris
illa Sol feroti filio ut redeamus ad fabulas facturu se esse
dixit qcqd optasset ; optavit ut in curru pris tollet · subla
tus e · atz insanus qua constitit ictu fulmus deflagravit quato
q melius fuerat in hc pmissu pris no ee servatu Qd qz these
us exegit pmissuz aneptuno cui cu tres optacones neptung
dedissz optavit interitu ypoliti filij cu his pri suspectus esset
de noverca · qua optato impetrato Theseus in maximis fuit
luctibus ; Quid agamenon · cu devovissz diane / qd in suo
regno pulcerrimu natu eet / in illo anno ymolavit effigem
am · qua nil erat natu eo anno pulcrius pmissu potius

no faciendu / q tn ceteru facinus admittendu fuit Ergo et promis
sa no facienda no nuq neq semp deposita reddenda / Si gladi
um qs apd te / sana mete deposuerit reptat insanies redde pec
catum sit · officiu no redde Quid si his apd te pecuniaz deposuit
bellum inferat patrie · reddas ne depositu · no credo · facies em cont
rem pu · q dz ee carissima · Sic multa q honesta na uident ee
tpibus fiut no honesta / facta promissa stare conetis · redde deposita
comutata utilitate fiut / no honesta / Ac de his quidez q uidentur
ee utilitates q iusticiaz simulacione prudentie satis arbitror dictuz
Sed qm a quatuor fontibus
honestatis primo libro officia duximus · in eisdez uersabimur · Cu
docebimus ea que uidetur ee utilia neq sint uirtutis inimica
Ac de prudencia quidez q uult imitari malicia Itez q de iusti
cia · q semp e utilis disputatu e sit / Reliqua sunt due partes
honestatis · quaru altera in ai excellentis magnitudine et prestan
cia cernitur · altera in conformacione et moderacione · continencie et temperancie
Utile uidebatur ulixi / ut quidaz tragici poete prodiderunt Nam apud
homeru optimu auctorez / talis de ulixe nulla suspicio est
Sz insimulant eum tragedie simulacione insanie militiaz subter
fugere uoluisse / no honestu consiliu aut utile aut aliquis dicat for
tasse dixit regnare / et Ythace ociose uiuere / cu parentibus cu uxo
re cum filio / Ullu tu decus in quotidianis laboribus et pericu
lis cu hac tranquillitate conferendu putas · Ego no istaz contempnenda
et abiciendaz · qm q honesta no sit ne utilez / qd e arbitror
ee / Quid em auditurum putas ulixez fuisse / si in illa perseuerasset
set simulacione · qui cu maximas res gessisset in bello / cu h
audiat ab aiace / cui ipse princeps iuris iurandi fuit / quod
omnes scitis solus neglexit fidem furere assimulat / no coiret
iusticie · Et in palamedis perspicax prudencia istius · precepisset
maliciosam audaciaz fide sacrati iuris perpetuo falleret / Illi uero
no solum cu hostibus / sz eciaz cu fluctibus id qd fecit dimi
care melius fuit q deserere consenciente grecia ad bellu barba
ris inferendu Sz dimittamus fabulaz et extra adrez ferias uraz
q ueniamus / Marcus atilius regulus cu consul iterum in affrica
ex insidiis ee captus duce xantippo lacedemonio imperatore aut
patre hanibalis amilcare iuratus missus e ad senatu ut nisi
redditi eent penis captiui nobiles quidez ipe rediret cartagi
nez / his cu uenisset romaz / utilitatis speciez uidebat · sz eaz
ut res declarat falsaz iudicauit que talis erat manere in
patria ee domi sue cu uxore cu liberis / quia calamitatem acce
pisset in bello comunez fortune bellice iudicantem dignitatis te
nere gradu consularis Quis h negat utilia esse que

censes. Magnitudo aīi et fortitudo negat Non locupletiores
quereris auctores. Harum em̄ virtutū ē ꝓprium nil ꝑtimescere
omnia humana despicere nil qd' homini possit accidē, intolle-
randū putare; Itaqꝫ qd fecit. in senatū venit. Mandata ex
posuit; sniaꝫ ne diceret excusauit, q̄diu iureiurando hostiū
teneretur dicens se nō eē senatorem. Atqꝫ et illud consultum hostem
dixit q̄spiam, et repugnantem utilitati sue, reddi captiuos ne
gauit ee utile. illos em̄ adolescentes ee, et bonos duces. se
iam confectū senectute. Cuius cū valuisset autoritas captiui
retenti st. ipse carthaginem rediit. neqꝫ caritas patrie retinuit,
nc suorum Nec vō tū ignorabat se ad crudelissimū hoste. et
ad exquisita supplicia ꝓficisci; sꝫ iusiurādū cōseruandum
putabat bat; Itaqꝫ tū cū vigilando necabatur, erat in meli
ore cā q̄ si domi senex, captiuus, periurus, consularis remā
sisset; At stulte qui nō modo nō censuerit captiuos remitte
dos, verum etiam dissuaserit. Quo stulte. et ne si rei pu. inuti
le sit id cuiqꝫ aim utile ee. Putant homines ea que sunt
fundamenta nē, cū utilitatem ab honestate seiungunt; expetimus
omnes eam utilitatem. adeoqꝫ qꝫ rapimur nc facere aliter ullo
possumus; Nam quis ē qui utilia fugiat ut quis potius
qui ea nō studiosissime ꝑsequatur; sꝫ qꝫ nusqꝫ possumus, nisi in
laude, decore, honestate, utilia reperire, ꝓpterea illa prima et su
ma hēmus utilitatis nomen, nō tam splendidū q̄ necessariū ducimus
Quid ē igitur. dixit quis in iureiurando nisi iratum timemus
iouem. At hc quidem coē ē omn phōrum nō eorū modo q̄ deum
nil hēre ipsum negocii dicunt nichil exhibē alteri, sꝫ eorum q̄ deum
semꝑ agere aliquid, et moliri volunt, nunqꝫ nec irasci deum
nec nocere. Quid aut iratus iupiter plus nocē potuisset,
q̄ nocuit sibi ipse regulus Nulla igitur uis fuit religionis
q̄ tantam utilitatem ꝑuertēt; Anne turpiter faceret
de malis. nō igitur tm̄ mali turpitudo ista hebit q̄ntū ille
cruciatus. deinde illud ē apud acciū. Fregisti ne fidem. neqꝫ de
di, nꝫ do infideli cuiqꝫ q̄quam ab ipso rege dr, luculente tn
dr; Addunt et q̄admodū nos dicamus videri quedam utilia que
non sint. sic ē dre, videri quedam honesta q̄ nō sint, ut hc ipsum
vidr honestum cōseruandi iusiurandi cā, ad cruciatū reuertisse. sꝫ
sit nō honestum. qꝫ qd per uim hostium eēt actū ratū ee nō debu
it; Addunt et q̄cquid valde utile sit id fieri honestum et si an
ea nō videtur; hec fere contra regulum; sꝫ prima videamus; Non
fuit iupiter metuendus, ne iratus nocēt, qui nꝫ irasci solet. hec
quid ratio nō magis q̄ reguli q̄ q̄ omne iusiurandū valet. sꝫ in
iureiurando nō quis metus, sꝫ q̄ uis dꝫ intelligi Est em̄ iusiurādū

affirmatio religiosa; quod autem affirmate quasi deo teste promisit id tenendum est. Iam enim non ad iram deorum, quae nulla est, sed ad iustitiam et fidem pertinet; Nam preclare ennius. O fides alma apta pinnis et iusiurandum iovis; Qui ius igitur iurandum iurandum violat, is fidem violat. quam in capitolio vicinam iovis optimi maximi. ut in catonis oratione est, maiores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem iupiter plus regulo nocuisset. quam sibi nocuit ipse regulus; Certe si nihil malum esset nisi dolere, id autem non modo non solum malum, sed nec malum quidem esse maxima auctoritate philosophi affirmant. quorum quidem testem non mediocrem; sed haud scio an gravissimum regulum, nolite quaeso vituperare; Quem enim locupletiorem quaerimus, quam principem populi romani qui retinendi officii causa cruciatum subierit ultro; Nam quod aiunt minima de malis. i. ut turpiter potius quam calamitose, an est ullum maius malum turpitudine; Quae si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa depravatio, et feditas turpificati animi debet videri; Itaque nervosius qui ita disserunt, solum audent malum dicere id quod turpe sit. Qui autem remississius hi tamen non dubitant summum malum dicere; Nam illud quod nec dedi, nec do infideli cuiquam. Ideo a poeta recte quia cum tractaretur atreus personae serviendum fuit. Sed si hoc sibi sumunt nullam esse fidem, quae infideli data sit, videant ne queratur latebra periurio Est etiam ius bellicum fidesque iurisiurandi saepe cum hoste servanda. Quod enim iuratum est ita quod mens conciperet fieri oportere, id servandum est. Quod aliter id si non fecerit, nullum est periurium. ut si praedonibus captum pro capite pretium non attuleris nulla fraus est. ne si iuratus quidem id non feceris. Nam pirata non est perduellium numero definitus. sed communis hostis omnium Cum hoc nec fides debet nec iusiurandum esse commune. Non enim falsum iurare iurare, periurare est; sed quod ex animi tui sententia iuraris, sicut verbum concipitur more nostro, id non facere periurium est; Scite enim euripides. Iuravi lingua. mentem iniuratam gero; Regulus vero non debuit condiciones pactiones que bellicas et hostiles perturbare periurio; Cum iusto enim et legitimo hoste gerebatur; adversus quem et totum ius fetiale et multa iura sunt communia. Quod ni ita esset, numquam claros viros senatus vinctos hostibus dedisse; At vero T. veturius et spurius postumius cum iterum consules essent cum male pugnatum apud caudium esset legionibus nostris subiugum missis, pacem cum samnitibus fecerant dediti sunt his iniussu enim populi, senatusque fecerant; Eodemque tempore Tyberius numitius et Q. emilius qui tum tribuni plebis erant, et eorum auctoritate pax erat facta dediti sunt, ut pax samnitum repudiaretur; Atque huius dedi-

cuius ipse postumius qui dedebatur, suasor et autor fuit; quod
idem multis annis post C. mancinus qui ut numantinis quibus cum
sine senatus auctoritate fedus fecerat dederetur rogationem sua
sit. eam quam L. furius et sextus acilius, ex senatus consulto ferebant
qua accepta est hostibus deditus; honestius hic quam Q. pompeius
quo cum in eadem causa esset deprecante accepta lex non est; hic ea que
videbatur utilitas, plus valuit quam honestas apud superiores
utilitatis species falsa, ab honestatis auctoritate superata est At non de
buit ratum esse quod fuerat factum per vim quasi vero forti viro vis possit
adhiberi; Cur igitur ad senatum proficiscebatur cum presertim de cap
tivis esset dissuasurus; Quod maximum in eo est id reprehenditis
Non enim suo iudicio stetit. sed suscepit causam ut esset iudicium sena
tus. cui nisi ipse autor fuisset, captivi profecto penis redditi
essent. itaque incolumis in patria regulus restituisset Quod quia patrie non
non utile putavit, iccirco sibi honestum, et sentire illa et
pati credidit Nam quod aiunt quod valde utile sit id fieri hone
stum. immo esse non fieri. Est enim nihil utile quod idem non hone
stum. nec quia utile honestum. sed quia utile honestum Quare
ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit
hoc exemplo aut laudabilius aut prestantius; Sed ex tota hac
laude reguli, illud unum est admiratione dignum, quod captivos
retinendos censuit; nam quod rediit nobis, haud mirabile
videtur; Illis quod temporibus aliter facere non potuit Ita quod ista laus
non est hominis sed temporum; Non enim ullum vinculum ad astringendam
fidem iureiurando maiores arctius esse voluerunt; Id in
dicant leges in XII tabulis indicant sacrate. indicant fe
dera, quibus et cum hoste devincitur fides; Indicant notiones
animadversionesque censorum que nulla de re diligentius quam de iure
iurando iudicabant; Lucio manlio auli filio, cum dictator
fuisset. M. pomponius tribunus plebis diem dixit quod his
paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset criminaba
tur etiam quod titum filium qui postea torquatus est appellatus ab hominibus
relegasset et ruri habitare iussisset; Quod cum audisset adole
scens filius negotium exhiberi patri accurisse romam et cum
prima luce pomponii domum venisse dicitur Cui cum esset nunci
atum, quod illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitra
retur surrexit electulo. remotisque arbitris ad se adolescen
tem iussit venire; At ille ut ingressus est confestim gladium
destrinxit. iuravit quod se illum statim interfecturum nisi iusiu
randum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum; Iuratus hoc
timore coactus pomponius; rem ad populum detulit docuit cur
sibi causa desistere necesse esset Manlium missum facit. tantum temporibus

illis iusiurandum valebat. Atque hic titus mallius is est
qui ad amenegalli quem ab eo provocatus occiderat torque de
tracto cognomen invenit cuius tertio consulatu latini ad veserim
fusi et fugati magnus vir in primis et qui nimis indulgens
in patrem idem acerbus et severus et acerbus. Sed ut laudandus
regulus in conservando iureiurando sic decem illi quos post
cannensem pugnam iuratos ad senatum misisse in castra reddi
turos ea quorum erant penes nisi de redimendis captivis impetra
vissent. si non redierunt vituperandi. de quibus non omnes uno
modo. Nam polibius bonus autor in primis ait ex x nobilissimis
qui tum erant missi. Egressus e castris redisset quasi aliquid
esset oblitus rome remansisse. Reditu enim in castra liberatum
se esse iureiurando interpretabatur non recte. fraus enim distringit
periurium non dissolvit. Fuit igitur stulta calliditas perverse imita
ta prudentiam. Itaque decrevit senatus ut ille veterator et callidus
vinctus ad hambalem duceretur. Sed illud maximum octo homi
num milia tenebat hanibal non quos in acie cepisset aut qui
periculo mortis diffugissent sed qui relicti in castris fuissent
et paulo et varone consulibus eos senatus non censuit redi
mendos cum id parva pecunia fieri posset ut esset insitum mili
tibus nostris aut vincere aut emori. Qua quidem re audita
fractum animum hanibalis scribit idem quod senatus populusque roma
nus rebus afflictis tam excelso animo fuisset. sic honestatis
comparatione ea que videntur utilia vincuntur. Acilius autem
qui grece scripsit historiam plures ait fuisse qui in castra
revertissent eadem fraude ut iureiurando liberarentur eosque
a censoribus omnibus ignominiis notatos. Sit iam huius loci
finis. perspicuum est enim ea que timido animo humili demisso fra
cto que fiant. quale fuisse reguli factum si aut de captivis
quod ipsi opus esse videretur non quod rei publice censuisset aut domi re
manere voluisset non esse utilia quia sunt flagitiosa et feda et
turpia

Restat quarta pars que decore moderatione modestia con
tinentia temperantia continetur. Potest igitur quicquam esse utile quod
sit huic talium virtutum choro contrarium. Atque ab aristipo cirenaici
atque annicerei philosophi nominati omne bonum in voluptate posuerunt
virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam quod efficiens
esset voluptatis. Quibus absoletis floret epicurus eiusdem
fere adiutor autor que sententie. Cum his viris equisque ut dicitur
si honestatem tueri ac retinere sententia est decertandum est. Nam si
non modo utilitas sed vita omnis beata corporis firma constitutione
eiusque constitutionis spe explorata ut a metrodoro scriptum est

continet. Certe huic utilitas et quidem summa (sic enim censet) cum hone
state pugnabit. Nam ubi primum prudentie locus datur. An ut con
quirat undique suavitates quam miser virtutis famulatus servientis
voluptati. Quod autem munus prudentie. An legere intelligenter
voluptates. Fac nihil esse isto iocundius. quid cogitari potest turpius.
Iam qui dolor est summum malum dicat, apud eum quem locum habet
fortitudo. que est dolor laborum contemptio. Quamvis enim multis
locis dicat Epicurus sicut hic dicit satis fortiter de dolore
tamen id spectandum non est quid dicat sed quid consentaneum sit ei dicere
qui bona voluptate terminavit, mala dolore. Ut si illum audiam
de continentia et temperantia. dicit ille quidem multa multis locis
sed aqua heret ut aiunt. Nam qui potest temperantiam laudare is qui po
nat summum bonum in voluptate. est enim temperantia libidinum inimica
libidines autem consectatrices. Atque in his tribus generibus quoquo modo possunt
non incallide divisantur. Prudentiam introducunt scientiam suppe
ditantem voluptates expellentem dolores. Etiam temperantiam indu
cunt. non facillime illi quidem. sed tamen quoquo modo possunt. Dicunt
enim voluptatis magnitudinem doloris detractionem fieri. Iustitia
vacillat vel iacet potius. omnesque hee virtutes que in communitate
cernuntur et in societate generis humani. Neque enim bonitas nec liberalitas
nec comitas esse potest, non plus quam amicitia si hec non per se expetantur. sed
ad voluptatem utilitatemque referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utili
tatem nullam esse docuimus que honestati esset contraria. Sic omnem voluptatem dicimus ho
nestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, et Dinoma
chum iudico qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum
honestate voluptatem tanquam cum homine pecudem copulavissent.
Non recipit istam coniunctionem honestas aspernatur repellit. Nec vero
finis bonorum et malorum, qui simplex esse debet ex dissimilibus
rebus misceri, et temperari potest. sed de hoc magna enim res est alio lo
co pluribus, nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea que vi
detur utilitas, honestati repugnat, diiudicanda res sit supra
satis est disputandum. Sin autem specie utilitatis etiam voluptas habere
dicatur, nulla potest esse ei cum honestate coniunctio. Nam ut tribuamus
aliquid voluptati, condimenti fortasse, non nihil utilitatis certe nihil
habebit. Habes a patre munus, Marce fili, mea quidem sententia, mag
num sed perinde erit, ut acceperis. Quamquam hi tres libri inter Cratippi
commentarios tanquam hospites erunt recipiendi. Sed ut si ipse
venissem Athenas, quod quidem esset factum, nisi me e medio cursu
clara voce patria revocasset, aliquando me audires sic quoniam in
his voluminibus perfecta ad te vox est mea, tribues hiis temporibus
quantum poteris. poteris autem quantum voles. Cum vero intellexero te hac
scientia gaudere, tum et presens tecum propediem, ut spero et dum

aberis absens loquar Vale igitur mi Cicero tibique persuade esse te quidem michi carissimum, sed multo cariorem si talibus monimentis preceptisque letabere

Marci Tulii Ciceronis de officiis liber tercius feliciter explicit Mantissimo (?) gratias Anno domini Millesimo quadringentesimo ·1A·

Versus xii sapientum scilicet Basilii · Asmenii · Ilomani · Eusorbii · Iuliani · Hylarii · Paladii · Asclemadis · Eusenii · Pompeliani · Maximini · et Vitalis · positi in Epitaphio Marci Tul. Ciceronis

basilii Hic iacet arpinas manibus tumulatus amici
Qui fuit orator summus et eximius
Quem nece crudeli mactavit civis et hostis
Nil agis Anthoni scripta diserta manent
Vulnere nempe tuo Ciceronem confitetur ad te
Tullius ceteris vulneribus lacerat

Asmenii Corpus in hoc tumulo magni Ciceronis humatum
Contegitur claro qui fuit ingenio
Cuius malis gravius hostis erat tutor et honor
Quo pene indigna consule roma fuit
Sed vigili cura decernens hostibus urbem
Supplicio et dato prestitit incolumem

Ilomani Romanis orator lumenque decusque senatus
Servator patrie conditor eloquii
Cuius ab ingenio tandem illustrata per orbem
Lumine preclaro lingua latina niget
Occidit indigne manibus laceratus iniquis
Tullius ac tumulo subditus exiguo est

Eusorbii Quicumque in libris nomen Ciceronis adoras
Aspice quo iaceat conditus ille loco
Ille vir orator vir consul maximus idem
Clarus erat fama clarior eloquio
At ne quid fortuna viro nocuisse putetur
Vivit et eternum docta per ora volat

Iuliani Marcus erat tanto tam notissimus orbe
Cuius reliquias condidit urna brevis
Dextera me prius iniqui tulit ademit
Eripui patriam qui prius eius
Si quis in hoc saxo tulli legis advena nomen
Non dedigneris dicere Marce vale

hilasii Tullius arpinas Ciceronis natus equestri

Sed virtute sua consul in urbe fuit
Quem Catelina malus iuratique nocentes
Senserunt ingilez civibus esse suis
Hunc tamen opietas / tres occide tirannum
At lacrima ille pio suppositus tumulo

Paladius Quem tenet eloquii facundia summa latini
Quem consul patriam cedibus eripuit
Quem quod trium seno vitam dedit esse virorum
Tullius est . et in hac ipse sepultus humo
Sed brevitas vite pensatur laude perenni
Quod mors eripuit gloria restituit

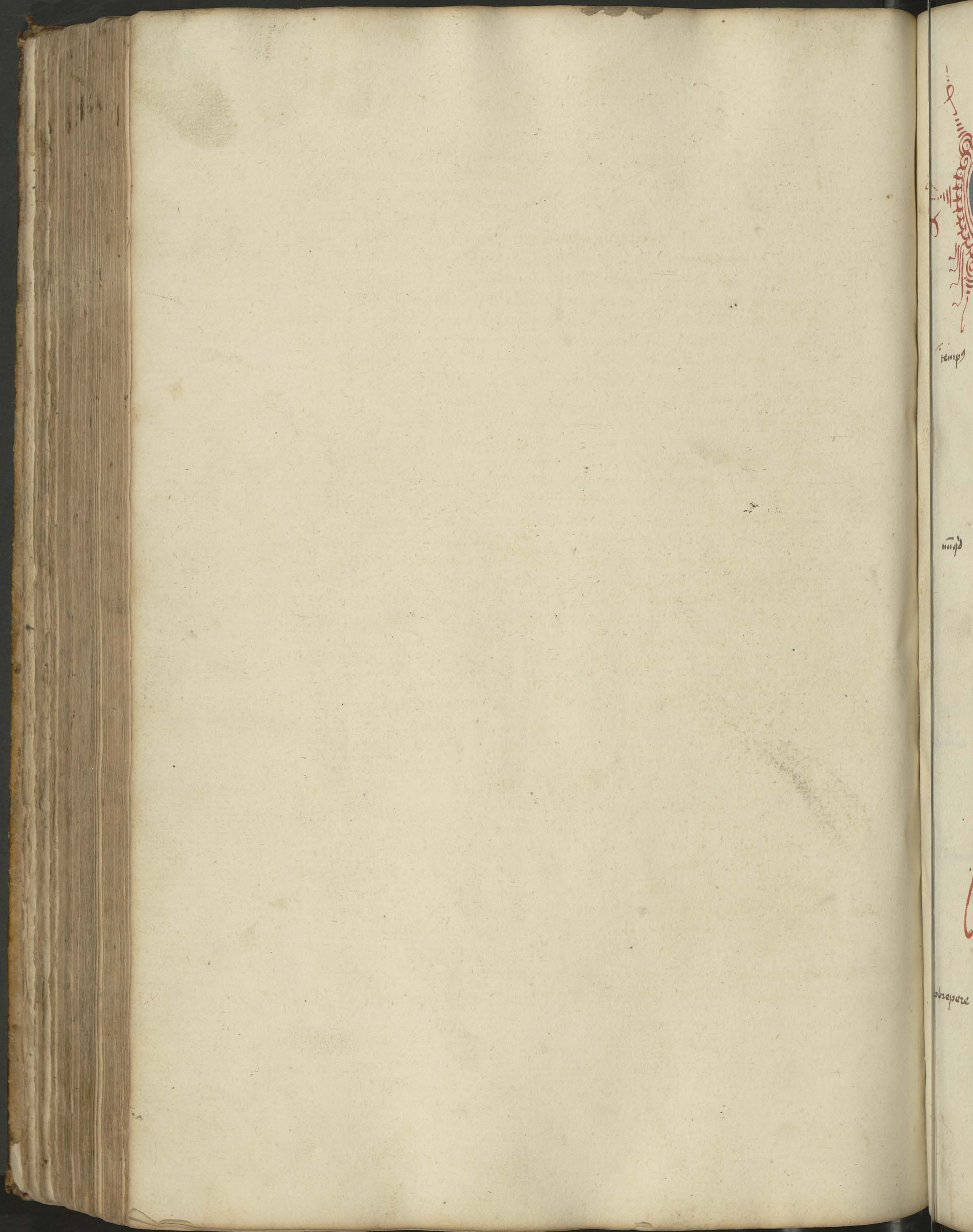
Asclemadis Tullius hic situs est . venia^le non certo
Clarus honore simul clarus et ingenio
Quem scelerata necem crudelis arma dederunt
Quod patrie iudex ille fidelis erat
Sed nil infanda proficit cede tirannus
Ingenium vivit corpus inane perit

Eustenius Romani princeps eloquii decus ordinis ampli
Maximus orator civis et egregius
Coniuratorum vindex hostis quod malorum
Proscriptus periit civibus ille viris
Quem cuique sunt qui detrunctatum acerbe
Hoc lacrime debet qui iacet in tumulo

Pompelianus Doctrine antistes verum / mirabilis autor
Tullius existens nobilis ex humili
Cui dedit excelsum ars oratoria nomen
Virtute ingenii venit in astra suum
Sed fortuna nocens infando funere raptum
Corripuit et hoc voluit membra iacere solo

Maximini Eloquio princeps magis memorabilis unus
Sed terras omnes implevit munere claro
Tullius indigne cede peremptus obit
Ingenium tecum corpore morte caret
Vivit enim ingenio pollet tamen laude per orbem
Cuius hoc tumulo membra sepulta iacet

Vitalis Inclitus hic Cicero lacrime pietate sepultus
Quem fortuna necem tradidit inmeritum
Maximus ingenio civis bonus orbis amator
Pernicies quod mali perfugium quod bonis
Cum sexaginta completis et tribus annis
Servitio pressam destituit patriam

M. Tullij de senectute:

al' atice — al' adiuuo — al' ro. — cura

O Tite si quid ego adiuto. curam ue leuasso. que nunc
te coquit. et versatur in pectore fixa. Et qua depre
meris. en quid erit premii. Licet enim michi versibus
hisdem affari te Attice quibus affabatur flamineum
ille vir (omnis). haud magna cum re. sed plenus fidei. Quamquam
certe scio non ut flamineum sollicitari te sic noctesque ottte
diesque. Novi enim moderationem animi tui. et equitatem. te
que non cognomen solum athenis deportasse. sed humanitatem et pru-
dentiam intelligo. Sed tamen suspicor hisdem rebus te. quibus
me ipsum interdum gravius commoveri. quarum consolatio et ma
tempus ior est. et in aliud differenda. Nunc autem michi visum est de
senectute ad te aliquid conscribere. Hoc enim onere quod michi
commune tecum est aut iam urgentis aut certe adventantis sene
ctutis. et te et me ipsum levari volo. Et si te quidem id modice
ac sapienter. sicut omnia et ferre et laturum esse certo scio. Sed
michi cum de senectute vellem aliquid scribere. tu occurrebas dignus
eo munere. quo uterque nostrum communiter uteretur. Michi quidem
ita iocunda huius libri confectio fuit. ut non modo absterserit
omnes senectutis molestias. sed effecerit mollem etiam et iocundam
Nunquid senectutem. Numquam igitur satis digne philosophia laudari poterit
cui qui pareat omne tempus etatis sine molestia possit degere.
Sed de ceteris et diximus multa et dicemus. hunc librum ad te
de senectute misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non
Thitono ut aristoteus. ne parum esset autoritatis in fabula. sed al' aristeus
marco Marco Catoni seni quo maiorem autoritatem haberet oratio. apud al aristotiles
quem Lelium et Scipionem facimus admirantes. quod is tam fa
cile senectutem ferat. hisque respondentem. qui si eruditius videbitur
disputare quam consuevit ipse in suis libris. tribuito literis grecis.
quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute Sed quid plura. opus est
iam enim ipsius catonis sermo explicabit nostram omnem de se
nectute sententiam

Scipio

Sepenumero admirari soleo. cum hoc celio lelio. cum ceterarum gaio
rerum tuam excellentiam (tem). Marce Cato. perfectamque sapientiam
tum vel maxime quod numquam senectutem tibi gravem esse
senserim. que plerisque senibus sic odiosa est ut onus se ethna
gravius dicant sustinere. Catho. Rem haud sane scipio et oleli
difficilem admirari videmini Quibus enim nichil est opis in ipsis ad
bene beateque vivendum his gravis est omnis etas. Qui autem
omnia bona a se ipsis petunt. his non potest malum videri quod
nature necessitas afferat. Quo in genere est in primis senectus. quam ut
adipiscantur omnes optant. eandem accusant adeptam. tanta est
obrepere inconstantia stultitia atque perversitas. Obripere aiunt eam citius

q̄ putauissent. Primum quis coegit eos quod falsum est putare.
al' ex Qui enim citius adolescencie senectus q̄ pueritie adolescencia ob
repit. deinde q minus grauis ~~f~~ esset his senectus. si octingē
tissimum annum agerent q̄ octuagesimum. preterita enim etas
q̄uis longa effluxisset nulla consolacione permulcere posset stul
tam senectutem. Quo circa si sapienciam meam admirari soletis
que utinam digna esset opinione uestra. nostro q̄ cognomīe
in hoc sumus sapientes. q naām optimam ducem tanq̄ deum
sequimur. ei q̄ paremus. a qua non verisimile est. cum cetere
partes etatis bene descripte sint extremum actum tanq̄ ab inerti
poeta esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod ex
tremum. tanq̄ in arborum bacis terre q̄ frugibus maturitate
tempestiua quasi uietum et caducum. qd' ferendum est mol
liter sapienti Quid est enim aliud gigantum more bellare
cum diis nisi nature repugnare. Lelius. atq̄ Cato gratissi
mum nobis ut etiam pro Scipione pollicear. feceris. si. q̄m ut
speramus. uolumus certe senes fieri. multo a te ante didicerimus
quibus facillime rōnibus ingrauescentem etatem ferre possimus
C. faciam vero o leli. presertim. si utriq̄ vestrum gratum ut
dicis futurum est. Sci. L. Volumus sane nisi molestum est
Cato tanquam aliquam longam viam confeceris qua nobis q̄
ingrediendum sit. C faciam ut potero o leli. Sepe enim int̄
fui querelis equalium meorum. Pares autem cum paribus ve
teri prouerbio facillime congregantur. quas C. salinator. quas
spurius Sp. albinus homīes consulares. vestri fere equales deplorare solebāt.
tum q̄ voluptatibus carerent. sine quibus vitam nullam putarent
tum q sperneretur ab his. a quibus essent coli soliti. qui michi non
id uidebantur accusare qd' esset accusandum. Nam si id culpa
senectutis accideret eadem michi usu euenirent. reliquis q̄ omnibus
maioribus natu. quorum ego multorum cognoui senectutem sine
al' querela qui se etiam libidinum vinculis laxatos esse non moleste
labor et ferrent. nec a suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum
in moribus est culpa non in etate Moderati enim et non difficiles
nec senes inhumani tollerabilem senectutem agunt. Importunitas at
et inhumanitas omni etati molesta est; L. est ut dicis Cato sed
fortassis dixerit quispiam tibi ppr opes et copias et dignitatem tuam
tollerabilem senectutem videri. Id autem non posset multis contingē;
C. est illud quidem leli aliquid sed nequaq̄ in isto sunt omnia
ut Themistodes fertur. Seriphio cuidam in iurgio respondisse. cum
Seripha ē ciuitas modica vel insula iuxta athenas — ille dixisset non cum sua sed patrie gloria splendorem assecutum
Nec hercle inquit. Si ego seriphius essem ignobilis nec tu si athe
niensis esses clarus unq̄ fuisses Quod eodemmodo de senectute

dici potest. Nec in summa inopia. levis esse senectus potest. Nec sapi
enti quidem. nec insipienti etiam in summa copia non gravis. Ap
tissima omnino sunt Scipio et Leli arma senectutis. artes exerci
tationes que virtutum. que in omni etate beneculte cum diu multum
que vixeris mirifitos efferunt fructus. non solum quia numquam dese
runt. nec extremo quidem tempore etatis. quamquam id quidem ma
ximum est. Verum etiam quia consciencia bene acte vite. multorum
que benefactorum recordatio iocundissima est. Ego quidem et
maximum cum qui tarentum recepit. adolescens ita que dilexi se
nem ut equalem. Erat enim in illo viro comitate condita
gravitas. Nec senectus mores mutaverat. quamquam eum colere ce
pi non admodum grandem natu. sed tamen tantum iam etate pro
vectum. Anno enim post. consul primum fuerat quam ego natus
sum. Cumque eo quarto consule. adolescentulus miles ad capuam
profectus sum. Quinto que anno post. tharentum ~~pretor~~ questor.
Deinde edil. Quadriennium post. factus sum pretor. quem ma
gistratum gessi consulibus. Tuditano dictano et Cethego. Cum
quidem ille admodum senex suasor legis cincie de donis et mu
neribus fuit. Hic et bella gerebat ut adolescens. cum plane
grandis esset. et Anibalem iuveniliter exultantem paciencia
sua molliebat. De quo preclare familiaris noster Ennius ait.
Unus qui nobis cunctando restituit rem. Non enim rumores
ante salutem ponebat. Ergo post que magis que viri nunc gloria
claret. Tharentum vero qua vigilantia quo consilio recepit.
Cum quidem me audiente Salinatori qui amisso opido fugerat
in arcem glorianti atque ita dicenti. mea opera Quinte Fabi taren
tum recepisti. certe inquit ridens. Nam nisi tu amisisses.
numquam recepissem. Nec vero in armis prestantior quam in
toga. qui consul iterum Sp. Carvilio collega quiescente G.
flaminco tribuno ple. quo ad potuit restitit. agrum picenum
et gallicum per viros viritim contra senatus auctoritatem dividenti
augur al' cumque cum esset. dicere ausus. optimis auspitiis ea geri
que pro rei p. salute gererentur. que contra rem p. ferrentur. contra
auspicia ferri. Multa in eo viro preclara cognovi. Sed nichil
est admirabilius quam quomodo ille mortem marci filii tulit. cla
ri viri et consularis. est in manibus laudatio. quam cum
legimus. quem philosophum non contemnimus. Nec vero ille in luce
modo atque in oculis civium magnus. sed intus domique prestan
cior erat. Qui sermo. que precepta quanta noticia antiquitatis. scientia
iuris augurii si erat in eo. multe etiam ut in homine romano litere. Omnia
memoria tenebat. non domestica solum. sed etiam externa bella
Cuius sermone ita cupide fruebar. tunc quasi divinarem id evenit

al' homines

dulcedine morum et affabilitate

al' ego magis magisque viri

maxime

al' Carvilio

al' sustinuit

que

erat in eo

post illo extincto fore unde discerem neminem. Quorsus igitur
hec tam multa de maximo. quia profecto videtis esse nefas
dictu: miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse
Scipiones aut Maximi. ut urbium expugnationes. ut pedestres
navales ve pugnas. ut bella a se gesta. ut triumphos recordentur.
Est enim quiete ac pure atque eleganter acte etatis. placida ac
lenis senectus. qualem accepimus platonis senectam. qui uno
et octuagesimo anno scribens. est mortuus. Qualem socratis
al' pamathenticus — qui eum librum qui pathancticus inscribitur. quarto et nona-
gesimo anno scripsisse dicitur. vixitque quinquennium postea.
Cuius magister Leontinus Gorgias. centum et septem complevit
annos. Neque unquam in suo studio atque opere cessavit. qui cum
ex eo quereretur. cur tam diu vellet esse in vita. nichil habeo
inquit quod accusem senectutem; preclarum responsum et do-
cto homine dignum. Sua enim vitia insipientes et suam cul-
pam in senectutem conferunt. Quod non faciebat is cuius modo
mentionem fecimus. Ennius. sicuti fortis equus ~~[illegible]~~ spatio
qui sepe supremo vicit olimpia. nunc senio confectus quiescit.
Equi fortis et victoris senectuti comparat suam. Cuius quidem
al' uno addito vicesimo — probe meminisse potestis. Anno enim undecimo post mortem
eius hi consules. Titus flamineus. M. Attilius facti sunt.
Ille autem Scipione et philippo iterum consule est mortuus.
Cum ego quinque et sexaginta annos natus legem voconiam
voce magna et bonis lateribus suasissem. Annos septuaginta
natus tot enim vixit Ennius | ta ferebat duo que ma-
xima putantur onera paupertatem et senectutem: ut eis pe-
ne delectari videretur. Et enim cum complector animo quattuor
Quattuor causis ordinatur in quibus omnis disputatio de senectute consummitur — reperio causas. cur senectus misera videatur. unam quod avocet — al' revocet
senes — a rebus gerendis. Alteram quod corpus faciat infirmius. Terciam
quod privet omnibus fere voluptatibus. Quartam quod haud procul
absit a morte. Earum si placet causarum quanta quamque
iusta sit unaquaque videmus. A rebus gerendis ~~[illegible]~~ sene-
ctus abstrahit. Quibus. An ab hiis que iuventute geruntur
et viribus. Nulle ne igitur res sunt seniles que licet infir- — ne
mis corporibus animo tamen administrentur. Nihil ergo
agebat Quintus Maximus. nihil L paulus pater tuus socer
optimi viri filii mei. Ceteri senes fabricii Curii Corunca-
nii cum rem publicam consilio et auctoritate defendebant nichil
accedebat quod etiam ut cecus esset. [illegible] — agebant. Ad appii claudii senectutem accedebat esset ut et
cecus. tamen is cum sententia senatus inclinaret ad pacem
cum pirro fedus que faciendum non dubitavit dicere illa
que versibus persecutus est ennius. Quo vobis mentes que recte stare solebant

Ante hac · dementi sese flexere via. Cetera q͡z gravissime. No
enim vobis carmen est · et tn̄ ipsius appii extat oratio · Atq͡z
hec ille egit septem et decem annos post alterum consulatum:
cum inter duos consulatus anni decem fuissent. censor q͡z an̄
consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur pirrhi bello
grandem sane esse fuisse etate. Et tamen sic a patribus
accepimus Nichil igitur afferunt qui in re gerenda versari
senectutem negant Similes q͡z sunt iis. si qui gubernatorem
in navigando nihil agere dicant. Cum alii malos scandāt
alii per foros cursent · alii sentinam exhauriant; ille autem
clavum tenens quietus in puppi sedeat. non faciat ea que iuve
nes · At vero multo maiora et meliora faciat · Non viribus
aut velocitatibus. aut celeritate corporis res magne geruntur
Sed cum consilio. auctoritate. rebus quibus non modo orbari
sed etiam augeri senectus solet Nisi forte ego vobis qui
etiam miles et tirus et legatus et consul versatus sum in
vario genere bellorum. cessare nunc videor · cum bella non gero
At senatui que sint gerenda prescribo Et quomodo carthagini
male iam diu cogitanti bellum inferatur. multo ante denuntio.
de qua vereri. non ante desinam q͡o illam excisam esse cognovero;
quam palmam utinam dii immortales Scipio tibi reservent: ut
avi tui reliquias persequere. cuius a morte hic tertius et trige
simus annus est Sed memoriam illius viri excipiant omnes anni
consequentes Anno ante me censorem mortuus est · novem
annis post meum consulatum: cum simul consul iterum me
consule creatus esset. Num igitur si ad centesimum annum
vixisset · senectutis sue eum non peniteret. Nec enim excur
sione non saltu nec eminus hastis. aut cominus gladiis
uteretur sed consilio · ratione · sententia: que nisi essent in se
nibus non summum consiliū maiores nostri appellassent senatū
Apud lacedemonios quidem hi qui amplissimum magistra
tum gerunt ut sunt · sic et nominantur senes Quod si legere aut
audire voletis externas et maximas res publicas · ab adolescentibus
labefactas. a senibus restitutas et substentatas reperietis Cedo
qui vestram rem publicam tantam amisistis tam cito. Sic enim per
cunctantur ut est in nevii poete libro. respondentur et
alia · et hec in primis Proveniebant oratores novi stulti
adolescentuli, temeritas est videlicet florentis etatis et Pruden
tia senescentis. At memoria minuitur · Credo nisi
eam exerceas aut etiam si sis natura tardior. Themistocles om
nium civium nomina preceperat Num igitur censetis eum cum
etate processisset qui a loco aristides esset Lisimacum salutare

solitum. Equidem non modo eos novi qui sunt, sed eorum
patres etiam proauos. Nec sepulcra legens vereor, quod aiunt, — auos
memoriam perdam His enim ipsis legendis in memoriam redeo
mortuorum. Nec vero quenquam senum audivi oblitum quo loco
tesaurum posuisset. Omnia que curant meminerunt. Va: — al' obruisset
dimonia. constituta et quid sibi et cui ipsi debeant. quid iuris consulti
quidem pontifices quidem augures. quid phi senes. qui multa
meminerunt. Manent ingenia senibus, modo permaneat
studium et industria Neque ea solum in claris et ornatis vi — al' honoratis
ris, sed in vita etiam privata et quieta. Sophocles ad sum
mam senectutem tragedias fecit. qui propter studium cum rem
negligere familiarem videretur a filiis in iudicium voca
tus est. ut quemadmodum nostro more, male rem gere
ntibus patribus bonis interdici solent, sic illum quasi desipi
entem a re familiari removerent iudices. Tum senex dicitur
eam fabulam quam in manibus hebat et proxime scripse
rat Oedippum coloneum recitasse iudicibus. quesisse que
Num illud carmen desipientis videretur Quo recitato
sententiis iudicum est liberatus Num igitur hunc. num
exiodum simonidem? Stesicorum? Num eos quos ante — esiodum
dixi Gorgiam. socratem. num homerum, num philosopho
rum principem pithagoram? democritum? num platonem?
num socratem? num postea zenonem cleantem? aut eum — xenocrtem
quem vos etiam vidistis rome diogenem stoicum coegit
in suis studiis obmutescere senectus. An non in omnibus his
studiorum agitatio equalis fuit. Age. ut ista studia divina
obmittamus? possum nominare ex agro sabino rusticos roma
nos vicinos et familiares meos. quibus absentibus nunquam fere
ulla maiora opera in agro fiunt. non deserendis non perci
piendis non contundendis fructibus. quanquam in aliis minus — condendis
hoc mirum sit. Nemo enim est tam senex qui se annum
non putat posse vivere Sed idem in his elaborant. que
sciunt nihil omnino ad se pertinere: serunt arbores que alteri
seculo prosint. ut ait STATILIVS noster in sinephebis Nec vero — ceciliis statius
dubitat agricola quamvis senex querenti cui serat respon
dere. Diis immortalibus Qui me non hoc modo a maiori
bus accipere voluerunt, sed etiam prodesse posteris. Melius
Cecilius dixit de sene alteri seculo prospiciente quam illud
idem edepol senectus si nihil quicquam aliud vitii apportet secum
cum advenit, unum id sat. quod diu vivendo multa quidem
que non vult videt. C. Et multa fortasse que non vult conspi
cit. atque in ea que non vult sepe etiam adolescentia incurrit.

Illud vero idem. Cecilius viciosius dixit Tum equidem in senecta
hoc deputo miserrimum sentire ea etate esse odiosum se
alteri. C Iocundum potius quam odiosum est Ut enim adolescen
tibus bona indole preditis sapientes senes delectantur. Levi
or que fit senectus eorum qui a iuventute coluntur et diliguntur b
Sic adolescentes senum preceptis gaudent. quibus ad virtu
tum studia ducuntur Nec minus intelligo me vobis quam
vos michi esse iocundos. Sed videtis ut senectus non modo
languida atque iners non sit. verum etiam sit operosa et
semper agens aliquid. et moliens tale. scilicet quale cuiusque stu
dium in superiore vita fuit. Quid dicam senes qui etiam
addiscunt aliquid. ut Solonem versibus gloriantem vidimus
qui se quottidie aliquid addiscentem dicit senem fieri. Ut ego
feci qui litteras ~~grecas~~ grecas senex didici. quas quidem sic
avide arripui. quasi diuturnam sitim explere cupiens. ut ea
ipsa michi nota essent. quibus nunc me exemplis esse vide iuri
tis Quod cum fecisse: Socratem in fidibus audirem. Vellem
quidem illud etiam. Discebant enim fidibus antiqui sed in
litteris certe elaboravi. Nec nunc quidem vires adolescentis desidero Questio 2a hic determinatur dicebat quod reddit corpus infirmum
Is enim erat locus alter de viciis senectutis. non plus quam ado
lescens tauri vires aut elephantis desiderabam Quod est eo
decet uti. et quicquid agas age pro viribus. Que enim vox potest
esse contemptior quam Milonis Crotoniate. qui cum iam senex esset
athletas que se exercentes in curriculo videret. aspexisse lacertos
suos dicitur. illacrimans que dixisse. At hi quidem mortui sunt quod iam
Non vero tam isti quam tu ipse nugator Neque enim ex te
umquam es nobilitatus. sed ex lateribus et lacertis tuis. Nihil
Sextus Emilius tale. Nihil multis annis ante Titus Coruncanius
Nihil modo P. Crassus. a quibus iura civibus perscribebantur
quorum usque ad extremum spiritum provecta est prudentia. Le
lius Orator metuo ne languescat senectute. Est enim mu
nus eius non ingenii solum. sed laterum et virium. Cato
Omnino canorum illud in voce splendescit. etiam nescio quo
pacto in senectute. quod quidem adhuc non amisi et videtis
annos meos. Sed tamen est decorus senis sermo. quietus et remis
sus. facit que ~~persepe~~ persepe ipsa sibi audientiam diserti senis compo
sita et mitis oratio. quam si ipse exequi ~~non va~~ nequeas. pos
sis tamen Scipioni et Lelio precipere. Quid est enim iocun
dius senectute stipata studiis iuventutis. An ne has quidem
vires senectutis relinquamus. ut adolescentes doceat. instituat.
ad omne officii munus instruat. Quo quidem opere quid potest
esse preclarius. Michi vero Gneus et P. Scipiones. et avi tui duo

gneis

lucius

L Emilius et p. affricanus comitatu nobilium iuuenum fortu
nati viderentur (bantur) Nec ulli bonarum artium magistri non beati
sunt putandi. quamuis consenuerint vires atque defecerint. Et
si ista ipsa defectio virium adolescentie vitiis efficitur sepius
quam senectutis. libidinosa enim & intemperans adolescentia effetum
corpus senectuti tradit. Cirus quidem apud Xenophontem
eo sermone quem moriens habuit. cum ad modum senex
esset Negat se umquam sensisse senectutem suam imbecilliorem
factam. quam adolescentia fuisset. Ego L metellum memini
puer. qui cum quadriennio post alterum consulatum ponti
fex maximus esset factus. viginti duos annos ei sacerdotio
prefuit. Ita bonis esset viribus extremo tempore etatis ut
adolescentiam non requireret. Nichil necesse est de me ipso
michi dicere. quamquam est id senile quidem. etati que nostre con
ceditur. Videtis ne ut apud homerum sepissime nestor de
virtutibus suis predicet. Terciam enim iam etatem hominum
vivebat. nec erat ei verendum. ne natura predicans de se
nimis videretur aut insolens. aut loquax. Et enim ut ait
homerus. ex eius lingua dulcior melle fluebat oratio. quam
ad sanitatem (suauitatem) nullis egebat corporis viribus. et tamen dux ille
grecie numquam optabat ut aiacis similes haberet decem. sed
sex nestoris. Quod si sibi acciderit. non dubitat quin breui
sit troia peritura. Sed redeo ad me. Quartum ago annum
et octogesimum. Vellem equidem idem posse gloriari quod Cirus
Sed tamen hoc queo dicere non me me quidem his esse viribus
quibus aut miles bello punico. aut questor eodem bello. aut
consul in hispania fuerim. aut quadriennio post cum tribunus mi
litaris depugnaui apud thermophilas. M attilio Glabrione
consule. Sed tamen ut vos videtis non plane me enervauit
non afflixit senectus. non curia vires meas desiderat. non rostra
non amici. non clientes. non hospites Nec enim umquam sum assen
sus illi veteri laudato que prouerbio. quod monet te matu
re fieri senem. si diu velis esse senex. Ego vero me minus
diu senem esse mallem. quam esse senem ante quam essem Itaque
nemo adhuc conuenire me maluit cominus fuerim occu
patus At minus habeo virium quam vestrum utris Nec
vos quidem T ponci Centurionis vires habetis. Num idcirco
est ille prestancior. Moderatio modo virium adsit. et tamen
quantum potest quisque nitatur. nec ille quidem magno de
siderio tenebitur usus virium. olimpie per stadium ingre
ssus esse milo dicitur Utrum humeris sustineret bouem
uiuum. Utrum igitur has corporis an pithagore tibi malis vires ingenii

Margin notes: appetit conuenientiam; ut; uoluit; quin; uero; al' citatur; tatis; desit; gero; nisi; al' olimpie d'ce

clari. Denique isto bono utare, cum adsit gaudeas, cum absit
ne requiras. nisi forte adolescentes pueritiam paululum eta
te progressi adolescentiam debent requirere. Cursus est certus
etatis, et una via nature, et eaque simplex, suaque cuique al' et ut
etatis parti tempestivitas est data. Ut enim infirmitas puerorum
et ferocitas iuvenum, et gravitas iam constantis etatis, sic se
nectutis maturitas naturale quoddam habet quod suo tempore
percipi debeat. Audire te arbitror, Scipio, hospes tuus Mas habitus
sinissa que faciat hodie nonaginta (decem et centum) natus annos. Cum
ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascende
aut sit i re, cum equo ex equo non descendere. nullo imbre nullo frigore
adduci ut capite operto sit. summam esse in eo corporis sicc al' siccitate
itatem. Itaque omnia exequi regis officia et munera. Potest
igitur exercitatio et temperantia etiam in senectute conser
vare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires al' desunt
nec postulantur quidem vires a senectute. Ergo et legibus
et institutis vacat etas nostra, muneribus his que possunt
sine viribus sustineri. Itaque non modo quod non possumus, sed
nec quantum quidem possumus cogimur. At multi ita sunt im
becilli senes, ut nullum officii aut omnino vite munus ex
equi possint. At id quidem non proprium senectutis vitium
est, sed commune valitudinis. Quam fuit imbecillus P. Affricani
filius, is qui te adoptavit, quam tenui aut nulla potius vali
nisi tudine. Qui ni ita fuisset, alterum illud extitisset lumen
civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi doctrina
uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, cuius de si infirmi sint aliqui vide post quod habet ... signum
laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum
nuper P. Crassum pontificem maximum, quem postea M.
Lepidum eodem sacerdotio preditum vidimus. Quid de Pau
lo aut Affricano loquar, aut ut iam ante de Maximo, quo
rum non in sententia solum, sed in nutu residebat auctoritas.
Habet senectus honorata presertim tantam auctoritatem
ut ea pluris sit quam omnes adolescentie voluptates. Sed
in omni oratione mementote me eam senectutem laudare
que fundamentis adolescentie constituta est sit. Ex qua
efficitur id quod ego magno quondam cum assensu omnium
dixi miseram esse senectutem que se oratione defenderet.
Non cani nec ruge repente auctoritatem arripere possunt, sed
honeste acta superior etas fructus capit auctoritatis extremos.
Hec enim ipsa honorabilia sunt que videntur levia atque commu
nia. salutari, appeti, discedi, assurgi, deduci, reduci, consuli.
que et apud nos et in aliis civitatibus, ut queque optime morate

sunt ita diligentissime observantur Lisandrum Lacedemonium cuius
modo feci mentionem dicere aiunt solitum Lacedemonie esse hone
stissimum domicilium senectutis Nusq̄ enim tantum tribuitur
etati · nusq̄ est senectus honoratior · Quin etiam memorie prodi
tum est / cum athenis in ludum quidam in theatrum grandis natu
venisset magno consessu locum ei nusq̄ datum a suis civibus Cū
autem ad Lacedemonios accessisset / qui legati cum essent certo
in loco consederant / consurrexisse omnes illi dicuntur & senē
sessum recepisse Quibus cum a cuncto consensu plausus esset multi
plex datus / dixisse ex his quendam athenienses scire que recta essēt
sed facere nolle Multa in nostro collegio preclara / sed hoc de quo agi
mus in primis · q̄ ut quisq; etate antecedit ita sententie prin
cipatum tenet · Neq; solum honore antecedentibus sed his qui
cum imperio sunt maiores natu augures anteponuntur Que
sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis premiis comparande
Quibus qui splendide usi sunt hi mihi videntur fabulam eta
tis peregisse · nec tanq̄ inexercitati histriones in extremo actu
corruisse At sunt morosi & anxii & iracundi & difficiles se
nes / si querimus & avari Sed hec morum vitia sunt nō senectu
tis · At morositas tamen ut ea vitia que dixi hn̄t aliquid ex
cusationis / non illius quidem iuste · sed que probari posse vide
antur · contemnisse putant · despici · illudi · preterea in fragili
corpore odiosa omnis offensio est Que tn̄ omnia dulciora fiūt
& moribus & bonis artibus / sed q; cum ivitatum in scena
intelligi potest Ex his fratribus qui in adelphis sunt quanta
in altero diritas / in altero comitas · Sic se res habet Ut enī
non omne vinum / sic non omnis natura vetustate coacescit
Severitatem senectute probo · et eam · sic alias modicam · acer
bitatem nullo modo Avaritia vero senilis quid sibi velit nō
intelligo potest enim quisquam esse absurdius quam quo minus
vie restet eo plus viatici querere Quarta restat causa que
maxime angere atq; sollicitare nostram senectutem videatur
Appropinquatio mortis / que certe a senectute longe abesse non
potest · O miserum senem qui morte contemnendā vitam
longa etate non viderit · que aut plane negligenda est · si
omnino extinguit animum aut preoptanda si aliquo eum dedu
cit ubi sit futurus eternus Atq; tertium certe nihil inveni
ri potest Quid igitur timeam / si aut non miser post mortem
aut beatus etiam futurus sum · Quanq̄ quis est tam stultus
quamvis sit adolescens / cui sit exploratum se ad vesperum esse
victurum · Quin etiam etas illa multo plures q̄ nr̄a mortis casus
hr̄ · facilius in morbos incidūt adolescētes / gravius q; egrotant tristiq;

curantur Itaq̃ perpauci veniunt ad senectutem qd' ni ita accideret
melius & prudentius uiueretur Mens enim & ratio & consi
lium in senibus est Qui si nulli fuissent nulle omnino ciuitates
fuissent Sed redeo ad mortem impendentem · quod est illud
crimen senectutis Cum id videatis · cum adolescentia esse co
mune Sensi ego tum in optimo filio meo · tum in expectatis ad
amplissimam gl'ie dignitatem fratribus tuis · Scipio · mortem oi
etate esse commune At sperat adolescens diu se uicturum · quod
sperare idem senex non potest Insipienter sperat Quid est enim
stultius quam incerta pro certis habere · falsa pro veris · Senex
neq̃ quod speret quidem habet At est eo meliore condicione
quam adolescens · Cum id quod ille sperat consecutus est Ille wlt
diu viu'e Hic diu vixit Quamq̃ o dii boni quid est in homis
vita diu · Da enim supremum tempus · expectemus tartesiorum
regis etatem · fuit enim ut scriptum video Argantonius qdam
grandeuus q octoginta regnauit annos · centum viginti vixit
Sed mihi ne diuturnum quidem quicq̃ videtur in quo est ali
quid extremum Cum enim id extremum advenit · tum illud
quod preterit effluxit Tantum manet quod uirtute et recte fa
ctis consecutus sit Hore quidem cedunt et dies et menses
et anni nec preteritum tempus numq̃ reuertitur nec quid
sequatur sciri pt Quid igitur cuiq̃ temporis ad uiuendum datur
eo debet esse contentus Neq̃ enim histrioni ut placeat pa
genda fabula est · Modo quodcunq̃ fuerit actu probetur
ne sapienti usq̃ plaudite ueniendum · breue enim tempus
etatis satis longum est ad bene honesteq̃ uiuendum Sin
processeris longius non magis dolendum est quam agricole do
lent · preterita verni temporis suauitate · estatem autumnumq̃
venisse · Ver autem tamq̃ adolescentiam significat · ostendit
q̃ fructus futuros Reliqua autem tempora de metendis fructi
bus et percipiendis accomodata sunt Fructus autem senectutis
est ut sepe dixi ante partorum bonorum memoria et copia Oia
vero que secundum naturam fiunt sunt habenda in bonis
Quid est autem tam secundum naturam q̃ senibus emori ·
qd' idem contingit adolescentibus aduersante et repugnante
natura Itaq̃ adolescentes m mori sic videntur · ut cum
aque multitudine flamme vis opprimitur · Senes autem
sicut sua sponte nulla adhibita vi consumptus ignis extin
guitur & & quasi poma ex arboribus cruda si sunt vi
auelluntur · si matura et cocta decidunt · sic vitam adolescen
tibus vis aufert · senibus maturitas Que quidem mihi tam
iocunda est · ut quo propius ad mortem accedam q̃i terram

videre videar: aliquando in portum ex longa navigatione esse ventu
rus. Senectutis autem nullus est certus terminus. Recte que in ea
vivitur. quo ad munus officii exequi & tueri possis & tamen
mortem contemnere. Ex quo fit ut animosior etiam senectus
sit quam adolescentia et fortior. hoc illud est quod phisistrato
tiranno a solone responsum est Cum illi querenti qua tan
dem spe fretus sibi tam audaciter obsisteret Respondit Se
nectute Sed vivendum est finis optimus, tum integra mente
ceteris que sensibus opus ipsa eadem suum que augumentavit
natura dissolvit. ut navem et edificium idem destruit. fa
cillime que construxit. sic hominem eadem optime que congluti
nantur natura dissolvit Iam omnis conglutinatio recens
egre inveterata facile divellitur Ita fit ut illud breve vi
te reliquum, nec avide appetendum senibus, nec sine cau
sa deserendum sit. Vetat que pithagoras iniussu imperatoris
id est dei presidio et statione vite decedere Solonis quidem sa
pientis elogium est. quo se negat velle suam mortem dolo
amicorum et lamentis vacare. vult credo se esse carum
suis Sed haud scio an melius Ennius. Nemo me lacrimis
decorat. neque funera fletu faxit Non censet aliquis lu
gendam esse mortem, quam immortalitas consequatur Iam
sensus moriendi si aliquis esse potest. usque ad exiguum tempus
presertim seni, post mortem quidem sensus aut optandus aut
nullus est Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse mor
tem, ut intelligamus Sine qua meditatione tranquillo animo
esse nemo potest. Moriendum enim certe est. et id incertum
an eo ipso die Mortem igitur omnibus horis impendentem
timens quis animo poterit consistere. De qua non ita longa dis
putatione opus esse videtur. cum recordarer non solum L.
brutum qui in liberanda patria est interfectus. non duos de
cios qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt.
Non solum M. attilium qui ad supplicium est profectus
ut fidem hosti datam conservaret Non duos scipiones qui iter
penis vel corporibus suis obstruere voluere. Non avum tuum
L paulum qui morte luit terrentii college sui in cannensi
ignominia temeratam. Non M. marcellum cuius interitum
ne crudelissimus quidem hostis honore sepulture carere pas
sus est. Sed legiones nostras quod scripsi in originibus in cu
lorum sepe esse profectas alacri animo et erecto. unde se numquam
redituras arbitrarentur. quod igitur adolescentes & hi quidem
non solum indocti sed etiam rustici contemnunt. id docti senes
extimescent. Omnino ut mihi quidem videtur rerum omnium societas

vite facit societatem Sunt pueritie certa studia Num igitur
ea desiderant adolescentes? Sunt et ineuntis adolescentie. Nunquam
ea constantiam requirit etas que media dicitur. Sunt etiam huius
etatis ne ea quidem requiruntur a senectute. Sunt extrema stu
dia quidem senectutis. Ergo ut superiorum etatum studia oc
cidunt sic occidunt etiam senectutis Quod cum evenit socie
tas vite tempus maturum mortis affert. Equidem non vi
deo cur quid ipse sentiam de morte non audeam vobis dicere
Quod eo melius cernere mihi videor quo ab ea propius absum
Ego vestros patres P Scipio tu quoque C leli viros clarissimos
michi que amicissimos vivere arbitror & eam quidem vitam
que est sola vita numeranda Nam dum sumus inclusi in
his compaginibus corporis munere quodam necessitatis & gravi
opere perfungimur Est enim animus ~~celest~~ celestis ex altissimo
domicilio depressus et quasi demersus ad terram in locum di
vine nature eternitati que contrarium Sed credo deos immor
tales sparsisse animos in corpora humana ut essent qui terras
intuerentur celestium ordinem contemplantes imitarentur eum
vite modo atque constantia Nec me solum ratio et disputatio
impulit ut ita crederem sed nobilitas in summorum philosophorum et
auctoritas. Audiebam pithagoram pithagoreos que incolas pene
nostros qui essent italici philosophi quondam nominati nunquam dubi
tasse quin ex universa mente divina delibatos animos habe
remus demonstrabantur mihi preterea que socrates supremo
vite die de immortalitate animorum disseruisset is qui esset omnium
sapientissimus oraculo appollinis iudicatus. Quid multa? sic
mihi persuasi sic sentio. cum tanta celeritas animorum sit
tanta memoria preteritorum. futurorum que prudentia. tot artes.
tante sententie. tot inventa. constat non posse eam naturam que
res contineat eis esse mortalitatem Tum que semper animus agi
tetur nec principium motus haberet quia ipse se moveat ne
finem quidem habiturum esse motus quia nunquam se ipse sit reli
cturus & cum simplex animi natura esset neque haberet quicquam in
se admixtum dispar sui atque dissimile non potest eum dividi quod
si non posset non posse interiri. Magno que esse argumento homines
scire pleri que antequam nati sint Quid iam pueri cum artes difficiles
discant ita celeriter res innumerabiles arripiant ut eas non tum
primum accipere videantur sed reminisci et recordari Hec plato
nis sunt fere Apud Zenophontem autem moriens cirus maior
hec dicit Nolite arbitrari o mihi carissimi filii me cum a vobis
discessero nusquam aut nullum fore Nec enim eram vobiscum animum meum
videbatis sed eum esse in hoc corpore ex his rebus quas gerebam intelligebatis

Eundem igitur esse credite etiam si nullum videbitis Nec vero clarorum virorum post mortem honores permanent · si nihil eorum ipsorum animi efficerent / quo diutius memoriam sui tenerenius Mihi quidem numquam persuaderi potuit animos dum in corporibus essent mortalibus vivere dum exissent ex his emori Nec vero tum animum esse insipientem tum ex insipienti corpore evasisset Sed tum omni admixtione corporis liberatus purus et integer esse cepisset / tum esse sapientem atque etiam cum hominis natura morte dissolvitur ceterarum rerum perspicuum est quo queque descendant abeunt enim illuc omnia unde orta sunt Animus autem solus nec cum adest nec cum discedit apparet Jam vero videtis nihil esse morti tam simile quam somnum Atque dormientium animi maxime declarant divinitatem suam Multa enim cum remissi et liberi sunt futura prospiciunt Ex quo intelligitur quales futuri sint cum se plane corporis a vinculis relaxaverint Quare si hec ita sunt sic me colitote inquit ut deum Sin una est interiturus animus cum corpore vos tamen deos verentes qui hanc omnem pulcritudinem tuentur et regunt / memoriam nostri pie inviolateque servabitis Cirus quidem hec moriens · Nos si placet nostra videamus Nemo umquam mihi Scipio persuadebit / ut patrem tuum paulum aut duos avos pro affricanum aut affricani patrem / aut patruum / aut multosque prestantes viros · quos enumerare non est necesse tanta esse conatos que ad posteritatis memoriam pervenirent nisi animo cernerent posteritatem ad se pertinere An censes ut de me ipso aliquid more senum glorier susceptirum me tantos labores diurnos nocturnosque domi militieque fuisse si hisdem finibus gloriam meam quibus vitam essem terminaturus non ne melius multo fuisset ociosam etatem et quietam sine ullo aut labore aut contentione traducere · Sed nescio quomodo animus erigens se prosperitatem semper ita prospiciebat quasi cum excessisset e vita tum denique victurus esset Quod quidem ni ita se haberet · ut animi immortales essent haud optimi cuiusque animus maxime ad inmortalitatem gloriam niteretur Quid quod sapientissimus quisque equissimo animo moritur stultissimus iniquissimo · Non enim vobis videtur is animus qui plus cernat et longius videre se : ne ab hominibus eam vitiis videor vendicare Ego in hac rusticana vita M · Curius cum de samnitibus · de sabinis de pirrho triumphasset consumpsit extremum tempus etatis. Cuius quidem ego vitam contemplans / abest non longe a me admirari satis non possum vel hominis ipsius continentiam vel temporum disciplinam Marco curio ad focum sedenti magnum

: ad meliora prefati vide pagina 2a linea 6 vita tali signo ⊶

auri pondus sannites cum attulissent repudiati sunt. Non
enim aurum habere preclarum sibi videre dixit. sed his
qui haberent aurum imperare atque hoc ut vobis preciosū
malarum cogitationum munus referte. & mementote atte
me uinci atque pecunia corrumpi non posse. poterat ne tan-
tus animus non efficere iocundam senectutem. Sed nemo ad
agricolas, ne a me ipse recedam. In agris erant tum senato
res i. senes. Siquidem aranti L. Quintio Cincinato nunci
atum est eum dictatorem esse factum. cuius dictatoris ius
su, magistri equitum. C. Seruilius ahala Sp Melium
regnum appetentem occupatum interemit. a uilla in Senatū
accersebatur & Curius et ceteri senes. ex quo qui eos ar
cessebant uiatores nominati sunt Num igitur horum
senatus miserabilis fuit, qui se agricultione oblectabat. Mea
quidem sententia haud scio an nulla vita beatior esse
possit Neque enim solum officio q. hominum generi uniuer
so cultura agrorum est salutaris, sed etiam delectatione
ut dixi et ~~sat~~ saturitate. copiosa que rerum omnium, que
ad uictum hominum ad cultum etiam deorum ptinent. Ut
qm̄ hec quidam desiderant in gratiam iam cum voluptate
redeam Semper enim boni assidui que domū referta cantel
laria vinaria mellaria olearia & penaria est uilla que
tota locuplex habundat porco, hedo, agno, gallina, lacte,
caseo melle, iam ortum ipsi agricole succidiam alteram
appellant. Conditiora facit hec supervacanei etiam ope
ris aucupium atque uenatio Quid de pratorum viridite
aut arborum ordinibus, aut uinearum oliuetarum ve spē
plura dicam. breui preditam Agro bene culto nihil pt̄
esse, nec vsu uberius, nec spē ornatius. ad quem fruen
dum non modo non retardat uerum etiam inuitat
atque oblectat senectus Vbi enim pōt illa etas eque calescere
uel apricatione melius, uel igni aut vicissim umbris aquis
ve refrigerari salubrius. Sibi igitur habeant arma sibi equos
sibi astas. sibi clauam et pilam, sibi nationes atque cursus.
nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant et
tesseras Id ipsum utrum libebit. qm̄ sine his beata esse
senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri
sunt. quos legite queso studiose ut facitis. q. copiose ab
eo agricultura laudatur in eo libro qui est de tuenda re
familiari. qui economicus inscribitur Atque ut intelliga
tis nihil ei tam regale videri q. studium agricolendi So
crates in eo libro loquitur cum Critulo Cirum minorem

persarum regem prestanti ingenio atque imperii gloria cum
lisander Lacedemonius vir summe virtutis venisset ad eum
Sardis, ei que dona a sociis attulisset: et ceteris in rebus
comem erga lisandrum atque humanum fuisse, et ei quen
dam consceptum agrum diligenter consitum ostendisset
Cum autem admiraretur ~~lisder~~ lisander & proceritates
arborum et directos in quincuncem ordines et humum
subactam atque puram, et suavitatem odorum qui affla
rentur e floribus tunc dixisse miranti se non modo di
ligentiam, sed etiam solertiam a quo essent illa dimensa
atque descripta Ei Cirum respondisse Atque ego ista omnia
sum dimensus. mei sunt ordines. mea descriptio Multe
etiam istarum arborum mea manu sunt sate Tum lisan
drum intuentem purpuram eius, et nitorem corporis
ornatum que persicum ~~multum~~ multo auro multis ge
mis dixisse Recte Cire te beatum ferunt, quoniam virtuti
tue fortuna coniuncta est Hac igitur frui fortuna
licet senibus. nec etas impedit, quominus et ceterarum
rerum et in primis agricolendi studia teneamus usque
ad ultimum tempus senectutis. M quidem Valerium
corvinum accepimus ad centesimum annum perduxisse
cum etiam pacta iam etate in agris, eos que coleret:
cuius inter primum et sextum consulatum sex et quadra
ginta anni interfuerant Ita quantum spatium etatis
maiores nostri ad senectutis initium esse voluerunt: tantum
erat cursus honorum fuit. Atque huius extrema etas
hoc beatior quam media, quod auctoritatis habeat plus la
boris minus. Apex senectutis est auctoritas Quanta
fuit in L. Cecilio Metello. Quanta in Atilio Calatino
in quem illud elogium unicum plurime consentiunt gentes
populi primarium fuisse virum. Notum est carmen in
cisum in sepulcro Iure igitur gravis. si infirmi sint
aliquando, Cum id nec adolescentes quidem effugere pos
sint: Resistendum Leli et Scipio senectuti est, eius que
vitia diligentia compensanda sunt. Pugnandum tamquam
contra morbum, sic contra senectutem adhibenda
ratio valitudinis. utendum exercitationibus modicis.
tantum cibi et potus adhibendum ut reficiantur vires
non ut opprimantur. Sed vero corpori soli subvenien
dum est, sed menti atque animo multo magis. Nam hec
quoque nisi tamquam lumini oleum instilles extinguuntur
in senectute Et corpora quidem exercitationum defatigatione ingravescunt

δ:- fuit ille cuius de laudibus. vide [illegible] ▽

Nota

animi autem se exercendo levantur. Nam quos ait Ce
cilius comicus stultos senes hos significat credulos
obliviosos dissolutos. que vitia sunt non senectutis. sed in-
ertis ignave sompniculose senectutis. ut petulantia et li
bido magis est adolescentium quam senum. non tamen
omnium adolescentium sed non proborum. sic ista seni
al. lis bus stultitia que deliratio appellari solet. senum levium
est non omnium. Quatuor robustos filios. quinque filias
tantam domum. tantas clientelas Appius regebat et
cecus et senex. Intentum enim animum tanquam arcum
habebat. nec languescens succumbebat senectuti. Tene
bat non modo auctoritatem. sed etiam imperium in
suos. metuebant servi. verebantur filii. carum omnes — al. tenebant liberi
habebant. Vigebat in illa domo mos patrius et disci — al. id est in eo animus patrius
plina. Ita et senectus honesta est si se ipsa defendit.
si ius suum retinet. si nemini mancipata est. si usque — al. menti
ad ultimum spiritum dominatur in suos. Ut enim — al. conspecta providencia
adolescentem in quo est senile aliquid sic senem in quo
al. adolescentis — est aliquid senectutis probo. Quod qui sequetur corpe
senex esse poterit. animo nunquam erit. Septimus mihi
liber originum est in manibus. Omnia antiquitatis
monumenta colligo. Causarum illustrium quascumque
defendi nunc quam maxime conficio orationes. Ius augurum
pontificum civile tracto. multum etiam grecis literis
utor. Pithagoreorumque more exercende memorie
gratia quid quottidie dixerim audierim egerim co
memoror vesperi. Hec sunt exercitationes ingenii. hec
omnibus — curricula mentis. in his desudans atque elaborans cor
poris vires magnopere desidero. Adsum amicis. venio
ad senatum frequens. ultroque affero res multum et
diu cogitatas. easque tueor animi non corporis viri
bus. quas si exequi nequirem tamen me lectulus meus
oblectaret ea ipsa cogitantem que iam agere non possem
sed ut possim facit acta vita. Semper enim in his studi
is laboribusque viventi non intelligitur quando obrepat se — al. subito
nectus. ita sensim sine sensu etas senescit nec morbo
frangitur sed diuturnitate extinguitur. Sequitur
tertia vituperatio senectutis. quod eam dicunt carere vo — 3a vituperatio
luptatibus. O preclarum munus etatis si quidem id au — senectutis et defensio quod
fert nobis. quod est in adolescentia vitiosissimum. Acci — voluptatibus careat
pite enim optimi adolescentes veterem orationem Archite — senectus.
Tharentini magni in primis et preclari viri. que mihi

[De voluptate] tradita est cum essem adolescens Tarenti cum quo maximo
Nullam capitaliorem pestem quam voluptatem corporis
hominibus dicebat a natura datam. cuius avide libidines [voluptatis]
temere et effrenate ad potiendum incitarentur. Hinc
patrie proditiones. hinc rerum publicarum eversiones. hinc cum
hostibus clandestina colloquia nasci. Nullum denique scelus [dicebat]
nullum malum facinus esse ad quod suscipiendum non
libido voluptatis impelleret. Stupra et adulteria et omne
tale flagitium nullis aliis illecebris excitari nisi volupta [al' nbus]
tis. Cum que homini sive natura sive quis deus nihil
mente prestabilius dedisset. huic divino muneri ac do
no nihil tam esse inimicum quam voluptatem. Neque enim
libidine dominante temperantie locum esse. Hec omnino
in voluptatis regno virtutem posse consistere. quod quo ma
gis intelligi potest posset fingere animo iubebat tanta inci
tatum aliquem voluptate corporis quanta percipi posset maxi [quanta]
ma. Nemini censebat fore dubium quin tam diu dum
ita gauderet nihil agitare mente nihil ratione nihil co
gitatione consequi posse. Quocirca nihil esse tam detestabi
le tamque pestiferum quam voluptatem. Siquidem ea cum
maior esset atque longinquior omne animi lumen extingue
ret. Hec cum C. pontio sannite patre eius a quo cau
dino prelio Spurius postumius Titus veturius consules superati [illegible]
sunt locutum Architam Meaurlius tharentinus hospes
noster qui in amicitia populi romani permanserat se a ma
ioribus natu audisse dicebat. Cum quidem ei sermoni in [al' accepisse]
fuisset plato atheniensis. quem tarentum venisse L. cami
llo Appio claudio consulibus reperio. Quorsum hec. ut
intelligatis si voluptatem aspernari ratione et sapientia non
possemus. magnam habendam senectuti gratiam. que effi
ceret ut id non liberet quod non oporteret. Impedit enim
con silium voluptas rationi inimica. ac mentis ut
ita dicam perstringit oculos. nec habet ullum cum virtute
commercium. Invitus feci ut fortissimi viri T. flaminei
fratrem L. flamineum e senatu eicerem septem annis
postquam consul fuisset. sed notandam nimium putavi
libidinem. Ille enim cum esset consul in Gallia exoratus
in convivio a scorto est. ut securi feriret aliquem eorum
qui in vinculis essent dampnati rei capitalis. Hic Tito
fratre suo censore qui proximus ante me fuerat elapsus
est. Mihi vero et Flacco neutiquam probari potuit tam
flagitiosa et tam perdita libido. que cum probro privato

per

conuingeret imperii dedecus. Sepe audiui a maioribus
natu, qui se porro pueros a senibus audisse dicebant
mirari solitum C. Fabricium, qui tum apud regem pir
rhum legatus esset, audisset a thesalo cineam esse quendam
athenis, qui se sapientem profiteretur, eumque dicere omnia
que faceremus ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo
audientes audiuimus M. Curium & Titum Coruncanium
optare solitos, ut id samnitibus ipsique pirrho persuaderetur,
quo facilius vinci possent, cum se voluptatibus dedissent.
Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante
eum consulem pro se & re publica quarto consulatu devouerat. No
rat eundem Fabricius, norat Coruncanius, qui cum ex
sua vita, tum ex eius quem dico P. Decii facto iudicabant
esse profecto aliquid natura pulcrum atque preclarum, quod
sua sponte peteretur, quodque spreta et contempta volup
tate optimus quisque sequeretur. Quorsum ergo tam mul
ta de voluptate? Quia non modo vituperatio nulla, sed
etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas
magnopere desiderat. Caret epulis extructisque mensis
& frequentibus poculis. Caret ergo violentia et crude
litate et insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam
eius blanditiis non facile obsistimus, diuine enim plato
escam malorum appellat voluptatem, quod ea videlicet ho
mines capiuntur ut pisces hamo, quamquam immodera
tis epulis caret senectus, modicis tamen conuiuiis delectari
potest. C. Duellium filium Marci, qui penos primus classe
deuicerat, redeuntem a cena senem sepe videbam puer. Delecta
batur cereo funali & tibicine, que nullo sibi exemplo
priuatus sumpserat. Tantum licentie dabat illi gloria. Sed
quid ego alios? Ad me ipsum iam reuertar. Primum habui
semper sodales. Sodalitates autem me questore constitute sunt
sacris ideis magne matris acceptis. Epulabar autem cum soda
libus omnino modice. Sed erat quidam feruor etatis,
qua progrediente omnia fiunt mitiora in dies. Neque enim
ipsorum conuiuiorum delectationem voluptatibus corporis magis
quam cetu amicorum et sermonibus metiebar. Bene enim
maiores accubationem epularum amicorum, quia vite
coniunctionem haberet, conuiuium nominauere, melius quam
greci, qui hoc idem tum compotationem, tum concena
tionem vocant, ut quod in eo genere minimum est,
hoc maxime probare videantur. Ego vero propter sermonis
delectationem tempestiuis quoque conuiuiis delector. Nec

al' samnitibus
i. dei suis postulare
s. mortis
vl' violentia et cruditate
crapulis
crebro
i. pertica funibus suspensa a qua dependet lapadis
constitute
al' epulare

cum equalibus solum qui pauci[ia] admodum restant. sed
cum vestra etiam etate atque vobiscum. Habeo quam magnam
gratiam senectuti que mihi sermonis auiditatem auxit
abstulit potionis et cibi substulit. Quod si quem etiam ista delectant
nec omnino bellum indixisse videar voluptati cuius est
fortasse quidam naturalis motus non intelligo ne in istis
quidem voluptatibus ipsis carere sensu senectutem. Me vero
et magisteria delectant a maioribus instituta et is ser
mo qui more maiorum a summo magistro adhibetur
in poculo. et pocula sicut in simphosio Zenophontis est
minuta atque rorantia & refrigeratio in estate & vicissim
aut sol aut ignis ibernus. Que quidem etiam in Sabinis
persequi soleo. Conuiuiorum que vicinorum quottidie compleo
quod ad multam noctem quam maxime possumus vario
sermone producimus. Lelius. At non est voluptatum tanta
quasi titillatio in senibus. Cato. Credo sed ne desideratio
quidem. Nichil est autem molestum quod non desideres.
rudet affecto bene Sophocles cum ex eo quidam iam effecto etate que
reret uteretur ne rebus vereis venereis. Dii meliora
inquit. libenter vero istinc sicut a domino agresti et furio
so profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum fortas
se et molestum est carere. saciatis vero et expletis
iocundius carere quam frui. Quamquam non caret is qui desiderat no
Ergo hoc non desiderare dico esse iocundius. Quod si istis
voluptatibus bona etas fruitur libentius primum parvulis
fruitur rebus ut diximus. Deinde hiis quibus senectus
gladiator fuit etiam si non abunde potitur non omnino caret. ut Turpione
al' in ultima Ambivio magis delectatur qui in prima cauea spectat
delectatur tamen etiam qui in ultima. Sic adolescencia volu
ptates prope intuens magis fortasse letatur. sed delecta[2]
etiam senectus procul eas spectans tantum quantum sat est.
At illi quanti sunt que delectant animum tamquam emeritis
stipendiis libidinis ambicionis contencionum inimiciarum
cupiditatum que omnium secum esse secumque ut dicitur
sentus vivere. Si vero habet aliquid tamquam pabulum studii
atque doctrine nihil esse ociosa senectute iocundius.
Mori videbamus in studio demeciendi speram celi atque
terre. Gallum familiarem patris tui Scipio. Quociens
illum lux noctu aliquid describere ingressum. quociens
nox oppressit cum mane cepisset. Quam delectabat eum de
al' predicere fensiones solis et lune multo ante nobis predicare. Quid in le cenia
vioribus studiis sed tamen acutis. Quam gaudebat bello suo punico

i. flo sermo

Nevius . q̃ truculento plautus . q̃ pseudo . uidi etiam
senem liuium qui tum sex annis antequam ego natus sum fa
bulam docuisset . Centone Tuditano q̃ consulibus usque
adolescentiam meam processit etate . Quid de p. cras
lucinij si et pontificii et ciuilis iuris studio loquar . aut de
huius p. Scipionis qui his paucis diebus pontifex ma
ximus factus est . Atque eos omnes quorum commemoraui quos
his studiis flagrantes senes vidimus . M. vero Cethe
gum quem recte suade medullam dixit Ennius quanto
studio exerceri indicendo videbamus senem . Que sunt
igitur epularum aut ludorum . aut scortorum volupta
tes . cum his voluptatibus comparande . Atque hec quidem studia
doctrine sunt . que quidem prudentibus . & bene institutis
pariter cum etate crescunt . ut honestum illud Solonis sit,
quod ait in versiculo quodam ut ante dixi, senescere se multa
in dies addiscentem qua voluptate animi nihil potest nulla res ite
esse maior Venio nunc ad voluptates agricolarum
quibus ego incredibiliter delector . que nec ulla impe
diuntur senectute . et mihi et ad sapientis vitam pro
xime videntur accedere : Habent enim rationem cum
terra . que numquam recusat imperium . nec umquam sine usu
ra reddit quod accipit . sed alias minore . plerumque cum
maiore fenore . quamquam me quidem non fructus mo
sed ipsa ipsius terre uis ac natura delectat . Que cum gre
mio mollito ac subacto sparsum semen excipit . primum
i. cupturum
id occatium cohibet . Ex quo occatio que hoc efficit nomi
nata est . Deinde tepefactum vapore suo et compressum
diffundit & elicit herbescentem ex eo viriditatem . que
i. nodato nixa fibris stirpium sensim adolescit . culmo que erecta ge
niculato . uaginis que quasi pubescens includitur . e quibus cum
emerserit fundit frugem spice ordine structam . Et contra
auium minorum morsum munitur vallo aristarum Quid
ego vitium ortus . situs incrementa commemorem . Satiari de
lectatione non possum nec ut mee senectutis requiem oblectamen
tum que noscatis . Omitto enim vim ipsam et omnium que
nascuntur generantur e terra que ex fici tantulo grano
vinaceo aut ex acino uinceato aut ex ceterarum frugum . aut stir
pium minutissimis seminibus tantos truncos . ramos que pro
creat . Malleoli plante sarmenta vites radices propagines
nonne ea efficiunt ut quemuis cum admiratione delectent .
Vitis quidem que natura caduca est . et nisi fulta feratur ad terram
Eadem cum se erigat clauiculis suis quasi manibus quicquid est

natta complectitur quam serpentem multiplici lapsu et erra
tico ferro amputans coherceat ars agricolarum / ne silvescat
sarmentis / et in omnes partes nimia fundatur Itaq3 ineunte
vere in his que relicta sunt existit tanq̄ ad articulos sarme
torum ea que gemma dicitur a qua oriens uva sese ostendit
que insucco terre et calore solis augescens / primo est peracer
ba gustatu / deinde maturata dulcescit · vestita q3 pampinis
nec modico tempore caret et nimios solis defendit ardores
Qua quid potest esse / tum fructu letius / tum aspectu pulcrius
Cuius quidem non utilitas me solum / ut ante dixi / sed
etiam cultura et ipsa natura delectat adminiculorum ordines
capitum coniugatio / religatio et propagatio vitium sarmentorum
eam quam dixi / aliorum amputatio / aliorum immissio Quid
ego irrigationes / quid fossiones agri / repastinationes q3 profe
ram quibus fit multo terra fecundior · Quid de utilitate
loquar stercorandi dixi in eo libro quem de rebus rusticis
scripsi · de qua doctus hesiodus ne verbum quidem fecit
/ cum de cultura agri scriberet · At homerus qui multis / ut
mihi videtur ante seculis fuit Laertem lenientem animū
vel desiderium quidem capiebat e filio / colentem agrum
et eum stercorantem facit Nec vero segetibus solum · et pra
tis et vineis et arbustis res rustice lete sunt sed etiam ortis
et pomariis / tum pecudum pastu apium examinibus / florū
omnium varietate · Nec solum consitiones modo delectāt
sed etiam insitiones quibus nihil invenio agricultura solor
tius · Possum persequi permulta oblectamenta rerum ru
sticarum · sed ea ipā que dixi fuisse sentio longiora Igno
scetis autem Nam & a studio rerum rusticarum provectus
sum · et senectus est natura loquatior : ad meliora profitisti
Ille autem cuius obtusior sit acies / non videre Equidē
efferor studio patres nostros quos colui et dilexi / videndi
Neq3 enim eos solum convenire habeo / quos cognovi / sed illos
etiam de quibus audivi et legi et ipse conscripsi Quo q̄dē
me proficiscentem / haud sane / quis facile retraxerit velut
medea pelliam recoxerit nec tanq̄ recoxerit pilam / ut
si quis mihi deus largiatur ut hac etate repuerescam
& et in cunis vagiam / valde recusem · Nec vero velim
quasi decurso spatio a calce ad carcerem revocari · Quod
enim habet vita comodi quid non potius laboris sed
habet sane senibus etas · habet certe tamen aut satieta
tem aut modum · Non libet enim mihi deplorare vitā
quod multi et indocti fecerunt Neq3 me vixisse penitet

ne ab oib3 ea vi[illegible] vide an xo[illegible] l[illegible] [illegible] signū

qui ita vixi ut non frustra me natum existimem. Et ex vita ista ita discedo tanquam ex hospitio, non tanquam e domo. Commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi dedit. O preclarum diem cum in illud divinorum animorum concilium cetumque proficiscar, cumque ex hac turba et colluvione discedam. Proficiscar enim non ad eos viros solum de quibus ante dixi, Verum etiam ad catonem meum, quo nemo vir melior natus, nemo pietate prestantior. Cuius a me corpus est crematum, quod contra decuit ab illo meum. Animus vero non me deserens, sed respectans in ea profecto loca discedit quo mihi ipse cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum, non quo equo animo ferrem, sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum et discessum fore. His mihi rebus scipio, et id enim te cum lelio admirari solere dixistis, levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam iocunda. Quod si in hoc erro qui animos hominum immortales esse credam libenter erro, nec mihi hunc errorem, quo delector dum vivo extorqueri volo. Sin mortuus, ut quidam minuti philosophi censent, nihil sentiam. Non vereor ne hunc errorem meum philosophi mortui irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura ut aliarum omnium rerum sic vivendi modum. Senectus autem est etatis peractio tanquam fabule, cuius defatigatione fugere debemus, presertim adiuncta sacietate. Hec habui de senectute que dicerem, ad quam utinam perveniatis, ut ea que ex me audistis re experti probare possitis.

Tullij de Amicitia

QVINTUS MUCIUS AUGUR SCEVO
la memoriter et iocunde solebat multa narrare de ce
lio lelio socero suo. nec dubitare illum in omni ser
mone appellare sapientem. Ego autem a patre ita
eram deductus ad sceuolam sumpta uirili toga. ut
quo ad possem et mihi liceret a senis latere numquam discede
rem. Itaque ab eo multa prudenter disputata. multa etiam
breuiter et commode dicta memorie mandabam. fieri que stu
debam eius prudentia doctior. Quo mortuo me ad ponti
ficem sceuolam contuli. quem unum nostre ciuitatis et
ingenio et iusticia prestantissimum audeo dicere. Sed de
hoc alias tractabitur. Nunc redeo ad augurem. cum sepe
multa narrabat. tum memini illum domi in emiciclo sedentem
ut solebat. cum ego essem una et pauci admodum famili
ares. in eum sermonem illum incidere qui tum fere multis
erat in ore. Meministi enim profecto o attice. et eo magis
quod p sulpicio utebare multum. cum is tribunus plebis capi
tali odio a quinto pompeio qui tum erat consul dissideret.
qui cum coniunctissime et amantissime vixerat. quanta esset
homini uel admiratio uel querela. Itaque tum sceuola cum in
eam ipsam mentionem incidisset. exposuit nobis sermonem lelii
de amicicia habitum. ab illo secum. et cum altero genero C.
fannio marci filio. paucis diebus post mortem affricani. Eius
disputationis sententias memorie mandaui. quas hoc libro ex
posui. quare induxi ipsos loquentes. ne inquam et inquit
sepius interponeretur. atque ut tamquam a presentibus coram haberi
sermo uideretur. Cum enim sepe me cum agere ubi de ami
citia scriberem aliquid digna res est uisa mihi cum omni
cognitione tum nostra familiaritate. Itaque feci non inuitus.
ut prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in cathone maiore
feci. qui est scriptus ad te de senectute. Catonem induxi
senem disputantem de senectute. quia nulla uidebatur aptior
persona. que de illa loqueretur etate. quam eius qui et
diutissime senex fuisset et in ipsa senectute preceteris flo
ruisset. Sic cum ~~accepissimus~~ accepissemus a patribus maxime
memorabilem C lelii et p scipionis familiaritatem fuisse
idoneam mihi. C. lelii persona uisa est. que de amicitia ea
ipsa dissereret. que disputata ab eo meminisset sceuola.
magister eius. Genus autem hoc sermonum positum in
hominum ueterum auctoritate. ut eorum illustrium. plus
nescio quo pacto uidetur habere grauitatis. Ita que ipse mea
legens sic afficior interdum. ut Catonem non me loquentem

existimem. Sed ut tu verum ad senem senex de senectute loq
Sic in hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsit. tu
et Cato locutus quo erat nemo fere senior illis temporibus
nemo prudentior. nunc lelius et sapiens. sic enim etiam habitus
et amicitie gloria excellens de amicitia loquitur. Tu velim ani
mum a me parumper avertas. lelium ipsum loqui putes
C fannius & Q Mucius ad socerum veniunt post mortem
affricani. ab his sermo oritur Respondit lelius. cuius tota
disputatio est de amicitia. quam leges tu ipse atque cognosces.

FANNEUS sunt ista vera o leli
Nec enim melior fuit vir affricano. nec clarior quisq
Sed existimare debere omnium in te esse coniectos Unu
te sapientem et appellant et extimant Tribuebat hoc modo
M Catoni. Scimus lucium attilium apud patres nostros ap
pellatum esse sapientem. Sed uterq alio quodam modo. Attilius
quia prudens esse in iure civili putabatur Cato quia multarum
rerum usum habebat. multa enim et in senatu et in foro
vel provisa prudenter vel acta constanter vel responsa acu
te ferebantur Preterea quasi cognomen iam habebat in se
nectute sapientis Te autem alio quodam modo non solum
natura et moribus Verum etiam studio et doctrina esse
sapientem Nec sicut vulgus sed ut eruditi solent appellare
sapientem qualem in reliqua grecia neminem. Nam qui
septem appellabantur. eos qui ista subtilius querunt in nume
sapientum non habent. Athenis unum accepimus. et eum
quidem appollinis oraculo sapientissimum iudicatum hanc
sapientiam esse in te existimant. ut omnia tua in te esse
posita ducas. humanos q casus virtute inferiores putes
Ita q ex me querunt credo et ex hoc item sceuola. quo
nam pacto mortem affricani feras. eo q magis q in his
proximis nonis. cum in orto decii bruti augurus commentandi
causa ut assolet venissemus. tu non affuisti. qui diligentis
sime est semper illum diem illud munus solitus esse ob
ire Sceuola Querunt. C leli multi ut est dictum a
fannio Sed ego respondeo id quod animadverti te dolore
quem acceperis. cum summi viri. cum amicissimi morte ferre
moderate. nec potuisse non commoveri. nec fuisse id tue hu
manitatis Quod autem his nonis in collegio nostro non affuisses
invaliditudinem respondeo causam. non mesticiam fuisse
Le Recte tu quidem respondisti sceuola et vere Nec enim
ab isto officio quod semper usurpavi cum valerem abduci
ti incomodo meo debui. nec ullo casu arbitror hoc constanti

animo posse contingere ut ulla intermissio fiat officii Tu aut(em)
fanni · qui mihi tantum tribui dicis quantum ne ego agno
sco · nec postulo · facis amice · Sed ut mihi videris non recte
iudicas de catone · Aut nemo fuit quod quid magis credo
ut si quisq(uam) est sapiens · ille fuit sapiens Quo(modo) enim ut
alia omittam mortem filii tulit · Memineram paulum · vi
deram Gaium · Sed caue ne eos preponas maximo Catoni
et expectato viro Quamobrem caue ne Catoni anteponas
sistum quide(m) ipsum que appollo ut ais sapientissimu(m) iudi
al' laudantur cauit huius enim facta · illius dicta et cuncta iudicantur
· de me autem ut iam loquar cum vtroq(ue) sit habetote
Ego si Scipionis desiderio me moueri negem / quam id
recte faciam uiderint sapientes / Sed recte mentiar Moue
or enim tali amico orbatus qualis ut arbitror nemo vnq(uam)
erit / et ut confirmare possim nemo certe fuit · Sed non
egeo medicina / me ipse consolor et maxime illo solacio q(uo)d
ego eo errore careo / quo amicoru(m) decessu plerique angi
solent · Nichil mali accidisse scipioni puto · si quid ac
+ mi accidit cidit · suis autem incomodis grauiter angi non amicu(m)
sed se ipsum amantis est Cum illo vere quis neget actu(m)
esse preclare · nisi enim quod ille minime putabat imor
talitatem optare vellet · quid non est adeptus · quod ho(m)i
fas esset optare · Qui summa(m) spem civium quam de eo
iam puero habuerant · continuo adolescens incredibili
virtute superauit · qui consulatum nunq(uam) petiuit factus
est consul bis · primum ante tempus · iterum sibi suo t(em)p(or)e
rei pu(blice) pene sero · qui duabus vrbibus euersis inimicissimis
huic imperio / non modo p(rese)ntia · verum etiam futura bella
deleuit · quid dicam de moribus facillimis · de pietate in
matrem de liberalitate in sorores · bonitate in suos iusticia
in omnes · nota sunt vobis Quam autem ciuitati carus
fuit merore funeris indicatum est · quid igitur hunc
paucorum annorum accessio iuuare potuisset · Senectus
enim quamuis non sit grauis · ut memini catone anno vno
ante q(uam) esset mortuus mecum et cum Scipione disserere · tamen
aufert eam viriditatem in qua etiam tunc erat scipio Qua(m)
obrem vita quidem talis fuit · vel fortuna vel gloria · ut
nihil posset accede(re) · moriendi autem sensum celeritas ab
stulit · quo de gen(er)e mortis difficile dictu est · quid homines
suspicentur vos videtis / hoc vere · tu(m) licet dice(re) p(ro) scipioni
ex multis diebus quos in vita celeberrimos letissimosq(ue) vide
rit illum diem clarissimum fuisse cum senatu dimisso —

domum deductus et a p. C. ppli romani sociis et latinis
pridie quam excessit de vita, ut ex tam alto dignitatis gra
du ad superos videatur potius quam ad inferos pervenisse
Neque enim assentior his qui hec nuper disserere ceperunt
cum corporibus simul animas interire. et omnia morte de
leri. Plus apud me autoritas antiquorum valet et aucto
ritas nostrorum maiorum qui mortuis tam religiosa iura
tribuerunt. quod non fecissent profecto si nihil ad eos perti
nere arbitrarentur. et eorum qui in hac terra fuerunt ma
gnam que greciam que nunc quidem deleta est, tum flo
rebat institutis et preceptis suis erudierunt, et eius qui
appollinis oraculo sapientissimus est iudicatus, qui non tum
hoc, tum illud, ut pleris que, sed idem semper animos hominum
esse divinos, his que cum e corpore excessissent reditum in
celum patere. optimo et iustissimo cuique expeditissimum quod
idem videbatur scipioni. qui que quasi presagiret perpau
cis diebus ante mortem, cum et philus et manilius adesset
et alii plures, tu etiam sceuola mecum venisses) illud tridu
um disseruit de re p. cuius disputationis fuit extremum fere
de immortalitate animorum, que se in quiete viso ex africano
audisse dicebat. Id si ita est ut optimi cuiusque animus in
morte facillime evolet tanquam e custodia vinculis que corporeis
cui censemus cursum faciliorem ad deos fuisse quam scipio
ni Quocirca merere hoc eius eventu vereor. ne magis sit
invidi quam amici Sin autem illa veror ut idem interitus
sit corporum et animorum, ut nullus sensus remaneat,
ut nihil boni est in morte. sic certe nihil mali. sensu enim
amisso fit idem quasi natus non est homo Quem tamen esse
natum et nos gaudemus. et hec civitas dum erit letabitur
Quamobrem qui cum illo quidem ut supra dixi actum optime
est. mecum vero incomodius, quem fuerat equius, ut sic
prius introieram in vita. Sed tamen recordatione nostre amici
tie sic fruor ut beate vixisse videar quia cum scipione
vixerim, quo cum mihi coniuncta cura de re p. & de pri
vata fuit. et militia communis, et id in quo est omnis vis ami
citie voluntatum studiorum sententiarum summa consensio
Itaque non tam fama sapientie presertim falsa quam modo fan
nius commemoravit delectat, quam quod amicitie nostre memori
am sperem sempiternam fore. id que eo magis mihi cordi, quod
ex omnibus seculis vix tria aut quatuor nominantur paria
amicorum quo in genere sperare videor scipionis et lelii
amicitiam notam posteritati fore. FANNIUS :—

Istud quidem lelie ita necesse est. sed quoniam amicitie menci
onem fecisti et sumus ociosi pergratum mihi feceris / spero
item sceuole / si quemadmodum soles de ceteris rebus cum ex
te queruntur sic de amicitia disputaueris / quid sencias quale
existimes. que precepta des SCEVOLA Mihi vero erit
gratum / atque id ipsum / cum tecum agere conarer fannius ante
uertit Quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris LELIUS
Ego vero non grauarer si ipse considerem mihi. nam pre
clara res est et sumus ut dixit fannius ociosi Sed qui
sum ego. aut que est in me facultas / doctorum est ista con
suetudo / ea que grecorum ut his proponatur quamuis subito Magnum
opus eget exercitacione non parua Quamobrem / que disputari
de amicitia possunt. ab eis censeo ut petatis / qui ista profitentur
Ego vos hortari tantum possum / ut amiciciam anteponatis
omnibus rebus humanis. Nihil est enim tam nature aptum
tam conueniens ad res uel secundas uel aduersas. Sed hoc
primum sencio / nisi in bonis amiciciam esse non posse Neque
id ad unum reseco. ut illi qui hec subtilius dixerunt. fortasse
se vere. Sed ad communem utilitatem parum Negant enim
quemquam virum esse bonum nisi sapientem. sit ita sane. sed
eam sapienciam interpretantur quam adhuc nemo mortalis
est consecutus. nos autem ea que sunt in usu vitaque communi
non ea que finguntur aut optantur spectare debemus Nunquam
enim ego dicam C. fabricium. M. Curium T. coruncanium
quos sapientes nostri maiores iudicabant / ad istorum normam
fuisse sapientes Quare si habeant sapiencie nomen inui
diosum et obscurum. Concedant ut viri boni fuerint / ne
id quidem facient / negabunt id nisi sapienti posse concedi
Agamus igitur pingui minerua ut aiunt qui ista se gerunt — P ita
et ita uiuunt / ut eorum probetur fides / et integritas. equa
litas. liberalitas / nec sit in eis ulla cupiditas uel libido / audacia
sit que magna constancia / ut hi fuerunt quos modo nominaui
Hos viros bonos ut habiti sunt / sic etiam appellandos esse
putemus qui assequantur quantum homines possunt naturam
optimam beneuiuendi ducem Sic enim mihi perspicere videor / ita
natos esse nos. ut inter omnes esset societas quedam Maior
uel adhereret — autem / ut quisque proxime adhereat uel accederet Itaque ciues po
ciores quam peregrini / et propinqui quam alieni Cum his
et amiciciam natura ipsa peperit Sed ea non satis habet
firmitatis. Nam que hoc prestat amicitia propinquitati / quod ex
propinquitate beniuolencia tolli potest. ex amicitia non potest
Sublata enim beniuolencia amicitie nomen tollitur Nomen autem

propinquitatis manet Quanta autem uis amicitie sit ex hoc
intelligi maxime potest, q ex infinita societate generis humani
quam conciliauit ipsa natura. ita contracta res est ut adducta
inangustum, ut omnis caritas ~~inter~~ aut inter duos aut inter
paucos iungetur Est enim amicitia nihil aliud nisi omnium amicicia
diuinarum humanarum q rerum cum beniuolentia et caritate
consensio. qua quidem nihil haud scio. an excepta sapientia
nihil hominibus sit a diis immortalibus cum melius datum Tamen
alii preponunt diuitias. bonam alii valitudinem. alii potentiam
alii honores. multi etiam voluptates. beluarum hoc quidem
extremum Illa autem superiora sunt caduca. et incerta. posi
ta non tam in consiliis nostris q in fortune temeritate Qui aut
in virtute summum bonum ponunt preclare id illi quidem Sed hec
ipsa virtus amicitiam et gignit et continet Nec sine virtu
te amicitia ullo pacto potest esse. Iam virtute ex consuetudine
nostre vite sermonis q nostri interpretemur. nec eam ut
quidam docti verborum magnificentiam metiamur, viros
q bonos eos qui habentur numeremus scilicet paulos Cato
nes Gaios Scipiones philos his communis vita contenta est
Eos autem omittamus qui omnino nusquam reperiuntur Tales
igitur inter viros amicitia tantas oportunitates habet quantas
vix queo dicere Primo oportunitas est, hec quibus potest esse
vita vitalis (ut ait ennius) qui non amici mutua beniuolen
tia conquiescatur. Quid enim dulcius q habere aliquem
cum quo omnia audeas sic loqui ut tecum. Quis esset tantus
fructus in prosperis rebus nisi haberes. qui illis eque, ac tu ipse
gauderet Aduersas vero ferre difficile esset, sine illo qui
eas grauius ferret q tu ferres. Denique cetere res que expetuntur
oportune sunt singule fere rebus singulis. Diuicie ut utaris
opes ut colare honores ut laudare voluptates ut gaudeas
Valitudo ut dolore careas. et muneribus fungare corporis vel gereris
Amicitia plurimas res continet. quo quo te uertis presto
est, nullo loco excluditur, nunquam est intempestiua nunquam
molesta est. Ita q non aqua, non igni ut aiunt locis plu
rimis vtimur quam amicitia Neque ego nunc de vulgari
aut mediocri que tamen ipsa delectat et prodest. sed de vera
et perfecta loquor, qualis eorum qui pauci nominantur
fuit Nam et secundas res splendidiores facit esse amicitia
et aduersas paciens communicans q leuiores Cumque plurimas
et maximas comoditates amicitia continet. Tum illa nimirum
prestat omnibus, quod bona spe prelucet in posterum Nec
debilitari animos. aut cadere patitur. verum etiam qui intuetur

tanquam exemplar aliquod intuetur sui. quo circa et absentes ad
sunt et egentes abundant et imbecilli valent. et quod difficilius
est dictu. mortui uiuunt Tantus eos honos Memoria desiderium
prosequitur amicorum. ex quo illorum beata mors videtur ho
rum vita laudabilis Quod si exemeris ex natura rerum bene
uolentie coniunctionem nec domus ulla, nec urbs stare poterit.
nec agri cultus quidem permanebit. Id si minus quidem
intelligit quanta vis amicitie concordie que sit ex dissensio
nibus atque discordiis percipi potest Que enim domus tam
tam stabilis, que tam firma ciuitas est que non odiis atque di
sidiis funditus possit euerti. Ex quo quantum boni sit in
amicitia iudicari potest Agrigentinum quidem doctum
quendam virum carminibus grecis vaticinatum ferunt, que
in rerum natura, et toto mundo constarent, queque mouerent
ea contrahere amicitiam. dissipare discordiam Atque hoc quidem
omnes mortales et intelligunt et reprobant Itaque si quando
aliquod officium extitit amici in periculis, aut adeundis, aut co
municandis. quis est qui id non maximis efferat laudibus
Qui clamores tota cauea nuper in hospitis et amici mei
M pacuuii fuere noua fabula, cum ignorante rege uter
eorum horestem se esse diceret ut pro illo necaretur Horestes
autem ita erat horestem se esse perseueraret, stantes autem
plaudebant in re ficta Quid arbitramur in vera facturos
fuisse. facile indicabat ipsa natura uim suam, cum homines
quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent
Hactenus mihi videtur de amicitia quid sentirem potu
isse dicere. si qua preterea sunt, credo autem esse multa
ab his si videbitur qui ista disputant queritote FANNEUS
Nos autem a te potius. quamquam etiam ab istis sepe quesiui
et audiui non inuitus equidem. sed aliud quoddam filum tue
orationis expetimus SCEVOLA Tum magis id diceres
fanni, si nuper mortis scipionis cum de re p. disputatum
affuisses Qualis tum patronus iustitie fuit. contra accu
ratam orationem phili FANNEUS facile id quidem fuit
iustitiam in iustissimo viro defendere SCEVOLA quid.
Amicitiam non ne facile ei fuit. qui ob eam summa fide
constantia iustitia que seruata maximam ceperit gloriam

LELEUS RESPONDET

IM hoc quidem est afferre. quid enim refert quam
me ratione cogatis. Cogitis certe Studiis enim ge
nerosorum presertim in re bona, cum difficile est, cum ne
equum quidem obsistere Sepissime igitur mihi de amicitia cogitanti

Maxime illud considerandum videri solet Utrum propter imbecillita
tatem atque inopiam desiderata sit amicitia ut dandis recipiendis
que meritis quod quis minus per se ipse posset id acciperet ab illo
vicissim redderet an esset hoc quidem proprium amicitie sed an
tiquior et pulcrior et magis natura ipsa profecta Alia causa
Amor enim ex quo amicitia est nominata est princeps ad beni
volentiam coniungendam Nam utilitates quidem etiam ab
his percipiuntur sepe qui simulatione amicitie coluntur et ob
seruantur causa temporis In amicitia autem nihil fictum est
nil simulatum et quicquid est idem verum et voluntarium est
Quapropter a natura mihi videtur potius quam ab indigentia orta ami
citia et applicatione magis animi cum quodam sensu ama
di quam cogitatione quantum illa res utilitatis esset habitura
Quod quidem quale sit et in bestiis quibusdam adverti potest
que ex se natos ita amant ad quoddam tempus et ab eis ita amantur
ut facile eorum appareat sensus Quod in homine multo est
euidentius Primum ex ea caritate que est inter natos et
parentes que dirimi sine detestabili scelere non potest Deinde
cum similis sensus extitit amoris si aliquem nacti sumus
cuius cum moribus et natura congruamus Ita quod in eo quasi
lumen aliquod probitatis et virtutis perspicere videamur
Nihil est amabilius virtute Nihil quod magis alliciat ad
diligendum Quippe cum propter virtutem et probitatem eos
quos numquam vidimus quodammodo diligamus Quis est
enim qui C fabricii M Curii non cum caritate aliqua be
niuolentia memoriam eis usurpet quos numquam viderit
Quis est autem qui tarquinium superbum qui P Crassium
spurium menium non oderit Cum duobus ducibus de impe
rio in italia est decertatum pirrho et Anibale ab altero
propter probitatem eius non nimis non alienos animos habemus
alterum propter crudelitatem eius semper civitas hec oderit
Quod si tanta vis probitatis est ut eam vel in eis quos
numquam vidimus vel quod magis est in hoste etiam diligamus
quid mirum est si animi hominum moveantur cum eorum
quibus cum usu coniuncti esse possint Virtutem et boni
tatem perspicere videantur Quamquam confirmatur amor
ex beneficio accepto et studio perfecto et consuetudine adiuncta
quibus rebus ad illum primum motum animi et amoris
adhibitis admirabilis quedam exardescit beniuolentie magni
tudo Quam si qui putant ab imbecillitate proficisci ut
sit per quem quisque assequatur quod desideret Humilem
sane relinquunt et minime generosum ut ita dicam ortum

amicitie quam ex inopia atque indigentia natam volunt Quod
si ita esset ut quisque minimum esse in se arbitraretur ita ad
amicitiam esset aptissimus quod longe secus esset est Ut
enim sibi quisque plurimum confidit et ut quisque maxime virtu
te et sapientia sit munitus est ut nullo egeat sua que omnia
in se ipso posita iudicet ita in amicitiis expetendis colendis
que maxime excellit. Quid enim Affricanus indigens fuit
mei minime hercle at ne ego quidem illius sed ego
admiratione quadam virtutis eius ille vicissim opinione
fortasse non nulla quam de meis moribus habebat me dilexit
auxit benivolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multe
et magne consecute sunt non sunt tamen ab earum spe cause
diligendi profecte. ut enim benefici liberalesque sumus
non ut exigamus gratiam (neque enim feneramur) sed natura
propensi ad liberalitatem sumus sic amicitiam non spe merce
dis adducti. Sed quod omnis eius fructus in ipso amore inest ex
petendam putamus ab his qui pecudum ritu ad volupta
tem omnia referunt. longe dissentimus nec mirum Nihil
enim altum nihil magnificum ac divinum suspicere possunt qui
suas omnes cogitationes abiecerunt in rem tam humilem tamque
contemptam Quam ob rem hos quidem ab hoc sermone remo
vemus Ipsi autem intelligamus natura gigni sensum diligendi
et benivolentie caritatem ficta simulatione probitatis quam
qui appetiverunt applicant se et propius admovent et ut
usu eius quem diligere ceperunt fruantur et moribus sint
pares in amore et equales propensioresque ad bene meren
dum quam ad reposcendum. Atque hec inter eos sit honesta con
certatio. Sic et utilitates ex amicitia maxime capientur. et
erit potius eius ortus a natura quam ab imbecillitate gravior
et verior Nam et si utilitas amicitias conglutinaret ea
dem tum mutata dissolveret Sed quia mutari natura non potest
idcirco vere amicitie sempiterne sunt Ortum quidem amicitie
videtis nisi quid ad hec forte vultis FANNIUS Tu vero
perge Leli pro hoc enim qui minor est natu meo iure respondeo
SCEVOLA Recte tu quidem quam ob rem audiamus

LELIUS

VIDETE vero optimi viri ea que sepissime inter me
et Scipionem de amicitia disserebantur. quamquam ille quidem
nihil difficilius esse dicebat quam amicitiam usque ad extremum
vite diem permanere Nam vel ut non idem expediret inci
dere sepe vel de re publica non idem sentirentur mutari etiam mo
res hominum sepe dicebat alias adversis rebus alias etate ingravescente

atq; earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis
etatis. Quod summi puerorum amores, saepe una cum preter
ea sumpta toga deponerentur. Sin autem ad adolescentiam
pduxissent, dirimi possit tn~ interdum contentione vel lu
xurie condicione, vel comodi alicuius, quod idem adipisci uterq;
non posset. Quod si qui longius in amicicia provecti essent
tn~ sepe labefactari si in honoris contentione incidissent. Peste~
enim maiorem esse nullam amiciciis q~ in plerisq; pecunie
cupiditatem, in optimis quibusq; honoris certamen et glorie
Ex quo inimicicias maximas sepe inter amicissimos fuisse ex
titisse magna et dissidia, et plerumq; iusta nasci, cum aliquid
ab amicis q~ rectum non esset postularetur. ita ut libidinis mi
nistri aut autores essent adiuriam. Quod qui recusarent q~
uis honeste id facerent, ium tamen amicitie desere~ argue
rentur, ab his quibus obsequi nolent. Illos autem qui qui
duis ab amico auderent postulare et postulatione ipsa pro
fiteri omnia se amici causa esse facturos. eorum querela
inveterata, non modo familiaritates extingui solere sed etia~
odia gigni sempiterna. Hec ita multa quasi facta impende~
amicis ut omnia subterfugere~, non modo sapientie, sed etia~
felicitatis diceret sibi videri. Quam obrem id primum vide
amus si placet nobis, quatinus amor in amicicia progre
di debeat. nu~ ne si coriolanus habuit amicos ferre co~
patriam arma. illi cum coriolano debuerunt. Num bec
tilinum amici regnum appetentem Num amelium debu
erunt iuvare. Tiberium quidem grattum. rem p~ vexante~
a quinto Tiberone equalibusq; amicis derelictum videbam.
A C bissius cumanus hospes familie vestre Sceuola cum
ad me quo aderam cum len lenate et rupilio consulibus
in consilio deprecatum venisset, Hanc ut sibi ignoscerem
causam afferebat, q~ tanti sibi grattum fecisset ut quicq~
ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego inqua~ etiam
ne sibi te in capitolium faces ferre vellet, nunq~ inquit voluis
set id paruissem. Videtis quam nepharia vox. et hercle
ita fecit, ut plus etiam quam dixit. Non enim paruit ille
ti Grachi temeritati sed prefuit. Ne se comitem illius furo
ris, sed ducem prebuit. Itaq; hac amentia questione nova
perterritus in asiam profugit. ad hostes se contulit et
penas rei p~ graues iustas q; persoluit. Nulla est igitur
excusacio peccati si amici causa peccaveris. Nam cum conci
liatrix amicitie virtutis opinio fuerit. difficile est amici
ciciam manere si a virtute defferceris. Q~ si rectum statue

cimus / tunc contede amicis quicq velint. uel impetrare ab
amicis quicq velimus. Perfecta quidem sapientia freti simus
si nihil habeat res vitii. Sed loquamur de his amicis / qui
ante occulos sunt quos ~~vi~~ vidimus aut de quibus memoriam
accepimus / aut quos novit vita communis. Ex hoc numero
nobis exempla sumenda sunt & eorum quidem maxime
qui ad sapientiam proxime accedunt. Vidimus P. emi
lium C. lusino familiarem fuisse / sic a patribus accepimus
bis una consules / et collegas in censura / tu et cum his et inter
se coniunctissimos fuisse M. Curium T. Coruncanum me
morie traditum est. Igitur ne suspicari quidem possimus
quemq horum ab amico quippiam contendisse / qd contra
fidem contra iusiurandum esset / et contra rem publica
Nam hoc quidem in talibus viris / quid attinet dice / si
contendisset / scio impetratum non fuisse ~ cum illi sanctis
simi viri fuerint / eque autem nefas sit / tale aliquid
face rogatu & rogare. A vo T. gracchum sequebantur
C. carbo. C. cato. et minime tunc quidem C. frater nunc
idem acerrimus.

HEC IGITUR PRIMA LEX IN AMICICIA

sanciatur / ut neq rogemus res turpes / nec faciamus
rogati. Turpis enim excusatio est. et minime accipie
da / cum in ceteris peccatis / tum si quis contra rem p se causa
amici fecisse fateatur. & n. eo loco fanni & scevola locuti
sumus / ut nos longe prospice opporteat futuros casus rei p
deflexit enim iam aliquantu de spatio curriculo q consuetudo
maiorum Tiberius gracchus regnum occupare conatus est. uel
regnavit his quidem paucos menses Nunq simile res p.
audierat / ut videret. Hunc etiam post mortem seciti amici
et propinqui Qd M. p. Scipionem Nasicam effecerint / si
lacrimis nequeo dice. Nam carbonem quoq / quem modo
posiumus / propter recentem penam Tiberii grachi sustinui
mus. de C. Grachi aut tribunatu quid expectem / no libet
augurari. Serpit deinde res que procliuis ad perniciem / tu
semel cepit labitur. Videtis in tabella / iam ante quanta
sit facta labes. Primo gabinia lege. biennio aute post
cassia. Video iam videor. p. ro. a senatu disiunctum /
multitudinis arbitrio res maximas agi. Plures em discent
quemadmodum hec dissensiones fiant / q quemadmodum
his resistat. Quorsum hec. quia sine sociis nemo qcq
tale conatur. Precipiendum est igitur bonis / ut si in eius
modi amicitias ignari aliquo casu inciderit ne existiment ita

l audierat

l adiscent

se alligatos ut ab amicis in magnam aliquam rem p. peccantibus
non discedant. Improbis autem pena statuenda est Nec uero
minor his qui secuti sunt alterum quam his qui ipsi fuerunt
impietatis duces Quis clarior in grecia Themistode quis
potentior qui cum imperator bello persico a seruitute
greciam liberasset Propter quod inuidiam in exilium expulsus
est ingrate patrie iniuriam non tulit quam ferre debuit
fecit idem quod uiginti annis ante apud nos fecerat corilia
nus His adiutor contra patriam inuentus est nemo Itaque
mortem sibi uterque consciuit Et talis improborum consen
sio non modo excusatione amicitie tegenda non est sed potius
omni supplicio uidicanda est ut ne quis concessum putet
amicum uel bellum patrie inferentem sequi Quod quidem
ut res ire cepit Haud scio aliquando futurum sit Mihi autem
non minori cure est qualis res p. post mortem meam fu
tura sit quam qualis hodie sit Hec igitur prima lex amicitie
sanciatur ut ab amicis honesta petamus amicorum causa
honesta faciamus nec expectemus quidem dum rogemur
sed studium semper adsit Cunctatio absit Consilium uero
dare gaudeamus libere Plurimum in amicitia amicorum
bene suadentium ualeat auctoritas ea que adhibeatur ad ad
monendum non modo apte sed etiam acriter si res postu
labit et adhibite pareatur Nam quibusdam quos sapientes
habitos fuisse in grecia placuisse opinor mirabilia quedam
sed nihil est quod illi non persequntur argutius partim fugen
das esse nimias amicitias dicebant ut non necesse sit
unum sollicitum esse pro pluribus satis superesse sibi suarum
cuique rerum alienis nimis implicari molestum esse co
modissimum esse quam laxissimas habenas habere amicitie
quas uel adducas cum uelis uel remittas Caput enim esse
ad beate uiuendum securitatem qua frui non possit animus
si tamquam parturit unus pro pluribus Alios autem dicere
aiunt etiam multo inhumanius quem locum breuiter
perstrinxi paulo ante presidii adiumenti que causa non
beniuolentie neque caritatis amicitias esse expetendas Itaque
ut quisque minimum firmitatis haberet minimum que uirium
ita amicitias appeteret maxime ex eo fieri puto ut mulier
cule magis amicitiarum presidia querunt quam uiri et inopes
quam opulenti et calamitosi quam hi qui putentur beati O
preclaram sapientiam Solem enim e mundo tollere uident
qui amicitiam e uita tollunt Qua a diis immortalibus
nihil melius habemus nihil iocundius Que est enim ista

al' tegenda
l' vidicanda

al' ris

al' cautas

securitas: specie quidem blanda / sed re ab se ipā multis locis repu
dianda Neqz enim est consentaneum ullam honestatem rem acti
onem ue ne sollicitus sis / aut non suscipere. aut susceptam depo
nere: Quod si curam fugimus uirtus fugienda est / que neces
se est ut cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur / atqz
oderit ut bonitas malitiam temperantia libidinem. ignauiam
fortitudo Itaqz uideas rebus iniustis iustos maxime dolere /
imbecillibus fortes. flagitiosis modestos / ergo hoc proprium est
animi bene constituti. et letari bonis rebus. et dolere contrariis. q̄
obrem si cadit in sapientem animi dolor / qui profecto cadit nisi
ex eius aı̄o exstirpari humanitatē arbitramur / q̄ cā ē ut ai
citiā funditus tollamus e uita / ne aliqs ꝑ eā suscipiamus molestias
: Quid enī int'est motu animi sublato / nō dico īt' pecudē et hoīez
sed int' hoiez et truncū / aut saxum / aut quoduis gnus ~~hm~~ eius
modi: neqz enim sunt audiendi isti. q̄ uītutē durā et q̄si ferrā
ēē uolūt quandam: que quidē est / cum multis in rebus / tū in
aicitia tenera atqz tractabilis / ut ex bonis amici q̄i diffundant
Quamobrem angor iste qui pro amico saepe capiendus
ē / nō tam ualet / ut tollat e uita amicitiā / nō plus q̄ ut uir
tutem / quia nō nullas curas et molestias afferunt / repudient
Cum autē contīhat aicitia ut supra dixi si qua significatio
uirtutis eluceat / ad quā se similis aı̄us applicet et adiungat. Id
cum contigerit amo' exoriatur necesse est Quid enim tam
absurdum q̄ delectari mltis inanibus rebus / ut honore ut glā
ut edificatione / uestitu cultu qz corporis: aı̄o aut̄ uītute pre
dito / eo qui uł amare / uł ut ita dicam redamare possit
non admodum delectari: Nihil est enim remuneratione beni
uolentie nihil uicissitudine studiorum officio qz iocundius
Quid: si ēt illud addimus. qd' recte addi pt' nihil esse q̄ ad
se rem ullam tam alliciat et tam attrahat quam ad aicitiā
similitudo Concedatur ꝑ profecto esse uerum. ut bonos
boni diligant asciscant qz sibi ꝑ q̄i propinquitate coniunctos
atqz natura Nihil enim appetentius sui similiū / nec rapa
cius q̄ natura Quamobrem hoc quidem Fanni & Sceuo
la constet ut opinor bonis inter bonos q̄i necessariā bn̄i
uolentiam que est ~~amicitia~~ amicitie fons a natura consti
tutus Sed eadem bonitas etiam ad multitudinē ptinet. nō
enim est inhumana uītus / neqz immunis / neqz superba. que
etiam populos uniuersos tueri eisqz optime consulere soleat
. qd' non faceret profecto si a caritate uulgi abhorreret.

T OE ECIAM MIHI QUIDEM VIDENTUR
QUE UTELIATUM CAUSA FINGUNT:

amicicias amabilissimum nodum amicicie tolle Non enim tam utilitas parta per amicum quam amici amor delectat. Tumque illud fit quod ab amico est profectum iocundum si cum studio est profectum. Tum quam abest ut amicicie propter indigenciam colantur ut hi qui opibus et copiis maxime quam virtute in qua plurimum est presidii minime alterius indigeant liberalissimi sint & beneficentissimi. atque haud sciam an ne opus sit quidem nihil umquam animo deesse amicis ubi studia nostra indiguissent si numquam consilio numquam opera nostra vel nec domi vel milicie Scipio eguisset Non igitur amicicia utilitatem sed utilitas amiciciam consecuta est Non ergo erunt homines diviciis diffluentes audiendi si quando de amicicia quam nec usu nec racione habent cognitam disputabunt Nam quis est proh deum atque hominum fidem qui velit ut neque diligat quemquam nec ipse ab ullo diligatur et velit circumfluere omnibus copiis atque in omni rerum habundancia vivere Hec enim est tirannorum vita nimirum in qua nulla fides nulla stabilis benivolencie potest esse fiducia. Omnia semper suspecta atque sollicita sunt nullus locus est amicicie. Quis enim aut eum diligat quem metuat aut eum a quo se metui putet coluntur tamen simulacione duntaxat ad tempus Qui si forte ut fit plerumque ceciderint tunc intelligitur quam fuerint inopes amicorum. Quod tarquinium dixisse ferunt tunc tum exulem se esse intellexisset quos fidos amicos habuisset & quos infidos cum iam neutri gratiam referre posset Quamquam miror in illa superbia & importunitate si quemquam habere potuit Atque in huius quem dixi mores veros amicos parare non potuerunt sic multorum opes prepotencium excludunt amicicias fideles Non enim solum ipsa fortuna ceca est sed eos eciam efficit plerumque cecos quos complexa est Itaque illi efferuntur fere fastidio & contumacia. Nec quicquam insipiente infortunio intollerabilius fieri potest Atque hoc quidem videlicet eos qui antea commodis fuerint pluribus moribus imperio potestate prosperis rebus et mutari sperni ab hiis veteres amicicias indulgere novis Quid autem stulcius quam ut plurimum copiis facultatibus opibus possint cetera parare que parantur pecuniam equos famulos vestem egregiam vasa preciosa amicos non parare optimam et pulcherrimam vite ut ita dicam supellectilem. Et enim cetera cum parant cui parent nesciunt nec cuius causa laborant Eius enim est istorum quidquid est qui vincit viribus amiciciarum sua cuique permanet stabilis et certa possessio ut eciam si illa maneant que sunt quasi dona fortune tamen vita inculta et deserta ab amicis non possit esse iocunda

SED HOC HACTENUS · CŌSTITUENDI · AUT
sunt qui sint in amicitia fines et quasi termĩ diligendi ·
de quibus tres uideo sententias ferri quarũ nullã probo
Vnam ut eodem modo erga amicũ affecti simus quo erga nos
metipsos Altera ut nr̃a in amicos beniuolentia illorum erga
nos beniuolentie pariter equaliter q₃ respondeat Tertia ut quã
ti quisq₃ seipsum faciat tanti fiat ab amicis Harum trium se
tentiarum nulli prorsus assentior Nec enim prima vera est
ut quemadmodum in se quisq₃ sit in amico fiat animatus Quã
multa enim que nr̃a causa nunq̃ faceremus facimus causa
amicorũ precari ab indigno supplicare Tum acerbius in aliquẽ
inuehi insectari q₃ uehementius que in nostris rebus nõ satis
honeste in amicorum fiunt honestissime Multe q₃ res sunt
in quibus de suis comodis viri boni multa detrahunt detrahi q₃
q₃ patiuntur ut his amici potius quã ipĩ fruantur Altera sen
tentia est que diffinit amicitiã paribus officiis atq₃ voluptati
bus hoc quidem est nimis exigue & exiliter ad calculos vocare
amicitiã ut par sit ratio acceptorum · & datorũ Ditior mihi
& affluentior uidetur esse vera amicitia nec obseruare restricte
ne plus reddat q̃ acceperit Neq₃ enim verendum est ne quid ex
cidat aut ne quid in terram defluat aut ne plus equo q̃s
in amicitiã congerat Tertius et vero ille finis deterrimus · ut
quanti quisq₃ se ipm̃ faciat · tanti fiat ab amicis Sepe enĩ in
quibusdã ut animus obiectior est aut spes amplificande fortunẽ frac
tior Non est igĩ amici talem esse in eum qualis ille in se est
sed potius eniti et efficere · ut amici iacentem animũ excitet
inducat q₃ spem cogitationẽ q₃ meliorẽ Alius igit̃ finis vere
amicitie custodiendus est si prius qđ maxime reprehendẽ sci
pio solitus est · edixero Negabat ullam vocem inimiciorẽ
amicitie potuisse reperiri q̃ eius qui dixisset ita amare opor
tẽ ut aliqñ esset osurus Nec verõ adduci posse · ut quidẽ
proxime dictum est hic quemadmodum putaretur Abhiante
esse dictum credẽtur qui sapiens habitus esset Vnus e septẽ
impuri cuiusdam aut ambitiosi · aut omĩa ad suã potẽtiã re
uocantis esse sententiã Quonã enĩ modo quisq̃ amicus esse
poterit eius cui se putabit inimicũ esse posse Quin etiam
necesse erit cupere et optare ut q̃ sepissime peccet amicus
quo plus debet sibi tanq̃ ansas det ad reprehendendum Rur
sus autem recte factis comodis q₃ amicorũ necesse erit angi · dolẽ
inuidẽ Quare hoc quidẽ preceptũ cuiuscũq₃ est ad tollendã
amicitiã valet Illud potius precipiendum fuit ut eam diligẽtiã
adhiberemus in amicitiis preperãdis ut ne qñ amare inciperemus

cum quem aliquando odisse possemus Quin etiam si minus
felices in diligendo fuissemus ferendum id scipio potius q̄ inimi
torum tempus cogitandum putabat His igitur finibus utendū
arbitror/ ut cum emendati mores homiū sint tū sit int̄ eos omn
rerum consiliorum voluntatū sine ulla exceptione cōmunitas
ut etiam si qua fortuna acciderit ut minus iuste amicorū volūtates
adiuvande sint/ in quibus eorum ut de capite agitur/ aut fa
ma declinandum est de via modo / ne sūma turpitudo sequat̄
Est enim quatenus amicitie dari venia possit Nec vero ne
glicenda est fama: nec esse mediocre telum / ad res gerendas
existimar̄ oportet benivolentiā civium / quā blandiciis adsectādo
colligē turpe est Virtus quam sequitur caritas minime re
pudianda est Sed sepe enim redeo ad scipionem cuius omnis
sermo erat de amicicia. querebatur / q̄ in omnib; rebus homines
diligenciores essent capras et oves quot quisq; hr̄et dicē posset
Amicos quot hr̄et non posset dicē Et in illis quidē parandis
adhibere curam in amicis eligendis negligentes esse / nec haber
q̄ signa quedam / et notas / quibus eos qui ad amiciciam essent
~~diligendi~~ idonei iudicarent Sunt igitur firmi et stabiles / et
constantes ~~eligendi~~ cuius generis est magna penuria & iudicar̄
difficile est sane nisi expertum Experiendum autem est ī ipā
amicicia. Ita precurrit amicicia iudicium / tollit q; experiēdi
potestatē Est igitur prudentis sustinē / ut cursum sit impetu
benivolentie quo utamur: quis aquis tempestates sic amiciciis
aliqua parte periclitatis moribus amicorū Quidā sepe in parva
pecunia perspiciuntur / q̄ sint leves. quidā aūt quos parva movē
nō potuit cognoscunt̄ in magna Sin vō erunt aliqui reperti
qui pecuniā preferre Amicicie sordidum existimēt / ū ub eos
invenissemus / qui honores magistratus imperia / potestates opes
Amicitie non anteponant: ut cum ex altera parte preposita hec
sint / ex altera vis amicitie / non multo illa malint Imbecilla eñ
humana nā est ad contemnādam potenciā Quā etiam si negle
cta amicitia consecuti sint obscuratū arbitrantur quia nō sin
magna cā sit neglecta amicicia Ita q; vere amicitie difficil
lime reperiunt in his qui honoribus re q; p̄ versantur Ubi
enim istum invenias qui honorē amici anteponat suo. Quid
hec ut dimittam q̄ graves q̄ difficiles plerisq; videntur / cala
mitatū societas ad quas nō est facile inventus qui descēdat Q̄
q̄ ennius recte ait Amicus certus in re incerta cernit̄ / tū hec
duo levitatis et infirmitatis plerosq; convincūt. Aut si in bonis
rebus contemnūt amicos aut in malis deserunt Qui igit̄ utraq;
in re gravē. constantē. stabilem. se in amicitia prestiterit

Hunc & maxime raro genē hoīum iudicaē debemus / & pene
diuino. firmamentū aūt stabilitatis constācie qȝ est eius q̄ ī aīcicia
querimus. fides. Nihil enī stabile est. qđ infidū est. Simplicē preterea
et commūnē et cōsencientem .i. qui rebus hisdem moueatᷣ eligi par est
.que oīa ptinēt ad fidelitatē. neqȝ enī fidum pt̄ esse multiplex in
geniū / et tortuosum neqȝ vēo q nō eisdē rebus mouetᷣ. & natuē
consentit / fidus ꝗ stabilis pt̄ ēē. Addedū eodē ꝑcepto est / ut ne crī
nib9 aut infendis delectet amicus / aut credat oblatis qᵉ ptinēt
oīa ad eā quā iā dudū tracto cōstanciā Ita fit uerū illud qđ inicio
dixi amiciciā nisi int̄ bonos ēē nō posse Est enī boni viri / quē eū
dem / sapientē licet dicē h̄ duo tenē in aīcicia Primū ne quid
fictū sit / ne ue simulatū Apte enī est odisse aliū magis īgeniū
ē. q̄ frōte occultaē sententiā Deinde nō solum ab aliquo oblatas
criminacōnes repellē. Sed ne ipm̄ quidē esse suspiciosum sꝑ aliqđ
existimātē ab aīco esse violatū. Accedat huc suauitas quedam
ut opportet sīmonū / atqȝ morū. haud q̄ q̄ mediocre cōdimētum
aīcicie Tristicia autē et ī omī absit rē seueritas ht̄. illa quidē
grauitatē. sed aīcicia remissior esse dēt / et liberior et dulcior
et ad omnem cōmunitatē felicitatē qȝ procliuior Extitit autē
hoc loco quedā questio subdifficil Num qn̄ aīci nō digni aīcicia
veteribus sint anponēdi. ut equis uetulis / tencos anponē solem9
Indigna dubitatio homīē Non enī aīciciarū esse deb& sicut alia͡ꝝ
rerū societas Vetēriā qqȝ ut ea vina q̄ uetustatē ferūt ēē dēnt
suauissiā Verū qȝ illud ē q̄ uulgo dicᷣ mltos modios salꝭ an simꝉ
edendos esse ut aīcicie mun9 cxpletū sit Nouitates aūt / si spē affe
runt / ut tanq̄ ī h'bis nō fallacib9 fruct9 appareat / nō sūt ille q̄d
rēpudiende Vetustas tm̄ loco suo cōsuāda ē Maxīa ē enī uis ve
tustatis et cōsuetudīs. qđ in ipō equo cuiu9 mō feci mēcionē si nlla res
īpediat. nēo ē enī. q nō eo qđ cōsueuit libēcius q̄ utatᷣ / ītractato
et bono / nec vō ī h' ē al' / ꝫ ī his et q̄ sūt īaīata cōsuetudo ualet ul' nouo
qn̄ cū ī locis mōtuosis ipis delectemᷣ. et et siluestb9 ī q̄bus diucius
cōmorati sum9 ꝫ maxīᵐ ē ī aīcicia superiorē parē ēē īferiori Sepe n
excellēcie q̄dā sūt / q̄l erat Scipionis ī nrō ut ita dicā grege Nunq̄
se ille philo / nunq̄ rutilio / nunq̄ numio anposuit nunq̄ īferioris or
dinis aīcis Q. uero maxīm fr̄eȝ egregiū virū oīo sibi neq̄q̄ parē
q̄ is an̄ ibat etate / tanq̄ supiorē colebat / suos qȝ oēs ꝑse ēē posse apli
oēs uolebat / q̄ faciēdū imitādū qȝ ē oībus / ut si quā ꝑstāciā virtutis
īgenii fortune cōsecuti sūt īparciāt eā suis cōmunicent qȝ cū pxīs
ut si parētes nati sūt humilib9 / si ꝑpinquos habeāt imbecilliores
ul' aīo ul' fortuā eo͡ꝝ augeāt opes eis qȝ honori sint / et dignitati
ut ī fabulis h' illis audim9 / q aliq̄diu ꝑꝑ ignoracōnē stirpis et gnīs sit
ī famlatu fuerūt / cū cog̅ti sunt / et ꝗ deorū ꝗ regū filii īuēti retinēt

tantum caritate in pastores, quos patres multos esse annos duxerunt. quod est
multo profecto magis in veris patribus certisque faciendum. fructus enim ingenii
et virtutis omnisque prestantie tum maximus accipitur, cum in proximum quemque confertur.
ut igitur hi qui sunt in amicitie coniunctionisque necessitudine superiores exequare
se cum inferioribus debent, sic inferiores non dolere se a suis amicis aut ingenio
aut fortuna aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid
aut etiam exprobrant, eo quoque magis si habere se putant quod officiose et amice
et cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum
officia exprobrantium, que meminisse debet is in quem collata sunt, non commemorare
qui contulit. Quam ob rem ut hi qui superiores sunt submittere se debent in amicitia
sic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim hi quidam qui molestas amicitias faciunt
cum ipsi se contempni putant. Quod non fere contingit nisi his qui etiam contempnen-
dos se arbitrantur. Qui ab hac opinione non modo verbis sed etiam opere levandi sunt.
Tantum autem cuique tribuendum est primum quantum ipse efficere possis. Deinde et quantum
ille quem diligas atque adiuves sustinere. Non enim ut possis quantumvis excellas
omnes tuos amicos ad honores amplissimos perducere, ut Scipio P. Rutilium potuit
consulem efficere, fratrem eius L. non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre
ad alterum, videndum est tamen quid ille possit sustinere.

OMNINO AMICICIE CORROBORATIS IAM CON
firmatisque ingeniis et etatibus iudicande sunt. Nec qui si ineunte eta
te venandi aut pile studiosi fuerunt eos habere debent necessarios, quos tum
eodem studio preditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices et pedagogi iure
vetustatis plurimum benivolentie postulabunt, qui negligendi quidem non sunt
sed alio quodam modo sunt diligendi. Aliter amicitie stabiles non possunt permanere. Dispa
res enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias.
Nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt. Nisi quod
tanta est inter eos quanta maxima potest esse, morum studiorumque distantia. Recte
et precipi potest in amicitiis ne quis intemperata quadam benivolentia quod persepe fit
ut impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim ut ad fabulas redeam
Troiam Neptolomus capere potuisset, si Licomedem apud quem erat educa-
tus, multis cum lacrimis iter suum impedientem audire voluisset. et sepe
multe res incidunt ut discedendum sit ab amicis. quas qui impedire ~~volunt~~ vult
quod desiderium non facile ferat, is et infirmus est et mollis natura. Et ob eam ipsam
causam in amicitia parum iustus atque in omni re considerandum est, et quid postules ab
amico, et quid a te patiare impetrari. Est etiam quedam calamitas in amicitiis di-
mittendis, non numquam necessaria. Iam enim a sapientum familiaritatibus ad vulga-
res amicitias nostra oratio delabitur. Erumpunt sepe vitia amicorum tum in ipsos
amicos, tum in alienos, quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amici-
tie sunt emissione usus eludende, et ut Catonem dicere audivi dissuen-
de magis quam dissedende. Nisi quedam admodum intollerabilis iniuria ex-
sit arserit ut neque rectum neque honestum est neque fieri possit ut non statim
alienatio disiunctioque facienda sit. Sin autem aut morum aut studiorum

comutatō quedā ut fieri solet · facta est · aut ī rei · p · partibus dissensio
intercessit Loquor enim iam ut paulo ante dixi · nō de sapientū sed de cōmunibus
cauendū est ne solū amicitie depoite · sed ne inimicitie etiā suscepte uideant̄
Nihil enī turpius est q̄ cū eo bellū gerē · qui cum familiarit̄ uixeris. Ab
amicitia q̄nti popeij ī eo nomie se remouerat ut scitis scipio · ppt dissensioē
aut q̄ erat in rem p· alienatus est · a collega nr̄o Metello · vtrūqz egit
grauit · auctoritate et offension̄ animi nō acerba · q̄r obrē p̄mū danda
opera est ne qua amicorū dissidia fiant · si m̄ tl'e aliquid euenerit · ut
extincte potius amicitie q̄ oppresse uideant̄ Cauendū uō ne et
ī grauesinimicitias conuertant se amicitie · ex quibus iurgia maledicta
contumelie gignunt̄ · que tn̄ si tollerabiles erūt · ferende sūt · Et hic
honos ueti amicitie t̄buendus · ut is in culpa sit qui faciat · nō hi qui pa
tiant̄ iniuriā · Omīo oīm horū vitiorū · atqz icomodorū una cau
tio ē atqz una puisio ut ne nimis cito diligē incipiant · ne ue indignos
Digni aut̄ sūt amicitia q̄bus ī ipsis cā ut diligant̄ · Rarū genus Et q̄dē
omiā preclara rara Nec quicq̄ difficilius q̄ repire qd' sit omī ex
parte in suo genē perfectū · Sed plerī qz ne in rebus huanis quicq̄
boni norūt nisi qd' fructuosum sit · tanq̄ pecudes eos potissimū diligūt
ex quibus sperāt se maximū fructū esse capturos Itaqz pulcherrimā
illa et maxime nāli carēt amicitia p se expetenda Nec ipi sibi exo
sunt Hec uis amicitie que et q̄lis et quāta sit ego ondam · ipē n
p se quisqz diligit nō ut aliquā a se ipē ipō mercede exigat caritatis
sue · Sed qd' p se sibi quisqz carus est Quod n̄ idē ī amicitiā transfera
tur · uerus amicus nunq̄ repietur Est enī is amicus quidē tanq̄ alter
idem · qd' si hac apparet ī bestiis uolucribus agrestibus natantibus
suibus cicuribus · feris primū ut se ipē diligat · id enī pariter
cū oīu animate nascit̄ · deinde ut requirat · atqz appetat · ad q̄s
se applicent eiusdem gnīs animātis · id qz faciūt cū desiderio · et cū q̄dā
similitudīe amoris humani · q̄nto id magis in hoīe fit · nā qui et se ipē
diligit · et alterū acquirit · cuius animū ita cū suo misceat ut efficiat
pene vnū ex duobus Sed pleriqz peruerse ne dicā impudent̄ · hr̄e talez
amicum uolunt · quales illi esse nō possunt · queqz ipi iam nō tribuūt ab
hec ab his desiderāt · par est autē primū ipm̄ esse uirū bonum
tū alterum silem sui querē In talibus ea quā iam dudū tractamus
stabilitas amicitie cōfirmari pt̄ · cū hoies beniuolencia coniuncti · p̄mū cu
piditatibus his quibus ceteri seruiūt imperabunt Deinde equitate iusti
cia qz gaudebunt · omiā qz alter pro altero suscipiet Neqz quicq̄
nunq̄ nisi honestū et rectū alter pro altero postulabit · Neqz solum
colent int̄ se ac diligent · sed et uerebunt̄ Nam maximū orna
mentū amicitie tollit · qui ex ea tollit verecundiā Itaqz in his per
niciosus est error q̄ existimāt libidinū peccatorū qz patē omniū
ī amicitia licenciā · Virtutū amicitia adiutx a natura data est nō viciorū

comes ut quoniam non solitaria posset virtus ad ea que summa sunt
pervenire, coniuncta et sociata cum altera perveniret. Que si quos
inter societas aut est aut fuit aut futura est, eorum est habendus
ad summum nature bonum optimus beatissimusque comitatus. Hec est
inquam societas in qua omnia insunt que putant homines expetenda
honestas gloria tranquillitas animi atque iocunditas et cum hec ad
sint beata sit vita et sine his esse non possit. Quod cum optimum
maximumque sit, si id volumus adipisci virtuti opera danda est
sine qua nec amiciciam neque ullam rem expetendam consequi possu
mus. Ea vero neglecta qui se amicos habere arbitrantur, tum se
denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri co
git. Quo circa dicendum est etiam sepius cum iudicaveris diligere oportet
non cum dilexeris iudicare. Sed cum multis in rebus negligentia ple
ctimur, tum maxime in amicis et diligendis et colendis prepo
steris enim utimur consiliis et acta agimus quod vetamur vetē
veteri proverbio. Nam implicati ultro et citro vel usu diuturno
vel etiam officiis repente in medio cursu amicicias exorta aliqua
offensione dirumpimus. Quo etiam magis vituperanda est rei
maxime necessarie ~~ta~~ incuria.

UNA ENIM EST AMICICIA IN REBUS HU

manis. de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt. quamquam
a multis ipsa virtus contemnitur et venditatio quedam atque ostenta
tio esse dicitur. Multi divitias despiciunt quos parvo contentos
tenuis victus cultusque delectat. honores vero quorum cupiditate quidam
inflammantur quam multi ita contempnunt ut nihil est inanius nihil est
levius existiment. Itemque cetera que quibusdam admirabilia videntur
permulti qui pro nihilo putent. de amicicia omnes ad unum idem sentiunt
et hi qui ad rem publicam se contulerunt et hi qui cognitione doctrina
que letantur et hi qui suum negotium gerunt ociosi. Postremo hi qui
se totos tradiderunt voluptatibus sine amicicia vitam esse nullam sen
tiunt si modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim
nescio quomodo per omnium vitas amicicia. nec ullam etatis degende
rationem patitur expertem esse sui. Quin etiam si quis asperitate eam
et immanitate nature congressus ut societatem hominum fugeret atque
oderit qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus tamen
is pati non possit ut non acquirat aliquem apud quem evomat
virus acerbitatis sue. atque hoc maxime iudicaretur si quid
tale possit contingere ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia
tolleret atque ibi suppeditans omnium rerum quas natura desideraret habun
danciam et copiam hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet. Quis enim
tam esset ferreus qui eam vitam ferre posset cuique non auferret
fructum voluptatum omnium solitudo. Verum ergo illud est quod

A TARENTINO archita ut opinor dici solitum nr̄os senes come
morare audiui ab his senibus auditum si quis ī celū ascendisset
naturam qȝ mundi et pulcitudinē perspexisset in suauē illam admira
tōm ei fore que iocūdissima fuisset si nō aliquē cui narraret
habuisset Si nā sollicitariū n̄ amat semꝑ qȝ ad aliqd tamq̄
amminiculum amititur q̄d in amicissimo quoqȝ dulcissimū est
Sed cum tot signis eadem nr̄a nā̄ declaret quid uelit quid
querat et quid desiderat Tantū absurde scimus nescio quo
modo nec ea que ab ea mouemur audimus Est eni varius
et mltiplex usus amicitie multe qȝ cē suspitionum offen
sionū qȝ dantur quas tum euitar̄ tum eleuar̄ tū ferre
sapientis est Vna illa subleuanda offensio est ut utilitas ī amici
cia et fides retineatur nam et monendi amici sepe sunt et ob
iurgandi Et hec accipienda amice et tū beniuole fiūt Sed
nescio quō uerū est q̄ in andria familiaris meus dixit Ob
sequium amicos veritas odium parit Sed ea molestia veri
al' molestius tas est si quidē ex ea nascit' odiū q̄ est venenū amicicie
Sed obsequiū mlto melius q̄d peccatis indulgens precipitē
amicū ferri sinit Maxima aut culpa in eo qui et veritatē
aspernatur et in fraudem obsequio impellitur . Omī igitur
hac in re hnda rō et diligentia est . primū ut monitio
acerbitate Deinde ut obiurgatio contumelia careat In ob
sequio aute qm terentiano verbo libent' utim̄ comitas
adsit Assentatio uiciorū adiutx procul amoueatur que
non modo amico sed ne quidē libero hoīe digna est Alit'
tū tirāpno . alit' tū amico uiuitur . Cuiꝰ aut aures clause
veritati sunt ut ab amico uerū audire nequeat . huiꝰ salus
desperanda est Scitum est enim illud Catonis . ut multa
Multo melius de quibusdam acerbos amicos mereri q̄ eos
amicos qui dulces uideant' Illos verum sepe dicē hos nunq̄
Atqȝ illud absurdum est q̄ hi scȝ qui mouent' eam mole
stiam q̄ debent capē non capiūt eam capiūt qua debent
vacare peccasse enim non se angunt obiurgari moleste
ferunt quod contra oportebat delicto dolē correptione
gaudere ut igitur et monē et monei propriū est vere
amicicie et alterū libē facē non aspere alterū patient'
accipē non repugnanter . sic habendum est nullā in amiciciis
pestem esse maiorem q̄ adulacōm blandiciam assentacōm . q̄
uis eni multis nominibus est hec uiciū notandū leuiū hoim
atqȝ fallaciū ad uoluntatē loquenciū omīa nihil ad ueritatem
Cum autē comunium rerū simulacio est uiciosa tollit eni
iudiciū veri id qȝ adulterat Tum amicicie repugnat maxime

DELET enim veritatem sine qua nomen amicitie esse non potest valere
Nam cum amicitie vis sit in eo ut unus quasi animus fiat
ex pluribus, qui fieri poterit, sine in uno quidem quoque unus
animus erit, idem quod semper commutabilis multiplex. Quid
enim potest esse tam flexibile tam devium quam animus eius qui ad
alterius non modo sensum et voluntatem sed etiam vultum
atque nutum convertitur. Negat quis nego. ait aio postre
mo imperavi egomet mihi omnia assentari Ut ait idem Teren
tius. sed ille in gnatonis persona. quod amici genus adhibere
omnino levitatis est Multi autem gnatonum similes, cum sint
loco fortuna fama superiores Horum enim assentatio mole
sta Cum ad vanitatem accessit auctoritas Secerni autem blandus
amicus a vero et internosci tam potest adhibita diligencia quam
omnia fucata et simulata a sinceris atque veris. Contio
quae ex imperitissimis constat, tantum iudicare solet quid intersit inter
popularem id est assentatorem & levem civem et inter
constantem severum et gravem Quibus blanditiis G. papirius
nuper influebat in aures contiones, cum ferret legem de tri
bunis plebis reficiendis dissuasimus nos Sed nihil de me. de
Scipione dicam libentius Quanta illa dii immortales fuit
gravitas, quanta in oratione maiestas ut facile ducem populi
romani non comitem diceres. sed affuistis et est in manibus
oratio Itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est Atque
ut ad me redeam meministis Q. maximo fratre Scipionis
et L. mancino consulibus quam popularis lex de sacerdotiis C. Lici
nii Crassi videbatur Cohaptatio enim collegiorum ad populi
beneficium transferebatur. Atque his primum instituit in forum
versus agere cum populo de se tamen illius vendibilem orationem
religio deorum immortalium nobis defendentibus facile vince
bat Atque id actum est prope quinquennio antequam consul sum
factus ita re magis quam summa auctoritate causa defensa est
Quod si in scaena idem est in contione in qua rebus fictis et
adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet si modo id pa
tefactum et illustratum est, quid in amicitia fieri oportet que
tota veritate perpenditur. In qua nisi ut dicitur, aut apertum
pectus videas, tum quod offendas nihil fidum nihil explora
tum videas habeas nec amare quidem possis aut amari
cum id quam vere fiat ignores Quamquam ista assentatio quamvis
perniciosa sit, non tamen nocere nemini potest, nisi ei qui eam
recepit, atque ea delectatur Itaque fit ut his assentatoribus
patefaciat aures suas maxime qui ipse sibi assentetur et
se maxime delectet Omnino est amans sui virtus Optime

enim se ipa nouit · q' q' amabilis sit intelligit Ego aut no de uirtu
te nuc loquor · sed de uirtutis opinione Virtute eni ipa no tam
multi prediti esse q' uideri uolunt Hos delectat assentacio · is
fictus ad ipoum uoluntate sermo · cum ad hibetur orom illam
vanam testimoniu esse laudum suaru putant Nulla est igit
hec amicicia cum alter audire veru non wlt · alter ad menciendu
paratus est Nec parasitoru in comediis assentatio faceta
videretur · ni essent milites gloriosi Magnas vo age gras
thais mihi · satis erat responde magnas ingentes inquit
Semper auget assentator id qd is cuiq ad uoluntate dicit
uult esse magnu Qua obrem quaq' blanda ista uanitas
apud eos ualet qui ipam illam allectant · tu etiam grauiores
constantiores q3 ad monendi sunt ut aiaduitant · ne callida asse
tatione capiantur · aperte eni adulante nemo no uidet · ni
qui ad modu est excors · callidus ille et occultus ne insinuet
studiose cauendum est nec eni facillime agnoscitur quippe
qui & aduersando sepe assentietur · et litigasse se simulans
blandiat atq3 ad extremu det manus · uinci q3 paciatur ut is
qui illusus sit · plus uidisse uideatur · quid aute turpius qua
illudi · quid ne accidat magis cauendu est · ut in eo die ante
omis comicos · stultos · senes · uersari · atq3 ut in exeus latissie
Hec & esset in fabulis stultissima psona est · et improuidorx
& credulou senu Sed nescio quo pacto ab amiciciis pro
al' pfectoru fectoru hoim · v sapientu de hac dico sapiencia que uidet
in hoie cadere posse · ad leues amicicias defluxit oro Qua
obrem ad illam prima redeamus · eam q3 ipam concludamq
aliquando Virtus in qua C fannii et tu q'nte Muci et
conciliat amicitias & conseruat In ea est eni conuenientie
reru in ea stabilitas in ea constancia · que cu se extulit · et
ostendit lume suu · & idem aspexit · agnouit q3 in alio
ad id se admouet uicissim q3 accipit id qd in altero est Exquo
coru in ardescit siue amor siue amicicia Vtru q3 eni dictu3
est ab amando Amare aut nl aliud est nisi cum ipsum
diligere que amas nulla indigencia nulla utilitate quesita
Que tn ipa ex florescit ex amicicia & si tu eam minus
secutus sis Hac nos adolescentes beniuolencia senes illos L
paulum M Catone · C gallum · p · nasicam Titum Graccu
scipionis nri socru dileximus Hec etia magis elucet inter
equales et int me et scipionem · nl furum · p · rupiliu · s · p ·
nummiu · vicissim autem senes in adolescentu caritate
adquiescimus · ut in ura et in quinti tuberonis · et quemadmo
al' auli adolescentis · p · rutilii auli uirginei familiaritate delector

Quoniā quid' ita rō compata est · uite nē q3 · ut alia etas
oriatur Maxime quid' optandū est ut cū equalibus possis · cū
quibus tamq̄ a carceribus emissus sis · cū isdem ad calcem ut
dicitur peruenire. Sed quoniā res humane fragiles caduce
q3 sunt · semꝑ q3 aliqui acquirendi sunt quos diligamus et
a quibus diligamur caritate enī beniuolencia q3 sublata om̄s
est a uita sublata iocunditas Mihi quidē scipio · quanq̄ ē
subito ereptus · uiuit tn̄ semꝑ q3 uiuet , Virtutē enī amaui
illius viri · que extincta non est · nc̄ in soli uersatur ante oc
culos qui illam semper in manibus habui · sed etiā posteris
erit clara et insignis Nemo unq̄ aīō aut spe maiora su
scipiat · qui sibi nō illius memoriā atq3 imaginē ꝑponendam
putet Equidē ex oībꝫ rebus quas m̄ aut natuā aut fortuā
tribuit nihil habeo quod cū āicicia scipionis possim ꝯ compa
rare In hac mihi de re · p · fuit consensus · in hac rerū priua
tarū consiliū In eadem requies plena oblectatōnis fuit Nunq̄
illum · ne minima ~~re~~ quid' re offendi · quod quidē senserī Nihil
enim audiui ex eo ipē quod nollem Vna domus erat Idem
victus · is q3 comunis Neq3 solū milicia s3 etiā ꝑegrinationes
rusticationes q3 comunes Qd ego de studiis dicam · cognoscendi
aliquid Atq3 discendi · in quibus remoti ab oculis ꝓpli omē ociosū
tempus contriuimꝰ · Quarū rerū recordatio et memoratio ·
si una cū illo occidisset · desideriū cō iunctissimi uiri · ferre nullō
possem Sed nec illa extincta sunt aluntur potius et augenᵗ
cogitatione et memoria Et si illis plane orbatus essem ma
gnū tn̄ affert m̄ etas ipā solatiū Diutius enī iam in hoc
desiderio esse non possum · oīā autem breuia et tollerabilia
esse debent & si magna sint Hec habui que de āicicia
dicerē Vos aut̄ hortor ut ita virtutē locetis · sine qua
āicicia esse non potest ut ea excepta nihil amicicia pre
stabilius esse putetis

SOR TE SUPER NORU SCR PTOR LI BRE DOCEA TUR
MOR TE MALE RA PTOR LI MOREA TUR

Conclusio totius libri

P. Pauli Vergerii Justinopolitani de ingenuis moribus
et liberalibus studiis liber incipit feliciter ad Ubertinum carrariensem

Franciscus senior auus tuus, cuius ut extant plurime res
magnifice geste, ita et multa passim sapienter ab eo
dicta memorantur, dicere ut accepimus ubertine solebat
tria esse in quibus bene consulere suis liberis parentes:
ut facile possunt, ita iure merito que tenerentur. Primum ut ho-
nestis illos nominibus appellent. Nam est ut in re parui
momenti non parua iactura indecorum nominis appellacionem
sortitum esse. In quo quidem solent plerumque nonnulli errare,
dum leuitate quadam aut ipsi nouorum nominum auctores fieri uolunt,
aut si qua a suis maioribus acceperunt tanquam gentile prenomen
ad posteros certa fide transmittunt. Alterum ut in egregiis urbi-
bus eos statuant. nam amplitudo splendorque patrie plurimum
ualet, tum ad opes et gloriam, tum etiam ad id quod tercio loco consti-
tuebatur ab illo, etiam dicetur a nobis. Quippe in hoc plerumque
eueniat quod themistocles cum esset atheniensis seriphio
cuidam in contencione respondit, dum illo non propria uirtute. sed patrie
splendore gloriosum factum eum contenderet. Neque enim inquit is
uel tu si atheniensis esses clarus extitisses, aut ego si seri-
phius essem ignobilis. Tercium autem erat ut bonis artibus
liberos erudirent, preclare omnia. ut in omni genere rerum
prudentissimus sui temporis et erat et habebatur. Sed postre-
mum illud preter cetera commodissime. Neque enim opes ullas firmi-
ores aut cerciora presidia uite parare filiis genitores possunt
quam si eos exhibeant honestis artibus et liberalibus disciplin-
is instructos, quibus rebus prediti et obscura sepe generis
nomina et humiles patrias attollere atque illustrare consueuerunt.
Nam et mutare sibi nomen dum id sine fraude fiat, uni-
cuique per leges licet, et transferre quando libeat domicilium
nemo prohibetur. Artibus uero bonis nisi quis ab adoles-
cencia fuerit institutus. aut si peruersis infectus extiterit,
non facile de se speret in etate procectiori posse, aut has
abicere, aut illas continuo sibi parare. Iacienda sunt igitur
in hac etate fundamenta bene uiuendi, et formandus ad uir-
tutem animus, dum tener est et facilis qualibet impressionem
admittere, que ut nunc erit ita et in reliqua uita seruabitur.
Uerum cum decet omnes homines deceat parentes quidem in primis
esse eos qui recte erudire suos liberos studeant, et filios
deinde tales qui parentibus bonis digni uideri possint, precipue
tamen qui celsiore loco sunt quorumque nichil neque dictum neque
factum latere potest decens est ita principalibus artibus instructos esse

ut et fortuna et gradu dignitatis · quā obtinēt digni habeant.
Equū est em̄ / qui sibi sūma oīa debere volūt · debere et eos sūma
omīa de se prāre / Nec est ulla certior aut stabilior regnādi rō
q̄ⁿ si hi qui regna obtinēt ab omībꝫ dignissimi oīum regno
iudicent. Quaobrem tu sis ubertine p̄mo quidē nomē sortitꝰ
qd' fuit in nr̄a familia diu celebre / et ab eo nup̄ illustratum
qui retro sextus p̄ncipatū ex genē nr̄o tenuit / deinde in hac
uetustissima uel regia urbe / que et cūctarū bonarū artiū stu-
dijs floret / et rerū oīm copia in hominū usus habūdat / et
p̄ncipū genē / atqꝫ ip̄o patre p̄ncipe natus / sub cuiꝰ ductu et
felix urbis status / et familie nr̄e clarissimū nomen excresat /
in dies magnoꝑe letor pro mea fide tua qꝫ ac tuorū in me
beniuolentia q̄ te uideo / tū ꝑ parentis diligentiā / tū maxīe
tuo iudicio ad bonas artes et preclara studia oī nixu ꝑpen-
sum fieri. Et si em̄ tria illa que diximus a parentibꝫ maxīe /
desiderari uideant in quorū ꝑfecto singulis non sū qui negꝫ
eos plimū posse / Propterea tamē parentes nomīa imponūt natis
casus nonnūqᵐ electio dat homī patriā · bonas aūt artes atqꝫ
ipām uirtutem sibi ipi unusquisqꝫ comparat. que quidē pre oībꝫ
que possūt ab hominibus studio queri exoptanda est. Nam opes
gloria / uoluptates / fluxe res sūt et caduce. Habitus aūt uirtutꝰ
q̄ᵐ uirtuti ꝑstat integer atqꝫ eternus manet. Hoc igitur si te
commoneam ut sedulo facias tam et si ip̄e libenter id presto
Video tamen eē non necessariū / quid em̄ aliud possū monē
te ut facias / q̄ᵐ qd' semꝑ facis · aut quē tibi aliū ad exemplum
uirtutis commendare q̄ teipm̄ / Cum em̄ ita ab ipa nā et aīº
et corpis dotibus constitutus uideare / ut oīa magna spare
de te liceat. Tuqꝫ adeo etiā maiorā oīa ꝑstes / ut nō mō
sp̄e · sed et uota quoqꝫ oīm exuꝑes / quid est qd' aut adhortacōe
cuiusqᵐ ꝑmoueri possit aut ceterorū imitatiōe magis accendi
Tuo igitur noīe breue hoc opus suscepi et de liberalibꝫ adolesce-
cie studijs ac moribꝫ · i · i quibꝫ rebꝫ ceteri ingenuos adole-
scentes / quid ue cauē conueniat accurtissum ad te scribē / nō
quidē quo ip̄e te · sed ut per te ceteros id · etatis commoneam /
et cū quid agendū sit alijs prescribo / tu qd' per te facis in te re-
cognoscas. Cum em̄ sit hō ex aīā et corpe constitutꝰ / magnū
quidē ab natuā consecuti ui uident quibꝫ est datū / ut et cor-
poris uiribꝫ et ingenij ualerent. Nam cū plimos uideamꝰ
quibꝫ sine culpa euenit nascentibꝫ ut et ingenio eēnt tar-
do / et corpe imbecilli / q̄ntas grās hīi nē conuenit. si secūdum
utraqꝫ hec et integri simꝰ et ualidi / Ita aūt referet digna
naturē gratia si non neglexerimꝰ eius munerā / sed ea rectis

studiis bonisque artibus excolere curaverimus. Principio igitur erit unicuique suum ingenium pro se spectandum. aut si minus per etatem nobis comprehendere id licebit / parentes ceterique quibus cure erimus animadvertere debebunt / et in quas res natura proni aptique fuerimus eo potissimum studia nostra conferri et in eis totos versari conveniat / Maxime vero qui sunt liberale ingenium a natura consecuti / sinendi non sunt / aut inerti ocio torpere / aut illiberalibus implicari negociis. Signum autem liberalis ingenii primum argumentum est studio laudis excitari incendique amore glorie unde oritur generosa quedam invidia et sine odio de laude probitateque contencio. Proximum vero parere libenter maioribus nec esse bonis monentibus contumaces. Nam ut equi meliores ad pugnam habentur qui faciles sunt manu regi et ad tubarum clangorem arrectis auribus exultant. Ita qui iuvenum bene audiunt monitoribus et laudati excitantur ad bonum uberis spem frugis ferre pre se videntur. Cum enim bonum ipsum virtutis honestique faciem inexperti rerum complecti ratione non possint que si posset oculis videri mirabiles ad sapientiam ut inquit plato et cicero meminit de se amores excitaret. Proximum est ab hoc gradu ut glorie laudisque studio ad optima conari velint. Amplius autem et qui sunt in actionibus prompti fugientes ocium amantque semper aliquid recte agere bonum dispositi natura videntur. Nam ut in eiusdem generis similitudinibus versemur / quemadmodum equi cursores meliores habentur qui dato signo primi exiliunt nec calcarium stimulos / aut flagellorum plagas morati subsistunt. Ita adolescentes qui constitutis horis ad soluta studia intermissaque paulisper exercitia alacres sine monitore redeunt / preclare constituti ad virtutes capiendi sunt / Sed et si comminationes ac verbera metuant / magis autem si dedecus atque ignominiam unde nascitur verecundia / que est in ea etate signum optimum / bonum igitur habet si et obiurgati erubescant / et castigati fiant meliores / suosque preceptores ament. Nam et disciplina amari indicio est. Nec minor vero ad omnem probitatem habenda de his spes est / qui sunt natura benigni ac facile placabiles. Est enim in animo simile quiddam quod et in corporibus. Nam ut in his significatio est bone nature / nullo cibo abhorrere stomachum / sed quicquid ingeritur facile admittere et in alimentum conflare membrorum / ita et neminem odisse aut aspernari / sed quicquid dicatur fiat vel / in meliorem partem habere omnia / bene ab ipsa natura constituti animi signum est. Ac multa quidem in hunc modum sumi a moribus argumenta possunt. Quod vero ad corporis habitudinem attinet molles carne aptos esse mente scripsit aristoteles / de reliquis consulendi erunt / qui per phisonomiam deprehendi posse uniuscuiusque ingenium nativosque mores profitentur / quam nos hic rationem totam relinquamus

Marginal notes: Primum signum liberalis ingenii — Secundum — Tertium — Quartum — Quintum — Sextum

Dignosci aut plerumqz ut diximus ex indole pt adolescentibz nob'
quales viri futuri simus. nam ab initio quidē etatis profert
in quibusdā natiuā pbitatis future signa velut flosculos. Vnde
bone indolis dicimus iuuenes. qui effigie ipā oris. et gestu ceteris
qz actibus spem de se bonam polliceri videntur. quibz ut turpe ē
expectacōnē hoim fallē. Ita laudi his datur. qui sine ulla tali signifi
catōne probi tamē euaserunt. Imitati pomorū qddā genus. que sb
turpi atqz aspero cortice suauem asseruāt saporem. Hic bn pprie
batur a Socrate ut adolescentes in speculo suā imaginē crebro
contemplarentur. ea s. racōne ut hi quibz inesset spei dignitas
vicijs illam non dehonestarent. qui vero deformiori spē vide
rentur. formosos se ex virtutibz reddere curarent. Magis aut
idipm consequi fortasse poterāt. si non tam suā spem. q̄ alienos
pbati homis mores et viuū speculū intuebūtur. Nam si P.
Scipio et q. fabius qd' omibz fere generosis mentibz usu euenit
illustriū virorū conteplandis imaginibz excitari se magnope
dicebant. que res Juliū quoqz cesarem visa magni Alexandri
imagine ad summam rerū accendit. quid consentaneū ē euenire
cum ipam viuā effigiem et adhuc spirans exemplū intueri
licet. Quamqz imagines fortasse maiorū magis ad emulacōm
glie aios excitant. ppterea q homis pñcia minuē plerumqz gliām
solet. et iuuentes comitari consueuit inuidia. ad exemplū certe
virtutis ac morū et ad omem doctinam ut viua vox. ita et viui
homis mores plus valent. debet igitur studiosus adolescens. quē
virtutis vere qz glorie desideriū concitat unū aliquē plures
ue qd' iudicatur diligē pbatissimos viros. quorū vitam ac moēs
quātū per etatem licebit imitetur. Illis aut ceteris qz natu ma
ioribus cū omi tempe hnda sit grauitatis atqz modestie racō
tū vero maxiē corā iunioribz custodienda est. Juuenū em etas
prona est ad peccandū ac nisi maiorū exemplis autoritate
qz contineatur. facile semp in deteriora prolabitur

Et quoniam insunt ipis ex etate ppria mores. qd' et reliqs
quoqz etatibus accidit ex eis qui boni sūt usu pceptis
qz confirmādi erūt et iuuandi qui vero mali atqz illaudabi
les corrigendi. quorū hij quidē naturam sequūtur tm sequuntur tatū
quidem aut experiencie defectū. Alij vero utrūqz. Sūt em in
pmis natura largi ac liberales. ppterea q non sūt expti indige
ncias. nec opes eis labore pprio quesite sunt. non em solet fieri
ut temere dissipet qui cū labore congregauit. Similiter et qd'
supabūdat in eis calor ac sanguis non mō in nutrimentū cor
poris sed in augmentū etiam. qd' contra fit in senibz contraria
id efficiente rōne. quem igitur eum spemus senē qui sit in ado

facim

lesentia tenax atq avarus. Non quidē quo pmittende sit
eis largitiones quas exercere cum discretōne munerū psō-
narū meritorū qz nesciūt. sed corrupte natūe atq illibālis
ingenij sit indiciū. Hij igit' ad questuosas artes faciūt aut
manuale opus. aut negotiatione ad curam rei familiaris
ppipue. Qui et si nobiliores fuerint. quasq artes assecuti. illas
tamen semp ut cetera ad ignobilem questum redigūt. que
quidē res est ab ingenuis mentibꝰ prorsus aliena. deinde
sunt bone spei multa qz ac magna sibi facile promittūt
ac pre ceteris longeuam etatem ut quibꝰ exuberat nālis
calor tanqȝ ad omne opus et in omē tempꝰ suffecturus
ac ꝓpter hoc ipm magnanimi sūt. et alti cordis. qm est ea vis
calidi ut sursū ferat. Vnde fit ut sint arrogantes et iuxta
flaccū monitoribꝰ suis asperi et contumeliosi alijs seipōs
efferentes. Appetūt em excedē ꝓpter qd' volentes videri
multa nosce faciles sūt opta reuelare. et seipōs iactantes
plerūq mendaces inueniūt'. Simul et quia inexpti sunt
existimantes vera dicē in plurimis falluntur. Ab hac autem
mentiendi uanitate deterrendi sūt maxime. Primū qz
asueti in iuuentute mentiri: morem hūc uix seruāt quo
nichil est turpius. deinde qz ꝓpe nichil eque maiores offen-
dit. qȝ mendacia adolescentiū. qui studeant pridie nati senes
fallacijs circūuenire. Proderit aūt si admoneant' paruū loqui
et raro nisi iussos dicē. In multo nāq sermone est aliqd
semp qd' rephendi possit. qz si in alterutro est peccandū. multo
sane tutius est tacere qm loqui. Nam qui intempestiue tacet.
hoc in unū peccat qz tacet. Loqndo aūt in mltis errorē gignit.
Prouidendū etiam ne fedis atq inhonestis sermonibus
asuescant. Nam ut est a greco poeta dictū. et ab aplō paulo
repetitum. Corrūpūt mores bonos colloquia mala. Secūdū
superiorem aūt rōnem qm sūt excellentie cupidi. sūt etiam
verecūdi qm inhonorari metuūt. et castigacōis penitū ingni
qz ex recenti meminerūt. Siml' et qm inexpti sūt. facile
refelli se posse arbitrant'. Sūt item creduli nimis. ex defe-
ctu nāq expiencie rerū uera credūt esse quecūq audiunt.
Atq etiam de facili mutāt opiones. qm sūt eorū humores in
motu ꝓpter augmentū corporis: et abundāt calor. q' maxīe
ad motiones facit. Anima vero cōplexione sequit' corporis.
Ideo qz ut facile calentes concupiscūt ita potius sedant' cito.
Passiones vero suas maxime ꝓsequūt'. et omia faciūt valde
qm concupiscentias hnt acutas. quas calor incitat. neq viget
rōne et prudentia que illas moderari possint. Ego vero

iuxta terentianum sosiam non iniuria id arbitror apprime in vita
esse utile ut commode fiant omnia. at ne quid nimis. Sunt qui mise-
rativi nec maligni moris quoniam ab generatione proximi sunt benignum
habentes sanguinem. ceterosque ex se estimant quia pauca commiserunt.
quamobrem eos credunt iniuste pati. Maxime vero gaudent ami-
citiis et sodalitates amant. quas plerumque eadem die et ineunt
et dirimunt. iuxta has igitur animadversiones erit adhibenda doctrina
et boni quidem mores adiscendi. mali vero minuendi. aut prorsus
eradicandi erunt. Et de cura quidem iuvenum cum plurimum domes-
tice discipline promissum sit. non multo tamen solent legibus diffi-
niri. deberent autem ut fere dixerim omnia. nam et publice interest
iuventutem in civitatibus bene moratam esse. et si fuerit adolescen-
tes recte instituti. erit id quidem utile civitatibus et ipsis bonum.
Maxime ut specialius dicamus ab ipsis peccatis prohibendi sunt in que
facile natura ab ipsa etate deducuntur. habent enim et etates sua
propria quedam vicia. Adolescentia libidinibus estuat. etas me-
dia ambitione iactatur. Senectus cupiditate avaritiaque con-
sumitur. Non quod ita omnes habeant. sed quia in hec vicia ex etate
proniores sunt homines. Curandum est ut iuvenes quam maxime
diu integri servent. immatura namque venus et animi et corporis
vires enervat. quod erit si a choreis ceterisque huiusmodi lu-
dis. et item ab omni muliebri frequentia arceantur. Aut si nichil
de his rebus loquantur aut audiant. Nam cum ipsi per se etatis
fervore ad veneream rapiantur nulla erit spes reliqua si ma-
lignus quoque consilio comes accesserit. Precipue vero si numquam
missi erunt otiosi sed semper in aliquo honesto membrorum aut
animi labore detineantur. Ocium enim ad libidines et ad omnem

Vitandum ocium

intemperantiam pronos efficit. Itaque adolescentes nimia sospi-
tate laborantes multo convenit labore sanari. nec vero his
ocium tantum. sed et solitudo quam vehementer est inimica. quoniam infir-
mum animum assidua talium rerum cogitatione demulcet. nec alio di-
verti sinit. Ut enim qui desperatione tenentur solitudini minime
credendi sunt. Ita et quibus voluptate devictus est animus. Itaque
etiam ab omni feditate ac nepharia turpitudine et prohibendi sunt
et magnopere custodiendi. nec nisi his committendi. quorum mo-
res et vita omnibus perspecta sit. quorumque non tam exemplo proficiant.
sed auctoritate deterreantur. quemadmodum enim teneris arborum
virgultis stipites alligant. ne aut propria mole. aut vi ulla ven-
torum deflecti possint. Ita et iuvenibus adhibendi sunt comites
quorum monitis discant. et consilia retrahantur. et imitatione
proficiant. Continendi sunt etiam ne aliis que sunt cetera vitium immo-
deratiores fiant. Nam superfluis cibus ac potus et somni

habūdatiores ex consuetudine magis sūt. nō quo varijs habi
tudinibus corporū plus minus ue deberi ex his rebus negem.
sed in omnibus hominibus natura paucis adiumentis contenta sit. si
necessitatē spectemus. si voluptatē nichil illi possit videri satis.
A vino uero in ea etate maxime sūt arcendi. cuius minimus usus
et ualitudini bone inimicus est. et recte rōnis usū magnopere
perturbat. Qua in re nequaquam michi videtur improbanda lacede-
moniorū ratio qui ebrios seruos exhiberi in suis conuiuijs cura-
bant. non quidē ut eorū insulsis sermonibus ac fedis actibus dele-
ctarentur. Nam inhumana voluptas est damno hominis aut vicio
delectari hominem. sed ut adolescentibus suis exemplo ostenderet.
quam esse turpe temulentū uideri. Sunt igitur ut ab annis teneris
assuescant ita potandi pueri. ut illis magis aqua temperetur
quam limphetur vinū et tam sobrie quidē ac raro ut magis
ad molliendū cibū. quam ad minuendā sitim datus potus uideatur
Neque enim decet quod nō modo ad virtutē sed nec ad bonā quoque vale-
tudinem pertinet uentre cibū potū ue metiri. aut hiber-
nis noctibus somnos equare aut voluptatibus modū sacietate
prefinire. sed rōne moderare omnia. et ita assuesceri ut inutiles
impetus frenare facile possimus. arbitrarique non omne quod
per potentiam uel occasionem facere liceat decere ut faciamus. An-
te omnia vero decet bene institutū adolescentem rei diuine curā
respectū que non negligere. ea que opinione imbui ab ineunte eta-
te. Nam quid erit illi inter homines sanctū cui diuinitas de-
specta sit. nec uero usque ad aniles decet supersticiones prouehi. quod
in ea etate dampnari plurimū solet. et irrisioni patere. sed
ad certū modū. quamquam quis modus adhiberi in ea re potest. in qua
omne quod possumus infra modū est. Precipue vero quod in omni
etate abhominabile est. monendi sūt nō execrari diuina. neque
sacra nomina irrisioni habere. nec sponte facile iurare. Nam
qui temere iurant. crebro deierare consueuerunt. Proxime autem
senibus ac maioribus natu plurimū reuerentie adhiberi conuenit.
eos que parentū quodam loco existimare. In quo erat romana iuuentus
vetusto more preclare instituta qui senatores quos patres appella-
bant qua die habebatur senatus deducebant ad curiā. ibique assidui
pro foribus aderant. dimissoque senatu reducebant frequentes domū.
que nimirū erant rudimenta constantie patientie que in prouecti-
ori etate prestande. Qui ergo iuuenes libenter senibus adherent.
nec ab his facile discedūt a quibus proficere possunt. hi non temere
uelle uidentur etatem virtute preuenire. Instituendi sūt preterea
quo pacto deceat admittere venientes quo abeuntes dimittere
Ut oporteat verecunde salutare maiores. minores humaniter colligere

amicos benivolos quam familiariter convenire. que tum in omnibus apte
sedeant. tum vero in principibus et eorum liberis speciosa videntur.
et notantur in his maxime in quorum moribus atque omni vita facili
tas quidem amari solet. gravitas vero laudari. utrobique tamen
verendum est ne vel hec in agrestem severitatem. aut illa in scur
rilem levitatem exeat. Hec autem ita consequi poterunt. si se faci
le quisque argui monerique patiatur. que ratio in omni etate et cuiuscumque
atque condicione salutaris est. Nam ut obiecto speculo facies nostre
mendas cognoscimus. ita et castigantibus amicis errores comprehendimus
animi. qui proximus est ad emendacionem locus. Hi autem facillime
decepcioni patent qui nichil audire possunt quod contristet. Im
becillis est enim stomachi ferre non posse nisi delicata. decet itaque
et maledicentes pati posse. et obiurgantes audire. Nam qui
se non patitur presentem argui. non facile solet cum est absens de
fendi. Verum eos maxime qui sublimiore sunt fortuna. et in quorum
manibus urbium populique ius est. decet non modo facile. sed et liben
ter bene monentibus audire. quanto et ipsi per multam licenciam pro
niores sunt ad peccandum. et eorum peccata obesse pluribus solent.
ac eo quidem magis curandum quia pauci sunt qui dicere eis quod verum
decensque sit audeant. pauciores qui velint audire. Nam qui vult
verum audire facile invenit a quo audiat. Itaque mirum videri
potest si sit quispiam bonus aut sapiens in potentatu ac magnis
fortunis natus. nec adversum unquam casum expertus. et si quis sit
eiusmodi. hunc pro quodam quasi terreno deo amandum colendumque
existimo. Quippe tum inter affluenciam rerum ad omnes voluptates
suppetencium et facultatem assequendi quecumque cupierit. et adulatorum
ingentem copiam. qui solent ex stultis insanos facere. vix rationi et
recto iudicio vacat uspiam locus. Id pulchre plato senciebat et com
mode paucis verbis significavit. que nos locum hunc ad verbum ex
gorgia transferimus. Difficile est enim inquit et plurima laude dignum
in magna peccandi licencia iuste vixisse. Sed et nimia quoque
parentum indulgencia emollire atque enervare adolescentes consueverunt.
quod in his plerumque manifestum est qui sub viduis matribus per delicias
sunt enutriti. Placet igitur que est apud quosdam gencium consuetudo
ut liberos suos aut extra civitatem certe extra domum aut cognatos
amicosve educari curent. quos et si plerumque indulgenciores in
venerint. hoc ipsum tamen quod in aliena domo vivere se intelligunt.
solutiorem illis licenciam adimit et melioribus studiis que liberalia
dicimus intenciores reddit. de quibus est iam nobis dicere. De liberalibus

Liberalia igitur studia vocamus. que sunt libero homine studiis
digna. ea sunt quibus virtus et sapiencia aut exercetur aut queritur
quibusque corpus aut animus ad optima queque disponitur. Unde honor

et glia homib9 queri solet· que sut sapienti pma ptꝭ uirtutem ꝓposita pmia· Nam ut in liberalib9 ingenuis lucru et volup-tas pro fine statuit᷑· ita ingenuis uirtus et glia· Oportet igitur a pma infantia his intende et ad sapiam omi studio conari· Nam si nulla est etiam ꝑuatazu artiu etiā earu que minus acumis exigut· quā excellenter assequi quis possit· nisi a teneris anis illi incubuerit· Quid de sapia iudicabi9 que tam multis magnis ꝙ rebꝫ constat· et in qua arte totius uite ꝓcepta rones ꝙ continent᷑· Non erim9 ꝑfecto· qm sapi-entes et hu et esse omes uolum9· non erim9 nqua i senec-tute sapientes nisi iuuenes pmu sape ceperim9· Nec uero suscipiendu est· quod oibꝫ pene uulgo est usurpatu· ut existi-memus eos· qui iuuenes sup etate rone sapiat· maiores fa-ctos desipe aliquado solere· qmq et hoc in quibsda no abhor-reat a phisica rone· quibꝫ cu impuberibꝫ sensus uigeant· crescente ptmodu etate marcescut· Quo in gne rone e senex quida ab adolescente confutatus· Obscuru est aut utrisꝙ nome· Cum eni his preter etatem prudens· probus ꝙ haberetur· seni ꝙ ad miraculu illu ostenderet· Erit igit᷑ inquit in senectute demes· qui sit in adolescentia tam sapiens· et ita quide uoce sublata ut adolescens audiret· Ille uero innati acumis michil oblitus atꝙ in eu protinus conuersus· Tu ꝙ inquit pclare i adolescentia sapiens extitisti· suis ꝙ illu ut aiut armis confodit· Et est quide ex natura in plerisꝙ iuuenibꝫ tanta ingenij celebritas ad intelligendu et ad inuestigandu tantu acumis· ut ul' sine multa doctrina de rebus maximis loqui possit· sententias ꝙ dice grauissimas· quoru ingenia uis si eruditioe corrobo-retur· iuuetur ꝙ disciplina· sumos uiros pare ea res solet· ut igit᷑ hi diligenter curandi sut· ita no negligedi qui mediocri ualent ingenio· qn uel hoc potius iuuandi hoc qd' est in eis uis nature defectoz· Omes tam a pueicia studijs laboribꝫ ꝙ manci-pandi· du faciles ai iuuenu du mobilis etas ut est Maro· ins· At eo magis tuc insistendu· quo etas illa eruditioi aptior e ꝙ cetere· quāꝙ et omi etate discendu est· nisi fortasse turpius aliqu est disce qm nescire· qd' esse iudicauit Cato ille porcie familie pnceps· qui latinas lras ꝓpe senex grecas iam certe senex edidicit· nec credit seni turpe disce qd' esset pulcru hoc sare· Socrates etiā tantus phus iam etate prouecta fidibꝫ opaꝫ dedit· digitos ꝙ suos mgro formados comisit· cu nros intea iuuenes si placeat deo ꝑmoliere pigeat et uix du ablactatos pudeat sb mgro esse· qui tame iudicio ꝓprio mime comittedi st· sed uarijs artibus ad bona recta ꝙ studia sut inducedi· Nam

aly quidē laude et per spem honoris· aly munusculis blandicijs
alliciendi/ minus aly flagris q₃ cogendi erūt· Atq₃ hec quidē oīa
ita rite pensenda· rōne q₃ moderanda: ut et in eodem ingenio
uicissim his artibꝰ preceptoēs utantᷣ· et cauendū ut neq₃ nimiū
illis faciles neq₃ nimiū seueri sint· Nam ut nimia licencia
bonā indolem soluit: ita grauis et assidua castigacio ingenij
uim eneruat· natuē q₃ igniculos in pueris extinguit· qui dum
timent omīa: audere nichil possūt· fit q₃ ut pene semꝑ errent·
dum in singulis rebus errare se timent· Maxiē uerō in quibꝰ
superhabūdat nigra colera/ laxius continendi erūt· eos q₃ plimū
suo arbitrio cōmitti conuenit· et libertati consq₃ oblectari: In quo
genere cōplexiōis non omēs qd' Aristotiles uoluit sed plimi inge-
niosiores sūt· Verū euenit ut plerīq₃ ingenio liberali prediti
dū recta studia sequi contendūt· aut manu iniecta reuocantᷣ
aut quibusdā oppositis quasi repagulis in ipso cursu subsistere
coguntur: aut alio diuertūtᷣ· Plurimis enī angustia rei familiaris
impedimento sunt· que liberū aīm et ad meliora natū questui
coegit inseruire tam et si per extremas difficultates generosa
natura solet in altum emergē· et magis profusa rerū copia
quā sūma inopia bonis ingenijs nocere consueuit: cū de hys
non sine indignatione dici soleat: o quā magnus hic erat futurus
uir: si in minoribꝰ fortunis esset natus· Quibusdā parentum
imperiū et ab infancia suscepta consuetudo obstitit· Nam
et quod minoribus nobis consuetum est· facile id maiores
facti sequi solemus· et pueri libenter parentū studijs: quibꝰ
innati atq₃ nutriti sūt· dari se paciuntᷣ· Sed et id quod est
ī ciuitatibꝰ consuetū· plurimū sequimᷣ· tanq̄ sit optimū factu·
quod ceteri et probant· et faciūt· Ergo difficillima oīm est
ea deliberacio· nam aut libera non est aut ad eam non nisi fal-
sis opinionibꝰ imbuti· ex mala consuetudine et hoīm prauo
sermone uenimꝰ· Datū tamē est quibusdā munē dei singulari
ut ipi per se rectā uiam sine ullo duce et inire et tenere potu-
eriꝫ· Paucis illis quidē· et quos equus ut ait poeta iupiter
amauit: aut et genuit ut fabulis q₃ aliqd demꝰ quale ī primis
herculem accepimus· quod et greci tradūt· et latini post eos
meminerūt· hic enī cū duas cerneret uias unā uirtutis al-
teram uoluptatis forte id etatis agens quā de tota uita deli-
beratio sumenda est· in solitudinē secessit· Ibi q₃ multū ac diu
secū cogitans ut est ea etas imbecilli iudicio consilio q₃ uirtutē
tandem reiecta uoluptate complexus est· Vnde sibi per multos
ac graues labores opiōne hoīm iter in celū extruxit· Ita igitᷣ
ille· nobiscū autē bn̄ agitur: si preceptis manu q₃ deducimᷣ· ut ubi

Magnus e ad uir

d'cā via

simus· aut si ui etiā necessitate q̄ ad id cogam̄r· Est enī felix ne-
cessitas que cogit ad bonū· q̄qm̄ et tibi q̄ ubertine id uides
in parte contigisse   um enī sūt ex studiis atq̄ artib9 hoīm
due p̄cipue· que et ad extollendam uirtutē· et ad parandā gl̄iā
maxime sunt affines· armorū vz· ac l̄rārū disciplīā· licēt q̄ tibi
per parentis intelligentiā solā militarem· que familie nr̄e prope
peculiaris est prosequi· tu utrāq̄ ita es et industria et studio te-
naciter complexus· ut equalib9 tuis longo intuallo post habitis
cū maiorib9 q̄ certare ī utroq̄ laudis gn̄e posses· Probe igit̄r
facis qui et militarem disciplinā· in qua semp̄ tui maiores excel-
luerūt nō negligis· et ad uetēm hanc domesticā gl̄iam· nouā earū
l̄rārū laudem addicē tentasti· neq̄ enī imitari eos studes· Est
aūt horū nr̄is temporibus turba ingens· qui sibi opionē doctine
ut dedecus abhorrent· aut Licinii quondā romanorū impatoris
sniam pbans· qui l̄ras uirus ac pestem publicā appellabat·
multomagis q̄d ille ait· beatas fore res publicas si ul' studiosi
eas sapie regerent· ul' earū rectores sapiē studere contigisset· Et
quidē q̄d uerū est l̄rārū discipline neq̄ clementiā adimūt· neq̄
malignitatē· qn̄ magis· ut eos qui ad uirtutē et sapiam nati
sūt· aut indicia stultitie detegende· aut instrumenta p̄ciosioris
iniurie· Nam et claudiū ne a rōmis p̄ncipibus discedamus
sane doctum accepimus· et nerone eius ᵖⁱᵍⁿᵒ atq̄ in p̄ncipatu
successorem· eruditū in p̄mis fuisse constat· quorū p̄or insignis
uecordie fuit· alter crudelitate atq̄ omnibus flagiciis ɔtami-
natus· Qui tamē sub obtentu clemētie dixit aliqn̄ optare se
l̄ras nescire· q̄d et optandū sibi p̄fecto fuerit· si mō nō alia ròe
qm̄ l̄rārū ignarus esse clemens potuisset· Sed opinor eū et si
l̄ras quoq̄ que male apud se h̄itabat· eicere sibi prorsus licuiss̄·
tam mature ac libenter facturū fuisse· q̄ illā simulatā ad tp̄s
clementiā exuit· ne cui uirtutū aut bonarū artiū reliquus ī se
locus esset· Contra uero Jacobus de carrazia parens tuus et
prudens uir et p̄nceps magnanim9 ip̄e quidē nō magnope doct9·
mirū tamē inmodū doctos coluit· ut id unū fortune sue defuisse
indicaret· q̄d non esset· q̄ntū modestū hoīem optare liceat· ɔsequi
uero non facile nisi ab initio etatis· studio laboreq̄ nobis do-
ctrinā parauerim9· Paranda sūt igit̄r in iuuentute solacia que
honestam senectutē possit oblectare· Nam que sūt iuuentuti labo-
riosa studia ea erūt iocunda ocia senectuti· et sūt in hac re sane
magna p̄sidia· siue contr̄ languidū torporem remediū q̄rim9·
siue sollicitis occupacōib9 solaciū· Nam cū duo sint gn̄a inter
liberalis· unū q̄d totū in ocio ac speculacōe est· Alterū q̄d in
actione negocioq̄ consistit· In p̄ore quidē q̄ sit necessariā cognicio

magnope ad-
iuuat

usus q̃ scripturarũ neminem existimãdũ est latere. In posteriore vero
q̃m sit utilis facile hinc dignosci põt. Nam qui ad res gerendas
aim̃ applicant. Omitto q̃ et preceptis illorũ qui scripserũt. et eorũ
exemplis de quibus scribit² prudentiores fieri p̃nt. Sed sive
rem p. administrent. sive foris in bellis aut domi in suis aliorũ
q̃ negocijs versent² non h̃nt fatigati qua alia in re iocundius
acquiescẽ valeant. Cum etiã incidant tempa et hore in quibꝫ
ab hmõi rebus vacare necesse est. Nam et a re p. sepe multi
prohibem²: et non semp̃ gerimt² bella. et singuli dieb noctesq̃
aliquid h̃ent domi quo contineri et esse seorsũ oportet. In hoc igit²
tempꝫ cũ nichil nobis per otiũ agere foris licebit. lectio libri
q̃ succurrent. nisi prorsus somno indulgere aut inerti ocio
tabescẽ volemꝫ. aut morem imitari domiciani p̃ncipis. q̃
singulis diebus certis horis secretus ab omibꝫ stilo ferreo
muscas insectabat². Fuit hic quidã vaspasiani filius. Titi võ minor
natu frater, utrique profecto longe impar, immo vero tanto om̃
teterrimus, quãto titus p̃bissimus est om̃ h̃itus. que historie
delicias hũani generis appellavere. Itaq̃ et eius memoria
tam celebris est q̃ illius execrabilis. Libero etẽm iudicio
de rebus vita q̃ hominũ posteritas utit²: que nec vitupa-
re improbos metuit. nec laudes invidet bñ meritis. Qua
quidem in re magna est ut videmꝫ prerogativa p̃ncipibꝫ. immo
vero p̃pe dixerim nc̃itas p̃posita bñ gerendarũ rerũ: si iudiciũ
hoim̃ et fame apud posteros eternitatẽ spectare velint. Nam
in ceteris quidẽ humilioribꝫ magna vi ac virtute opus est. ut
in lucem emergant: et eorũ peccata sue sortis obscuritate tegũt².
In p̃ncipibꝫ vero et magnis viris. p̃bitas sive q̃ rara sit. i multa
fortiã ac p̃p̃ea magis admiratiõi habetur. sive q̃ ex fortune sple-
dore magis illustretur ea. vel si modica est p̃clara atq̃ insignis
habet². malefacta aũt nec latere q̃uis secreta p̃nt nec cognita diu
taceri. Illi em̃ ipi qui aut ministri sũt voluptatũ. aut socij criminũ
consij q̃ factorũ efferũt et p̃mi damnãt. quo in gn̄e eius ipius
domiciani dementiã e cubicularijs unus urbano stemate notavit
Aliqũ em̃ interrogatus esset ne quisq̃m cũ domiciano intus. respõ
dit. ne musca quidem: quasi ille studio suo omẽs sustulisset.
Huic eius occupatiõi tam indecore venia forte possit indulgeri
si modo constaret q̃dnam per hiemem solus agẽ consuevisset
Aut si non maiore odio ex ceteris facinoribus. q̃m ex hoc aucu
pio tam fedo irrisione se dignũ prebuisset. Nam q̃d scipio de
se dicẽ solebat. nuq̃m minus solũ aut ociosũ esse. q̃ cũ ociosꝫ
aut solus videret². non facile cuivis potest contingẽ. sed solis ma-
gnis ingenijs atq̃ excellenti virtute p̃ditis. tam et si nichilo

nū uidetur minor· qui tenet et in turba solitudiēz seruaē pt
et in negocio quietem· Qd' de catone quidē scriptum est· qui
intea dū senatus cogeret· lectitare in curia libros frequēs sole-
bat· Unde nimirū et in rem p̄ntem· et in om̄e tēpus salub'
rrima patrie consilia dictabat· Et si p̄terea alius nullus ex
lr̄arum studijs fructus habet'· qui utiqz et plurimi sūt et
maximi satis tamē abunde magni uideri debet res momenti
q' intea dū attenti legimus a pleris qz auocamur· que nō pos-
semus aut sine turpitudīe cogitare aut remissa sine molestia·
Nam si quid est aut in nobis ip̄is aut in fortuā nr̄a· qd' nos offē-
dat· hac facile rōne leuamur· p̄ter id qd' mirabiles uoluptates
in animis hoīm doctrinarū studia pariūt· et uberrimos afferūt
in tempe fructus· si qn̄do in bonam mentē· et ei cultorē idoneā
tale semen inciderit· ergo tū soli sumꝰ ab omnibus et ceteris curis
uacui· qd' agē melius possumꝰ q̄ libros cōuenire· ubi sūt oīa
uel amenissima ad cognoscendū· uel ad bene sancteqz uiuēdū
efficacissima· Nam tū ad ceteā plimū quidē ualent· tū uerō maxīe
ad saluandā uetustatis memoriā necessaria sūt monumēta lr̄arū·
quibus res hoīm geste· fortune euentus inspati· natuē insolita
opera· et sup his omnibus rōnes temporū continēt'· memoria
etem hoīm et qd' trāsmittit' per manus sensim elabit'· et uix
unius hoīs eum exuperat· Quod aūt libris bene mandatū est
ppetuo manet· nisi pictura forsitan aut excisio marmorū· aut
fusio metallorū pōt etiā tale qddam prestare· Verū ea nec
signant tempa· nec facile uarietatē indicant motionū· et ex-
teriorem tantū habitū exp̄miūt· ac labefactari facile possūt·
Quod aūt lr̄is tradit'· non mō hec que dicta sūt efficit· sed et
sermones q̄ notat· et cogitatus hoīm effingit· ac si pluribꝰ
exemplaribus uulgatū est· non facile pt interiē si mō et dig-
tas attendat orōm· Nam que sine dignitate scribūt'· ea nec
sortiūt' fidem· nec subsistē diu possūt· que igit' pōt eē uita
iocundior aut certe cōmodior· q̄m legē semp aut scribē· et no-
uas quidē existentes res antiquitatis cognoscē· p̄ntes uero
cum posteris loqui· atqz ita om̄e tempus qd' et p̄teritū est et
futurū nr̄m facē· O preclarā supellectilem librorū inq̄ ut
nos et o iocundā familiā ut recte cicero appellat· utiqz et
frugi et bn̄ morigerā· non eīm obstrepit· nō inclamat· nō
est rapax· non uorax· nō contumax· iussi loquūt'· et item
iussi tacent· semp qz ad om̄e imperiū presto sūt· a quibꝰ ul'
unq̄ qd' uelis et q̄ntū uelis audias· Eos igit' q̄m nr̄a meoria
non est oīm capax· ac paucorū quidē tenax· et uix ad singlā
sufficit secūde memorie loco hēndos assuādos qz censeo

Nam sicut litterae quidem ac libri certarum rerum memoria ita et stabilium
omnium communis apotheca. Id quoque curare debemus ut quos a prioribus
accepimus, si nichil ipsi ex nobis gignere forte possimus, integros
atque incorruptos posteritati transmittamus. Eo quoque pacto et hys
qui post nos futuri sunt utiliter consulemus et his qui precesserunt
Vnam hanc suorum laborum mercedem repensabimus. In quo iuste
forsitan possumus quoddam seculum proximas quoque superiores etates ac-
cusare. Indignari quidem licet, profiteor, aut nichil quod tam multa
illustrium auctorum preclara opera deperire passi sunt. et quorundam
quidem nomina sola summis tamen laudibus ornata, aliorum etiam
pars vigiliarum et fragmenta quedam operum ad nos pervenerunt.
Unde fit ut ex splendore laudum ac nominibus opera desideremus illorum
hominum nec reliquos labores deperisse indignemur. Ex earum rerum
que supersunt adhuc excellencia ac dignitate: tamen et si ea ipsa
plerisque partium suarum tam viciose correcta, quedam etiam inter-
cisa ac mutilata susceperimus ut pene melius fuerit ex his
nichil ad nos pervenisse: sed in hac iactura que maxima
est non debet id minimum videri quod res plurimas nostras atque
in talia facta cognitione dignissima pro magna parte latere
nos contingit. Quorum noticia cum libris simul ac monumentis
eorum periit. Sicque cum barbarorum res gestas noverimus plerasque
ex nostris casu librorum ignoramus. et est eo deventum: ut latine
quoque historie et cognitionem et fidem a grecis auctoribus exi-
gamus. Plurima namque talium que apud nos sunt aut anguste
perscripta: aut prorsus incognita late apud eos diffusa repe-
riuntur: quamquam et ea ipsa greca oratio que nostris maioribus esse
quondam domestica ac perfamiliaris solebat apud suos pene
interiit. apud nos vero prorsus extincta est: nisi pauci quidam
qui hac etate illi incubuerunt iam e sepulcro in lucem revocent.
Sed redeo ad historiam: cuius eo gravior est iactura: quo eius
rei cognicio et utilior est et iocundior. Nam liberalibus quidem
ingeniis et his qui in publicis rebus et hominum communitate versari
debent convenientiora sunt historie noticia et moralis philosophie
studium. Cetere quidem enim artium liberales dicuntur quod liberos homines
deceant. philosophia vero idcirco est liberalis quod eius studium liberos
homines efficit. In horum igitur altero precepta quid sequi quidve fugere
conveniat. In altero exempla invenimus. In illa enim omnium hominum
officia reperiuntur et quid quemque deceat. In hac vero quid factum dictumve
est suis quoque temporibus. Adiciendum est ad hec nisi fallor et
tertium id est eloquentia que civilis sciencie pars quedam est. per philosophiam
siquidem possumus recte sentire. quod est in omni re primum. per eloquen-
ciam graviter ornateque dicere. qua una re maxime conciliatur multitudinis

animi. Per historiā uero in utrūq₃ iuuam̄. Nam si senes idcirco
prudentiores iudicamus: eos q₃ libenter audimus. qꝫ ꝑ longā
uitam etiam in se multi exp̄ti sunt. et in alijs plera q₃ uiderēt.
atq₃ audierunt. quid de his est iudicandū: qui multorū seculorꝝ
res cognitu dignas memoriter norūt. et ad omnē casū ꝓferre
illustre aliqd' exemplū possūt ex quibꝰ id efficit̄ qd' est summi
uiri et omīo excellentis ingenij. ut et optime dicē q̄s possit
et studeat qm̄ optime facē. Erant aūt q̄tuor que pueros suos grēci
consueuerūt docere. lr̄as. luctatiuā. musicam. et designatiuā. quā
ꝑtractatiuā quidā appellant. De luctatiua et musica dicet̄ ꝓpterea.
Designatiua uero nūc ī usu non est. ꝓ liberali nisi q̄ntū forsitan
ad scripturā attinet scribē. itaq₃ etiam ipm̄ est protrahere. et de
signare. quo ad reliqua uero penes pictores resedit. Erat aūt
non solū utile sed et honestū quoq₃ huiuscemodi negotiū apud eos
ut Aristotiles inquit. Nam et in emptionibꝰ uasorū tabularū q₃
ac statuarū quibus grecia maxime delectata est succurrebat.
ne facile decipi p̄cio possent. et plurimū conferebat ad depre
hendendā rerū que naturā constant. aut arte pulcritudinē ac ue
nustatem. Quibus de rebus pertinet ad magnos uiros. et loqui
inter se et iudicare posse. Lrarū uero magnus est semꝑ fructꝰ
et ad omnem uitam et ad omē hoīm genus p̄cipue uo studiosis
earū. et ad accipiendā doctrinā. ita et ad firmandū eius habitū
reuocandā q₃ lapsorū memoriā. Ante oīa igit̄ si quid proficē de
doctrinis uolumus congrui sermonis h̄nda est racio. et curādū
ne dū maiora ꝓsequim̄ turpit̄ in minoribꝰ labi uideam̄. ꝓ̄terea
hinc disputandi racio adhibenda est. per quā in unaq̄q₃ re. qd'
uerū falsū ue sit. facile argumētando querimꝰ. Ea cū sit dis
cendi sciencia sciendi q₃ disciplina ad omē doctinarꝫ genus uiaꝫ
facile aperit. Rhetorica uero tercia est inter rōnales disciplinas
per quā artificiosa querit̄ eloquēcia. quā et terciā posuimꝰ inter
p̄cipuas ciuilitatis partes. Verū ea cū nobiliū hoīm studijs ce
lebrari olim cōsueuisset. nūc pene prorsus obsoleuit. Nam
a iudicijs quidem eiecta penitus est. Vbi non ꝑpetua oratione
sed inuicem dialectico more adductis in causam legibꝫ ꝯtendit̄.
In quo genē plerique quondā ex romanis adolescentibꝫ magnā
gl'iam sunt assecuti. aut defferendis insontibus. In deliberatiuo
uero genē iam apud p̄ncipes et rerū dn̄os nullus est ei locus
qui paucis expediri uerbis sentenciā uolūt. et nudas afferri ī
consilio raciones. In poplis qui uel sine arte copiose dicē p̄ut
clari h̄ent̄. demōstratiuū genus restat qd' et nusq̄m est usu sub
latū ita uix usq̄m rōne inuenit̄. Nam in faciendis orōnibus

his artibus utuntur fere omnes que circa artem bene dicendi sunt. Que
cum ita sint elaborandum est tamen ei quem volumus esse bene institutum
ut in omni genere causarum ornate copioseque possit ex arte dicere. Prima
hinc est poetica cuius studium et si conferre plurimum et ad vitam et ad
orationem potest ad delectationem tamen magis videtur accomodata. Ars
vero musice nam et ea audientem delectat magno quondam apud
grecos honore habebatur nec putabatur quisquam liberaliter eruditus
nisi cantu et fidibus sciret. Quamobrem Socrates ut ipse senex
didicit, ita ingenuos adolescentes erudiri in his iussit. non quidem
ad lascivie incitamentum sed ad motus anime sub regula ratione que
moderandos. ut enim non omnis vox sed tantum que bene consonat ad
soni melodiam facit. ita et motus anime non omnes sed qui rationi
conveniunt ad rectam vite armoniam pertinent. Verum cum ad remissionem
animi sedandasque passiones plurimum valeat modulacionum usus.
tum vero eius discipline cognitio digna est ingenio liberali. secundum
quam rationem speculamur sonorum varias naturas ac proprietates. et ex quibus
invicem proportionibus consonancias dissonanciasque causari contingat
Quemadmodum et de numeris ratio que arithmetica dicta est. et de ma-
gnitudinibus que geometria est appellata in quibus secundum varias re-
lationes parium vel imparium et item linearum superficierum aut corporum
varie species numerorum magnitudinumque constituuntur multaque his inesse propria
demonstrantur que cognitio iocundissima est et precipuam in se certitudinem
continet. Sed et illa quoque pulcerrima est que de siderum motibus
magnitudinibus ac distanciis pertractat. Evocat enim nos ab his tene-
bris et crasso aere et in superiorem illam lucidissimam domum tot luminibus
distinctam oculos atque animum inducit. In quam aspicientem iocundum est
fixarum stellarum imagines discernere et erraticas suis locis nominibusque
denotare earum coniunctiones. et item solis luneque defectus longe ante
prospicere atque predicare. Maxime vero sciencia de naturis intellectui
humano consona atque conformis est. per quam naturalium rerum animatarum
inanimatarum que principia passionesque et eorum que celo et mundo
continentur motuum ac transmutacionum causas effectusque cognoscimus
ac multorum quidem possumus causas reddere que vulgo miranda videri
solent. Que cum omnia iocundum est intelligere. tum maxime negotiari
circa eas que in aere et circa terram fiunt impressiones iocundissimum est
Eque neque et que his annexa sunt cognitiones pulcerrimas inquisi-
ciones habent. ut est perspectiva. et de ponderibus tradita ratio. Et
quoniam quidem dicendo hactenus provectus sum reliquas quoque disciplinas
attingam. Medicina igitur est et cognitu pulcerrima et ad salutem
corporum comodissima. Verum exercitium habet minime liberale. Legum
peritia publice privatimque utilis est et magno ubique honori habetur

et ipsa quidem a morali philosophia deriuata est. quemadmodum a naturali medi-
cina quam ut honestum est. aut audientibus interpretari. aut in iure
disceptantibus de iure consultum aperire. ita est indecorum tractites
causas pro conuento operas uendicare. Scientia uero diuina est de
causis altissimis. et rebus que sunt semote a nostris sensibus. quas
intelligentia tantum attingimus. Principales itaque disciplinas
fere commemorauimus omnes. non quo unicuique omnes necessario appre-
hendende sint. ut doctus tandem aut sit aut habeatur. nam et sin-
gule totum sibi hominem uendicare possunt. et utrique est uirtutis
opus. ut modestas opes. ita et mediocrem posse pati doctrinam.
sed ut ad quam quisque aptissimus erit. eam potissimum amplectatur.
//quamquam ita sunt coniuncte doctrine omnes ut nulla queuis ignaris
prorsus alijs egregie percipi ualeat. Sed ingeniorum diuersa sunt
genera. quedam enim facile inueniunt in unaquaque re argumentum.
et medium quo suum positum inferant. Quedam uero tarda sunt ad
inueniendum uerum. solida ad diiudicandum. et priores quidem illi quibus
ita est ingenium ad opponendum aptiores sunt. posteriores uero ad
respondendum. Item illi ad poeticam faciunt. et rationales scientias.
hi uero ad reales. Sunt autem et alij ingenio quidem ueloci. lingua
uero sermoneque tardiore. et hi ad compositum sermonem orationemque
rhetoricam ualere uidentur. In utraque uero ui prompti ad dialeticas
disputationes perlare faciunt. Quibus autem sermo uelociter est quam
ingenium. idest lingua quidem sunt prompta. ingenio uero tardo
ad neutrum genus ualent orationis. Amplius in quibusdam memorie
uis magna uiget et hi ad cognitionem historiarum ualent. et com-
prehendenda legum ampla uolumina. in quo scire nos oportet me-
moriam preter ingenium ualere non multum. ingenium uero sine memoria
prope nichil quantum quidem ad disciplinas attineat. Ad agibilia uero
contra. propterea quod mandari scriptis uix memoria acta res agen-
da queque possit. de doctrinis autem non uidemur scire quod non memorie
tenemus. aut non facile reminisci possumus. Sunt preterea quibus est
uis anime a sensibilibus et materialibus rebus abstracta. et separatis atque
vniuersalibus apprehendendis aptior. Alij contra circa particularia discurrere et
negociari sunt promptiores. et hij quidem ad prudentiam et naturalem scientiam
Illi uero ad mathematicas faciunt et ad diuinam que methaphisica
dicitur. Preter hec autem cum duplex sit intellectus speculatiuus et prac-
ticus. ut quisque secundum alterum potior erit. ita conuenientia illi studia
sequi debebit. Sunt insuper limitata. et quemadmodum in iure dicunt
glebe ascripta quedam ingenia. que cum in ceteris imbecilla sint in uno
tamen aut altero ualent eximie. ea autem sola sunt eis permittenda in quibus
solis plurimum posse uideantur. Verum aristotiles quidem uoluit liberalibus
scientijs hominis indulgendum nec immorandum esse ad perfectionem

civilem hominum vitam negociosamque respectans. Nam qui totus
speculationi et litterarum illecebris deditus est, is est forsitan sibi ipsi
carus, at parum certe utilis urbi aut princeps est aut privatus.
At de doctrinis quidem ac ingeniis ac utrorumque generibus ita videtur
diffiniendum. In quibus est id ante omnia animadvertendum, quod non modo
maiora illa precepta que provectioribus traduntur, sed et prima quoque
artium elementa ab optimis preceptoribus accipere convenit, et ex
auctoribus librorum non quibuslibet passim immorari sed optimis.
Qua ratione et Philippus rex Macedonum primas litteras ab Aristotile
discere Alexandrum voluit, et veteres Romani liberos suos scole
mancipantes in Virgilio primum erudiri curabant, optima utrique
ratione. Nam quod teneris mentibus insitum est alte radices mittit
nec facile postea divelli ulla vi potest. Ergo si melioribus in initio
assueverint illos habebunt precipuos et veluti ducibus semper utentur.
Sin vero errores ullos imbiberint, his duplici tempore opus erit,
primum ut errores excuciant, ac deinde ut vera precepta condiscant.
Quamobrem Thimotheus musicus suo tempore illustris, qui ob
multiplicatas in cithara cordas et novorum modorum adinventionem
Sparta iussus est exulare, a discipulis quidem qui nichil apud
alios profecissent certam paciscebatur mercedem, ab his vero qui ex
aliis quippiam didicerant duplam exigebat. In discendo autem
solet esse plerisque impedimento id quod magno adiumento esse de-
buerat, multa videlicet cupiditas discendi. Qua fit ut dum omnia
pariter complecti volunt nichil tenere valeant. Ut enim superfluus
cibus non nutrit sed stomachum quidem fastidio afficit, reliquum
vero corpus aggravat atque infirmat, ita multa rerum copia simul
ingesta memorie et facile in presenti elabitur et in futurum imbecil-
liorem vim eius reddit. Semper igitur multa legant discipline
studiosi, sed pauca quottidie deligant que decoquere eorum memo-
ria possit. Sicque tria aut quatuor plura ve ut cuiusque vis erit aut
ocium pro eius diei precipuo lucro seorsum reponant, alia vero
legendo id consequentur, ut que iam didicerint meditatione saluet,
que vero nondum quotidie magis familiaria sibi legendo faciant.
Hinc autem nimie sciendi discendique cupiditati coniuncta solet esse
inordinata quedam curiositas investigandi. Cum autem multa de sin-
gulis assistentes student, variis uno tempore disciplinis incumbunt
et nunc illac nunc hac feruntur. Aut nunc quidem unam viribus
totis amplectuntur, inde vero ad modicum illa reiecta aliam atque aliam.
que res nonmodo prorsus inutilis sed et vehementer damnosa.
Nam ut in re est et proverbio etiam dicitur, acescunt vina que sepius
transvasantur. Ita immorari uni rei decet et eam omni studio prosequi.
Disciplinasque eo ordine capere tentare quo sunt a suis auctoribus

tradite. Nam qui libros inordinate legūt. nūc a fine facientes in
tiu͂. nūc media int legentes. et qd' pmū ee debuerāt postremum
accipiūt. hi haud temē nichil aliud legendo proficiūt. q͂ ut oīa
neglexisse uideant͛. De libris aūt qui sūt eiusdē disciplie ita q̄dē
permultos uersari cōuenit. ut meliores semp p̄cipuos habeamus/
nec uero par omibus labor suscipiendus est. sed unicuiq3 pro mō
racōne q3 ingenij sui. Est enī ut sic dixerim ī quibusdā ingenijs q̄d
acies plumbea. in quibusdā uero ferrea. quibus est plumbea siqdez
et obtusa est. parū ad disciplinā ualet. quibus uero est acies inge-
nij acuta quidē sed mollis. et que facile retundi possit. hij inter
studendū crebris interpellacōibus indigent. qui nisi pmo impetu
penetrent quo uolūt. quāto dehinc magis intenderūt magis hebescūt
Qui uero ferreū sortiti sūt ingeniū siquidē et acutū. his nichil impuiū
est. nisi eo perrūpe uelint. ubi frangi oīe necesse est. Sin uero ob
tusum assiduo tamē studio difficultates omēs euincūt. Itaq3 si qd
nō intellexerūt non ptinus respuāt. qd' supborū est. aut qd' pusillis
euenit aīmis desperent magis aūt intencōne pseuerent. Sed et id
quoq3 per plurimū uerū est. acutiores ingenio minus ualere
memoria. et qui celerit capiūt retinēt minus. Ad saluandā igi͛
confirmādā q3 memoriā maxīe affinis est catonis racio qua
uti se dicebat. ut quicquid die egerat. uiderat. legerat. uesperi com-
memoraret. tanq͂ diuini a se negocij rōnem exigens. nō modo
qui negocij. sed ocij quoq3 uolebat reddendā esse rōnem. Ita igitur
et nos oīa qd' si possumus remissa curabimus. siminus ea saltē que
p̄cipua nobis delegimus tenacius complectim͛. Prodest aūt et de
comunibus studijs unā cū sodalibus crebro cōferre. Acuit enī ingeniū
disputacio. linguā erudit. memoriā q3 confirmat. ac nō mō multa
disputando discimus. sed etiā que sic discimus. aptius eloqm͛. et fir-
mius recordam͛. Sed et alios q͂ docendo que scimus nō parū et ipi
iuuabim͛. Optimū namq3 pficiendi genus est docere qd didiceris.
Verū euenit omibus fere discentibus. ut si quid ab inicio bn̄ pfecerūt
ptinus magna sese de disciplis consecutos arbitrent͛. etiā quidē
ut docti disputēt sentencias q3 suas obnixe tueri uelint. qd' eis plu-
rimū officit. Primus et enī ad disciplinas gradus est. posse dubitarē
nec est quicq̄m discentibus tam inimicū q͂ ut nimis de sua erudi-
cione presumāt. aut de ingenio sibi confidāt. quorū alterū discēdi
curam tollit. alterū minuit. Sic enī ipi se fallūt. in qua re mīme
necesse est. Nemīez aūt facilius est fallē q͂m seipm. nemīez dam-
no maiore decipimus. Fit aūt id. ideo. q͂m nondū diuerticula et an-
fractus ac p̄cipicia que in sciencijs latitāt ppendē inexpertis
licuit. Quibus euenit ut aut de libris pleraq3 male corrigant
que bn̄ psenequeūt intelligē. aut impericiam scriptorū negligencia

ne culpantes multa sponte pretereant non intellecta. Verum eas opi-
niones studium et perseuerantia exuet. fient autem commode omnia. si
rite tempora dispensabuntur si singulis diebus statutas horas litteris
dabimus. neque negotio ullo abstrahemur quominus aliquid quotidie
legamus. Nam si alexander in castris lectitare plurimum solebat.
Si cesar etiam tum exercitu proficiscens libros scribebat. et augustus in
mutinensi bello rem tantam adortus. semper tamen in castris legere aut
scribere quotidie declamitare consueuerat. quid poterit urbano ocio
interuenire quod nos diu prorsus a litterarum studiis auocet. Utile autem est
ut uel cuiuslibet minimi temporis iacturam pro magno deputemus. et ita
temporis quemadmodum et uite et salutis racionem habeamus. ut nihil
inutiliter nobis depereat. uelut si inertes horas et que apud ceteros
ociose sunt. aut studiis leuioribus dabimus aut lectione iocunda
transigemus. bone etiam racionis est. ea que bona colligere que solet
negligere ceteri. ut si quis super cenam legit et sompnum quidem inter libros
expectet. aut certe per libros fugiat. quamquam phisici obesse ea uisui lu-
minibus quoque contendunt. quod et uerum est. si modo preter modum idest a
intencione nimia aut super multam saturitatem id fiat. sed et illud quoque
proderit nonnichil si intra bibliotecas nostras coram atque in oculis instru-
menta hec constituamus. quibus horas ac tempora metiri solent. ut
quasi tempus ipsum fluere labi que uideamus. Et si eis ipsis locis ad
nichil aliud. quam ad quos instituta sunt utemur nullam ibi aut occu-
pacionem aut cogitacionem externam admittentes H Et autem que dicta
sunt maiore cura ac studio prosequantur. hi quibus est ingenium
ad disciplinas aptius quam corpus ad bella. Quibus uero et ingenium
uiget et corpus est ualidum eos oportet utriusque curam habere.
et animum quidem ita formare ut uere possit decernere et racione uelit
imperare. Corpus uero et fortiter ferre ut facile parere possit. ac
denique ita nos totos comparare. ut semper parati simus. non ad
inferendam uim. sed ad arcendam iniuriam. Aut si uim quoque
adhibere permittimur. non prede cupiditatis que gracia sed pro
imperio gloria que decertare. Maxime uero principibus conuenit
in militari disciplina instructos esse. nam eos quidem oportet
et pacis et belli artibus habundare. et posse exercitus ducere. et ipsos
corpore suo cum opus fuerit depugnare. quod ita esse debere alexander
qui magnus est cognominatus. aut facto sepe ita uerbis significabat
nam quociens de homeri uersibus cuius studiosissimus erat inter
amicos ut fit contencio incidisset qui nam esset ex omnibus elegancior
illum semper unum eximie preferebat. qui est de agamenone scriptus.
quod eundem deceat qui bonus est rex forte etiam esse pugnatorem. Ex-
tendum est igitur ab ipsa infancia corpus ad miliciam. et animus ad pa-
ciencia formandus. ac uelut equos solent. manu deducendus est

in stadium. ut per pulverem ac sudorem ferre facile solem. laborem que assuescat
Nam ut in arboribus teneres quidem ramusculos persepe videmus magnam
pomorum vim de se natam a primis floribus ad iustam magnitudinem perferre.
eo quod onere. et si plane quidem flecti minime tamen frangi. que nisi sensim
excrevissent. validiores quoque ramos appensum everteret. ita et homines
nisi a pueris primo ac deinde per omnes etates patientie laborum et animo
et corpore assuescant: si qua postea difficultas rerum immineat franguntur
protinus neque ferre vim adversam valent. Ad quod ipsum et magnorum le-
gislatorum quos vetustas celebrat minois et licurgi auctoritas monet.
Cretensium quidem enim ac lacedemoniorum leges laboribus erudiebant
iuventutem. non modo ad patientiam corporis. sed et ad continentiam animi
quos foris educandos exerceri in venationibus. ac per hoc currere. saltare
esurire. algere. estuare que iubebant. ut sic exercitatis uti facile ad mili-
tiam possent. Nam delicie quidem animos hominum corpora que dissolvunt.
labor vero confirmat. et indurat. Itaque nonnisi indurati laboribus
possunt. qui autem ita consueverint et animo et corpore utentur facile tum operibus
erunt ad pericula et difficultates omnes subeundas. quo in genere
neque ex veteribus neque ex nostris ullum exemplum illustrius proponere tibi
valeo: quam parentem tuum. libenter enim ut ipse vides maiorum tuorum
imagines tibi propono. easque crebro studes ad memoriam tuam revocare.
quam et est in illis quod magnifice sequi valeas. et domesticis exemplis
solent homines magis excitari. Nam ut gloriosum est. suos benefa-
ciendo vincere. ita turpe iudicari solet ab his quorum virtute honori
nobis ducimus. vita moribus que degenerare. Sed ad parentem tuum
redeo cuius cum innumere tribui laudes possint. ipse tamen de se nulla
re magis quam laborum patientia gloriari solet. Est enim id quod videmus
ita ad labores impiger et in periculis audax. ut nec molem corporis ferre
se ullam. aut esse mortalem genitum arbitrari videatur. Ex contemptu
namque laborum mortis quoque nascitur contemptus. et crescit audacia
qua ita ille intrepide queque difficilia aggreditur. ut nichil metuere
credendus sit. preter id forsitan unum. ne senem mori sibi contingat.
quod ratione optima sentire michi videtur. Spectanda est enim semper virtus
et ad facta preclara intendendus est animus. de vita non magnopere
curandum. quisquis enim mundanas res extimatione debita pensabit
facile cognoscet et fructus diu vivendi minores esse quam ut longa
vita expeti magnopere debeat et casus maiores. quam ut vel brevis
sperari possit. Decet igitur et honeste in pace viventem et in bello
fortiter facientem. cetera quidem equanimiter ferre. mortem vero
quandocumque advenerit placide admittere. plerumque etiam cum occasio aut
necessitas postulet illi occurrere. non enim timeri id oportet: ne
parum forte vixerimus. sed ne id ipsum quod vixerimus parum vixisse
videamur. Habet namque omnis etas. ut edere magnificum aliquid

possit. Scipio qui postea primus africanus est appellatus vix dum
sub patre pro patria adversus penos militans cum hanibal romanos
ad ticinum fudisset. patrem ipsum consulem. bellique ducem affectum
gravi vulnere: et ab hostibus circumventum periculo exemit. Sicque ex qua
pugna vix veteranis fugere contingit. Scipio id etatis consulem.
ducem. civem. et patrem nominibus pie quam fortiter faciendo serva-
vit. Cumulatamque et publico et privato merito laudem retulit.
Emilius quoque lepidus puer productus in pugnam eodem congressus
et hostem occidit et cives servavit. In cuius memoriam rei statua
illi pretextati et senatus consulto in capitolio posita est. ut et ceteri
exemplo accenderentur. et auctoritate publica in ea etate opibus suus
honos haberetur. Sed et tu quoque nisi tuas tibi laudes invideremus
utroque illorum minor ut eras natu apud brixiam nuper cum esses in
exercitu germanorum progredi ausus es in hostes armatus. quantum
ceterorum nemo militum offerre se sustinuit quo quidem facto nescio
quibus magis an hostibus admirationi. an vero civibus rubori fue-
ris. Ita igitur a primis annis instituendi sunt pueri. ut et audere
magna possint. et difficilia tolerare. Quid enim est illud de lace-
demoniorum pueris? Nam hi quidem de cura educationis eorum
plurimum apud veteres commendantur. Quos spiritus gignere mos ille
debuit quibus consuetum erat in concertatione equalium patientiam
tantam prestare. ut ni deiecti aut casu inter luctandum collapsi necari
se potius examinarique paterentur. quam victos fateri se vellent.
Quid enim mirum? nam et ad aram sic verberibus cedi solebant.
ut multis semper e corpore sanguis flueret. plerumque etiam spiritum
exalarent. Nemo tamen aut exclamavit unquam aut vix minimum
doloris signum edidit. Ita domi formata iuventus ea demum mili-
tie opera gerebat. quibus vetustatis omnis memoria plena est.
et quod audire eos aut a duce aut a patribus par erat. Cum in ho-
stes progressuri per blanditias monerentur a matribus ut aut
vivi arma referrent. aut mortui in armis referrentur. qui tradere
arma hosti aut ea abycere fugientes peius morte iudicabant
Igitur illi ut partes corporis et curabant ea et tuebantur. nec mirum si
se vivi in armis crebro spectandos exhibebant. qui etiam mortuis
fore ea sibi decori relata existimabant. Prestat autem consuetudo usus-
que deferendi. ut armis eque ac membris aut vestibus utantur.
nec videatur extrinsecus corpori onus adiectum. nam nisi ita fuissent
romane legiones longa assiduaque exercitatione institute. ab
exercendo enim exercitus dictus est. quonam pacto potuissent cum
pedibus agmen precedere. ac plerumque tantum arma primum deferre.
Vallum insuper. et si cuius rei ad quotidianum agentem usum. ac super hec
una sepe quindecim aut eo amplius dierum cibos omnis iumento

difficile. Qui ergo erunt aut armorum aut litterarum studiis dandi,
quandoquidem hec sunt liberalissime artium maximeque principales,
propterea que et maxime principes deceant, simul ac membris uti per
etatem licebit armis assuescere debebunt, discendi quoque primis litteris
tradendi erunt cum primum poterunt verba formare. Iamque ab inde
rerum illarum ac studiorum que sunt per vitam acturi debent quedam
quasi libamenta gustare talibusque exerceri rudimentis. Sed et
hec utraque ipsa simul exequi minime poterunt ut ceteras horas
ad exercitium corporis habeant et item certas litterario ludo deputent
ac non modo quidem pueros, filios et viros decet facere quod et Theodo-
sium principem facere solitum perhibent, ut die quidem aut exercitiis armis
aut de subditorum negotiis iure dicendo decerneret, nocte vero libris
ad lucernam incumberet. Ac de litterarum quidem studiis super satis quod visum
est diximus, reliqua prosequamur. Ea igitur exercitia suscipienda erunt
que bonam valitudinem saluent et robustiora membra reddant. In quo
erit uniuscuiusque naturalis dispositio diligenter attendenda. Nam qui sunt
habitudine corporis molli atque humida fortioribus exercitiis siccandi indu-
randique erunt, ceteri lenius. Et quibus sanguis facilis est inflammari
eos ardente sole quiescere convenit. Sed et etatis quoque humida ratio
ut usque in tempus pubertatis levioribus oneribus subiciantur ne vel
etatis nervus frangatur aut impediatur corporis augmentum. Post
pubertatem vero grauioribus laboribus edomandi erunt. Et impuberes quidem
magis ad intellectum decet erudire, hos vero ad mores, item illos ad
disciplinam curare, hos vero magis ad robur et valitudinem corporis.
Quantum autem sit momentum in exercitio extendis iuvenibus et que cura
adhibenda exemplo sit Marius, qui ut auctor est Plutarchus cum
esset senex et multa corporis mole gravis, vir tante belli gloria
per pacem tamen ut filium militaribus officiis atque actibus institueret
quotidie cum adolescentibus veniebat in campum et exercebatur una. Per
hec namque adumbrata certamina adversus pugnas audatiores
doctioresque perveniunt. Nam nisi esset utilis hec pugnandi disciplina
que per pacem atque in otio queritur, frustra non tamen P. Rutilius consul
armorum tractandorum disciplinam primus accipere milites voluisset,
qui doctoribus gladiorum urbe accitis meditationem hanc vitandi atque
inferendi ictus penetrare in castra iussit, ut miles non solum viribus
et audacia quibus antea solis nitebatur, sed etiam arte industriaque
valeret. Docendi sunt igitur iuvenes que in hunc usum pertinent, ut possent
hostem gladio quidem dextra ferire, sinistra vero brevi umbone se
tegere. Ensem, verum fustem, lanceam utrisque manibus tractare
et nunc quidem se effundere nunc vero denuo sub clipeum cogere, punctim
caesim quoque sine difficultate ferire. Exerceri quoque decet in cursu, saltu,
lucta ac pugillari certamine, iaculari quam longissime, recte sagittare.

/ vibrare sudes / saxa rotare · equos domare / eos que nunc ad cursum / aut
saltum adactos urgere calcaribus · nunc item flexis habenis / medio
cursu prevertere / et ita in utrumque se parare / ut et eques et pedes pugnare
quisque facile possit / Equitum vero occursibus / dum sese telis infestis
petunt / et audaciores fieri solet / et ad pugnam doctiores · cum et cuspidem
suam ubi intenderint · locare didicerit · et contra se vementem ictum
immotis lumbis perferre · armorum vero species quemadmodum et vestimento-
rum quotidie variat usus · Eam autem mutationem ita sectari oportebit
ut experiamur singula · meliora vero semper teneamus · Similiter autem et pugnan-
di consuetudines variari solent · Nam olim quidem temporibus priscorum he-
roum / curribus duces depugnare consueverunt · Postea vero apud ro-
manos maxime pauci equites / aut certe non multi / vis autem exercitus
pene tota in peditibus erat · Nunc nemo curribus omnes fere in equis
bellantur · Quod autem in usu est · si modo prestat servare convenit / et per cam-
pestres exercitationes assidue id meditari / ac denique oportet ad singula
certaminum genera per exercitatos venire · Nam aliter in tumultuaria pu-
gna agendum est / aliter cum tota decernitur acie / aliter quando geruntur manipulis
aliter cum duello confligitur · Nam plerique in acie fortissime visi sunt dimi-
care / qui cum essent ad singulare certamen provocati / animo viribusque
torpuerunt / Quippe discipline hoc genus quod per otium queritur longe impar
est ei / quod inter bellorum tumultus per indigentiam rerum omnium nervosque
teneros discitur · Itaque monebat Flaccus angustam amici pauperiem
pati robustus acri militia puer condiscat / et parthos feroces ve-
xet : eques metuendus hasta / vitamque sub divo et trepidis agat
in rebus · Sic enim ad illa maiora pervenietur / que fortiores bellorum
duces et usu et ratione consequi oportet / ut quibus exercitus artibus
ducendus sit exercitus / quibus locis castra statuenda sint / quo ordine
locande acies / qua quibus ratione prevenire hostium consilia possit
ac more belli insidias illis ponere / et ab his positas cavere / ho-
stilis exercitus milites distrahere / suos autem metu benivolentiaque
continere / nec militarem umquam remittere disciplinam / Ut enim virtus
militum / ducibus laudem parere solet · ita et illorum peccatum culpe plerumque
ascribitur ducis · Non eque huic vero ex beneficiis gloria / atque ex peccatis
ignominia nascitur / ipse omnia debet quecumque tempus habent predeliberata
exequi / nec ut in re nova aut subita tumultuari · Neque enim satis est
militum animi prestantia · cum ducis consilium labat / Milites vero ipsos optime
natura quidem fortes existere / bellandi que artibus instructos / animi
multum habere / armorum quod satis est / alimentorum vero non nisi quod neces-
sitati suppetat · Que igitur sint ducis que militis partes / quod equitis
quod ve peditis sit officium / usus atque experientia docebit / que profecto
ex re ipsa late refert / quo melius cognoscere liceat / quam aut voce pre-
cipi / aut ullis tradi litteris possint / tam et si extent de re militari

libri a magnis viris editi / qui ne utique tibi erunt negligendi. Sed
et machinarum quoque vim usumque nosse ducem oportet. Cuius rei so-
lertissimum esse tuum parentem vides / quo nescio an quisquam studio
maiore quesierit. Aut eius operis plura forte parat. Postremo
ut ab his rebus non aliena natandi quoque pericia adolescentibus
adhibenda est in qua et augustus Cesar nepotes suos / nam filios
quidem nullos suscepit. ita erudiri studuit. ut et ipse plerumque per se
doceret. Nam et magnis periculis liberare homines solet / et ad na-
vales pugnas transmissiones que fluminum audaciores reddit / Et in
hoc toto quidem genere rerum que ad militiam pertinent exempla habes
quos imitere germanos tuos maiores franciscum et Jacobum mag-
nimos viros et in armis late cognitos / omnique prudencia ac mo-
deratione insignes / quos te decet / ut semper facias omni fide ac pieta-
te colere / et ita illos probe imitari / ut minoribus et exemplo virtutis
et presidio ad casus esse valeas. optime quidem enim generis humani so-
cietas constabit. si sancta sint iura sanguinis / et erga superiores quidem
reverencia / ad inferiores vero humanitas cum paribus autem moderata facili-
tas que servabitur. Verum quoniam in opere non semper versari possimus / sed
oportet interdum laxamenti aliquid indulgeri. Huiuscemodi generi modum
rationemque prescribamus. Primum itaque preceptum est id quod potissimum / ut
nequis turpes ludos aut noxios suscipiat / nec nisi quantum aut ac-
uat industriam / aut corporis vires exerceat. Nam quod Scipio et
Lelius et interdum augur Sceuola qui fuit Lelii gener soliti sunt
dum animi remissionem captarent / in litoribus maris aut alveis fluminum
calculos conculas que lectitare / fiebat in his prorsus necessitate
quadam / nam non nisi fuerint magnis laboribus aut cum essent etate
iam provecta ad hec ipsa veniebant / sed laudabilior in hoc genere
forsitan idem Sceuola qui optime pila dicitur lusisse. quod scilicet forensibus
negociis et interpretandi civibus iuris labore fatigatus ad hoc
potissimum ocium recreandarum virium causa / confirmandarum que laterum
esse conferebat. Est eiusdem generis venationum aucupii piscati-
onum que cura / que et delectatione plurima afficiunt animum et vim mem-
brorum motu labore que confirmant. leniter austerum studio fallente
laborem / ut inquit Oratius / nam hec nisi tanta voluptate condi-
rentur / quis est qui sponte subire tantum laborem vellet aut perferre
illa vix posset / quamquam hoc ipsum Licurgi legibus studium erat non ocium
adolescentum. aut si hec forsitan graviora videbuntur / quando ut de studio
fessos levare possint / licebit aut prorsus quiescere aut leniter ad-
equitare / aut deambulare suaviter. Licebit etiam iocis invicem
ac salibus uti modestis. qui Lacedemoniorum per ocium mos erat /
quantum autem ferat ea res utilitatis in vita Licurgi perscriptum est. Sed
nec erit quidem indecens tantum fidibus quoque laxare animum / quod adere superius

est habita nobis mentio. Nam et pitagoreorum mos hic erat et fuit
quondam priscis heroibus celebre ut achillem Homerus inducat a
pugna redeuntem in hac re solitum acquiescere non quidem amatorias
cantiones sed virorum fortium laudes modulantem. Ita ergo per otium
poterimus aut ipsi facere. aut aliis facientibus inherere et eos modos
amplecti qui honestiores nobis temperatioresque videbuntur. Nam siculi
quidem modi ad remissionem animi magis faciunt et quietem. Gallici vero
contra ad excitationem et motum. Itali autem inter hos medium tenent
et item que pulsu et cantu fit melodia decentior est que non spiritu
atque ore nimis videtur ingenuis convenire. Sed ad sonos saltare
et muliebres ducere choreas indigne viro voluptates videri putant.
tamen et si sit in his rebus fructus aliquis. quoniam et corpus exercent. et
multam membris dexteritatem adiciunt. si non lascivos iuvenes red-
derent. eorumque mores bonos nimia vanitate corrumperent. Non
ita tabule ludus quoniam pugne speciem prefert hostilisque certaminis quem
palamedes troiano bello ut vetustissimi autores tradunt adinvenit.
ut vel hoc negotio milites occupatos teneret. ociosumque inertem et
seditionibus exercitum. Alee vero usus aut cupiditatem habet minime li-
beralem. aut indecentem viro molitiem. nam qui lucri causa id agunt
maioris questus negotia agerent commodius. qui vero voluptatis inde
venantur tardiusculi sunt qui aliud nichil putant invenire in quo ho-
nestius delectentur. In his igitur ludis delectari conveniet qui artibus aliquid
aut certe plurimum. casus vero quam minimum habeant. nisi forsitan ea non
putet quis arte vacare. de quibus rebus sit ratio levibus tradita. aut
maiestate motus autoris non putet indecorum facere de quo his de-
corum sibi scribere existimasset. Nam claudius cesar de alee ludo librum
edidit. In quo studio delectari solent. qui sunt in hoc unum diligentes ut
omnem spem negligant. certe ut uniusmodi vite tempus amittant. His autem
quibus litterarum studia voluptati sunt. varietas lectionis solatium affert.
novaque lectio veteris fastidium tollet. Interdum tamen et opus est prorsus
ut videtur nichil agere omnino que ope vacare. ut sufficere demum operi
labori que possimus. Nam qui semper intentissimus est nervus. nisi
remittatur. rumpi solet. tamen et si nullum est tempus laboriosius sapienti
quam quo nichil agit. si modo potest sapiens nichil agere. Quosdam autem
accepimus in hunc modum tempus distribuere solitos. ut per diem ac nocte
terciam partem somno permitterent. terciam refectionibus ac vacationi. reliquam
liberalibus studiis darent. quorum ego neque dampnare consuetudinem satis audeo.
neque probare penitus possum. id autem affirmare et possum et audeo.
cominus elabi nobis etatis. atque hoc nos diuturnis vivere. quo plus
temporis bonis studiis mancipamus. Illud vero de corporis cultu nunc
postremum attingimus. ut sit decens neque nimium exquisitus. neque
prorsus neglectus. sed cum rei loco temporique. tum maxime persone conveniat.

Neque enim sedem in literatoria scola coronatum aut subducta ueste que-
nit. aut in certamine armorum fluxa toga manuleatum ue prodire.
Nec uero principis filium eque cum plebeio uili sordidaque uti tunica
aut trita clamide se prebere spectandum. nimius autem cultus uanis-
tatis quam cura muliebrem animum designat. et multe uanitatis ar-
gumentum est. Indulgenda sunt tamen adolescentibus quedam. neque
omnia eorum peccata scelera sunt animaduersione punienda. nisi enim ex
parte aliqua iuuentutem expleuerint etatis illius uicia conferret
in senectutem. Hec et ego ad te ubertine scripsi ut sum in initio
pollicitus. non tam ut commonefacerem quid fieri a te oporteret. quam
ut teipsum ostenderem tibi. quod si naturam sequeris ducem. nichil
monitore opus habes ad summam uirtutem obtinendam. nisi enim
a teipso desistas. preclara de te omnia polliceri indoles tua uidetur.
Laudes autem si quas tribuere tibi sum uisus. ita a me uelim accipias.
ut magis illas calcar ad benefaciendum existimes quam benefactorum
premium esse. Admitte igitur summis uiribus te conuenit. ut eum prestes
uirum qui his tam generosis adolescentie tue principiis digne
respondeat. ne aut tu nature muneribus male usus. aut illa
in te tam egregia indoles mentita uideatur. ne ue ego si quid
mea causa tangeris. aut falsus de te uates aut uanus predicator
extiterim. Si probe itaque gesseris. habebis quidem ab omnibus
perennem laudem. a me uero etiam literis. si qua nobis eiusmodi
facultas erit. posteritati commendaberis. Si minus unus ero.
qui audeam plane dicere. idque palam fateri. nichil tibi nisi teipsum
uideri defuisse.

Explicit.

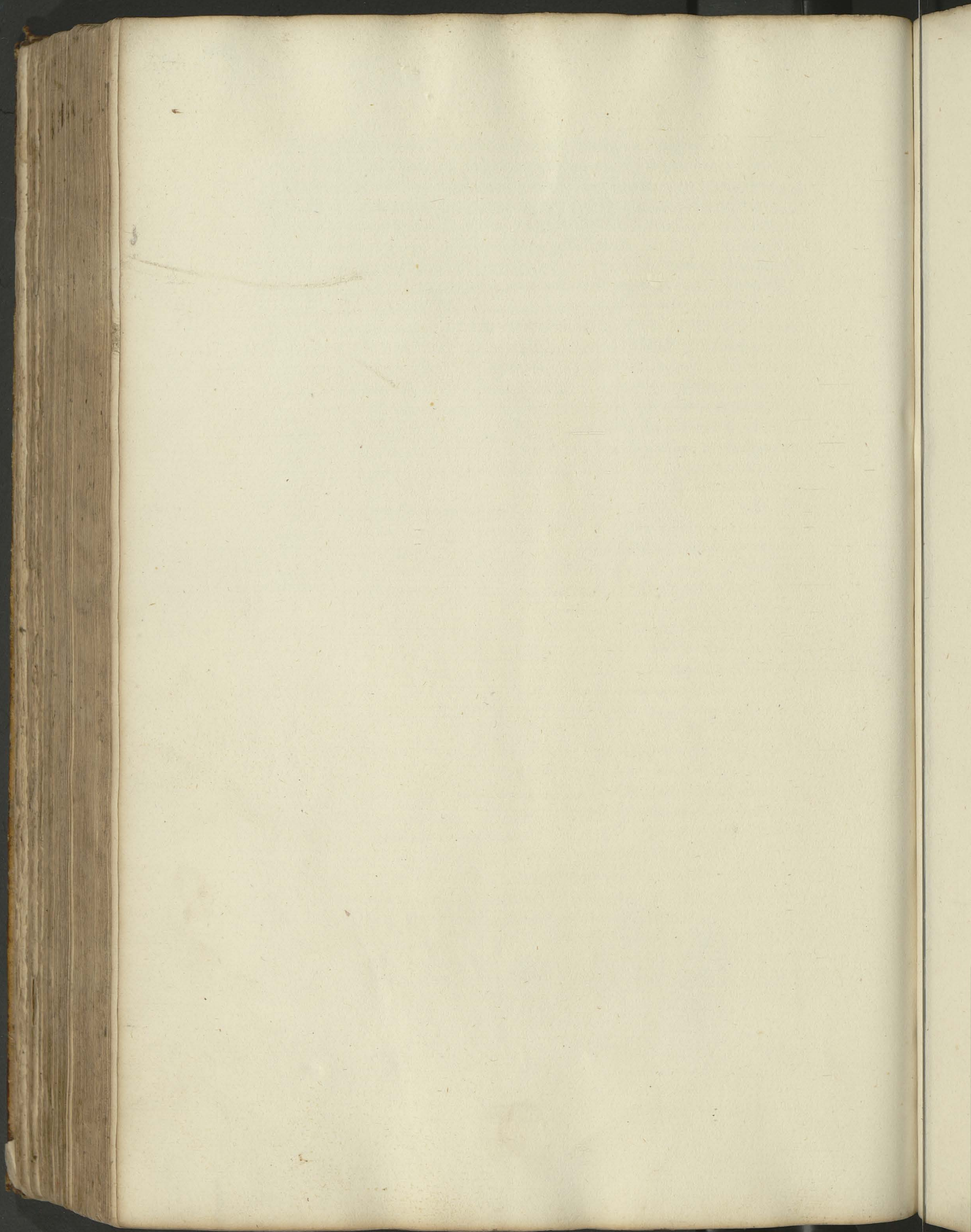
Clarissimi uiri Guarini Veronensis Ad Illustrem principem D. Leonellum Estensem de Assentatoribus et Amici differentia. Ex plutarcho Liber Incipit

latonem uirum doctissimum eundemque grauissimum et
philosophorum facile principem olim in siciliam idcirco nauigas-
se memorie proditum est leonelle princeps. ut dionisium
iuniorem excellentis per id tempus ingenij et spei singularis
adolescentem disciplina et bonis artibus erudiret ac institueret.
Intelligebat enim uir sapientissimus. ut cupiditatibus principum ac uicijs
solere ciuitates sic ornari et corrigi rectis eorum institutis et con-
tinentia. Posse igitur tum reliquos subditos. tum siculos uniuersos
bene instituti iuuenis exemplo aut ad probos mores uehementer
accendi. aut ad sanitatem pristinam reuocari. et felicitate cunctis
afferri. sane uoti compotem platonem et uirtus et sua reddidisset
industria. adeo magnificus uiri consilijs principia respondebant

nisi per per maiosa mox assentatoru conspiratio pinde ac iactis
generosis seminibus grando queda ingruisset. et germinantes iam
in orto fructus et quidem uberes suffocasset. Id aut ne pncipi-
bus et in excelso dignitatis fastigio ut tu positis officere ualeat.
si qui fortasse aut bonitate nature. aut amicoru suasu ad discipli-
nam ac uirtutem capessendam inuitabunt et anhelabunt. plutarchus
tum psidio adest. tu doctrina et magnaru reru scientia. tu prudentissime
recte uiuendi rone illustris homo et admirandus certe phus ipse
te et proniores ceteros per te et muniet et monebit et aduersus
truculentissimas bestias assentatores armabit. ut eoru detectis in-
sidijs. adulatorem. amicu dignoscentes. hunc quide benigne et sua-
uiter complectantur. illu acerbe ac inexorabiliter pulsent. et
abominentur. quoniam maxime nidu et receptaculu intra pote-
tum aulas constitui nouerit. Quasdam ab eo selectas arbitratu meo
sententias tuo nomine contexui ut nulla in parte Leonelli mei
quantu facultas datur desim ornamentis et reliquis in te studiola
mea prosint. Sic tibi grate habiture sunt. quia sicut eos preclara
uite institutione excitas animas et ad imitandu accendis. ita quo
doceantur et prudentiores euadant causam prebuisti. Eo aut libens
hoc onus uel tua gratia generose uir Leonelle suscepi. quoniam qui
accuratius et diligens ad insigniu uiroru uitas et res ipsor gestas
exponendas sit historicus probe nosti Nunc ope pcium est ut quantus
in fulminandis uicijs et uirtutibus propagandis phus emineat ipse
intelligas. quibus ex rebus non paruu uite mortaliu momentu
adducatur. tu historie quidem preceptis illius uero testibus et exemplis
rectius ac certius degende etatis cursus instruatur et corroboretur
Nunc ne prius nimis aberret oratio dice de amici et assentatoris
differentia iam aggrediar si prius pauca de huius ortu subiecero

Aximos 7 prestantissimos Explicit prohemiu incipit tractatus
ingenio uiros tum humana sepius et multu detrimenta cala-
mitates que recensent in eam tandem adduci sententia uideo. ut
eoru magna et pmulta ex assentatione perinde ac pestilenti quodam
fonte manare dicitent. que latius et diuitius ideo regnat quia amicitie
cultu subornata faciliorem sibi parat aditum. Proinde illius ortu cau-
sas qui considerantibus due potissimu uidentur offerri. intestina quidem
una extrinsecus altera. Prior siquidem sui ipsius amor nimius est
posterior uero hominu improbitas. quoru quoni in unu obscenitas conflata
est consensio pestifera illa exoritur assentatio. Cuiusque est qui nimiu
amare sese dicat hinc fortassis danda uidetur esse uenia propterea quoniam
generi humanu omni ab natura tributu sit. ut summet egregia in primis
caritatem gerat et beniuolentia attestante comico illo familiari tuo
Terentius Veru illud uerbu est uulgo quod dici solet. omnes sibi esse melius malle quam alteri

et heus p̄ximus sum egomet michi. Verū enīuero ita suipīus
amor concedendus est: ut ne sūma turpitudo sequatur. q̄ secū
multas trahat malicias. Vbi enī illa offuscat quis de se iudex
et integer fieri nemo pōt. Si quis amat: nisi ducem p̄us et
consiliariam honestatem assumat. et eam p̄us pluris q̄ res
suas facē didicerint et insuerit. cecū et fallax amati de re
iudiciū habeat nc̄cē est. Vnde enī tam lata minime q3 laborio-
sa prebet assentatori fenestra nisi q auditoris natiuis ē aīm
sese vehementer amātis: quasi opportunā p̄bentem ansam. q
dexteā porrecta ultro uenientem inuitat. Nam premimia rerum
suarū caritas id efficit. ut unusquisq3 sibi ipsi p̄mus et eximius
assentator factus exteriorem acceptet adulatōem: que sicuti
testem approbatōem q3 et optet et uelit. Cui assentatōnes
aucupatur tanta suipīus tenet indulgencia: ut oīa sibi adesse
bona et laudata tū uelit tum existimet. Cumq3 in rebus quorum
improbanda minime sit uoluntas existimacio laudari certe nō debet

Tractatus de nobilitate generis nuper editus per eloquentissimu͞ Bonacursium de monte magno

Apud maiores n͞ros sepe de nobilitate dubitatu͞ e͞ / Multi
quidez in felicitate generis / no͞nulli i͞ affluencia diuici-
arum / pleriqz u͞o in gl͞a v͞tutis / illaz e͞e arbitrati sunt /
que res cu͞m in pulcerrima videbatur et disputac͞one
dignissima / ac no͞ absolute poratz i͞ueneratz / statui ma͞dare l͞rīs
et in h͞c festiuu͞ decla͞ndi / genus deducere / in quo maxime vete-
rum etas delectabatur / Ubi ius contenc͞o florenciu͞ causaru͞ acco-
modate quidez et accuratissime tractari p͞t / Ad te v͞o p͞nceps glo-
riosissime uniu͞ seculi n͞ri lumen hanc de nobilitate co͞tenc͞o-
nem his paucis nu͞c noctibus lucubratam merito p͞tendaz exi-
stimaui / Nusq͞ e͞m quemetius / q͞ apud y claritudine͞ tua͞ no-
bilitatis sermo h͞ri p͞t / nec cuiq͞ magis / q͞ tibi accomodata hec
oro uidetur / qui oe͞z p͞fecto nobilitatis spec͞e͞ co͞plexus es / Naz
si de nobilitate generis / felicitate cimus / quis est hodie p͞nceps
inter fauces Italie / q͞ uel uetustate maioru͞ / ut p͞nu͞ gl͞a tuo
sanguine clarior uideri possit / Si de opulencia diuiciaru͞ q͞rim͞ /
Amplissi͞ est tibi p͞ncipatus / mirabili fide ciuiu͞ / et summa
eorum beniuolencia firmissimus / Si de animi u͞tute opina-
mur / tanty t͞ e͞ u͞tutu͞ om͞ cumulus / q͞tu͞ cuiq͞ a͞ius deside-
rare p͞t / quid e͞m de iusticia / religione / lib͞alitate / clemencia /
pietate / fide / constancia / modac͞one ac pudicicia tua proloquar
quibus clarissimu͞ p͞ncipatu͞ agis / que tante et tales su͞t ut
uelut amor et delicie humani generis uocari possint / Sicut
de Tito imperatore Vespesiani / filio traditu͞ e͞ / q͞bus de rebus
nouam hanc et iocundissimaz co͞tenc͞o͞nez fieri mansuetudi͞s
tue uendicande co͞ycio / latissime rerum maximaru͞ interpres
ac dignissime illustrium factorum censor

Etate illa florentissima qua uastum romanu͞ imperiu͞
adoleuit / Claruit senatorij ordinis uir q͞daz fulgenci͞
felix amplissimis opibus / honestate / antiquitate / ciuiu͞ gr͞a / for-
tunis q͞z oib͞s locupletissim͞ / qui ex uxore Claudia genita͞ exi-
mie pulcritudinis / Lucretiam habuit unicaz spem senectutis
sue / Nam sup͞ prestantis forme claritudinez qua o͞s roma-
nas virgines antecellebat / tanta erat in ea uite moderac͞o
tanta moru͞ honestas / tanta ius ingeny et l͞raru͞ erudic͞o
ut nichil sibi de e͞et de cuiusuis etatis animo fas e͞ opta-
re / Cuius itaqz ardenti amore sauciq͞ inter complures reli-
quos romane iuuentutis uehementius incalescebant adolesce͞-
tes duo / q͞bus par forma et etas / dispares u͞o fortuna et

mores Alter n q publius Cornelius appellat illustri ex fami-
lia corneliorum ortus omnibus pene fortune bonis affluebat
nam super generis claritudinem ingentes sibi opes erant / atque
his consentanee semper amicitie / clientele / familie / potenta-
tus. Huic uenandi / cantandi psallendi unicum pene studi-
um erat Alter uero Gaius flamineus uocatus remissiori genere
honestis uero parentibus originem traxerat / opes autem modera-
tas domesticam frugalitatem et ornatum rei familiaris medio-
criter habebat / nec quamquam fortune humiliores uidentur nil tamen
remissius agebant qui animo florerent claro atque illustri
Nam in officiis amicorum et patrie curiosissimus erat / bello ubi
opus uidebatur strenuus / litterarum uero solertissimus / ita ut neque
arma studiis / neque armis studia deerant Uite uero moderatione pru-
dentia atque facundia pollebat supra quam in adolescente credibile ui-
deretur / quibus egregiis uirtutibus rome clarus pollensque ha-
bebatur Hi cum semel una conuenissent fulgencium felicem ad-
ierunt / a quo ad modum comiter suscepti gnatam quisque lucretiam
uxorem petit / Prudentior senex ubi illam nubilis etatis ui-
det / filie / adolescentum causam exponit Et cum eius mores atque
ingenium animaduerteret Alterum ex his petere illam iubet Uir-
go primum prepudicata reluctans / cum denique diligencius pater im-
paret / paulisper se tacitam contulit | Denique ad genitorem quisquam
ex hys nobiliorem inquit pater tibi generum facio atque is ... sponsus
incomutabilis electus sit / quamobrem horta nunc adolescentes quo-
usque quis nam eorum nobilior esset / quoniam rei nouitas miranda ui-
debatur / cum magna frequentia patrum contentio in senatum deduca-
tur. ubi de nobilitate huiusmodi sunt rationes

Si ex nobis
lucrecia nobiliorem petit quis uirum est patres conscripti. qui
non apte intelligat publium Cornelium Scipionem. ex illustri cor-
neliorum sanguine genitum huiusmodi contencionis gloriam tulis-
se / nemo enim dubitat eam esse nobilitatem. quam ex illustri ori-
gine maiorum accepimus / illi enim eam posteris suis tamquam heredi-
tarium munus relinquunt ; Nam cum rebus clarissime gestis / di-
sciplina moribus uirtute gloria que illustrati in re publica fuerit. et
clarissimum nomen adepti et summos honores maximosque magi-
stratus consecuti / profecto ipsi suis artibus et rei publice munere
nobiles facti sunt / quorum etiam nobilitatis recordatione omnis
eorum posteritas decorata est ; Nam si ex sanguine et mentibus
ossibus atque visceribus nostris in lucem educamus liberos / quid
aliud dici possunt / nisi proprie nostrorum corporum partes Necesse est
igitur parentum gloriam in liberos tamquam in partes suas defundi

ac pater a liberis in omnem deinceps posteritatem. Hinc parentum imagines in ipsis liberorum vultibus quasi insitae atque ingenitae, tanta quidem aliquando corporum similitudine compositae sunt ut nihil pene dispar censeri possit, ita ut plerumque in illis parentes renati videantur. Adiciuntur vero nunquam mores vix liberorum simillimi et eadem pene ingenia, et corpore vitae cultus. Adiciuntur insuper continuae educationes, domesticae consuetudines, et assidua dictorum factorumque conversatio, quibus assuefacti alii exterorum animi alliciuntur. Quibus profecto rebus constat maximam consuetudinem naturam exercere in liberos vehementer vim suam imprimere, ita ut plerumque vitia maiorum posteritatem suam quadam cognatione deturpent. Virtutes vero mirabili quodam splendore decorent atque illustrent. Magna enim memorandi copia foret nisi longius oratio distraheret, eorum qui claris parentibus nati confestim omnino ipsi quoque nominati sunt. Quis enim honore patris Furii Camilli liberos non clarissimos iure iudicavit qui cum patria in hostium manus incidisset solus urbis incendium extinxit, solus rei publicae incolumitatem reparavit. Quis deinde reliquos quos aut Fabii aut Catones aut Emilii genuerunt non maxime dicet gloriosissimos, quorum virtute populus Romanus tot maximis triumphis totiens aut defensus est aut illustratus. Quis non iudicabit nostram rem publicam eorum maxime liberis debere, qui pro re publica tot ingentibus periculis vitam fortunasque omnes suas exposuerunt. Nam si eorum parentes bene de re publica meriti sunt maximosque illi honores ingentemque vero gloriam attulerunt, utique ingrata foret patria nisi illorum memoriam semper veluti celebrandissimam colerent. Itaque maiores nostri ne ingrati viderentur publicis sanxerunt legibus ut his qui vel domitis hostibus vel fusis exercitibus vel provinciis subactis victrici gloria in patriam redibant post felices triumphos quibus quasi dii immortales honore publice efferebantur sculptae imagines ponerentur pro rostris. Currus deinde triumphales constituerentur quibus eorum nomina sempiterna laude omnibus deinceps posteris paterent et egregiis titulis fierent memorandissima. Deinde currus illos atque illas imagines merito institutis diebus populus Romanus venerabatur. Et enim sculptilia ficto quodam artificio signa virorum illustrium dissimulabant. In his autem natura veras parentum imagines ostendit. Illi quidem inanimati lapides nunquam rei publicae prodesse possunt; horum vero vita imitatione maiorum multas afferre utilitates multis prodesse civibus. Multa etiam propulsare incommoda. His namque dantur tribunatus, consulatus, imperia, dictaturae, et omnes rei publicae magistratus. Et si qua rerum humanarum cura est postquam hinc exutis corporibus nobilissimi spiritus evolaverint, nihil his profecto beatius aut dulcius illorum animis afferri potest quam ut proprie eorum liberi reliquiae recordatione maiorum et maxime rei

publice muneribus imperijs qz ueniunt / Vidimus enim si qua sunt
uoluptatez hi qui ex hac decedunt uita / totam quidem ad liberos
esse conuersam / nichil enim sapiunt aut cogitant nec aio sese mori
arbitrantur si quando illi superstites sunt nec animos sese ab humanitate
derelictos si quando ipsi in humanitate quandaz suaz adhuc uiuentem
porcionem relinquunt / quibus de rebus si tantus est in liberis parentum amor
ut nullus maior in uotis mortalium cogitari possit / si tanta spes
est eorum in uita / in morte uero uoluptas / atqz etiaz post exitum uite
recordacio / manifestum esse constat maiorum meritis maxime eorum
liberis patriam debere / Illos preterea parentum gratia uenerari et colere
atqz eaz gratitudinez exercere in posteros quam non preterite in parentes
exercere potuit / Hoc est igitur summum nobilitatis genus maio-
rum suorum egregia facta dicere / posse illorum beneficijs petere hono
res publicos / posse gloriaz rei publice in sese quodaz iure uendica-
re posse nuper in sese partes ipsas corporis uocare / et clarissimas
in suis uultibus eorum imagines ostendere / hanc utiqz nobilitatez
ueram sibi uocant / quos enim alios nobiles appellat uulgus nisi
quos nobilissimi parentes genuerunt / deinde qui litteraz studio eruditi
sunt / nonne nobiles dicunt generosos qui insignes nobilitatis sunt /
Hanc preterea generis nobilitatem opum affluencia decorat
quibus familie ac domestici apparatus floridiores fiunt ex quibus
qz amicicie conseruantur nec ipsis caris quibus nec alieno presidio est
opus / suo quisqz arbitrio fauere et beneficere possit / Summum est enim
fastigium nobilitatis liberalitas / qua frustra in alios quis exer-
cere nititur cuius necessitati sua satis non sunt / necesse est igitur
qui uult esse liberalis / bonis fortune affluere / Tunc enim liberalitate
nobilitas clarescat fit qz plurimorum gratia ex beneficencia preterea
tor alias unus hic pulcerrimus splendor nobilitatis obscuratur
et desinit quandoqz quod nobilium sepenumero liberalis esse non possit /
quot enim doctissimi uiri inopia rerum despecti uilesqz habiti sunt
qui excelsa et generosa nobilitate necessitate rei familiaris
penes inculta deserta interire / quorum uirtus lucescere non
potuit expolita semper ad questus uite necessarios / Itaqz maxi
mum prestat adiumentum ad nobilitatis decorez affluencia bonorum
qua quid expolitius ad uirtutez animus effici prestantior et uita
ipsa clarior uideri possit / quibus de rebus si ingenere atqz in opi
bus nobilitas est / nemo uirum dubitabit patres conscripti quin
maximus huius urbis splendeat in me decor nobilitatis / Alter
enim maior / meis fortunis pro hac re publica pugnauit / qui maius in
orbe terrarum huic dicioni imperium subegit / quis celerius preda
cassium nostrorum calamitates ultras repulsauit / Alter enim dominis
Asie regibus extericqz nacionibus subactis eternum asiatici nomen

ad eptus ē. Alter uō constantem incendio animis italiaꝫ. ac pg
tanensem pugnaꝫ nobilem nr̄is calamitatibus urbem hanc
ipam ingemiscentem. Incredibili uirtute liberauit atqꝫ illud
exiciale incendiū brachine stirpis hanibalem tot uictoriis ex=
ultantem summa primū industria ab oris italie reuocauit. De=
miqꝫ armis reuersus patriaꝫ fulsit atqꝫ urbem illam Cartagi=
nem nr̄i semper imperij inimicissimam nō mō ab iniuria repres
sit, uerū etiaꝫ fortiter huic rei p. subegit unde postea merito
Africanū nomē institutū est, quid etiaꝫ scipionē suo qui pro ea
carthaginem ipam iterū reluctantēꝫ deleuit quasi reliqͥt hēdi
tariū. Pretereo reliquos quorū uirtute atqꝫ gloria ciuitas nr̄a
tociens decorata est, quorū sīn res clarissime gestas memorarē
uellem equidē ignorarē extenuari orōm. Illasqꝫ libencius ta
ceo qm̄ note sunt uobis. Cuius em̄ ē in hac urbe locꝰ maio
rum nr̄orū triumphalibus titulis uacuus, quod templū ē, qđ
nō ab illis iam directis spolijs reluceat. que delubra, que nō
illorū crebras et gloriosas imagines ostendant, et que tanta
et talia sunt nobilitatis monumēta, quanta et qualia cuiqꝫ
mortaliū fas ē optare. Est igit͛ in pp̄a nobilitatis possessio re
licta atqꝫ a maioribus meis q̄ hereditarie sunt ingenite illoꝝ
imagines. Nostros illi gestabant habitus hec facies in eorum
uultibus lucebat. Ego illorum sanguinem, illorū membra, atꝫ
illorū formas in hac compagine corporis refero, ego ab illis or
tus et in eorum diu laribus educatus, atqꝫ adultus moribꝰ, ac
naturaꝫ insitaꝫ eorū habeo nobilitatem. Si quid illis iure p tot
beneficijs patria debebat, in qꝫ ipsorū porcōm debebat necesse
est. Si in honores imperiū, si magistratus ultro exibenᵗ, erūt
merito in pp̄o quodam iure uendicata, nichil qꝫ gratius illoꝝ
animabus profecto celebrari pt, Deniqꝫ ad ordinatas diuiciaꝝ
opes diuiciarū tantus ē michi cumulus, a maioribus meis
relictus, quantū cuiusqꝫ animus desiderare queat. Sunt in p̄imū
paterni lares amplissimi et honoratissimi ut nec regalibꝰ ce
dant hedificijs. Est in suburbanū in tusculano amenitate pul
cerrimū. Sunt etiam campania in agrorum colonie opulentissi
me. quibus nō mō unius domus familia, sed ingens pene exer=
tus nutriri possit, familiares uō apparatus ac domestice sup=
pellectilis auro et ebore distincte om̄i pene, po, ro, cogn̄ita sunt
Est igitur procul dubio in tot felicitatē rerū dignitas. Illustre quoddā
ac clarissimū decus nobilitatis, ut neqꝫ in hac urbe om̄i pace
dixerim forte maior inueniri possit. Sileat itaqꝫ Flaminius
et in hoc certamine nobilitatis desinat petere lucreciaꝫ, nō mō
me genē et opibus inferior, sed ciuis pene nec origine sanꝰ

neq mx ubi agellum heat agnouit / Mea igitur uire nobilis
lucrecia est / que me flaminio nobiliorem ac sue pulcritudinis mi-
tis elegit / Tu uero sapientia dulcis lucrecia letare / non enim te maior
aut fortunatior sponsus optari poterat / quam me tui amancior
foret / aut cum quo felicius etatem ageres / Deducam te in amplis-
sima celsaque atria nostre domus / Videbis coniugales thoros quam regi-
as pulcritudines / feres ornamenta puellarum electissima qualia tu
ipsa optare poteris / nullus tibi erit popularium exercitacionum
labor / uitam dulci otio produces / neque somnum quotidianum
questus duro solicitudo excitabit / uiues liberaliter ut uoles io-
cantare / psallere uenari cari / uniuersum tibi studium erit / Habebis comites tuarum uolu-
ptatum uirgines ac pedisequas que singule notis tuis obtem-
perabunt / Nullus tibi dies uacuus preteribit / Noctes uero simul
felicissimas agemus que omnia flaminius cum illis ipse careat
ex inopia sua spondere non posset / quin imo tibi fuisset cum illo
uita omni miseria tristior / nam pro regiis edificiis / angusti la-
res exibentur / pro magnificis apparatibus / suppellectiles / po-
pulares / pro otio soliciudines / pro quiete labor / pro somno ui-
gilie / Nullus liber dies a laboribus quam immunis operum quoti-
dianarum esset / quis igitur dubitat Lucrecia quam me sponsum op-
tare uoluisti cum nobiliorem eligis nec hac tua sapientissima
electione aptius loqui potestas esset si Cornelium appellasses
caute aut et desiderio et pudicicie tue consuluisti / Nam cum
que puellari honestate puderet Cornelium dicere / me nobiliorem
uocasti imprudentissimum est aliud extimare / quis enim credet
te pro tranquilitate / soliciudinem / pro opulencia inopiam / pro
felicitate miseriam desiderare / Vos igitur patres conscripti pro
magnitudine senatorie dignitatis equam iam de his sentenciam dicite

Magna michi gratia est patres conscripti cum de nobilitate orationem
habiturus sum apud uos claros uiros nobilissimos dicere
Nulla enim tam nota alibi aut tam exercitata nobilitas est / Itaque
hoc mihi est iocundissimum / quod in tanta equitate animorum in tanta rerum
cognitione / in tanta frequencia uirtutis nil miniorum expectari / nil
obscurum dici / nichil denique inusitatum tractari potest / In hac uero
controuersia patres conscripti noua quedam / at uigilantius enim ten-
dum est quam in priuatis rebus ciuium est / Sed omnium pene gencium
atque omnium pene seculorum quasi spectata et eterna lex qui sanctis-
consulto simo quidem nostro senatus promulgabitur / Videtis enim preter consue-
tudinem maxime hodie in hoc iudicio totius populi romani expecta-
cionem / Videtis omnium ciuium et exterorum oculos in uos esse conuer-
sam / id non modo prouidendum est unde cuius iam nomen Lucrecia esse

debeat / Si quis nobilior iudicandus sit / Vos igitur ac virum lume
oro atque obtestor rei magnitudinem animaduertite quamquam in omni re iu
sticia preter seruanda sit / tum uero maxime consideranda cum de
summis ac spectatissimis rebus agitur / Michi autem queso p. c.
solito acrius oranti aut preter consuetudinem meam uirtutes
fortunasque meas comemoranti pro mansuetudine ac paciencia
ura indulgete / Non enim usitatum officium mi est de meipso predica
re · aut cuiquam male dicere · unum enim immoderati est animi / aliud
impatientis · Verum ad id primum me cohibet nouum hoc dicendi
genus · Deinde huius insolencia Cornelii parum honeste de
me antea loquentis cum tam modestiam meam uerbis lacessere li=
buerit / hoc mi eque adiumentum dedit / ut fortiter michi impu=
denciam suam componere liceat · Audistis patres conscripti nobilis=
sime Lucrecie sapientissimam contencionem / uti uirum nobiliorem ele=
git Vilis est itaque Cornelius / ut se nobiliorem faceret / in genere
atque in opibus adscribere nobilitatem / propterea maiorum suorum for=
cia facta predicauit ingentesque sibi opes a parentibus suis reli=
ctas late pateant / Hec tota eius oracio continuit / de se uero nil
comemorans / quem nil memoratu dignum uidebatur / uitam
moresque suos silencio preteriit / Ego uero non in aliena gloria aut in fluxis
fortune bonis / sed in propria uera que animi uirtute hominis nobi
litatem existimo · Nichil enim aliud est nobilitas / nisi excellencia
quedam qua digniora indignioribus prestant · Sicut igitur homo
animi prestancia dignior est reliquis animantibus ita quidem claritu
dine animi homo homini antecellit · Nam cum optimis artibus
diu exercitatus animus / iusticia / pietate / constancia · magnanimita
te / moderacione ac prudencia claruit / cum bene de diis immortali
bus / de parentibus / de amicis de cognatis / ac de re p. meruit
tum in sanctissimis literarum studiis educatus fuerit / tum profecto
preter ceteros / nobilis / pollens ~~ceteros~~ illustris et clarus habetur / quid
est Cornelius ipse cum de maioribus suis loqueretur paulo ante
dicebat / Contra uero cum pessimis artibus corruptus / ad nequiciam
crudelitatem / ad ignauiam · ac discordiam ad intemperanciam
ad iniusticiam se tradidit cum nulla fuerit rerum diuinarum cu
ra aut parentum pietas aut amicorum beniuolencia / utique apud omnes
miser ignobilis turpis abiectus uir iudicabitur / Constat igitur
ex sola animi uirtute ueram nobilitatem defluere / non ergo di
uiciarum cumulus aut amplitudo generis dare aut arripere
nobilitatem potest · Est enim propria sedes nobilitatis animus quem
imperatrix omnium natura / non ex maiorum peculiari hereditate / sed
ex fastigio illo diuinitatis ab origine quidem eque cunctis mor
talibus infudit statuitque illum quasi hominis uite principem

et velut quandam speculi lucem / cui si pulcras imagines ostendit
pulcerrimas quoque quid refert. Sin vero turpes / etiam turpiores ipse vide-
buntur. Sic itaque mortalium animus est purus quidam ac liber ad
suscipiendam nobilitatem quam ignobilitatem que dispositus nemo in hoc
optimo et prestantissimo munere humanitatis nunc largitorem accusare
potest. Equalem enim singulis hunc animum prebuit neque genus neque
potentiam / neque divitias animadvertit / Nec quisque itaque tam inops
tam vilis aut tam abiectus est ut ab initio nascendi non parentum
regum aut imperatorum filiis habeat animum qui non illum splendore
virtutis atque ideo nobilitatis gloria decorare possit / Num forte in
hac causa frequentissimis exemplis / quid dicam de his qui humili
loco parentibus que abiectis orti confestim clari nobiles que evaserunt
quorum in tanta ubertas affluit ad dicendum quod hic dies non satis vi-
deretur. attingam aut pre paucissima et primum nostre urbis adole-
scentiam. Marcus tullii ostilii nonne agreste tugurium habuit / cuius
parentes pene cogniti / nonne illi diu pascendi pecoris cura fuit / deinde
nonne tantum illi claruit ingenium / ut ad summum tunc huius urbis im-
perium perduxit. Hic etiam urbem amplificavit Velites et fide natos
patrie nostre inimicissimos populo romano subegit. Nonne Tullius quoque ser-
vilius in servitute natus atque adultus summum inde huius imperii fasti-
gium habuit / in quo tam egregie versatus est / ut et Sabinos subiceret /
triumphum ageret / et tres montes huic urbi adiungeret et dignitatem
in gratiam augere meritus fuerit. Marcus vero portius Cato a quo
porcie gentis proles cognomen atque originem traxit apud Tuscu-
lanum vicum agresti quidem tugurio natus est / huius tanta tamen
fuit in hac urbe dignitas / atque auctoritas ut omnes seculi sui pre-
stantes viros antecelleret profecto clarus / rei publice salutaris non minus
etiam litterarum quam milicie curiosissimus. Hic in tanta civium venera-
cione fuit / ut sapientia sua senatorum ordinem auxerit. et ipsam quoque
senatus maiestatem suo splendore decoravit. Nonne Marium
humi super crepidine iacentem a parentibus infimis pene sordidis-
simum ortum traxisse novimus. deinde tanta in eo probitas et virtus
floruit / ut in bello Jugurtino primum Metelli consulis questor fuerit,
deinde ipsi in consulatu successerit / in quo tam fortiter versatus est / ut Jugur-
tam ipsum et Bocum mauritanie regem qui auxilium Jugurte
tulerat primum victos fugaverit / deinde multa oppida Numidie
ceperit / tandem capto Jugurta per romam ante currum producto
ingenti gloria triumphavit / postea cum Cimbri copias roma-
norum dissiparent ita ut timor grandis rome haberetur quantus
urbi hanibalis tempore fuit / ne rursus galli urbem invaderent
iterum contra Cimbros Marius consul designatus est / et consulatus
etiam quia id bellum protrahebatur pluries est dilatatus / quibus

tandem victis ac disiectis in fine rome triumphum egit. Socratem
vero unicum decus humane sapientie / cuius doctrina omnis philosophia-
rum scole illustrate / quo nemo umquam mortalium doctior aut sapi-
entior apollinis oraculo iudicatus mater obstetrix et marmorius
pater genuit. Euripedes autem qui carmen tragicum elegantissimum
condidit / ac demostenes philosophorum illustris et oratorum grecorum elo-
quentissimus ambo parentes non modo viles / verum ignotos habuerunt.
Quis igitur ingenii compos tot illustrium virorum claritudinem sordidam
aut ignobilem dicere ausus erit / necesse enim est ut aut nusquam
mortalibus esse nobilitatem / aut illos omnium fuisse nobilissimos / quorum
ingenia vires industrie / et optimarum artium discipline non modo
preter ceteros noverunt / sed pene usque ad divinitatem produxerunt.
Neque tibi licet contradicere Corneli qui maioribus tuis ex his virtu-
tibus parem initium nobilitatis dedisti. Non itaque contrahitur ex genere
nobilitatis / verum exercitata animi virtute. alias numquam illi nobiles
fuissent appellati quorum ortus tam humilis tam tenuis compertus
est. Sicut nec contradicere possumus / multi enim clarissimis viris
geniti adeo flagitiose ac turpiter vixerunt / ut eos non modo illu-
stres verum obscuros vocari mirum sit / Referam primum maiorum
sordidas tuorum reliquias. Superioris affricani filius scipio nonne
paternam probitatem ignavia vita superavit / qui ab anthiochio rege cap-
tus turpissime supplex adiunctis manibus petivit vite spem ro-
gavit / hic et cum a populo romano non quidem suo / sed beneficio Cicerei qui prius
scriba fuerat preturam semel impetrasset / adeo propinquorum suorum favore
habuit ut nichil undique dolentius audierint. Et cum vererentur ne aliquo
flagicio dignitatem publicam labefactaret et ita Corneliorum familiam
pollueret / numquam illum ius dicere aut pretoriam sellam in publico ponere
passi sunt tantam sciebant in eo imprudenciam atque secordiam / publi-
us etiam Lucius Scipio bestia cum in numidia contra Jugurtam consula-
tum ageret / et qui regem Aderbalem et Jensalem reges quondam
Micipse filios amicissimos populo romano / in contemptum senatus inique
trucidaverat / sic ignave exercitum duxit / ut numquam copie nostre mise-
rius aut flagitiosius vixerint / Demum consul ipse a Jugurta pecu-
nia corruptus pacem cum eo fedissimam fecit / quam illico senatus re-
probavit et consulatu repente abdicatus est / quid hac ignominia
Corneli turpius aut detestabilius inveniri potuit / quid dicam de in-
pudicissimo adolescente quinti fabii maximi allobrogi filio qui cum vi-
tam miseram et petulantissimam ageret / non sibi profuit paterna
claritas qui sibi quintus pompeius pretor urbanus ad instar furi-
osi bonis interdiceret. Quid etiam de nepote quinti hortensii viri qui
civitate nostra auctoritate eloquentia clarissimus qui ad tantum vite dede-
cus luxu atque libidine deductus est ut medius in lupanaribus

et publice penes impudicicia prostituerit. Putas ne Corneli hos no-
biles esse appellandos. quorum vita p̄stanciis lumen nobilitatis extin-
xerunt / qd si hi maior suorum egregia facta p̄dicarent / quid si parentum ima-
gines ostenderent. aut domesticas educaciones commemorarent / an putas et
id quoque laudis eorum flagiciis afferre. Aut vero tu erectius dices turpi-
tudinem suam detecturos / eo p̄fecto culpabiliores quo virtutis exemplum
quod ante oculos habebant misere et nequiter deseruerunt / neque ullum
censeo meritum talibus liberis beneficiis parentum honesta in re p. debe-
ri quam illi ornamentum erant civitatis. hi vero turpissima labes rei p.
Illi quidem patrie honorem atque incolumitatem afferebant. hi vero de-
decus ac pericula civium conglutinabat. Illi etiam variis cladibus
conlacrimantem patriam aut dubiis quoque periculis nutantem virtute
atque industria libabant. hi vero pacatam ac requiescentem scelere
ac nequicia turbare evertere nitebantur. Qualia igitur sunt immoderata tali-
um hominum vita / num sanctius foret re p. huiusmodi civibus care-
re / num eorum etiam parentibus dulcius non gemuisse. si etiam ad
eorum aures talium liberorum nomen pervenirit. cum maxime in vita
patriam dilexerint. Illos quidem e societate mortalium delendos
et in ultimos cruciatus veluti pernitiosos et inutiles cives abiciē-
dos putarent. Multi iam in hac re p. scelerati liberi sentencie pa-
trum dampnati sunt cuius rei exemplum est primus vindex libertatis
Brutus qui conscios coniuracionis filios necari iussit. Item et Cassius
qui filium affectantem imperium / po. ro. / verberibus cesum necari man-
davit. Deinde Mallius torquatus civis vir clarissimus quod cum filius
eius. Decius Sillanus de pecuniis repetundis apud senatum accu-
saretur. solus cause cognicionem suscepit / postea comperto crimine ita de
filio pronunciavit. Cum Sillanum filium meum immeritum pecuniam
in provincia diripuisse constat / non iniuria paternis laribus et
ro. po. munere et omni civium societate indignum iudicem / Non
est igitur mos optimi patris flagiciosos liberos diligere verum abicere
et abhorrere / nullum ergo beneficiis patrumis illis imperia debetur / si quos
nulla meis remittet patrina virtus. Sicut enim splendor numquam in
obscura speculi facie relucet. ita neque in pernitiosis aut sceleratis li-
beris suorum virtus splendere potest / frustra igitur putas Corneli me-
orum gloriam in posteris hereditatem facere et nobilitatem quasi
peculium relinqui. Virtus enim ac virtutis socia nobilitas proprio labo-
re quiritur neque cum viciis constare potest. Omnes igitur iactancia
ista generis alienam laudem p̄dicant non suam. Et sanguinem carnem
et viscera posteri a maioribus claris accipiunt superbiaque illorum
vendicant nobilitatem cuius propria sedes est animus cuius nulla pars
posteris relinquitur. Denique si illos eruditi generosos notant utique re-
cte iniquunt si probi sunt / tunc enim similem generi vitam agunt

Cum uero id preteribus Corneli quod si ignaui sunt aut secordes etiam eos eruditi degeneres dicant quasi sint a gloria et nobilitate generis alieni sint. Ex quo perspicuum fiat nobilissimis parentibus ortus et degeneres deduci posse. Ne quid in hos senciat ignarum uulgus existimans reor quod maximos sepe in errores dilabitur cuius opinio raro cum sapientia conuenit. nunc uero ad nobilem et gloriosam paupertatem ueniamus / quis enim Marco agrippe pauperior fuit uiro qui prestanti actum nostre rei publice clarissimo ciuis cum publica censu instituerent nichil in primo modo inuentum est quod in erarium deferri posset Nonne valerio publicole qui ter consulatum gessit semper gratissimum rei publice funus ex publico institutum est quod nullam in morte pecuniam relinquerat quintum lucium Cincinatum uitam rusticam agentem ac serentem agros nonne ad summum imperium populus romanus uocauit / qui tante uirtutis fuit / ut cum penestrini ad menia urbis castra posuissent non modo urbem obsidione liberauit Albiam fusit Deinde octo ciuitates que penestrinorum belli socie fuerant atque ipsam penestre agressus in dedicionem accepit / que omnia ab ipso tamen in viginti diebus confecta sunt / quanta fuerit deinde actilii Seram gloriosa paupertas. quem cum etiam semen agro spargentem ad consulatum suscipiendum senatus reuocauit / ille deposito aratro tam fortiter copias deleuit ut salutem rei publice conferret / neque dignitas consulatus neque delicie ciuitatis neque adepte in bello opes continuerunt quo minus ad dulcem suum agellum atque rusticum opus suum rediret. Hos ne igitur clarissimos viros quorum excelsis dictis tantus splendor uirtutis relucebat in paupertate atque inopia uiuentes ignobiles ac miseros dicamus. Erit ne aliquis tam expers racionis quod non illos nobilissimos uocet quorum uirtutis nobilitas rei publice seruata est Patet igitur ut cum paupertate nobilitas ut cum nobilitate paupertas consistere possit /

Ne quis putet honesti et gloriosi pauperis nullam esse liberalitatem cum enim uiri illi clarissimi patriam tuebantur at ei noua imperia querebant cum pulcerrimis muneribus rei publice amicorum oportunitatibus subueniebant cum ciuium suorum iniurias propulsabant / nonne id summum liberalitatis genus uidebatur. qui enim pecularibus comodis exercet liberalitatem equidem non uituperandam et eorum si in pauc potest esse liberalis / necesse est enim ut ad benefaciendum tantum impotencior fiat quantum ex patrimonio detraxit At quia qui rebus publicis aut priuatis ope atque officio prodesse nititur tum in dies liberalior esse potest quanto maiorem in re publica auctoritatem auctoritatem et quo plurima presidia frequentibus beneficiis adeptus est Magna ergo esse potest Corneli honesti et clari pauperis liberalitas / neque inopia quod ab illo adimit nobilitatem Nullum uirtuti genium aufert modestia

paupertas. namque hoc pulcerrimum munus homini eque a natura
tributum esse ut quamque uirtutem consequi possit cuius sedes in penetra-
bilibus animis sita est non in temeritate fortune / neque ulla sors
est aut tam acerba que quidem homini eripere uirtutem possit /
neque ulla tam florens aut tam iocunda que ignaro et secordi
gloriam ualeat afferre Nam si fortuna uirtutis esset in manu non
enim mea foret / sed aliena rerum bonarum generandarum electio quo obrem
delme iam Corneli extimare ut uirtus libertas atque nobilitas quibus
opibus careat Vera autem hominis claritudo nulli casui subie-
cta est Item uiri excelsi quos supra memoraui numquam in paupertate
illa nobiles fuissent. quorum tamen nomina qui omni seculo celebra-
dissima populo romano uenerabantur. Quibus de rebus patres conscripti
si clarissimi uiri flagitiosissimos aliquando liberos edunt Si ex ab-
iectis parentibus sibi aliquando oriuntur gloriosissimi. Si in paupertate
atque inopia uiuentibus maximus non numquam refulsit uirtutis splen-
dor / manifestum est nullam esse diuitiarum aut generis nobilitatem
uerum animus libere ingenuus nulli flagitio aut turpitudini
seruiens atque in optimis artibus exercitatus / profecto nobilis cla-
rus pollens que haberi debet Itaque de nobilitate agimus / tota iam
nos de uirtute contencio relinquitur / in qua re mallem patres / C.
alium pro me dicentem anteponere / ne cum de meis loquor laudibus
procacitatis uicium incidisse uideor / sed hec in proloquendum est quod clarissi-
simos uiros aios et manifestissimam humanitatem utramque intue-
or / quod utriusque uitam omnes intelligitis / Unde neque falsa uobis pre-
dicare possim / neque uera quidem obesse debent ; Ego igitur
ubi ex infancia primum adolescere cepi etatem meam omnem dulcium
litterarum studiis accomodaui Deinde aliquanto pubescencior mag-
nam adolescencie mee partem in philosophia consumpsi cuius doctrina nescio
quid in uita mortalium laudabilius inueniri possit / in quo studio non
modo latinos preceptores habui uerum et athenis / illos enim optimarum
artium grecos principes adire libuit. in quibus disciplinis quantum profe-
cerim aliorum sit iudicium Ego de me hoc tamen dicere possum / quod nulli
umquam in dies uacui neque ulle illucubrate noctes preterire. Erat
in me insita animi quedam sciendi cupiditas ut nichil recti cogitatione
dignius ingenio meo uideretur Affluebat mihi undique copia preceptorum
et celeberrime discipline. inter quorum sapientiam educatus nullus
effici poterat ignauus et indoctus animus / ac tanta fuit in doctrinam
ac bene uiuendi exercitacio ut mihi nec quid inhonestum sit desiderare queam
Itaque uicia non uite non modo molesta / uerum etiam contraria facta sunt / dulcis-
sime uero socie uirtutes Deinde intelligens preclariora cum fore mor-
talium ingenia / tum ad rem publicam / accomodatum totum me me patrie con-
cessi / nec umquam postea illius salutem et amplitudinem cogitare

delis int laboris ptimescens / nichil pericli qd illi gloriaz et tco=
~~timeliam~~ incolumitatem parare posset. Itaq dum pxime su=
perioribus annis undiq pirrache maria infestabant et gneus
pompeus exrostratis nauibus concessisset ut contra oranthem
quendaz pirracharu altius inimice classis ducez confestim dimi
carem / non illum ingenti conatu resistentez cu omnibus suis co
pys summa ope supaui / none et in bello Mitridatico eiusdez
imperatoris miles tociens uallarem tociens muralem / tociens ci
uicam coronaz habui / quid uo adeptus sum . quid consulatu mi
litaris gla cuiq afferre pt Et ita clarus adulescens . ueru ut cu
senectaz no inutilis rei p ciuis uixisse uidear . Quantu aute
in amicicia sit cultus / uos dulces amici mei undiq hi astantes
simul athenis nouistis quor oportunitatibus nuq defui / tu in
foro tu in hoc ordine tu in singulis puatis ac publicis rebq cuiq
roganti assistens nulli unq hom beneficiorum meoru parcus / fidi
et pietatis atq amoris affluentissimus / quaobrem uti in cunctis
amantibus animis euenire solet om in graz beniuolenciaz qz
coniunxi Nemo e in hac urbe qn ymo in orbe terrar quē unquā
me odisse norim nisi forte sit hostis ppli ro. Hec deniq summa e
meoru opum i re p semp auriosissimus / domi iocundus . foris offi
ciosus . In studys uigilantissimus / in pntes pius . carus i ppinquos
In amicos fidelis fm rebus uo diuinis semp uenerantissimus forte studio
his itaq artibus semp putaui nobilitatem consequi posse / his
uirtutibus existimaui clarum effecisse animi / ac pfecto corneli tuo
clariorem / quales em mores tui sint / quales uite hitus / quid
unq inuita initus es / ut ante me nobilitatem uenditare uelis /
qd illum unq absit nra / res / p / bnficiu nouit . qui hactenus
in ea ita uixisti ut nondum natu ee intelligat qs mortaliu e q
te unq tuo qz proximo sit usus / inque iniquā hāc tuā / quam
adeo extollis libalitatez exercuisti / nisi forte in meretricibq a i omi
impudicicia pfundens qbus semp domu tuaz illaz clarissimā et
familiaz omez tuaz constupatam habes Extimas tu maxie clarq
fieri cu illum scortoru gregem ductas atq i uoluptatibq cuis illius
turba te undiq consepti uides / cu inhonestis amplexibus turpi
luxu ac fedis ebrietatibus columtaris / ac cu ita uiuas maior
tuor egregiā facta pdicasti . fatebor eqdem i nra ciuitate illoru
claritudinē maxime celebrandaz fuisse siue floruisse / ueru hac
recordacione imprudēs male t tuaz ignauiā detegis Nichil / n
detestabilius int miseris qz in tanto splendore uirtutis etatez ad eor
maximoru maioru tuoru exemplu et ad bnu de re p pmendum
ueluti ante oculos illustrissimu tibi iter ostendebant ut facilli
mum tibi fuerit in tanto fulgore maioru clarescē / tu uo quasi

a clara luce medias in tenebras demersus es / Deinde putas in rep-
ublica nitere / cum tu illam tuis flagicijs deturpes putas illorū bn̄
ficijs claritudinem consequi / cum tu ipse ignauus sis / putas somno.
qete / et ocio. epulis libidine atq; impudiciicijs gloriam querē. quā
illi tot laboribus vigilijs continencijs fame siti estu algore calibꝰ
atq; periculis conquisiere vehementer erras Necesse ē enī ut si egre
gijs titulis fulgere cupias tuteipm̄ facias illustrē frustra ē bonis
hereditarijs virtus queritr̄ ubi virtutē descriptā īuenies Inqre tn̄ ma
iorum tuorum mensularias racōnes nunq̄ ibi virtutē descriptam
īuenies Dicas nichil eorum nī exutas diꝰ eē iocundius. q̄ ut te illoꝝ
sanguinē atq; amorē om̄s rei/p/dignitates colant et venerēr̄. Ego vō arbi-
tror si te nūc ex illo fulgore luminis pspectant nichil eorū gloriosis
spiritibus detestabilius eē / q̄ qd̄ tamdiu flagicia tua hec claritudo pnie
sublimiuit aqua si hij viuerēt / te iam ipi om̄s repente una pcul abicis-
sent Nec pudet o dij boni q̄ cū illis educatus sis dicē cū adeo turpit
et spurcissime vixeris ut int̄ lupanaria vixisse videaris Nescis ī tuo
conspectu illoꝝ imagines relucere an ignoras q̄ secordia tua illoꝝ
gloriam vicisti Itaq; in tenebris tuis amplius eorū splendor micuisse
pt Deinde amplissimis laribus pulcerrimis suburbanis opulentissis
colonis nobilitatē hanc tuā decoratam facis meā vō mediocrē sup
pellectilem domū opularē angustū agellum / paupertatē vitupas
sed nescis miser q̄nto tibi illa decori sint / mea vō michi / q̄ sint pul-
cra / pulcrius ē enī michi in tenuissimis rebus florē / q̄ t̄ in apparatu-
bus maximis sordescere / qm̄q̄ ego et publicis magistratibus et ope
militari maiora qdem hr̄e potuissem nec volenti qd̄ in unq̄ ho-
neste opes deesse potuerūt. Sed quia nichil sup̄ honestatē cupio
dulci hac frugalitate mā contentus sum. Satis ē hr̄e q̄ntū cupiam
Satis ē cupe q̄ntū honestū sit / q̄sq̄s supra querit luxurie cedit /
quid amplius dissendum est in vita nisi ut modarē vivamus. Que-
cūq; enī adornatū diuicē conglutinātr̄ supuacu labores sē. Sit vitꝝ
p decore illustris cū nō copie suppellectiles splendeant. egregius vir
int̄ quecūq; vilissima vivat nō vereatur / quis ex rerū inopia
virtutē admittē nichil modicū benefacē volenti. Qui enī sit clarior
seipm̄ acculat inique de fortuna queritur / Quibus de rebus desine
iam Corneli in his tuis opibus gloriari que potenciorē secordiā
tuam faciūt desine frugalitatē meā contemnē que clariorem
virtutem meam reddit. Desine nobilitatem in bonis fortūe ponē
qm̄ caduca et aliena sūt. Est qdē cū virtute nobilitas et cū nobi-
litate virtus collocanda. Hanc tu Lucrecia splendor etatis nr̄e ve-
ram virtutis nobilitatē nosti. hanc mirabili ingenio adepta es /
tibi nō inepcie puellares / nō muliebres ornatus / nō compta monilia
nō splendide vestes / nō festum thori cantusq; placuere. Singula

q̄dem matrona luxurie uerū phie ac lib'alibus studys dedita
continētia laboribus pudicicia/ vigilys solicitudine uitaq[ue] oī roma=
na iuuentute celebriorē duas. Hac tu sola michi nobilitate placui
isti hac ē placuisse me intelligo. Nichil em̄ in rebus humanis copu=
latius est et amabilius q̄ similis illustriū affectus et par recte vi=
uendi cupiditas. Nichil infestius aut odibilius q̄ cu alius ad clari
tatis splendorē euolat/ alius ad turpes mentis uoluptates dila
bitur. Itaq[ue] cū ego pacē tuis moribus/ cornelius uō dissimilē uitā
agat pfecto ut me uehementer ames/ illū uō acerrime odias necē
ē/ qualis em̄ tibi cum eo eē posset uite iocunditas/ tu celeberrimis
studiorū otys intendē uelles/ ille uō leccatorū inimicissimus garrulas
rixarū uoces ebrietatesq[ue] suas interstrep'e domū tu pudicicia
honestate renitentem conspicē illi uō libidine ac luxuria debachā=
te intueri. Tu mē eruditissima semp ingenia de mirabilibꝰ rerū
causis/ de siderū motibus de doctorum disciplinis concionari. Ille
inter suas meretricū turbas de cunctis flagicys ac turpissimis
uoluptatibus q̄i in his artibus egregius orator pdicare/ quō igit'
inter nos uita dissidentes et tam dissidentes cīos pax unq̄ aut
concordia eē pt. Ego inter pacificos meos lares continenciaz tuaz
dulcis lucrecia deducaz qui temelā nō supuacaneis ornatibus
pleni sunt/ tn̄ ūtute moribus iocunditate et om̄ pudicicia re
lucent. Ibi pmū conferttissimaz librorū bibliotecam meam uidebis
in qua semp omem meam spem detuli/ hec splendide q̄d' suppelle
ctiles ibi quos uoles q̄ grecorū q̄ latinorū cometarios leges/ ibi
spe ut de suaui nr̄a phia disputabimus repetam tibi aliq̄n q̄s
mirabiles atheniensiū phorū pceptiones audiui/ quor eq̄de dul
ci memoria delector/ Nulla te unq̄ ab his otys distrahet fami
liarium rerū solicitudo. Satis em̄ quotidianū uictus et pbati agel
lus affert/ q̄ si illū casus eripiet/ ūtutem in eripe nō pt q̄
nulle in aduite comode aditq[ue] patebunt/ Itaq[ue] in altissimis tuis
studys fruere otys q̄bus uoles nemo q̄dem mē quiete beatam
cogitacones q[ue] tuas obiurgabitur nullus tibi aderit scortorum
strepitus aut timor temerandi coniugy/ q̄d' et castissimos ma=
tronarū animos turbare solet. Neq[ue] tibi etiaz dulcissimi et
amplexus deerunt/ mō id pudiciciaz tuaz nō ledant. Est
em̄ quedaz religio ad conseruādū hoīm genus coniugalis cū
ūtute amor copulatus/ nulla demq[ue] nobis tuis ptigere felicior
fortuna posset/ quid em̄ beacius ē rebus huanis/ q̄ tranq̄llimaz
iocunditatez ūtute ac moribus agere/ quid dulcius q̄ posse
optimis ac pulcerrimis cogitacionibus ferax ingeniū alere/
quid iocundius/ q̄ cum eo uiuē que eque ac te pclara tua de=
sideria delectant. Vos aut pres cōscripti q̄uor sapientissimis

animis tam spectate rei iudicium sedet / nūc tandem expergela-
mini et concōmis sentenciam admiraduītite Satis utriusq̧ uita
fortuna mores studia uobis hactenus noti ac nūc breuit' memo
rati sunt Vnus hic est controūsie tandem exitus hodie quidē
honestas cū impudicicia / continencia cum libidine / magnanimi-
tas cū secordia · erudicio cum insicia / uirtus cū ignauia · cōtēdt
Vtra earum nobilior sit / in uestra nunc sententia derelin-
quitur / · Deo gracias ·

hec sunt singulares vij Sapientū Sme
biās priemiensis
Nil sibi nil melius uita contingit ī ista
Si cui mens recti conscia semper erit
pittacus mitilineus
Quod sis futurus nulli predicito · at imo
Semp ꝓpositum pectore claude tuum
Ne si defitias effundat ab ore cachinnos
Ridens conatus conscia turba tuos
Chilon Lacedemonius
fortuna medicus non est ignarior ipā
Obijcit humanis que tenebras oculis
periander corinthius
Consule qd' melius non dulcius eē uidetur
Virus sub liquido nectare sepe latet
cleobulus lindius
promptus ī officijs caro sis semp amico
Vt magis ipius accumuletur amor
Si uero est odio qui te insectet' et irī
hūc semp studeas conciliare tibi
Thales Milesius
felix qui docilis est natura est corpe sanus
Non qui diuicijs affluit innumeris
Solon Athemensis
Quis fortunatꝫ q's sit me iudice felix
Non nisi suprimus indicat ille dies:

Hic rudium primo viuendi forma docetur
Postmodo doctorum / demque finis erit
Christe veni remo que tuo succurre benignus
Transfretet ad portus nauis ut ista suos
Ut per grammaticam sapienciam possit haberi
Hic claues lector dat tibi quinque liber
Clauibus hiis quisquis reserauerit ostia quinque
Inueniet cameram / qua kathedrata sedet
Reginam cernet / niuido velamine comptam
Aspectu miram / virginitate meram
Virtutum mundo sociatam cernere quibit
Veri thesauri fertilitate grauem
Hec radians fuscos homines radiare laborat
Ditat mendicos / et dape replet eos
Nobilitat viles / miseros releuare videtur
Eius amatores / ornat · honorat · amat
Adiuuat / hortatur / minimos facit esse potentes
Liberat / et numquam fida relinquit eos
Vitam securam prestat · metum que repellit
Et dignos illos laudibus esse facit
Clauibus ergo meis cameram reserare parato
Ut tua sit dictis bursa repleta bonis
Mente timere deum pura prima clauis
Est · sine quo stabilis gracia nulla datur
Dupliciter dominus sincera mente timetur
Despiciendo malum / percipiendo bonum
Errores igitur fugias et stato fidelis
Nam valet absque fide nemo placere deo
Neglector fidei peior quam demon habetur
Credit enim demon / sed caret ille fide
Catholicam constans igitur nullatenus here
Ut fundamentum sit tibi vera fides
Postmodo despicias medicamina cordis iniqui
Cor bene correctum fertile gignit opus
Intima si forsan temptacio prava subintret
Ocia sperne / legas aut operare bonum
Aut moueare citius quo sit certamina vitas
Obstes principio postremo victor eris
Sit obstes / ad cor ne serpat iniqua voluntas
Peccati spoliet ne mora longa domum
Tota sit in domino feruens intencio mentis
Ut distas quicquid distas honore dei

f ac tibi pponas: q sit opabit arten
Cu dns p te glorificandus erit
proposito tali dabit tibi gla maior
Sic et habudanti dogmate dignus eris
Tutus in studio uiues migueis et si
J ntea liber spus astra petet
Alloquio sapiens discreto dirige lingua
Lingua licet mollis frange dura pot
Lingua t no sit detractx subdola uana
Grandis adulatx falsa supba loquax
Non ea blasfemet maledicat iurget vq
prome clamosos respuat illa sonos
No discors audax no geminet aspa lites
Nc sit mortifere causa malig rei
Turpia no pmat no derisoria uerba
No piuratrix: no positiua mali
No cito tristitie noua sit narrare parata
No hostis falsi nomen in ore sonet
No det sermoes ubi no pdesse uidebit
Na tota potius nil pciosa ualent
At potius uerax huius discreta modesta
Sit fructu pacens dulcis honesta pia
In multis parces budices tota faceta
Sit consolatrix leta q noua ferens
Inter discordes pperate mitiget iram
Ac inter socios sit positiua boni
Sepe bonu laudet sapient cuncta culpet
Tempe sit sterilis tempore leta suo
Sepe sacerdoti ppeio tuo cuncta pandas
Sepe tuo domi nome in ore sonet
plus tua q genti dno fac uerba placere
quo sine pfecte nemo placere potest
Que t secrete dicuntur clausa teneto
Alter ni forsan cecius esse uelis
Non indiscrete socioru cuncta pandas
Multociens odiu uba iocosa mouent
Cuiqd dicat resonet responsio dulcis
Tpe sermo q pstat amarus opem
Multiplicat cuncos uox dulcis mitigat hostes
Lingue dulcedo dira uenena fugat
Abiectis uicijs iustos sectabe mores
No solis uerbis sufficit esse bonum

Vitā deducas humilem mitādo supbam
Nō iracūde sed patienter eas
Ad iuga doctrine qui vult se dedē recte
In formā servi flectē colla paret
Gratia vult humiles: odit divina supbos
Hos pmit opotens: at relevabit eos
Postqm luciferū meditata supbia straviit
Huius per eā merita iam relevatus erit
Cor tumidū fugiens sapiētia vera refultat
Digna dante deo mite subintrat ea
Vindictā spuit sapientū dogma fugit
Cor pmit ira frequens consiliū qz negat
Ne sis rixosus: contendens invidus asper
Imo pacificus invidiosus amans
Est n turbamen discendi forma fugit
Carpe doctrinam corda quieta valent
Si tua doctrine sint vasa capacia mitte
Nō hic te iactes: sed tua colla pme
Ne sis arrogitās ceu clericus ille supbus
Mens erat omnis tuius in orbe tumens
Post mortē socio comparuit ille magro
Tartara cui fastu se subysse tulit
Doctoris palmā sudoris gutta foravit
Discipulū testans igne perure gravi
A domino nostras qd habes bnficiis. et s
Te laudet alij. mitis et ipse tace
Cū possis etiā socios supare caveto
Posse quidē satis est: velle nocere malū
Verbis ingtus ugt at quolz vetu
Non conf socios dira venena gerens
Nō est expediens iniuria quat ut omis
Vindicta fieri si qs iure queat

luxuria

Omnē luxuriaz fugiat qui glis discē glisat
Cū fetore idē non bn iunctus odor
Dederet in fedis pciosa scientia vasis
Stercorē thesaurus nobilis esse dolet
Ut doctus fias mulierū cesset amamen
Doctrine zelo carnens obstat amor
Spus et corpus mulierū putret amore
Mens alienat negligit qz deus
Virtutes. mores. aes. vires. gra. fama
Visus. lux. decus. diminuit eo

Ex tanto vicio consurgunt crimina lites
Ire bella fames fama pudenda nimis
Cedes rusticitas opprobria dedecus aufs
Derisus dampnum falsificata fides
Corporis ac anime pestis corruptio fetor
Pauperies levitas: denique multa mala
Peruagus hinc fit homo lascivus prodigus amens
Totus ad hoc datus: ceteraque peius agit
Cum fortes iustos sapientes femina stravit
Quod de Sansone David et Salomone patet
Absit amor turpis sed plus sodomitica sordes
Fetorem domino dans super omne scelus
Hoc speciale scelus dominus plus vindicat ipse
Crimine ob hoc urbes quinque ruere simul
In qua nocte fuit xpus de virgine natus
Cunctus interiit tunc sodomita simul
Vult augustinus scelus esse cum matre cubare
Contra naturam plus sibi peccat agens
Ergo precipue caveas a crimine tanto
Dignus comburi in fore forte velis
Et caueas nunquam sonno sonabe tali
Actorem sodum cum fugeas actum fuge
Sis igitur castus sermonibus actibus intus
In te cooperiat digne sophia locum
Cerne voluptati ne sit gula dedita multe
Que nos doctrine veteris autem manet
Extollit carnem terit es cor supprimit illa
Dat stimulum veneri multa tacenda gerit
Impinguat ventrem dat somnum dat quoque podagram
Multorum morborum causa neruis quoque fuit
Hec pellem fulgere facit cor reddit opacum
Preparat et pingues vermibus illa cibum
Precipitavit adam paradisi sede virentis
A patrius Esau depulit illa bonis
Discipuli formam tenuit petrusque refulit
Ventri ut scorto qui sua corda dedit
Sit procul ebrietas vel crapula discrete sinus
Ut distas distas pone frena gule
Discipuli quidam comedonum nomine digni
Sunt quibus est usita loctio crebra gule
Pastibus his certis non sufficit esse refectos
Aut mix aut gremius aut cunt ore cibus
His locus et tempus studii sunt dedita ventri

His et brutorum regula sola placet
Hi non discipulis tum possunt esse merentur
Hi non esse scolis immo merentur aris
Sobrietas igitur tibi sit potu quam cibo quam
Nam quam leui stomacho discere plura potes
Quinque quam potes ieiunia debita seruus
Sepe quo tenere es discere time deum
Non lato lecto non molli ueste potiri
Cures. dum membris non nimis obsit hiemps
Si tibi torpor sit tua sensibilia corruptus
Signum lasciui non sapientis adest
Alea uitetur ludus plus usus et omnis
Nam nocet et bursis et uaga corda facit
A studiis reliquis alienat corda scolaris
Virtutes mores consilium quam fugit
blasphemare deum docet et turbare penates
Desperare facit: dat miserere quam mori
Priuat. sternit opes mutat scelus omne ministrat
Furta docet predas luxuriam quam fit
Sepe fit ut gladius quem plures uiderit inde
Eximio merito subdere colla petat
Ergo tibi caueas predicto crimine abusu
Ne mala percipias pessima dampna feras
Te rursus moneo turbis uitare tenens
Cordibus ut a studio non agitetur amor
Hoc scilicet luxurie meo predicta tenetur
Que non intentus littus arare petis
Visu cor uanum reddunt consortia uana
Fundamentum stabile fert studiosus amor
Ac ne sis cupidus fugias quem non auari
In quo uerus amor nescit habere locum
Non deus eius amor nec homo sed bursa repleta
At eius quo mox dat ullus enim
Non alius deus est. nisi sola pecunia seruo
Ardenter petit hanc. amat. honorat. amat
Corporis ac anime propter neglexit amorem
Nec paradisus ei. gloria. uita. salus
Hanc cumulare studet. hanc est sua uita tenere
Pro nichilo reputat omnia preter eam
Nunquam thesauro tristis satiatur auarus
Potibus ydropicus ariditate sitis
Non habet hunc mundum nec sperat hunc futurum
Res mala. spes peior. pessima pena sequens
Hic non medicos. nec amicos nouit egentes
Odit eos crudus non miseretur eis
Cum debet nimis est alius expendere parcus
Cum quibus eum pascit nunc largus erit
Hic prope bursam. falsus periurus iniquus
Distorquens detractor non tacet arte doli
Proditor iniquus. villanus. et absque ratione
Corporis ac animi vim interius habet
Non est egregius sapiens nec dignus honore
Vtilis haud mundo. non sibi. non quam deo
Non facit ut cupiat bonum. si quam parere uidetur
Non hominis nomen demonis immo meret
Hic meo multos iam desperasse refertur
Qui propter demum mensa fuere necis
Prodidit hunc xpistum iudas se grauissima et ipse
Gustus aque gutta diues hunc nequit
Vt per luxuriam mundum iam perdidit equor
Sic per auariciam destruet ignis enim
Hanc igitur fugias ut dignus doctor fias
Hanc fuge quam bonitas quam fugiunt omnes homines
Non cupias aliena tibi sis saluus ubique
Contentus rebus fac propriis tuis
Non te paupertas hortetur furta rapinas
Infamis pauper stercore stercus erit
Pauperem tollit de stercore fama insignis
Vita sed infamis presso ad ima ruit
Sis tamen largus uelut expedit et potes ipse
Sic bonus egregius sit ne facies eius
largus soluendo socios. precium quam magnum
pauperibus largus: largus honore tuo
Qui solidum soluat nummus bonus ad illa
Denarius minimos tempore mille ualet
Largus doctrina. decus est decime mittit
Hunc deus ac homines est quia liber amat
Qui miseretur miseris dominus miserebitur illi
Dat dabitur celum. mundus hic eius erit
Dum uixit diues dare noluit. diges et nec
Nec guttam recipit: qui sibi mittat aque
Econtra miseris qui dabit ipse tobias
Gaudet nec fructus celum diues habet
Quod deus cui largus quam quantum ubi qui
Discrete uideas ut sapiens agas
Nam nisi discrete non largus prodigus immo
Est leue largiri sed ratione graue
Hec rursus documenta tibi mea bursa ministret
Fac paciant sensum lectio legenda bonum
Auertas oculos ne sit ad inania promptus
Cor uanum capitis. lingua. uana notat
Stultus uana cures in mitte uocibus aures
Delicijs nunquam sit data lingua
Non manus ad tactus inhonestos prompta feratur
olfandi ponas naribus ipse modum
Omnes ad celum studeas intendere sensus
Vt digne celi sic repleare bonis
Cum socijs sapiens non conuersabere uanis
Visu uilescit res bona iuncta malis
Infames socios opus est uitare bonorum

Illa quales socios tales habeis habes
Si fidos repeis sapietes moibus aptos
Hos p thesauro te penes ipe tene
Et decus et lucru bo gusatio pstat
Vsu plus claet res bo iuncta bonis
Paupibus large sorcis elemosina detur
Scu potes ac alys hic q poe modu
Lapsis fratris. prauus dubitatibus egris
Trade mel fel consule pfer opem
Iratis rudibus pueris moibus aptos
Cede locu prosis consule sepe proba
Cunctis deseruias sorcis e qndo necesse
Illis pcipue qs bona fama pbat
Fac sic ut merito sociis te diligat ois
Fecit qui seruit no roe perit
Sis int socios operosus pone pacem
Si qs stultisat no tibi rusus erit

Accidia

Accidia fugito tristis piger ee caueto
Sis hilaris uigilas pmptus ad oe bonu
Surges ac intras lecti cras exprime signum
Vt stertas uigiles tuus ipe tibi
Hec subscripta duo domi reuenet hore
Dum cu surges carmina mane feras
Te rogo xe pie pcibus meis q maie
Per loca tuta uie me rege qq die
At si oi sero tu uis dare mebra quieti
Tuus ut stertas qtuor ista canas
Xpe deus vere sre gemitus amore
Corpis ac aie sit tibi cura mee
Hoste ab insidys cunctis hac nocte tuere
Peccaui fateor tu miserere mei
Du bibis q comedis signo cuis oia signes
Nomine xpicole fac meare tibi
Dilige iussa fatue et metuas reuerere parentes
Subiectus pareas uerba f uba feras
Plus etia miri sit dulcis nulla rtorqueas
Vba: nec existes ad sua uba piger
Patri ut miri qsqs maledixit ere
Iussit eu merita morte perire deus
Vt sis longeuus tra. supest tibi scriptum
Diligito matrem. diligito q pcm
Iudeus deo legitur vindicta reuisse
Multa sunt natos qui renuere preces
Absolon e testis subita q morte pemptus
Cognito pri sponte rebellis erat
De septe turba frm q trium q sororu
Vindicta legitur morte tulisse deum
Infestos miri mater maledixit et omnes
Tanti contimo peste fuere grui
Quotiens tpus habes missas audire frequentes

Vt videas xpm virgine matre satu
Vt q fide plena uisu deuotus adores
Ipi comedes te q domu q tuam
Presbiteri digitis scupias singula demu
Illa crede die plus inichi tutus eris
Hic inuenis quada monitu faciendo parentis
Fugit ab iniusta pditione necis
Vitauit foueam qua pditor iudus egit
In qua detractor incidit arte sua
Sancta sparsus aqua signis noie trino
In templu domini fac reuerent eas
Vertice nellato uites mittere fatetus
deuotus tactus. trinite inris eas
Altari cora flexus reuerent adores
Regna dei primo querite xpe ait

Ad virginem mariam

Si vis virgine per carmina mira precari
Hec infrascripta carmina sena tibi
Mater aue xpi sanctissima virgo maria
Partu post partu sic et ante manes
Virgo q xm pepisti lacte duxisti
Me rege me serua me tueare potes
Me tibi comedo me virgo relinquere noli
Ne pereat xpo funde maria preces

Ad aplm

Si forsan qsq tibi prosit apostolus optas
Talia deuota funge uerba prece
Sancte rogitare deu digneris apostole xi
Vt m sit prens debita cuncta pius
Vt m dignetur misereri sedulus ores
Nunc regat hanc aiam demiq saluet eam

Ad martirem

Martis auxiliu si tuus querere gliscas
Qtuor hec infra dice metra uales
Sancte dei martir q xi nomine passus
Pugna prim celica regna mereris
Pro me funde preces ut uictis denique bellis
Leta petat miro spus astra meus

Ad confessorem

Si confessoris cupis habere iuuamen
Istas grato porrige corde preces
Inclite confessor xpi q serue fidelis
Cum dispensasti cunctis talenta boni
Nunc a pericto post morte morte pheni
P me fac precibus liberet ipe tuus

Ad virginem

Auxiliu sancte cuiuscumque uirginis optas
Tales deuoto pectore funde preces
Virgo dei mater q xpi pressa amore
Carnis calcasti gaudia uana tue
Dupliciter xpm pro me rogitare yuuares
Carnis ut ac aie sit sine labe mee

Ad sanctam crucem

Cu salutatoris crucifixi totius amore
Vis decorare crucem sic reuenter ai
Salue crux in qua xps moriendo pependit

Est x qua mudi tota redepta salg
Xpe ds fctus. ho pro cme mudi
In cce migrasti fac misere mei
St si celestis qsqs qcunq sit ille
Vis iuuet aut celi curia tota cane
Pme sce dei te qso ingeti ora
Sce dei pcibs me tueare tuis
Sit m subsidiu celestis curia tota
Spus ut vincat pla cuncta meus
Officiu scm si uis audire moratus
Tale carpe locu ne mouere uoles
Vocibs mteris dimis esto quietus
Et tacitus certo tpe surge. sede
Du qz fit officiu desistas sepe uagari
Aut oclos circuuolue sepe uagos
Cu spuis d aliqd fedi d corpe pellis
Gaudeas caute. ni locus aptus erit
Tuc evagelii legi cu lectio fit
Pande caput. solitas fac t fronte cces
Aues mtetas uerbis adhibeto salutis
Gracia sit dno fine relata deo
Virginis audita nome reuerent hora
Auribs hec tibi uox dulce maria sonet
Cu ihu xpi nome cetur ipe sacdos
Flexa ceruice fac reuerenter idem
Presbru manibs tuc hosta qn leuat
Hostia scta ds integer est et homo
Tuc genibs flexis capite uelare depto
Carmina deuote qtuor ista moue
Cristi corpus aue scm de uirgie natu
Viua caro deitas integra uers ho
Salue uera salus uia uita redeptio mudi
Libera cunctis nos tua dextra malis
Qn leuat calice manibs cor subrige uictor
Ac mistra totide carmina scripta ferens
Xpi sanguis aue celi sacrifice potus
Vnda salutaris crima nra lauans
Sanguis aue latis xi de uulne sparse
In cce pedentis unda salutis aue
Vertice detecto tu suminis oscla pacis
Os tersu socio porrige no qz geras
Et dic pax tecu. nc dedignere facetus
Oscla pre xpo paupis atqz senis
Qd sapiut alii sapiens mitare fideles
Fac bo sit pptr uita migra tibi
Psbru digitis capias signula. demu
Vertice detecto flexus utruqz genu
Si quid psbro at i ara sceptum offeris
Recta t sit mens 7 reuerenter agas
Psbru tuqz uideris cu corpe xpi
Nudas flecte genu sis ubicuqz caput
Oms terrestres celestes ima colentes
Se flectat genu noie pauls ait
Sic demon qda qtactus cme fecit
Acciuit hc fieri no ior imo tremor
Psbros ubicuqz uides reuerent hora
Naqz uice dom presbiter sis habz
Sepe sacdotis pprios fiteare reatus
Ipm te dampna uideas ira cadet
Ad quecuqz uadis eunctis ptue toto
Ca dicturus eris pmeditatus eas
Vade deu tanqz timidus reuerent adillu
Offensor uenia corde dolete petas
Flectatis depto capite uelare. sz si
Precipiat retegas. ne patiare caput
No eode banco sedeas tua cia pades
Ast huili potius sit t ira quies
No ho sz ds est. hc casu qsqz sacdos
Crimina sentire qfiteare sibi
Ambages liqueas totu tua qfiteare
Alius culpe pande facta nocet
Qo scelus horrendu plus e fiteare nece
Visa medens curat. uulna tecta nocat
Nescis que nocuit demo q cetra suffici
Psbro tacuit turpe rubore scelus
Cfecto pcti sentis qmittite qnari
Curior ut uineas qfiteare cito
Est sapientis eni uitare picli cause
Na multos subita morte perisse pz
Psbru pus hec qfessus pfire iussa
Ad nomitu rursus nelle redire caue
Virgo maria tibi sic sit spal amor
Hac decores oro hac reuerent ames
Pulsus ad hac fugias. clames uiolatus ad ipm
Te recomedes cotribulatus ei
H e uirgo decens dauid d semine nata
Mater nata. soror. baiula sposa dei
Ista migrarii doctrie discipuloru
Est rectrix calathis. docta magra uie
H est pupill uiduis. iterantibs egris
Mater qsiliu pausa medela leuis
Desperator flentu turbanis estu
Est spes e rusq. aura serena fugiens
Mundi lapsoru paradisi flebilis ora
H est uita qes porta beata dolor
Hec humiles mores. lapsos petit fideles

Exaltat ditat sublevat abdit amat
Debilium venie pietatis virginitatis
Est baculus fringi vena patria decor
Hec peccatores rapit unit atque medetur
Dum tantum fugiant sub sua tecta citi
Hec castellani servans a demone corpus
Ac animam salvum denique fecit eum
Hec quoque piratam per eam sapienter amavit
Eterna vetuit prodicione mori
Hec desperatum pro nati crimine patrem
Corporis ac anime mortis ab ore tulit
Judicis eterni stans tota mitigat iram
Semper pro nobis porrigit illa preces
Hanc igitur fili dominam reverenter honora
Fac tua cotidie lingua salutet eam
Iam prima clavis docui te carpe leticiam
Que super omne quod est sit veneranda tibi
De qua sufficiat potuissem scribere plura
Que puto prudentibus utiliora dedi
Ferre iugum domini discas in mollibus annis
Moribus ut iustis consuescere tener
De veteri ramo poterit vix torquens hunc
Deficiat flecti virga novella potest
Hec secunda monet clavis decorare magistrum
Quoque modestus fieri quod mea metra monent
Primo parisiensi viri sapiente facetia
Effectus tum dat bonus esse bonam
Signant discipuli morum bonum Inicite recti
Et doctor prius morigeratus erit
Addita stulticie nequius quam scientia intra
Hunc et istorum non nisi lumen erit
Absint clamores verendi bella tumultus
Si ludis ludo pone discrete modum
Te laudet stando dormiendo sessio sermo
Non tibi sit risus nimius in ore frequens
Sed ubicumque velis virgine poraris honesti
Iam veniendo scolas quam redeundo domum
Non tibi sit cursus verenda vitti plateis
Non lapides iactus non baculi quoque sonus
Nulla tamen fiat facetiosa citatio clamor
Sed gressus gestus lingua modesti tibi
Si socii faciant nimius intolleranda nocivis
Doctori tibi non ulterius digna licet
Instrumenta scolis solacia sibila cantus
Talia nulla move si quis abesto monet
Dum quoque moraris ibi facienda comestio non sit
Non inuranda feres non novitate studeas
Sed totus tota pro doctore facetus
Sed inter socios sis ubicumque potes
Non prius virgam coram doctore tenebis
Non bachis nisi cum gravi causa manu
Non te presumas in eadem sede sedere
Annuat aut iubeat nisi prius ille tibi
Si manibus habeas fructus flores quoque recentes
Offer ei capiet pignus amoris erit
Tam presentaveris quam respondere sedendo
Vites doctoris rusticitate carens
Cum doctore loquens caveas os fore gravis
Ori ne qua lues eius in ore fluat
Promptus ad obsequium semper eris reverenter honores
Cum tamen transit ac ubicumque vides
Ire redire sequi te signato paratum
Reddendo presencium reddere grande decus
Grandius obsequium quo sessor egeas illi
Tanto ut grande plus tibi laus erit
Semper cum laudes si quis culpavit illum
Defendes presens esto fidelis ei
Sed cum doctorum simul atque vocato magistrum
Totus honor tuus est cum decorans eum
Niteret ipse cum reliquis decorare magistros
Laudem pro modico lingua faceta meret
Si comitaris cum fac ne sis prius at par
In post non longe ne quasi solus eat
Si magnus dispar fueris quoque magistro
Ferme non penitus te decet ire parem
At dum discipulus doctoris dogmate degis
Si quasi rex esses usque preire cave
Si pretus te videas venientem cominus here
Cede salutatus tuscat ille locum
Si quid cum statem ut ante poste flagras
Numquam pretus tergum verba sed ante feras
Cuius velle sciens sine iussu presto promptus
Non heres at domine redde vocatus ei
Si cum quo loquitur caveas accedere cito
Verba ne auscultes que referuntur ibi
Illo si tota liceat tibi forte sedere
Sic sedeas ne sis in tante terra teneas
Versus cum versus caveas ostendere tergum
Surge letanter fronte paratus eris
Ter monet alius si promisisse videbis
Fac comitatus eum ne videare loquax
Ille vel digno sexus utroque salutet
Et resalutet eos sit tua lingua brevis
Eius de manibus si quid cecidisse videbis
Corripe continuo porrige promptus ei
Verte cultellum ut si quid porrigis illi
Parte porrigito que magis apta capi
In talamo clausum si forte poposcis illum

Secunda clavis

Ostia nō subito te reserare decet
Primo significes pulsando uel recitando
Rusticus ac audax ni facies istud eris
Nō per scissuras spectes quid faciat ille
Et nō auscultes ceu latro uerba latens
Quandocumque tuum doctorem surgere cernis
Ut decoret quemquam tu quoque surge simul
Si ueris si quid moues aut excutis ipse
Fac puluis coram ne moueatur eo
Si quid dedeceat doctorem forte uidebis
Hunc illum caute sollicitare decet
Corpore destrus aliquo si forte habebit
Nec coram nec clam uideat ullus eum
Plus quam titulus quod carnis foris notetur
Non uidetur homo talis immo deus
Non furiosus ei contra resistere uerbis
Eloquio dulci uince benignus eum
Non sit in motu coram doctore legendo
Non lingua digito uelle innuere decet
In primum dilecto metuas per parentem tenecto
Cum tibi sit uere moribus arte pater
Dat tibi diuinitas thesauri nobilis ille
Cui conferre nequis istius orbis opes
Corporis rebus genitor tua corpora pascit
Spiritus animam sed fouet ille tibus
Non facies solum coram doctore facetus
Fac mores laudet sexus uterque suos
Ablue mane manus faciem si tempus habebis
Tegmina membrorum membris quoque munda tene
Imbre scolas madidus nō intres uel niue
Ut potes excutias excutienda pedibus tectis
Ex te si sputum uel si quid superflua pellit
Qualiter eycias aut ubi cerne pedibus
Nulla luces nais ut defluus sic ab alto
Ne male quo casu quid macletur ea
Cum socijs ludes ludo parcas faceto
Nō alijs tua sint dicta uel acta robur
Tunc animum cohibe si te derideat arte
Ne pluris risus causa sit ista tua
Est pro nullana nullam reddere stulti
Nō parces sed agens rusticus esse meret
Ex socijs si quis parat fidus adesto
Promptus ad obsequium comparare inma
De te mente tua uitas fore quod agetis
Velles in pari conditione tibi
Doctorem modus est suum decorare secundus
Ut distas totis moribus ipse tuus
Nam bis si distus poscet quod tibi lector
Doctoris laudes inde sequitur honor

Te bis discente bo quatuor inde ista sequuntur
Laus decus utilitas primitus ista tibi
Hec eadem preum doctorem inde sequetur
Qui splendore tuo glorificatus erit
Carus preterea sic beneficijs animus
Ut de te spectet lucra decus quoque tibi
Denique confundes inimicos absque ratu
Fama tue crescens laudis adibit eos
Nō aliud melius confundit inimicus hostes
Cum quando nosset quod sapienter agas
Nec sine peto uindicta sit absque pudo
Rusticitate tacet pondus laudes habet
Intendas igitur studio discendo libenter
Nec pigeat magno magis labore peti
Querere ne pigeat thesaurum nobile lucrans
Quem fur furari demere predo nequit
Hunc nō quando potest nō alea demere nō uis
Nō quocumque feras te comitat eius omnis
Si quid contingat bis perdere tempus huius
Nusquam te uita deseret illa tua
Doctor quando docet sileas dicis quid audies
Et contra aspiciat frons tua uersus eum
Nō nunc illorsum nec horsum lumina uertas
Aspectu uario mens uariata datur
Scribendi studium uites ceu dulce uenenum
Brumatim fieri dum cupis ipse bonus
Tertius esse modus decorandi promptus obedi
Que tibi precipiat cuncta fidelis agas
Fac cito dolore facie sine murmure leta
Nō excuseris quando facere uales
Nō excuseris nisi sit iustissima causa
Si quid consit et stare uel ire iubet
Consilium doctoris habere fac missus ab illo
Promptus eas redeas et sapienter agas
Quando reuersus eris referas te contingi illi
Ne coruo factis assimilare tuis
Apud doctorem numquam nuntiando abire
Ut fedans inlitos ne uideare scolas
Cunctis propositis ad eum concurre uocatus
Nō quod uult quare te uocet ille petas
Ante quidem solita tibi si contigerit hora
Cede fac doctor annuat ante tibi
Cum tempus ferulam tenent porrige hic istis
At disciplinē cuilibet aptus erit
Ceu morbi nimis medicina repellit amara
Verbera sic uicijs sunt inimica feris
Verbera doctoris patienter suscipe dignus
Si quid nō dignum uerberis esse putes
Iusta uel iniusta fer uerbera uba nunquam

Nec dedigneris sed patienter agas
In te quicquid agas intencio sit bona credas
Cum doctore tuo ne placitare velis
Hostis blandicias carorum verba prestant
Que fel sanciunt sepe mel ergo fovet
Si te quam reliquos maiore vulnere punit
Cur te plus aliis diligit ipse putes
Nam natum cui plus blanditur simia pignus
Venator citius decipit arte sua
Est doctoris amor verus non parcere virge
Quem plus doctor amat corrigit ille magis
Quanto maior eis humilem plus esse decebit
Ut te sublimet philosophia magis
Discipuli formam qui vult bene discere sumat
Regis filius fuerit si quoque natus erit
Quanto doctori si reddere possis honorem
Sit merces alacris integra sponte cita
Est etenim dignum quod mercenarius omnis
Pro mercede sua premia digna ferat
Qui cito letanter plene dat tempore bis dat
Qui facit econtra rusticus esse meret
Solvere doctori qui negligit aut dare non vult
Sed quod doctorem negligit ipse magis
Doctori causam prestat turbaminis ille
Sepe suos nummos hic petit ille rubet
Discipulum talem vix doctor diligit illius
Sepe libris spoliat sepe repellit eum
Ergo citus solvas sicut sic apparere magistro
Coram securus de racione vales
A doctore datur possessio nobilis intus
Cui data confert premia nulla valent
Quanto largiri mutatis munera sepe
Munere quoque precio plus decorabis eum
Doctorem quanti est lucrum vincere donis
Denarius solidum dans racione datur
Inter discipulos sic te cognoscet amabit
Omnia sic poteris poscere tutus eum
Tutius accedes ipsum tibi nulla vetabit
Si que iusta liquet simul honesta petas
Sic te intuetur cura maiore docere
Sic tibi subsidium consilium que dare

Tercia clavis

Si legis assidue sic tercia clavis habetur
Quod duplici fieri dat mea musa modo
Primo suppresse ne clamore legendo
Vox intellectum precedit alta suum
Doctorem proprium ledit modus iste legendi
Impedit et socios mens studiosa quibus
Posthac distincte quicquid legis ipse legendo
Ut melius capias corde quod ore legis
Ut melius valeas vigilis cor surripe curis
Discere totalis sit tua cura semel
Non te decipiat vigilandi tempore sompnus
Nulla que pigricies sit tibi causa nocens
Sit tibi sepe scole tua sit mundacia festa
Liber sit viole lilia pura rose
Metris tota tue sit delectacio prorsus
Lectio ne pereat tempus cara tibi
Si quando tamen piget in tempore quietem
Continue tensis molliter arcus agit
Cum tempus fuerit solacia quere modesta
Posthac ad studium cum petit hora redi
Detur hiemps estas autumpnus ver quoque labori
Perdita restitui tempora nulla valent
Ne vanus fias consorcia despice vana
Viribus et studio consociare datis
Una super speculas raro spectacula queras
Sic lectas potius clarius ipse leges
Ut que legas melius tuta sobrius esto
Crapula discipulis ebrietas que nocet
Custodi libros et perdita querere moror
Qui bene conservat rem reperire valet
Dedecet immundis manibus te volvere dictas
Munda petunt mundas sepe voluta manus
Clavis quarta monet dubitata rogare frequenter
Omnis eum patefit sepe rogando via
Doctorem socios doctos cunctabere sepe
Et minores etiam discere siqua petes
A minimis dubitans non dedignare doceri
Ut sublimeris tutius ima petes
Dampnat elatos est indignacio stulti
Nam facit indignos nobilis artis eos
Te quoque si socius dubitans interroget ullus
Doctus cum leta fronte docere velis
Hec tamen te moneo vis quando rogare magistrum
Primo suppliciter lingua benigna roget
Impetrat auratum responsum sermo benignus
Mel cor dulcorat mollia dura movent
Convenies tempus rursus discerne secretus
Est sermo verus omnia tempus habet
Denique terne locum sapientis ubique rogare
Non est multum certum res sibi certa locum
Clavis quinta monet retinere dogmata mente
Qua sine paciente perditur artis opus
Hac crebris plectam legas repetenda frequenter
Assuit stabile lectio crebra locum
Sepe docens alios melius possessa tenebis
Arte distribuas plus erit aucta tibi
Ut quoque plus merces cum multis plura confer

Ex ferro ferrum sic terminatur enim
Si repetis repetita doces conferes que sequentem
Hec mente memorem sepius acta dabunt
Clavibus hiis habitis poteris inspicere sophiam
Qua decus et lucrum sub tua tecta fluet
Hec tam prudenti sunt observanda magistro
Quis sine non tanto nomine dignus erit
Doctor discrete primo se corrigat ipsum
Sit sua discipulis vita magistra suis
A viciis caveat: virtutibus habeat. absit
Fastus avaricia luxurie que simul
Doctorem dignum non sola sciencia reddit
Moribus ars sterilis est olus absque sale
Sed bene doctor agens duplici sit dignus honore
At peccans duplici verbere dignus erit
Ergo maiorem curam cupias sum esse primus
Et sic scripture collige scole liga
Est scripturi quos fructus bonos profert arbor
Nam tales fructus qualis et arbor erit
Victu vestitu rebus tecum te possit honoris
Discipulis honor est nam tuus eius honor
Non homo plus valet quam se facit ipse valere
Glorificat dignos vestis honesta viros
Vestes non curtas sed tamquam clericus esses
Longas et largas sufficienter habe
Femineos cultus longos fuge sic capillos
Omnia vana caveas actus honore tue
Fac sapiens eas decet ut sociatus honesto
Nomina magisterii sunt honore frui
Doctores socios actus decorabis cavende
Cum caros fratres invidiam que fuges
Non tua sublimet te vox ut deprimat illos
Nam detractoris more nocere iuvet
Artis fac studium non sollicitamina falsa
Discipulos multos accumulare tibi
Dum decores arte decus ars dabit et bonum lucrum
Qui caret arte bona vivere fraude putat
Moribus ut pueros informes arte secundum
Discipulos. artes moribus absque videant
Et iuvenis viciis virtutes inserere liber
Ne timeas pueros fuste domare tuo
Ne paciare malos lapsis tristire fremens
Quando recalcitrant utere calcar eis
Si quis indomitus faraonis corde potitur
Morbifera pecus peste carere velis
Frumenti modicum paste corrumpere mole
Ac solet immensos parvula flamma rogos
Nec minus ut discas facias pellendo venenum
Usque iuvat dominos ars bene rector suos

Discrete caveas ubi quemquam consulit ex quo
Disciplinam feceris ne furat ira nimis
Ne digitis baculum ferires ne feris ipse
Ni penam sceleris participare velis
Quantumque potes viciis prohibeto patri
Si facis hac etiam celica regna mereris
Qui datus heresi fac ne tua tecta subintret
Demone displiceat socius ille tibi
Fur taxillator patricius rixator adulter
Absint ut viciis hoc paciare frui
Usu si quis habet domino maledicere celi
Aut domus recedat aut refugabis eum
Si quis pre crenis natum maledixit usu
Seu pater hac illi ne paciare scelus
Maiores nunquam tolles violare minores
Extinguas strepitus prelia cunctis manu
Discipulos in pace tene: verecundia sterne
Est ubi pax studium pingue rudisque valet
Quantumque vagos poteris prohibere vagari
Rustica ne velis dicta vel acta pati
Moribus et studio laudabis hortare rogantes
Blanda verecundos sit tua lingua pius
Plene solvantes et munera grata ferentes
Cognoscas. doceas. auxilieris eis
Munera surripies plene laudare memento
Fac ne det frustra munera grata tibi
Nam rete quod sic faciunt addiscere querunt
Tales sunt digni laudis honoris opum
Instrue sollicita moneas generaliter omnes
Ut studeant. caveant et sapienter agant
Fac meliores hortatus eos bona quanta sequentur
Intima si repleant uberis artis ope
Permemores quam lux decus quantum gratia quam nox
Quantus apud mundum fructus apud que deum
Quis dolor exercens quod erit solamine cunctis
Si bene defendendo se pacienter agat
Plus quandoque valet quam verba tua verba
Attendunt cunctos ad meliora bonos
Premonitos facias si quo transmiseris illos
Laudent auctores ordo modusque suos
Nulli vicino prorsus paciare nocere
Plus prope vicinus quam procul orbe parens
Inter vicinos resonet bonum carmen de te
Hii prodesse valent: hii que nocere tibi
Si multos tecum ducas sociando ab illis
Ordine premoneas ut decenter eant
Fac talamos propria presencia sepe revisat
Ut videas quid agant plus quam socius erit
Moribus errare quos videris argue tute

Sepe pigros stimules· indoctos qz domes
Sint alieni gene tue tibi sis pr illis
A pria moti qui tua tecta petunt
Omnes sepe mone dos mādata timere
Atqz qd impensent de meliore uia
Nissas· sermones ut laici sac frequentes
Sepe ualet monitus ad meliora frequentes
Jeiunadarū pruitta lingua dietū
Sit tua disciplis psit ut illud eis
Dilige ceu natos· hortens dirige serua
Hospicio ne sint ulla pericla caue
Solicitudo frequens tibi sit ne ctpa tuorz
De subito casu damna dolenda fida
Jn talamo sapiens ubi indecis ee pictū
Candele phibe ne teneantur ibi
Vt deret hospiciū te mūdificare iubeto
Hospitis ē mundi mūca munda domus
Pulcra deret sedes cui qgit altra ingem
Disciplos qz docet ordine bancha suos
Omia qd uiv sis tua det decorabilis actio
Laudat actores ordo modusqz suos
Ecce sit postremū tdendo utilr arte
Quatuor hec tō postulat ee modus
Primo qtinues studiū dū tpa psent
Aut alios doceas aut tibi sepe legens
Fac t sis merita dignus mercede recepta
Ars tua te laudet ditet honore leuet
Exige sic facies mercede more uiculi
Nā mercede carens pena doleda labor
Ne spernas inopes quibus nō solue posse
Pro qbs archa dei munera multa dabit
Si qs in extrema sit paupertate grauatus
Jndue discipls hinc paupertati fcui
Premoneat ppeati tuos doctrina solacis
Qui sint i pplo lux tibi firma decus
Non igitur pigeat pondus suffic laboris
Ne sterat tempus cum uigilare petit
Desine tu studii te postulat hora uagari
Mus furit et ledit tu catus ubi abest
Ebrietas nō impediat nc crapula metr
Subdita corda gule uicia migrare mēnt
Jnte si qsqm dubites interroget ipm
Dulce satisfiat lingua suauis ei
Preterea doceas distincte cuncta legendo
Ordie si cupiat lingua placere nequit
Confusus sermo nō det plure tenebes
Absqz modo uigent tedia sermo perit

Nusqm uerba uiget nō intellcta docentis
Fenctificare negat semina spersa male
Aū quide qs lingua scelg docuntu semesint
Hos primo metens inuocet illa deum
Mrus acre tue in sit tua gra triste
Vt mea fructificet nomine ligua tuo
Posthec incipies suppssa uoce docere
Paulatim teneret lingua perita sonum
Quamcumqz potes dicens immobilis esto
Exterior uagitas cor nōt esse uagum
Nō tua mebra tibi sit instrumenta logndi
Nā soli lingue conuenit illud opus
Tercius ecce modus studeas t sepe legendo
Prudeas erret ne tua lingua docens
Ad fora stultus ceus stultus emeas et inde
Post non penitent q fuit ante cauens
Testibus atqz bonis rominbus esto paratus
Proficiat cemorū copia grata uiris
Cura scribendi nō desit cura legēdi
Lectio neglige scribe quido uiget
Quarto qtinuo latinus tempe uerbis
Hospicio cunctis omia cogē loqui
Nostre nūc claudat discretō lumina muse
Omne qd est nimiū tedia ferre solet
Iste liber merito sit uita scolastica dictus
Sit ihesu xpo gloria laus et honor
Hec Bonincōtrius de ripa nosce lector
Js qui composuit eterna date deus
Explicit

Vulnera mors clavi: crux lancea q toleām
Demrant qua in: miserorū cūcta lauī

Leonardi Aretini facundissimi libellus Basilij magni ad suos Nepotes de moribus e greco in latinum ad Coluciu virum clarum

Ego tibi hunc librum Coluci ex media ut aiunt grecia delegi ubi eiusdemodi rerum copia est et infinita pene multitudo / nec veritus sum ne abste ut parum liberalis ac sane ingratus accusarer si ex tanta habundancia hoc tam paruum munus ad te mitterem Neque enim id nunc ago / neque ita amens sum / ut existimem hac cautulare tuis summis erga me beneficijs satisfacere posse. Sed ut mercatores solent degustacionem aliquam rerum venalium accipere: quo facilius de illarum empcione deliberare queant. Sic ego cum cuperem pro tuis singularibus meritis summaque in me beniuolencia quicquid mea opera / labore industria efficere possim in te vnum conferre / hunc tibi librum transcripsi quasi degustacionem quandam studiorum meorum / que si tibi doctissimo homini probata esse sensero maiori cum fiducia deinceps aggrediar tuo grauissimo atque optimo iudicio confirmatus. Et iam non paruis munusculis sed maioribus tecum agam: quamquam id quod de muneris paruitate supra dixi / non ad librum ipsum sed ad conuertendi laborem referri volo. Nam et si liber per se breuis est tantum tamen ei ponderis addicit basilij nomen ut magnus putari debeat auctoritate scribentis / que quidem apud grecos tanta est / ut et seueritate vite et sanctimonia morum et preterea optimarum arcium studio sacrarumque litterarum doctrina ceteris ferme omnibus existimetur precellere. Sed cum sit permulti atque incliti libri / quos ille accuratissime scriptos reliquit Nos impresencia hunc potissimum delegimus / quia maxime eum conducere ad studia nostra arbitrati sumus / atque ideo libencius fecimus quia auctoritate tanti viri ignauiam ac peruersitatem eorum cupiebamus refringere / qui studia humanitatis vituperant ut ab hijs omnino abhorrendo censent / quod his contigit fere / qui ea tarditate ingenij sunt / ut nichil altum neque egregium valeant intueri / qui cum nullam partem humanitatis aspirare ipsi possint nec alios quidem id debere facere arbitrantur. Sed hos cum sua ignorancia relinquamus / neque enim digni sunt de quibus verba fiant. Et iam basilium audiamus in quo animaduerte queso quanta grauitas sit /

Multa sunt filij que hortantur me ad ea vobis consulenda que optima esse duco / queque vobis si illa sequimini profitura esse confido / quippe et huiusmodi etas et multarum rerum usus et insuper quod omnia maxime ducet in utramque partem mutaciones satis esse expertum / humanarum rerum me fecere peritum Itaque possum his qui vitam ingressi sunt quasi viam aliquam qua tutissime proficiscantur ostendere. Accedit ad hoc quod naturali necessitudine me post parentes nemo est vobis propinquior / quam-

obrem ego quidem erga vos non minus benivolentie habeo quam ipsi
parentes vos autem puto nisi forte me vestra mens fallit cum me intue
mini parentum desiderio haud quamquam moveri. Si igitur que a me
dicentur ea vos suscipere ac sequi parati estis in secundo eritis ordine
laudatorum apud hesiodum. Si minus ego sane nichil molestum dicam
Vos meministis carminum eorum in quibus ille poeta inquit optimum
illum esse qui per seipsum que agenda sint conspicaretur. Sequenti autem
gradu qui aliorum consilia sequeretur. qui vero ad neutrum horum
aptus esset, eum penitus esse inutilem. nec vos ulla admiracio teneat
si quottidie ad magistros euntibus vobis veterum que virorum et inge-
nio et doctrina prestancium per ea que illi scripta reliquerunt conti-
nuum usum et familiaritatem habentibus ego aliquid utilius ex
meipso invenisse profitear. Equidem hoc ipsum moniturus venio non
oportere vos eiusmodi viris ita mentis vestre gubernacula permit
tere | ut quacumque ducant ea sequamini. Sed id duntaxat quod uti-
litatem affert ab illis accipientes. Scire etiam si sit opus contemnere
que igitur ea sint et quemadmodum discernantur. id iam vobis ape-
riam hinc sumens inicium. Nos igitur o filii hanc humanam vitam
nichil omnino esse arbitramur. nec bonum quicquam existimandum cense-
mus neque appellandum quod utilitatem nobis huiusque suppeditet. Non
itaque dignitatem non amplitudinem maiorum / non corporis vires. / non
formam. non magnitudinem. non a cunctis hominibus habitos hono-
res | non ipsum imperium. non quicquid dici potest in hac vita excellens
Sed longius nostre precedunt spes et ad alterius vite preparacionem
cuncta molimur / que igitur ad hanc vitam conferant. ea nos totis vi-
ribus optanda querendaque esse arbitramur / que vero illuc usque per-
venire nequeunt ut nullius momenti despicienda que nam tamen ista
sit vita / et quo pacto illa vivatur / id sane ostendere plus negocij esset
quam nos in presencia suscepimus. Maiores etiam auditores quam vos ipsi
nunc estis ad percipiendum requirit hoc solum cum dixero satis
habunde vobis dixisse putabo. Si quis omnem post creatos homines
felicitatem mente concipiat / simulque in unum congerat universam / ne
parvam quidem partem illorum bonorum adequare comperiet | sed a mi-
nimo animo illius vite bono / omnia humana simul collecta magis ab-
esse quam umbram et somnum a veris rebus. Immo ut propriori utar
similitudine. quanto in omni re precosior est anima quam corpus / tanta
utriusque vite differencia est. Ad hanc porro vitam sacri ducunt sermones per
occulta nos erudientes / donec tamen profundum illorum sensum penetrare
nobis per etatem posse non licet. in alijs / non omnino diversis quasi in um
bris quibusdam speculisque oculos mentis exercere debemus eos imitantes
qui ad certamen se comparant / qui et saltu et motu manuum in ludo exer
citati callidiores deinceps in certamen descendunt. Et nobis profecto certamen

quoddam incumbere putandum est / et quod omnium certaminum maximum / cuius gratia cuncta tentanda sunt / et totis viribus incumbendum ad huiuscemodi rei preparacionem. Et poetis et oratoribus et scriptoribus ceteris omnibus denique hominibus inherendum. Unde nobis ad ingenii exercitacionem aliqua sit accessura utilitas. Veluti igitur hi qui tingunt cum primo quibusdam modis id quod colorem recepturum sit prepararunt / tandem postea florem subinducunt sive purpureum sive quemvis alium. Eodem nos itidem modo si ut indelebilis sit apud nos probitatis sentencia cupimus / cum his extraneis disciplinis fuerimus imbuti tunc sacris et occultis operam dabimus / et quasi solem in aqua prius videre assuefacti ad ipsam lucem dirigemus intuitum. Si qua igitur conveniencia utriusque sit / perutilis nobis erit talis cognicio. Si autem nulla sit / ea tamen ad invicem conferre / et in quo differant internoscere non parum nobis fructus prebebit ad pocioris confirmacionem. Sed qua similitudine utemur ad hanc rem ostendendam. Nempe ut plante propria virtus est fructum producere afferunt tamen aliquem ornatum et frondes ipse circa ramos diffuse. Ita profecto et anime precipuus quidem fructus est veritas / nec inamenum tamen est hac extranea circumdari sapiencia / que tanquam frondes quedam et fructui tegmen prebeat. et speciem intuentibus leciorem ostendat / hoc fecisse aiunt Moysem illum summa prudencia virum. cuius apud omnes gentes maximum est in sapiencia nomen. qui non prius ad dei contemplacionem accessit quam in egipciorum disciplinis mentem exercuisset / hec eadem ferunt de Daniele sapienti scilicet / cum apud Babilonios caldeorum sapienciam imbibisset / postea rerum divinarum attigisse doctrinam. Sed iam satis habunde demonstratum est non inutilem esse mentibus nostris hanc extraneam scienciam. Nunc vero quo pacto illa nobis accipienda sit dicendum videtur / primo igitur ut a poetis incipiam cum illi varii multiformes que sint / non in omnibus que ab ipsis dicuntur adhibenda est mens Sed cum excellencium virorum facta aut dicta commemorant tunc tota mente moveri atque inflammari debemus maximeque conari ut tales ipsi simus quales illi fuere. Cum vero improborum hominum mencionem inducunt fugienda est illorum imitacio auresque claudende non secus atque ipsi ferunt Ulixem ad sirenum cantus clausisse. Prave enim confabulaciones vie quedam sunt ad facinora quapropter omni diligencia curandum est / ne inter illam quam plerumque sermones habent festivitatem latenter aliquid admittamus mali ut hi qui venena melle permixta absorbent. Non igitur laudabimus poetas neque cum iurgia referunt / neque cum scurras / aut amantes / aut ebrios / aut dicaces imitantur neque cum divite mensa cantuque dissoluto felicitatem diffiniunt. Minime vero cum de diis aliquid dicunt et maxime cum de illis ita narrant quasi plures sint atque discordes. Nam

Moyses / cuius apud omnes maximum in sapiencia nomen

Daniel

Ulixes

apud eos / et frater in fratrem coniurat / et parentes filijs et filij paren-
tibus inferunt bella. Deorum vero adulteria atque amores et scelestos con-
cubitus. et eos maxime summi ac principis omnium ut ipsi asserunt Jovis
que nec de pecudibus quidem sine rubore quis diceret. His relinquemus
qui in scena versantur. Hec eadem dicenda sunt et de ceteris scriptori-
bus. et tunc maxime que cum ad voluptatem loquuntur Sed nec oratorum
artem in mentiendo imitabimur. neque enim in iudicio. neque usquam alibi
Mentiri nusquam decet mentiri nos decet. qui rectum ac verum iter vite eligimus / quibus inter-
dicta sunt iudicia legis precepto Sed tunc maxime oratores amplecte-
mur. cum aut virtutem extollunt aut vitia efulminant Ut enim
Apes ex floribus ceteri quidem nihil sumunt preter odorem atque colorem Apes
vero etiam mella inde sciunt excerpere. ita qui non solam festivitatem
librorum secuntur / fructum aliquem percipere possunt. Sed quoniam in apium
mentionem incidimus prosequamur hanc similitudinem. Ille enim nec
omnes pariter flores adeunt / nec si quos adeunt eos totos absumunt
sed eo solo ablato quod operi suo aptum sit / reliquum omne valere
sinunt. Et nos quoque si sapimus cum id exceperimus quod veritati
amicum atque consentaneum sit / cetera omnia transgrediemur / et
velut in rosis legendis sentes vitamus / ita quantum utiliter scriptum
est accipientes reliqua que possunt nocere declinabimus. Princi-
pio igitur disciplinarum quamlibet considerare oportet et ad finem di-
rigere Lapides ad filum dorico proverbio redigentes Et quoniam
ad hanc veram vitam per virtutem ascenditur. Virtus autem ipsa multum
a poetis multum ab historicis multo etiam magis a philozophis laudatur /
eorum verbis maxime est inherendum. Neque enim parum habet uti-
litatis consuetudo quedam et familiaritas virtutum mentibus iuve-
num animisque infusa cum maxime inherere soleant et pene inde-
lebilia esse que in tenera etate discuntur propter animorum mollitiem
profunde in usta Et quid aliud Esiodum voluisse putandum est cum
illa scripsit carmina que universi decantant Aspera inquit primo
et pene invia et sudoris continui et laborum plena est via que ad
virtutem ducit Quamobrem nec cuiuslibet est propter arduitatem illam
capessere / nec capessenti facile ad cacumen evadere / Sed ubi id supra
veneris eximio fastigio videre licet / ut via illa levis sit. et pulcra atque
expedita / et facilis / et longe iocundior / quam altera que ad vitia ducit
quam universam simul arripi posse ipse idem poeta testatur. Michi
quidem videtur nihil aliud / quam ut nos ad virtutem probitatemque adhor-
taretur ista dixisse. ne laboribus victi ante finem desisteremus. Sed
et si quis alius similiter virtutem laudarit. eius sermones promptissime
recipiemus. Ego autem e quodam viro qui ad investigandas poetarum
mentes acutissime habebatur audivi cum diceret totam Homeri
poesim / laudem esse virtutis. omnia que illius poete / huc tendere / nisi

si quid in eodum incadens sit · uerum in eo loco uel maxime id patere
cum fingit Cephalenorum ducem naufragio eiectum tantum abfuis-
se · ut illos quibus et solus et nudus apparuit uerecundia aliqua a-
uerteret / quoniam quidem pro uestibus uirtute illum dixit ornatum — q̄ uirtute h̄z b̄n uestitus est ·
ut primo regina eum uenerita sit / deinde reliqua fratrum multitudo
tanti putauit ut relictis epulis quibus comessabantur · unum illum
cuncti intuerentur · nullumque eorum esse qui eo tempore magis q̄t
q̄ a dyis immortalibus optaret · quam ulixem fieri quamque et nudum
et naufragum · Aiebat ille poetarum interpres hoc in loco · Home-
rum clara uoce clamare · O homines sit uobis cura uirtutis · que et — Pclare de virtute
cum naufrago simul enatat · et in littore nudum eiectum fortuna-
tis fratribus uenerabiliorem ostendit · Et profecto ita res est · Cete-
ra omnia non magis possidentium sunt / quam cuiusque · ut in talari
ludo huc et illuc transeuntia · Sola uirtutis et uiuenti et mortuo sta-
bilis est et firma possessio · qua ratione motus michi uidetur · Solon — Solon
cum inquit ad diuites · At nos non permutabimus cum uirtute diuitias
quoniam uirtus firma est / diuitias uero alias alius possidet · Similia his
sunt et a theognida dicta qui inquit deum quecunque tandem is sen-
serit uarie hominibus talentum appendere · Alio enim tempore diuiti-
is affluere / alio nichil possidere · Hec eadem fere aprodico zophista q̄-
dam in loco librorum suorum de uirtute et uiciis sapientissime scripta
sunt cui quidem prestande sunt aures / neque enim spernendus est ille uir
Is uero ita inquit · quantum ego memini Nam eius uerba non teneo · n̄
q̄ sine metro sic ait · Herculem cum adolescens esset uestre ferme eta- — De duplici via
tis diu secum multumque dubitasse · utram uiam caperet cum duas
uideret / unam uoluptatis · alteram uirtutis · Inter ambigendum autem
duas accessisse matronas / has uero esse et uirtutem et maliciam · Sta-
tim quidem igitur et si ille silerent manifestum fuisse diuersitatem
illarum · Uideri enim alteram accuratissime ornatam fluentem de- — De dupl
liciis / et omnium uoluptatum examen post se trahentem · Hanc itaque
omnia ostententem / et multa etiam plura pollicentem secum trahe-
re Herculem tentauisse · Alteram uero asperam et duram seuereque intuentem
talia econtra dixisse · Polliceri se / nec uoluptatem aliquam nec quietem ·
sed labores pericula sudores que infinitos terra marique tollerandos · pre-
mium autem illorum fore / ut ille aiebat / deum fieri / Et hanc demum
Herculem secutum fuisse dicit / et fere omnes / qui modo aliquid in philosophia
scripsere · ut quisque maxime potuit uirtutem laudarunt / quibus sa-
ne credendum est conandumque ut in uita nostra id ostendamus · Nam
quisquis ea que alii uerbis duntaxat philosophantur rebus ipsis affir-
mat · Is uere sapit / ceteri uero umbre uolitant · Nec secus ea res
se habet · quam si pictor egregiam uiri formam imitatus sit / hic
autem reuera talis existat qualem ille in tabula expressit · qui enim

qui enim uirtutem in cetu hominum laudant conplissimis que verbis
extollunt ipsi uero et libidinem temperancie et questum iusticie an-
tepo(n)unt. Hi mea sententia nichil differunt ab histrionibus qui qua(n)
poemata in scena agunt sepe ut reges / uel ut potentes prodeunt /
cum neque reges neque potentes neque omnino forsitan liberi. At qui
musicus quidem si id uitare ullomodo p(otes)t / nunquam patitur liram sibi
dissonare / neque chori princeps inconcinnum sibi chorum habere ipse
uero quispiam secum dissidebit neque uitam consentaneam verbis pre-
stabit. Sed euripide autore linguam quidem iurasse dicet mente(m) u(er)o
iniuratam mansisse / et bonum uideri / quam esse magis cupiet. At hic
e(st) ultimus iniurie terminus si quid credere oportet platoni bonum uide-
ri cum non sis / Ea igitur que de virtute scripta sunt ita ut dictu(m) est acci-
pienda censeo. Cum aut(em) preclara facta maiorum aut memorie suc-
cessione aut poetarum aut historicorum libris usque ad n(ost)ram etatem co(n)-
seruata sint / nec huiusquidem generis utilitatem negligemus. Vt cete-
pericles atheniensis cum eum quidam ex foro hominibus probris lace-
sisset / nichilo est irritatus neque animo commotus / sed p(er) uniuersaque diem
perseueratum est / cu(m) ille nullo maledicto abstineret / hic u(er)o tanqua(m)
ea res nichil ad se p(er)tineret contemneret / uespere aut(em) iam facto et te-
nebris exortis cum iurgator ille uix eo tempore abire uellet / pericles
famulo cum lumine accenso prosecutus est ipsum ut sibi quam longa
esset hec ad p(ro)priam exarcacio. Item quidam iratus Euclidi Megarensi
necem minaretur. id que se facturum esse iuramento firmaret. Euclides
contra iurauit se profecto illum placaturum / effecturum que ne sibi infen-
sus foret. Quare opere precium est aliquod huiuscemodi exemplu(m) sicut iz-
rere mentibus hominum iam ira efferuescentium. Tragedie enim nequ(m)-
quam est credendum dicenti. In inimicos armabit ira manus. Sed
potissimum esset nullo modo irasci. Si in id fieri non p(otes)t aut racionis
freno moderandum est / nec p(er)mittendum longius efferri. Sed reduca-
mus oracionem nostram / ad clarorum virorum exempla. pulsauit
Socrates quispiam Socratem Sofronici filium faciem eius petulantissime cede(n)s
Socrates u(er)o non repugnauit / sed illius petulancie ac ire se permisit
donec ei uultus vndique tuber fieret / Verum ubi ira illius saciata e(st)
Socrates quidem nichil aliud egit. nisi quod fronti sue inscripsit percusso-
ris nomen / quemadmodum statuis fieri solet. Ille inquit hoc opus
effecit / nec ulterius ulcisci perrexit. hec que nostris similia sunt p(ro)digna
esse imitacione duco. hoc enim Socraticum illo n(ost)ro conuenit / quod monet /
ut percucienti maxillam unam. alteram porrigamus / tantum abest / ut ulci-
scamur. Id aut(em) periclis aut Euclidis simile est illi quo monemur p(er)se-
quentes expectare et benigne iras illorum tollerare et inimicis bo-
na precari / non autem maledicere. Nam qui in illis erit pre ceteris eruditus
is postea preceptis nostris acquiescet / nec quasi impossibilia sic asper-

nabitur. Haud sane p̄tereundum est Alexandri regis memorabile factū qui cum Darij filias in captiuis haberet mirum in modum ut ab omībꝫ pre dicabatur formosas, nec uidere quidem uoluit / turpe esse ratus eos q̄ vi ros vicissent a mulieribus superari. Hoc illi n̄ro conuenit q̄ aspiciens mulierem ad uoluptatem, et si rem nō consumet, tam̄ quia id concipi uit in corde suo crimine non caret / Illud aūt Elinie pitagore familiaris difficile est credere non dedita opera, sed fortuito n̄ris conuenire qui cum posset trium talentorum dampnum iureiurando sibi delato effugere soluere quidem maluit quam iurare / quāuīs sine periurio id facere liceret. Audierat ille ut michi quidem uidetur preceptum domini iuramenta vi tantis. Sed redeo ad id quod in principio dicebam. Non omnia nobis reci pienda sunt / sed tantum utilia. Et enim cum eos cibos qui obesse possūt corpori / diligenter uitemus, absurdissimū est disciplinarū quibus animus alitur racionem nullam habere, sed tanquam torrens aliquis quecumq̄ forte obtulerit sine delectu immergere. Et cum gubnator non temere nauē uentis p̄mittat / sed ad portum dirigat / et sagittarius ad signū / et faber et architectus finem aliquem sue artis respiciat / nos ab eiusmodi opificibus in cognoscendis rebus nostris superari / neq̄ eīn manualium operū finis aliquis est. Vite aūt humane finis est nullus / quem intueantur hi qui bene viuere querunt. q̄ si nulla racione huc atq̄ illuc in vita iactaremur quid inter nos atq̄ rates gubernaculis carentes interesset / uerum ut in musicis gimnasicisq̄ certaminibus eorumdem sunt exercitaciones quorum et premia / nec ullus cum se palestra aut pancracio exercuisset, lira deinde aut tibia certat / Neq̄ eīn polidamas id agebat / nec milon / sed alter an olimpicum certamen curus sistebat, nec depelli ab eo ulla ui poterat. Sꝫ resistebat non secus ac statua quedam plumbo affixa / q̄ si Marsie aut olimpi musicam essent meditati relicto puluere atq̄ gimnasio serto coro nas aut gloriam assecuti essent / aut effugissent ne corpora sua derisui haberentur. Sed nec thimotheus relicta musica sua in luctaminibꝫ uersaba tur / neq̄ eīn assecutus fuisset ut cunctis musicis longe antecelleret cu cui tantum superat artis / ut quociens libuisset animos hoīm et uehe menti armonia accenderet / ut rursus molli ac placida leniret / quippe cum aliquando in Alexandri conuiuio cum cantum quem frigium appellant modularetur / usq̄ adeo regem excitasse dicitur / ut ad arma capienda pro siliret / atq̄ iterum ad comessatores epulasq̄ reduxisse modulacione mu tata / tantas vires habet in musicis gimnicis q̄ certaminibus ad finem suum directa exercitacio. Sed quoniam in coronarium atq̄ pugilū men cionem incidimus psequamur aliquantisper in ea re / porro illi quadā incredibili laborum tollerantia uires adepti cum infinitis sudoribꝫ in gimnasio manarunt uictum aūt non uoluptarium neq̄ iocundū / sed quem mḡr ludi p̄scripsit uictitarint / et in ceteris omnibus ne oracionem protraham ita instituti sint ut uita ante c̄tamen acta meditacō fuerit

Alexander

Vtilia eligē debem̄

Polidamus fortissi̅

Thimotheus musicus

etiam nimo / tandem se nudant in stadio et summo labore ac periculo decertant
ut oleastri / aut apii aut eiusmodi corona donentur victores et a precone
buccinentur. Nos vero quibus vite nostre premia adeo mirabilia proposita
sunt. ut nec magnitudo eorum dici possit / nec multitudo numerari in utramque
aurem securi dormientes altera manu carpere posse credemus permulti
sane esset inertia. Et Sardanapalus ille primas omnium partes in beati-
tudine ferret / vel margites forte / quem neque aratorem / neque fossorem / neque
cuiusquam rei actorem fuisse homerus ait / si utique homero credendum est poti-
us quam pittaco / qui inquit arduum esse bonum existere. Multis enim labo-
ribus susceptis vix eorum bonorum compos fieri contingit / quorum nichil
in hac vita esse simile paulo ante dicebamus / Non igitur desidendum est
nobis / nec pro brevi voluptate maxime spes abiciende nisi velimus et con-
vicia pati / et penas subire / non hic apud homines quamquam ne hoc quidem
parvum recte sentienti. Sed aut subterra aut ubicumque sint illa iudicia
Nam qui non ex voluntate delinquit / is forte aliqua dignabitur ve-
nia qui aut ex proposito peiora eligit / nullam habet excusationem quin multi-
plici pena afficiatur / quid igitur faciendum est dicet quispiam / quid
aliud quam curam anime habendam ceteris omnibus pro nichilo habitis. Non
ergo corpori serviendum nisi quantum summa cogit necessitas. Sed ani-
ma bonis artibus imbuenda et ex corporum vinculis ac passionum societa-
te per philosophiam eximenda. Illud preterea efficiendum est / ut corpus labo-
rum pacientissimum sit. Ventri autem non ad voluptatem / sed ad susten-
tacionem porrigendum. Nam qui semper cenas atque coquos mente agi-
tant epularum que gratia terras maria que perscrutantur / miserabili admo-
dum servitute premuntur et gravissimo domino tributa pendunt / nichil
pacientes levius / quam hi qui apud inferos penas dant. vere igne di-
videntes / et cribro aquam ferentes / et perforatum vas implere hanelantes
nullum finem laborum habentes. Tonderi autem aut amiciri ultra quam
necessitas sit / aut miserorum est secundum diogenem aut iniuriorum. Itaque
occupatum esse in corporis ornatu non minus turpe ducendum arbitror
quam aut pellicem esse aut adulterum / quid enim refert homini gna-
vo xestide amiciatur an vili aliqua veste / dummodo corpus ab intemperie tu-
teatur / quod et in ceteris observandum est / ne quid supervacue moliamur
nec plus corpori tribuamus quam anime comodum sit / neque enim minus
turpe est viro qui vere hoc cognomine dignus existat nimiam corporis curam
habere / quam ad aliam quamvis passionem effeminatum esse / omne porro
studium ponere / ut corpori quam optime sit / hominis est seipsum ignoran-
tis. nec intelligentis sapientis dictum illud / quod non id quod cernitur est homo Sed
opus est maiori sapiencia ut quisque nostrum quid tandem ipse sit possit
agnoscere Verum enimvero id assequi non expiata prius mente / impos-
sibilius est quam lippis oculis solem perspicere; Expiacio autem anime sit
ut esse breviter simul ut habunde vobis dicam per contemptum carum

quas nobis sensus porrigunt voluptatum. Non igitur oculi pascendi
sunt absurdis spectaculorum miraculis. non aspectu corporum stimulos re
linquentium. Non pravus sonus infundendus qui animam corrumpere
possit. nam et nequitia et ignavia ex huiusmodi musica gigni solet
sed ea musica recipienda est qua usus david poeta sacrorum carminum
regem ut ferunt ab insania liberavit. pitagoras etiam cum iuvenibus
quibusdam vino, sertis, saltuque per civitatem lascivientibus obviaret ius
sisse dicitur ei qui modos tibia faciebat ut mutata armonia dorium
personaret quod ubi factum est bachantes illos adeo resipuisse ferunt ut
serta abicerent et rubore vultus verecundiam confessi domum abirent tantum
interest corrupta an salubri musica impleare quamobrem ab hac quidem
musica que nunc in usu est non secus adhorrendum nobis censeo quam
a quavis feditate. Iam enim eos vapores qui odoratum delectent aeri
miscere aut unguentis perungi et interdicere nobis erubesco. quid di
cendum est de his voluptatibus que gustu atque tactu fiunt. An dubitan
dum quin ille quoque eiusmodi sint ut nisi quis eas caveat ventri ac fe
minis servire nos veluti pecora compellant. Denique ut summatim dicam
universum corpus despiciendum est nisi in luto voluptatum velimus sub
mergi aut certe tantum ei indulgendum ut philosophie ut inquit plato mini
sterium patrare prestare possit. Eadem ferme platonem et paulus monet — De voluptate
dum ait non oportere nos prudenciam aliquam corporis habere ad volup
tates. nam hi qui corpus optime curant animam vero que eius servitio
uti debet negligunt nichil ab his differunt qui ut organa quam opti
ma habeant summo studio conquirunt Artem vero cuius gratia illa orga
na ad quam optima habeant sunt comparata despiciunt. prorsus igitur
contra servandum est. Nam castigare corpus et compescere eius impe
tus ut maniem quandam beluam oportet et eiusdem adversus animam
motus temerarios racionis habena cohibere atque sedare non autem
frena voluptatum remittere et anime curam abicere et insciar auri
ge violenciam equorum tracti deferri nec pitagore meminisse qui cum — Pithagoras
intelligeret quendam ex familiaribus suis cibis exercitacionibus que ut pin
guis fieret curare hic inquit non cessat molestiorem sibi carcerem instru
ere quod genus molestie cum suspicaretur plato corpori suo impendere
Achademiam insalubrem Attice locum ferunt ex industria delegisse que
ut plusquam bona habitudo corporis ceu vitis nimia luxuries ob ea
rem amputaretur. Ipse quoque iam audivi ex medico summam corporis
valitudinem periculosam esse. Cum igitur hec nimia indulgencia et
ipsi corpori inutilis fit et anime impedimentum afferat in ea re stu
dium ponere manifestissima est insania quod si corpus contempnere
assuefacti essemus parum cetera huius vite admiraremur quid
enim tibi opus esset diviciis si voluptates corporis aspernarere. Ego
non video nisi forte quem iuvaret ut in fabulis de draconibus fertur

reconditos thesauros uigilando custodire qui aut ad hec contemnenda
ingenue eruditus esset plurimum ab omni facinore et verbo et opere ab-
horreret / et quicquid ultra sufficienciam foret siue id lidia gleba esset siue
formicarum auriferarum opus / tanto magis despiceret quanto minus
indigeret Sufficiencia aut ipsa non libidine uoluptatum / sed nature
necessitate diffinienda est. Nam qui excedunt necessitatis terminos sites
sunt his. qui precipites deferuntur nichil stabile inuenientes ubi possit
consistere nullum terminum precipitacionis habentes. Sed quanto plura
amplectuntur. tantundem aut etiam pluris indigent ad uoluptates im-
plendas / Diuiciarum enim ut ait Solon nullus est terminus / uerum ad
eam rem theognide magistro utendum est qui ita inquit. Neque diuicias
cupio / neque uoto precor. Sed michi contingat ex paruo uitam agere omni
diogenes carentem molestia. Porro non sine beniuolencia quadam michi in mentem
uenit. diogenis humana omnia simul contempnentis / qui magno rege
diciorem se predicabat quod ipse uidelicet paucorum indigeret / At nobis
nisi pithie / nisi adsint talenta et infinita soli iugera et numerosa armen-
torum examina / nichil sat erit oportet aut ut ego quidem arbitror / nec
absentes diuicias optare nec presentibus gloriari / nisi quatenus sciat uti. Sa-
pienter enim Socrates qui cum uideret hominem diuiciis affluentem ea
que de causa fastidio quodam gloriabundum uadere. Non prius inquit
te admirabor quam notum michi fuerit quo pacto scias uti fortunis
tuis An uero phidias polecletusque si auro aut ebore gloriati essent ex
quibus alter helensibus iouem / alter iunonem argiuis effinxit ridi-
culi haberentur aliena bona sibi putantes glorie fore: propriam vero
artem qua illud in aurum preciosius factum est silencio preterentes Nos
aut humanam virtutem non satis decoris ipsam per se habere arbi-
trantes minori reprehensione dignos esse putabimus At diuicias quidem
contemnemus et uoluptatem despiciemus Verum blandicias et adu-
laciones sectabimur et archilochee wlpis calliditate multiplicitateque
gaudebimus At nichil est quod eque fugere debeat sapiens quam ad
ostentacionem viuere / et populares aures sequi / non aut ueram racio-
nem usque adeo ducem viuendi habere / ut etiam si omnes homines re-
Vita recte instituta non est mutanda ad aliorum reclamationem clament nichil mutet eorum que recte instituerat / etiam si infamiam
uel pericula subire pro recte factis necesse sit / nam qui aliter institu-
tus / is nichil differre videtur ab egipcio zophista. qui et arbor fiebat
et aqua et fera / et quicquid liberet Si quid ipse quoque laudabit iusti-
ciam. si id placere audientibus intelliget modo eam vituperabit / si
his apud quos loquitur iniurias esse gratas cognoscet / et quod proprie
assentatorum est. ut polipus ad speciem subiecti soli colorem mutat
ita et ipse ad uoluptatem audiencium uariabit sentenciam. Sed hec
in nostris libris addiscemus perfectius / In presencia vero umbram aliquam
virtutis describimus / et his extraneis doctrinis / qui enim diligenter

H

e quamuis re cogunt utilitatem · et si minutatim id agant · tamen ut magna
flumina multa ex multis locis accipiunt maremata · Nam id quod inquit
poeta Si paruum paruo superaddis id quod frequenter facias non ad pecu
nie duntaxat argumentum recte dictum fuisse putandum est / Sed ad
cuiuslibet sciencie · Bias quidem igitur unus e septem sapientibus filio — Sapiens Bias
suo ad egyptios proficiscenti roganti que patrem quidnam agendo ma
xime sibi gratum faceret Ut viaticum inquit ad senectutem compares
virtutem nimirum pro viatico intelligens · Sed arctioribus terminis
illam circumscribens / utpote qui eius utilitatem humane vite
spacio diffiniunt · Ego autem sine quibus Titoni senectutem sine vivacis
simum apud nos Mathusalem qui mille annos minus triginta
dicitur vixisse · Si denique universum tempus ex quo fuerunt homines
meciatur / video puerilem eius sentenciam contemplans longum et
insenescibile seculum / quod quidem tale est ut quemadmodum immor
talis anime ita etiam illius seculi nullum finem mens possit concipere
Ad quod ut viaticum paremus omnis lapis ut dicunt movendus est
unde aliqua utilitas ad eam rem sit nobis futura · Non igitur quia
ardua sunt hec et laboriosa idcirco torpescemus / sed memores illius
sentencie oportere videlicet unumquemque vitam probatissimam eli
gere · Expectare autem ut consuetudo faciat illam iocundam atque dul
cem videri / ea sequi aggrediemur · Turpe est enim cum tempus per
secordiam abierit tunc demum illud revocare / cum preter dolorem
nichil sit amplius revocanti redituri · Ea igitur que optima esse
rebar partim nunc vos admonui / partim omni vite tempore admone
bo · Vos autem cum tria sint morborum genera · utinam ne vos ei si
miles prestetis quod insanabile est / neu ita mente egrotetis ut plerique
solent corpore egrotare · Nam hi qui parua in ualitudine anguntur
ipsi proficiscuntur ad medicos · qui vero graviori morbo premuntur ad se
curantes accersiunt · At hi qui in atram bilem insanabiliter transuecti
sunt ne venientes quidem medicos recipiunt / quod vos non paciamini
nunc recta consilia aspernantes etc. Deo gracias.

Certe nichil tam nocet homini quam mala societas · talis enim efficitur homo qualium societate
fruitur · Nunquam cum agno lupus habitat · vir castus certe luxuriosi societatem aufugit
Plerosque in pugle puto virum diuicias in bonis permanere qui malorum conuersatione utitur
Cum sancto psalmista cantans non fecit sanctus eris · et cum viro innocente innocens eris
et cum electo electus eris · et cum peruerso peruerteris · Sic enim mala nocet conuersacio · ita bona
prodest · Nullus potest huic comparari thesaurus qui bonam invenit societatem · uitam inuenit ·
diuiciis affluit · certe vere dictum prauorum homo ut bonus ut malus efficitur nisi ob
societatis causam · pueri cor tanquam tabula in qua nichil pictum est fore dicitur · Illud enim quod
a societate recipit usque ad senectam retinet · siue malum siue bonum sit · Iuuenum
enim etas prona est ad peccandum at nisi maiorum exemplis auctoritate que contineatur facile se
in deteriora prolabitur · Raro cum iuuene iuuenis habitet · ita ignis si apponitur igni calorem
non extinguit sed enutrit · Semper vir quem delectat sapiencia se maiori etate et sapiencia
socius existat · Alioquin si sibi simili societur de stulticia in stulticiam delabetur ·

…ector et magister reuerende Sitis hodie
Studii cōmunn mgrōrū ad instituendū
…tum domus et fiscariū · Sub pena nō
…bus promotis et Collegiatis

... Cracovien. et Poznanien. Epis. ... et universis ... in spiritualibus vicariis et officialibus generalibus ... vel ad quos ...

... de Sede gra. Cracovien. et Poznanien. Ecclesiarum, ac illi vel illis ad quem vel ad quos ... in presente ... singulisque

... capitulis singulisque canonicis et personis Cracovien. et Poznanien. ecclesiarum ... communiter vel divisim ... in ...

... vel officium in cathedrali vel collegiata ecclesiarum ... dignitate

Benedictus Hesse de Cra

... quibuscumque nominibus censeantur aut quacumque prefulgeant dignitate Salutem in domino et ... fidem indubiam adhibere ... more Romane

... infrascripta a Sede apostolica ... deputatus ... pape ... eius vera bulla plumbea in cordula canapis more Romane ...

... domini nostri domini Eugenij divina providentia pape quarti ... per discretum Georgium Georgij ... de ... clericum ...

Eugenius Eps servus servorum

... et ... nobis per discretum Georgium ... sub tenore ... ad propria virtutum merita laudabiliter

... recepisse noveritis ... Sedes apostolica ... quibus ... probitatis et virtutum merita ...

... desiderat ... reddat Sedes apostolica ... honestate aliisque probitatis et virtutum meritis ...

... pro eodem Georgio ... nobis de vita et moribus honestate aliisque ... supplicante favore prosequi ... discretioni

... super quo ... super hoc humiliter supplicante favore prosequi ... canonicatu et

... proventus decem et octo marcarum argenti secundum ... communem ... annuum non excedunt ... vestra

... scolastrie cantorie custodiarum et capitulorum singulorumque canonicorum et ... Cracovien. et Poznanien. ecclesiarum

... dispositioni communiter vel divisim pertinens ... clericali caractere

... mensis spatium postquam sibi vel procuratori suo vacatio illius innotuerit duxerit acceptandum conferendi ...

... inhibendo ... Epis. ... archidiacono scolastico ... cantoribus custodibus capitulo canonicis et personis

... procurator predictus illud noluerint acceptare ... quoquomodo presumat ... irritum ... beneficium huiusmodi quod

... supradicti eidem ... conferas et assignes ... per te vel alium seu alios prefatum Georgium vel procuratorem suum

... dictum Georgium vel dictum procuratorem pro eo ad huiusmodi beneficium ... et ... ac admitti ... de illius fructibus redditibus

... compescendo Non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis et statutis et consuetudinibus ecclesie in qua beneficium

... Aut si aliqui super provisionibus sibi faciendis de huiusmodi vel aliis beneficiis ecclesiasticis in illis partibus specialibus vel

... vel alias quomodolibet sit processum quibus omnibus preter beneficium huiusmodi auctoritate nostra ... prefatum

... beneficiorum premissorum generalem. Seu si Epis. ... decanis archidiaconis scolasticis cantoribus custodibus capitulis canonicis

... vel provisionem aliorum minime teneant. Et ad id compelli aut quod interdici suspendi excommunicari non possint ...

... dispositionem communiter vel separatim spectantium ... valeat providere per litteras apostolicas non facientes plenam

... indulgentia generali vel speciali cuiuscumque tenoris existat per quam ... non expressam vel totaliter non

... sit in ... mentio specialis. Aut si dictus Georgius ... non fuerit ad ... de ... [illegible]

... absentia sua per procuratorem ydoneum ... ad ecclesiam ... accesserit corporaliter illud ... Seu

... collationem provisionem ... seu ... alium dispositionem ... [illegible]

fol. 228.

